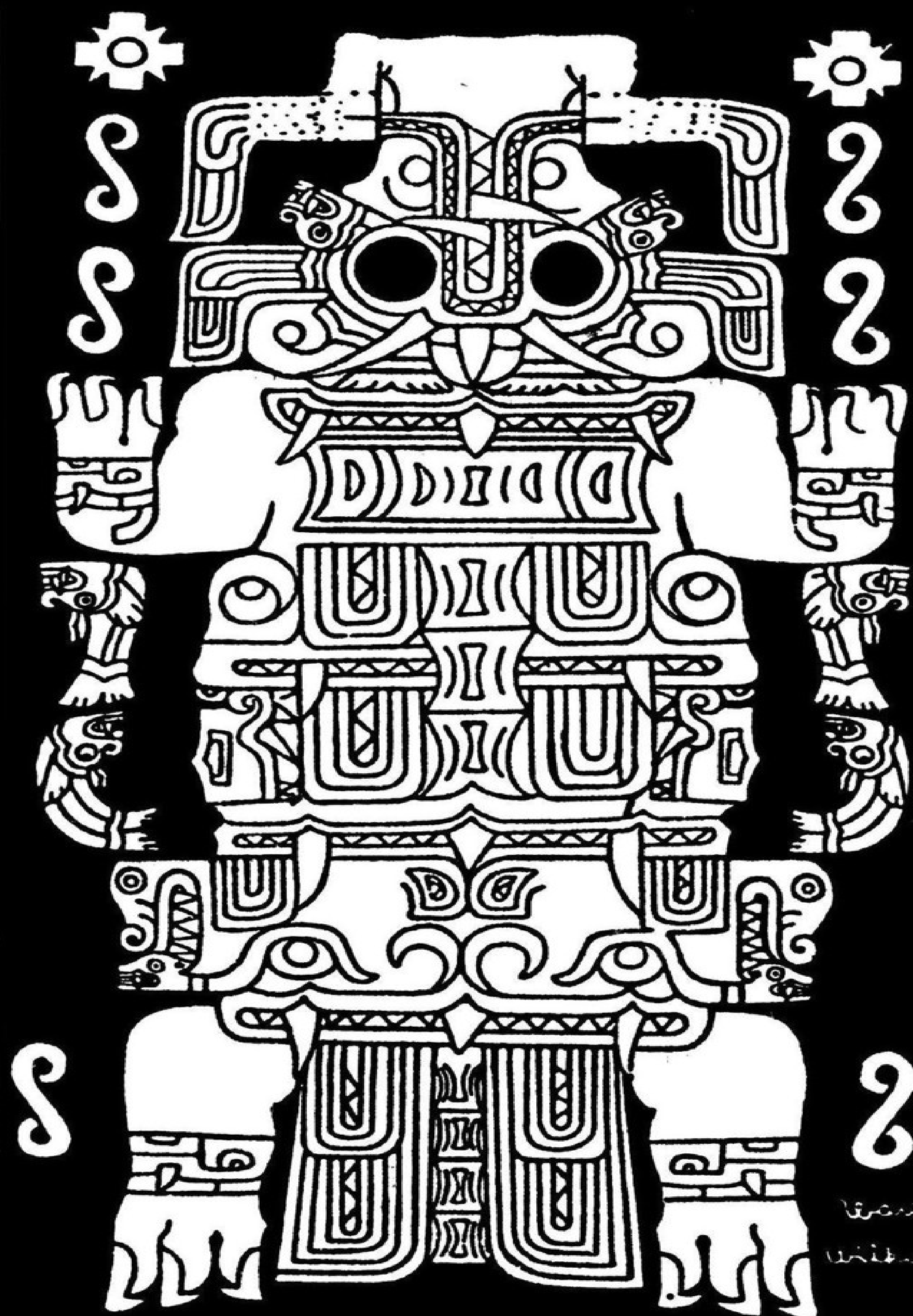
C. LEVI STRAUSS

TUŽNI TROPI

C. LEVI-STRAUSS
TUŽNI TROPI

ZORA
ZAGREB 1960

NASLOV ORIGINALA
C. LEVI - STRAUSS
TRISTES TROPIQUES
IMPRIMEURS - ÉDITEURS PLON
8, RUE GARANCIÈRE, PARIS
S FRANCUSKOG PREVEO - SREĆKO ĐAMONJA
OPREMIO - LUJO LOZICA

PRVI DIO - CILJ PUTOVANJA

I - ODLAZAK

Mrzim putovanja i istraživače. A dođe vrijeme da se i ja moram prihvatiti pripovijedanja o svojim ekspedicijama. Trebalo je međutim dosta vremena da se na to odlučim. Petnaest je godina prošlo, otkako sam posljednji put napustio Braziliju i, tokom svih tih godina, često sam namjeravao započeti ovu knjigu; svaki put bi me nekakav stid i nekakva odvratnost u tome sprečavali. Pa što? Treba li u tančine prepričavati toliko bljutavih pojedinosti, beznačajnih događaja? Pustolovinama nema mjesta u pozivu etnografa; one su mu samo teret, on zbog njih gubi dosta dragocjena vremena, jer se tjednima i mjesecima zadržava na putu i ništa čestito ne postiže; to su u neradu izgubljeni sati, jer za to vrijeme nesvjesno zanemaruje svoju informatorsku dužnost; pa naiđe i glad, zamor, katkad i bolest; a uvijek se nametne tisuću jalovih poslova, što na čistu štetu nagrizaju dane, i opasni život u prašumi, u koju čovjekova noga još nije stupila, svode na neku vrstu oponašanja vojničkog života. . . Koliko samo treba napora i uzaludnih troškova da bismo došli do onoga bitnog u našem naučnom istraživanju! Ne dâ se to ničim platiti, pa je bolje na to gledati kao na slabu stranu našeg zanata. Istine, za kojima idemo tako daleko u potragu, imaju neku vrijednost samo onda, kad ih oslobodimo ovog jalovog posla. Čovjek može zaista žrtvovati šest mjeseci putovanja, podnositi oskudicu i ogavan napor da prikupi (za što treba po nekoliko dana, katkada nekoliko sati) pokoji neobjavljeni mit, pokoji novi ženidbeni propis, da upotpuni spisak klanskih imena; ali vrijedi li i pero da podignem da bih zabilježio neku bijednu uspomenu — što predstavlja šljaku pamćenja — kao što je na primjer ova: »U 5 s. 30 m. ujutro uđosmo u luku Recifa, dok su galebovi oko nas kreštali i dok se flotila trgovaca egzotičnim voćem gurala duž boka našega broda«?

Pa ipak, takva se vrsta pripovijedanja mnogima sviđa, što ja ne mogu nikako da shvatim. Knjižarski izlozi preplavljeni su putopisima, izvještajima raznih ekspedicija i zbirkama fotografskih snimaka iz Amazonije, Tibeta i Afrike, u kojima nastojanje da se poluči jeftin učinak i odviše prevladava, da bi čitalac mogao procijeniti vrijednost iznesenih podataka. Ne može biti ni govora, da će takva lektira razbuditi njegov kritički duh, ali on ipak traži sve više takve duhovne hrane i guta je u ogromnim količinama. Sad je postao običan zanat biti istraživač; zanat, koji se sastoji ne u tome, kako bi trebalo

očekivati, da se poslije mnogo godina napornog studija otkriju dotad nepoznate činjenice, već da se na brzinu prijeđe golem broj kilometara i da se prikupi što više dijapozitiva ili filmova, po mogućnosti u bojama, pa da se, zahvaljujući tome, kakva velika dvorana nekoliko dana uzastopce puni mnoštvom gledalaca, u čijim će se očima kojekakve neukusnosti i banalnosti na čudesan način prikazati kao pravo otkriće iz prostog razloga, što će im autor, mjesto da je sve odmah uništio, uzdići vrijednost uvjeravajući, kako je zbog njih prevalio dvadeset tisuća kilometara.

Pa što čujemo na tim predavanjima i što čitamo u takvim knjigama? Nabrajaju se bezvrijedne sitne pojedinosti iz sanduka, koje su ponijeli, priča se o vragolijama psića na brodu i daje, začinjeno anegdotama, poneko otrcano obavještenje, koje se već čitav vijek vuče po svim priručnicima i onda ga neobično drsko, ali zato u pravom razmjeru s naivnošću i neznanjem potrošača prikazuje kao važan podatak, ma šta kažem, kao originalno otkriće. Svakako, ima iznimaka, i u svako se doba nađe pokoji vrijedan putnik; među onima, koji danas uživaju naklonost slušalaca, ja ću vrlo rado navesti jednoga ili dvojicu. Nije mi cilj da razgolićujem mistifikatore niti da dijelim diplome, već više da objasnim jednu moralnu i društvenu pojavu, vrlo rijetku doduše u Francuskoj, ali koja se i kod nas odnedavna može naći.

Prije jedno dvadesetak godina gotovo nitko nije putovao, i pripovjedači anegdota nisu iznajmljivali prostrane Pleyelove dvorane, koje bi se pet ili šest puta dupkom ispunile, već onu malu, tamnu, predavaonicu, koja se nalazila u jednom starom paviljonu na dnu Botaničko-zoološkog vrta i koja je bila jedino mjesto u Parizu za tu vrstu priredaba. Društvo prijatelja muzeja priređivalo je tu svakog tjedna — možda ih i danas priređuje — predavanja iz oblasti prirodnih nauka. Projekcioni aparat je uz suviše slabe svjetiljke na preveliko platno bacao nejasne sjenke, kojima bi predavač, nosa zabijenog do samog zida, na jedvite jade pronalazio konture, a koje gledaoci nisu nikako mogli razabrati među vlažnim mrljama na zidu. Četvrt sata nakon zakazanog vremena, ljudi su se još uvijek sa strahom pitali, hoće li biti dosta slušalaca, osim onih rijetkih stalnih posjetilaca, čije su se raštrkane silhuete bile porazmjestile po stepenasto uzdignutim sjedištima. I upravo kad su počeli gubiti svaku nadu, u dvoranu su počela ulaziti djeca u pratnji majki ili služavki, od kojih su neke bile željne besplatne promjene i razonode, druge zamorene bukom i prašinom napolju, pa se dvorana nekako napola ispunila. Pred tim otrcanim sablastima i nestrpljivom dječurlijom — to je bila najveća nagrada za toliki trud, nastojanje i rad — predavač se koristio mogućnošću da

izloži pravo blago od uspomena zauvijek zamrlih na takvom skupu i dok je on tako u polumraku govorio, osjećalo se kako se one od njega kidaju i jedna po jedna poput zrnaca šljunka padaju na dno kakvog bunara.

Takav je bio povratak, jedva nešto kobniji od svečanog polaska banketa, kojeg je priredio Francusko-američki Odbor u jednoj javnoj zgradi na aveniji, koja se danas zove Franklin-Rooseveltova; to je bilo neko nenastanjeno zdanje, gdje bi, pri datoj zgodi, kakav prodavač dva sata ranije izložio na prodaju svoju zalihu grijalica i kuhinjskog posuđa, pa nije bilo vremena da se na brzu ruku prostorija očisti i prozrači od mučnog zadaha.

Nenavikli na dostojanstvo jednog takvog mjesta kao i na prašnjavu dosadu, kojom je bilo zasićeno, sjedeći za suviše malim stolom za tako prostran salon, u kome su jedva stigli da na brzinu raskrče i očiste onoliko prostora, koliko je za tu svrhu bilo potrebno, dolazili bismo prvi put u vezu jedni s drugima mi mladi profesori, koji smo jedva bili primili dužnost u provincijskim gimnazijama, i koje je donekle perverzna ćud Georgesa Dumasa surovo prebacila — iz vlažnog zimskog boravišta po hotelima kotarskih sjedišta, zasićenog mirisom groga, podruma i rashlađena pića — u tropska mora i na luksuzne brodove, na sve ono uostalom, što smo imali još da doživimo, a što je moglo biti u dalekoj vezi s neizbježno netočnom slikom, koju smo sebi već dočaravali, kako se događa svakome, kad polazi na put.

Bio sam đak Georgesa Dumasa u vrijeme kad se pojavila studija »Osnovi psihologije«. Jedanput tjedno, ne sjećam se više, da li je to bilo četvrtkom ili nedjeljom ujutro, on bi okupljao studente filozofije u jednoj dvorani bolnice Svete Ane, koje je zid nasuprot prozorima bio sasvim prekriven veselim crtežima umobolnika. Tu smo se već osjećali kao u nekom starom i čudnom svijetu; na jednom podijumu Dumas bi smjestio svoje golemo, zdepasto tijelo sa čvorugastom glavom, koja je podsjećala na neki krupan, izblijedio korijen ogoljen dugim boravkom na morskom dnu. Jer mu je voštana boja kože izjednačavala lice i sijedu kosu, koja je bila četkasto podrezana i vrlo kratka, i bradicu, isto tako sijedu, koja je stršala na sve strane. Ta čudna vegetalna olupina, na kojoj su korjenčići još uvijek bili nakostriješeni, od jedanput bi dobila ljudski lik po jednom žarkom pogledu, koji je jače isticao bjelinu glave; takva se ista suprotnost isticala između kao snijeg bijele košulje i krutog spuštenog ovratnika naspram šeširu široka oboda, umjetničkoj leptir-kravati i odijelu, što je sve uvijek bilo crno.

Na njegovim predavanjima nismo bogzna šta naučili; nikada se on ni za jedno nije pripremao, svjestan koliko je bilo fizičkog čara što su na slušaoce

vršile izrazite kretnje njegovih usnica izobličenih podrugljivim, stalno pokretnim osmijehom a naročito njegov opor i melodičan glas: pravi sirenski glas, kojeg su neobični preljevi podsjećali ne samo na njegov rođeni Languedoc, već, još u većoj mjeri nego na regionalne osobitosti, na modulaciju vrlo arhaične muzike govornog francuskog jezika, tako da su glas i lice u dva istaknuta pravca davali sliku, jednog istog stila, u isto vrijeme seljačkog i zajedljivog: stila onih humanista iz 16. vijeka, liječnika i filozofa, kojih kao da je on duhom i tijelom ovjekovječio rasu.

Drugi sat, a katkada i treći, upotrebio je da nam predstavi bolesnike; prisustvovali bismo tada vanrednim točkama, koje je izvodio prepredeni praktičar s bolesnicima već sasvim uvježbanim dugogodišnjim boravkom u bolnici za sve izvedbe toga tipa; znajući vrlo dobro, što se od njih očekuje, proizvodeći buku na dati znak ili se bi se krotitelju opirali upravo toliko, koliko je bilo potrebno da mu daju priliku prikazati nešto izvanredno čime nas može zadiviti. Iako nam time nije podvaljeno, rado smo se pretvarali da smo očarani tim vrlo vještim demonstracijama. Kad bismo tako zadužili učitelja poklonivši mu pažnju, bili bismo nagrađeni time, što bi nam povjerio pokojeg bolesnika, da s njim napose razgovaramo. Nikakav dodir s divljim Indijancima nije mi zadavao toliko straha, kao takvo prijepodne provedeno s jednom starom gospođom umotanom u šandaj, koja se mogla usporediti s haringom sagnjilom u bloku leda : naoko je čitava, ali opasnost prijeti, da će se sva raspasti, čim se zaštitni oklop otopi.

Taj pomalo mistifikatorski učenjak, tvorac sintetičnih radova, čija je široka namjena ostala u službi jednog dosta varljivog kritičkog pozitivizma, bio je vrlo plemenit čovjek; pokazao mi je to kasnije, odmah poslije primirja a malo prije svoje smrti, kada je gotovo već potpuno slijep i povučen u svoje rodno selo Ledignan, smatrao potrebnim da mi napiše pismo, puno pažnje i diskretno, koje nije moglo imati druge namjene, nego da potvrdi njegovu solidarnost s pravim žrtvama tadašnjih događaja.

Uvijek mi je bilo žao, što ga nisam poznavao, dok je bio u punoj mladosti, kad je crnokosa i tamnoputa grdosija poput konquistadora, i još sav ustreptao od naučnih perspektiva, što ih je pružila psihologija 19. vijeka, bila otišla da duhovno osvaja Novi Svijet. U tom neke vrste munjevitom sudaru između njega i brazilijanskog društva bez sumnje se manifestirala jedna tajanstvena pojava, kad su se dva fragmenta jedne 400 godina stare Evrope — čiji su se izvjesni bitni elementi sačuvali s jedne strane u jednoj južnjačkoj protestantskoj obitelji, a s druge u profinjenoj i pomalo dekadentnoj

buržoaskoj sredini, koja životari opadajući pod tropskim podnebljem — susrela, prepoznala i gotovo ponovno stopila. Pogriješio je Georges Dumas, što nikada nije bio svjestan doista arheološkog karaktera toga susreta. On je znao zadobiti samo onu Braziliju (i kojoj je kratkotrajno preuzimanje vlasti davalo iluzije da je prava), koju su predstavljali krupni zemljoposjednici, što su malo po malo svoje kapitale prebacivali na industrijske investicije uz sudjelovanje stranog kapitala, a koji su nastojali da se u parlamentarizmu »dobrog društva« zaodjenu ideološkim plaštem; upravo oni, koje su naši studenti, iz redova novije imigracije ili sitnog seoskog plemstva vezanog na zemlju i upropaštenog fluktuacijom svjetske trgovine, s ogorčenjem nazivali g r â o fine, otmjenom gospodom, to će reći kremom društva. Čudna stvar: osnivanje univerziteta u Sao-Paolu, velikog djela u životu Georges Dumasa, trebalo je da pripadnicima te skromne klase omogući uspon sticanjem diploma, koje su ih dovodile na administrativne položaje, tako da je naša univerzitetska misija pridonijela obrazovanju nove elite, koja će se od nas postepeno odvajati upravo stoga, što su se Dumas, a za njim i Quai d'Orsay, opirali da shvate, da je ona bila naša najdragocjenija tvorevina, pa makar je ona preduzela da razbije onaj feudalizam, koji nas je doduše uveo u Braziliju, ali samo zato da mu jednim dijelom poslužimo kao jamstvo, a drugim da se time malo razonodi.

Ali one večeri na Francusko-američkom banketu, moje kolege i ja — i naše žene, što su s nama došle — nismo mogli procijeniti važnost nesvijesne uloge, koju ćemo odigrati u razvoju brazilijanskog društva. Suviše smo bili zaokupljeni brigom da jedni druge motrimo, da pazimo kako ne bismo napravili kakav pogrešan korak; jer nas je upravo Georges Dumas bio upozorio, da se moramo pripremiti na život, kojim žive naši novi gospodari: to će reći, da ćemo morati posjećivati auto-klub, kockarska kazina i konjske trke. To je bilo nešto neobično za mlade profesore, koji su dotada zarađivali 26. 000 franaka godišnje, pa i onda — jer su kandidati za ekspatrijaciju bili vrlo rijetki — kad nam utrostruče plaće.

»Naročito«, rekao nam je Dumas, »trebat će da budete dobro odjeveni«; starajući se da nas ohrabri, dodao je dosta dirljivom čednošću, da se to može postići vrlo ekonomično, nedaleko od Glavne tržnice, u robnoj kući »A la Croix de Jeannette«, kojom se uvijek mogao pohvaliti, kad je bio mlad student medicine u Parizu.

II - NA BRODU

Nikako nismo mogli ni slutiti da je, kroz četiri ili pet narednih godina, našoj maloj grupi bilo suđeno — osim rijetkih iznimaka — da budemo jedini putnici prvog razreda na mješovitim parobrodima »Compagnie des Transports Maritimes«, koja je održavala vezu s Južnom Amerikom. Mogli smo uzeti drugi razred na jednom luksusnom brodu na toj pruzi, ili prvi na skromnijim lađama. Karijeristi su odabrali prvi način, plativši razliku iz džepa; nadali su se, da će tako moći dolaziti u dodir s ambasadorima i iz toga izvući problematične koristi. Mi drugi uzeli smo mješovite brodove, koji su putovali šest dana duže, ali na kojima smo mi bili gazde i koji su se zaustavljali na mnogo mjesta.

Danas bih želio da sam prije dvadeset godina mogao, procijeniti pravu vrijednost onog nečuvenog raskoša, onog kraljevskog privilegija, koji se sastoji u tome, da smo nas osam ili deset putnika isključivo raspolagali palubom, kabinama, salonom za pušenje i blagovaonicom prvog razreda, na jednom brodu, koji je mogao primiti sto do stopedeset osoba. Punih devetnaest dana na moru, taj prostor prepušten bez ograničenja nama, jer nije bilo nikoga drugog, za nas je pred sobom. Poslije dva ili tri putovanja, mi bismo opet našli svoje stavljalo čitavu pokrajinu; sve što smo imali, ponijeli smo brodove, svoje navike; i prije nego što bismo se popeli na lađu, već po imenu smo poznavali one odlične marsejske stewarte s golemim brkovima i teškim bakanđžama, iz kojih je bazdio jak zadah bijela luka, kad bi nam u tanjure sipali najbolje komade piletine i pržene ribe. öbroci, sami po sebi pantagruelski, bivali su to još u većoj mjeri već time, što smo bili suviše malobrojni da pojedemo sve što se u brodskoj kuhinji pripremi.

Kraj jedne civilizacije, početak jedne druge, iznenadno otkriće, koje je naš svijet učinio da on možda i nije premalen za veliki broj ljudi na njemu, nisu mi to otkrile toliko brojke, statistike i revolucije, koliko prije nekoliko tjedana primljeni odgovor telefonom, upravo kad sam se zabavljao mišlju — poslije petnaest godina — da ću se povratiti u svoje mlade dane, kad još jedanput posjetim Braziliju: u tadašnjim prilikama, trebalo bi da se pobrinem za mjesto na brodu četiri mjeseca unaprijed.

A ja sam razmišljao da, poslije uspostave avionskih veza između Evrope i Južne Amerike, samo rijetki čudaci mogu putovati brodom! Nažalost, i to je velika iluzija vjerovati, da se invazijom jednog elementa oslobađa drugi. Od same Konstelacije ne zavisi hoće li se more smiriti, kao što ni serijska parcelacija na Ažurnoj obali ne može učiniti, da nam se okolica Pariza opet

poseljači.

Ali između prekrasnih plovidbi preko oceana iz vremena 1935. i ove, od koje sam u prvi mah htio odustati, putovao sam još jednom, i to 1941. Tada nisam mogao ni slutiti, u kolikoj će mjeri taj odlazak u Južnu Ameriku biti simboličan za buduća vremena. Sutradan po primirju dobih, u okviru plana za spasavanje evropskih učenjaka ugroženih njemačkom okupacijom, koji je plan bila izradila Rockefellerova fundacija, poziv od strane New School for Social Research iz New-Yorka, što mogu zahvaliti prijateljskoj pažnji, koju su prema mom etnografskom radu skrenuli Robert H. Lowie i M. Metraux, kao i nastojanju mojih rođaka nastanjenih u SAD.

Trebalo je tamo otići, ali kako? Prva mi je misao bila, da kažem kako bih htio otići u Braziliju, da tamo nastavim svoja prekinuta istraživanja. U malom prizemlju u Vichyu gdje se bila smjestila Brazilijanska ambasada, odigrao se kratak i za mene tragičan prizor, kad sam zatražio obnovu vize. Ambasador Luis de Souaza-Dantas, koga sam dobro poznavao i koji bi jednako bio tako postupio i da ga nisam poznavao, već je bio podigao svoj štambilj da mi ga udari na putnicu, kad ga neki strogo službeni i ledeni savjetnik zadrža, upozorivši ga da mu je to pravo oduzeto novim zakonskim propisima. Nekoliko trenutaka ruka mu je ostala u zraku. Nespokojnim, gotovo preklinjućim pogledom ambasador je pokušao da njegov suradnik okrene glavu, dok on udari štambilj, kako bih tako mogao bar napustiti. Francusku, ako ne možda i otići u Braziliju. Ali ništa od toga: savjetnikove je oko uporno motrilo ruku, koja se konačno spustila pored dokumenta. Ne mogu dobiti vizu, putnica mi je vraćena nelagodnom kretnjom.

Vratih se svojoj kući u Cevenolu, nedaleko koje, u Monpellieru, slučajno pri povlačenju bijah demobiliziran i odoh lunjati po Marseilleu; tu, iz razgovora u luci saznadoh, da nekakav brod treba uskoro da pođe za Martinique. Raspitujući se od jednog doka do drugog, od jedne agencije do druge, konačno razabrah, da taj brod pripada istom Parobrodarskom društvu, za koje je francuska univerzitetska misija tokom mnogih predhodnih godina predstavljala vjernu i gotovo jedinu mušteriju. Po zimskom sjevercu, u veljači 1941., pronađoh u nezagrijanom uredu, kojeg su vrata bila samo pritvorena, jednog činovnika, koji je nekoć dolazio da nas pozdravi u ime Parobrodarskog društva. Da, brod postoji, da, treba da putuje; ali je nemoguće da pođem njime. Zašto? Nisam bio svjestan; on mi to nije mogao objasniti, sad to više nije kao prije. Ali kako? Oh, predugo, preteško, nije mogao ni da me zamisli na brodu.

Jadnik je u meni još vidio u neku ruku ambasadora francuske kulture; a ja sam se već osjećao, kao plijen nekog koncentracionog logora. K tome, ja sam predhodnih godina prošao najprije kroz neprolaznu prašumu, zatim, od logora do logora, u neurednom povlačenju, koje me je odvelo od Maginotove linije u Beziers, prošavši preko Sarthea, Correza i Aveyrona: u stočnim vlakovima poput stada; pa su mi se ustručavanja i obazrivost moga sugovornika učinili besmisleni. Smatrao sam da bih na oceanu samo nastavio lutanje, pripravan da učestvujem u radu i da dijelim skromne obroke s nekolicinom mornara gurnutih u pustolovinu na brodu, koji krišom putuje, ležeći na palubi i izložen sam—samcat tokom mnogih dana blagotvornom boravku na širokom moru.

Konačno se domogoh putne karte na brodu »Kapetan Paul-Lemerle«, ali što to znači počeo sam shvaćati tek na dan ukrcavanja, probivši se kroz kordon vojnika mobilne garde sa šljemovima i s mašinkama u rukama, koji su bili opkolili pristanište i presjekli svaki dodir putnika s rodbinom ili prijateljima, koji su došli da ih isprate, prekraćujući oproštajni pozdrav muvanjem u rebra i psovkama; iako se radilo o pojedinačnoj pustolovini, ovo je više nalikovalo odlasku robijaša. Zaprepastio me više broj putnika, nego način kojim su s njima postupali. Jer su nagurali oko tristo i pedeset osoba na jedan mali brod, na kome su bile — to sam odmah ustanovio — samo dvije kabine sa svega sedam ležaja. Jedna je bila namijenjena trima damama, a drugu će podijeliti četiri muškaraca, među kojima sam bio i ja, što je predstavljalo krajnju pažnju, koju dugujem tome, što je M. B. (neka mu je ovdje od srca hvala) osjećao nemogućim, da jedan od nekadašnjih putnika u luksusnoj klasi bude prevezen kao stoka. Jer su svi ostali moji suputnici, muškarci, žene i djeca, bili natrpani u izbama na dnu lađe bez zraka i svijetla, gdje su brodski tesari na brzu ruku sklepali jedne nad drugim krevete, snabdjevene slamnjačama. Od četvorice privilegiranih muškaraca, jedan je bio trgovac austrijskim metalom, koji je bez sumnje znao koliko ga je stajala ta prednost; drugi neki mladi »beke« — bogati kreolac — koga je rat otrgnuo od njegova rodnog Martiniquea i koji je zaslužio da se s njim postupa s naročitim obzirom, budući da je, na tom brodu bio jedini za koga se moglo reći da nije ni Židov, ni stranac, ni anarhist; posljednji, napokon, bila je neka neobična sjevernoafrička ličnost, koja je tvrdila da ide u New-York samo na nekoliko dana (čudan plan, kad se pomisli da. ćemo tamo stići za tri mjeseca) i da nosi u kovčegu jednu Degasovu sliku, i koga kao da su, ma da je bio Židov kao i ja, sve policije, službe sigurnosti i žandarmerije u kolonijama i protektoratima smatrale personom gratom, što je bila čudna misterija u tim

okolnostima, koju nisam nikada mogao prozreti.

Među ološem, kako su govorili žandarmi, bili su, među ostalim André Breton i Victor Serge. André Breton, vrlo neraspoložen na toj galiji, šetkao se uzduž i poprijeko oskudnim slobodnim prostorom na palubi; odjeven u baršun, ličio je na plavog medvjeda. Među nama počelo se zametati trajno prijateljstvo izmjenom pisama, koja je dosta dugo trajala za vrijeme toga beskonačnog putovanja, i u kojima smo raspravljali o odnosu između estetske ljepote i apsolutne originalnosti.

Što se tiče Victora Sergea, njegovo me je nekadašnje drugarstvo s Lenjinom zastrašivalo i u isto vrijeme sam osjećao veliku poteškoću da prozrem njegovu ličnost, koja me je podsjećala na kakvu gospođicu, koja voli da se razmeće principima. To ćosavo lice, te nježne crte, taj jasni glas skupa s izvještačenim i opreznim kretnjama odavali su tu gotovo bespolnu osobinu, koju ću kasnije naći kod budističkih monaha na burmanskoj granici, jako daleko od muškaračkog temperamenta i životne snage, koju Francuzi po tradiciji povezuju s takozvanom subverzivnom djelatnošću. Jer kulturne tipove, koji se neprestano pojavljuju približno slični u svakom društvu, budući da se obrazuju oko vrlo jednostavnih suprotnosti, svaka grupa upotrebljava da vrše razne društvene funkcije. Sergeova se mogla ostvariti u revolucionarnoj karijeri u Rusiji, ali kakva bi ona bila na drugoj kojoj strani? Nema sumnje, odnosi između dva društva bili bi lakši, kad bi bilo moguće uspostaviti, pomoću kakve željezne rešetke, neki sistem ravnoteže u načinu, na koji svako od njih koristi slične ljudske tipove da obavljaju razne društvene funkcije. Mjesto da se ograničavamo, kako se to danas radi, da uspoređujemo liječnike s liječnicima, profesore s profesorima, industrijalce s industrijalcima, možda bismo zapazili, da postoje suptilnije veze između pojedinaca i njihovih uloga.

Osim ljudskoga tovara, brod je prevozio ne znam ni sam kakav nedozvoljeni materijal; rasipno mnogo vremena smo izgubili u Sredozemlju i na zapadnoj obali Afrike krijući se iz jedne luke u drugu, da bismo čini se izbjegli kontroli engleske flote. Posjednicima francuskih putnica bilo je katkada dopušteno izaći na kopno, a ostali su bili prisiljeni ostati zbijeni na nekoliko desetina četvornih centimetara koliko je svakome stajalo na raspoloženju na palubi, koju bi vrućina — sve nesnosnija ukoliko smo se približavali tropskim predjelima zbog koje je boravak na dnu broda postao nemoguć — postepeno preobražavala čas u blagovaonicu, čas u spavaonicu, dječju sobu, praonicu i solarijum. Ali najneugodnije je bilo ono, što se u

vojsci zove »staranje o čistoći«. Simetrično raspoređeno duž brodskog oboda, s lijeve strane za muškarce, s desne strane za žene, posada je izgradila od dasaka dva para baraka bez zraka i svijetla; u jednoj od tih baraka bilo je nekoliko tuševa, koji su bili snabdjeveni vodom samo ujutro; druga je, s dugačkom gredom grubo obloženom limom s unutrašnje strane i okrenutom prema oceanu, bila namijenjena svrsi koju pogađate; neprijatelji prevelikog promiskuiteta i kojima je bilo odvratno kolektivno čučanje, koje je međutim bilo nestabilno kad bi se lađa ljuljala, nisu imali drugog izlaza, već da ustanu vrlo rano, i za vrijeme cijelog putovanja između preosjetljivih se razvilo pravo takmičenje, tako da je na koncu čovjek mogao samo oko 3 sata ujutro očekivati bar relativnu samoću. Napokon ih je bilo, koji uopće nisu lijegali. Dva sata otprilike kasnije bilo je isto s tuševima, gdje se radilo, ako ne o neprijatnosti koju je izazivala stidljivost, o tome da se zauzme jedno mjesto u onoj gužvi, gdje ono malo vode, koja kao da bi ishlapila u dodiru s toliko mlitavih tjelesa, nije čak više ni dopirala do kože: u oba slučaja svatko se žurio da što prije svrši i izađe, jer su te barake bez mogućeg zračenja bile sklepane od dasaka od svježe i smolaste jelovine koja je, zasićena slanom vodom, mokraćom i morskim zrakom, počela na suncu fermentirati bazdeći mlakim, sladunjavim i bljutavim mirisom, koji bi, skupa s ostalim zadasima, brzo postao nesnosan, pogotovu kad bi se more ustalasalo.

Kad, nakon mjesec dana plovidbe, usred noći opazismo svjetionik Fort-de-Francea, srce putnika nije burno zakucalo zbog nade da će napokon dobiti objed koji se može jesti, postelju sa plahtama, jednu spokojnu noć. Svi ti ljudi, koji su sve do ukrcavanja uživali ono što Englezi ljupko nazivaju »dražima« civilizacije, patili su, ne toliko od gladi koliko od umora, nesanice, od promiskuiteta i od prezira, od prisilne prljavštine, još jače pogoršane vrućinom, u kojoj su proveli ova četiri tjedna. Na brodu je bilo mladih i lijepih žena; zametnula su se očijukanja, bilo je i sklopljenih poznanstava. Pokazati se napokon prije rastanka u nešto ljepšem svijetlu za njih je značilo nešto više od staranja da se dopadnu: to je značilo isplatiti jednu ratu, počastiti za ukazano povjerenje, koje one pošteno duguju, dokazati da u stvari nisu bile nedostojne pažnje, za koje su one, dirljivom obazrivošću, smatrale da im je ukazana samo na kredit. Nije dakle bilo samo neka vrsta šegačenja, već također i izvjesna diskretna doza patetike u onom uzviku, koji se oteo iz svih grudi, mjesto onoga »Kopno! Kopno!« iz tradicionalnih pomorskih priča, »Kupka! Napokon kupka! Sutra ćemo se moći okupati!« čulo se u isto vrijeme sa svih strana, dok se grozničavo prebiralo po prtljagu da se nađe

posljednji komad sapuna, čist ubrus, tijesna košulja za tu veliku priliku.

Osim što je u tom hidroterapijskom snu bilo pretjeranog optimizma o civilizatorskom djelu, koje se moglo očekivati od četiri vijeka stare kolonizacije (jer su kupatila u Fort-de-Franceu vrlo rijetka) putnicima nije trebalo dugo vremena da saznaju, da je upljuvani i prenatrpani brod bio još idilično boravište, kad se usporedi s prijemom, koji im je priredila, jedva što smo stupili u luku, jedna soldateska opterećena nekom vrstom kolektivnog poremećaja u mozgu, što je zaslužilo da na sebe skrene pažnju etnologa, da ovaj nije bio zauzet brigom kako da iskoristi sve svoje intelektualne snage u jedinom cilju, da izbjegne neželjenim posljedicama toga susreta.

Većina Francuza doživjela je »smiješan« rat; junaštvo oficira u garnizonu na Martiniqueu takve vrste, da nikakav superlativ nije pretjeran, da ga se pravilno okarakterizira. Jedini zadatak, koji se sastojao u tome da čuvaju zlato Francuske banke, rasplinuo se u nekakvom bunilu, za koje je pretjerano ispijanje puncha bilo samo djelomično odgovorno, pošto im je pripala jedna podmukli ja, ali ne manje značajna, uloga zbog otočnog smještaja, udaljenosti od metropole, i historijske tradicije bogate gusarskim uspomenama, pri čemu su sjeverno-američki nadzor, tajni zadaci njemačke podmorničke flote bez teškoća mogli izvršiti smjenu protagonista sa zlatnim naušnicama, iscurjelim okom i s drvenom nogom. Tako se razbuktala neka opsadna groznica, koja je, bez ikakva posebnog angažiranja, što je razumljivo, a da nikad nitko nije primijetio nikakva neprijatelja, ipak kod većine izazvala nekakvo osjećanje pomamnog ludila. Sto se tiče otočana, iz njihovih razgovora vidio se na prozaičniji način utjecaj intelektualca istog tipa: »Nije više bilo bakalara, otok je đavo odnio« čulo se vrlo često, dok su drugi objašnjavali, kako Hitler nije nitko drugi nego Isus Krist, koji je ponovo sišao na zemlju da kazni bijelu rasu, što za proteklih dvije tisuće godina nije slijedila njegovu nauku.

U času primirja, oni s višim činom, i ne pomišljajući da se priključe Slobodnoj Francuskoj, zasviraše u diple režima u metropoli. Tako su i dalje ostali »van udara«; njihov mjesecima podgrizani fizički i moralni otpor doveo ih je do toga, da su postali nesposobni za borbu, da su ikada na nju i pomislili; njihov oboljeli duh pronašao je neku vrstu sigurnosti u tome, da zamijeni stvarnog,, ali toliko udaljenog i prema tome nevidljivog i u neku ruku apstraktnog neprijatelja — Nijemce — umišljenim neprijateljem, koji je imao prednost što je bio blizu i opipljiv: Amerikancima. Uostalom, dva ratna broda SAD krstarila su stalno pred lukom. Jedan snalažljiv ađutant komandanta francuskih snaga ručao je svakog dana na njihovu brodu, dok je

njegov pretpostavljeni raspirivao kod svojih trupa mržnju i zavist prema Anglo-Saksoncima.

U pogledu neprijatelja, na kome je trebalo iskaliti bijes nagomilan mjesecima, odgovornih za poraz, prema kome su se oni smatrali nedužnima, pošto su bili ostali izvan borbe, ali 2a koji su se, u jednom drugom smislu, smatrali donekle odgovornima (zar oni nisu pružali najpotpuniji primjer, dali dokaz u najvećoj mjeri o bezbrižnosti, o iluzijama i pokazivali klonulosti, zbog čega je zemlja, bar jednim dijelom, pala žrtvom?), naš im je brod donio čitavu zbirku naročito probranih uzoraka. Ispalo je kao da su vlasti iz Vichya, dozvolivši da nas prebace na Martinque, htjele samo da toj gospođi pošalju tovar žrtvenih jaraca na koje je trebalo svaliti svu krivicu za sve nedaće ne bi li im na taj način ublažili gnjev. Trupi u kratkim hlačama sa šljemovima na glavi i naoružanoj, koja se smjestila u komandantovu uredu, kao da nije bilo toliko stalo da svakoga od nas pojedinačno i redom kako smo puštani pred nju, podvrgne ispitivanju zbog čega želimo da se iskrcamo, koliko da nas izvrgne grdnjama i vrijeđanju, pri čemu smo mogli samo šutjeti. Oni koji nisu bili Francuzi, osjetiše da ih smatraju neprijateljima onima, koji su to bili, grubo je osporeno upravo da se takvim smatraju, a u isto vrijeme su ih optuživali, da su svojim odlaskom kukavički napustili rodnu zemlju: prigovor ne samo protivurječan, već dosta čudan iz usta ljudi, koji su od objave rata zapravo živjeli u udobnom zaklonu Monroeve doktrine. ..

Zbogom kupatilo! Odlučeno je, da se svi interniraju u jedan logor zvani Lazaret, s onu stranu zaljeva. Samo trojici bilo je dopušteno da se iskrcaju na kopno: »bekeu«, koji je bio van diskusije, tajanstvenom Tunižaninu, pošto je pokazao nekakav dokument i, meni osobno, u znak naročite milosti ukazane komandantu od strane Pomorskog kontrolora, jer se slučilo da smo bili stari znanci: on je bio drugi oficir na jednom brodu, kojim sam putovao prije rata.

III - ANTILI

Kad otkuca dva sata popodne, Fort de France je mrtav grad, čovjek bi rekao da su nenastanjene trošne zgradurine, što okružuju dugačak trg zasađen palmama i zarastao u korov, koji je davao dojam praznog prostora, na kome kao da je bila zaboravljena pozelenjela statua Josephine Tascher de la Pagerie, kasnije Beauharnais. Cim smo se bili smjestili u pustom hotelu, Tunižanin i ja, još ošamućeni od prijepodnevnih doživljaja, bacismo se u najmijena kola i uputismo se prema Lazaretu, da malo ohrabrimo naše

suputnike, a naročito dvije mlade Njemice, koje su nam u toku plovidbe, jasno pokazale, kako gore od nestrpljenja da nabiju rogove svojim muževima, čim im se ukaže prilika da se operu. U tom pogledu, ta stvar sa Lazaretom pojačala je naše razočaranje.

Dok se stari Ford napinjao pod prvom brzinom, penjao uz slučajne staze i dok sam ja nailazio s oduševljenjem na mnoge vegetalne vrste, koje su mi bile poznate još iz Amazonije, ali kojima sam sad morao naučiti nova imena: kajmit za fruta do conde —zamislite artičoku zatvorenu u kruški — korosol, a ne više *graviola*, papaj mjesto *mammao*, sapotija mjesto *mangabeira*, podsjećao sam se mučnih prizora, koji su se odigrali i pokušavao ih povezati s drugim doživljajima istog tipa. Jer, mojim suputnicima, gurnutim u pustolovinu poslije često mirnog života, ta smjesa nevaljalstva i gluposti činila se kao nečuvena, jedinstvena, iznimna pojava, slučaj koji se desio njima pojedinačno i njihovim tamničarima u jednoj međunarodnoj katastrofi kao da se nikad nije desio u povijesti. Ali za mene, koji sam vidio svijeta i koji sam se, tokom prethodnih godina, nalazio u dosta neobičnim položajima, takva iskustva nisu bila sasvim strana. Znao sam da su takve situacije polagano i postepeno izbijale poput podmukle vode čovječanstva zasićenog vlastitim brojem i svakog dana sve većim kompleksom njegovih problema, kao da mu je epiderma bila nadražena trenjem, koje je proizlazilo iz materijalnih i intelektualnih razmjena povećanih intenzitetom saobraćajnih sredstava. Na ovoj francuskoj zemlji rat i poraz samo su pospješili razvoj univerzalnog procesa, olakšali rasprostiranje jedne trajne infekcije, i koja nikada ne će potpuno iščeznuti s lica svijeta, jer će neprestano izbijati na jednoj tcčki, kad bude oslabila na drugim stranama. Nisam slučajno danas prvi puta naišao na sve te glupe, mrske i lakomislene pojave, koje izlučuju društvene grupacije puput gnoja, kad im ponestane distance.

Još kao jučer, samo nekoliko mjeseci prije objave rata i na putu pri povratku u Francusku, u Bahiji sam šetao gornjim gradom, idući od jedne crkve do druge, kojih je, kako kažu, bilo tristošezdesetpet, po jedna za svaki dan u godini, i koje su se razlikovale po stilu i po unutrašnjoj dekoraciji prema pojedinim danima i godišnjim dobima. Sav sam se predao snimanju zanimljivih pojedinosti arhitekture, a za mnom ide gomila napola gole crnčadi, koja me preklinje: tira o retrato! tira o retrato! (Napravi nam jednu sliku!) Napokon, ganut tom ljupkom prošnjom — traže jadnici fotografiju, koju nikada ne će vidjeti, dok bi koji novčić ipak dobili — pristajem da napravim jedan snimak toliko da zadovoljim djecu. Nisam kročio ni sto

metara, kad na ramenu osjetih nečiju ruku: dva inspektora u civilu, koja su me slijedila u stopu od početka te moje šetnje, obavještavaju me, da sam se upustio u jednu prema Braziliji neprijateljsku radnju: ta fotografija, upotrebljena u Evropi, moći će bez sumnje opravdati legendu, da ima Brazilijanaca crne puti i da dječaci u Bahiji idu bosonogi. Stavljen sam u pritvor, srećom za kratko vrijeme, jer će brod uskoro krenuti.

Taj mi je brod zaista nosio nesreću, nekoliko dana prije toga doživio sam sličnu pustolovinu, ovaj put pri ukrcavanju, i to na keju u luci Santosa: tek što sam stupio na brod, jedan komandant brazilijanske mornarice u svečanoj uniformi u pratnji dvojice vojnika pomorske pješadije s bajonetom na puškama hapsi me u mojoj kabini. Trebalo je četiri ili pet sati, dok se tajna nije otkrila: francusko-brazilijanska ekspedicija, kojoj sam ja bio na čelu godinu dana, bila je obavezna po pravilniku da sve prikupljene kolekcije podijeli podjednako za obje zemlje. Podjela se morala obaviti pod kontrolom Nacionalnog muzeja u Rio-de-Janeiru, koji je o tome odmah obavijestio sve luke u zemlji: za slučaj da bih ja, rukovođen mračnim namjerama, pokušao pobjeći iz zemlje sa tovarom lukova, strelica ili kapa s perjem koji premašuje dio što pripada Francuskoj, moraju me po svaku cijenu uhvatiti i zadržati. Samo je pri povratku ekspedicije muzej iz Ria promijenio mišljenje i odlučio ustupiti brazilijanski dio naučnom institutu u Sao-Paolu; mene su obavijestili, da se prema tome izvoz francuskog dijela ima obaviti preko Santosa, a ne preko Ria, ali kako su bili smetnuli s uma da je to pitanje bilo podvrgnuto jednom drukčijem pravilniku cd prije godinu dana, proglasili su me krivcem u smislu starih odredaba, na koje su njihovi tvorci bili zaboravili, ali ne i oni, koji su bili zaduženi da ih izvrše.

Srećom, u to je vrijeme u dnu duše svakog brazilijanskog činovnika drijemao anarhist, pothranjivan onim oskudnim odlomcima iz Voltaira i Anatola Francea, koji se, čak i u gustim šumama, bijahu zadržali u nacionalnoj kulturi. (Ah, gospodine, pa vi ste Francuz! Ah! Francuska! Anatole, Anatole! uzvikivao je sav uzbuđen stežući me u zagrljaju jedan starac iz nekog mjestanca u unutrašnjosti i koji još nikada nije razgovarao ni s jednim mojim zemljakom). Isto tako, dovoljno iskusan da upotrebim onoliko vremena koliko je bilo nužno da izlijem svoja osjećanja divljenja prema Braziliji uopće, a pomorskim vlastima napose, nastojao sam da dodirnem neke osjetljive žice; ne bez uspjeha, pošto poslije nekoliko sati provedenih obliven mrzlim znojem (budući da su etnografske kolekcije bile izmiješane u sanducima s mojom prtljagom i bibliotekom, jer sam definitivno napuštao

Braziliju, i budući sam na mahove strahovao da će sve to ostati razbacano na keju, a da će brod za to vrijeme dići sidro), izdiktirah mom sugovorniku britke izraze za takav izvještaj, u kome će on sebi pripisati slavu što je, dozvolivši moj odlazak i odlazak mog prtljaga, spasio svoju zemlju od jednog međunarodnog konflikta i poniženja, koje bi sigurno uslijedilo, da nije tako postupio.

Možda, uostalom, ja ne bih ni postupio s toliko smjelosti, da se nisam nalazio još pod utjecajem jedne uspomene, koja je lišavala svake ozbiljnosti južno-američke policije. Dva mjeseca prije toga bio sam sa svojim drugom Dr. J. A. Vellardom nekoliko dana blokiran u nekom velikom selu u Donjoj Boliviji, a budući da sam morao promijeniti avion i sačekati drugu vezu, koja nikako da stigne. 1938. avijacija je malo nalikovala onome što je ona danas. Preskačući, u udaljenim oblastima Južne Amerike, neke etape progresa, ona je čvrsto preuzela ulogu, koju imaju taljige za seljake, koji su dotada, u pomanjkanju putova, gubili po nekoliko dana da pješke ili na konju odu na susjedni sajam. Sada, let od nekoliko minuta (ali, da pravo kažemo, često u zakašnjenju od mnogo dana) omogućavao im je da prenesu svoje kokoši i patke, među kojima se najčešće putovalo čučeći, jer su mali avioni bili pretrpani šarolikom smjesom bosonogih seljaka, živine i vrlo teških i vrlo kabastih sanduka, da se ne bi mogli probiti kroz šumske puteljke.

Iz dokolice smo lunjali po ulicama Santa-Cruz de la Sierra, pretvorenim u toj kišnoj sezoni u blatnjave bujice, preko kojih smo gazom prelazili po krupnom kamenju poređanom u pravilnim razmacima poput načičkanih klinaca na prelazima nemogućim za vozila, kad jedna patrola primijeti naša njima malo poznata lica, dovoljan razlog da nas zaustavi i da nas, dok ne bude vrijeme da damo potrebna objašnjenja, pritvori u jednoj luksuznoj odaji, koja nije više bila u upotrebi: nekadašnjoj dvorani provincijskog guvernera, koje su svi zidovi bili obloženi drvenim policama za biblioteku punim bogato ukoričenih debelih knjiga pod staklom, kojih je red bio prekinut samo, također uokvirenim i pod staklom, čudno kaligrafski ispisanim upozorenjem, koji ovdje prevodim sa španjolskog: »Pod prijetnjom oštrih posljedica, najstrože je zabranjeno kidati listove arhiva radi posebne ili higijenske upotrebe. Svaka osoba, koja se o ovo ogriješi, bit će kažnjena.«

Istini za volju moram priznati, da se moj položaj na Martiniqueu poboljšao zahvaljujući posredovanju jednog visokog činovnika ministarstva saobraćaja, koji je pod malo hladnom rezervom krio davnašnja osjećanja ljudi iz službenih krugova; možda također i zbog mojih posjeta jednom

religioznom listu u uredima, kojeg su oci više se ne sjećam kakvog reda bili nagomilali čitave sanduke pune arheoloških nalaza još iz vremena indijanske vladavine, i koje sam ja iz dokolice popisao.

Jednog sam dana ušao u dvoranu okružnog suda za vrijeme jedne rasprave; bio je to moj prvi posjet jednom sudu, i ostao je jedini. Bilo je suđenje nekom seljaku, koji je u svađi zubima odgrizao komad uha svom protivniku. Optuženi, tužitelj i svjedoci izražavahu se tako bogatim kreolskim jezikom, da je na tom mjestu njegova kristalna svježina poprimala nešto nadnaravno. Ti su iskazi prevođeni trojici sudaca, kojima po onakvoj vrućini nije bilo lako podnositi crvene toge i krzno, kome je vlaga u zraku oduzela sav sjaj. Ti su dronjci visjeli na njima poput okrvavljenih zavoja. Točno poslije pet minuta vatreni crnac je čuo, da je osuđen na osam. godina zatvora. Bio sam mišljenja, i uvijek ću biti mišljenja, da se pravda ne da odvojiti od sumnje, savjesti, obzira. Bio sam zaprepašten videći, s kolikom se lakomislenošću i za tako kratko vrijeme može donijeti odluka o sudbini jednog ljudskog bića. Nisam se mogao pomiriti s mišlju, da sam prisustvovao jednom stvarnom doživljaju. Pa ni dan danas, nikakav san, ma kako bio fantastičan i grub, ne može da me prožme tolikom nevjericom.

Što se tiče mojih suputnika s broda, oni mogu zahvaliti svoje oslobođenje jednom konfliktu između pomorskih vlasti i trgovaca. Dok su ih jedni smatrali špijunima i izdajicama, drugi su u njima gledali vrelo profita, jer internirani u Lazaretu, makar su i plaćali za izdržavanje, nisu mogli biti dovoljno iskorišćeni. Ovo je gledanje na stvari pobijedilo ono prvo i, za jedno petnaest dana, svi su bili slobodni, da potroše zadnje francuske novčanice, pod vrlo živom paskom policije, koja je oko svakog, a posebno oko žena, tkala mrežu iskušenja, provokacija i represalija. U isto vrijeme ti su ljudi nastojali da izmole vizu u dominikanskom konzulatu, zavaravali se lažnim glasovima o dolasku sumnjivih brodova, koji treba da nas sve izbave odatle. Stanje se ponovno izmijenilo, kada je seoska trgovina, jalna na prefekturu, uspjela dokazati, kako i ona ima prava na svoj dio izbjeglica. Preko noći su svi bili prebačeni na prisilni boravak po selima u unutrašnjosti; ja sam se opet izvukao, ali pošto nisam mogao pregorjeti da pođem za svojim lijepim prijateljicama u njihovo novo boravište u podnožju Mont Peléa, mogao sam ovoj posljednjoj smicalici policije zahvaliti za nezaboravne šetnje na tom otoku punom egzotičnosti, koja je bila klasičnija nego igdje na južnoameričkom kontinentu: tamni travom obrastao agat uokviren oreolom plaža od crnog srebrnasto išaranog pijeska, dok su u mliječnu maglu uto nule

doline jedva dale naslutiti — i to više sluhom zbog stalnog kapljanja nego pogledom — džinovsku, pernatu i nježnu pjenušavu paprat razgranatu nad živim fosilima njihovih debelih drška.

Ako sam dotada bio favoriziran u odnosu na moje suputnike, ipak zato nisam nimalo zanemario jedan problem, koji moram ovdje da navedem, jer je i sam sastav ove knjige zavisio od njegova rješenja, koje se, kako će se vidjeti, nije moglo donijeti bez poteškoća. Uzeo sam sa sobom kao jedino dobro jedan sanduk pun mojih dokumenata s ekspedicije: lingvističku i tehnološku kartoteku, putni dnevnik, pribilješke uzete na terenu, karte, planove i fotografske negative — tisuće listića, kartonića i klišea. Ova tako sumnjiva zbirka prešla je preko demarkacione linije po cijenu ogromnog rizika za prenosioca, koji je to uzeo na sebe. Po prijemu na Martiniqueu zaključio sam da ne smijem dopustiti, da carinici, policija i 2. biro Admiraliteta baci ni trenutan pogled na ono što bi oni svakako ocijenili kao protivno propisima (što se tiče domorodačkog rječnika) i kao prikupljanje strateških dispozitiva ili planova za invaziju zbog karata, shema i fotografija. Odlučih dakle da izjavim da je taj sanduk u tranzitu, i tako ga poslaše plombirana u carinski magazin. Prema tome, kako su mi zatim dali na znanje, treba da napustim Martinique na nekom stranom brodu, na koji će sanduk biti direktno prebačen (a trebalo je dosta natezanja da pristanu na taj kompromis). Ako sam mislio otići u New York brodom »D'Aumale« (pravi sablasni brod, koji su moji suputnici iščekivali čitav mjesec dana prije nego što se stvarno pojavio jednog lijepog jutra kao velika igračka iz nekog drugog vijeka, samo svježe prebojen) sanduk bi morao najprije opet doći na Martinique, a onda s njega otići. A o tome nije moglo biti ni govora. I tako sam se ukrcao na jedan švedski brod za prijevoz banana, savršeno bijel, na kome sam, puna četiri dana uživao kao neko naknadno zadovoljstvo proteklih vremena u tihoj i gotovo samotnoj plovidbi, jer je sa mnom bilo samo osam putnika na brodu. Dobro sam učinio, što sam taj brod iskoristio.

Poslije francuske policije, amerikanska. Stupivši nogom u Porto-Rico, otkrih dvije stvari: nakon proteklih nekoliko mjeseci od mog odlaska iz Marseillea, zakon o imigraciji u Sjedinjene države bio je izmijenjen, i dokumenti koje sam dobio od New Scool for Social Research nisu više odgovarali novim propisima; zatim i naročito sumnje, koje sam izazvao kod martinikanske policije svojim etnografskim dokumentima i koje sam tako domišljato otklonio, pojavile su se sad kod američke policije u puno većoj mjeri. Jer, dok sam u Fort-de-Franceu bio smatran žido-masonom plaćenim

od Amerikanaca, sad sam bio više-manje gorko naknađen konstatacijom, kako je s gledišta SAD bilo vrlo moguće, da budem u službi Vichya, ako ne i samih Nijemaca. Očekujući da New School (kojoj sam odmah telegrafirao) udovolji zahtjevima zakona, a naročito da kakav specijalist F. B. I., sposoban da čita francuski, dođe u Porto-Rico (znajući da moja kartoteka sadrži tri četvrtine izraza, ne francuskih već porijeklom iz gotovo nepoznatih dijalekata centralne Brazilije, drhtao sam od straha na pomisao, koliko bi vremena moglo proći, dok se nađe takav stručnjak) imigrantske vlasti odlučiše da me interniraju, doduše na trošak plovidbene kompanije, u jednom strogo ozbiljnom hotelu, kakvi su već hoteli u španjolskoj tradiciji, gdje su me hranili kuhanom govedinom i slanim grahom, dok su se dva vrlo prljava i neobrijana domorodačka policajca pribila uz moja vrata i nisu se od njih ni danju ni noću micala.

Sjećam se dobro kako mi je u halu toga hotela Bernard Goldschmidt, koji je prispio istim brodom i već tada postao direktor u Komesarijatu za atomsku energiju, objasnio jedne večeri princip atomske bombe i otkrio mi (bilo je to maja 1941.) kako su glavne zemlje otpočele naučnu trku, koja će najbržoj osigurati pobjedu u ratu.

Poslije nekoliko dana, moji posljednji suputnici sredili su osobne poteškoće i otišli u New York. Ostao sam u San-Juanu, s ona dva policajca o boku, koji me, na moje traženje, prate koliko god puta zaželim na tri dozvoljena mjesta: u francuski konzulat, banku, ured za imigraciju. Za svako drugo kretanje moram moliti posebnu dozvolu. Jednoga mi je dana bilo dozvoljeno do odem na univerzitet, i moj pratilac bio je tako obazriv, da nije ušao sa mnom; bio je obazriv i čekao me je na vratima. A kako je njemu i njegovu drugu bilo dosadno, oni bi po koji put prekršili propis i dozvolili bi mi iz vlastite inicijative da ih povedem u kino. Samo posljednjih 48 sati između mog oslobođenja i ukrcavanja mogao sam razgledati otok, pod ljubaznim vodstvom g. Christiana Bella, tada generalnog konzula, a u kom sam pronašao, ne bez čuđenja u tim nezgodnim prilikama, kolegu amerikanistu punog priča s plovidbe na jednom jedrenjaku duž južno-američkih obala. Malo vremena prije toga iz jutarnje štampe saznadoh za dolazak Jacquesa Soustellea, koji je vršio obilazak Antila da bi utjecao na francuske rezidente, da se priključe generalu de Gaullu; trebalo mi je posebno odobrenje da se s njim nađem.

U Porto-Ricu sam došao u kontakt sa Sjedinjenim Državama; prvi put sam osjetio miris tople uglađenosti i *wintergreen-a* (inače zvanog čaja iz

Kanade), mirisne polove, među kojima se niže skala američkog komfora: od automobila do toaleta prelazeći preko radio-prijemnika, poslastica i paste zube; a nastojao sam da pogodim iza maske od šminke misli gospođice iz drugstora u opravi sljezaste boje i mahagonski crne kose. Tu sam također, iz prilično posebne perspektive Velikih Antila, najprije zapazio razne tipične strane američkog grada: po lakoći konstrukcije, po staranju o efektu i po navaljivanju na prolaznika, uvijek je sličan Svjetskoj izložbi, koja je postala stalna, s tim što se ovdje čovjek smatra nešto više u španjolskom paviljonu.

Slučajnost na putovanju često pruža takve dvosmislenosti. To što sam u Porto-Ricu proveo svoje prve tjedne na tlu Sjedinjenih Država učinit će, da ubuduće tražim Ameriku u Španiji. Isto tako, prilično godina kasnije, to što sam posjetio prvi engleski univerzitet na kampusu s novogotskim zdanjima u Daki, u istočnom Bengalu, tjera me sad, da Oxford smatram Indijom, kojoj se uspjelo osloboditi blata, plijesni i bujne vegetacije. Inspektor iz F. B. I. stiže tri tjedna poslije mog iskrcavanja u San-Juanu. Potrčah na carinarnicu, otvorih sanduk, momenat je bio svečan. Jedan mlad i pristojan čovjek priđe, izvuče nasumce jedan kartončić, oko mu se smrknu, bijesno se okrenu k meni: »To je njemački!« Doista, radilo se o jednom navodu iz klasičnog djela od von den Steinena, mog uglednog i dalekog predhodnika u centralnom Mato-Grossu, »Unter den Naturvölkern Zentral-Braziliens«, Berlin, 1894. Smjesta umiren tim objašnjenjem, toliko očekivani stručnjak izgubio je svaki interes za stvar. U redu, O. K. primljen sam na američko tlo, slobodan sam.

Treba se zaustaviti. Svaka od tih sitnih pustolovina u mom je sjećanju izazvala neku drugu. Jedne, poput ove koju pročitaste, vezane uz rat, druge, koje sam prije toga naveo, desile su mi se prije rata. Mogao bih ispričati svježijih, kad bih se poslužio iskustvom s putovanja po Aziji, koje datiraju iz netom prohujalih godina. Sto se tiče mog ljubaznog inspektora iz F. B. I., njima on danas ne bi bio tako lako zadovoljan. Zrak svuda postaje tako težak.

IV - TRAŽENJE MOĆI

Sićušan incident pružio mi je prvi znak tih sumnjivih zadaha, tih kovitlavih vjetrova što najavljuju dublje poremećaje, i ostao mi je u pamćenju kao neko predskazanje. Pošto sam odustao da obnovim ugovor s univerzitetom u Sao-Paolu, da bih se mogao posvetiti dužoj kampanji u unutrašnjosti zemlje, preduhitrio sam svoje kolege i ukrcao se, nekoliko tjedana prije njih, na brod koji me je trebao prebaciti u Braziliju; prvi put

nakon četiri godine bio sam dakle jedini čovjek s univerzitetskom naobrazbom na brodu; prvi puta također bilo je mnogo putnika: inostranih poslovnih ljudi, ali naročito kompletne ekipe jedne vojne misije, koja je išli u Paragvaj. Nije moglo biti ni govora o nekom prisnom raspoloženju za vrijeme te plovidbe, kao ni o nekoć tako vedroj atmosferi na brodu. Ovi oficiri i njihove supruge brkali su putovanje preko Atlantika s kolonijalnom ekspedicijom, a svoju inspektorsku službu pri jednoj zapravo skromnoj armiji s okupacijom zaposjednute zemlje, za koju su se barem moralno pripremali na palubi pretvorenoj u utvrđenje, gdje je uloga urođenika pripala civilnim putnicima. Ovi više nisu znali gdje da se sklone pred tako razmetljivom bahatosti, tako da joj je uspjelo kod svih izazvati nelagodnost do samog izlaznog mostića. Držanje šefa misije bilo je suprotno držanju njegovih podređenih; on sam i njegova žena bili su osobe suzdržljiva i predusretljiva držanja; pristupiše mi jednoga dana u jednom uglu gdje je malo tko dolazio i gdje sam pokušao da izmaknem od buke, stadoše se raspitivati o mojim ranijim radovima, o predmetu moje misije, i nađoše načina, da mi sa ponekim aluzijama daju shvatiti svoju ulogu nemoćnih svjedoka, koji jasno gledaju na stvari. Kontrast je bio toliko uočljiv, da se činilo kao da je prekriven nekom misterijem; tri ili četiri godine kasnije podsjetih se na taj incident naišavši u novinama na ime toga višeg oficira, čiji je osobni položaj doista bio paradoksalan.

Da li sam tada po prvi put shvatio, da su mi tako demoralizatorske okolnosti u drugim dijelovima svijeta konačno otvorile oči? Putovanja, taj magični kovčežić pun divnih snova, ne će vam više ostaviti nedirnuto vaše blago. Jedna civilizacija, koja se suviše brzo širi i koja je postala prenapregnuta, zauvijek je uništila tišinu na morima. Mirisi tropa i svježina ljudskih bića su načeti nekim vrenjem sumnjiva vonja, koje umrtvljuje naše želje i tjera nas da prikupljamo napola pokvarene uspomene.

Danas, kad su betonom pritisnuti polinezijski otoci preobraženi u nosače aviona čvrsto usidrene u morima Juga, kada cijela Azija poprima oblik bolesne zone, kad »bidonvillesi«[1] izgrizaju Afriku, kad trgovačka i ratna avijacija oskvrnjuje čistoću američkih ili melanežanskih šuma čak i prije nego što im je mogla oduzeti djevičanstvo, kako bi tobožnje bježanje od putovanja moglo dovesti do drugog rezultata, osim da nas suoči s najnesretnijim oblicima našeg historijskog postojanja? Ta velika zapadna civilizacija, tvorac čudesa koja uživamo, nije ih mogla proizvesti, a da to skupo ne plati. Kao njeno najznačajnije djelo, kičma na kojoj se izgrađuju

arhitekture nezapamćene kompleksnosti, poredak i harmonija Zapada zahtijeva isključenje goleme mase ubitačnih koprodukata, kojima je zemlja danas zagađena. Vi nam, o putovanja, danas najviše pokazujete naš vlastiti izmet bačen u lice čovječanstva.

Sad ja shvaćam strast, ludilo, lažnost putnih priča. Ono nam daju iluziju onoga, čega više nema, a što bi još uvijek moralo postojati, da bismo pobjegli od teške očiglednosti da je dvadeset tisuća godina povijesti proigrano. Ne može se tu ništa više učiniti: civilizacija nije više onaj krhki cvijet, koji smo čuvali, koji smo s velikom mukom gajili u pojedinim zaštićenim predjelima teritorija bogata poljskim vrstama, opasnim svakako svojom životnom snagom, ali koje su isto tako pružale mogućnost variranja i podmlađivanja sjemena. Čovječanstvo se zaustavilo na monokulturi; ono se sprema da provodi masovnu civilizaciju, poput repe. Njegova svakodnevna hrana sastojala se samo od tog jela.

Nekada su ljudi žrtvovali svoj život u Indiji i u objema Amerikama da nam donesu dobra, koja nam se danas čine smiješna: drvo za pravljenje uglja[2]: crvenu boju, ili biber, za kojim se u vrijeme Henria IV. toliko ludovalo, da su na dvoru njegova zrnca stavljali u bombonijere i grickali ih. Takvi vidni ili okusni nadražaji, ta vesela toplina, kojom su se naslađivale oči, te izvrsne stvari, što pale jezik, dodavale su još jednu skalu na čulnoj klavijaturi jedne civilizacije, koja nije ni slutila koliko je plitka. Treba li još dodati da, uz dvorski obrt, naši suvremeni Marco-Poli iz tih istih zemalja donose, sada u obliku fotografija, knjiga i priča, moralne začine, za kojima naše društvo osjeća jaču potrebu, jer osjeća da se guši od dosade?

Jedna mi se druga usporedba čini značajnijom. Jer su ova moderna prilagođavanja, htjeli-ne htjeli, falsificirana. I to sigurno ne zato, što su čisto psihološke naravi; već zato što ma kako neka je pripovjedač pošten, on ne može, on ne može više da nam ih pruži u autentičnom obliku. Da bismo privoljeli da ih prihvatimo, treba da, postupkom koji je i kod najsavjesnijih potpuno nesavjestan, preberemo i prorešetamo te uspomene i da otrcano zamijenimo s istinski preživjelim. Evo dva slučaja takvih istraživačkih priča: o nekom plemenu, koje mi opisuju kao divlje, i tvrde u nekoliko na brzu ruku napisanih poglavlja, da je ono do današnjeg dana sačuvalo običaj ni sam ne znam kakvih sve karikiranih primitivnih ljudi, ja sam kao student dosta tjedana proveo proučavajući radove, kojima su unazad pedeset godina, ponekad još i sasvim nedavno, naučenjaci posvećivali ozbiljne studije u vrijeme, dok još dodir s bijelim ljudima i potom razne boleštine nisu to pleme

sveli na šaku bijednih izroda. — Jedna druga grupa, čije je postojanje, kako kažu otkrio i koju je proučavao neki još golobrad putnik svega 48 sati, mogla se tek letimično nazreti (a to ne treba gubiti iz vida) upravo u vrijeme, kad je bila napustila dotadašnje obitavalište i privremeno se bila ulogorila na drugom mjestu, koje je taj mladić naivno smatrao stalnim naseljem. I pomno se tajilo, na koji se način moglo doći do te grupe, jer bi se otkrilo da je jedna ekipa misionara bila već dvadeset godina u stalnom dodiru s urođenicima pomoću malog motornog broda, kojim se prodire duboko u unutrašnjost zemlje; ali izvježbano oko smjesta otkriva na fotografijama snimljenim tamo, jedva primjetne pojedinosti nekih kadrova, na kojima nije uvijek pošlo za rukom retuširati zarđale benzinske kantice, u kojima je to tobože netaknuto ljudstvo kuhalo čorbu.

Za sujetu takvih pretenzija, za naivnu lakovjernost s kojom se primaju pa čak i podstiču; napokon za zaslugu, koja opravdava toliko nepotrebni napor (osim ako on ne pridonosi da se dalje širi propadanje, koje oni marljivo nastoje prikriti) za sve to treba da postoje vrlo snažne psihološke opruge, kako kod njihovih izvodilaca, tako i kod njihove publike, a studij izvjesnih urođeničkih institucija može pridonijeti da se one objelodane. Jer etnografija mora pomoći da se shvati sva ta strka oko nje, što je ušla u modu, koja joj samo nanosi štetu.

Kod brojnih plemena u Sjevernoj Americi društveni se ugled svakog pojedinca određuje po okolnostima, pod kojima se dječaci podvrgavaju ispitu u doba puberteta. Jedne puste da plove bez hrane na usamljenom splavu; drugi će potražiti usamljenost u planini, izloženi divljim zvijerima, hladnoći i kiši. Danima, tjednima ili mjesecima, već prema slučaju, lišavaju ih hrane: jedu samo grube plodove, ili poste dulje vrijeme, otežavajući što više svoju psihološku oronulost upotrebom sredstava za povraćanje. Sve se koristi kao razlog da se izazove prenategnutost: ledene i dugotrajne kupke, dobrovoljno odsijecanje jednog ili više zglavaka, otkidanje tetiva umetanjem pod leđne mišiće oštrih klinova, koji se privežu uzicom o teške predmete, i pokušavaju ih vući. Pa i kad se ne pribjegava takvim krajnostima, dječaci se iscrpljuju besmislenim radnjama: čupaju dlaku po dlaku sa tijela, ili pak s jelinih grana sve dok ih ne očiste do zadnje iglice; produbljuju čitave kamene blokove.

U stanju potpune zatupljenosti, iscrpenosti ili ludila, do kojeg ih dovode ovakva iskušenja, nadaju se doći u dodir s nadnaravnim svijetom. Onako uzbuđenim nepodnošljivom patnjom i molitvama, magična životinja mora da im se prikaže; jedno priviđenje će im otkriti onoga, koji će ubuduće biti

njihov duh zaštitnik, a u isto vrijeme saznat će i ime, pod kojim će biti poznati, kao i posebnu moć, po njihovu zaštitniku, koja će im, u jednom društvenom krugu pribaviti pravo na privilegije i na položaj. Možda će netko reći, da ti urođenici nemaju što očekivati od društva? Institucije i običaji čine im se kao mehanizam, kojeg jednoliko funkcioniranje ne prepušta ništa slučaju, sreći ni talentu. Jedini način pritiska na sudbinu bio bi udariti na one opasne klinasto isturene granične predjele, gdje društvene norme gube svaki smisao i gdje istovremeno ishlapljuju garancije i zahtjevi grupe: ići do granica uljuđenog teritorija, do granica fiziološkog otpora ili fizičke i moralne patnje. Jer se na toj nestabilnoj ivici čovjek izlaže, bilo da padne na drugu stranu i da se više ne vrati, bilo naprotiv da u beskrajnom oceanu još neiskorišćenih sila, koji okružuje dobro uređeno čovječanstvo, kaptira izvjesnu ličnu zalihu snage, i zahvaljujući tome jedan će se inače nepromjenljivi društveni poredak srušiti u korist onoga, koji sve stavlja na kocku.

Pa ipak takvo tumačenje moglo bi biti još uvijek površno. Jer se još uvijek ne radi, u tim plemenima s ravnica i s visoravni Sjeverne Amerike, o individualnim vjerovanjima suprotnim jednoj kolektivnoj doktrini. Sva dijalektika proizlazi iz običaja filozofije grupe. Pojedinci dobivaju pouku od grupa; vjerovanje u duha zaštitnika je faktor grupe, i cijelo društvo uči svoje članove, da se oni, u okviru društvenog poretka, nemaju čemu nadati, osim ako se ne izlože besmislenom i očajničkom pokušaju da iz njega izađu.

Tko ne vidi do koje je mjere »traženje moći« ponovno dobilo u cijeni u suvremenom francuskom društvu pod naivnim oblikom odnosa između publike i »njenih« istraživača? Također već od doba puberteta, naši dječaci dobiju svjedodžbu da se povedu za onim na što ih je sve upućivalo od najranijeg djetinjstva i da se smjesta domognu, na bilo koji način, svoje civilizacije. Možda težeći u visinu, usponom na kakvu planinu; ili u dubinu, spuštajući se u ponore; horizontalno također, ako prodru do samog srca dalekih predjela. Napokon, to traženje pretjeranog može biti moralnog porijekla, kao kod onih, koji svjesno ulaze u tako teške situacije, koje se prema sadašnjem stupnju znanja čine potpuno bezizlazne.

Prema rezultatima tih pustolovina, koje vole nazivati racionalnim, pokazuje potpunu ravnodušnost. Ne radi se ni o naučnom otkriću, ni o pjesničkom i literarnom doprinosu, budući da ta svjedočanstva najčešće obiluju prosto uvredljivim siromaštvom. Vodi se računa o činjenici da je učinjen pokušaj, a ne o njegovu predmetu. Kao u našem urođeničkom

primjeru, mladić, koji se za nekoliko tjedana ili nekoliko mjeseci odvoji od svoje grupe, da bi se izložio (čas s ubjeđenjem i iskreno, čas naprotiv oprezno i prepredeno, ali i urođenička društva znaju za takve nijanse) jednom pretjerano teškom položaju, vraća se snabdjeven naročitom moći, o čemu se kod nas pišu članci u dnevnoj štampi, izdaju publikacije s velikom nakladom i drže predavanja uz rasprodate ulaznice, ali je magički karakter te moći utvrđen procesom grupne samoobmane, što u svakom slučaju objašnjava pojavu. Jer ti primitivci, koje je dovoljno posjetiti da se od njih čovjek vrati posvećen, ti sleđeni planinski vrhovi, te špilje i te duboke šume, hramovi uzvišenih i unosnih otkrića, sve su to, pod raznim vidovima, neprijatelji jednog društva, koje samo sebi igra komediju da ih oplemeni u času, kad mu pođe za rukom da ih uništi, ali koje prema njima osjeća samo užas i odvratnost, kad postanu pravi protivnici. Jadna lovino uhvaćena u klopku mehaničke civilizacije, divljaci amazonskih prašuma, slabe i bespomoćne žrtve, ja još mogu da se pomirim s tim, da shvatim udes koji vas uništava, ali me nikako ne može obmanuti čarolija, bjednija od one vaše, kad pred punim požude gledaocima »istraživač« razmahuje albumima od kodahroma, koji zamjenuju vaše poderane maske. Vjeruje li on, da će se pomoću njih domoći vaših čari? Još ni onda zadovoljen, čak ni svjestan, da vas uništava, treba mu da vašim sjenkama grozničavo zadovolji nostalgični kanibalizam jedne povijesti, kojoj ste vi već podlegli.

Pobijeljeli predšasnik tih lutalica kroz šikaru, zar ću ja biti jedini, kome je u rukama ostao samo pepeo? Zar će jedino moj glas biti svjedok neuspjeha takvog izvrdavanja? Kao onaj mitski Indijanac, išao sam sve dotle dok je zemlja dozvoljavala, i kad sam došao na kraj svijeta, ispitivao sam bića i stvari i uvijek nailazio na razočaranje: »Ostao je tu u suzama; u molitvi i u jecanju. Pa ipak nije čuo nikakav tajanstveni šum; pa se nije mogao ni uspavati da bi u snu bio prenesen u hram magičnih životinja. Nije za njega moglo biti ni najmanje sumnje: nikakva moć, ni od koga nije mu bila data ...«

San, »bog divljaka« kako bi rekli stari misionari, poput nestašnog zrna žive stalno bi im skliznuo među prstima. Gdje im je on ostavio pokoju blistavu parcelu? U Cuiabi, na čijem su se tlu mogli nekoć naći zlatni grumenčići? U Ubatubi, danas pustoj luci, gdje su se prije 200 godina tovarile galije rudnim blagom? Zar leteći nad ružičastim i kao školjkin sedef zelenim pustinjama Arabije? Da li u Americi ili u Aziji? Na sprudovima Nove Zemlje, na bolivijanskim visoravnima ili na brežuljcima burmanske granice? Izabrah, nasumce, jedno ime iz legende potpuno sačuvano od obmana;

Lahoru.

Teren koji može poslužiti kao aerodrom u jednom neodređenom predgrađu; beskrajne avenije zasađene stablima, oivičene vilama; na ograđenom prostoru hotel, podsjećajući na normansku ergelu, izdužio se u nekoliko potpuno istih zdanja, kojih vrata na istom katu i nanizana jedna pored drugih poput onih na malim konj usnicama omogućavaju pristup u potpuno jednake stanove: salon sprijeda, nužnik otraga, soba za spavanje u sredini. Kilometar duga avenija vodi na trg podprefekture, odakle se račvaju druge avenije oivičene rijetkim dućanima: apotekom, fotografskim ateljeom, knjižarom, urarom. Rob sam toga beznačajnog prostranstva, pa mi se već čini, kako sam promašio cilj. Gdje je ona stara, prava Lahora? Da bih do nje dopro na kraju toga nespretno nakalemljenog i već oronulog predgrađa, treba prevaliti još jedan kilometar bazara, gdje se nalazi jedna draguljarna dostupna malim kesama, koja mehaničkom pilom obrađuje zlato istančano kao lim, u susjedstvu s kozmetičarima, Ijekarnicama, dućanima uvozne robe od plastičnog materijala. Hoću li napokon do nje doći u tim sjenovitim uličicama, u kojima se moram neprestano pribijati uza zid da propustim stada ovaca s plavo ili ružičasto obojenim runom, i bivole — svaki je krupan kao tri krave — koji vas prijateljski gurkaju, ali još češće kamione? Pred tom trošnom i_ godinama izgrizenom drvenarijom? Još bih joj mogao i sagledati čipkasta i izrezbarena zdanja, da pristup do njih nije zakrčen metalnom paučinom, koju je ispreplela s jednog zida na drugi i preko cijelog starog grada nekakva sprčkana električna instalacija. Od vremena do vremena također, razumije se, za koji trenutak, na nekoliko metara, ispliva iz davne prošlosti poneka slika, poneki odjek: u uličici punoj kujundžija jednoličan i jasan zveket poput ksilofona, po kome rasijano udara nekakav tisućukraki duh. Izlazim iz nje i odmah upadam u široke avenijske trase, što grubijanski presijecaju ruševine (poslije nedavne pobune) preostalih kuća starih petsto godina, ali tako često rušenih i opet popravljanih, da njihova neiskazana dotrajalost nema određene starosti. Takav sam ja bio putnik, arheolog prostranstva, uzalud nastojeći da rekonstruiram neki egzotizam pomoću djelića i krhotina.

Onda iluzija podmuklo počinje istkivati svoje zamke. Volio bih da sam živio u vrijeme prvih putovanja, kad se čovjeku pružao u svom sjaju prizor koji još nije bio pomućen, okužen i proklet; da nisam prešao preko toga bedema ja sam, već poput Berniera, Taverniera i Manuccia ... Kad jednom otpočne, igri nagađanja nema kraja. Kad je trebalo vidjeti Indiju; u koje je

vrijeme proučavanje brazilijanskih divljaka moglo donijeti najčistije zadovoljstvo; kad smo ih mogli upoznati u najmanje iskrivljenom obliku? Je li bilo bolje doći u Rio u 18. vijeku s Bougainvilleom, ili u 16. s Léryem i Thevetom? Proučavanje svakog petoljeća unatrag omogućava mi da spasem bar jedan običaj, da upoznam koju svečanost, i poneko dosad napomenuto vjerovanje. Ali pročitao sam suviše tekstova, da ne bih znao, kako se, čim se vratim vijek unatrag, samim tim odričem obavještenja i zanimljivosti, koje bi mi bogato poslužilo u razmišljanju. I evo me pred zatvorenim krugom: što ljudske kulture imaju manje mogućnosti da se međusobno upoznaju i da se prema tome kvare miješanjem, tim su također predstavnici svake od njih u manjoj mogućnosti da zapaze bogatstvo i značaj raznoličnosti. Na kraju krajeva, nisam se mogao osloboditi jedne alternative: čas starinski putnik, suočen s jednim čudesnim prizorom od koga mu sve ili gotovo sve izmiče pažnji — što je još gore, izaziva u njemu podsmijeh i odvratnost; čas suvremeni putnik, koji juri za tragovima jedne iščezle stvarnosti. Pred dvjema slikama ja gubim, i više nego što se čini: jer zar ja, koji strepim öd tame, nisam nepristupačan jednom pravom prizoru, koji baš u ovom trenutku poprima oblik, ali za koji mi još uvijek nedostaje potrebni smisao, da bih ga mogao promatrati na stupnju moje kulture? Poslije stotinjak godina, na ovom istom mjestu, neki drugi putnik, isto tako bespomoćan kao i ja, oplakivat će išćeznuće onoga, što sam ja mogao) vidjeti, ali što mi se omaklo. Žrtva sam dvostruke nemoći, i sve što primjećujem žalosti me, pa bez prestanka sam sebi predbacujem da dovoljno dobro ne gledam.

Dugo paraliziran tom dilemom, čini mi se ipak, da se taj tečni nemir počinje stišavati. Oblici, što se postepeno gube postaju jasniji, zbrka polako nestaje. Sto li se to dogodilo, osim ako nije to da godine odmiču? Preturajući po uspomenama, što naviru poput plime, zaborav je učinio više, nego da ih je uništio i pokopao. Duboko zdanje, koje je on izgradio od tih fragmenata, omogućuje mojim koracima stabilniju ravnotežu, pruža jasniji obris mome pogledu. Jedan poredak je ustupio mjesto drugom. Između te dvije litice sada razmaknute jedna od druge, što predstavljaju moj pogled i njegov predmet, godine koje su ih uništavale počele su gomilati ostatke jedne na druge. Grebeni postaju sve tanji, čitavi zidovi se ruše; vremena i mjesta se sukobljavaju, staju jedno uz drugo ili se zamjenjuju, poput sedimenata poremećenih potresom ostarjele kore. Poneki detalj, vrlo malen i star, izbija poput vrhunca kakva brijega; a dotle se čitavi slojevi moje prošlosti ruše ne ostavljajući ni traga. Događaji, koji na prvi pogled nemaju nikakve veze,

pošto proizlaze iz raznorodnih perioda, nižu se jedni za drugim, pa se onda iznenada ukoče kao neka vrsta tvrđave, za koje je neki arhitekt mudriji od moje priče skrojio plan. »Svaki čovjek, piše Chateaubriand, nosi u sebi svijet složen od svega što je vidio i volio, i u koji bez prestanka ulazi, čak i onda kad obilazi i kad se čini da obitava jedan strani svijet«[3]. Ubuduće je prolaz omogućen. Na neočekivani način, između života i mene vrijeme je izdužilo svoju prevlaku; trebalo je dvadeset godina zaborava da me sučeli s jednim stranim iskustvom, kome nekoć nisam mogao shvatiti smisao upravo zbog upornog traganja duž cijele zemlje, te tako nisam stigao da se saživim s njim.

DRUGI DIO - PUTNE BILJEŠKE

V - POGLEDI UNAZAD

Moju je karijeru odredio jedne nedjelje ujesen 1934., u 9 sati ujutro jedan telefonski razgovor. Govorio je Celestin Bouglé, tada direktor École normale supérieure; već nekoliko godina poklanjao mi je on malo suzdržijivu i prešutnu pažnju: najprije zato što nisam bio pitomac toga zavoda, a zatim i naročito zato, što, da sam to i bio, ja nisam pripadao njegovoj kliki prema kojoj je on gajio i pokazivao očitu naklonost. Bez sumnje nije imao boljega izbora, jer me je bahato zapitao: »Želite li još uvijek da se bavite etnografijom? — Svakako! — Onda, postavite svoju kandidaturu za profesora sociologije na Univerzitetu u Sâo-Paolu. Pregrada su puna Indijanaca, moći ćete im posvetiti svoje nedjeljne odmore. Samo treba da do podneva date definitivan odgovor Georgesu Dumasu.«

Brazilija i Južna Amerika nisu za mene bogzna šta značile. Ipak, još su mi pred očima vrlo jasne slike, koje mi je taj neočekivani prijedlog izazvao. Egzotične zemlje prikazaše mi se kao potpuna suprotnost našima; izraz »antipodi« dobije u mojoj svijesti bogatije i naivnije značenje od njenoga stvarnog sadržaja. Neobično bih se začudio, da me je netko upozorio, kako poneke životinjske ili biljne vrste mogu imati isti lik na obje strane globusa. Svaka životinja, svako stablo, svaki struk trave mora da je potpuno različit, mora da na prvi pogled istakne svoju tropsku prirodu. Brazilija se ocrtavala u mojoj mašti kao bokori uvijenih palmi, koji skrivaju čudnu arhitekturu, a sve obavljeno mirisom tamjana, kojeg se djelomični osjećaj mirisa krišom uvukao u predodžbu, kao nesvjesna homofonija izazvana riječima »Brésil« i »gresiller«[4], ali koja, bolje od svakog stečenog iskustva, objašnjava, što mi već i sama pomisao na Braziliju izaziva asocijaciju mirisa neke goruće materije.

Gledane unatrag, ove mi se slike ne čine sasvim proizvoljne. Spoznao sam, da se istinitost jedne situacije ne nalazi u svakodnevnom promatranju, već u onoj strpljivoj i u malim dozama izvođenoj destilaciji, koju zbog neodređenosti mirisa možda ne bismo praktično ni vršili u obliku spontane igre riječi, prenosioca simboličke pouke, koju nisam bio u stanju jasno ni formulirati. Manje od putovanja, istraživanje znači što i iskopavanje: neki časovit prizor, kutić pejzaža, misao uhvaćena u letu, omogućavaju sami za sebe da razumijemo i objasnimo i takve horizonte, koji inače ostaju mutni.

U taj čas, ono glupo Bougléovo upozorenje što se tiče Indijanaca stavljalo me je pred druge probleme. Odakle je on došao do mišljenja, da je Sâo-Paolo urođenički grad, makar i po svojim predgrađima? Bez sumnje, jer ga je pobrkao sa Mexico-Cityem ili Tegucigalpom. Ovaj filozof, koji je nekoć bio napisao djelo o Režimu kasta u Indiji, ne pitajući ni jednog trenutka, ne bi li više vrijedilo najprije otići i vidjeti (»u bujici događaja društvene institucije jedino ostaju na površini«, objavio je on s visine u svom predgovoru iz 1927.), nije ni pomišljao, da su se uvjeti urođenika morali ozbiljno odraziti na etnografska istraživanja. Zna se uostalom, da nije sam među zvaničnim sociolozima, pokazao takvu indiferentnost, koje nam mnogi primjeri izlaze pred oči.

Bilo kako bilo, i sâm sam bio isuviše neobaviješten, da ne bih prihvatio te iluzije tako privlačne za mene u taj čas; utoliko prije, što je i Georges Dumas o tome pitanju imao isto tako nejasne pojmove: on je poznavao Južnu Braziliju iz vremena, kada još nije bilo završeno istrebljivanje urođeničkog stanovništva; a naročito, društvo diktatora, feudalaca i mecena, u kome se on dobro snalazio, nije mu moglo pomoći da osvijetli tu stvar.

Jako sam se dakle iznenadio, kad sam na ručku, na koji me je doveo Victor Margueritte, čuo iz usta brazilijanskog ambasadora u Parizu, zvuk zvaničnog zvona: »Indijanci? Nažalost, dragi gospodine, ima već dosta decenija, kako su oni svi iščezli. Oh, to je vrlo žalosna, vrlo sramna stranica u povijesti moje zemlje. Ali portugalski kolonisti iz 16. vijeka bili su pohlepni i vrlo grubi ljudi. Kako da im zamjerimo, što su i oni učestvovali u općoj okrutnosti tadašnjih običaja?

Oni bi pohvatali Indijance, vezali bi ih za ždrijelo topovskih cijevi i žive bi ih raznijeli topovskim mecima. Na taj su ih način sve do posljednjeg istrijebili. Vi ćete kao sociolog u Braziliji otkriti uzbudljivih stvari, ali na Indijance nemojte ni misliti, ne ćete ni jednoga naći...«

Kad danas pomislim na te riječi, čine mi se nevjerojatne. Cak i iz usta jednog grâo fine iz 1934. kad se sjetim, koliko je tadašnja brazilijanska elita (nasreću, ona se otada izmijenila) užasavala čim bi se pred njom spomenuli urođenici i uopće primitivni životni uvjeti u unutrašnjosti, — osim da povjerujem — pa i drugog pokušam uvjeriti — da neka jedva primjetno egzotična fizionomija vodi porijeklo od kakve indijanske prababe, a ne potječe od ono nekoliko kapi, ili litara, crnačke krvi, što je sada već iz pristojnosti trebalo (dok je kod predaka iz imperijalne epohe bio suprotan slučaj) predati zaboravu. A kod Luisa de Souza-Dantasa indijansko porijeklo

nije bilo nimalo sumnjivo, i on se njime mogao bez ustručavanja hvaliti. Međutim, kako je on bio »izvozni« Brazilijanac, koji se još kao dječak nastanio u Francuskoj, potpuno je bio zaboravio sve što je znao o stvarnom stanju svoje zemlje, i zamijenio ga nekom vrstom službenog i otmjenog šablonskog shvaćanja, kako mu je ostalo u sjećanju. Ukoliko su se kod njega i zadržale neke uspomene, mislim da je više volio ocrnjivati Brazilijance iz 16. vijeka, da bi skrenuo pažnju s omiljele razonode ljudi iz generacije njegovih roditelja, pa čak i iz vremena njegove mladosti: to jest sabirali su iz bolnica zaražena odijela žrtava pošasti crnih boginja, da bi ih s ostalim poklonima objesili duž staza, kojima su još prolazila razna plemena. Zahvaljujući tome postignut je ovaj sjajni rezultat: država Sâo Paolo, velika kao Francuska, a prema kartama iz 1918. pripadalo joj je još dvije trećine »neispitanog zemljišta nastanjenog samo Indijancima«, nije brojila, kad sam 1935. došao tamo, više ni jednog urođenika, osim grupe od nekoliko obitelji nastanjenih na primorju, koje su dolazile da nedjeljom na plažama Santosa prodaju tobožnje rijetkosti. Srećom, ako ih nije bilo u predgrađima Sâo-Paola, na 3.000 kilometara u unutrašnjosti Indijanaca je još bilo.

Nemoguće mi je da prijeđem preko toga perioda, a da ne bacim prijateljski pogled na jedan drugi svijet, što dugujem Victoru Marguerittu (koji me je uveo u brazilijansku ambasadu), jer mi je omogućio da ga nazrem; zadržao je prema meni naklonost pošto sam kratko vrijeme proveo u njegovoj službi kao tajnik za vrijeme posljednjih godina mojih studija. Moj se zadatak sastojao u tome, da se staram oko štampanja jedne njegove knjige — La Patrie humaine[5]) — posjećujući jedno stotinjak pariških ličnosti i noseći im po jedan primjerak knjige, koji im je Majstor — držao je mnogo do toga, da ga se tako oslovljava — bio posvetio. Trebalo je također da pravim bilješke i tobožnje odjeke, kojima je trebalo utjecati na kritičare da pišu povoljne komentare. Victora Margueritta zadržavam u sjećanju ne samo zbog njegove obazrivosti prema meni, već također (kako je to slučaj sa svime što me se trajno doimlje) iz razloga protivrječnosti između njegove osobe i njezina djela. Ukoliko se ovo može učiniti da je površno, nezgrapno i unatoč blagodarnosti, utoliko sjećanje na njega kao čovjeka zaslužuje da se sačuva. Na njegovu licu bilo je malo ženstvene ljupkosti i nježnosti kao u gotskog anđela, i svi njegovi postupci odisali su tako prirodnom otmjenošću, da njegove nastranosti, među kojima taština nije bila najmanja, ne mogahu uvrijediti ili razdražiti, toliko su one mogle da se uzmu kao dopunska indikacija krvne ili duhovne privilegije.

Stanovao je u XVII. kotaru u velikom buržoaskom i starinskom stanu, gdje ga je, već gotovo slijepa, nježnim staranjem obasipala njegova žena, čija starost (koja isključuje brkanje, moguće samo u mladosti, između fizičkih i moralnih karakteristika) bijaše preinačila u ružnoću i u živahnost ono, čemu su se ljudi nekoć divili kao dopadljivom.

Malo je koga primio, ne samo što se smatrao zapostavljenim i nepriznatim od mlađe generacije i što su ga službeni krugovi bili odbacili, već naročito zato, jer se bio postavio na tako visok pijedestal, da mu je bilo teško pronaći dostojne sugovornike. Na način spontan ili smišljen, nikad to nisam mogao saznati, pridonio je s još nekolicinom da se uspostavilo jedno međunarodno bratstvo nadljudi, kome je pripadalo samo njih pet ili šest: sam on, Keyserling, Ladislas Reymond, Romain Rolland i, mislim, neko vrijeme i Einstein. Temelj sistema bijaše da, kad god neki od članova objavi knjigu, ostali, razbacani po cijelom svijetu, požure da je pozdrave kao najuzvišeniju manifestaciju ljudskog genija.

Ali je kod Victora Margueritta najdirljivija bila jednostavnost s kojom je on htio u svojoj ličnosti zbiti svu povijest francuske književnosti. To mu je bilo utoliko lakše, što je bio rođen u književnoj sredini: majka mu je bila bliža Mallarméova rodica; anegdote i uspomene podgrijevali su njenu afektaciju. Isto se tako prisno govorilo u njegovoj kući o Zoli, braći Goncourtima, o Balzacu, o Hugou kao o stričevima, ujacima i precima, od kojih neki kao da su mu stavili u dužnost da upravlja njihovom ostavštinom. I kad bi on nestrpljivo uzviknuo: »Kažu da pišem bez stila! A da li je Balzac imao stila?« čovjek bi povjerovao da se nalazi pred nekim kraljevskim potomkom, koji objašnjava kakvu svoju ludorija žestokim temperamentom naslijeđenim od nekog pretka; slavnim temperamentom, na koji se većina smrtnika poziva, ne kao na osobnu crtu, već kao na službeno priznato objašnjenje nekog velikog poremećaja suvremene historije pa svi oni trepere od zadovoljstva, što su naišli na njegovu ponovnu inkarnaciju. Bilo je pisaca s više talenta; ali je malo njih, bez svake sumnje, znalo da s toliko dražesti sebi stvori tako aristokratičan pojam o svom zanatu.

VI - KAKO SE POSTAJE ETNOGRAF

Spremao sam se za profesorski ispit iz filozofije, na što me je manje gonila prava sklonost prema tom studiju koliko odvratnost, koju sam osjećao prema drugim disciplinama, u kojima sam se dotada pokušavao ogledati. Kad

sam došao u razred filozofije[6]), bio sam pomalo napoj en racionalističkim monizmom što sam htio provjeriti i učvrstiti; zato sam i nogama i rukama kopao da uđem u odjeljenje, kojeg je profesor uživao glas da je bio »najnapredniji«. Istina je, da je Gustave Rodrigues bio aktivan član partije S.F.I.O.[7]), ali je na filozofskom planu njegova doktrina ispala nekakva mješavina bergsonizma i neokantizma, što me je strašno razočaralo. U službi dogmatske suhoparnosti unosio je žar, koji se tokom čitavog predavanja svodio na strastvenu gestikulaciju. Nikad nisam vidio toliko iskrena vjerovanja zasnovana na mršavijem rezoniranju. Izvršio je samoubistvo 1940., kad su Nijemci ušli u Pariz.

Tu sam počeo saznavati, da se svaki problem, težak ili beznačajan, može riješiti primjenom uvijek jedne te iste metode, koja se sastoji u tome, da se suprotstave dva tradicionalna gledanja na određeno pitanje; da se kao točno pretpostavi ono koje se temelji na razlozima zdravog razuma, a zatim se oni obore na nj pomoću drugog načina gledanja; da se napokon i jedno i drugo gledanje odbaci zahvaljujući trećem, koje proizlazi iz podjednako djelomičnog karaktera, obaju prvih, svedenih vještinom rječitosti na sporedne aspekte sporednog aspekta jedne te iste stvarnosti. Oblik i osnov, obim i sadržaj, biti i pričinjati se, povezano i nepovezano, suština i postojanje, i t. d. — sva ta izvođenja pretvaraju se ubrzo u verbalna i zasnivaju se na vještini igre riječi, koja zamjenjuje razmišljanje, na podudaranju po zvučnosti raznih izraza, na homofonijama i dvosmislenostima, koje postepeno snabdijevaju materiju onim sračunatim teatralnim efektima, prema čijoj se dovitljivosti cijene dobri filozofski radovi.

Pet godina provedenih u Sorbonni svodile su se na to gimnastičko vježbanje, koje je očito puno opasnosti. Najprije zato, što je opruga tih obrtaja tako jednostavna, da nema problema kome se na taj način ne bi moglo prići. Da bismo se spremili za natječaj i za taj posljednji ispit, praktično predavanje u nekoj školi (koje se sastoji u tome da se, poslije nekoliko sati pripremanja, govori o jednom pitanju izvučenom ždrijebom) moji drugovi i ja predlagali smo najneobičnije teme. Smatrao sam se sposobnim da za deset minuta skiciram predavanje od jednog sata, i postavim ga na čvrstu dijalektičku skelu, recimo o uzajamnim prednostima autobusa i tramvaja. Ne samo što se u usvojenoj metodi nalazi otpirač za sva pitanja, već ona prosto tjera čovjeka, da u obilju misaonih tema zapaža samo jedan jedini oblik, uvijek sličan, pod uvjetom da mu se dade poneki neznatan elementarni korektiv: nešto malo kao glazba, koja bi se mogla svesti na jednu jedinu

melodiju, čim se uoči, da se može čitati čas pod ključem »sol« a čas pod ključem »fa«. S te točke gledanja, filozofska je nastava razvijala intelekat, dok je utjecala na siromašenje duha.

Zapažam još jednu opasnost od brkanja razvitka znanja sa sve većom kompleksnosti konstrukcija duha. Tražili su od nas da izvodimo neku dinamičku sintezu, polazeći od najmanje podesnih teorija, koje bi nas mogle izdići do najistančanijih; ali u isto vrijeme, (i to pozivajući se na staranje o historijskoj istini, kojom su bili opsjednuti svi naši učitelji) trebalo je objasniti, kako su se jedne postepeno rađale iz onih drugih. Zapravo radilo se manje o tome da se otkrije, što je istinito a što lažno, nego da se shvati, kako su ljudi malo po malo svladali razne protivrječnosti. Filozofija nije bila »ancilla scientiarum«, služavka i pomoćnica naučnog istraživanja, već neka vrsta estetske kontemplacije svijesti pomoću nje same. Vidjeli su je kako vjekovima izgrađuje sve lakše i smjelije konstrukcije, rješava probleme ravnoteže i dometa, izmišlja logične finese, i sve je to bilo utoliko vrednije, ukoliko su tehničko savršenstvo i unutrašnja povezanost bili veći; filozofska nastava mogla se uporediti s nastavom povijesti umjetnosti, koja bi objavila, da je gotika nužno superiornija od romanike, i po pravu prvenstva, da je blistavo savršenije od jednostavnog, ali gdje se nitko ne bi pitao, što je od toga svega lijepo a što nije. Značajno se nije odnosilo ni na što, što je trebalo da označava, tu se gubila svaka veza. Umješnost snalaženja zamjenjivala je smisao za istinu. Poslije mnogo godina posvećenih takvom vježbanju, nađoh se ponovno suočen s nekim seljačkim shvaćanjima, koja se ne razlikuju suviše od shvaćanja, koje sam imao u svojoj petnaestoj godini. Možda bolje zapažam nedovoljnost takvih alatki; imaju li one barem instrumentalnu vrijednost, koja bi ih učinila sposobnim za onu ulogu, koju od njih očekujem; nema bojazni da će me prevariti njihova unutrašnja složenost, niti da ću zaboraviti njihovu praktičnu namjenu, a da bih se izgubio u razmišljanju o tome, kako su divno raspoređene.

Ipak, nagađam one u većoj mjeri lične uzroke nagloj odvratnosti, zbog koje sam se udaljio od filozofije, te sam se grčevito prihvatio etnografije kao za kotvu spasenja. Pošto sam proveo jednu sretnu godinu u liceju u Mont-de-Marsanu spremajući tečaj za cijelu godinu i predavajući u isto vrijeme, otkrih s užasom, već od početka iduće školske godine u Laonu, gdje sam bio imenovan, da ću to isto morati ponavljati kroz sav svoj život. A moj duh ima tu naročitu osobinu, koja bez sumnje predstavlja nedostatak, da mi se teško i dvaput zadržati na istom predmetu. Obično se smatra, da je priprema za

profesorski ispit nečovječno iskušenje, poslije kojega je, htio to naročito ili ne htio, čovjek zaslužio, da se definitivno odmara. Kod mene je bilo suprotno. Položivši otprve ispit, iako najmlađi među kandidatima, bez zamora sam se bacio na provjeravanje tih doktrina, teorija i hipoteza. Ali će tek sada početi moje muke: bilo bi mi fizički nemoguće izgovarati riječi na predavanju, ako se svake godine ne potrudim da izradim nova predavanja. Ta se nesposobnost pokazala još nepriličnijom, kad bih se našao u ulozi ispitivača: jer, izvlačeći nasumce pitanja iz programa, nisam više znao, kakve bi mi odgovore kandidati na njih morali dati. Najnesposobniji kao da je već iscrpio sve, što je imalo da se kaže. Kao da se ono što je bitno preda mnom rasplinulo samim tim, što sam to jednom objasnio.

Danas se pokatkad pitam, da li me nije etnografija privukla, a da to ne slutim, zbog strukturnog afiniteta između raznih civilizacija, koje ona proučava i civilizacije u kojoj se razvila moja vlastita misao. Nedostaju mi sposobnosti da mirno obrađujem jednu oblast, iz koje bi, iz godine u godinu, mogao pobirati plodove: u mene su neolitske intelektualne sposobnosti. Poput plamenova urođeničkih čestara, ona zahvata predjele katkad neistražene; možda ih i oplođuje, da iz njih na brzu ruku pobere koju žetvu, pa onda za sobom ostavlja pusto zemljište. Ali u to vrijeme nisam mogao biti svijestan tih dubokih razloga. Ništa nisam znao o etnografiji, nikada nisam bio ni na jednom tečaju, pa kad je Sir James Frazer učinio posjet Sorbonni i održao predavanje, koje se ne zaboravlja, — mislim 1928. — ma da sam bio obaviješten o događaju, nije mi ni na pamet palo da odem na nj.

Nema sumnje, još od ranog djetinjstva bio sam se zagrijao prikupljanjem egzotičkih rijetkosti. Ali to je bilo ne kakvo antikvarsko zanimanje, upravljeno na one oblasti, gdje nijedna stvar nije bila nepristupačna mojoj kesi. Kad sam bio poodrastao dječak, moja orijentacija bila je još toliko neodređena, da prvi, koji je preuzeo da postavi neku dijagnozu, moj profesor filozofije u prvom višem razredu, koji se zvao André Cresson, pronađe da pravne nauke najbolje odgovaraju mome temperamentu; još sam mu u sjećanju mnogo blagodaran zbog poluistine, koja je pokrivala tu zabludu.

Odrekoh se dakle École normale[8] i upisah se na pravo u isto vrijeme dok sam se spremao za diplomski ispit iz filozofije; jednostavno zato, što je bilo tako lako. Pravne nauke su opterećene jednom čudnom fatalnošću. Razapete između teologije, kojoj ih je u to vrijeme približio njihov duh, i žurnalizma kome su po najnovijoj reformi stale naginjati, čovjek bi rekao da je nemoguće da se pravne nauke zaustave na nekom jednako solidnom i objektivnom

planu: one gube jednu od tih vrlina, kad pokušaju osvojiti ili zadržati onu drugu. Kao predmet studija za učenjaka, pravnik me je podsjećao na životinju, koja bi htjela zoologu pokazati čudotvornu svjetiljku. U to vrijeme, srećom, ispiti su se na pravu mogli pripremiti za petnaest dana, zahvaljujući priručnicima, koji se nauče napamet. Još više nego njihova jalovost, odbijala me je od njih njihova klijentela. Jesu li ta zapažanja još na snazi? Sumnjam u to. Ali, oko 1928., studenti prve godine raznih grupa dijelili su se na dvije vrste, moglo bi se gotovo reći na dvije rase: pravo i medicina s jedne strane, književnost i egzaktne nauke s druge strane.

Ma kako malo dopadljivi bili izrazi uzeti s unutrašnje i spoljašnje strane, oni bez sumnje najtočnije izražavaju suprotnosti. S jedne strane »omladina« (u onom smislu u kome tradicionalni folklor upotrebljava taj izraz da označi jednu klasu po uzrastu) bučna, agresivna, zabrinuta kako da se istakne makar po cijenu najružnije vulgarnosti, politički orijentirana krajnjoj desnici (toga vremena); s druge strane, dječaci prerano ostarjeli, povučeni, tihi, obično »na ljevici«, i koji svojom marljivošću nastoje da već sada budu uvršteni među one odrasle ljude, kakvi su htjeli što prije postati.

Objašnjenje za ovu podjelu je dosta jednostavno. Oni prvi, što se pripremaju da obavljaju neku profesiju, slave, svojim ponašanjem, oslobođenje od škole i već zauzet položaj u sistemu društvenih funkcija. Nalazeći se na položaju između neodređenog stanja gimnazijalaca i specijalizirane djelatnosti, koju su sebi odredili, osjećaju da se nalaze negdje na rubu i zahtijevaju da im se priznaju protivrječne privilegije, koje odgovaraju i jednom i drugom uvjetu. Kod književnosti i egzaktnih nauka, naprotiv, izlaz je uvijek isti: zvanje profesora, zvanje istraživača i ponekad neka neodređena karijera, sasvim su druge prirode. Student, koji izabire jedno od tih zvanja ne oprašta se od djetinjskog svijeta: prije će biti da nastoji u njemu ostati. Zar zvanje profesora nije jedino, koje odraslom čovjeku pruža mogućnost da ostane u školi? Student književnosti ili egzaktnih nauka odlikuje se nekom vrstom protivljenja, koje on pokazuje prema zahtjevima društva. Gotovo asketska reakcija podstiče ga, da se privremeno ili na duže vrijeme povuče i preda studijama, da se sačuva i da bude prenosnik baštine nezavisne od prolazne časovitosti; što se tiče budućeg učenjaka, njegov je cilj mjerljiv samo trajanjem univerzuma. Nema dakle veće zablude nego kad ih pokušavaju nagovoriti da se angažiraju za neku profanu akciju; čak i kad misle da to čine, njihovo se angažiranje ne sastoji u tome da prihvate nešto kao dato, gotovo, da se poistovjete s jednim od svojih poziva, i da preuzmu

osobnu odgovornost za uspjeh ili neuspjeh; već u tome, da ga procjenjuju spolja, kao da oni u svemu tome ne uzimaju nikakva učešća; njihovo je angažiranje još i poseban način da ostanu nezavisni. Zato nastavu i naučni rad ne treba brkati s izučavanjem nekog zanata. Uzvišenost i bijeda zanimanja je u tome, što predstavljaju bilo uhljebljenje, bilo životnu misiju.

U toj protivrječnosti, u kojoj se suprotstavljaju s jedne strane zanimanje, a s druge neki dvosmislen pothvat koji oscilira između životnog poziva i uhljebljenja, uvijek se može naći ponešto od jednog a ponešto od drugog. I premda teži da bude ili jedno ili drugo, etnografija zauzima zaista zavidno mjesto. To je najekstremniji oblik, što se dâ zamisliti, ove druge krajnosti. Iako želi da bude human, etnograf nastoji da upozna čovjeka i da o njemu sudi s dovoljno uzdignute i udaljene točke gledanja, da bi ga apstrahirao od naroči tih slučajnosti u izvjesnom društvu ili izvjesnoj civilizaciji. Fizički ga i radni uvjeti odvajaju od njegove grupe za duge vremenske periode; zbog surovih promjena kojima se izlaže, on se na neki način kronično otuđuje: nikad se on nigdje više ne će osjećati kod svoje kuće, psihološki će on ostati osakaćen. Poput matematike ili muzike, etnografija spada među rijetke autentične pozive. Čovjek može u sebi otkriti taj poziv, čak i onda, kad o njemu nije dobio nikakva predznanja.

Osobnim pojedinostima i raznim načinima društvenog držanja treba dodati još i motive čisto intelektualne prirode. Razdoblje 1920.—1930. bilo je razdoblje širenja psihoanalitičkih teorija u Francuskoj. Putem tih teorija saznao sam, da se sve statičke protivrječnosti, oko kojih su nam savjetovali da konstruiramo svoje filozofske disertacije i kasnije svoja predavanja — racionalno i iracionalno, intelektualno i afektivno, logično i predlogično — svode na proizvoljnu igru. Najprije, nad racionalnim postojala je važnija i vrednija kategorija, kategorija značajnog, koja predstavlja najviši oblik opstanka racionalnog, ali kome naši učitelji (zauzeti bez sumnje više razmišljanjem o djelu »Essai sur les données immédiates de la conscience«[9]) nego o »Cours de linguistique générale«[10]) od F. de Saussura) nisu ni ime spomenuli. Zatim, Freudovo mi je djelo otkrilo, da te suprotnosti nisu bile istinski takve, jer su upravo prividno najafektivniji postupci, najmanje racionalne operacije, pojave proglašene predlogičnim — u isto vrijeme najznačajniji. Mjesto bergsonovskog slijepog vjerovanja ili zaključivanja iz pogrešnih pretpostavki, čime se bića i stvari svode na besmislicu, da bi bolje prikazali njihovu neobjašnjivu prirodu, ja sam sticao uvjerenje, da bića i stvari mogu sačuvati svoju, pravu vrijednost a da ne izgube jasnoću kontura,

koje ih razgraničavaju jedne u odnosu prema drugima i daju svakoj od njih lako shvatljivu strukturu. Spoznaja ne počiva na odricanju ili na trampi, nego se sastoji u selekciji istinskih aspekata, to će reći onih, koji se poklapaju sa svojstvima moje misli. Nikako, kao što su tvrdili neokantovci. Što ova vrši na stvari neizbježnu prinudu, već prije zato, što je moja misao i sama predmet. Budući da je »od ovoga svijeta«, ona pripada istoj prirodi kao i on.

Ta intelektualna evolucija, koju sam doživio zajedno s još nekoliko ljudi iz moje generacije, ipak je bila obojena jednom osobitošću, zbog jako istaknute radoznalosti, kojom me je, još od djetinjstva, privlačila geologija; i sad svrstavam među svoje najmilije uspomene, ne toliko ovu ili onu ekipu u nekoj nepoznatoj oblasti Brazilije, koliko traganje na strmini languedoškog krša dokle vodi linija, što spaja dva geološka sloja. Tu se radi o sasvim nečem drugom nego o šetnji Ui prostom proučavanju prostora: ta nepovezana potraga za neobaviještenog promatrača pruža mojim očima samu sliku spoznanja, sliku teškoća, na koje ona nailazi, sliku radosti, koju čovjek od nje može očekivati.

Svaki pejzaž se prije svega prikazuje kao golem nered, koji čovjeku ostavlja punu slobodu da izabere smisao, koji mu najradije pridaje. Ali, daleko od kakvih poljodjelskih spekulacija, geografskih poremećaja, historijskih ili predhistorijskih transformacija, zar najslavniji smisao nije onaj, što prethodi, određuje i na širokom platnu objašnjava svaki drugi smisao? Ta blijeda i nejasna linija, ta često jedva primjetna razlika u obliku i u čvrstini kamenih gruda svjedoke, da su se tamo, gdje ja danas vidim sušno zemljište, dva oceana nekoć smijenila. Idući tragom dokaza njihove tisućljetne stagnacije i savladavajući sve prepreke — strme litice, survavanje, trnovito žbunje, kulture — ravnodušan prema stazama kao i prema preponama, čovjeku se čini da postupa u suprotnom smislu. A upravo to nepodvrgavanje ima kao jedini cilj da otkrije onaj glavni smisao, nejasan bez sumnje, ali prema kome je svaki drugi smisao njegova djelomična ili izobličena transpozicija.

Neka se desi čudo, kako to katkad biva; neka, s jedne i s druge strane tajanstvene pukotine, izbiju jedna pored druge dvije zelene stabljike raznih vrsta, od kojih je svaka izabrala najpodesnije zemljište; i neka se u isti čas u stijeni naslute dvije školjke s nejednako ispletenim zavojima, svjedočeći na svoj način o rasponu nekoliko desetina tisućljeća; živa raznoličnost trenutka stavlja golema razdoblja jedna pored drugih i ovjekovječuje ih. Misao i osjećajnost prilaze sad jednoj novoj dimenziji, gdje svaka kap znoja, svaki

pokret mišića, svako dahtanje postaje isto toliko simbol povijesti, u kojoj moje tijelo proizvodi odgovarajući pokret u isto vrijeme, dok joj moja misao shvaća značenje. Osjećam se kao da sam se okupao u nekoj potpunijoj shvatljivosti, u kojoj se vjekovi i prostor podudaraju i govore napokon razumljivim jezikom.

Kad sam se upoznao s Freudovim teorijama, učinile su mi se sasvim prirodno kao primjena na pojedinog čovjeka jedne metode, kojom geologija prikazuje jedan kanon. U oba slučaja, istraživač se nađe odjednom pred pojavama, koje su prividno nepronicljive; u oba slučaja on mora, da bi zabilježio i odmjerio elemente jedne kompleksne situacije, staviti u pokret istančane osobine: osjećajnost, njuh i ukus. Pa ipak, red koji se zavodi u jednu na prvi pogled nepovezanu cjelinu, nije ni neodređen ni proizvoljan. Za razliku povijesti historičara, povijest geologa, kao i povijest psihoanalitičara nastoji da projicira, donekle poput žive slike, izvjesne osnovne osobine fizičkog ili psihičkog svijeta. Spomenuo sam živu sliku; i doista igra »poslovice u djelovanju« pruža naivnu sliku pothvata, koji se sastoji u tome, da se svaka kretnja protumači kao odvijanje u vremenu izvjesnih nevremenskih istina, kojima poslovice pokušavaju dati konkretan vid na moralnom planu, ali koje se, u drugim oblastima, zovu zapravo zakonima. U svim tim slučajevima, težnja estetske radoznalosti omogućava, da se bez ikakve muke priđe spoznavanju.

Oko svoje sedamnaeste godine počeo sam se zanimati za marksističke ideje pod utjecajem nekog mladog belgijskog socijaliste, s kojim sam se o ferijama upoznao i koji je danas ambasador svoje zemlje negdje u inozemstvu. Čitanje me je Marxa utoliko jače bilo zanijelo, što sam prvi put došao u dodir, putem njegove velike misli, s filozofskom strujom, koja teče od Kanta do Hegela: bio mi je otkriven čitav jedan svijet. Otada, taj se zanos nikad nije demantirao, i ja rijetko kada prilazim razmršavanju nekog sociološkog ili etnološkog problema, a da prethodno ne oživim svoje razmišljanje nekolikim stranicama iz »18. Brumairea Luisa Bonapartea« ili iz »Kritike političke ekonomije«. Ne radi se u ostalom o tome, da li je Marx točno predvidio ovaj ili onaj historijski razvoj. Poput Rousseaua, i u obliku, koji mi se čini odlučnim, Marx je učio, da se društvena nauka ne izgrađuje više na planu događaja kao ni fizika, čim se radi o podacima osjećajne prirode: cilj je izgraditi jedan model, proučiti njegove osobine i razne načine, na koji on reagira u laboratoriju, da se zatim ta zapažanja primijene na tumačenje onoga, što se empirički događa i što može biti veoma daleko od

naših predviđanja.

Na nivou različitom od stvarnosti, učinilo mi se, da marksizam postupa na isti način kao geologija i psihoanaliza u smislu, koji joj je dao njen osnivač: sva tri pokazuju, da se razumjeti sastoji u svođenju jednoga realnog tipa na drugi; da prava stvarnost nikada nije najuočljivija; i da se priroda istinitog nazire već u njegovu nastojanju da nam se otme. U svim slučajevima, isti se problem postavlja, i to je problem odnosa između osjećajnog i racionalnog, a traženi cilj je isti: neka vrsta superracionalizma, koji teži da uklopi prvo u drugo, ne žrtvujući ni jednu njihovu osobinu.

Pobunio sam se dakle protiv nekih novih tendencija metafizičkog rezoniran ja, koje su se počele opažati. Spoticao sam se o fenomenologiju ukoliko iz nje proizlazi kontinuitet između doživljenog i stvarnog. Mogu se složiti i priznati da obuhvata i objašnjava ono drugo, ali sam od svoja tri učitelja naučio, da je prijelaz između ta dva reda nepovezan; da, ako hoću da dosegnem stvarno, treba najprije da odbacim doživljeno, pa makar ih kasnije morao opet uklopiti jedno u drugo u objektivnoj sintezi oslobođenoj svake sentimentalnosti. Sto se tiče misaonog pokreta, koji zamalo što se nije rasplinuo u egzistencijalizam, učinio mi se, da je suprotan valjanom rezoniranju zbog sklonosti, koju pokazuje prema subjektivnim iluzijama. To uzdizanje osobnih briga na dostojanstvo filozofskih problema izlaže se velikoj opasnosti da se izrodi u šiparičku metafiziku, dopustivu sa stanovišta didaktičnog postupka, ali vrlo opasnu ako treba da dopusti titranje s onom misijom, što je namijenjena filozofiji, dok nauka dovoljno ne ojača da je zamijeni, a koja se sastoji u tome da se shvati biće u odnosu sa samim sobom, a nikako u odnosu sa mnom. Mjesto da sruše metafiziku, fenomenologija i egzistencijalizam su zaveli dvije metode da bi joj našli opravdanje.

Između marksizma i psihoanalize, humanitarnih nauka s perspektivom socijalnom za prvu, individualnom za drugu, i geologije, fizičke nauke — ali isto tako majke i dadilje povijesti, kako po metodi tako i po predmetu — etnografija se spontano nalazi u svom carstvu: jer ovo čovječanstvo, na koje mi gledamo bez drugih razgraničenja osim prostornih, daje novi smisao promjenama na zemaljskoj kugli, koje je u naslijeđe ostavila geološka historija: neprekidan rad, koji se izvodi kroz tisućljeća, u naporu bezimenih društava poput teluričkih sila i misli pojedinaca, koje pažnji psihologa pružaju toliko posebnih slučajeva. Etnografija mi donosi intelektualno zadovoljstvo: poput historije, koja svojim dvjema skrajnostima povezuje vanjski svijet i mene, etnografija objašnjava i nužnost života u zajednici.

Predlažući mi da proučavam čovjeka, oslobađa me sumnje, jer u njemu podrazumijeva one razlike i one promjene, koje imaju neki smisao za sve ljude isključujući one, sposobne da se prilagode samo jednoj civilizaciji, a koji bi se razišli, kad bi netko od njih pokušao da ostane izvan nje. Napokon, ona zadovoljava onu nemirnu i razornu radoznalost, o kojoj sam govorio, osiguravajući mom rezoniranju materiju praktički neiscrpnu, koju pružaju različiti običaji, navike i ustanove. Ukratko ona izmiruje moj karakter s mojim životom.

Poslije toga može se učiniti čudno, što sam se tako dugo bio oglušio prema pozivu, za koji sam se već u razredu filozofije zagrijavao na predavanjima učitelja francuske sociološke škole. Zapravo sklonost prema tom pozivu otkrio sam u sebi tek negdje oko 1933. ili 1934., kad sam čitao knjigu, na koju sam slučajno naišao i već staru: »Primitive Sociology« od Roberta Lowiea. Ali mjesto s pojmovima pozajmljenim iz knjiga i smjesta preobraženim u filozofske koncepcije, ja sam se bio sučelio s vlastitim iskustvom o urođeničkim društvima, i kako sam se našao u ulozi promatrača, bijah pošteđen da im određujem značenje. Moja se misao oslobodila tog znojenja u zatvorenom sudu, na što su je svodila filozofska rezoniranja. Izvedena na zrak, osjetila je svježinu jednog novog lahora. Poput stanovnika grada koga su kao s lanca pustili u planine, opijao sam se širinom prostranstva, dok mi je zabliješteno oko odmjeravalo bogatstvo i raznolikost predmeta.

Tako je otpočela ona dugotrajna prisnost s angloameričkom etnologijom, začeta još davno prije čitanjem, a kasnije podržavana u ličnim dodirima, koji su nužno urodili vrlo teškim nesporazumima. Najprije u Braziliji, gdje su nastavnici na univerzitetu očekivali od mene, da u svojim predavanjima pridonesen postavljanju durkheimovske sociologije, na što ih je navodila jaka pozitivistička tradicija u Južnoj Americi i njihovo nastojanje, da postavim filozofski osnov umjerenom liberalizmu, koji predstavlja omiljelo ideološko oružje oligarhija u borbi protiv lične vlasti. U to vrijeme bio sam otvoreno ustao protiv Durkheima i protiv svih pokušaja, da se sociologija upotrebi za postizanje metafizičkih ciljeva. Ne ću valjda pomoći da se ponovno podižu stare zidine upravo u času, kad sam svom svojom snagom nastojao proširiti svoj vidokrug. A ipak su mi otada često predbacivali, kako sam, ne znam ni sam na koji način, pao pod utjecaj anglosaksonske misli. Kakva glupost! Osim što sam u sadašnjem času vjerniji durkheimovskoj tradiciji nego bilo tko drugi — u tome se ne varaju u inozemstvu — čini mi se, da su pisci,

prema kojima mi je dužnost priznati svoj dug: Lowie, Kroeber, Boas, prilično daleko od one odavno zastarjele američke filozofije, kao što je Jamesova ili Deweyeva (a sada od tobožnjeg logikopozitivizma), koja je odavno zastarjela. Evropejci po rođenju, formirani bilo sami u Evropi bilo preko evropskih učitelja, oni predstavljaju nešto sasvim drugo: sintezu u kojoj se na spoznajnom planu odražava ono, za što je Kolumbo još prije četiri stoljeća pružio objektivnu priliku. Ovoga puta, između strogo naučne metode i jedinstvenog eksperimentalnog terena, koji pruža Novi Svijet, u trenutku kad smo mogli raspolažući, najbogatijim bibliotekama, napustili smo univerzitet i uputili se u urođeničku sredinu jednako lako kao kad idemo u zemlju Baska ili na Ažurnu obalu. Odajem čast ne intelektualističkoj tradiciji, već historijskoj situaciji. Neka se samo pomisli na privilegij da smo mogli dosegnuti do stanovnika neoskvrnjenih ozbiljnijim istraživačkim radovima i dovoljno dobro očuvanih, zahvaljujući tako kratkom vremenu, otkako se pristupilo njihovu istrebljivanju. Jedna će anegdota pridonijeti da se to razumije: ona o nekom Indijancu, koji je na čudesan način sam umakao istrebljivanju kalifornijskih još divljih plemena i koji je godinama živio, a da nitko za njega nije znao, u susjedstvu velikih gradova bruseći kamene vrške za svoje strelice, pomoću kojih je lovio. Malo po malo, divljač je iščezavala; jednoga dana otkriše toga golog Indijanca, koji je umirao od gladi na ulazu u jedno predgrađe. Mimo je završio svoj život kao poslužitelj na univerzitetu u Kaliforniji.

VII - ZALAZAK SUNCA

To su ta vrlo opširna i sasvim nepotrebna razmatranja prije nego što jednog februarskog dana 1934. stigoh u Marseille spreman da se ukrcam za Santos. Poslije toga bilo je i drugih polazaka, a svi su mi se izmiješali u sjećanju, gdje su se sačuvale samo nekolike slike: prije svega ona naročita veselost na jugu Francuske, pod izrazito svijetloplavim nebom, više nematerijalnim nego inače, svježina zraka što štipa za lice pružala je jedva podnošljiv užitak, kakav kod ožednjelog izaziva prenaglo ispijena čaša mrzle soda-vode. Kao za pakost, težak vonj širio se hodnicima nepomičnog i pregrijanog parobroda, smjesa mornarskih zadaha, od isparenja, koja su dopirala iz kuhinje i od ulja, kojim su nedavno namazani podovi. Najzad, sjećam se zadovoljstva i spokojstva, rekao bih gotovo tihe sreće, koju pruža u gluhoj noći prigušeno drndanje strojeva i zapljuskivanje vode o bokove

broda; kao da je kretanje pridonijelo uspostavljanju neke vrste stabilnosti, koja je u suštini savršenija od nepokretnosti; koja naprotiv, izaziva osjećaj nesigurnosti i mučnine, kad naglo razbudi uspavana čovjeka prilikom zaustavljanja: od nestrpljenja, što je odjedanput i iznenada poremećen tok stvari, koji je bio postao prirodan.

Naši su brodovi zastajali na mnogim mjestima. Zapravo, prvi tjedan putovanja proveli smo gotovo potpuno na kopnu, dok se tovario i rastovarivao teret; plovilo se noću. Svako buđenje nas je nalazilo u pristaništu neke druge luke: Barcelone, Tarragona, Valencije Alicanta, Malage, katkad i Cadixa; ili još Alžira, Orana, Gibraltara, prije najduže etape, koja je vodila u Casablancu, i napokon u Dakar. Tek onda je počinjala velika plovidba, bilo ravno do Rija i Santosa, bilo rjeđe, usporena pri kraju puta ponovnim iskrcavanjem i tovarenjem duž brazilijanske obale, sa zastojem u Recifi, Bahiji i Victoriji. Zrak je malo po malo postajao topliji, španjolske su sierre promicale horizontom, a zračne opsjene u obliku mondraina i strmih litica produžavahu prizor po cijele bogovetne dane na pučini afričke obale suviše niske i barovite, da bi se mogle neposredno vidjeti. To je moglo biti sve, samo ne putovanje. Lađa nam se pričinjala više kao obitavalište i dom, nego kao prevozno sredstvo, pred čijim vratima bi ploča, obilazeći oko svijeta, svakog dana poprimila nov dekor.

Pa ipak, smisao za etnografiju mi je bio još toliko stran, da nisam ni pomišljao koristiti takve povoljne prilike. Kasnije sam doznao, koliko takvi kratki zapažaji nekog grada, neke oblasti ili nekog raslinstva mogu poslužiti za vježbanje pažnje i omogućavaju čak nekad — s obzirom na jaku koncentraciju, koja je u takvim slučajevima nužna zbog kratkoće vremena, koje nam stoji na raspoloženju — da spoznamo izvjesne osobine predmeta, koje bi u drugim okolnostima mogle ostati dugo nezapažene. Drugi su me prizori tada jače privlačili i, u početničkoj naivnosti, strasno sam promatrao, na pustoj palubi, one nadnaravne kataklizme, kojih rađanje, evoluciju i kraj, za nekoliko trenutaka svakog dana, oblikuju izlaz i zalaz sunca, na sve četiri točke obzorja, prostranijeg, nego što sam ga ikada mogao vidjeti. Da sam mogao pronaći riječi da uhvatim ta priviđenja u isto vrijeme nestalna i otporna svakom nastojanju da se opišu, da mi je bilo dato da drugima saopćim sve faze i pomicanje jednog doživljaja, koji je ipak jedinstven, i koji se više nikada ne će ponoviti na isti način, tada bi, čini mi se, jednim jedinim zahvatom dosegao tajne svoga zanata: ne bi bilo tako neobičnog ili naročitog iskustva, čemu bi me mogla izložiti etnografska istraživanja i čiji smisao i

domet svakoga od njih ne bih mogao jednoga dana shvatiti.

Da li će mi, poslije toliko godina, poći za rukom da se opet vratim u to stanje milosti? Da li ću ikada postići da ponovno oživim te grozničave trenutke, kada sam, s bilježnicom u ruci, zapisivao svake sekunde izraz, koji bi mi možda omogućio da zadržim na mjestu te oblike, što se postepeno gube i uvijek obnavljaju? Još se uvijek zanosim tom igrom i često pokušavam da se u to upustim.

PISANO NA BRODU.

Za učenjake su svanuće i sumrak jedna te ista pojava, i Grci su isto tako mislili, budući da su za njih imali samo jedan izraz, koji se različito označava prema tome, da li je riječ o jutru ili o večeri. Ova zbrka izražava zaista prvenstvenu brigu za teoretske spekulacije i čudan nemar prema stvarnom aspektu stvari. Da se ma koja točka zemlje kreće u nedjeljivom kretanju između upadne zone sunčanih zraka i one gdje joj svjetlost izmiče ili joj se vraća, to se može desiti. Ali ustvari, ništa nije toliko različito kao što su večer i jutro. Rađanje dana je preludij, njegov smiraj uvertira, koja bi se izvodila na kraju, mjesto u početku, kao kod starinskih opera. Lice sunca najavljuje trenutke, koji će uslijediti tmurno i blijedo, ako prvi sati jutra treba da budu kišoviti; rumeno, lako, pjenušavo, kad zablista jasno svijetlo. Ali zora ne presuđuje o toku dana. Ono može da navede meteorologa i on kaže: padat će kiša, bit će lijepo vrijeme. Sto se tiče zalaska sunca, to je druga stvar; radi se o potpunoj predstavi, koja ima početak, sredinu i kraj. I takav prizor pruža neku vrstu umanjene slike bitaka, pobjeda i poraza, koji su se smjenjivali kroz dvanaest sati na očevidan, ali također usporen način. Svanuće je samo početak dana; sumrak mu je ponavljanje.

Eto, zašto ljudi poklanjaju više pažnje suncu na zalazu nego suncu pri rađanju; svanuće im pruža samo dopunski podatak podacima termometra, barometra i — kod manje civiliziranih — mjesečevih jaza, ptičjeg leta ili izmjena plime i oseke. Smiraj sunca izdiže, objedinjuje u tajanstvenim spletovima nepogoda od vjetra, studeni, vrućine ili kiše, u kojima se koprcalo njihovo fizičko biće. Igre savjesti se mogu isto tako čitati u tim pramenastim konstelacijama. Kad nebo počne da se obasjava svjetlošću sunca na zalazu (kao što se u nekim kazalištima objavljuje početak predstave naglim rasvjetljenjem rampe, a ne trima tradicionalnim udarcima u gong) seljak zastane na stazi, ribar zaustavi barku, a divljak namigne okom, sjedeći pored

vatre, koja već blijedi. Sjećanje je za čovjeka velika požuda, ali ne ukoliko se pamćenje pokazuje doslovno, jer bi malo koji pristao da ponovno doživi napore i patnje, ali voli ipak da ih se sjeća. Uspomene sačinjavaju sam život, ali drugog kvaliteta. Tako, kad se sunce spušta nad uglačanu površinu mirne vode, poput obola škrtog neba, ili kad njegova okrugla ploča siječe planinski vrh kao krut i čipkast list, čovjek u pravom smislu riječi, u kratkom fantastičnom priviđenju, otkriva mračne snage, magle i svjetlace, kojih je mračnu borbu zapažao u dnu svoje duše i tokom cijeloga dana.

Nije dakle moglo proći bez kobnih borbi u ljudskim dušama. Jer beznačajnost vanjskih događaja ne opravdava atmosferske orgije. Taj dan nije bio obilježen ničim naročitim. Oko 16 sati — točno u ono vrijeme dana, kad sunce na pola puta već gubi od svoje čistoće, ali još ne i svoj sjaj, kad se sve izmiješa u gustoj zlatnoj svjetlosti, koja kao da se namjerno nagomilala da bi maskirala ono što sprema — »Mendoza« je promijenila pravac puta. Pri svakom nagibu izazvanom lakim talasima, vrućina se počinje jače osjećati, ali krivulja se tako malo osjećala, da se promjena pravca mogla uzeti kao slabo pojačanje uzdužnog gibanja broda. Nitko, uostalom, nije na to obratio pažnju, jer ništa ne nalikuje toliko na geometrijski prijenos kao plovidba po otvorenom moru. Nema tu nikakva pejzaža, da upozori na lagano prebacivanje iz jedne širine u drugu, na prijelaz preko izoterma i na pluviometričke krivulje. Pedeset kilometara puta na kopnu može izazvati dojam promjene planete, ali pet tisuća kilometara oceana predstavlja nepromjenljiv prizor, bar za neizvježbano oko. Nikakva briga za pravac puta, za orijentaciju, nikakvo znanje o nevidljivim zemljama, koje se nalaze za nagrbljenim obzorjem, ništa od svega toga nije uznemirivalo duh putnika. Čini im se da su zatvoreni medu tijesne zidove, za unaprijed određen broj dana, ne što im je trebalo savladati velik razmak, već prije zato, da plate za privilegij, što će biti prebačeni s jednog kraja zemlje na drugi, a da njihovi udovi ne će morati da naprave ni najmanji napor; postavši suviše tromi od tustih prijepodneva i lijenih objeda, koji su već odavna prestali donositi čulni užitak, ali su se pretvorili u proračunatu razonodu (i to pod uvjetom da se što više oduže) da im popune prazninu dugih dana.

Uostalom, tu napor nije bio potreban da se uoči sve to. Znalo se dobro, da se negdje na dnu te velike kutije nalaze strojevi i oko njih ljudi, koji su ih stavljali u pokret. Ali im nije bilo stalo do toga da primaju posjete, kao ni putnicima da im ih čine, niti oficirima da predstave jedne drugima. Ne preostaje drugo nego se vući oko brodskih rebara, gdje pojedinačni rad

mornara, koji tu i tamo kistom popravljaju boju na dovodniku zraka, i štedljive kretnje brodskih momaka odjevenih u plava odijela od gumiranog platna, što guraju vlažni dronjak kroz hodnike prvog razreda, pružaju jedini dokaz o pravilnom odmicanju morskih milja.

U 17 s. i 40, nebo na zapadnoj strani, kao da je bilo zakrčeno nekom zamršenom zgradurinom, savršeno horizontalnom odozdo, na liku mora, od kojega kao da se ona odlijepila neshvatljivim izdizanjem nad obzorje, ili pak time što se između nje i mora ubacila nekakva debela i nevidljiva kristalna ploča. Na njezinu vrhu su se zakačile i visjele su prema zenitu, pod učinkom neke izvrnute težine, nekakve nesigurne skele, nekakve naduvene piramide, nekakva stinuta uzavrelost u obliku simsa, koji bi trebalo da predstavlja oblake, ali kojima ipak nisu bili nalik, budući da izazivaju sliku uglačane površine i oblu grbinu od izrezbarenog i pozlaćenog drveta. Ta zbrkana gomila, koja je zaklanjala sunce, izdvajala se u tamnim bojama s rijetkim blijeskom, osim prema vrhu, odakle su uzlijetali žišci.

Još više na nebu, razna plavkasta šarenila raspredala su se u nemarnim vijugama, koje kao da su bile nematerijalne i protkane čistom svjetlošću.

Prateći obzorje prema sjeveru, vidjelo se, kako se glavni motiv tanji, kako se izdiže u drobljenju oblaka, iza čega se, negdje u velikoj daljini, izdvaja jedna viša poluga, ustreptala na vršku; sa najbliže strane suncu — međutim još nevidljiva — svjetlost je oivičila te reljefe jakim rubom. Još više ka sjeveru, modulacija je iščezavala i sad je ostala samo poluga, tamna i spljoštena, koja se gubila u moru.

Sa strane juga, ista je poluga izbijala, ali su nad njom lebdjele velike oblačne ploče ležeći poput kozmoloških dolama na maglovitim grebenima podloške.

Kad se potpuno okrenu leđa suncu i kad se pogleda na istok, zapažaju se konačno jedna nad drugom dvije grupe oblaka razvučenih uzdužno i odvojenih kao u zasjenku upadanjem sunčanih zraka na pozadinu sisolikog i trbušastog bedema, ali potpuno prozračnog i sedefastog od ružičastog, sljezastog i srebrnog odsjaja.

Za to vrijeme, iza nebeskih grebena, što zaklanjaju zapad, sunce se polako kretalo; kod svakog jačeg spusta, pokoja bi njegova zraka probijala gustu masu ili bi krčila prolaz putovima, kojih bi trasa, u istom trenutku kad zraka izbija, presijecala prepreku u gomilanju kružnih odsječaka, različitih po kroju i jačini osvjetljenosti. Na mahove, svjetlost hi se povijala poput šake koja se zatvara, a oblačni valjak bi propuštao samo jedan ili dva blistava i

ukočena prsta. Ili bi se usijana hobotnica kretala izvan maglovitih špilja, što bi prethodilo novom grčenju.

Postoje dvije vrlo uočljive faze zalaska sunca. U početku, zvijezda se pojavljuje kao arhitekt. Tek kasnije (kad joj se zrake počnu odbijati i nisu više neposredne) ona se preobražava u slikara. Čim je nestane iza obzorja, svjetlost slabi i prikazuje površine svakog trenutka kompleksnije. Puna svjetlost se neprijateljski odnosi prema perspektivi, ali između dana i noći ima mjesta za arhitekturu, koliko fantastičnu toliko časovitu. Sa zamračenjem, sve se opet izjednačava poput japanske, čudesno obojene igračke.

U 17 s. 45 točno mogla se nazreti prva faza. Sunce je već bilo nisko, ali još nije dodirivalo horizont. U trenutku kad je izbilo ispod oblačne građevine, učini se kao da je prsio kao žumanjak i ubrljalo svjetlošću oblike, o koje je bilo još vezano. Taj izliv svjetlosti brzo ustupa mjesto uzmicanju; okolni predjeli postadoše blijedi i, održavajući u toj praznini u razdaljenosti gornju granicu oceana i donju, oblaka, mogao se vidjeti vijenac pare, malo prije još blještav i nerazaberiv, sada oštar i taman U isto vrijeme, spljošten u početku, sad je postao voluminozan. Ovi su čvrsti i crni predmeti šetali, lijenim pomicanjem po širokoj crvenkastoj ploči, koja se — otvarajući fazu šarolikosti — penjala polako s obzorja prema nebu.

Malo po malo, duboke se konstrukcije večeri povukoše. Masa, koja je cijeloga dana zauzimala zapadno nebo, istanjila se poput metalnog lista, koji je odostrag obasjavala neka ispočetka zlatasta vatra, zatim rumena i napokon trešnjine boje. Već su se na ovoj topili, oteli se i uzdigli u vrtlogu manjih komada, usukani oblaci, kojih postepeno nestade.

Bezbrojne maglovite mreže pojaviše se na nebu; činilo se da su razapete u svima pravcima: vodoravno, koso, uspravno pa čak i spiralno. Sunčevi hi zraci postepeno, kako su se spuštali (poput nagnuta ili podignuta gudala) izazvali blijesak sad jedan sad drugi u skali boja. U trenutku kad se pojavila, svaka mreža je bila čista, točna i nježno kruta kao izvučeno staklo, ali malo po malo, ona se raspadala, kao da joj se materija, pregrijana time, što je bila izložena nebu punom plamena, tamneći u boji i gubeći od svoje individualnosti širila se kao plahta sve tanja i tanja, dok nije sasvim iščezla sa pozornice razotkrivajući novu, svježe ispletenu mrežu. Na koncu, ostale su samo nejasne boje koje su se izmiješale jedne s drugima, tako se, u jednom peharu, tečnosti različite boje i gustine, koje su u početku plivale jedna nad drugom, počinju polagano miješati i pored svoje prividne postojanosti.

Poslije toga postade vrlo teško slijediti jedan prizor, koji kao da se ponavljao svake minute i katkad sekunde na udaljenim točkama neba. Prema istoku, čim je okrugla sunčeva ploča sišla na suprotnu stranu obzorja, vidjelo se kako se odjedanput stvoriše, vrlo visoko i u sljezasto-acidnim tonovima, dotad nevidljivi oblaci. Ta se pojava brzo razvi, obogati se pojedinostima i nijansama, a onda svega toga poče da nestaje sa strane, zdesna nalijevo, kao da si ga obrisao kakvom krpom, kojom si prešao sigurnom i sporom kretnjom. Poslije nekoliko trenutaka ostala je samo obrisana ploča neba iznad oblačnog bedema. Ali se ovaj bijelo i sivkasto prelijevao, dok se nebo rumenilo.

Tamo gdje je sunce zašlo, nova se poluga isprriječila iza one prve, i pretvorila se u jednolik ali nejasan betonski zid. Sada je ovaj drugi plamsao. Kad oslabiše njegove crvene iradijacije, šarenilo sa zenita, koje još nije bilo odigralo svoju ulogu, poveća polako svoj obim. Donje mu se lice pozlati i bljesnu, njegov vrh, dotad iskričav, prede u kestenjasto u ljubičasto. U isto vrijeme, njegov sastav kao da se vidio na mikroskopu: otkrismo da je kao skelet sačinjen od tisuću malih končića, koji podržavahu njegove jedre oblike.

Sad su neposredne sunčeve zrake potpuno iščezle. Nebo je pružalo samo ružičastu i žutu boju: račića, lososa, lana, slame; i osjetismo, kako se i to diskretno bogatstvo polako gubi. Nebeski pejzaž opet se rađao u skali bijelih, plavih i zelenih tonova. Posvuda mali kutovi obzora življahu još kratkotrajnim i nezavisnim životom. Slijeva, jedan neprimjetan veo iznenada se pojavi kao ćudljivost tajanstvenog i pomiješanog zelenila; ovi zeleni tonovi postepeno su prelazili u crvene, najprije intenzivne, zatim tamne, pa ljubičaste, onda ugljenaste, i napokon ostade još samo nepravilan potez ugljena po hrapavom papiru. Otraga je nebo bilo žuto-zeleno poput planine, a poluga ostade neprovidna, jasno oivičena. Na zapadnom nebu sitne zlataste brazde u horizontali još su za trenutak bljeskale, ali je prema sjeveru već bila gotovo noć: vimenasti bedem pokazivao se kao bjelkasto ispupčenje pod okrečenim nebom.

Ništa nema tajanstvenije od cjelovitosti uvijek istih, ali nepredvidljivih procesa, kroz koje noć nastupa poslije dana. Njihov se znak iznenada pojavljuje na nebu, ali ga prati neizvjesnost i strah. Nitko nije u stanju predvidjeti, kakav će oblik dobiti, ovoga puta jedinstven među svima mogućim oblicima, ovo noćno izbijanje. Nekom nepronicljivom alkemijom, svaka boja uspijeva da se preobrazi u svoju komplementarnu boju, dok

znamo dobro, da na slikarskoj paleti bezuvjetno moramo otvoriti drugu tubu, da bismo postigli isti rezultat. Ali te mješavine nemaju granica za noć, jer ona otvara lažan prizor: nebo prelazi iz ružičastog u zeleno, ali to biva stoga, što nisam obratio pažnju, da su neki oblaci postali jarkocrveni i tako čine, zbog kontrasta, da nebo izgleda zeleno, a bilo je zapravo ružičasto, ali tako blijede nijanse, da se ona ne može boriti s premoćnom vrijednošću nove boje, koju ja međutim nisam bio ni primijetio, jer je prelijevanje iz zlatastog u crveno praćeno manjim iznenađenjem nego prelijevanje iz ružičastog u zeleno. Noć se dakle uvlači kao da hoće da nam podvali.

Tako je noć počela podmetati prizoru zlatnih i purpurnih tonova negativ, gdje su topli tonovi zamijenjeni bijelim i sivim. Noćna ploha otkri polako morski pejzaž iznad mora, golemo platno što se istančalo pred oceanskim nebom u obliku paralelnih poluotoka, poput ravne i pjeskovite obale viđene iz aviona, koji leti nisko i nagnut krilom, izduživši svoje strijele do u more. Obmana se još i pojačala posljednjom svjetlošću dana, koja je, padajući vrlo koso na te oblačne vrške, davala ovima reljefnu prividnost, koja izaziva slike čvrstih stijena — koje su također, ali u druge sate, izvajane od sjenka i svijetla — kao da zvijezda nije više mogla upotrebiti svoja svjetlucava dlijeta na porfiru i granitu, već samo na krhkom i maglovitom materijalu, zadržavši pri zalazu isti stil.

Na toj podlozi od oblaka, koja je nalikovala na kopneni pejzaž, vidjelo se postepeno, kako se nebo raščišćava pa se pojavljuju plaže, lagune, mnoštvo otočića i pješčanih sprudova, koje je prelio inertni ocean neba presijecajući fjordovima i unutrašnjim jezerima plahtu, koja se već počela raspadati. I jer je nebo, načičkano tim oblačnim strelicama nalikovalo na ocean, i jer more obično odražava boje neba, ta nebeska slika predočavala je daleki pejzaž, na koji sunce kao da će opet leći. A bilo je dovoljno pogledati u pravo more, tamo pod sobom, pa bismo izbjegli toj obmani: nije to više bila užarena podnevna ploča, niti dražesna namreškana poslijepodnevna površina. Dnevne zrake, primljene gotovo horizontalno, sad su obasjavale samo lice talasića okrenuto k njima, dok je drugo ostalo sasvim tamno. Voda je tako dobila oblik reljefa s jasnim, istaknutim, kao u metalu usječenim sjenama. Nestalo je svake providnosti.

Tada, nakon vrlo običnog, ali kao uvijek neprimjetnog prijelaza, večer ustupi mjesto noći. Sve se izmijenilo. Na nebu tamnom na horizontu, a onda iznad toga blijedo-žutom i prelazeći u plavo prema zenitu, raspršili su se posljednji oblaci pokrenuti smirajem dana. Vrlo su brzo to postale samo

istanjene i boležljive sjene, poput podloške jednog dekora, kome, nakon predstave na pozornici lišenoj svijetla, iznenada otkrivamo svu njegovu bijedu, krhkost i svojstvo privremenosti, i da stvarnost, koje su iluziju uspjeli izazvati, nije proisticala iz njegove prirode, već od neke svjetlosne ili perspektivne podvale. Ukoliko su, malo prije, živjele i preobražavale se u svakoj sekundi, utoliko su se sada pričinjale stinute u neki neizmjenjiv i bolan oblik posred neba, kojeg će se sve jača tama uskoro izjednačiti s njim.

TREĆI DIO - NOVI SVIJET

VIII - LE POT-AU-NOIR

U Dakaru smo se oprostili sa Starim Svijetom i, ne opaziv§i otoka kod Zelenog Rta, bili smo stigli do presudnog 7 st. sjeverne širine, gdje je, za vrijeme svoga trećeg putovanja 1498., Columbo, pošto je bio pošao dobrim smjerom da otkrije Braziliju, promijenio pravac prema sjeverozapadu, te je imao da zahvali samo nekom čudu, što petnaest dana kasnije nije promašio Trinidad i obalu Venezuele.

Približavali smo se Pot-au-Noiru, od koga su ranije moreplovci zazirali. Vjetrovi povoljni za dvije polukugle zaustavljaju je s jedne i s druge strane te oblasti, gdje bi jedra visjela po čitave tjedne bez i jednog daška vjetra da im dade života. Zrak je tako nepomičan, da se čovjek osjeća kao u nekom zatvorenom prostoru a ne na otvorenom moru; tamni oblaci, kojima lahor ne kvari ravnotežu, osjetljivi jedino na svoju težinu, spuštaju se i raspadaju polako nad morskom površinom. Svojim bi krajevima, koji su se vukli, meli glatku površinu, kad im inercija ne bi bila tako velika. Ocean, obasjan posredno zrakama nevidljivog sunca, daje uljast i monoton odraz, nadjačavajući odraz, koji uskraćuje kao tinta crno nebo, i koji remeti redoviti odnos svjetlosnih vrijednosti između zraka i vode. Kad čovjek maše glavom, stvara se vjerojatnija slika mora, na kojoj nebo i more međusobno izmjenjuju mjesta. Preko toga obzorja, koje je postalo blisko (toliko su elementi pasivni i toliko je osvjetljenje smanjeno), lutaju lijeno nekolika zrnca, kratki i zbrkani stupovi, koji još više smanjuju prividnu visinu, što odvaja more od oblačnog svoda. Između te dvije susjedne površine, lađa klizi nekako zabrinuto užurbano, kao da ima malo vremena da izbjegne gušenju. Katkad se pokoje zrno primakne, gubi obrise, ispunja prostor i šiba palubu njenim vlažnim kajiševima. A onda, s druge strane, on ponovno poprima svoj vidljivi oblik i u isto vrijeme njegovo se zvučno biće uništava.

Nikakva života nije više bilo u moru. Sad se ispred broda, čvrsta i s pravilnijim ritmom, mogla vidjeti samo navala pjene na kljun, crno odskakivanje čopora delfina prethodeći graciozno bijelom uzmicanju talasa. Izbacivač pare nije više svojim povremenim dahtanjem presijecao obzorje; odsada ni u jednom trenutku intenzivno plavo more nije bilo prekriveno nježnim opnastim, sljezastim i ružičastim velima nautilusa[11].

Da li će nas, s onu stranu jame, dočekati još koje od onih čuda koja su

stari moreplovci tokom minulih vi jekova provjerili? Prolazeći kroz ova djevičanska prostranstva, njima je manje bilo stalo da otkriju novi svijet nego da provjere prošlost staroga. Nisu oni ni sumnjali u postojanje Adama i Odiseja. Kad je pristao uz obalu Antila na svom prvom putovanju, Columbo je možda vjerovao da je stigao u Japan, ali još više da je pronašao raj zemaljski. Ovih četiri stotine godina proteklih otada ne bi mogli poništiti veliki događaj, kad su se kontinenti odbili jedan od drugog, čemu imamo zahvaliti, da je tokom deset ili dvadeset tisućljeća. Novi Svijet bio po strani historijskih komešanja. Mora da je nešto od toga ostalo, na jednom drugom planu. Uskoro sam mogao doznati, da, ako Južna Amerika nije više bila onaj Eden prije pada, ona još duguje toj misteriji što je ostala zlatno doba, barem za one, koji su imali novaca. Ta se njena sretna okolnost sada topila kao snijeg na suncu. Sto je od svega toga ostalo danas? Svedena na dragocjenu baru, istovremeno kad do nje mogu da dopru samo privilegirani, ona je izmijenila svoju prirodu, od vječne postavši historijska, i od metafizičke, društvena. Raj za ljude, onakav kakva ga je Columbo bio nazreo, postojao je i dalje i u isto je vrijeme propadao u slastima života, koje su bile pristupačne samo bogatašima.

Čađavo nebo Pot-au-Noira i njegova teška atmosfera, nisu samo jasan znak da smo stigli na liniju ekvatora. Oni proističu od klime, pod kojom su se sučelila dva svijeta. Taj elemenat, što ih razdvaja, ta bonaca, u kojoj ubitačne sile kao da se samo nadoknađuju, čine posljednju tajanstvenu •ogradu između onoga što je, još jučer, sačinjavalo dvije planete suprotne tako različitim uvjetima, da prvi svjedoci nisu mogli povjerovati da su i to ljudski uvjeti. Jedan kontinent, koga se čovjek jedva dotakao, bio je na raspoloženju ljudima, koji se radi svoje nezasitnosti više nisu mogli zadovoljiti svojim. Sve će sad opet doći u pitanje zbog toga drugog grijeha: bog, moral, zakoni. Sve treba da se, na način simultan i protivrječan istovremeno, činjenicama provjeri, a pravno ospori. Treba provjeriti: biblijski raj. Zlatno doba antičkog vremena, Junonino Vrelo, Atlantidu, Hesperidu, pastorale i otoke Obilja; ali će pojave čišćeg i sretnijeg čovječanstva (koje, svakako, to istinski nije bilo, ali je neka tajanstvena grižnja savjesti učinila, da se ono već takvim smatralo), dovesti u sumnju otkrića, spasenje, običaje i pravo. Nikada čovječanstvo nije doživjelo tako bolno iskušenje, i nikada više ne će ono nešto slično doživjeti, osim ako se jednoga dana, milijune kilometara daleko od našeg ne otkrije neki drugi planet nastanjen misaonim bićima. A mi još znamo i to, da se takva udaljenost teoretski može savladati, dok su prvi

moreplovci strahovali da će naići na ništavilo.

Da bismo ocijenili značaj apsolutnog, potpunog, nepomirljivog u tim dilemama, u kojima se čovječanstvo 16. stoljeća osjećalo zarobljenim, treba se podsjetiti na neke događaje. U toj Espanioli (danas Haiti i San-Domingo), gdje su urođenici, kojih je 1492., bilo na broju oko sto tisuća, a stoljeće kasnije nije ih bilo više od dvjesta, koji su umirali od užasa i gađenja prema evropskoj civilizaciji više nego od boginja i udaraca, kolonizatori su slali komisiju za komisijom da utvrdi njihovu prirodu. Ako su doista bili ljudi, je li u njima trebalo gledati potomke deset izgubljenih plemena iz Izraela? Mongole, koji su došli na slonovima? Ili Skote, koje je prije nekoliko vjekova doveo knez Modoc? Jesu li to bili pogani od iskona ili su potjecali od starih katolika, koje su pokrstili sveti Toma i heretici? Nisu čak bili sigurni, da li su to ljudi a ne vražja stvorenja ili kakve životinje. Takvo je bilo mišljenje kralja Ferdinanda, jer je 1512. uvozio bijele robinje u Zapadnu Indiju jedino u cilju, da spriječi Španjolce da se žene urođeničkim ženama »koje ni izdaleka nisu razumna stvorenja«. Pred naporima Las Casasovim da dokine prisilan rad, koloni se nisu toliko zgražali koliko u to nisu mogli vjerovati: »Zar se više — vikali su oni — ne ćemo moći služiti ni teglećom marvom?«

Od svih tih komisija, najopravdanije slavna, ona koja je bila sastavljena od redovnika svetog Jeronima, zadivljuje koliko svojom obazrivošću, na koju su kolonijalni poduhvati bili sasvim zaboravili još od 1517., toliko i svijetlom, koje je bacila u mentalitet te epohe. U toku prave psihosociološke ankete, zamišljene u skladu s najnovijim kanonima, kolonisti su bili podvrgnuti ispitivanju u cilju da se dozna, da li su Indijanci, po njihovu mišljenju, ili nisu »sposobni da žive sami o sebi poput seljaka u Kastiliji«. Svi su odgovori bili negativni: »U najboljem slučaju to će možda biti njihovi unuci; k tome su urođenici u tolikoj mjeri iskvareni, da se i u to može sumnjati, a to dokazuje slijedeće: oni izbjegavaju Španjolce, odbijaju da rade bez nagrade, i u pokvarenosti idu tako daleko, da poklanjaju svoja dobra; ne pristaju da se odreknu svojih drugova, kojima su Španjolci odsjekli uši.« I kao jednodušan zaključak: »Bolje je za same Indijance da postanu ljudi robovi, nego da ostanu slobodne životinje... « Jedno svjedočanstvo nekoliko godina kasnije stavlja završnu točku na ta ispitivanja: »Oni jedu ljudsko meso, nemaju nikakva suda; idu svi goli, jedu buhe, pauke i žive crve... Nemaju bradu, a ako im slučajno nikne, gledaju da je što brže počupaju« (Oritz pred Savjetom Indije, 1525.).

U isti čas, uostalom, i na susjednom otoku (Porto-Ricoi prema Ovidijevu

svjedočanstvu), Indijanci su stali hvatati bijelce i pogubljivali su ih potapanjem u more, a onda su čuvali po čitave tjedne stražu oko utopljenika da bi saznali, da li su podložni ili nisu truljenju. Iz poređenja ovih dviju anketa mogu se izdvojiti dva zaključka: bijelci su se obraćali društvenim naukama, dok su Indijanci imali više povjerenja u prirodne nauke; i, dok su bijelci proglašavali, kako su urođenici životinje, ovi su se drugi zadovoljavali da one prve sumnjiče da su bogovi. Uz podjednako neznanje, ovaj drugi postupak je zaista dostojniji ljudi.

Intelektualna iskušenja dodaju moralnom neredu patetičnu notu. Sve je bilo tajanstveno za naše putnike; »Slika svijeta«, od Pierra d'Ailly-a govori o novootkrivenom i nadasve sretnom čovječanstvu, »gens beatissima«, sastavljenom od pigmeja, dugovječnih stvorenja, pa čak i od bezglavaca. Pierre Martyr daje opis čudovišnih zvijeri: zmija sličnih krokodilima; životinje koje imaju volujsko tijelo naoružano kljovama kao slon; riba sa četiri uda i volujskom glavom, leđa ukrašenih hiljadama bradavica i oklopom kao u kornjače; tyburona što žderu ljude. Sve su to samo, na koncu konca, udavi, tapiri, morske krave ili nilski konji ili morski psi (na portugalskom *tubarâo*). Ali obratno, prividne tajanstvenosti smatrane su po sebi razumljive. Da bi opravdao naglu promjenu pravca puta, zbog koje umalo što nije promašio Braziliju zar Columbo ne priča u svojim službenim izvještajima o izvanrednim okolnostima, koje se otada nikad nisu ponovile, naročito u toj uvijek vlažnoj oblasti: o ubitačnoj vrućini, od koje se nije moglo otići na dno lađe, tako da su burad s vodom i vinom eksplodirala, da je žito planulo, da su se slanina i suho meso za tjedan dana spekli; o suncu koje je bilo toliko žarko, da je posada mislila, kako će živa izgorjeti. Sretna li vijeka u kome je još sve bilo moguće, kao možda i danas zahvaljujući, »letećim tanjurima«.

Zar nije u valovima, kojima smo sada plovili, Columbo susreo sirene? Doista ih je vidio prilikom prvog putovanja, u Karipskom moru, ali se nisu prebacile na pučinu pred amazonskom deltom. »Sve tri sirene — priča on — izdizahu tijela nad površinu oceana, i ma da ne bjehu onako lijepe, kako ih prikazuju na slikama, njihovo okruglo lice imađaše izrazito ljudski oblik.« Morske krave imaju okruglu glavu, nose vimena na grudima; kako ženke doje svoje mlade pritežući ih uza se svojom nogom, toj zamjeni se ne treba mnogo čuditi u epohi kad su se spremali da opisuju (pa čak i da je tako rišu) pamukovu stabljiku sa cvijetom nazivajući je »ovnujskom granom«: jedna stabljika, koja, mjesto ploda, nosi čitave ovnove obješene leđima i sa kojih se mogla odmah strići vuna.

Isto tako, kad u četvrtoj knjizi o Pantagruelu Rabelais oslanjajući se bez sumnje na izvještaje moreplovca, koji se vratio iz Amerike, daje prvu karikaturu onoga, što etnolozi danas zovu sistemom po srodstvu, on slobodno veze na rijetkom platnu; jer je malo shvatljiv sistem po srodstvu, gdje bi neki starac mogao neku djevojčicu nazvati »svojim ocem«. U svakom slučaju, svijesti 16. vijeka nedostajao je neki elemenat, koji je hitniji od znanja: jedno svojstvo neophodno za naučno mišljenje, koje on nije imao. Ljudi te epohe nisu imali osjećaja za stil svemira; kao što bi danas, na planu likovne umjetnosti, jedan seljak, pošto zapazi izvjesne vanjske karakteristike talijanskog slikarstva ili crnačkog kiparstva, a ne njihovu značajnu harmoniju, bio nesposoban da razlikuje plagijat od autentičnog Botticellia, ili neki predmet iz bazara od Pahouinove figurice. Sirene i stablo s ovnovima sačinjavaju nešto drugo i više nego objektivne zablude; nedostatak duha, koji, i pored njihove genijalnosti i istančanosti, koje su posvjedočili u drugim oblastima, bijaše sakat kad se radilo, o promatranju. Sve to ne povlači osudu protiv njih, već prije osjećanje poštovanja pred rezultatima postignutim usprkos ovim šupljinama.

Paluba na lađi koja plovi prema Americi pruža suvremenom čovjeku bolje nego Atena Akropolu, gdje može da se moli. Mi ti se više ne ćemo moliti, malokrvna boginjo, učiteljico jedne učmale civilizacije! Iznad glava onih heroja — moreplovaca, istraživača i osvajača Novog svijeta — koji se (očekujući odlazak na mjesec) upustiše u jedinu savršenu pustolovinu stavljenu pred čovječanstvo, moja se misao uzdiže k vama, o nadživjeli iz jednog zaštitnog odreda, koji je tako okrutno platio čast da drži otvorena vrata: Indijanci, čiji je primjer preko Montaignea, Rousseaua, Voltaira, Diderota, obogatio supstancu, kojom me je škola pitala, Huroni, Irokejci, Karaibi, Tupi, evo me!

Prva svijetla, koja je Columbo bio opazio i za koje je mislio da je obala, proizlazila su od neke morske vrste svitaca, koji između sunčeva zalaska i mjesečeva rođenja upravo nose svoja jajašca, jer zemlja nije mogla biti još vidljiva. Njenu svjetlost i ja sada naslućujem, cijele ove besane noći provedene na palubi nestrpljivo izvirujući, kad će se pojaviti Amerika.

Još od jučer je Novi svijet bio tu; ne na vidiku, obala je suviše udaljena usprkos promjeni pravca puta lađe, koja postepeno skreće k jugu, dok ne zauzme osovinu, koja je od Cabo Sâo-Agostino do Ria stalno paralelna s obalom. Barem dva dana, možda i tri, plovit ćemo usporedo s Amerikom. A ni velike morske ptice ne najavljuju nam još kraj putovanja: krištavi repati

phaetoni, nasilni petreli* što u punom letu prisiljavaju »lude«[12] da iz kljuna bace svoj plijen; budući da se te ptice daleko od kopna zalijeću, Columbo je za to saznao na svoju štetu, jer je još nasred oceana pozdravio njihov let kao svoju pobjedu. Sto se tiče riba-letjelica, koje se guraju naprijed trzajem repa kojim udaraju po vodi i s otvorenim perajama mogu daleko letjeti, poput srebrnastih varnica što u svim pravcima prskaju nad plavim morskim kablićem, prije će biti da se one, ima već nekoliko dana, rjeđe viđaju. Novi svijet se moreplovcu, koji mu se približava, najavljuje najprije kao miris, različit od onoga, o kome su nam još u Parizu govorili u vezi asonancije riječi, i koji teško može opisati čovjek, koji ga nije osjetio.

U početku se čini da se morski mirisi iz prethodnih tjedana ne šire slobodno; kao da nalete na neki nevidljiv zid; tako zaustavljeni, oni više ne izazivaju pažnju, koja se sad skreće na mirise druge prirode i koji se ni po kakvom ranijem iskustvu ne mogu kvalificirati; šumski lahor se izmjenjuje s mirisom iz tople lijehe, eterskom materijom biljnog carstva, koje specifična svježina kao da je tako koncentrirana, da se može protumačiti mirisnom opojnošću, najvišim tonom jednog moćnog akorda, usklađenog kao da hoće odvojiti i u isto vrijeme stopiti sukceksivne aromatične tonove različitog porijekla. To će razumjeti samo oni, koji su zaboli nos sred smjese svježe otvorene egzotičnih začina, pošto je, u nekom *botequinu* brazilijanskog *sertâo*, udisao medenasti i crni smotak fumo de rolo, duhanske listove fermentirane i uvijek poput užeta dugačke nekoliko metara; i koji, zajedno s tim srodnim mirisima, nalaze onu Ameriku, koja je tisućama godina jedina znala tajnu, kako se spravljaju.

Ali kad u 4 sata ujutro, idućeg dana, ona izbi na horizontu, vidljiva se slika Novog svijeta ukaza dostojna svog mirisa. Puna dva dana i dvije noći golemi se planinski lanac pokazuje, golem, ali ne po svojoj visini, već stoga što je stalno bio isti, a da se nije mogao razabrati ni početak ni prekid u neposrednoj povezanosti njegovih grebena. Na nekoliko stotina metara iznad morskih talasa, te su planine izdizale svoje uglačane stjenovite zidine, kao preplet izazovnih i ludih oblika, kakvi se pokatkad zapažaju u pješčanim dvorcima izlokanim talasima, ali za koje se ne bi moglo slutiti da na našoj planeti mogu postojati u tako prostranoj ljestvici.

Taj dojam golemosti svojstven je Americi; doživljujemo ga svuda, u gradovima kao i u slobodnoj prirodi; osjetio sam ga pred obalom i na visoravnima centralne Brazilije; u bolivijskim Andama i na stijenama Colorada; u predgrađima Ria, u okolici Chicaga i na ulicama New Yorka.

Svuda nas spopada isto udivljenje; ovi nas prizori podsjećaju na druge, ove ulice su kao i druge ulice, ove su planine kao i druge planine, ove rijeke kao i druge rijeke: otkud proizlazi osjećaj izgubljenosti? Jednostavno otuda, što se odnos između veličine čovjeka i veličine stvari toliko poremetio, da je opće mjerilo potpuno isključeno. Kasnije, kad se već srodimo s Amerikom, vrši se gotovo nesvjesno ono prilagođivanje, koje uspostavlja normalan odnos između tih naziva; proces se ne može zapaziti, možemo ga provjeriti tek u momentu mentalnog otkrića, koje se javlja pri spuštanju aviona. Ali ta urođena nesamjerljivost dvaju svjetova prožima i izobličava našu sposobnost rasuđivanja. Oni što izjavljuju da je New York ružan, samo su žrtve čulne obmane. Kako još nisu svikli da mijenjaju registar, tvrdoglavo procjenjuju New York kao grad, i kritiziraju avenije, parkove, spomenike. A bez sumnje, New York je objektivno grad, ali prizor, koji on pruža evropskoj osjetljivosti pripada jednoj drugoj vrsti velike ljepote: velike ljepote naših pejzaža; dok nas američki pejzaži uvlače u drugi, još prostraniji sistem i za koji mi nemamo ekvivalenta. Ljepota New Yorka ne sastoji se dakle u tome što je to grad, već u transpoziciji (neizbježnoj za naše oko, ako se odreknemo ukočenosti) grada na nivou vještačkog pejzaža, gdje više ne važe principi urbanizma: budući da jedine značajne vrijednosti predstavljaju baršunasta mekoća svjetlosti, utančano prostranstvo, velebne provalije u podnožju nebodera i hladovite doline načičkane raznobojnim automobilima kao cvijećem.

Poslije toga, osjećam se utoliko više u neprilici da govorim o Rio-de-Janeiru, koji me odbija, usprkos svojoj toliko slavljenoj ljepoti. Kako da kažem? Čini mi se, da pejzaž Ria nije na ravnoj nozi s njegovim prostranstvom. Pain-de-sucre, Corcovado, sve ove toliko hvaljene točke čine se putniku, koji prodre u zaljev, kao krnji zubi u četiri kuta bezubih usta. Gotovo stalno utonule u blatnjavu tropsku maglu, te geografske slučajnosti nisu kadre popuniti preširok horizont, da bismo se mogli time zadovoljiti. Ako bismo htjeli pogledom obuhvatiti cjelovit prizor, treba zaljevu pristupiti sa suprotne strane i promatrati ga s visine. S morske strane i pod obrnutom obmanom u poređenju s onom u New Yorku, ovdje priroda dobiva vid gradilišta.

I tako prostranstvo zaljeva Ria nije vidljivo pomoću vizualnih sredstava: sporo primicanje lađe, njeno manevriranje da izbjegne otoke, svježina i miris što se naglo spuštaju iz šuma s okolnih bregova, uspostavljaju unaprijed neku vrstu fizičkog kontakta sa cvijećem i stijenama, koji još ne postoje kao

predmeti, već sad oblikuju za putnika fizionomiju jednog kontinenta. Opet nam se Columbo vraća u sjećanje: »Stabla su bila visoka kao da dodiruju nebo; i, ako sam dobro razumio, ne gube nikada lišća: jer sam ih vidio zelena i svježa u novembru, kakvu su u mjesecu maju u Spaniji; poneko od njih je bilo čak u cvatu, a druga su nosila plodove ... U kom se god pravcu okrenem, slavuj je pjevao, a prate ga tisuće ptica raznih vrsta.« Evo Amerike, kontinent je na vidiku. Sačinjen je od svega prisutnog, što daje života u svanuće oblačnom obzorju zaljeva; ali za novonadošlog, ti pokreti, ti oblici, te svjetlosti, ne ukazuju na pokrajine, zaseoke i gradove; oni ne znače šume, livade, doline i pejzaže; oni ne obavještavaju o pothvatima i radu pojedinaca, koji ne znaju jedan za drugog, jer je svaki od njih zatvoren u uski krug svoje obitelji i svoga zanimanja. Sve to živi jedinstvenim i općenitim životom. To što me sa svih strana okružuje i pritište, nije ona neiscrpna raznolikost stvari i bića, već jedna jedina i golema cjelina: Novi svijet.

IX - GUANABARA

Ria njegov zaljev izgriza sve do u samo srce; iskrcava se usred grada, kao da su drugu polovinu novu Ys, već progutali talasi. U nekom smislu to je i istina, pošto se prvi grad, obična tvrđava, nalazio na onom stjenovitom otočiću, koga se brod malo prije dotakao i koji još i sad nosi ime svog osnivača: Villegaignon. Zaboravljam Avenidu Rio-Branco, gdje su se nekoć dizala sela tupinamba, ali u džepu mi je Jean de Léry, etnološki brevijar.

Prije tristo sedamdeset i osam godina, gotovo iz dana u dan, dolazio bi ovdje s deset drugih Ženevljana, protestanata poslanih od Calvina u potragu za Villegaignonom, svojim bivšim saučesnikom, koji se obratio jedva godinu dana pošto se nastanio u zaljevu Guanabare. Ova čudna ličnost, koja je izmijenila sve zanate jedan za drugim i koja se dotakla svih problema, tukla se s Turcima, Arapima, Talijanima, Škotima (bio je oteo Mariju Stuart da omogući njezinu udaju za Françoisa II.) i s Englezima. Mogao se vidjeti na Malti, u Alžiru i u bici kod Cerisolesa. I gotovo na koncu svoje pustolovne karijere, kad se činilo, da se sasvim posvetio vojnoj arhitekturi, nakon nekog razočaranja u vezi sa službom, odluči da ode u Braziliju. Pa i tu njegovi planovi odgovaraju njegovom nemirnom i ambicioznom duhu. Sto hoće da radi u Braziliji? Da u njoj osnuje koloniju, ali bez sumnje također da tu izgradi i jednu imperiju; a kao neposredni zadatak, da tu uspostavi sklonište za proganjane protestante, koji su voljni da napuste metropolu. Sam katolik, i

vjerojatno slobodni mislilac, dobio je pokroviteljstvo Colignyevo i kardinala lorraineskog. Poslije provedene akcije za pridobivanje vjernika obiju vjera, koju je vršio na javnom trgu među propalicama i odbjeglim robijašima, konačno mu je pošlo za rukom, da 12. jula 1555. ukrca šest stotina osoba na dva broda: mješavinu pionira svih staleža i kriminalaca izvučenih iz zatvora. Zaboravio je samo da povede žene i ponese namirnica.

Polazak je bio mučan; dvaput su se vraćali u Dieppe, napokon, 14. augusta, konačno dignuše sidro, i teškoće počinju: metež kod Kanarskih otoka, voda se pokvarila na brodovima, skorbut. 10. novembra Villegaignon baci kotvu u zaljevu Guanabara, gdje su se već nekoliko godina Francuzi i Portugalci otimali o naklonost urođenika.

Povlašten položaj Francuske na brazilskoj obali u to vrijeme postavlja zanimljive probleme. Potječe on još od početka stoljeća, kada su zabilježena mnoga francuska putovanja — poimenice ono Gonnevilleovo iz 1503. koji se vratio iz Brazilije kao indijanski zet — gotovo u isto vrijeme, kad je Cabrai 1500. otkrio Zemlju Svetoga Križa. Treba li ići još dalje? — Po tome što su Francuzi smjesta toj novoj zemlji nadjenuli ime Braziiija (pridato još najmanje od 12. stoljeća kao naziv — zašto? to je ljubomorno čuvana tajna — za mitski kontinent, odakle su dovozili drvo za pravljenje boja) i po velikom broju izraza, koji su u francuski jezik ušli neposredno iz urođeničkih dijalekata a ne preko iberijskih jezika; ananas, manioc, tamandua, tapir, jaguar, sagouin, agouti, ara, caïman, toucan, coati, acajou, itd., — treba li zaključiti da ima nekog stvarnog osnova verzija iz Dieppea, kako je Jean Cousin otkrio Braziliju četiri godine prije prvog Columbovog putovanja? Cousin je imao nekog Pinzona na brodu, a upravo su Pinzoni povratili hrabrost Columbu, kad je u Palosu bilo sve spremno da on odustane od svoje nakane, a jedan drugi Pinzon zapovijeda na Pinti za vrijeme prvog putovanja, a Columbo pazi da se s njim savjetuje svaki put, kad se postavi pitanje promjene pravca plovidbe, napokon, odustajući od puta, kojim će poći, točno godinu dana kasnije, jedan drugi Pinzon do Cabo Sâo-Agostino i koji će mu obezbijediti prvo službeno priznato otkriće Brazilije, Columbo je zamalo propustio da se još i time proslavi.

Osim ako se ne dogodi čudo, taj se problem nikada ne će riješiti, jer je sva arhiva u Dieppu, kao i Cousinov izvještaj, iščezla u 17. vijeku prilikom požara izazvana engleskim bombardiranjem. Ali stupivši prvi put nogom na tlo Brazilije, ne mogu se suzdržati da se ne podsjetim na sve one smiješne i tragične zgode, koje još prije 400 godina svjedoče o prisnosti, koja je bila

uspostavljena između Francuza i Indijanaca: na normandske tumače, kojima se bilo svidjelo ono prirodno stanje te su se stali ženiti s urođenicama i čak postali ljudožderi; te na onog nesretnog Hansa Stadena, koji je mnoge godine proveo strepeći svakog dana da ga ne pojedu, ali bi se svaki put nekim sretnim slučajem spasio, uvjeravajući Indijance da je Francuz, jer je imao rusu bradu, koja nije nimalo slična iberijskoj, pa mu je kralj Quoniam Bébé jednom ovako odgovorio: »Ja sam već pojeo pet Portugalaca, a svi su tvrdili da su Francuzi; a lagali su!« I na to kakav mora da je bio neprestan saobraćaj, kad je 1531. fregata »la Pèlerine« mogla donijeti u Francusku, uz tri tisuće leopardovih koža i tristo majmuna, još i šesto papagaja, »koji su već znali nekoliko francuskih riječi« ..

Villegaignon osniva, na jednom otoku usred zaljeva, tvrđavu Coligny; Indijanci je izgrađuju, snabdijevaju malu koloniju; ali pošto im se brzo ogadilo stalno davati a ništa ne primati, oni bježe, napuštaju svoja sela. Glad i boleštine zavladaše u tvrđavi. Villegaignon počinje pokazivati svoj tiranski temperamenat; robijaši se bune: sasijeku ih. Epidemija se širi na kopnu: rijetki Indijanci, koji su ostali vjerni postavljenom zadatku, zaraženi su. Osam stotina ih tako umire.

Villegaignon zanemaruje ovozemaljske stvari; pada u duhovnu krizu. U dodiru s protestantima, on mijenja vjeru, obraća se Calvinu da mu pošalje misionare, koji će ga podučiti u novoj vjeri. Tako je došlo do putovanja 1556., u kome je učestvovao Léry.

Historija tada dobiva tako čudan obrt, da me iznenađuje, što se nikakav romanopisac ni scenarist nisu njime pozabavili. Kakav bi se film mogao iz toga napraviti! Odvojeni na jednom kontinentu nepoznatom kao da je na drugoj planeti, potpuno strani prirodi i ljudima, nesposobni da obrađuju zemlju kako bi osigurali svoj opstanak, ovisni za sve potrebe o stanovništvu, koje govori nerazumljivim jezikom i koje ih je uostalom počelo mrziti, napadnuti raznim boleštinama, ova šaka Francuza, koja se bila izložila svakakvim opasnostima da bi izbjegla borbe u zavičaju i zasnovala ognjište na kome bi mogla opstati razna vjerovanja pod režimom trpeljivosti i slobode, uhvati se u vlastitu klopku. Protestanti su nastojali preobratiti katolike a ovi protestante. Mjesto da nastoje kako će preživjeti, provode po cijele tjedne u luđačkim diskusijama: kako treba tumačiti Posljednju večeru? Treba li pomiješati vodu i vino za posvećenje? Euharistija, obavljanje krštenja pružali su teme za prave teološke turnire, poslije kojih bi se Villegaignon čas preobratio, a čas vratio na staru vjeru.

Išlo se dotle, da su poslali u Evropu izaslanika da pita za savjet Calvina i da on razjasni sporne točke. Dotle se sukobi udvostručavaju. Villegaignonov se duh poremeti; Léry priča, kako su se prema boji njegovih odijela mogli predvidjeti kakvog je raspoloženja i u kolikoj mjeri nepopustljiv. Konačno se opredjeljuje protiv protestanata i preduzima da ih umori glađu; ovi prestanu učestvovati u zajednici, prelaze na kontinent i povezuju se s Indijancima. Idili, koja se među njima isplela, dugujemo, ovo remek-djelo etnografske književnosti: »Le Voyage faict en Terre du Brésil« od Jeana de Lérya[13]. Kraj pustolovine je tužan; Ženevljani uspijevaju, ne bez muke, da se ukrcaju na jednu francusku lađu; sad se ne radi više o tome, kao pri dolasku, a u tome su bili jaki, da veselo »poskidaju mast« — to će reći da ih opljačkaju — s brodova, koje budu sreli usput; glad vlada na brodu. Jedu majmune i one tako dragocjene papagaje, da je jedna Indijanka, Léryeva prijateljica, usprotivila dati svoga, osim u zamjenu za jedan top. Štakori i miševi iz utrobe broda, posljedne živežne namirnice dostižu cijenu od četiri talira po komadu. Nema više ni vode. 1558. posada se iskrcava u Bretagni, napola mrtva od gladi.

Na otoku se kolonija raspada u atmosferi izvršenja smrtnih kazni i terora; omrznut od svih; smatran izdajnikom od jednih, otpadnikom od drugih, opasan po Indijance, uplašen od Portugalaca, Villegaignon se odriče svog sna. Tvrđava Coligny; u kojoj je bio komandant njegov nećak, Bois-leComte, pade u ruke Portugalaca 1560.

U tome Riu, koji sad treba da proučim, nastojim prije svega da razaznam smisao te pustolovine. Doista, trebalo je da ga pohodim jednoga dana, prilikom jedne arheološke ekskurzije, koju je organizirao Museu Nacional u čast nekog japanskog učenjaka, u najdubljem dijelu zaljeva. Jedan nas je stražarski brod ostavio na nekoj barovitoj plaži, gdje je rđala jedna stara olupina, što se tu bila nasukala; bez sumnje ne potječe ona iz 16. vijeka; ali je ipak unosila jedno historijsko mjerilo u tim prostranstvima, gdje ničim drugim nije obilježen tok vremena. Pod niskim oblacima, poslije jedne sitne kiše, koja je bez prestanka padala još od zore, grad je u daljini bio iščezao. Preko gmizanja bezbroj morskih pauka u crnom glibu i bujadi za koju se nikada ne zna, da li njeno širenje proizlazi od rastenja ili truljenja, u šumi su se nazirale kao blistave silhuete nekoliko slamnatih koliba, kojima se nije mogla odrediti dob. Dalje još, planinske kose utapahu svoju krševitost u blijedunjavoj magli. Približivši se drveću, stigosmo do cilja svoje posjete: to je bila pjeskulja, u kojoj su seljaci nedavno otkrili krhotine grnčarije. Pipam tu grubu keramiku, koju su neosporno izradili ljudi iz Tupi-plemena, što se

jasno vidi po crveno oivičenom gleđu i sitnom prepletu crnih crta, labirintu namijenjenom — kako kažu — da odagna zle duhove, što traže ljudske kosti nekoć sklonjene u te urne, da se sačuvaju.

Objašnjavaju mi, da smo mogli doći u autu do tog položaja udaljena jedva pedeset kilometara od središta grada, ali da bismo zbog kiše, koja je ispresijecala stazu, mogli biti i čitav tjedan blokirani. To bi značilo još više se približiti jednoj prošlosti, koja je bila nemoćna da preobrazi ovaj melankolični kraj, gdje je Léry možda kratio vrijeme iščekivanja promatrajući hitru kretnju smeđe ruke, koja je oblikovala, pomoću lopatice zamućene u crni gleđ, one »tisuće sitnih ljupkosti, kao što su isprepletene šare, ljubavna jezera i druge vragolije«, kojih ja danas proučavam zagonetku na poleđini jedne otkopane krhotine crijepa.

Prvi kontakt s Riom bio je drukčiji. Evo me, prvi put u mom životu, s onu stranu Ekvatora, pod tropima, u Novom svijetu. Po kakvom ću sigurnom znaku moći prepoznati tu trostruku promjenu? Kakav je glas, koji će me o tome uvjeriti, kakav će dotad nečuveni ton odjeknuti najprije u mom uhu? Prvi moj zapažaj je ništavan; nalazim se u jednom salonu.

Odjeven nešto laganije nego obično i gazeći valovite krivulje oblage od bijelog i crnog mozaika, zapažam na tim uskim i hladovitim ulicama što presijecaju glavnu aveniju neobičnu okolicu; prolaz između kuća i kolovoza slabije je obilježen nego u Evropi; trgovačke radnje, usprkos raskoši njihovih izloga, produžuju im prostor sve do na ulicu; ne obraća se nikakva pažnja, da li je čovjek napolju ili unutra. Zapravo, ulica i nije samo mjesto, kojim se prolazi; na istom mjestu se i boravi. Živa i mirna u isto vrijeme, bučnija je i bolje zaštićena od naših. Jer promjena polulopte, kontinenta i klime u svakom slučaju, bar za trenutak, samo čini suvišnim tanki prividni pokrivač, koji u Evropi vještački uspostavlja identične uvjete: Rio kao da je prije svega uspostavio na slobodnom zraku one Milanske »Gallerias«, onu Amsterdamsku »Galerij« prolaz Panorama ili hallu na kolodvoru Saint-Lazare u Parizu.

Putovanja obično zamišljamo kao promjenu mjesta u prostoru. Malo je to. Putovanje jednovremeno ostavlja trag u prostoru, u vremenu i u društvenoj hijerarhiji. Svaki se dojam može odrediti samo ako se prenese solidarno na te tri osi, a kako prostor sam za sebe ima tri dimenzije, trebalo bi da ih bude bar pet, da bi čovjek mogao o jednom putovanju dobiti adekvatnu predodžbu. Iskusio sam to, čim sam se iskrcao u Braziliji. Bez sumnje se nalazim s onu stranu Atlantika i Ekvatora, i sasvim blizu tropa. Mnoge mi stvari to

potvrđuju: ova tiha i vlažna vrućina, koja mi oslobađa tijelo obične težine vune i poništava suprotnost (koju otkrivam retrospektivno kao konstantu moje civilizacije) između kuće i ulice; uostalom, brzo ću saznati, da se to dešava samo tako, što se uvodi jedna druga konstanta, između čovjeka i šikare, koje nije bilo u mojim integralno humaniziranim pejzažima; tu su još i palme, novo cvijeće, i, na kavanskim terasama, one hrpe zelenih kokosovih oraha, gdje srčemo, pošto ih otvorimo, slatku i svježu tečnost, koja ima zadah plijesni.

Ali doživljavam i druge promjene: bio sam siromašan, a sad sam bogat; prije svega, što se moj materijalni uvjet izmijenio; zatim, što je cijena lokalnih proizvoda nevjerojatno niska: ovaj bi me ananas stajao 20 sousa (20 sousa = 1 franak), ova grana banana 2 franka, ovi pilići, koje jedan talijanski dućandžija peče na ražnju, 4 franka. Rekao bi čovjek da se nalazi u palači gospođe Tartine. Napokon, stanje raspoloživosti, koje stvara ropkinja, pogodnost besplatno pružena, ali koju prati osjećanje neugodnosti, što si prisiljen da se njom poslužiš, izaziva neki zbrkani stav svojstven dokidanju najobičnije kontrole nad sobom i gotovo ritualno razuzdanom rasipnosti. Bez sumnje putovanje može djelovati i na dijametralno oprečan način, što sam iskusio, kad sam bez novaca stigao u New-York poslije primirja; ali, bilo da ono djeluje više ili manje u smislu poboljšanja materijalnih uvjeta ili u smislu njihova pogoršanja, trebalo bi da se dogodi čudo pa da putovanje ne bude popraćeno pod tim okolnostima nikakvom promjenom. U isto vrijeme kad nas prebacuje na tisuće kilometara, putovanje čini da se popnemo ili da se spustimo koju stepenicu na ljestvici društvenog položaja. Njima mijenjamo mjesto, ali također i društvenu klasu — najbolje i najgore — a boja i ukus raznih mjesta ne mogu biti razlučene od uvijek nepredvidljivoga ranga, u koji vas ono stavlja da u svemu tome uživate.

Bilo je jedno vrijeme, kad je putovanje sučeljavalo putnika sa civilizacijama korjenito različitim od njegove i koje su padale u oči prije svega svojom neobičnošću. A evo ima već nekoliko stoljeća, što te prilike postaju sve rjeđe i rjeđe.

Bilo da se nađe u Indiji ili Americi, suvremeni putnik je manje iznenađen nego što priznaje. Birajući ciljeve i pravce putovanja, čovjek naročito hoće da po volji odluči, kog će dana izvršiti prodor, u kom će ritmu ovladati nekom mehaničkom civilizacijom. Traženje egzotičnog svodi se na sabiranje i svrstavanje preuranjenih ili zakašnjelih stanja nekog već poznatog razvitka. Putnik postaje sakupljač starina, prisiljen oskudicom nekih objekata napustiti

svoju galeriju crnačke umjetnosti da se okomi na prilično stare uspomene, o koje se cjenjkao prilikom svojih šetnja po staretinarnicama u zemlji koju obitava.

Ove se razlike mogu zapaziti u samom srcu jednog grada. Kao što rasline cvjetaju svaka u svoje doba godine, gradske četvrti nose žig vjekova u kojima su rasle, bujale i počele opadati. Na tom gradskom prizemlju ima pojava jednovremenih i onih koje su se nizale jedna za drugom. U Parizu, četvrt Marais evala je u 17. stoljeću, a sad je izgriza plijesan; kasniji primjer je 9. kotar, koji je cvao u vrijeme Drugog carstva, ali njegove kuće danas oronule nastanjene su faunom sitnog svijeta, koji u njima poput insekata, nalazi pogodan teren za oblike skromne radinosti. 17. kotar se stinuo u svom pokojnom raskošu poput krupne krizanteme, koja ponosito nosi uvenulu glavu daleko poslije svog roka. 16. je sjao još jučer; njegovo se blistavo cvijeće sada gubi u šumi zgradurina, što ga malo po malo izjednačuje s pejzažem predgrađa.

Kad uspoređujemo gradove geografski i historijski vrlo udaljene jedne od drugih, te se cikličke razlike još više kompliciraju neravnomjernim ritmom. Čim se udaljimo iz središta Ria, koji tu predstavlja izrazito početak vijeka, padamo u mirne ulice, duge avenije zasađene palmama, magnolijama i potkresanim palisandrama, gdje se dižu zastarjele vile u vrtovima. Sjetim se, (kao što će to kasnije biti u nastanjenim četvrtima u Calcutti) Nice ili Biarritza pod Napoleonom III. Tropi su manje egzotični nego što su zastarjeli. Ne svjedoči o tome vegetacija, već sitne pojedinosti arhitektonske i sugestija jednog načina života, koja nas, više nego činjenica da smo prevalili ogromna prostranstva, uvjerava, da smo se neprimjetno vremenski udaljili.

Rio-de-Janeiro nije izgrađen kao običan grad. Smješten najprije u ravnom i barovitom predjelu, koji opkoljava zaljev, on se uvlači između tmurnih strmina, koje ga sa svih strana stežu, poput prstiju u pretijesnoj rukavici. Gradski pipci, dugi pokatkad od 20 do 30 kilometara, gmižu podnožjem granitnih formacija, kojih je padina toliko strma, da se nikakvo raslinstvo tu ne može zapaziti; gdjegdje, na kakvoj usamljenoj terasi ili u nekom dubokom dimnjaku, ipak se smjestio pošumljen otok, utoliko uvjerljivije djevičanski netaknut, ukoliko je mjesto nepristupačno iako je vrlo blizu: iz aviona bi čovjek pomislio, da ćemo se očešati o grane u tim svježim i natmurenim hodnicima, kroz koje letimo nad raskošnim sagovima prije ateriranja u njihovu podnožju. Ovaj grad, tako bogat brežuljcima, govori o njima s prezirom, što djelomično objašnjava nedostatak vode na vrhu. Rio je, u tom

pogledu, prava suprotnost Chittagongu, na Bengalskom zatonu: u barovitoj dolini, mali čunoviti humci od narančaste gline, koja se sjaji pod zelenom travom, svaki nosi po jedan usamljen bungalow, što predstavlja tvrđavu bogataša, koji se zaštićuje od teške vrućine i od golaća iz podzemlja. U Riu je obratno: te zrnaste kape, gdje se granit smjestio kao da je sliven iz jednog komada, odbijaju toplotu s takvom žestinom, da povjetarac, koji čarlija u dnu klanca ne može nikako da se uzdigne. Možda je urbanizam sada riješio problem, ali 1935. u Riu, mjesto, koje pojedinac zauzima u društvenoj hijerarhiji, odmjeravano je po visini; utoliko je to mjesto niže, ukoliko je čovjek nastanjen na većoj visini. Bijednici su živjeli načičkani na ćuvicima, u favellasima, gdje su crnački stanovnici odjeveni u dobro oprane prnje stvarali uz gitaru one vesele melodije, koje će, u vrijeme karnevala, sići s visina i poplaviti grad zajedno s njima.

Grad se mijenja prema udaljenosti kao i prema visini. Čim zađemo jednom od tih gradskih staza, koje svoje krivine zabijaju među brežuljke, vrlo brzo nestaje slika predgrađa. Botafogo, na kraju avenije Rio-Branco, još je luksuzan grad, ali poslije Flamenga, čovjek bi pomislio da se nalazi u Neuilly-u, a prema tunelu Copacabana, bio je, prije dvadeset godina, Saint-Denis ili le Bourget, s još jednom ladanjskom stranom suviše, kakvo je moglo biti naše predgrađe prije rata 1914. U Copacabani, koja je danas jež od nebodera, otkrio sam samo mali provincijski grad s nešto trgovine i pun dućana.

Posljednja uspomena iz Ria, koja datira prije moga definitivnog odlaska: jedan hotel, u kome sam posjećivao svoje američke kolege, na padini Corcovada; do njega se dolazilo uspinjačom na brzinu podignutom sredinom osipa, u stilu napola garaže a napola skloništa pod visokom planinom, s komandnim ustrojstvom, kojim su upravljali pažljivi momci: neka vrsta Luna-Parka. Sve to da se stigne navrh brežuljka, pošto smo se izdizali duž neobrađenog, prljavog i stjenovitog terena i koji se često približavao vertikali, do male nastambe iz imperijalnog perioda, kuće *terrea*, to će reći bez katova, ukrašene gipsanom žbukom i bojadisane okerom, gdje se objedovalo na jednoj platformi pretvorenoj u terasu iznad nepovezane mješavine građevina od betona, straćara i gradskog konglomerata; u dnu s blistavim i ulaštenim tropskim morem, nad koje se nadnijela grdosijska mjesečina, mjesto tvorničkih dimnjaka, koje smo očekivali kao granicu toga heteroklitnog pejsaža.

Vraćam se na brod. Lađa se priprema za odlazak i blješti od upaljenih

svih sijalica; prolazi polako morem, koje se ugiba i kao da razgleda pokretni komad grbave ulice. Predvečer se digla oluja i more blješti na pučini poput trbušine neke zvijeri. A mjesec je sakriven iza poderanih oblaka, koje vjetar izobličava u obliku cik-cak linija, križa i trokutova. Od vremena do vremena zapažamo kroz te dimljive utvare dijelić crvenkastog mjeseca, koji prolazi, opet se pojavljuje i napokon se gubi poput zalutale i zastrašene svjetiljke.

PROLAZ KROZ TROPE

Obala između Ria i Santosa predstavlja samo trope iz snova. Obalni lanac, koji na jednoj točki prelazi dvije tisuće metara, ruši se u more i presijeca ga otocima i zatonima meka pržina opkoljena nasadima pamuka ili vlažnim šumama prepunim orhideja, spotiče se o pješčane ili bazaltne stijene, koje sprečavaju prilaz do njih, osim s morske strane. Male luke; u razmaku jedna od druge od po stotinjak kilometara, štite ribare u nastambama iz 18. vijeka, sada oronulim, a koje su nekoć sagradili od brižljivo klesana kamena brodograditelji, kapetani i vice-guverneri. Abgrados-Reis, Ubatuba, Parati, Sâo-Sebastiâo, Villa-Bella, sve su to točke, do kojih su zlato, dijamanti, topazi i krizoliti, povađeni iz Minas Geraes, »glavnih rudnika« kraljevine, dopirali poslije više tjedana putovanja preko planina, prenošeni na leđima mazgi. Kad tražimo trag tih staza duž espigôesa, duž linije grebena, jedva se može i predočiti, koliki je tuda bio saobraćaj, kad je posebna industrija živjela od prikupljanja potkovica, koje su životinje izgubile putem.

Bougainville je pripovijedao o mjerama sigurnosti kojima su okruživali eksploataciju i transport. Tek što je izvađeno, zlato se moralo predati Osnivačkim kućama, kojih je bilo u svakom kotaru: Rio-des-Morts, Sabara, Serro-Frio. Tu su se naplaćivale takse krune, a ono što je pripadalo eksploatatorima davano im je u polugama s bilješkom težine, naziva, broja i s utisnutim kraljevskim grbom. Jedan središnji ured, koji je bio smješten na sredini puta između rudnika i obale, vršio je ponovo kontrolu. Jedan poručnik i pedeset ljudi naplaćivali su pravo petine, putarinu po glavi čovjeka i stoke. Ovaj je prihod dijelio kralj s odredom; zato nimalo ne iznenađuje, što su karavane koje su dolazile iz rudnika i obavezno prolazile kroz taj registar, tu bivali zaustavljeni i pretraženi s krajnjom strogošću«.

Pojedinci su nosili onda zlato u polugama u kovnicu u Rio-de-Janeiro, koja ih je mijenjala za kovani novac: poludublonima u vrijednosti 8 španjolskih pijastera, a na svakom od njih bi kralj zarađivao po jedan pijaster

na leguri i na taksi na novac. I Bougainville dodaje: »Zgrada kovnice je najljepša od svih što postoje; snabdjevena je svim pogodnostima potrebnim, da se može raditi s najvećom brzinom. Kako zlato stiže iz rudnika u isto vrijeme kad i flota iz Portugala, treba ubrzati posao s novcem i on se tu kuje brzinom, koja zadivljuje.«

Za dijamante je sistem bio još stroži. Poduzimači, priča Bougainville, »su obavezni sačiniti točan račun nađenih dijamanata i predati ih u ruke intendanta, koga je kralj postavio za taj posao. Taj ih intendant odmah stavlja u željezom okovan kovčežić, koji ima tri brave. On ima jedan ključ, potkralj drugi a *provador* Hacienda Reale treći. Taj se kovčežić zatvara u jedan drugi, gdje tri gore navedene osobe stavljaju svaka svoj pečat, a u taj kovčežić pohrane sva tri ključa od prvog kovčežića.

Potkralj nije vlastan pregledavati, što je u njemu zaključano. On jednostavno sve to smješta u treću blagajnu, koju šaIje u Lisabon, pošto je stavio svoj pečat na bravu. Otvaranje se obavlja u prisustvu kralja, koji odabere dijamante, koje hoće, i za njih plaća cijenu poduzetnicima na temelju tarife utvrđene njihovim ugovorom.«

Od te silne aktivnosti, koja je za samu 1762. godinu uložena na transport, kontrolu, kovanje i ekspediciju sto devetnaest zlatnih arroba, to će reći više od tonu i po, nije ništa ostalo duž te Edenu vraćene obale, osim nekoliko veličanstvenih i usamljenih fasada u dnu njezina zatona, zidina koje talasi zapljuskuju, i u podnožju kojih pristajahu galije. One velebne šume, one djevičanski netaknute drage, one strme stijene, čovjek bi radije vjerovao da su se niz njih sklizali samo nekoliko bosonogih urođenika s vrha onih platoa, a ne da su na njima bile podignute radionice, gdje se još prije dvjesto godina kovala sudbina suvremenog svijeta.

Pošto se zasitio zlatom, svijet je osjetio glad za šećerom, ali je sam šećer jeo robove. Iscrpljenost rudnika — kojoj je uostalom prethodilo pustošenje šuma za zagrijavanje kazana — dokinuće ropstva, koje je napokon postalo sve jači zahtjev cijelog svijeta, upućuje Sâo-Paolo i njegovu luku Santos, da se sad orijentiraju prema kavi. Najprije žito pa bijelo, zlato je postalo crno. Ali unatoč preobražajima, koji su od Santosa stvorili jedno od središta međunarodne trgovine, taj je kraj zadržao svoju tajanstvenu ljepotu; dok se brod polagano provlači između otoka, osjećam ovdje prvi sudar s tropima. Jedan nas kanal pun zelenila opkoljava. Kad pružiš ruku, mogao bi skoro dohvatiti to raslinje, koje je Rio držao još daleko, u svojim visoko obješenim staklenicima. Na jednoj skromnijoj pozornici uspostavlja se kontakt s

pejzažem.

Zaleđe Santosa, poplavljena ravnica, ispresijecana laganima i močvarama, izbrazdana rijekama, tjesnacima i kanalima, kojeg sedefasto isparenje neprestano zamagljuje konture, kao da je sama zemlja, koja je izbila u početku stvaranja. Nasadi banana, koji je prekrivaju, tako su svježi i tako nježno zeleni, kako se može samo zamisliti; istaknutije od zelenog zlata na poljima jute u delti Brahmaputre, s kojim ga u sjećanju rado povezujem; ali sama ta tananost nijanse, njena plašljiva ljupkost upoređena s mirnom dostojanstvenošću ovog drugog, pridonosi stvaranju prvorazrednog ambijenta. Jedno pola sata klizimo između tih bananinih stabala, koja su više raslinje slonastog oblika nego nisko drveće s deblima punih sokova, koja se završavaju u bubrenju gipkog lišća nad stropastom rukom, što izbija iz golemog kestenjastog i ružičastog lotosa. Onda se put izdiže na tristo metara visine do samog vrha serre. Kao svuda na toj obali, ,strme su padine štitile od pristupa ljudi tako bogatu djevičanski netaknutu šumu, da bi trebalo ići tisuću kilometara dalje prema sjeveru, do u blizinu amazonske kotline, ako bismo htjeli naći neku drugu njoj sličnu.

Dok auto stenje na okukama, koje se više ne mogu smatrati »glavicama čiode«, jer su toliko spiralne, kroz maglu, koja nas obmanjuje prikazajući visoku planinu pod drugom klimom, mogu po volji razgledati stabla i drugo raslinje svrstano pred mojim očima poput muzejskih primjeraka.

Ta se šuma razlikuje od naše kontrastom između lišća i debela. Lišće je tamnije, njegovi zeleni prelijevi podsjećaju više na mineral nego na vegetaciju, a u prvom carstvu, na jad i turmalin još više nego na smaragd i peridot. Naprotiv, debla, bijela i sivkasta, ocrtavaju se kao kostur na tamnoj pozadini lišća. Suviše blizu litice da bih mogao obuhvatiti cjelinu, proučavao sam pažljivo pojedinosti. Biljke bujnije od onih u Evropi pružaju stabljike i lišće koji kao da su urezani u metalu, toliko im je osigurano uspravno držanje i toliko im se oblik čini zaštićen od iskušenja, kojemu ih izlaže vrijeme. Gledana izvana, ta je priroda drukčije vrste nego naša; ona ističe viši stupanj prisutnosti i izdržljivosti. Kao u egzotičnim pejsažima Henri Rousseaua, njezina bića dostižu dostojanstvo predmeta.

Jednom sam već osjetio sličan dojam. Bilo je to prilikom prvih ferija u Provenci, poslije mnogo godina provedenih u Normandiji i Bretagni. Jedno raslinje, koje je za mene ostalo zbrkano i bez ikakva interesa, zamijenilo je drugo, gdje je svaka vrsta imala posebno značenje. Bilo je to pomalo kao da sam se prebacio iz kakvog banalnog sela na neki arheološki položaj, gdje

svaki pojedini kamen za mene ne bi više bio materijal kojim se gradi kuća, već jedno svjedočanstvo. Zanesen sam jurio po kamenjaru, neprestano u sebi ponavljajući, kako se ovdje svaka travka zove majčina dušica, mirišljavac, ružmarin, bosiljak, cista, lovor, lavanda, maginja, kopar, mastika, da ima pismen dokaz svog plemenitog porijekla i da je na sebe primila obaveze, koje privilegij nameće. I teški smolasti zadah mi je istovremeno bio dokaz i objašnjenje jednog vrednijeg biljnog carstva. Ono što mi je tada provansalska flora značila svojom aromom, tropska me se dojmila sada svojim oblikom. Ne više svijet mirisa i korisnosti, zbirka ljekovitog bilja i za bajanje: već biljna trupa poput ansambla glasovitih plesačica, gdje je svaka od njih zaustavila kretnju u najosjećajnijem položaju, kao da je htjela tako istaknuti bolje vidljivu namjeru kako ta kretnja nema više čega da se boji za svoj opstanak; ukočen balet, uznemirivan jedino mineralnim vrenjem iz izvora.

Kada se stigne na vrh, još jedanput se sve mijenja; svršeno je s mlitavom tropskom vrućinom i herojskom isprepletenošću lijana i stijena. Mjesto goleme svjetlucave panorame, koju nadvisujemo zadnji put sve do mora s belvedera na serri, zapažamo u suprotnom pravcu neujednačenu i golu visoravan, koja otkriva grebene i klisure pod ćudljivim nebom. Po njoj pada sitna bretonska kišica. Jer se nalazimo gotovo na tisuću metara visine, iako je more još uvijek blizu. Na vrhu te hridine počinje obradiva visoravan u vidu niza stepenastih terasa, kojih pobočni lanac predstavlja prvi i najteži uspon. Ta se obradiva zemlja neosjetno spušta u pravcu sjevera. Sve do Amazonske doline, u koju se ona survava velikim pukotinama na 3000 kilometara odavde, njezin će spust biti prekinut samo na dva mjesta nizom provalija: Serrom de Botucatu, na 500 kilometara otprilike od obale, i Chapadom de Mato-Grosso na 1500. Prijeći i jednu i drugu prije nego što oko velikih amazonskih rijeka pronađem, jednu šumu sličnu onoj, koja se prikačila o obalni bedem; najveći dio Brazilije, obuhvaćen Atlantikom, Amazonkom i Paraguayem, predstavlja nagnut sto, izdignut s morske strane, poput trambuline načičkane žbunjem, zaokruženim vlažnim prstenom džungle i baruština.

Oko mene, erozija je opustošila obradivu zemlju ne dovršivši joj. reljef, ali je u prvom redu čovjek odgovoran za kaotičan izgled pejzaža. Najprije se krčilo radi obrade; ali poslije nekoliko godina tlo se iscrpljeno i kišama isprano otelo odgajivačima kave. Zatim su se plantaže prebacile dalje, tamo, gdje je zemlja bila još djevičanski netaknuta i plodna. Između čovjeka i tla nikad se nije uspostavila ona pažljiva uzajamnost, koja u Starom svijetu

učvršćuje tisućgodišnju prisnost, u toku koje su se međusobno izgrađivali. Ovdje je nad tlom izvršeno nasilje i upropastili su ga. Grabežljivo poljodjelstvo se domoglo bogatstva, koje je tu ležalo, a onda je otišlo na drugo mjesto, pošto je izvuklo neku korist. Imaju pravo, kad pionirsku aktivnost opisuju kao poderotinu. Jer, pustošeći tlo gotovo isto tako brzo kako ga iskrče, čini se, da su osuđeni da uvijek zauzmu samo jedan pokretni rez, zadirući s jedne strane plugom u svježe tlo, a napuštajući s druge izmoždene ugare. Poput požara u šikari, koji bježi naprijed da izbjegne iscrpljenje svoje supstance, za stotinu godina je plamen poljodjelstva prešao preko cijele države Sâo-Paola. Zapaljen sredinom 19. vijeka od *minerosa*, kad su napustili presahlu žicu, on se selio s istoka na zapad, i umalo što ga nisam dostigao s onu stranu rijeke Parana, krčeći sebi prolaz kroz zbrkanu gomilu oborenih stabala i iskorijenjenih porodica, otrgnutih od svog tla.

Teritorij prijeđen putem od Santosa do Sâo-Paola bio je prije svih eksploatiranih u toj zemlji; a čini se da je to arheološka oblast prepuštena preminulom poljodjelstvu. S brežuljka, nekoć pošumljene padine omogućuju da im se zapaze kosti pod tankim plaštem opore trave. Tu i tamo naziru se točkice izbočina, koje obilježavahu mjesta, gdje su se vidjeli tragovi stopala uzgajivača kave; one strše pod bokovima obraslim travom kao izmužena vimena. U dolinama je vegetacija opet ovladala tlom; ali to nije više ona ponosna arhitektura prvobitne šume: capoeira, to će reći naknadna Suma, izbija kao ujednačena šikara sićušnih stabala. Tu i tamo primjećujemo kolibu nekog japanskog iseljenika, koji se trudi da, po zastarjeloj metodi, preporodi komadić zemlje da na njemu podigne povrtnjak.

Evropski putnik je zbunjen tim pejzažem, koji ne ulazi ni u jednu od njegovih tradicionalnih kategorija. Mi ne poznamo djevičanski netaknutu prirodu, naš je pejzaž očigledno podčinjen čovjeku; katkad nam se učini divlji, ne zato što je stvarno takav, već zato, što su se promjene izvele sporijim tempom (kao u šumi) ili pak — na planinama — jer su postavljeni problemi bili toliko kompleksni, da čovjek, mjesto da im nađe sistematsko rješenje, tokom vjekova reagira mnoštvom sitnih poduhvata; cjelovita rješenja, koja ih obuhvataju, nikad jasno poduzeta ili zamišljena kao takva, spolja mu se prikazuju kao da imaju primitivno obilježje. Gledamo na njih kao na pravu divljinu pejzaža, dok oni proizlaze iz ulančanosti nesvjesnih poduhvata i odluka.

Ali i najoporiji pejzaži Evrope predstavljaju izvjestan red, čemu je Poussin dao savršeno tumačenje. Pođite u planinu: promotrite kontrast

između ogoljelih padina i šuma; stepenasti smještaj ovih nad livadama, raznolikost prelijeva, koja proizlazi iz nadmoćnosti ove ili one osnovne vegetacije prema tome, kako je izložena ili nagnuta — treba da je čovjek putovao u Ameriku pa da zna, da tako divan sklad, daleko od toga da bude spontan izraz prirode, dolazi od dugo tražene suglasnosti tokom suradnje, koju su uspostavili kraj i čovjek. Ovaj se naivno divi tragovima svojih prošlih poduhvata.

U nastanjenoj Americi, kako Sjevernoj tako i Južnoj (izuzev andskih visoravni u Meksiku i u Centralnoj Americi, gdje je gušća i postojanija nastanjenost približno slična situaciji u Evropi) možemo birati samo između tako nemilosrdno ukroćene prirode, da je ona postala više tvornica na čistom zraku nego slobodna priroda (mislim na polja trstike na Antilima ili na kukuruzna u cornbeltu) i jedne druge, u kojoj je — poput ove, koju ovoga časa promatram — čovjek dovoljno dugo boravio da je opljačka, ali ne dosta dugo, da bi je spori i neprekinuti boravak s njom uzdigao na rang pejzaža. U okolici Sâo-Paola, kao kasnije u državi New York, Connecticutu pa čak i u Stjenovitim planinama, znao sam se prilagoditi prirodi oporijoj od naše, jer je bila slabije nastanjena i slabije obrađena, pa ipak lišena prave svježine: ne divlja, već upropaštena.

Neobrađeni prostori veliki kao čitave provincije! Čovjek ih je nekoć i za kratko vrijeme posjedovao; onda je otišao dalje. Iza sebe je ostavio izmrcvaren predjel, pun isprepletenih tragova. I na tim ratnim poljima, gdje se kroz nekoliko decenija nosio s jednim nepoznatim zemljištem, polagano se opet rađa jednolika vegetacija u neredu utoliko varljivijem, ukoliko je, pod likom lažne nevinosti, zadržala uspomenu i oblik vođenih bitaka.

XI - SAO-PAOLO

Neki je zloban duh definirao Ameriku kao zemlju, koja je iz barbarstva prešla u opadanje, a da nije ni spoznala civilizaciju. Moglo bi se, s više točnosti, tu formulaciju primijeniti na gradove Novog svijeta; oni prelaze iz stanja svježine u stanje oronulosti ne zaustavljajući se na drevnosti. Jedna brazilijanska studentkinja vratila mi se sva uplakana poslije svog prvog putovanja u Francusku: Pariz joj se učinio prljav sa svojim pocrnjelim zgradama. Čistoća i bjelina bile su jedino mjerilo, po kome je ona cijenila ljepotu nekoga grada. Ali do onog vremenski neograničenog odmora, čemu teži monumentalni žanr, do onog života neodređene starosti, koji daje

obilježje najljepšim gradovima, koji su postali predmet udivljenog promatranja i razmišljanja, a nisu samo instrumenti urbanističkih ustanova — američki gradovi nikada ne će dostići. U gradovima Novog svijeta, bio to New York, Chicago ili Sâo-Paolo, koji se s njim često upoređuju, ne začudava mene nedostatak traga; ta odsutnost je element njihova značenja; suprotno onim evropskim turistima, koji se mršte, što pored svoje lovačke slike ne mogu objesiti sliku neke katedrale iz 13. vijeka, ja se radujem, što se prilagođavam jednom sistemu bez vremenskih dimenzija, da bih objasnio jedan drugi oblik civilizacije. Ali ja padam u suprotnu zabludu: pošto su to novi gradovi, i iz te svoje novine vuku svoje bistvo i svoje opravdanje, ne mogu da im oprostim, što takvi ne ostanu. Za evropske gradove prolaz kroz vjekove predstavlja dobit; za američke, prolaz kroz godine je značio opadanje. Jer nisu oni samo novoizgrađeni: oni su izgrađeni da se jednakom brzinom obnavljaju, to će reći loše. U času kad se nove četvrti izgrađuju, oni su jedva elementi velikog grada: suviše su blistavi, suviše novi, suviše veseli da to budu. Prije bi se reklo da je to neki sajam, neka međunarodna izložba podignuta za nekoliko mjeseci. Nakon toga roka, svečanost je svršena i te velike drangulije propadaju: pročelja se Ijušte, kiša i gar na njima ostavljaju brazde, stil zastarjeva, prvobitni razmještaj iščezava pod razaranjima, koje uzgred izaziva novo nestrpljenje. To nisu novi gradovi, koji su u kontrastu sa starim gradovima; već gradovi s vrlo kratkim razvojnim ciklusom, koji se uspoređuje s gradovima, koji imaju spor ciklus. Neki evropski gradovi umiru lagano kao da se uspavljuju; gradovi Novog svijeta grozničavo žive u kroničnoj bolesti; vječito mladi, oni nisu nikad zdravi.

Posjetivši New York ili Chicago 1941., stigavši u Sâo-Paolo 1935., nije me najprije začudila novina, već brzina, kojom ih vrijeme razara. Nisam bio iznenađen, što tim gradovima nedostaje bar deset vjekova, dojmilo me se, što sam ustanovio, da neke njihove četvrti imaju već po pedeset godina; što te četvrti bez ikakvog stida pokazuju takvo truljenje; pošto su se isto tako mogle pohvaliti svojom mladošću kao jedinim svojim ukrasom, ali je ona za njih bila isto tako brzo prolazna kao i za živa bića. Stara željezarija, crveni tramvaji poput mrtvačkih kola, mahagonski barovi s ogradama od glatkog mesinga; skladišta cigle u usamljenim uličicama, gdje jedino vjetar mete prljavštinu; župne crkve seljačkog izgleda do raznih ureda i burza u stilu katedrala; labirinti zeleno obojenih zgradurina što nadvisuju izukrštane provalije rovova, pokretnih mostova i prelaznih mostića; grad, koje se neprestano povećava dižući se u visinu nagomilavanjem vlastitih razvalina,

koje nose nove konstrukcije: Chicago, sliko obiju Amerika, ne treba se ništa čuditi, što u tebi Novi svijet njeguje uspomenu na godine 1880.; jer jedina starina, s kojom on može računati u svojoj žeđi za obnavljanjem, jeste onaj skromni razmak od pola vijeka, suviše kratak po sudu naših tisućgodišnjih društava, ali koji mu daje, njemu, koji i ne misli na vrijeme, vrlo malo mogućnosti da uživa u svojoj prolaznoj mladosti.

Godine 1935. stanovnici Paola su se hvalili, kako se u njihovu gradu podiže po jedna kuća na sat prosječno. Radilo se onda o vilama; uvjeravaju me, da je tempo ostao isti, ali sada za velike građevine. Grad se razvija takvom brzinom, da je nemoguće dobiti njegov plan: svakog bi tjedna trebalo novo izdanje. Čini se čak da bismo, uputivši se taksijem na sastanak zakazan nekoliko tjedana ranije, dan ranije došli u tu četvrt. U tim uvjetima, kad oživljujemo uspomene od gotovo dvadeset godina, to nam liči kao da gledamo neku izblijedljelu fotografiju. Jedva da bi nam mogla poslužiti u dokumentarne svrhe; iz svoje ladice prebacujem zalihe svojih sjećanja u općinske arhive.

Tada su opisivali Sâo-Paolo kao ružan grad. Bez sumnje, velike zgrade u središtu grada bijahu pompozne i staromodne; pretenciozna oskudnost njihove ornamentike bila je još više otežana siromaštvom glavnih zidova: statue i vijenci nisu bili od kamena već od žbuke umrljane žutom bojom, da bi se dao utisak patine. Općenito uzeto, grad je odavao one izvještačene i proizvoljne tonove, koji su karakteristični za loše građevine, kojih je graditelj morao pribjeći kiparskom kitu koliko da im zaštiti toliko i da prikrije suštinu.

U kamenim gradovima, pretjeranosti stila iz 1890. mogu se djelomično opravdati težinom i gustoćom materijala: one se nalaze u njihovom pomoćnom planu. Dok tamo, takve mučne nadmenosti podsjećaju samo na improvizacije, kakve guba izvodi na ljudskoj koži. Pod lažnim bojama, sjenke ispadaju crnje; uske ulice ne omogućuju jednom suviše tankom sloju zraka da »pravi atmosferu«, i iz toga proizlazi osjećaj nestvarnosti, kao da sve to nije grad, već kulisne konstrukcije na brzinu izrađene za potrebe filmskog snimanja ili neke kazališne predstave.

A ipak mi se Sâo-Paolo nikad nije činio ružan: bio je to divlji grad, kakvi su već svi američki gradovi izuzimajući možda Washington. D. C., ni divlji ni pripitomljen, već bi se prije reklo da je zarobljen i da propada od dosade u zvjezdolikoj krletci od avenija, u koju ga je zatvorio Lenfant. Sto se tiče Sâo-Paola, onda je bio još neukroćen. Izgrađen u početku na jednoj terasi mamuzastog oblika s vrškom prema sjeveru, na utoci dviju malih rijeka, Rios

Anhangabahu i Tamanduatehy, koje utječu malo niže u Rio Tiete, pritoku Parane, bio je nešto kao obično »ograničenje Indijanaca«: misionarski centar, oko kojega su se portugalski isusovci trudili, još od 16. vijeka, da okupe divljake i da ih upoznaju s krepostima civilizacije. Na nagibu prema Tamanduatehyju i koji dominira nad četvrtima prostog puka Braza i Penhe, postojalo je još 1935. nekoliko provincijskih uličica i *largosa*: četvrtasti i travom obrasli trgovi, opkoljeni niskim kućama pokrivenim crijepom i s malim prozorima, na kojima su bile željezne rešetke, bijelo okrečenim, s jednostavnom župnom crkvom s jedne strane, bez ikakva drugog ukrasa osim dvostruke oplate što nadvisuje barokni nadvratnik na gornjem dijelu pročelja. Daleko prema sjeveru, Tieta produžavaše svoje srebrnaste okuke kroz *varzease* — močvare, koje se malo po malo pretvaraju u nastanjena mjesta — okružena nepravilnim nizom predgrađa i gradilišta. Neposredno iza toga, nalazi se poslovni centar, vjeran stilu i namjerama Izložbe od 1889.: La Praça de Sé, Trg Katedrale, na pola puta između brodogradilišta i ruševine. Zatim glasoviti Trokut, kojim se Sâo-Paolo ponosio kao Chicago svojim Loop-om — zona trgovine formirana presjekom ulica Direita, Sâo-Bento i 15. novembra; ti su putevi pretrpani firmama, gdje se sliježe mnoštvo trgovaca i činovnika dajući svojim smrknutim držanjem na znanje da su vjerni evropskim ili sjevernoameričkim vrijednostima, a u isto vrijeme da su ponosni, što su nastanjeni na 800 metara nadmorske visine, koja ih oslobađa tropske ustajalosti (koja međutim zahvaća i sam grad).

U Sâo-Paolu, u januaru, kiša ne »stiže«, ona se porađa od okolne vlage, kao da se vodena para, koja prožimlje sve, materijalizira u obliku zrna vodenih bisera, što padaju kruti, ali za koje bi se reklo da ih zadržava njihov afinitet sa svim tim isparavanjem, kroz koje ona otječu. To nije, kao u Evropi, kiša u prugama, već blijedo treperenje od mnoštva sitnih vodenih loptica, koje se kotrljaju kroz malo vlažnu atmosferu; vodopad rijetke juhe od saga. A biva i to, da ovdje kiša ne prestane, kad oblak prođe, već kad se na tom mjestu nebo razvedri, nazire se vrlo blijedo plavetnilo među svijetlim oblacima, dok se planinske bujice razlijevaju ulicama.

Na sjevernoj točki terase otvara se džinovsko gradilište: to je Avenija Sâo-Joâo, arterija od nekoliko kilometara, koju su počeli trasirati usporedo s Tietom, u pravcu starog puta sa Sjevera prema Ytu, Sorocabi i bogatim plantažama Campianasa. Zakačena svojim početkom o krajnji vrh mamuze. Avenija upada u ruševine starih četvrti. Najprije zdesna ostavlja ulicu Florencio-de-Abreu, koja je vodila na kolodvor između sirijskih bazara, iz

kojih se sva unutrašnjost snabdijeva lošom robom, i tihih saračkih i ćilimarskih radionica, gdje se još i dalje izrađuju — ali za koliko još vremena? — visoka sedla od izrezbarene kože, pokrivači za konje od grubog pamučnog pramenja, orme ukrašene otpacima srebra, za potrebe plantažera i peona tako bliske šikare. A onda, pošto Avenija prolazi ispod jednog nebodera — tada jedinog i još nedovršenog — ružičasti Predio Martinelli, probija se na Campos-Elyseos, nekoć obitavalište bogataša, gdje vile od obojena drveta propadaju u vrtovima eukaliptusa i magnolija; zatim na popularnu Santa Ifigenia, koja je okružena četvrti rezerviranom za straćare s visokim prizemljem, s kojih javne žene kroz prozor mame mušterije. Napokon, na gradskim rubovima množile su se malograđanske parcele u predjelima Perdizes i Agua-Branca, zadirući na jugozapadu u zeleni i nešto otmjeniji brijeg u Pacaembu.

Prema jugu terasa se izdiže; uz nju se penju skromne avenije, povezane na vrhu, na samoj grbini uzvisine, Avenidom Paulista, čijim se rubovima nižu nekoć raskošni stanovi milijunara iz proteklog polustoljeća, u stilu kazina i banjskih villa. Na samom kraju, prema istoku. Avenija nadvisuje ravnicu iznad nove četvrti Pacaembu, gdje se kubične vile bez ikakva reda podižu duž vijugavih avenija ukrašenih plavoljubičasto procvjetalim jacarandama, između travnih nagiba i nasipa od žuke ilovače. Ali milijuneri su napustili Avenidu Paulista. Kako se razvijao grad, spuštali su se s njim na jug brežuljka prema tihim četvrtima krivudavih ulica. Njihova obitavališta kalifornijske inspiracije, od uglačanog betona i s ogradama od kovana željeza, naziru se u dnu parkova skrojenih u prirodnim šumarcima, gdje su se zavukla ta bogataška gradilišta.

Pašnjaci za krave pružaju se pod betonskim građevinama, jedna četvrt izbija kao začarana, avenije oivičene raskošnim nastambama presijecaju se s jedne i s druge strane uvala; jedan blatnjavi brdski potok tuda protječe kroz vrtove banana, služeći istovremeno kao izvor i kao odvodnik straćarama od nabijene zemlje na pleteru od bambusovine, gdje nailazimo na isto crne stanovnike, koji u Riu stanuju u šatorima na vrhu brežuljaka. Koze skakuću duž padina. Neki povlašteni dijelovi grada uspijevaju da zadrže sve te aspekte. Tako, na izlazu dviju suprotnih ulica što vode na more, izbija se na rub uvale Ria Anhangabahua, preko kojega prelazi most, koji je jedna od glavnih saobraćajnica grada. Na dnu se nalazi park po engleskom ukusu: tratina ukrašena statuama i kioscima, dok se u vertikali dvaju nagiba izdižu glavne zgrade: gradsko kazalište, hotel Esplanad, automobilistički klub, uredi

Kanadske kompanije, koja se brine za osvjetljenje i saobraćaj. Raznorodne mase sučeljuju se u stisnutom neredu. Te građevine u baroknom poretku podsjećaju na velika stada sisavaca, kad se uvečer okupe oko pojilišta pa nekoliko trenutaka stoje nepomično kao u nedoumici; osuđeni, nuždom jačom od straha, da se privremeno izmiješaju, iako pripadaju raznim vrstama, koje se ne trpe. Životinjski se razvoj vrši u sporijim fazama nego razvoj gradova; kad bih danas promatrao isto naselje, možda bih ustanovio, da je izmiješanog stada nestalo: podleglo je snažnijoj rasi nebodera, koji su pustili duboko korijenje na tim obalama, koje je autostrada okamenila asfaltom.

U zaklonu te kamene faune, elita Sâo-Paola, poput njenih omiljenih orhideja, formirala je neku vrstu bezbrižne flore, koja je bila egzotičnija, nego što je i sama mislila. Botaničari nas uče, da tropske vrste sadrže brojnije razlike od vrsta u umjerenim pojasima, ma da je svaka od njih, za uzvrat, predstavljena katkad vrlo malim brojem primjeraka. Mjesni grâo fino otišao je u krajnost u toj specijalizaciji.

Jedno vrlo ograničeno društvo podijelilo je među sobom uloge. Tu su se mogla naći sva zanimanja, svi ukusi, sve objašnjive neobičnosti suvremene civilizacije, ali svaka od njih samo sa po jednim primjerkom. Naši prijatelji nisu bili zapravo osobe, već više funkcije, čija bitna važnost, manje nego njihova raspoloživost, kao da je bila odlučna kod sastavljanja njihova popisa. Tako se našao katolik, liberal, legitimist, komunist; ili na drugom planu, gastronom bibliofil, ljubitelj rasnih pasa (ili konja), starog slikarstva, suvremenog slikarstva; i isto tako mjesni erudit, nadrealistički pjesnik, muzikolog, slikar. Nikakva istinskog staranja da se produbi jedno područje znanja nije bilo u osnovi tih sklonosti; ako bi se dva pojedinca, zbog nekog pogrešnog poteza ili iz zavisti, našla na istom terenu, ili na različitim, ali vrlo bliskim terenima, nije im ni do čega drugog bilo stalo nego da jedan drugoga unište, i u to su unosili mnogo upornosti i okrutnosti. Dok naprotiv, između dva susjedna područja,"predstavnici su činili jedan drugome intelektualne posjete, jedan drugome su se klanjali: budući da je svatko bio zainteresiran ne samo da brani svoje zanimanje, već i da usavrši taj sociološki menuet, jer se po svemu čini, da je društvo Sâo-Paola nalazilo naročite naslade u tome, da se on što ljepše izvede.

Ali ipak treba priznati, da su neke od tih uloga izvođene izvanrednim žarom, zahvaljujući sticaju naslijeđenog imanja, prirođenog čara i stečene prepredenosti, koji su činili, da je posjećivanje salona bilo vrlo veliki užitak, u isto je vrijeme mnoge dovodilo i do velikih razočaranja. Ali potreba, koja je

iziskivala, da sve uloge budu zastupljene, da bi se mikrokozam dokraja izgradio i da se igra velika igra civilizacije, dovodila je također i do nekoliko paradoksa: da se nađe da je komunist bogat nasljednik domaćeg feudalnog dobra, i da jedno vrlo nadmeno društvo dozvoli jednom svom članu, ali samo jednom, — jer je ipak trebalo imati i jednog naprednog pjesnika — da javno izvodi svoju mladu ljubavnicu. Neki su se poslovi mogli obaviti samo na najgori mogući način: kriminolog je bio zubar, koji je u postupak sudske policije zaveo otisak vilica mjesto otiska prstiju kao sistem identifikacije; a monarhist je stavio sebi u zadatak da sabire uzorke posuđa svih kraljevskih kuća na svijetu: zidovi njegova salona bili su prekriveni tanjurima, osim mjesta, koje je bilo potrebno za čeličnu blagajnu, gdje je čuvao pisma, kojima su počasne dame raznih kraljica poklanjale pažnju njegovim molbama, da mu se ustupi ova ili ona kućna potrepština.

Ova specijalizacija na mondenskom planu išla je ukorak s enciklopedijskim apetitom. Obrazovana je Brazilija prosto gutala priručnike i ostala djela vulgariziranog znanja. Mjesto da se razmeću još neustaljenim prestižem Francuske u inozemstvu, naši bi ministri pametnije učinili da se potrude da ga shvate; već od tog vremena, nažalost, nije naš ugled zavisio toliko od bogatstva i originalnosti naučnog stvaralaštva u opadanju, koliko od talenta, kojim su mnogi naši učenjaci bili još obdareni, da se učine pristupačnim teški problemi, za rješenje kojih su oni dali vrlo skroman doprinos. U tom smislu, ljubav, koju je Južna Amerika pokazivala prema Francuskoj, zavisila je djelomično od prešutnog sporazuma zasnovanog na istoj sklonosti, da se što više konzumira i da se omogući i drugima da to konzumiraju, radije nego da se što više proizvodi. Velika imena, koja su tamo prosto obožavali: Pasteur, Curie, Dürkheim, pripadali su svi prošlosti, bez sumnje dosta bliskoj da opravdaju široki kredit, koji im dajemo; ali od toga kredita smo ubrali interes tek u sitnoj moneti i to prema tome, da li rasipni dužnik sam po sebi radije troši ili ulaže. Mi smo mu samo uštеđivali trud da ostvaruje.

Žalosno je što moramo konstatirati, da već i ta uloga intelektualnog posrednika, na koju se Francuska bila srozala, kao da joj postala preteška. Jesmo li se mi do te točke zarobili naučnom perspektivom naslijeđenom iz 19. vijeka, gdje je svako područje misli dovoljno ograničeno, da bi jedan čovjek, snabdjeven onim tradicionalnim osobinama francuskim: općom kulturom, živošću i jasnoćom, logičkim duhom i književnim talentom, stigao da je u cijelosti obuhvati i, radeći izolirano, uspio da o njoj još jednom za

svoj račun razmisli te da joj dâ sintezu? Bilo da se tome radujemo, bilo da radi toga žalimo, suvremena nauka ne dopušta više takvu zanatlijsku obradu. Tamo, gdje je bio dovoljan jedan specijalist da ilustrira svoju zemlju, sada ih treba čitava armija, a mi je nemamo; osobne biblioteke su postale muzeografske rijetkosti, ali javne biblioteke, bez lokala, bez sredstava, bez stručnog osoblja pa i bez sjedišta u dovoljnom broju za čitaoce, više odbijaju istraživače nego što im služe. Napokon, naučno stvaralaštvo predstavlja danas kolektivno poduzeće i dovoljno anonimno, za što smo mi u najvećoj mjeri nespremni, jer smo se suviše isključivo bili upleli, da se lakim uspjesima naših starih virtuoza razmećemo daleko ispred njihova vremena. Da li će ovi još dugo vremena vjerovati, da jedan odličan stil rada može naknaditi nedostatak podjele rada?

Mlade zemlje su shvatile pouku. U ovoj Braziliji, koja je imala nekoliko sjajnih individualnih uspjeha: Euclides da Cunha, Oswaldo Cruz, Chaga, Villa-Lobos, obrazovanje je ostalo, sve do nedavnih vremena, razonoda za bogataše. I jer je toj oligarhiji zatrebalo javno mišljenje građanske i laičke inspiracije, da suzbije tradicionalni utjecaj crkve i vojske, kao i lične vlasti, ona je poduzela mjere, otvorivši univerzitet u Sâo-Paolu, da obrazovanje bude pristupačno širim masama.

Kada sam stigao u Braziliju da prisustvujem otvorenju univerziteta, gledao sam — sjećam se toga dobro — na malo ponižavajuće uvjete mojih mjesnih kolega s nekim gordim sažaljenjem. Kad vidim bijedno plaćene profesore, kako, da se prehrane, moraju da se bave kojekakvim mračnim poslovima, osjetih se ponosnim, što pripadam zemlji stare kulture, gdje je obavljanje slobodne profesije bilo obezbijeđeno i uživalo visok ugled. Nisam ni slutio, da će poslije dvadeset godina, moji tada oskudni učenici zauzimati univerzitetske katedre, katkad brojnije i bolje opremljene od naših, snabdjevene bibliotekama, kakve bismo i mi voljeli imati.

Međutim, dolazili su iz daljine ti ljudi i te žene raznog doba, koji su se žurili na naša predavanja s nekim sumnjivim žarom: možda su to mladići, kojima je bilo stalo da se domognu novih položaja, koje mogu postići samo pomoću diploma, koje ćemo im mi dati; ili advokati, inženjeri, političari već na položaju, koji su se bojali, da će im uskoro opasno konkurirati ljudi s univerzitetskom spremom, ako se sami ne postaraju da ih preteknu. Sve je njih podgrizao nekakav bulevarski i razoran duh, djelomično inspiriran izvještalom francuskom tradicijom u stilu »pariškog života« iz prošlog stoljeća, koju su donijeli neki Brazilijanci srodni liku Meilhaca i Halévya, ali

još više, što je simptomatična crta društvenog razvoja, poput onoga u Parizu u 19. vijeku,, i koji su tada u Sâo-Paolu (i u Rio-de-Janeiru) forsirali za svoj račun: ritmom ubrzane diferencijacije između grada i sela, pošto se prvi razvijao na štetu drugog nastojeći, što je bio neizbježan rezultat za novopečene stanovnike grada, da se ograde i oslobode seljačke naivnosti, koju simbolizira u Braziliji 20. vijek *caipira* — to će reći sakaluda — kakva je bila u našem bulevarskom kazalištu porijeklom iz Arapajona ili Charentonneaua. Sjećam se jednog primjera takva sumnjiva humora.

Nasred jedne od onih gotovo seoskih ulica, ma da dugačkih po 3 ili 4 kilometara, koje su se protezale od središta Sâo-Paola, talijanska kolonija podigla je Augustov kip. Bila je to reprodukcija u bronzi i naravnoj veličini jednog antičkog mramornog kipa, zapravo osrednje vrijednosti, ali koja ipak zaslužuje pažnju u jednom gradu, gdje ništa drugo nije podsjećalo na povijest stariju od posljednjeg stoljeća. Stanovništvo Sâo-Paola je pored svega toga protumačilo, da ruka dignuta u znak rimskog pozdrava treba da znači: »Ovdje stanuje Carlito.« Carlos Pereira de Souza, bivši ministar i utjecajan političar, posjedovao je u pravcu označenom carskom rukom, jednu od onih prostranih prizemnica, sagrađenu od cigle i zbijene zemlje i pokrivenu krečnom ljepenkom, sivkastu i koja se ljušti već dvadeset godina, ali na kojoj se htjelo spiralnim ukrasima i ružama ukazati na sjaj kolonijalne epohe.

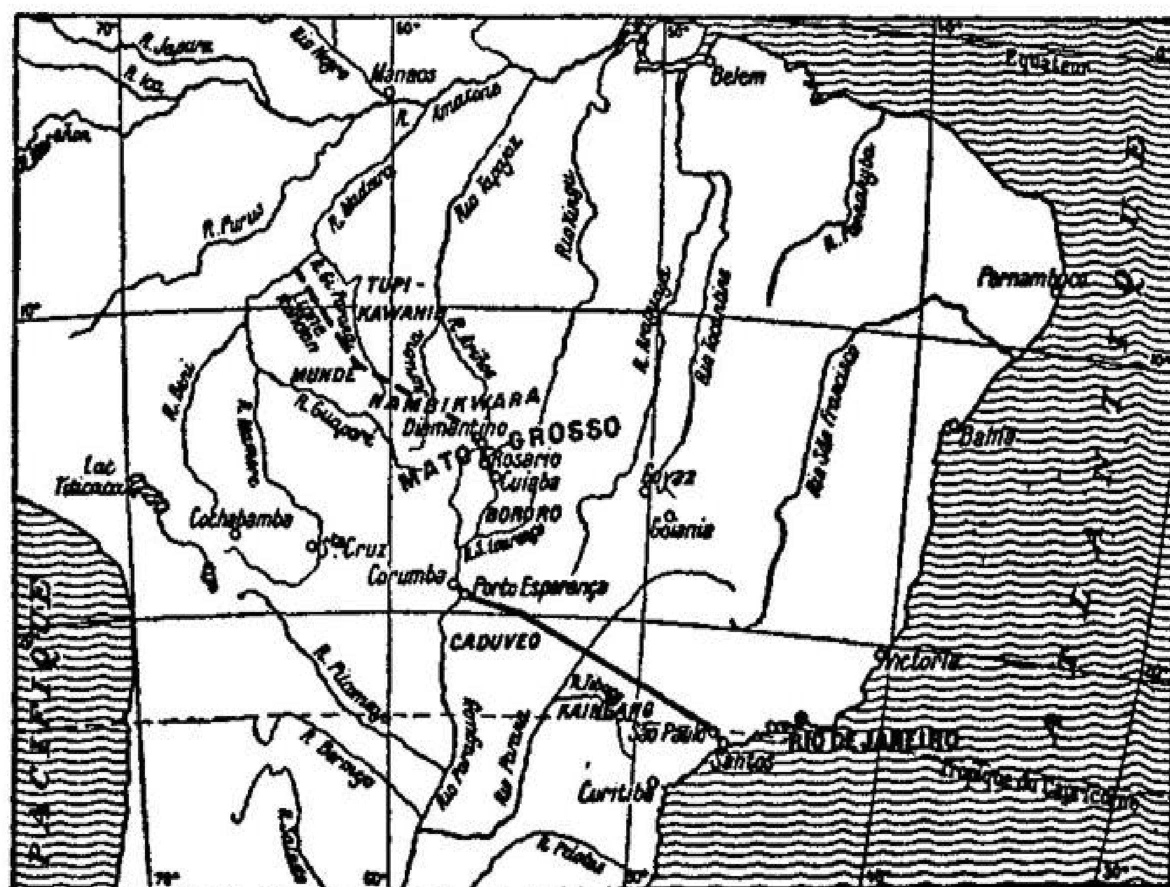
Isto su se tako složili, da je August nosio kratke hlače, što je predstavljalo samo polovičan humor, jer većina prolaznika nije znala za rimsku suknju. Ove dobroćudne šale proširile su se gradom sat poslije otkrića spomenika, pa su ih ponavljali uz tapkanje po leđima na »otmjenoj večernjoj predstavi« u kinematografu »Odeon«, koja se davala istog dana. Tako se buržoazija Sâo-Paola (odgovorna, što je ustanovljena jedna nedjeljna priredba u kinematografu uz povišene cijene, da ne bi morala dolaziti u dodir s prostim pukom) svetila, što je, iz nebrige, dopustila da se obrazuje aristokracija od talijanskih emigranata, koja je prispjela prije jedno pola vijeka da na ulicama prodaje kravate, a sada posjeduje najupadljivije nastambe na »Avenidi« i može da o svom trošku podigne toliko komentirani bronzani spomenik.

Naši su studenti htjeli da saznaju sve; ali na ma kome području, samo im se najskorija teorija činila vrijednom da je zapamte. Prezasićeni svima intelektualnim gozbama iz prošlosti, za koje su znali uostalom samo po onome, što su o njima čuli, jer nisu čitali originalnih djela, oni su uvijek bili raspoloženi da se oduševljavaju novim jelima. U njihovom bi slučaju trebalo više govoriti o modi, nego o kuhinji: ideje i doktrine nisu u njihovim očima

nailazile na bitan interes, one su za njih predstavljale samo instrument ugleda, u čemu je trebalo osigurati prvenstvo. Slagati se u nekoj poznatoj teoriji s drugima za njih je bilo isto kao nositi jednu već viđenu haljinu; čovjek se izlaže da izgubi obraz. Za uzvrat, vršilo se ogorčeno takmičenje, uz veliku pomoć vulgarizatorskih revija, senzacionalnih časopisa i priručnika, da se dobije isključivost u posjedovanju najnovijeg modela na području ideja. Kao probrani proizvodi akademskih konjušnica, moje kolege i ja osjećali smo se često u neprilici: navikli da poštujemo uvijek samo zrele misli, bili smo izloženi napadima studenata s potpunim nepoznavanjem prošlosti, ali, čija su obavještenja uvijek bila nekoliko mjeseci ispred naših. Pa ipak im se činilo, da im je dužnost steći erudiciju, za koju nisu imali ni smisla ni metode; a i njihove su se dizertacije, o bilo kakvoj temi, sastojale u pozivanju na opću povijest čovječanstva počam od antropoidnih majmuna da se završe, nakon nekoliko citata iz Platona, Aristotela i Comta, u parafrazi nekog rastegljivog piskarala, čije je djelo bilo utoliko na većoj cijeni, ukoliko ga je baš ne jasnoća mogla zaštititi, da nikome ne bi palo na pamet da ga plagira.

Univerzitet se njima činio kao zavodljivo, ali otrovno voće. Toj omladini, koja nije vidjela svijeta i kojoj često skromni uvjeti nisu ostavljali nimalo nade, da će moći vidjeti i upoznati Evropu, predstavili su nas kao egzotične čarobnjake sinovi bogatih roditelja, koji su se dvostruko našli na muci: najprije zato, što su predstavljali vladajuću klasu, a zatim samim njihovim kozmopolitskim načinom života, koji im je davao prednost nad svima onima, što ostaju u selu, ali ih je odvojio od života i nacionalnih težnja. Iz istog razloga kao i oni, mi smo joj se se činili sumnjivi. Ali mi smo u rukama nosili jabuku spoznan ja, pa su nas studenti naizmjenice izbjegavali i laskali nam, čas bismo ih osvojili, a čas bi protiv nas ustajali. Svaki je od nas procjenjivao svoj utjecaj po broju udvarača, koji bi se oko njega okupili. Ta se klijentela borila za prestiž, kome su omiljeli profesori bili simbol, korisnici ili žrtve. To se tumačilo *homen* agensom, to jest odavanjem počasti učitelju, ručkovima ili čajankama priređenim uz toliko dirljiviji napor, ukoliko su te priredbe pretpostavljale stvarna lišavanja. Osobe i discipline fluktuirali su prilikom takvih priredaba kao burzanske vrijednosti, prema ugledu ustanove, broju učesnika, rangu mondenskih ili zvaničnih ličnosti, koje bi pristale da na njima učestvuju. I kako je svaka velika nacija imala u Sâo-Paolu svoju ambasadu u obliku radnje:: engleski Thé, bečka ili pariška Slastičarna, njemačka Pivnica, skrivene su se težnje također izražavale prema tome, da li je ova ili ona radnja bila izabrana.

Svi oni među vama, koji budete čitali ove redove, divni moji učenici, danas već uvažene kolege, nemojte se naći uvrijeđeni. Misleći na vas, i prema tome kako ih vi upotrebljavate, po vašim imenima tako kitnjastim za evropsko uho, ali kojih raznolikost izražava privilegij, koji su još vaši očevi uživali, želio bih da mogu slobodno između cvijeća tisućgodišnjeg čovječanstva ubrati svježu kitu vašega: Anita, Corina, Zenaide, Lavinia, Thais, Gioconda, Gilda, Oneide, Lucilla, Zenith, Cecilia; i vi, Egon, Mario-Wagner, Nicanor, Ruy, Li vio, James, Azor, Achiles, Decio, Euclides, Milton; bez ironije se podsjećam tog perioda puna dirljivog tepanja. Baš naprotiv, jer sam od njega nešto naučio: da su vrlo nepostojane prednosti, koje daje vrijeme. Misleći o tome, što je onda bila Evropa, a što je danas, saznao sam, kad sam vidio kako ste vi u malo godina prevalili intelektualni razmak, za što bi se vjerovalo da bi trebalo nekoliko decenija; kako iščezavaju i kako se rađaju društva; i da se oni veliki historijski poremećaji, koji prema knjigama kao da proizlaze iz igre anonimnih snaga, što djeluju u punom mraku, mogu također, u jednom svijetlom trenutku, izvršiti muškom odlučnošću jedne šake dobro obdarene djece.

R. Japura
R. Iça
Rio Negro
Manaos
R. Amazonas
Belem
Equateur
R. Purus
R. Madeira
Rio Tapajoz
Rio Xingu
R. Araguaya
Rio Tocantins
Pernambuco
TUPI-
KAWAHIB
MUNDE
NAMBIKWARA
R. Guaporé
R. Beni
Diamantino
MATO
GROSSO
Rosario
Cuiaba
BORORO
Goyaz
Goiania
Rio São Francisco
Bahia
Lac
Titicaca
Cochabamba
Sta Cruz
Corumba
Porto Esperança
CADUVEO
R. Pilcomayo
KAINGANG
São Paulo
Santos
RIO DE JANEIRO
Vitoria
Curitiba
Rio Paraguay
Rio Parana

ČETVRTI DIO - ZEMLJA I LJUDI

XII - GRADOVI I SELA

U Sào-Paolu se čovjek mogao baviti nedjeljom etnografijom. Ne među Indijancima iz predgrađa, o kojima su mi dali lažne podatke, jer su predgrađa bila sirijska i talijanska, a najbliža etnografska zanimljivost, na jedno petnaestak kilometara, sastojala se iz nekog primitivnog sela, čije je stanovništvo odjeveno u dronjke odavalo svojom plavom kosom i modrim očima, gotovo germansko porijeklo, pošto su se negdje oko 1820. grupe njemačkih kolonista bile nastanile u najblažim tropskim predjelima zemlje. Ovdje su se oni u neku ruku stopili i izgubili u blijedoj lokalnoj seljanštini, ali tamo više prema sjeveru, u državi Santa-Catarine, gradići Joinville i Blumenau ovjekovječiše pod arokarijama ambijent posljednjeg vijeka: ulice, oivičene kućama s vrlo strmim krovovima, nosile su njemačka imena; tu se govorilo samo tim jezikom. Na terasama pivnica, starci su solufima i dugačkim brcima pušili su duge lule s porculanskim glavama.

Oko Sâo-Paola bilo je također mnogo Japanaca; ovima se teže moglo prići. Imigraciona poduzeća bi ih regrutirala, obezbijedila bi im prijevoz, privremenu nastambu pri dolasku, a onda bi ih rasporedila po farmama, koje su podsjećale na selo i na vojnički logor. Tu su bile zastupljene sve uslužne ustanove: škola, radionica, bolnica, radnje, lokali za razonodu. Emigranti su tu provodili mnogo vremena djelomično u dobrovoljno zatvorenom krugu, na čemu se sistematski nastojalo, otplaćujući svoj dug kompaniji i slažući zaradu u sanduke. Poslije nekoliko godina, kompanija bi se postarala da ih vrati u zemlju njihovih predaka da tamo umru, ili, ako bi malarija svoje učinila ranije, da im tamo preveze leševe. Sve je bilo tako organizirano, da bi se ta velika pustolovina odvijala, a da oni ne bi nikada suviše osjetili da su napustili Japan. Ali nije izvjesno, da li je to staranje poduzetnika bilo samo financijske, ekonomske ili humanitarne prirode. Pažljivo promatranje karata otkriva skrivenu strategijsku nakanu, kojom se objašnjava smještaj tih farmi. Krajnja poteškoća da se prodre u urede kompanije »Kaigai-Iju-Kumiai« ili »Brazil-Takahoka-Mumiai«, i još veća u gotovo konspiratorne mreže hotela, bolnica, ciglana, pilana, zahvaljujući čemu emigracija je mogla opstati sama o sebi, napokon i na sama neka poljoprivredna dobra, štitila je skrovite namjere, kojih su izdvajanje kolonista od ostalog stanovništva na dobro odabrane točke s jedne strane, a sa druge arheološka istraživanja (melodično

sprovođena pri poljodjelskim radovima, sa zadatkom da se podvuku izvjesne sličnosti između starosjedilačkih tragova i tragova japanskog neolitika) po svojoj prilici sačinjavali samo dvije krajnje karike.

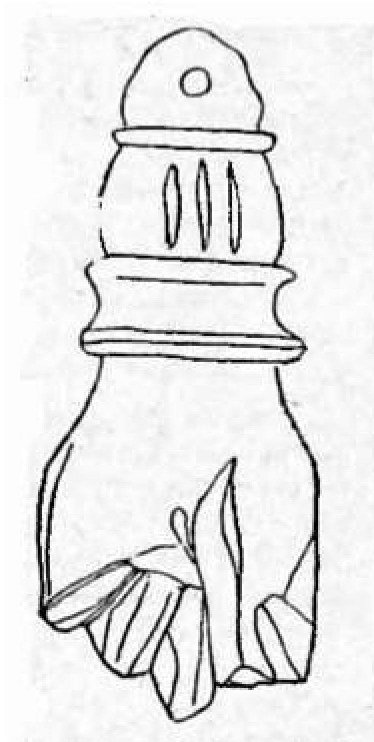
U samom srcu grada, neka su tržišta održavali isključivo crnci. Točnije uzeto — budući da taj epitet nema nikakva smisla u jednoj zemlji, gdje je velika rasna raznolikost, praćena barem u prošlosti s tako malo predrasuda, dozvoljavala mješavinu svih vrsta — moglo se tu naći *mesticosa*, mješanaca između crnaca i bijelaca, *caboclosa*, između bijelaca i Indijanaca, i *cafusosa*, između Indijanaca i crnaca. Proizvodi, koji su se prodavali, sačuvali su čistiji stil: *peneiras*, sita za brašno od manioke, tipično indijanske izrade, od labave bambusove mreže nategnute na okruglu daščicu; *abanicos*: mijehovi za pirenje vatre, također naslijeđe urođeničkog porijekla, i kojeg je studija vrlo zanimljiva: jer svaki tip predstavlja domišljato rješenje da se prepletom izmijeni propustljiva i rastresita struktura jednog palminog lista u površinu krutu i ujednačenu, sposobnu da izazove strujanje zraka, kad se njom jako maše. Kako ima više načina da se taj problem riješi i više tipova palminog lišća, moguće ih je kombinirati tako, da se dobiju svi oblici, koji se daju zamisliti, i zatim svrstati im uzorke, koji ilustriraju te tehnološke teoreme.

Postoje dvije glavne vrste palmi: kod jednih su listići simetrično raspoređeni s jedne i s druge strane središnje stabljike; kod drugih se šire poput lepeze. Prvi tip upućuje na dvije metode: ili treba pokidati listiće s jedne strane stabljike i skupa ih oplesti, ili pak oplesti svaku grupu odvojeno, previjajući listiće u pravom kutu oko njih samih i provlačeći krajeve jednih kroz donji dio drugih i obrnuto. Tako se dobiju dvije vrste lepeza: u vidu krila i u vidu leptira. Što se tiče drugog tipa, on pruža više mogućnosti, koje su uvijek, ma da u raznim stepenima, jedna od one dvije kombinacije, a rezultat u vidu kašike, palete ili ruže podsjeća na strukturu spljoštene pundže.

Drugi jedan naročito privlačan predmet na trgovima Paola bila je figa. Figom, smokvom, se zove antički talisman u Sredozemlju u obliku podlaktice, koja se završava zatvorenom šakom, ali koje vrh palca izbija između prvih članaka srednjih prstiju. Radi se bez sumnje o simboličkom oblikovanju koitusa. Fige, koje su se mogle naći na trgovima, bijahu ukrasni viškovi od ebanovine ili od srebra, ili pak predmeti veliki kao viseće firme, naivno izrezbareni i išarani živim bojama. Ja sam od njih vješao vesele vrtuljke na stropu moje kuće, ville obložene okerom, u rimskom stilu iz godina oko 1900., podignute u gornjem dijelu grada. U nju se ulazilo ispod svoda od jasmina, i otraga je bio starinski vrtić, na kraju koga sam molio

vlasnika da zasadi banane, po kojima bih bio uvjeren da boravim pod tropskim podnebljem. Nekoliko godina kasnije, simbolički nasad banana postao je mala šuma, koju sam ja obirao.

Slika 1. – Antička figa nađena u Pompejima (vrh palca je slomljen)

U okolici Sâo-Paola mogao se napokon promatrati i skupljati seoski folklor: majske svetkovine, kad bi se sela okitila zelenim palmama, komemorativne borbe vjerne portugalskoj tradiciji između murosa i cristâosa; procesije s naucatarineta, lađom od kartona snabdjevenom papirnatim jedrima; hodočašća u udaljenije župe zaštitnice leproznih, gdje u bekrijskim izlivima *pinge* — alkohola od šećerne trske mnogo drukčijeg od ruma i koji se pije čist ili kao *batida*, to jest pomiješan limunovim sokom — meleski narodni pjesnici, u čizmama, preodjeveni u prnje i nevjerojatno pijani, izazivahu se uz buku bubnjeva međusobno na dvoboj satiričkih pjesama. Bilo je također raznih vjerovanja i predrasuda, koje je bilo zanimljivo popisati: liječenje ječmička pomoću zlatnog prstena; podjela svih jela u dvije nepomirljive grupe: comida quente, comida fria, topla hrana i hladna hrana. I drugih ubitačnih mješavina: riba i meso, jestiva s alkoholnim pićem ili banana s mlijekom.

Međutim, u unutrašnjosti države, bilo je mnogo zanimljivije baviti se ne tragovima mediteranske tradicije, već čudnim oblicima, kojima je jedno tek začeto društvo davalo prednost. Zadatak je bio isti, radilo se uvijek o

prošlosti i sadašnjosti, ali suprotno od etnografskih istraživanja klasičnog tipa, koje nastoji da sadašnjost objasni pomoću prošlosti, ovdje je nestalna sadašnjost, čini se, mogla rekonstruirati vrlo daleke etape evropskog razvitka. Kao u vrijeme merovinžanske Francuske, moglo se vidjeti kako se rađa komunalni i gradski život u latifundijskom selu.

Velika naselja, koja kao da su nicala iz zemlje, nisu bila kao današnji gradovi — toliko istrošeni da se teško mogu otkriti tragovi povijesti svakog pojedinog od njih — zbijeni u sve više i više homogen oblik, gdje se ističu samo administrativne razlike. Naprotiv, mogli smo do u tančine ispitivati gradove kao što botaničar ispituje raslinje, prepoznajući prema aspektu i strukturi svake od njih pripadništvo ovoj ili onoj velikoj porodici jednog carstva, koje je čovjek nametnuo prirodi: carstva gradskih naselja.

Tokom 19. i 20. stoljeća, pokretna klinasto isturena i isprekidana granica pionirskog prodiranja polako se pomicala s istoka prema zapadu i s juga prema sjeveru. Oko 1836. jedino Norte, to jest zemlja između Ria i Sâo-Paola, bila je stalno naseljena, a pokretanje je zahvatilo središnju oblast države. Dvadeset godina kasnije, kolonizacija je nagrizala na sjeveroistoku Mogianu i Paolistu; 1886. načela je Araraquaru, Alta Sorocanabanu i Noroestu. U ovim posljednjim oblastima, još 1935., krivulja porasta nastanjenosti podudarala se s krivuljom proizvodnje kave, dok u starim zemljama Sjevera, srozavanje jedne prethodilo je za pola vijeka opadanje druge: demografski pad počinje se tu osjećati od 1920. kod još od 1854. iscrpljene zemlje bivaju napuštene.

Taj ciklus korištenja prostora odgovarao je historijskom razvoju, kojega je obilježje bilo isto tako prolazno. Samo u velikim gradovima na obali — Riu i Sâo-Paolu — čini se, da je urbanističko širenje imalo dosta čvrst osnov da se pokaže nenarušivo: Sâo-Paolo je brojio 250.000 stanovnika 1900., 580.000 1920., prešao je milijun 1928., a danas je udvostručio tu cifru. Ali u unutrašnjosti urbanističke su se vrste rađale i nestajale; dok je u njemu broj stanovnika rastao, u provinciji je opadao.

Pomičući se s jedne točke na drugu, a da im se pri tome broj nije povećavao, stanovnici su mijenjali društveni tip, a promatranje jednih uz druge fosilnih gradova i onih što se tek zameću omogućavalo je, na ljudskom planu i u krajnje uskim vremenskim granicama, studij preobražaja isto tako zadivljujućih, kao što i studij paleontologa kad uspoređuje duž geoloških slojeva faze s rasponom od milijuna vjekova evolucije organiziranih bića.

Čim se napusti obala, ne treba gubiti iz vida, da se unazad jednog vijeka

Brazilija više izmijenila nego što je napredovala.

U imperijalnoj epohi ljudski je smještaj bio slab, ali relativno dobro raspoređen. Ako su primorski ili njima susjedni gradovi ostali mali, oni su u unutrašnjosti bili življi nego danas. Po nekom historijskom paradoksu, koji suviše često zaboravljamo, opća nedovoljnost saobraćajnih sredstava pogodovala je najgorima; kad se nije moglo drukčije već na konju, radije su se ljudi odlučivali da tako i mjesecima produžuju putovati nego danima i tjednima pa se zabiti tamo, gdje se moglo samo na mazgi doći. Unutrašnjost Brazilije voljela je živjeti načinom života sporim bez sumnje, ali neprekidnim; u određene se dane plovilo rijekama, s malim etapama, koje su trajale po nekoliko mjeseci; a staze potpuno zaboravljene 1935., poput staze od Cuiabe do Goyaza, služile su još gustom prometu karavanama od po 50 do 200 mazgi prije stotinu godina.

Ako se izuzmu najudaljenije oblasti, napuštenost, u koju je zapala centralna Brazilija početkom 20. vijeka, ona nipošto nije održavala primitivan položaj: ona je bila cijena, koju je trebalo platiti da se pojača naseljivanje i razmjena u priobalnim oblastima, zbog uvjeta suvremenog života, koji se tu razvijao; dok je unutrašnjost zbog teškog i sporog napredovanja nazadovala, mjesto da je nastavila kretanje naprijed usporenim ritmom, kako se moglo očekivati.

I tako je plovidba na paru, koja skraćuje put, ubila po cijelom svijetu mala, nekoć slavna, pristaništa; mogli bismo se zapitati, da li će avijacija, mameći nas da preskačemo stare etape, izvršiti istu ulogu. Na kraju krajeva, možemo sanjati o tome, da mehanički progres sam sebi ukida onu otkupninu, u koju polažemo svu nadu: prisiljavajući ga da nam u sitnom novcu usamljenosti i zaborava nadoknadi onu prisnost, koje nas je užitka masovno lišio.

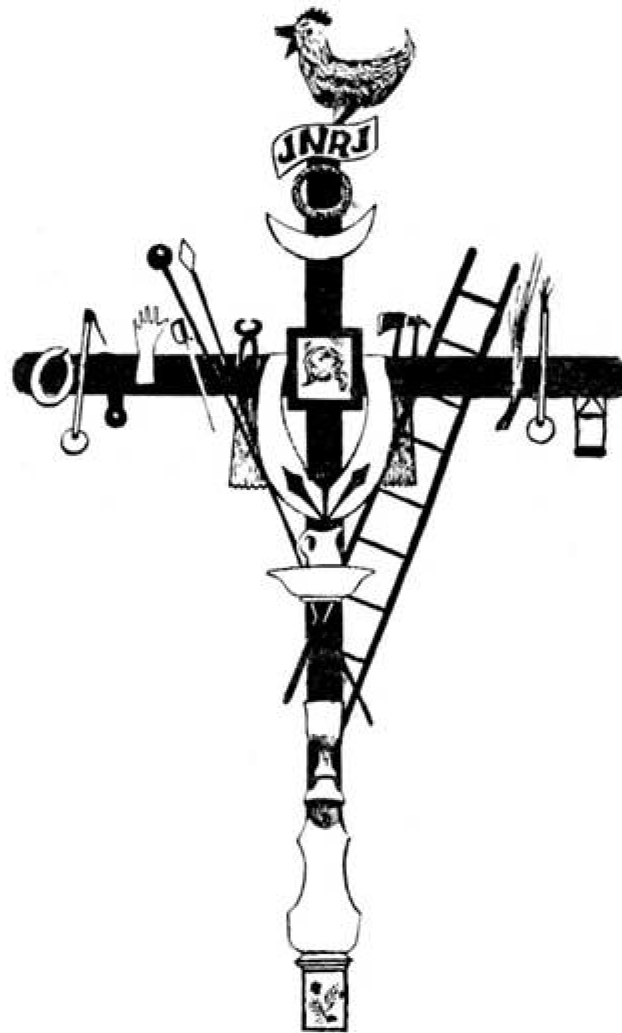
U smanjenoj proporciji, unutrašnjost države Sâo-Paolo i susjedne oblasti davale su sliku tih preobražaja. Bez sumnje, nije više bilo traga onim gradovima-forticama, podizanjem kojih su se nekoć osiguravali posjedi jedne provincije i koji predstavljaju začetak tolikih brazilijanskih gradova uz obalu morsku ili pojedinih rijeka: Rio-de-Janeira, Victorije, Florianopolisa na svom otoku, Bahije i Fortaleze na rtu; Manausa, Obidosa na obali Amazonke; ili još Villa-Bella-deMato-Grossa, čije ruševine, koje periodički zaposjedaju Indijanci iz plemena Nambikwara, još postoje kod Guaporéa: nekoć čuveni garnizon jednog capitâo do mato — kapetan šikare — na bolivijanskoj granici, to će reći na samoj liniji, koju je papa Aleksandar VI. bio simbolički

povukao 1493. preko Novog svijeta, tada još nepoznatog, da razgraniči područje, o koje su se otimale kruna Španije i kruna Portugala.

Prema sjeveru i prema istoku zapažahu se nekoliki rudarski gradovi danas sasvim pusti, čiji oronuli spomenici — crkve u plamenom baroku 18. vijeka — odudarahu svojom raskošnošću od okolne pustoši. Bučni dok su rudnici bili eksploatirani, sada zamrli, oni kao da se ogorčeno upinju da zadrže u svakoj šupljini i u svakom prevoju svojih uvrnutih stupova, svojih pročelja sa spiralama i svojih kočopernih spomenika djeliće onoga bogatstva, koje im je prouzrokovalo propast: eksploatacija podzemnih slojeva je plaćena pustošenjem polja, naročito šuma, čije je drvo upotrebljavano kao gorivo u livnicama. Rudarski su se gradovi ugasili na mjestu, pošto su iscrpli svoju supstancu, poput požara.

Država Sâo-Paolo podsjeća i na druge događaje: na borbu, koja je, još u 16. vijeku, suprotstavila jezuite i plantažere, od kojih je svaki branio drugi oblik nastanjivanja. *Prorjeđivanjem*, prvi su htjeli otrgnuti Indijance od divljačkog života i okupiti ih pod svojim rukovodstvom da žive nekom vrstom komunalnog života. U nekim povučenim oblastima države prepoznaju se ta prva brazilijanska sela po svom imenu *aldeia* ili *missâo*, a još bolje po svom širokom i smišljenom planu: crkva u središtu dominirajući četvorokutnim trgom od nabijene zemlje zaraslom u travu, *largo de matriz*, i opkoljena ulicama, koje se presijecaju pod pravim kutom, oivičenim niskim kućama, koje su zamijenile nekadašnje indijanske kolibe. Plantažeri, *fazendeirosi*, zavidjeli su svjetovnoj vlasti misija, koje su kočile njihovo pljačkanje, a i lišavale ih ropske radne snage. Slali su kaznene ekspedicije poslije kojih bi se popovi i Indijanci raspršili na sve strane.

Slika 2. — Seosko raspelo u unutrašnjosti države Sâo-Paolo, okićeno raznim predmetima, koji predstavljaju instrumente Stradanja

Tako se objašnjava ta značajna crta brazilijanske demografije, koju je život sela, nasljednik *aldeiasa*, zadržao u najsiromašnijim oblastima, tamo gdje se vodila ogorčena borba o bogatu zemlju, stanovništvo nije imalo drugog izbora nego da se okupi oko gospodareve kuće, u kolibama od slame ili pletera, koje su sve bile potpuno jednake, gdje je vlasnik mogao držati na oku svoje kolone. Još i danas, duž nekih željezničkih pruga, gdje su u nedostatku komunalnog života, konstruktori prisiljeni da proizvoljno postavljaju stanice u podjednakom razmaku, nazivajući ih alfabetskim redom: Buarquina, Felicidade, Limâo, Marilia (oko 1935. kompanija »Paulista«

došla je do slova P), dešava se da, na stotine kilometara vlak staje samo po »ključu«: to su stanice na usluzi jednoj *fazendi*, koja okuplja sve stanovništvo; Chave Bananal, Chave Conceicâo, Chave Elisa... U izvjesnim slučajevima naprotiv plantažeri bi iz religijskih razloga odlučili, da prepuste dio obradiva zemljišta nekoj župi. Tako se rađao *patrimonio*, naselje stavljano pod zaštitu nekog sveca. Drugi su neki patrimoniusi imali laičko obilježje, kad bi neki posjednik odlučio da postane *povoador*, naseljivač ili čak *plandator de cidade*, plantator, ali gradski. On bi svoj grad okrstio svojim imenom: Paolopolis, Orlandia; ili, iz političkog računa, stavio bi ga pod pokroviteljstvo neke čuvene ličnosti: Presidente Prudente, Cornelio Procopio, Epitacio Pessoa. Jer čak u tako kratkom toku života kakav je bio njihov, naselja bi našla načina da po nekoliko puta promijene ime, pošto je svaka od tih etapa podjednako ukazivala kakva im je sudbina. U početku običan mjesni naziv nastao od nadimka; bilo zbog neke male kulture začete u šikari: *Batatas*, Krumpir; bilo iz razloga oskudice goriva da se podgrije kazan na nekom pustom mjestu: *Feijâo-Cru*, Prijesan Grah; bilo još i stoga, što ponestane namirnica, kad se prispije na neku udaljenu etapu, koja postane: *Arroz-sem-sal*, Riža-bez-Soli. Onda, jednoga dana, na nekoliko tisuća hektara dobivenih u koncesiju, neki »pukovnik« — naslov darežljivo dijeljen velikim posjednicima i političkim agentima — nastoji da se domogne utjecaja; on sabere, najmi, skrpi nekakvo kolebljivo naselje, i Feijâo-Cru postane Leopoldina, Fernandopolis. Kasnije se gradić postao iz kaprica i ambicije istanča i iščezne: od njega ostane samo ime i poneka razvalina, gdje se naselje ugasi podriveno malarijom i ankylostomiasom. Ili se pak grad primi; stekne kolektivnu svijest, hoće da zaboravi da je bio igračka ili sredstvo nekog čovjeka: to su stanovnici svježe nadošli kao emigranti iz Italije, Njemačke i jedno pola tuceta drugih zemalja, osjećaju potrebu da puste korijen, i po rječnicima traže neko urođeničko ime, obično iz Tupi plemena, koje ga u njegovim očima krasi predkolumbovskim ugledom: Tanabi, Votupuranga, Tupâo ili Aymore ...

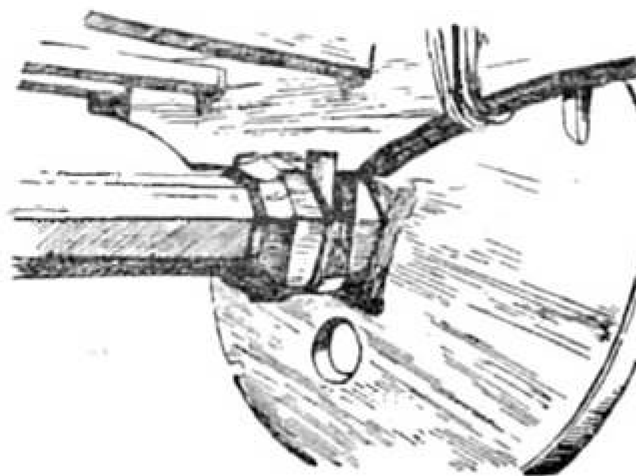
Mrtve palanke pored rijeka, koje je željeznica dotukla, ali od kojih su tu i tamo tragovi, koji ilustriraju jedan promašen period: najprije krčma i hangari pored rijeke, da se omogući krčiocima da provedu noć zaštićeni od indijanskih napada; zatim s malom parnom skelom, *portos de lenha*, gdje se, svakih 30 kilometara otprilike, zaustavljahu brodovi na lopatice i s vitkim dimnjakom da se snabdiju drvima; riječna pristaništa na dva kraja plovnog trupca, i — na mjestima, koja se ne mogu prijeći zbog brzaca ili vodopada —

centra za pretovar.

1935. dva su tipa gradova sačuvala tradicionalni izgled, iako su se održala u životu. To su bili *pousosi*, sela na raskršću, i *boccas do sertâo*, »usta šikare«, na kraju staze. Već je kamion počeo zamjenjivati stara prevozna sredstva: karavane mazgi ili kola s volovskom zapregom; služeći se istim stazama, njihovim očajnim stanjem prisiljen da vozi prvom ili drugom brzinom stotinama kilometara, sveden na isti ritam vožnje kao i tegleća marva i ograničen na iste etape, gdje su se gurali vozači u odvratnim ogrtačima i *tropeirosi* ogrnuti kožom.

Staze su slabo odgovarale nadi, koju smo u njih polagali. Različite po svom postanku: jedne su bile stari karavanski putovi, koji su nekoć služili, u jednom smjeru, za transport kave, alkohola od trske i šećera; u drugom, soli, suhog povrća i brašna; i prekidani s vremena na vrijeme jednim *registrom* usred šikare: drvenom brkljom opkoljenom s nekoliko koliba, gdje bi neka sumnjiva vlast, u licu kakva seljaka u dronjcima, naplaćivala pristojbu za prijevoz; pa kad jednu pojavu objasnimo drugom, nalazimo na druge još tajanstvenije mreže: *estradas francanas*, sa ciljem da se izbjegne plaćanje; napokon, *estradas muladas*, to su putovi za mazge i *estradas boiadas*, putovi za volujska kola. Na onima bi se često čulo po dva ili tri sata neprekidno monotona i nepodnošljiva škripa — da čovjek poludi, kad na nju nije naviknut —trenjem osovine kola, koja se polako približuju. Ta kola starinskog tipa, uvezena u 16. vijeku iz Sredozemlja, gdje se ni za dlaku nisu izmijenila još od prethistorijskih vremena, sastojala su se od jednog teškog sanduka s rudom sa stranicama od pletera, koji leži neposredno na osovini vezanoj s punim točkovima, bez glavčine. Zaprežna stoka iscrpljivala bi se da savlada škripavi otpor, koji stavlja osovina sanduku u većoj mjeri, nego u naporu da sve skupa vuku naprijed.

Slika 3. — Volujska kola; detalj osovine.

A i staze su nastale pod potpuno slučajnim učinkom stalnog djelovanja životinja, kola i kamiona, koji idu gotovo u istom pravcu, ali svaki izlažući se slučajnostima kiše, izvrtanja ili bujne vegetacije, nastojeći da prokrče put najbolje prilagodljiv prilikama: zamršen splet jaruga i ogoljelih padina, katkad spojenih i onda stotinjak metara širokih poput kakva bulevara usred šikare, što me je podsjećalo na cevenolsku jarbolsku užad, ili se pak razdvajaju na sve četiri strane horizonta da nikad ne znaš, kojim bi od tih Arianinih pravaca trebalo poći, da se ne bi, poslije nekih tridesetak kilometara savladanih kroz nekoliko sati u pogibeljnom napredovanju, našao izgubljen usred pješčare ili močvare. U sezoni kiša, staze pretvorene u kanal gustog blata bile su neprolazne; ali zatim, prvi kamion koji uspije da prođe izdube u glini duboke brazde, kojima suša dâ za tri dana izdržljivost i čvrstinu betona. Kola, koja bi naišla za njim, nisu imala drugog izlaza već da ubace svoje točkove u ta grla i da pođu njima, što je bilo moguće samo pod uvjetom, da imaju isti razmak između točkova i istu visinu osovinskog mosta kao prethodna. Ako bi razmak bio isti a šasija niža, luk bi vas staze odjednom izdigao, kola bi najahala na čvrstu podlogu da biste je morali pijukom potkresati. Ako bi razmak bio različit, trebalo bi se po cijele dane kotrljati, s točkovima s jedne strane nakrivljenim u žlijebu, s drugim izdignutim, tako da biste stalno bili u opasnosti da vam se kola svakog časa izvrnu.

Još se sjećam jednoga putovanja, pri kome je René Courtin bio žrtvovao svoj novi Ford. Jean Magué i ja smo predložili, da se ide dotle, dok kola budu

dozvoljavala. To se završilo na 1.500 kilometara od Sâo-Paola, u kolibi obitelji nekog karaja Indijanca na obalama Araguaya; na povratku, prednje opruge pukoše, kotrljali smo se nekih 100 kilometara sa cijelim motorom na samoj osovini, a zatim, daljih 600 poduprli smo ga jednom željeznom podlogom, koju je nekakav seoski zanatlija pristao da nam iskuje. Ali se naročito sjećam onih sati zabrinute vožnje, kad je pala noć — jer su sela rijetka na granici Sâo-Paola i Goyaza — ne znajući, kad će nas iznevjeriti brazda, koju smo odabrali između deset drugih. Odjednom, *pouso* izbija u tami izrešetanoj treperavim zvijezdama: električne žarulje sa strujom iz jednog malog motora, kojega smo brektanje mogli osjetiti još prije nekoliko sati, ali ga je uho brkalo s noćnim šumovima u šikari. U krčmi smo dobili postelju ili ljuljašku od mreže, a još zorom smo se vozili po *rua direita citade viajante*, etapnog grada, s kućama, s bazarima i s trgom, na kome su se smjestili *regatôesi* i *mascatesi*: trgovci, doktori, zubari, pa i putujući bilježnici. U sajmene dane vrlo je živo: na stotine usamljenih seljaka napustilo je svoju kolibicu tom prilikom sa cijelom porodicom, i krenulo na put od nekoliko dana, da bi mogli, jedanput u godini, prodati koje tele, koju mazgu, kožu od tapira ili kuguara, koju vreću kukuruza, riže, ili kave, i ponijeti u zamjenu komad pamučne tkanine, soli, petroleuma za lampu i koji puščani metak.

U dnu vidika se pružila visoravan, pokrivena žbunjem s pokojim rijetkim stabalcem. Mlada erosija, — pošto je krčenje šume otpočelo prije pola vijeka — malo ju je ogolila, kao pod pažljivim udarcima sjekire. Neravnine nivoa od nekoliko metara ograničavaju početak terasa i obilježavaju gdje će nastati uvale. Nedaleko od jednog širokog ali plitkog toka voda — to je više ćudljiva naplavina nego rijeka sa stalnim koritom — dvije ili tri paralelne avenije iviče bujne zabrane oko rančeva od ljepenke, pokrivenih crijepom i koji krečom premazani blješte od pjenušave bjeline, jer se jače ističu kestenjasti okviri prozorskih kapaka i odsjaj purpurnog tla. Već od prvih nastambi, koje liče na tržnice zaklonjene pročeljima isprobušenim velikim prozorima bez okana i gotovo uvijek širom otvorenim, počinju prerije krute trave, koju su goveda oglodala do samog korijena. Predviđajući sajam, organizatori su pripremili zalihe krme: suho lišće šećerne trske ili mlade palme zbijene granjem i povezane likom. Posjetioci logoruju u razmacima između tih kubičnih blokova, sa svojim kolima s punim točkovima, čavlima okovanim po opsegu. Stranice od novog pletera, krov od volujske kože nategnute pomoću užadi, osigurali su, za vrijeme putovanja, sigurno sklonište ovdje pod

strehom od palmina lišća, ili pod šatorom od bijele pamučne tkanine, koji produžava stražnji dio kola. Na samom vjetru kuha se riža, crni grah i suho meso; goluždrava djeca trče između nogu volova, koji žvaču trsku, dok im savitljive stabljike vise iz žvalja, poput zelenkastih mlazova vode.

Nekoliko dana kasnije svi odlaze; putnici su ponovno zašli u šikaru; *pouso* spava na suncu; čitave godine seoski će se život svesti na nedjeljnu živost po villas de Domingo, koji su zatvoreni cijeloga tjedna; kavaliri se tu nalaze nedjeljom na raskršću staza, gdje su podignuti jedna krčma i nekoliko koliba.

XIII - PIONIRSKA ZONA

Prizore te vrste pruža i unutrašnjost Brazilije u beskonačnost, kad se udaljimo od obale prema sjeveru ili prema zapadu, tamo gdje se šikara produžava sve do močvara Paraguaya ili do presvođenih šuma na pritokama Amazonke. Sela postaju rijetka, a prostori, koji ih razdvajaju, prostraniji: čas slobodni, i to je *campo limpo*, »čista« savana; čas žbunjeviti i onda se zovu *campo sujo*, »prljava« savana, ili još *cerrado* i *caatinga*, što predstavljaju dvije vrste šikare.

U pravcu juga, prema državi Parana, postepeno udaljavanje tropskih predjela, uzdizanje plodnog zemljišta i vulkanske porijeklo donjih slojeva tla, na razne su načine proizveli, da se pejzaž izmijenio i da su stvoreni uvjeti za druge oblike života. Naći ćemo tu, jedne pored drugih, urođeničko stanovništvo još blizu civiliziranih centara i najmodernije oblike unutrašnje kolonizacije. A prema toj zoni Notre-Parane uputio sam se s prvim ekskurzijama.

Nije trebalo više od 24 sata putovanja da stignemo, s onu stranu granice države Sâo-Paolo, obilježene rijekom Paranom, do velike umjerene i vlažne šume četinara, koja je tako dugo svojom masom sprečavala prodor plantažera; sve do otprilike 1930. ostala je praktično djevičanski netaknuta, izuzev od indijanskih bandi, koje su još po njoj lunjale, i od nekoliko pojedinačnih pionira, uglavnom siromašnih seljaka, koji su gajili kukuruz na svježim krčevinama.

U času kada sam stigao u Braziliju, ta je oblast upravo bila otvorena, prvenstveno pod utjecajem jednog britanskog poduzeća, koje je od vlade dobilo početnu cesiju od 1 milijuna i po hektara s obavezom, da tu izgradi putove i željeznicu. Englezi su naumili u parcelama preprodati zemljište

emigrantima, koji su dolazili naročito iz Srednje i Istočne Evrope, a zadržati vlasništvo nad željeznicom, koje bi promet bio osiguran agrarnim proizvodima. Tokom 1935. eksperiment je bio u toku: kroz šumu pruga je normalno napredovala: 50 kilometara početkom 1930., 125. na kraju, 200 tokom 1936. Otprilike na svakih 15 kilometara smještena je stanica na rubu krčevine od 1 četvornog kilometra, koja treba da postane grad. Ovaj se s vremenom tako brzo naseljavao da, na putu do njega, čovjek prolazi jedno za drugim, počam od Londrine, najstarijeg naselja, koje je već brojalo 3000 stanovnika, pa Novog-Dantziga s 90, Rolandije sa 60 i najnovije rođenog Aropangosa, koji je 1935. imao jednu kuću i jednog jedinog stanovnika: nekog Francuza, već u zrelim godinama, koji je u pustinji spekulirao, s vojničkim čizmama još iz rata 1914. — 1918. i pod slamnatim šeširom s pravim obodom. Veliki specijalist te pionirske izbočine, Pierre Monbeig mi reče, da je Arapongas 1950. brojao 10.000 stanovnika.

Kad se išlo tim predjelom na konju ili kamionom služeći se novo trasiranim putevima, koji su vodili po hrptu na rimski način u Galiji, bilo je nemoguće znati da li zemlja živi: izdužene parcele su se naslanjale s jedne strane na put, s druge na potok, koji teče u dnu svake doline; ali dolje, pored vode, počelo je nastanjivanje; *derrubada*, krčevina, dizala se polagano uz padinu, tako da je sam put, simbol civilizacije, vijugao kroz debeli šumski pokrivač koji će još nekoliko mjeseci ili nekoliko godina, i nadalje pokrivati vrhove brežuljaka. U dnu dolina, naprotiv, prve su se žetve, uvijek basnoslovne u toj *terra roxa*, ljubičastoj i netaknutoj zemlji, pobirale između poleglih trupaca golemog drveća i nagomilanog lišća. Zimske kiše preuzele su na sebe zadatak da ga pretvore u plodni humus, koji će, skoro odmah, one raznijeti po padinama, istovremeno s onim što je hranio iščeznulu šumu i koji korijenje ne će moći da zadrži. Hoćemo li sačekati 10, 20 ili 30 godina dok ta Chanaanska zemlja dobije izgled jalovog i opustošenog pejzaža?

Zasada, emigranti nisu znali šta bi od radosti zbog obilja; pomeranske ili ukrajinske obitelji — koje još nisu stigle da sebi podignu kuću, smjestile su se sa svojom stokom u skloništa od dasaka na rubu potoka — opijevale su tu čudotvornu grudu, kojoj je najprije trebalo savladati silinu, kao divljem konju, da bi kukuruz i pamuk na njoj rodili mjesto da se gubi u bujnoj vegetaciji. Neki je njemački zemljoradnik plakao od radosti pokazujući nam gaj limunovih stabala, koja su iznikla iz nekoliko sjemenki. Jer ti ljudi sa sjevera nisu bili zbunjeni samo plodnošću, već još više neobičnim kulturama poznatim im samo iz vilinskih priča. Kako je taj kraj na granici tropske i

umjerene zone, nekoliko metara denivelacije odgovara osjetnim klimatskim razlikama: bilo je moguće gajiti, jedne pored drugih, rasline iz rođene zemlje i one iz Amerike, tako da, očarani raznolikošću kultura, oni počeše pored žita gajiti šećernu trsku, lan i kavu...

Mladi gradovi bili su potpuno nordijski; nova se imigracija tu pridružila staroj: njemačka, poljska, ruska, u manjem stupnju talijanska, koja se, jedva 100 godina ranije, bijaše okupila na jugu države oko Curitibe. Kuće od dasaka ili četvrtastih trupaca podsjećale su na srednju ili istočnu Evropu. Dugačka kola sa četiri zrakasta točka, s konjskom zapregom, zamijenila su volujske dvokolice s iberskog poluotoka. I tamo također, slike budućnosti, koje su se oblikovale u ubrzanom ritmu, zanosile su ljude jače od tih nepredviđenih ostataka prošlosti. Bezoblični je iz dana u dan prostor sticao gradsku strukturu; izdiferencirao bi se prema začetku, koji se dijeli na ćelije i onda bi se one postepeno svrstavale u grupe, svaka obilježena svojom funkcijom. Već je Londrina bila organizirana sa svojom velikom ulicom, svojim poslovnim centrom, svojom obrtničkom četvrti i s nastanjenom zonom. Ali kakvi su se tajanstveni formatori dali na posao na tom pustom terenu, na što se svodila Rolandija, naročito Arapongas, spremni da upute izvjesne tipove stanovništva u jednom smjeru, a druge u drugom, prinuđavajući svaku zonu na izvjesnu djelatnost i namećući joj naročiti poziv? U proizvoljno iskrojenim četvorinama usred šume, ulice s pravim kutovima, su u početku sve slične: geometrijske trase, lišene vlastitog obilježja. Međutim, jedne su u središtu grada, a druge na periferiji; jedne su paralelne sa željezničkom prugom, a neke ravno usmjerene na nju ili na glavni drum; tako su prve u smjeru kojim se odvija promet, druge ga sijeku i zadržavaju. Trgovina i poslovi će izabrati prve, jer su nužno privlačniji; a iz obratnog razloga, oskudni dijelovi grada i neke javne službe radije će se odlučiti na druge, gdje će biti odbačene. Svojim kombinacijama, evo dvije oprečnosti između centra i periferije s jedne strane, paralelnih i perpendikularnih ulica s druge, određuju četiri razna načina gradskog života, koji će oblikovati budući stanovnici, podržavajući jedne, obeshrabrujući druge, tvorce uspjeha ili neuspjeha. A to nije još sve: ti stanovnici otkrivaju dva tipa: jedni su zbijeni u stada, i za njih će jedna zona biti privlačnija ukoliko gradska uraslost u njima bude dublja; drugi su ljubitelji usamljenosti zabrinuti za svoju slobodu; i tu će se zametnuti nova proturječnost, koja će još više komplicirati onu prvu.

Napokon, treba ustupiti mjesta tajanstvenim činiocima na djelu u tolikim

gradovima, goneći ih prema Zapadu i prepuštajući njihove istočnjačke četvrti bijedi ili opadanju. Običan izraz, možda, onoga kozmičkog ritma, koji od svoga postanka prožimlje čovječanstvo nesvjesnim vjerovanjem, da je smjer sunčevog kretanja pozitivan, suprotni smjer negativan; da jedan znači red, drugi nered. A odavna mi više ne obožavamo sunce i davno smo prestali povezivati četiri glavne strane svijeta s magičnim kvalitetama; bojama i krepostima. Ali ma kako se naš euklidski duh počeo buniti protiv kvalitativnog shvaćanja prostora, ne zavisi od nas, da velike astronomske ili čak meteorološke pojave ne utječu na oblasti jednim neprimjetnim ali postojanim koeficijentom; da za sve ljude pravac istok-zapad ne bude pravac, kojim oni ostvaruju svoje poduhvate; a za stanovnika umjerenih oblasti južne hemisfere da sjever ne bude leglo zime i noći; jug leglo toplote i svjetlosti. Ništa se od svega toga ne dâ vidjeti u razumnom ponašanju svakog pojedinca. Ali gradski život pruža čudan kontrast. Iako on predstavlja najkompleksniji i najprofinjeniji oblik civilizacije, izuzetnom koncentracijom ljudi, koju ostvaruje na malom prostoru, i zbog dugotrajnog vijeka, u vrtlog njegovog bezdana srlja bezbroj nesvjesnih beskrajno sitnih ljudskih postupaka, ali koji, s obzirom na broj pojedinaca koji ih izvode iz istog razloga i na isti način, mogu uroditi krupnim posljedicama. Tako su porast gradova u pravcu s istoka na zapad i polarizacije raskoši i krajnje bijede prema toj osovini neshvatljive pojave, ako se, kao pod mikroskopom, ne zapazi taj privilegij — ili ta robovska vezanost njihova za tradicije — da, zahvaljujući tome njima svojstvenom bujnom porastu, na opnu kolektivne svijesti izbija mikrobsko gmizanje naših pradjedovskih i uvijek živih predrasuda.

A da li se, uostalom, i radi o predrasudama? U takvim sklonostima ja radije vidim znak mudrosti, kojom su divljački narodi spontano postupali i protiv čega je moderna uzbuna prava ludost. Oni su često znali zadobiti svoj mentalni sklad uz neznatan trošak. Kakvog bismo lihvarenja, kakvih nepotrebnih srdžbi mi sebi mogli uštedjeti, kad bismo bili spremni priznati stvarne uvjete našeg ljudskog iskustva i da od nas ne zavisi, hoćemo li se potpuno osloboditi njegovih okvira i njegovog ritma? Prostor ima svoje vlastite vrijednosti, kao što zvuči i mirisi imaju svaki svoju boju i svaki svoj osjet, svoju težinu. Ta težnja da se uspostave veze nije nikakva pjesnička igra ili mistifikacija (kao što se netko usudio da napiše za sazvučnost vokala, danas klasičan primjer za lingvistu, koji poznaje osnov — ne nikako boje zvukova, koja je drugačija kod svakog pojedinca — nego odnosa, koji ih spaja i koji se kreće u ograničenoj skali mogućnosti); ona učenjaku pruža

najnoviji teren i takav, kojeg mu istraživanje može dati priliku za bogata otkrića. Ako ribe razaznaju na estetski način mirise kao svijetle i tamne, i ako pčele svrstavaju svjetlosne jačine izrazima težine — tako da je tamno za njih teško, a svijetlo lako — djelo slikara, pjesnika ili muzičara, mitovi i simboli divljaka treba da nam se prikažu, ako ne kao viši oblik saznanja, a ono barem kao najosnovniji, jedini zaista zajednički, i za koji naučna misao predstavlja samo zajedljivu oštricu: pronicljiviji, jer se izoštrio na brusu činjenica, ali po cijenu gubitka supstance; i kojeg efikasnost zavisi od moći da prodre dosta duboko, da cijela alatka pođe potpuno za glavom.

Sociolog može pružiti svoju pomoć da se izgradi općenit i stvaran humanizam. Jer velike manifestacije društvenog života imaju s umjetničkim djelom zajedničko to, što se rađaju na nivou nesavijesnog života, jer su one kolektivne u prvom slučaju, i ma da su individualne u drugom; ali razlika ostaje sekundarna, ona je čak samo prividna, pošto jedne proizvodi publika, a drugi su proizvedeni za publiku i što im ta publika objema daje zajednički nazivnik i određuje uvjete njihova stvaranja.

Nemamo prava uspoređivati na metaforički način — kako se to često činilo — jedan grad s nekom simfonijom ili s nekom poemom; to su predmeti iste prirode. Možda još dragocjeniji, grad se može smjestiti na utoci prirode i. vještačkog. Kao skup živih stvorenja, koji zatvaraju svoju biološku povijest u svoje granice i koji je u isto vrijeme oblikuju prema svim svojim namjerama misaonih bića, svojim postankom i svojim oblikom, grad proizlazi podjednako iz biološke rasplodnje, organske evolucije i estetskog stvaralaštva. On je jednako predmet prirode i subjekt kulture; individua i grupa; proizvod života i proizvod sanja: izrazito ljudsko djelo.

U tim sintetičkim gradovima južne Brazilije, tajna i tvrdoglava težnja što se ispoljava u smještaju kuća, svrstavanju saobraćajnih arterija, novom stilu četvrti, prikazivala se utoliko značajnijom ukoliko se uporno suprotstavljala ćudi, iz koje se izrodilo poduzeće. Londrina, Novi-Dantzig, Rolandia i Arapongas — nastali odlukom jedne ekipe inženjera i finansijera — ulazili su polako u konkretnu raznolikost jednog pravog poretka, kao što je učinila jedan vijek prije toga Curitiba, kao što možda danas to čini Goiania.

Curitiba, glavni grad države Parana, pojavila se na karti onoga dana, kad je vlada odlučila da podigne grad; zemljište, otkupljeno od jednog velikoposjednika, bi ustupljeno za izgradnju u dovoljno jeftinim parcelama, da se ubrza priliv sranovništva. Isti je sistem bio primijenjen kasnije da se država Minas obdari glavnim gradom Bello-Horizonte. S Goianiom se više

riskiralo, pošto je sprva bio cilj da se za Braziliju izradi federalna prijestolnica iz ničesa.

Otprilike na trećini razmaka što odvaja, u ptičjem letu, južnu obalu od toka Amazonke pružaju se prostrane visoravni, na koje je čovjek bio zaboravio čitava dva stoljeća. U vrijeme karavana i riječne plovidbe, mogle su se one prijeći za nekoliko tjedana da se dođe do rudnika prema sjeveru; tako se dolazilo do obala Araguaya, kojima se spuštalo barkom do Belema. Jedini svjedok tog starog provincijskog života, mala prijestolnica države Goyaz, koja joj je dala i ime, drijemala je na 1.000 kilometara od primorja, od kog je praktično bila odsječena. Na položaju punu zelenila, kojim dominira ćudljiva silhueta s tmurnim perjanicama palmi, ulice s niskim kućama spuštahu se s brežuljaka između vrtova i trgova, gdje konji prolažahu pored crkava s ukrašenim prozorima, koje su napola podsjećale na hambare, a napola na kuće sa zvonikom. Kolonade, gipsani ukrasi, nadvratnici, uvijek svježe premazani pjenastim slojem kao bjelancem od jajeta i obojeni nježnožuto, oker, plavo ili ružičasto, podsjećajući na barokni stil iberskih pastorala. Jedna je rijeka tekla između mahovinom obraslih obala, katkad oronulih pod težinom liana, stabala banana i palmi, koji su se namnožili uz napuštene nastambe; ali kao da je ovima ta bujna vegetacija u manjoj mjeri davala pečat oronulosti nego što je dodavala nijemog dostojanstva njihovim pohabanim pročeljima.

Ne znam, da li bi trebalo žaliti zbog tog besmisla ili mu se radovati: uprava je odlučila da zaboravi Goyaz, njegovu okolicu, njegove spustove i njegov zastarjeli čar. Sve je bilo suviše maleno, suviše staro. Trebalo je sve sravniti sa zemljom, da se udari temelj džinovskom poduzeću o kom se sanjalo. Takav se položaj našao jedno tisuću kilometara prema istoku, u obliku visoravni prekrivene samo krutom travom i trnovitim žbunjem kao da je bila udarena maljem, što razara sve što je živo i što sprečava svaku vegetaciju. Nikakve željezničke pruge, nikakva puta da se do njega dođe osim staza dobrih za dvokolice. Budući da odgovara tom položaju, simbolički četverokut sa stranicama od po sto kilometara bi obilježen na karti kao sjedište federalnog distrikta, u čijem će se središtu izgraditi buduća prijestolnica. Kako se nije desila nikakva prirodna nepogoda da ometa arhitekte, ovi su mogli na licu mjesta raditi, kao što bi činili na nacrtu. Trasa grada bila je ucrtana na zemlji; bi omeđen obujam, a unutar obujma razne zone: nastambena, upravna, trgovačka, industrijska i zona namijenjena razonodi. Ove su naročito važne u jednom pionirskom gradu; zar nije bilo

vrijeme, negdje oko 1925., kad je Marilia, nastala na sličan način, na 600 podignutih kuća brojila 100 zatvorenih, većinom namijenjenih onim Francesinhasama, koje, sa časnim sestrama, sačinjavahu u 19. stoljeću dva pokretna krila našeg utjecaja u inozemstvu; na Orseyskom keju znali su to dobro, i on je, još 1939., odvojio znatan dio svog povjerljivog fonda za širenje tih revija nazvanih lakim. Neki od mojih nekadašnjih kolega ne će me demantirati, ako podsjetim na to, kako su osnivanje univerziteta u Rio-Grande-do-Sul, najjužnijoj državi u Braziliji, i prednost koja se tu dala francuskim učiteljima, proistekli iz naklonosti prema našoj književnosti i našoj slobodi, koju je, u svojoj mladosti, stekao u Parizu jedan budući diktator, zahvaljujući jednoj, ne previše kreposnoj gospođici.

Iz dana u dan novine su donosile preko cijele stranice oglase. Objavljeno je osnivanje grada Goianie; oko jednog detaljnog plana, kao da je grad već sto godina star, nabrajale su se prednosti, koje se nude stanovnicima: mreža puteva, željeznica, vodovod, kanalizacija i kinematografi. Ako se ne varam, bilo je u početku, 1935.—36.; neko vrijeme, kad je zemljište bilo nuđeno besplatno kupcima, koji su pristajali da plate troškove prenosa. Jer su bilježnici i špekulanti bili prvi vlasnici.

Posjetio sam Goianiu 1937. Na beskrajnoj ravnici, koja je ličila na pusto zemljište i na bojno polje, načičkano električnim stupovima i kolcima za premjeravanje, moglo se opaziti stotinjak novih kuća razasutih na sve četiri strane. Najviše se isticao hotel, betonski paralelepiped, koji je, usred tog ravnog prostranstva, podsjećao na stanicu na aerodromu ili na forticu; čovjek bi mu rado prišlo izraz »bedem civilizacije« u smislu ne više slikovitom već neposrednom, koji je tako upotrebljen dobio naročito ironično značenje. Jer ništa nije moglo biti barbarskije, nečovječnije od tog zahvata u pustinji. Ovo zdanje bez ikakva čar a bilo je prava suprotnost Goyazu; nikakva prošlost, nikakvo trajanje, nikakva navika nije mu popunjavala prazninu ili ublažavala krutost; čovjek se tu osjećao kao na kolodvoru ili u bolnici, uvijek na prolazu, nikad stalno nastanjen. Jedino bojazan od kakvog kataklizma mogla je da pravda takav kazamat. A jedan se doista i dogodio, ali se o tome uporno šut jelo, što je samo produžavalo stalnu opasnost. Cadmus, taj civilizator, bijaše posijao zmajeve zube. Na jednoj jalovoj i sprženoj zemlji, očekivalo se da mogu rasti ljudi.

XIV - POKRETNI SAG

Sjećanje na veliki hotel u Goianiji danas izaziva mnoga druga, koja su mi ostala u pameti i koja svjedoče, s obzirom na dva pola luksusa i bijede, o besmislenosti odnosa, koje čovjek dobrovoljno održava sa svijetom, ili bolje, koji mu se sve više i više nameću. Naišao sam još na jedan hotel kao što je onaj u Goianiji, ali kudikamo veći, u jednom drugom ne manje nasumce podignutom gradu, pošto su politički računi i sistematski priliv stanovništva iz unutrašnjosti doveli do toga, da se grad Karači 1950. za tri godine popeo od 300.000 na 1,200.000 stanovnika; a isto tako usred pustinje.

Ribarsko selo nekoć, zatim zbog engleske kolonizacije mala luka i trgovačko mjesto, Karači je 1947. proizveden na rang prijestolnice. U dugim avenijama nekadašnjeg logora s nizom kolektivnih ili pojedinačnih kasarni — ove druge su bile privatne nastambe činovnika ili oficira — svaka izdvojena u ograđenom prostoru prašnjave vegetacije, čitave su horde izbjeglica spavale na otvorenom vjetru i provodile bijedan život na trotoaru punom ispljuvaka bibernjače, dok su parsiski milijuneri podizali za poslovni svijet sa zapada babilonske palače. Mjesecima bi, od zore do mraka, povorka ljudi i žena u dronjcima prolazila (u muslimanskim zemljama segregacija žena u manjoj je mjeri vjerska praksa, nego što je obilježje buržoaskog prestiža, a najsiromašniji nemaju čak ni prava da se razlikuju po spolu), svaki natovaren košarom svježa betona, koju bi praznili u veliki sanduk i koju bi onda bez i najmanje stanke, išli opet da napune kod mješalice da izvedu novi krug. Svako krilo, jedva dovršeno, bilo je iznajmljeno mušterijama, jer je soba sa hranom stajala dnevno više, nego što je jedna radnica mogla zaraditi za mjesec dana; tako bi se za devet mjeseci amortizirali troškovi izgradnje luksuznog hotela. Trebalo je dakle brzo raditi i predradnici nisu vodili brigu da li su razni blokovi sasvim usklađeni. Ništa se bez sumnje nije izmijenilo od vremena, kad su satrapi prisiljavali robove da odnose blato i da prave gomile od cigala za izgradnju klimavih palača ukrašenih frizom, pri čemu bi kao model uvijek mogla poslužiti povorka žena s košarama, čije su se silhuete na vrh skela ocrtavale na nebu.

Udaljene od uređeničkog života (koji je u toj pustinji vještačka tvorevina civilizacije), do kojega se na nekoliko kilometara ne može doći zbog nepodnošljive vlage stalno izjalovljenog monsuna, a još više iz straha od dizenterije — »Karachi tummy«, kako bi rekli Englezi — mušterije trgovaca, industrijalaca i diplomata čamile bi od vrućine i dosade u tim betonskim gajbama, koje su im služile kao sobe, kao da im je bilo više stalo kako će najlakše izvršiti dezinfekciju, koja se obavljala pri svakoj smjeni raznovrsnih

uzoraka ljudskog roda, koji bi se tu zadržavali po nekoliko tjedana ili mjeseci, nego da koju paru uštede. I u sjećanju odmah prevaljujem 3000 kilometara da usporedim tu sliku s jednom drugom, koju sam našao u hramu boginje Kali, najstarijeg i najviše obožavanog svetišta u Kalkuti. Tu, pored jedne ustajale bare i u onoj atmosferi dvora čudesa i opore trgovačke eksploatacije, gdje se odvija pučki religiozni život Indije, pored bazara pretrpanih pobožnim kromolitografijama i božanstvima od obojena gipsa, izdiže se moderni karavanseraj, koji su sagradili vjerski poduzimači za smještaj hodočasnika: to je kaznionica, duga betonska hala podijeljena na dvije prostorije, jedna je za muškarce, druga za žene, duž kojih se nižu niski betonski ležaji, koji treba da zamijene postelje; upozoravaju me da se divim odvodnim olucima i česmama: čim se taj ljudski tovar probudi i pošalje na klanjanje, da izmoli ozdravljenje od raka i čireva, od gnojenja i raznih rana, sve se ispire snažnim mlazom vode iz šmrka, i osvježene su tezge spremne da prime novu smjenu; nikad bez sumnje — osim u koncentracionim logorima — nisu se ljudska stvorenja u tolikoj mjeri poput stoke u klaonicama nabijala na jednom ograničenom prostoru.

A to je tek prolazno mjesto. Ali malo dalje u Narrayanganju, radnici na obradi jute rade u džinovskoj paukovoj mreži, u moru bjelkastog pramenja, što pada sa zidova i lepršа u zraku; oni odatle izlaze da odu u coolie lines, korita od cigle bez svijetla i bez poda, gdje živi po 6 do 8 osoba, zbijenih na prostoru omeđenom odvodnicima pod otvorenim nebom, koji se ispire triput dnevno da se izbaci prIjavština. Po toj formuli društveni progres nastoji da zamijeni workers quarters, hapsane za dva ili tri radnika zbijena u ćelije od 3 metra sa 4. Zidine svuda unaokolo, a naoružani policajci čuvaju vrata; zajedničke su kuhinja i blagovaonica: to su bačve od golog betona, koje se mogu ispirati jakim mlazevima vode, gdje svaki loži sebi vatru i jede čučeći na zemlji, u potpunoj tmici.

Kad sam u Lendesu, svom prvom mjestu službovanja, primio dužnost profesora, pokazaše mi jednoga dana peradarnike naročito uređene za kljukanje gusaka: svaka, onako zatvorena u uskom ležištu, pretvorena je u običan probavni kanal. Isto je tako bilo i ovdje, s tom dvostrukom razlikom, što sam mjesto gusaka morao gledati ljude i žene, a mjesto da ih tove, kao da im je više bilo stalo da što više omršave. Ali u oba slučaja, odgajivač je priznavao isključivo kod svojih pitomaca jednu jedinu aktivnost, tamo poželjnu, ili ovdje neizbježnu: tamne škulje i bez zraka nisu bile podesne ni za odmor, ni za razonodu, ni za parenje. Kao obična mjesta za vezivanje uz

rubove općinskog odlivnika, one su uspostavljene na temelju shvaćanja ljudskog života, koji se svodi isključivo na obavljanje funkcija izlučivanja.

Jadni Istok! U tajnoj Dacci zalazio sam u građanske kuće: neke su bile luksusne i nalik na antikvarne radnje u Trećoj aveniji u New-Yorku; ostale su pripadale imućnim ljudima, bile su snabdjevene stočićima od indijske trske, stolnjacima s resama i porculanskim posuđem poput paviljona nekog penzionera u Bois-Colombesu. Neke su bile starinskog tipa, poput naših najsiromašnijih koliba, s ognjištem od nabijene zemlje mjesto kuhinje u dnu malog blatnjavog dvorišta; i trosobni stanovi za mlade bračne imućne parove u zgradama, koje se ništa ne razlikuju od zgrada, koje servisi za obnovu ekonomično izgrađuju u Châtillon-sur-Seine ili u Givorsu, osim što su u Dacci sobe bile od golog betona, kao i kupaonica s običnim ispustom za vodu, a namještaj sitniji od namještaja u sobi neke djevojčice. Čučeći na betonskom podu i osvijetljen slabom žaruljom što je visjela na žici sa stropa, ô Tisuću i jedna noći, jeo sam tu, golim prstima, objed pun poslastica prastarih predaka: najprije *khichuri*, rižu sa sitnom lećom koja se engleski zove puls, čega se na tržnicama vide pune vreće raznobojnih vrsta. Onda *nimkorma*, paprikaš od živine; *chingri cari*, gulaš na ulju i začinjen vrlo krupnim rakušcima, i neko jelo od tvrdo skuhanih jaja, koje se zove *dimer tak*, s umakom od krastavaca, *shosha*; najzad kao desert, *firni*, rižu kuhanu u mlijeku.

Bio sam gost jednog mladog profesora; bio mu je tu i zet, i ovaj je obavljao dužnost stoloravnatelja; jedna služavka i jedna beba; napokon žena moga domaćina, koja se emancipirala od *pardaha*: tiha kao uplašena košuta, dok ju je muž, da bi pokazao, u kolikoj se mjeri nedavno oslobodio od zaostalosti, obasipao kojekakvim zajedljivim doskočicama, koje su meni bile isto toliko neprijatne koliko i njoj; natjerao ju je čak, budući da sam ja etnograf, da povadi iz ormara i pokaže mi svoje intimno rublje. Još malo pa bi je i golu svukao, toliko mu je bilo stalo da ugodi tom Zapadu, koji nije poznavao.

I tako sam vidio, kako se pred mojim očima preobražava jedna Azija s radničkim naseljima podignutim od H.B.M.[14]) u zemlju kakva će biti sutra, kad se oslobodi svakog egzotizma i kad poslije sumraka od pet tisuća godina priđe onom tmurnom i efikasnom stilu života, koji je ona u 3. tisućljeću možda prva izmislila i koji se kasnije prebacio na površinu zemlje zaustavivši se za neko vrijeme i u suvremenoj epohi u Novom svijetu, tako da je za nas još uvijek identičan s Amerikom, ali, pošto je od 1850. nastavio put prema

Zapadu, i dohvativši se Japana danas se našao na mjestu svoga porijekla, završivši tako put oko svijeta.

U dolini Inda lunjao sam po tim oporim ostacima, koji su se vjekovima opirali pijesku, poplavama, salitri i arijskim osvajanjima i ostali kao netaknut dokaz najstarije kulture Istoka: Mohenjo-Dari, Harappi, tim stvrdnutim potkožnim čirevima od cigle i porazbijanog crijepa. Kako može čovjeka da zbuni prizor tih antičkih radničkih nastambi pri crpaljkama nafte! Ulice trasirane pod konac i koje se presijecaju pod pravim kutom; radničke četvrti s potpuno jednakim stanovima; industrijske radionice za meljavu brašna, za talenje i rezanje metala i izradu onih glinenih peharčića, kojih krhotine vire posvuda iz zemlje; općinske žitnice, koje zauzimaju (moglo bi se reći dobrovoljno, transponirajući se u vremenu i prostoru) više »blokova«; javna kupališta, kanalizacija i odvodnici; četvrti za obitavanje i bez naročitog čara. Bez spomenika, bez velikih kipova, ali, zatrpane po 10 ili 20 metara u dubinu, sitni ukrasni predmeti i skupocjeni nakit, što ukazuju na jednu umjetnost bez tajanstvenosti i bez neke duboke vjere, kojima je namjena da zadovolje potrebu za razmetanjem i pohotu bogataša. Cjelovitost svega toga podsjeća posjetioca na draži i tamne strane jednog modernog velikog grada; ona je prethodnik onih savršenijih oblika zapadne civilizacije, kojoj čak i Evropi Sjedinjene Države Amerike daju uzor.

Poslije 4 ili 5 000 godina povijesti rado zamišljamo, da se jedan krug zatvorio; da se gradska, industrijska, građanska civilizacija, začeta u gradovima na Indu nije toliko razlikovala po svom dubokom nadahnuću od civilizacije, koja je bila sudbinski predodređena da, poslije duge evropske začahurenosti, postigne svoj pun rascvat s onu stranu Atlantika. Dok je još bio mlad. Najstariji Svijet ocrtavao je već lik Novoga.

Ja se ipak ustručavam isticati površne suprotnosti i slikovitu prividnost; one mogu da se održe suviše kratko vrijeme. Ono što nazivamo egzotizmom izražava neujednačenost ritma, značajnu tokom nekoliko vjekova i koja velom obavija za neko vrijeme udes, koji je isto tako mogao ostati zajednički, kako su ga bili zamislili Aleksandar i grčki kraljevi s obala Jumne, carstva skitsko i partsko, rimske pomorske ekspedicije do obala Viet-Nama, i kozmopolitski pohodi mogulskih careva. Kad se prođe preko Sredozemnog mora, i avion dođe nad Egipat, oko se u početku iznenadi tom ozbiljnom simfonijom, koju sačinjava tamno zelenilo palminih stabala, zelenilo vode — što napokon osjećamo da je opravdano nazvati »Nil« — bezbojni pijesak i ljubičasti mulj; i još više nego pejzaž, ogroman prostor pun sela, što ga

nadlijećemo: slabo zatvorena u svom obimu, ona predstavlja neuredan splet kuća i uličica, koji otkriva Orijent. Zar to nije sušta suprotnost Novog Svijeta, španjolskog kao i anglo-saksonskog, koji, u 16. kao i u 20. vijeku, opravdava svoju sklonost za geometrijske planove?

Poslije Egipta, let nad Arabijom obuhvaća seriju varijacija po jednoj temi; pustinja. Najprije, klisure slične razrušenim dvorcima od crvene cigle, koji se izdižu nad opalnim pijeskom; inače su motivi složeniji, u obliku horizontalnih stabala — ili još bolje, alga ili kristala, — trasiranih paradoksalnim vijuganjem pustinjskih ponornica: mjesto da prikupe svoju vodu, one je raspršuju u tanke grančice. Još dalje, zemlju kao da je ispreturala neka čudovišna životinja, koja se iscrpla cijedeći sok pod bijesnim udarcima pete.

Kako su nježne boje toga pijeska! Čovjek bi rekao, da je pustinja pokrivena mesom: boje breskve, sedefa, prijesne ribe. U Aqabi, voda, koja je inače prava blagost, održava nemilosrdno kruto plavetnilo, dok se neoživljivi masivi stijena prelijevaju u bojama golubijeg grla.

Krajem poslijepodneva, pijesak se pomalo gubi u magli: ona samo kao nebeska magla povezuje se s dijelom zemlje nasuprot blještavom plavo-zelenom nebu. Pustinja gubi pregibe i neravnine. Stapa se s večeri, ogromnom ružičastom masom, bezobličnom, nešto malo ljepljivijom od neba. Pustinja je postala pusta u odnosu na samu sebe. Malo po malo magla osvaja: nema više ničega, osim noći.

Poslije spusta u Karačiju, dan se diže nad pustinjom Thar, pod mjesečinom, neshvatljiva; pojaviše se male površine polja, još usamljene u ogromnim pustinjskim prostranstvima. S nastankom dana, kulture se ujednačuju i predstavljaju povezanu površinu u ružičastim i zelenim tonovima; poput divnih i uvelih boja vrlo staroga saga istančanog dugom upotrebom i od neumornog glačanja. To je Indija.

Parcele su nepravilna oblika, ali im oblik i boje nisu nipošto neuredne. Na koji ih god način složili, one sačinjavaju uravnoteženu cjelinu, kao da se mnogo razmišljalo prije nego što su im međe ucrtane: nešto poput geografskog sanjarenja jednoga Klee-a. Sve je to tako rijetko, tako vanredno i proizvoljno dragocjeno, usprkos vraćanju na trojnu temu, kojom se povezuju selo, mrežasta polja i šumarak, što okružuje močvaru.

Spust u Delhiju pruža, kad se gleda iz niskog leta, kratak pregled romantične Indije: ruševine hramom obrasle trnjakom žive zelene boje. Zatim, počinju naplavine. Voda se čini tako ustajala, tako gusta, tako

muljevita da više podsjeća na ulje, čije brazde kao da izbijaju po površini vode, i nalik su na samo tlo. Letimo iznad Bihara i njegovih stjenovih bregova i šuma, a onda dolazi početak delte: obrađen je svaki pedalj zemlje, i svako se polje čini kao nakit od zelena zlata, svjetlucav i blijed pod vodom, koja ga natapa, oivičen savršenim tamnim rubom svoje živice. Nema oštrih uglova, sve su ivice zaobljene pa ipak se jedne s drugim poklapaju poput ćelije živog tkiva. Bliže Kalkuti, zaseoci postaju mnogobrojniji: kolibe načičkane poput mravljih jajašca u ćelijicama zelenila, čija je živa boja još veselija od tamnocrvenog crijepa nekih krovova. Kad smo se spustili na zemlju, primjećujemo da kiša pljušti kao iz kabla.

Poslije Kalkute prelazimo preko Brahmaputrine delte; čudovište od rijeke, masa toliko krivudava da je nalik na neku životinju. Svuda unaokolo, u nedogled, polja su se izravnala s vodom, osim polja zasijanih jutom, koja gledana iz aviona, obrazuju pjenaste četvorine, kojih bi svježina mogla ojaditi zelenilo. Sela okružena granatim drvećem izbijaju iz vode poput kita cvijeća. Vide se čunovi, što svuda unaokolo gamižu.

Kako ta Indija, zemlja prepuna ljudima, a smještena između nenastanjenog i pustog pijeska i ljudstva bez čvrsta tla, pruža dvosmislen lik! Slika koju o njoj mogu da steknem za 8 sati, koliko traje let od Karačija do Kalkute, konačno je potpuno otrže od Novog Svijeta. Nije to ni stroga popločanost Middle-Westa ili Kanade, obrazovana od istovjetnih jedinica, od kojih svaka nosi na jednom rubu, uvijek na istom mjestu, točan obris farme; a naročito ne ni tamni baršun tropske šume, u koju pionirske oblasti počinju tek zagrizati smjelim zahvatima. Pogled na tu zemlju, podijeljenu na bezbroj čestica i obrađenu do posljednjeg dunuma, prije svega izaziva kod Evropljanina osjećaj prisnosti. Ali ti izmiješani tonovi, te nepravilne ivice polja, žitom i rižom zasijanih, neprestano ponavljanim u različitim oblicima, ti nejasni i kao da su iskrpljeni rubovi, to mora da se radi o jednom istom sagu, ali sagu, koji nam — uspoređujući ga s oblicima i bojama evropskog sela — daje utisak da ga gledamo okrenuta.

Jednostavna slika; ali ona dosta dobro objašnjava uzajamni položaj Evrope i Azije u odnosu na njihovu zajedničku civilizaciju (i same te civilizacije u odnosu na njen američki izdanak). Sa stanovišta barem materijalnih aspekata, jedna kao da je postala izvrnuta ona druga, pri čemu je jedna uvijek dobivala, druga gubila; kao da je jedna, u zajedničkom poduzeću, uvijek crpla sve koristi, a drugoj prepuštala da pobere bijedu. U jednom slučaju (ali kako još dugo vremena?) redovita demografska

ekspanzija omogućila je agrarni i industrijski napredak, jer su se izvori brže povećavali nego potrošači. U drugom, ista je revolucija povlačila od 18. vijeka stalno smanjenje pojedinačnih predujmova na masu dobara, koja su ostala relativno u stagnaciji. Zar Evropa, Indija, Sjeverna Amerika, Južna Amerika ne iscrpljuju sve moguće kombinacije geografskog okvira i naseljenosti? Amazonskoj Americi, oblasti siromašnih tropa, ali bez ljudi (ovo djelomično nadoknađuje ono), stoji nasuprot Južna Azija, podjednako tropska i siromašna, ali prenapučena (ovo pogoršava ono) kao što — u kategoriji umjerenih predjela — Sjeverna Amerika sa širokim mogućnostima i s relativno ograničenom napučenošću stoji nasuprot Evropi s relativno ograničenim mogućnostima, ali s vrlo visokim brojem stanovnika. Ma na koji način rasporedili ove očigledne činjenice. Južna Azija je uvijek kontinent, koji je žrtvovan.

XV - GOMILE

Bilo da se radi o mumificiranim gradovima Staroga Svijeta ili o gradovima u zametku Novoga, uvijek mislimo na gradski život, kad se govori o najvišim vrijednostima na materijalnom i duhovnom planu. Veliki gradovi Indije predstavljaju jednu zonu; ali ono, čega se stidimo kao sramotne stvari, ono što smatramo kao gubu, to je ovdje gradska činjenica svedena na svoj posljednji izraz: nagomilavanje pojedinaca, i to samo da se nagomilaju na milijune, ma kakvi bili stvarni uvjeti. Smrad, nered, promiskuitet, natiskivanje; ruševine, kolibe, blato, prljavština; ćudljivost, pogan, mokraća, uši, izmetine, znojenje: sve ono protiv čega nam se čini da grad predstavlja organiziranu obranu, sve ono što mi mrzimo, sve ono što međusobno jedni drugima garantiramo po tako visokoj cijeni, svi ovi nusproizvodi zajedničkog obitavališta, sve to skupa ovdje nema nikakva ograničenja. Bit će prije, da sve to ovdje čini prirodnu sredinu, koja gradu treba, da bi mogao opstati. Svakom pojedincu ulica, uličica ili sokačić predstavlja vlastiti dom, gdje on sjedi, gdje spava, gdje kupi svoju hranu pa makar to bilo odurno smeće. Daleko od toga da ga od sebe odbije, ono stiče kao neki domaći statut samom činjenicom, što je iscijeđeno, izmetnuto, nogom zgaženo i prošlo kroz ruke tolikog broja ljudi.

Svaki put, kad izađem iz svog hotela u Kalkuti, opsjednuta kravama i kojeg prozori služe da s njih mogu promatrati svakojake odvratne prizore, nađoh se u središtu baleta, koji mi se mogao učiniti komičan, kad u meni ne

bi izazvao toliko sažaljenja. Tu možemo razlikovati nekoliko pojava, od kojih je svakoj namijenjena velika uloga:

čistač cipela, koji mi se baca pred noge;

unjkavi dječačić, koji dojuri do mene: *one anna. papa, one anna!*

sakat čovjek gotovo gô, da mu se bolje vide patrljci;

podvođač: *British girls, very nice...*;

prodavač klarineta;

nosač New-Marketa, koji preklinje da mu sve kupim, nikako što bi bio neposredno zainteresiran, već zato, što bi mu annasi, koje bi zaradio trčeći za mnom, omogućili da nešto pojede. On nabraja sve po spisku s toliko požude, kao da su sva ta dobra njemu namijenjena: *Suit-cases? Shirt? Hose?...*

I napokon vojska malih jadnika neprestano nude rickshawfs, gharries[15], taksije. Ima ih koliko hoćeš na svaka tri metra duž trotoara. Ali tko bi ga znao? Ja mogu da budem tako visoka ličnost, da ne ću da se udostojim ni da ih pogledam... Da ne nabrajam kohortu trgovaca, dućandžija, kučebera, za koje vaš prolaz najavljuje sam raj: možda ćete ipak kupiti nešto od njih.

Neka onaj, koji bi se tome smijao ili se zbog toga ljutio pripazi, da ne počini svetogrđe. Bilo bi uzalud sprečavati te groteskne kretnje, to ponašanje s puno grimasa, bio bi zločin ismijavati ih, mjesto da se u svemu tome vide klinični simptomi jedne agonije. Jedna jedina neodoljiva potreba, glad, goni na ovako očajničko ponašanje; ista ona glad, što tjera gomile iz sela i tako čini, da je Kalkuta za nekoliko godina od 2 milijuna dobila 5 milijuna stanovnika; da se po ćorsokacima oko kolodvora gomilaju bjegunci, gdje ih s vlaka vidimo noću kako spavaju po kejovima i uvijeni u bijele pamučne tkanine, koje im danas sačinjavaju odijelo, a sutra će im biti natopljene znojem; i daje tragičnu jakost pogledu prosjaka, koji se ukršta s vašim, kroz metalne rešetke kupea prve klase, koje su postavljene tu — kao i naoružani vojnik koji čuči na papuči — da vas zaštite od nijeme molbe jednog jedinog, koja bi se mogla pretvoriti u pravu uzbunu ispunjenu urlanjem, ako samilost putnika, jača od opreza, izazove kod ovih osuđenih stvorenja nadu da će dobiti neku milostinju.

Evropejac, koji živi u tropskoj Americi, postavlja sebi probleme. On promatra originalne odnose između čovjeka i geografske sredine; i same raznolikosti u načinu čovječjeg života daju mu povoda da o njima razmišlja neprestano. Ali odnosi pojedinca prema pojedincu ne pokazuju nikakav nov oblik; oni su onakvi, u kakvima se oduvijek kretao. U južnoj Aziji, naprotiv, čini mu se, da je s ovu i s onu stranu onoga, što čovjek ima prava zahtijevati

od svijeta i od čovjeka.

Svakodnevni život kao da predstavlja neprestanu negaciju samog pojma ljudskih odnosa. Sve vam se nudi, na sve će pristati, ljudi izjavljuju da su sposobni za sve, a ne znaju ništa. I tako vas začas prisiljavaju, da drugima poričete ljudsku osobinu, koja se sastoji u iskrenosti, u poštivanju ugovora i u sposobnosti da se učini usluga. Oni rickshaw boys nude se da vas odvedu kud bilo, ma da im je put nepoznatiji nego vama. Kako onda da se ne naljutiš i — ma koliko se ustručavao da se popneš na njihovu dvokolicu i da te oni povezu — i da s njima ne postupaš kao sa životinjama, kad vas svojim nerazumnim postupcima prosto prisiljavaju da ih takvim smatrate?

Ovo opće prosjačenje još jače zbunjuje. Ne usuđuje se čovjek više ni da otvoreno izmijeni pogled s nekim, iz čistog zadovoljstva da dođe u dodir s nekim drugim čovjekom, jer će i najmanji zastoj biti protumačen kao slabost, kao data prilika da ti netko nešto izmoli. Prosjakov ton koji zove: »SAHIB!« je začudo sličan tonu koji mi upotrebljavamo kad opominjemo neko dijete: »ZABOGA, DIJETE!« podignutim glasom i spuštajući ton na posljednjem slogu, kao da kaže: »Ali zar ne vidiš, zar ti ne bode oči, zar ja nisam tu i zar ne prosim pred tobom, i već samim tim faktom imam povjerenja u tebe? U što si se zamislio? Gdje ti je pamet?« prihvaćanje jedne činjenične situacije je tako potpuno, da je ono dovoljno da razori elemenat preklinjanja. Ostalo je samo da se ustanovi objektivno stanje, prirodan odnos između mene i njega, iz koga milostinja treba da proistekne s istom nužnošću, kojom su, u fizičkom svijetu, povezani uzroci i posljedice.

Tu nas također naš partner primorava da mu osporimo čovječansko obilježje, koje bismo mu tako rado priznali. Sve polazne situacije, koje određuju odnose između ljudi poremećene su, pravila društvene igre su povrijeđena, nema se načina kako početi. Jer kad bismo i htjeli postupati s tim nesretnicima kao sa sebi ravnima, oni bi se bunili, rekli bi da smo nepravedni: ne će oni da budu jednaki; oni mole, oni preklinju, da ih zgnječite svojom dostojanstvenošću, jer oni upravo od proširenja razmaka koji vas razdvaja očekuju neku mrvicu (što se na engleskom točno kaže: *bribery*) utoliko hitniju, ukoliko će odnos među nama biti dalji; što me budu više postavili, više se nadaju, da će to ništa, što od mene traže, postati nešto. Oni i ne zahtijevaju, da im se prizna pravo na život; sam fakat da prežive prikazuje im se kao nezaslužena milostinja, koja jedva može da se opravda počašću, koju oni ukazuju moćnima.

Oni dakle i ne pomišljaju da se izjednače u pravima. Ali samim tim što

smo ljudi, ne možemo podnijeti taj neprestani pritisak, tu neprestano budnu osjetljivost da vas prevare, da vas »smotaju«, kako bi od vas lukavstvom, lažju ili krađom nešto izvukli. Pa ipak, kako čovjek da postane tvrd? Jer — i u tome se ovdje sastoji *bezizlaznost* — svi su ti postupci razni načini molbe. I jer je osnovni stav u odnosu prema vama molba, čak i kad vas kradu, položaj postaje tako savršeno, tako potpuno nepodnošljiv da ne mogu, ma koliko da me je stid, izdržati da te izbjeglice — koje po cijeli dan slušam s prozora svoje palače kako stenju i plaču pred vratima Prvog Ministra mjesto da nas istjeraju iz naših soba, u kojima bi se moglo smjestiti po nekoliko obitelji, — da ih ne brkam s crnim gavranovima sa sivim ovratnikom, što bez prestanka grakču po drveću Karačija.

Ovaj poremećaj u ljudskim odnosima čini se Evropejcu u početku neshvatljiv. Mi shvaćamo suprotnosti među klasama u obliku borbe ili zategnutosti, kao da početni položaj — ili idealno zamišljeni — odgovara rješenju tih protivrječnosti. Ali izraz zategnutost ovdje nema smisla. Ništa nije zategnuto, od davnina je prekinuto sve, što je moglo biti zategnuto. Raskid je bio već u samom početku, i taj nestanak »dobrih vremena«, za koja bi se moglo poželjeti da im naiđemo na ostatke ili da se vrate, dovodi, nas do jednog jedinog ubjeđenja: sav ovaj svijet koji susrećemo po ulicama propada. Da bismo ga bar za časak zadržali na toj strmini, da li bi bilo dovoljno da se i do gola svučemo?

I ako hoćemo da mislimo u odnosima zategnutosti, slika, koju bismo dobili, ne bi bila ništa manje mutna i tmurna. Jer bi onda trebalo reći, kako je sve toliko zategnuto, da više nema mogućnosti da se uspostavi ravnoteža: u granicama sistema, i osim ako ne počnemo da ga rušimo, položaj je postao takav, da se više ne može izmijeniti. Začas gubimo ravnotežu naspram onih što preklinju, a koje treba odgurnuti, ne zato što ih preziremo, već stoga što vas ponizuju svojim obožavanjem, što žele da vas naprave veličanstvenijim, još moćnijim u čudnom uvjerenju, da svako i najmanje poboljšanje njihove sudbine može proizići jedino iz stoput poboljšane vaše. Kako nam postaju jasni izvori takozvane okrutnosti! Zar one lomače, ona vješanja i ona mučenja, one kirurške sprave izmišljene da nanesu nezaliječive rane, zar sve to ne proizlazi iz neke okrutne igre, uljepšavanja onih odurnih odnosa, gdje vam se ponizuju, jer hoće sami da budu stvar, i obratno? Razmak između pretjeranog luksusa i pretjerane bijede čini da pada u oči koliko je čovječanstvo golemo. Ostaje jedino jedno društvo, u kome oni što ni za što nisu sposobni nadživljuju nadajući se svemu (kakav zaista istočnjački san iz

»Tisući i jedne noći«), i u kome oni što zahtijevaju sve, ne nude u zamjenu ništa.

U takvim uvjetima ne iznenađuje, što nam se ljudski odnosi, nemjerljivi s onima kakve mi rado zamišljamo (suviše često iluzorno) da daju obilježje zapadnjačkoj civilizaciji, prikazuju naizmjenično neljudski i podljudski, poput onih koje zapažamo na nivou djetinjske aktivnosti. Pod nekim aspektima barem, taj nam se tragični narod čini djetinjast: počevši od ljupkosti njihovih pogleda i njihovih osmijeha. Postoji još i ravnodušnost prema nošnji i mjestu, upadljiva kod svih tih ljudi, što sjede i leže u ma kakvom položaju; sklonost za drangulije i prnje; naivno i neusiljeno držanje ljudi, koji šeću držeći se za ruke, mokre čučeći ne krijući se ni pred kim, i sišu sladunjavi dim iz svojih chilama; magički ugled ljudi, koji imaju kakvo uvjerenje i kakvu školsku svjedodžbu, i ono opće vjerovanje da je sve moguće, što se ogleda kod kočijaša (i još češće kod svih onih, koje upošljavamo) u nesrazmjernim težnjama brzo zadovoljenim četvrtima pa i desetim dijelom. »Na što mogu da se žale?« postavio je jednoga dana pitanje preko svog tumača guverner istočnog Bengala urođenicima brda Chittagong, koje su izjedale boleštine, vrlo slaba ishrana, siromaštvo, i koje su zlonamjerno progonili Muslimani. Dugo su razmišljali, pa odgovoriše: »Na hladnoću...«

Svaki se Evropejac nađe — htio ne htio — okružen uglednim brojem slugu, ljudi spremnih na svaki posao, koje zovu *bearers*. Da li kastinski sistem, tradicionalna društvena nejednakost ili zahtjevi kolonizatora objašnjavaju njihovu žeđ da budu na usluzi? Ne bih znao reći, ali prevelika servilnost, kojom se oni razmeću, ubrzo čini, da se u takvoj atmosferi više ne može disati. Oni bi se pružili po zemlji, da vam uštede da napravite jedan korak na podu, nude vam sto kupanja na dan: kad se čovjek usekne, kad pojede neko voće, kad uprlja prst... Svakog se časa vrte oko vas, preklinju vas, da im nešto zapovjedite. Ima nešto erotično u toj patnji da se podlože. I ako vaše držanje ne odgovara njihovu očekivanju, ako vi u svakoj prilici ne postupate na način njihovih nekadašnjih britanskih gospodara, sav se njihov svemir ruši: nema puttinga? Kupanje poslije ručka, mjesto prije ručka? Znači nema boga... Na licu im se čita razočaranje; brzo ustuknem unazad, odustajem od svojih navika ili od najrjeđih prilika. Pojest ću krušku tvrdu kao nekakav sluzav kamen, jer žrtvujući jedan ananas moram platiti, za moralno spasenje jednog ljudskog stvorenja.

Nekoliko sam dana stanovao u Circuite House-u Chittagonga: drvenoj

palači u stilu švicarskih kuća, gdje sam imao sobu 9 sa 5 prostranu i 6 metara visoku. Moglo se nabrojati ništa manje nego dvanaest komutatora: za strop, udubljenja u zidu, indirektno svijetlo, kupaonu, dressing-room, ogledalo, ventilatore, i t. d. Zar to nije bila zemlja Bengalske vatre? Takvom rasipnošću elektriciteta, neki maharadža je sebi priuštio razonodu kućnog i svakodnevnog vatrometa.

Jednoga dana, u donjem gradu, zaustavih kola, koja mi je stavio na raspolaganje načelnik kotara, pred jednim dućanom dobrog izgleda, gdje sam htio ući: Royal Hair Dresser, High class cutting, i t. d. Vozač me zgranuto gleda: How can you sit the're![16] Što će biti s njegovim vlastitim ugledom u očima njegovih ljudi, ako se Master ponizi, a time ponizi i njega samoga, da sjedne pred pripadnika njegove rase... Obeshrabren, prepustim njemu brigu da sam organizira obred podrezivanja kose kako se dolikuje po prirodi višem biću. Rezultat: jedan sat čekanja u kolima, dok brijač završi posao sa svojim mušterijama i pokupi svoj alat; zajednički povratak u Cicuit House u našem Chevroletu. Tek što smo stigli u moju sobu sa 12 komutatora, *bearer* napuni kadu vodom da bih mogao, čim se završi podrezivanje kose, saprati prljavštinu njegovih robovskih ruku, koje su dodirivale moju kosu.

Takvo ponašanje je ukorijenjeno u jednoj zemlji, čija prastara kultura svakog nagoni da se pravi kraljem u odnosu na nekog drugog, čim mu malo pođe za rukom da pronađe ili da sam sebi stvori nekog podređenog. Kao što bi on želio, da ja s njim postupam, bearer će postupati s nekim teškim radnikom, koji pripada *scheduled castesama*, to će reći onim najnižim, »upisanim« kako ih naziva engleska uprava, kao da imaju prava na njegovo pokroviteljstvo, budući da im običaji gotovo poriču svojstvo čovjeka; a to su zaista ipak ljudi, ti pometači i odnosioci čabrica, prisiljeni tom svojom dvostrukom dužnošću po vascijeli božji dan čučati, bilo da pred sobama rukama skupljaju prašinu pomoću metlice bez drške, bilo da otraga mole, lupajući šakama po dnu vrata, onoga što je u nužniku da brzo svrši s tom čudovišnom spravom, koju Englezi zovu »commode«, kao da, uvijek zgrčeni i trčeći poput morskih pauka preko dvorišta, i oni također nalaze, otimajući od gospodara njegovu prirodnu potrebu, sredstvo da potvrde neko svoje pravo i sebi pribave izvjestan položaj.

Trebat će svakako još 1 nešto drugo, a ne samo nezavisnost i vrijeme, da se izravna ta bora robovske naravi. Do toga sam uvjerenja došao jedne noći u Kalkuti, izlazeći iz Star Theatera, gdje sam bio na predstavi nekog bengalskog komada s mitološkim sadržajem, koji je nazvan *Urboshi*. Pomalo

izgubljen u toj periferijskoj četvrti u gradu, u koji sam stigao dan prije, jedna bolje situirana domaća građanska obitelj me je preduhitrila i pred nosom mi je ugrabila taksi. Ali je vozač stvar uzeo s druge strane: tokom živog razgovora, koji se zametnuo između njega i njegove mušterije, i gdje se riječ Sahib uporno ponavljala, čini se da je on naglašavao, kako je s njihove strane neuputno konkurirati jednom bijelcu. Uz suzdržanu zlovolju obitelj ode pješke u noć, i taksi me odveze kući; možda je vozač računao na malo obilniju napojnicu; ali ukoliko sam sa svojim površnim poznavanjem bengalskog jezika mogao razumjeti, diskusija se vodila o sasvim drugoj stvari: tradicionalni poredak je trebalo poštovati.

Utoliko me je to više zbunilo, što mi je to veče stvorilo iluziju, da sam sam savladao nekoliko prepreka. U toj prostranoj dvorani, koja je isto tako mogla biti žitnica kao i kazalište, uzalud je bilo, što sam se našao kao jedini stranac, bio sam ipak pomiješan s mjesnim društvom. Te dućandžije, trgovci, činovnici, namještenici, savršeno dostojanstveni i često u društvu svojih žena, čija umiljata ozbiljnost kao da je svjedočila da su malo navikle izlaziti iz kuće, vladali su se prema meni tako ravnodušno, da je u tome bilo nešto blagorodno poslije svega, što sam tokom dana doživio; ma kako da je njihovo držanje bilo negativno, a možda baš zato, ono je među nama uspostavilo neko prešutno bratstvo.

Komad, od koga sam mogao razumjeti tek poneku sitnicu, mješavina je Broadwaya, Châteleta i Lijepe Jelene. Bilo je tu komičnih i poučnih scena, prizora patetične ljubavi, bila je Humalaja, bio je razočarani ljubavnik, koji je došao u planinu da živi kao pustinjak, i bog s trozupcem i munjevitim pogledom, koji ga je štitio od nekog generala s velikim brkovima; napokon kor girlsa, od kojih je polovina bila nalik na garnizonske djevojke, a druga na dragocjene tibetanske idole. Za vrijeme pauze služili su čaj i limunadu u glinenim čašicama, koje se poslije upotrebe bacaju — kako se to činilo prije 4000 godina u Harappi, gdje se uvijek može naći njihovih krhotina — dok su glasnogovornici raznosili lošu glazbu punu žara, nešto između kineskih napjeva i nekih pasodobla.

Promatrajući razvojne faze igre mladog prvaka, čiji je lagani kostim isticao bujnu frizuru, dvostruki podvoljak i debeljuškaste oblike, sjetih se jedne rečenice, koju sam pročitao u literarnoj rubrici jednog lokalnog lista, i koji ovdje prepisujem, ne prevodeći ga, da ne bi pokvario ništa u neiskazivoj sočnosti englesko-indijskog jezika:... and the young girls who sigh as they gaze into the wast blueness of the sky, of what are they thinking? Of fat,

prosperous suitors...[17] Ta počast »debelim ženicima« bila me je iznenadila, ali promatrajući omiljenog junaka, kome su se na sceni tresli pregibi trbušine i pomislivši na likove izgladnjelih prosjaka, na koje ću naići pred vratima, počeo sam bolje zapažati tu poetsku vrijednost preobilja za jedno društvo, koje živi u tako lancinantnoj prisnosti s neimaštinom. Englezi su shvatili, uostalom, da je ovdje najsigurnije sredstvo, predstaviti se kao nadljudi bilo u tome, ako uvjere urođenike, kako im je potrebna znatno veća količina hrane od one, koja je dovoljna običnom čovjeku.

Putujući po brežuljcima Chittagonga, na burmanskoj granici, s bratom jednog domaćeg radže, koji je postao činovnik, brzo me je iznenadilo brižljivo staranje, da me preko svojih sluga kljuka jelima: u samu zoru *palancha*, to jest »čaj u krevetu« (ako se izraz može primijeniti na elastične daske od rastresite bambusovine, na kojima smo spavali u urođeničkim kolibama); dva sata nakon toga, omašan breakfast; podnevni objed; raskošan čaj u 5 sati; napokon večera. Sve to u zaselcima, gdje se stanovništvo hranilo, samo dvaput dnevno, rižom i kuhanim bundevama, što bi najbogatiji začinili s malo umaka od suhe ribe. Ubrzo nisam to više mogao izdržati, koliko iz fizioloških, toliko i iz moralnih razloga. Moj suputnik, budistički aristokrat, odgojen u nekom indijsko-engleskom koledžu i ponosan na svoje rodoslovlje, koje dopire do 46 generacija (pozivao se na svoj vrlo skromni bungalow govoreći »moja palača«, budući da je u školi naučio, da kneževi tako nazivaju svoje nastambe) bio je zaprepašten, pa čak pomalo i uvrijeđen, mojom umjerenošću: Don't you take five times a day?[18] Ne, nisam ja »uzimao« pet puta na dan, naročito ne među ljudima, koji umiru od gladi. Sa strane toga čovjeka, koji nikada nije vidio drugog bijelca osim Engleza, potekoše pitanja: pa što se jede u Francuskoj? Kako se spremaju jela? Koliko vremena prođe između obroka? Trudio sam se da ga obavijestim kao savjestan urođenik, kad odgovara na pitanja jednog etnografa, i pri svakoj mojoj riječi mogao sam procijeniti, kakav je poremećaj nastao u njegovoj duši. Sav se njegov pogled na svijet izmijenio: konačno, jedan bijelac može biti samo običan čovjek.

Međutim treba tako malo, da se ovdje izgradi čovječanski život. Evo jednog obrtnika, koji se sam smjestio na trotoaru, gdje je izložio nekoliko komada metala i svoj alat. Bavi se neznatnim poslom i time zarađuje najpotrebnije za život svoj i svojih ukućana. Kakve su te najnužnije potrebe? U kuhinji pod vedrim nebom komadići mesa nanizani na štapiću prže se na žaru; mliječna se jela kuhaju u koničnim zdjelama; smotuljci od listova u

vidu spirale služe da se u njih umotaju komadi betela; zlatna zrnca grama[19]) peku se u vrućem pijesku. Jedno dijete nudi u čanku nekoliko zrna nauta i jedan čovjek kupuje kašiku toga jela, pa odmah čučne da ga pojede, u istom nemarnom položaju prema prolaznicima, kakav će malo kasnije zauzeti, kad ht jedne da se pomokri. U krčmicama od dasaka, besposleni ljudi provode po čitave sate ispijajući čaj začinjen mlijekom.

Malo im treba za opstanak: malo prostora, malo hrane, malo radosti, malo posuđa, malo alata; takav život može da se umota u džepnu maramicu. Ali, za uzvrat, čini se, da tu ima mnogo duše. To se osjeća po živosti na ulici, po jačini pogleda, po žestini koja se unosi u najmanju raspravu; po ljupkom osmijehu, s kojim se daje na znanje da je prošao stranac, i koji je često popraćen, u muslimanskim zemljama, »salaamom«, pošto se ruka prinese na čelo. Kako inače da se protumači ona lakoća, s kojom taj svijet zauzima mjesto u kozmosu? Eto to je ta civilizacija malog ćilima za klanjanje, koji predstavlja čitav svijet, ili četverokuta ucrtana u tlo, a označava mjesto gdje se obavlja vjerski obred. Svi su oni tu, nasred ulice, svatko u svijetu svog malog izloga i baveći se nečujno svojim poslom u oblaku muha, među prolaznicima i posred buke: brijači, pisari, frizeri, obrtnici. Da bi mogli opstati, treba vrlo čvrsta veza i vrlo lična s nadnaravnim, i u tome možda leži jedna od tajni Islama i ostalih vjera toga dijela svijeta, što svatko osjeća, da se neprestano nalazi u prisustvu svoga boga.

Sjećam se jedne šetnje u Clifton Beach blizu Karačija na obali Indijskog oceana. Na kraju jednog kilometra duna i močvara izbija se na dugačku plažu od tamnog pijeska, danas pustu, ali gdje, u svetačne dane, gomila odlazi u kolima, koja tegle deve kitnjastije odjevene od njihovih gospodara. Ocean je bio nekakve zelenkasto bijele boje. Sunce je zalazilo; svijetlost kao da je dolazila od pijeska i mora, pod nebom u tami. Neki starac s turbanom improvizirao je za sebe malu džamiju s dvije željezne stolice, koje je bio pozajmio iz poljske krčmice gdje se pekao *kebab*. Sâm tako na plaži, on se molio.

XVI - TRGOVI

Nemajući namjere, neka vrsta mentalnog travellinga odvede me iz centralne Brazilije u Južnu Aziju; iz krajeva tek otkrivenih u one, gdje se civilizacija najprije pojavila; od najpustijih do najnapučenijih, ako je istina da je Bengal 3000 puta nastanjeniji od Mato-Grossa ili Goyaza. Čitajući

ponovno ove redove, primjećujem da je razlika još dublja. U Americi sam promatrao najprije prirodna ili gradska obitavališta; u oba slučaja, objekte određene svojim oblicima, svojom bojom, svojom posebnom strukturom, što im omogućava opstanak nezavisan od živih bića, koja se na njima nalaze. U Indiji su veliki objekti iščezli, prošlost ih je uništila, svedeni su na fizičku i ljudsku prašinu, koja je postala jedina stvarnost. Tamo, gdje sam u početku vidio stvari, ovdje primjećujem samo bića. Nagrižena sociologija pod djelovanjem tisućljeća se raspada, ustupa mjesta mnoštvu odnosa među ljudima, toliko se gustoća ljudska stavlja između promatrača i predmeta, koji se raspada. Izraz, tamo tako redovan da označi taj dio svijeta: podkontinent, dobiva onda novi smisao. On više ne znači jednostavno dio azijskog kontinenta, već kao da se primjenjuje na jedan svijet, koji jedva da zaslužuje ime kontinenta, toliko je raspadanje dovedeno do krajnje granice svoga razvitka upropastilo strukturu, koja je nekoć održavala u organiziranim okvirima nekoliko milijuna čestica: ljude, danas bačene u ništavilo začeto tokom historijskog razvoja, uzvitlane u svim pravcima najosnovnijim razlozima straha, patnje i gladi.

U tropskoj Americi čovjek je sakriven prije svega jer je rijedak; ali i tamo, gdje se nalazi na okupu u gušćim formacijama, pojedinci ostaju zarobljeni, ako se tako može reći, u još suviše jako istaknutom reljefu njihove potpuno svježe nagomilanosti. Koliko da je siromaštvo životnog nivoa u unutrašnjosti ili čak i u gradovima, on samo iznimno pada do točke, gdje se čuju krici bića, toliko je moguće opstati s malo stvari na jednom tlu, koje je čovjek poduzeo da opljačka — i to još samo na izvjesnim točkama — nema tome više od 450 godina. Ali u agrarnoj i s manufakturnom proizvodnjom Indiji, unazad 5000 ili 10.000 godina, nestaje samih baza: šume su iščezle; u nedostatku drva treba, da bi se skuhala hrana, gorjeti đubrivo uskraćeno poljima; obradiva zemlja, saprana kišama, bježi ka moru; izgladnjela stoka množi se manje brzo od ljudi i duguje što još živi zabrani, koju su ovi dali da ne smije služiti kao hrana.

Tu korjenitu suprotnost između tropskih predjela ništa bolje ne ilustrira od poređenja između njihovih sajmova i njihovih trgova. U Braziliji kao i u Boliviji ili u Paraguayu ove velike prilike za manifestaciju kolektivnog života ukazuju na način proizvodnje, koji je ostao još individualan; sve što je izloženo održava originalnost onoga, koji je to izložio: kao u Africi, prodavačica nudi kupcu sitne proizvode svoje kućne radinosti. Dva jaja, šaku paprike, svežanj povrća, kitu cvijeća, dva ili tri niza bisera napravljena od

divljih zrna — »kozjih očiju« crvenih i uprskanih crnim točkicama, »djevičinih suza« sivih i sjajnih — uzbranih i nanizanih u časovima dokolice; jednu košaru ili jedan glinen sud, djelo prodavačice, i poneki starinski talisman, oko čega se tu vode beskonačna pogađanja. Ovi izloženi minijaturni predmeti, od kojih je svaki skromno umjetničko djelo, izražavaju raznolikost ukusa i aktivnosti, specifičnu ravnotežu za svako od njih, što svjedoče u korist slobode očuvane za svakoga. I kad prolaznika zovnu, to ne biva da ga odvrate od prizora nekog skeletnog ili sakatog tijela, da ga preklinju da nekog spase od smrti, već da mu predlože da tomar a borboleta, da dobije leptira — ili neku drugu životinju — na toj lutriji zvanoj bicho, igri životinje, gdje se brojevi kombiniraju s tobožnjim predstavnicima nekakve ljupke zbirke životinja.

O nekom istočnjačkom bazaru zna se sve, još prije nego što smo bili u njemu, osim dviju stvari: o ljudskom mnoštvu i o mnoštvu prljavštine. Ni jedno ni drugo ne dâ se maštom dočarati, treba to lično iskusiti. Jer, na prvi pogled, takvo iskustvo dočarava sliku osnovne dimenzije. Ovaj zrak prepun crnih točkica od muha, ovo gamizanje, čovjek u tome prepoznaje okvir koji je prirodan čovjeku, onaj u kome se, još od Ura u Kaldeji sve do Pariza Filipa-Lijepog, prešavši preko imperatorskog Rima, ono što mi nazivamo civilizacijom polagano izlučivalo.

Obišao sam sve trgove; U Kalkuti nove i stare; Bombay-Bazar u Karačiju; trgove u Delhiju i one u Agrir Sadar i Kunari; Daccu, koja je naslijeđe souhksa gdje žive čitave obitelji zbijene u međuprostoru dućana i radionica; Riazuddin-Bazar i Khatunganj i Chittagongu: sve one na vratima Lahore: Anarkali Bazar, Delhi, Shah, Alm i, Akbari; pa Sadr Dabgari, Sirki, Bajori, Ganj, Kalan u Peshwaru. Na seoskim sajmovima na prijelazu iz Khybera na afghansku granicu i na sajmovima u Rangamati, na vratima Burme, posjetio sam trgove voća i povrća, čitave gomile modrih patlidžana i ružičastog luka, raspuklih nareva s omamljivim mirisom goyave; trgove cvjećara što pletu vijence od ruža i jasmina u vidu raznih nakita i anđeoske kose; izloge prodavača suhog voća, rujne i smeđe gomile na podlozi od srebrnog papira; gledao sam, mirisao sam začine i curryse, piramide crvenog, narančastog i žutog praha; brda paprike od koje zrači opor miris suhih kajsija i lavande, da čovjeka muka spopadne od požude; vidio sam pržioce, spravljače kisela mlijeka i palačinki: nan, ili chapati; prodavače čaja i limunade, trgovce na veliko datulja nagomilanih u čitava ljepljiva brda jezgre i koštica podsjećajući na izmet kakvog dinosaurusa; poslastičare, koje bismo

radije nazvali prodavačima muha izlijepljenih na poslužavnicima mjesto kolača; kazandžije, koji probiše uši na sto metara daljine bučnom lupom svojih batova; košaraše i užare sa svijetlim i zelenim slamkama, šeširdžije što redaju zlatne tuljice svojih kallas-a sličnih mitrama sasanidskih kraljeva, između zavoja za turbane; tekstilne radnje, gdje se lepršaju komadi svježe plavo ili žuto obojenog platna, i rupci šafranove boje i ružičasti, istkani od vještačke svile u stilu Bokkhare; ebeniste, kipare i lakirere drvenarije na krevetima; oštrače što vuku uzicu svog točila; sajam željezarije odvojen i dosadan; prodavače duvana s gomilama žuta lišća, a među njima gomile riđe melase tombaka, uz čibučne cijevi u svežnjevima; prodavače sandala poredane stotinama poput boca u podrumu; prodavače narukvica — banglesa — staklenih zrnaca plavih i ružičastih tonova, što su se rasula na sve strane i kao da su umakla iz neke probušene vrećice; daščare grnčarije gdje su pronađena ognjila za čibuke, duguljasti i gleđejisani; sjajni glineni ćupovi obojeni smeđe, bijelo i crveno na podlozi od ridaste zemlje sa sitnim ukrasima; lule za čibuke nanizane grozdasto, poput krunica; prodavače brašna, koji po cijeli bogovetni dan prosijavaju; zlatare što važu na vagama sitne komadiće dragocjenog gajtana, na manje blještavim tezgama od onih njima susjednih limara; štampare tkanina što udaraju po bijelom pamučnom platnu lakom i jednoličnom kretnjom da ostave fini obojeni otisak na njemu; kovače izložene vjetru: čitav gmizav i sređen svijet, nad kojim trepere, poput drveća s lišćem, koje zatresa lahor, izdignuti štapovi s raznobojnim mlincima namijenjenim djeci.

Cak i u seoskim predjelima takav prizor može da se duboko dojmi. Putovao sam na motornom brodu po rijekama Bengalije. Usred Buligange okružene stablima banana i palmi oko džamija od bijelog fajansa, koje kao da plove površinom vode, pristali smo uz jedan otočić da posjetimo jedan hat, seoski sajam, na koji su nam privukli pažnju tisuće uz obalu privezanih barki i sampana. Iako ne primijetismo nijednu kuću, nalazio se tu čitav grad za jedan dan, ispunjen masom ljudi, što su se smjestili u blatu, s odvojenim četvrtima, od kojih je svaka bila namijenjena posebnoj trgovini: marva, čamci, motke od bambusa, daske, grnčarija, tkanine, voće, betelovi orasi, vrške. U rukavcima rijeke, cirkulacija je bila tako živa, da smo ih mogli smatrati tekućim ulicama. Kupljene krave pustile su da ih prevoze, svaku u po jednoj barci i tako se redaju pred pejzažem, koji je promatra.

Cijela je ta zemlja izvanredno ljupka. U tom zelenilu, koje se miješa s plavetnilom od jasinta, u vodi onih bara i rijeka, kojima plove sampani, ima

nešto što umiruje, što uspavljuje; čovjeku dođe volja da tu ostane i sagnjije poput starih zidina od crvene cigle, koje su banyani rasturili.

Ali u isto vrijeme, ta milina uznemiruje: pejzaž nije normalan, ima previše vode za to. Svakogodišnja poplava stvara vanredne životne uvjete, jer uzrokuje pad proizvodnje povrća i u ribarstvu: vrijeme nadolaska vode, vrijeme je nestašice. Cak i marva postaje kao kostur mršava i skapava, pošto ne može da u spužvastom vodenom jacintu nađe dovoljno hrane. Čudno ljudstvo, što živi više od vode nego od zraka; čija djeca nauče da se služe svojim malim dingom skoro u isto vrijeme, kad nauče i hodati; kraj u kome, u nedostatku drugog goriva, sasušena juta poslije potapanja i Ijuštenja, prodaje se, u vrijeme kad nadođe voda, po 250 franaka za 200 stabljika ljudima, koji ne zarađaju ni 3000 franaka mjesečno.

Pa ipak, trebalo je prodrijeti u sama sela da se shvati tragičan položaj tih stanovnika, kojih se običaji, način stanovanja i način života približavaju najprimitivnijim vrstama ljudi, ali koji održavaju trgove snabdjevene isto kao neka velika trgovačka kuća. Jedva je prošao jedan vijek otkako su njihove kosti prekrivale polja; većinom tkači, bili su svedeni na gladovanje i umiranje zbog zabrane, koju je proglasio kolonizator, da obavljaju svoj tradicionalni zanat, da bi otvorio tržište pamučne robe iz Manchester a. Danas je svaki pedalj obradive zemlje, iako je po pola godine poplavljena, namijenjen gajenju jute, koja poslije natapanja odlazi u tvornice Narayanganja i Kalkute ili čak neposredno u Evropu i Ameriku, tako da na drugi način, ništa manje proizvoljan od prijašnjeg, svakodnevna ishrana ovih nepismenih i napola golih seljaka zavisi od fluktuacije svjetskog tržišta. Ako love ribu, riža kojom se oni hrane gotovo se sva uvozi; i da bi se dopunio mršavi prinos od kultura — pošto samo manjina posjeduje nešto zemlje — oni svoje dane posvećuju jednoj žalosnoj proizvodnji.

Demra je gotovo jezerski zaselak, toliko je nestalna mreža izbočina, što izbijaju iz vode, na kojima su se kolibice stisnule u šumarcima. Tu sam vidio stanovnike, počam od najmlađe djece, kako od rane zore tkaju rukom ona muslinska vela, koja su nekoć bila slava Dacce. Malo dalje, u Langalbundu, čitava se oblast dala na proizvodnju sedef äste dugmadi, kakva se kod nas upotrebljava za muško rublje. Kasta lađara, Bidyayanci ili Badianci, koji stalno žive u slamnoj kabini svojih sampana, skupljaju i prodaju riječne školjkice, od kojih se dobiva sedef; gomila blatnjavih školjki daju zaseocima izgled placera. Pošto se isperu kiselinom, školjke se razbijaju čekićem u komadiće, koji se onda glačaju i zaobljavaju ručnim mlinom. Onda se svaka

pločica stavlja na stalak da se obradi pomOću komadića krnje turpije nataknute na drveno svrdlo, kojim se u luku tare. Slična naprava, samo šiljasta, služi napokon da se izbuše četiri rupice. Djeca prišivaju gotovu dugmad, tuce po tuce, na komade kartona omotana šikom, pa se onda tako prodaju u našim provincijskim sitničarskim radnjama.

Poslije velikih političkih preobražaja, koji su proizašli iz nezavisnosti azijskih zemalja, ta skromna industrija, koja je snabdijevala indijsko tržište i ono na otocima Pacifika, davala je zaradu radnicima, usprkos izrabljivanju, kojeg su bili — i još su uvijek — objekt sa strane one kajišarske i posredničke klase, onih mahajansa, koji im predujmljuju sirovine i poluproizvode. Cijena je ovima poskočila pet ili šest puta, dok je zbog zatvaranja tržišta oblasna proizvodnja pala od 60 000 grosova tjedno na 50 000 mjesečno; napokon, u isto je vrijeme cijena plaćena proizvođaču pala za 75%. Gotovo iz dana u dan, 50 000 lica konstatiraše, kako je već inače smiješni prihod bio sveden na stoti dio. Ali je najvažnije to, što usprkos primitivnim oblicima života, broj stanovništva, obim proizvodnje i aspekt finalnih produkata zabranjuju uopće da se govori o pravom zanatstvu. U tropskoj Americi — u Braziliji, u Boliviji, ili u Meksiku — izraz ostaje u vrijednosti, bilo da se primjenjuje na obradu metala, stakla, vune, pamuka ili slame. Sirovina je lokalnog porijekla, tehnike su tradicionalne, a uvjeti proizvodnje domaći; upotreba i oblik su određeni ukusom, navikama i potrebama proizvođača.

Ovdje pak, srednjevjekovno stanovništvo je u punoj ručno-obrađivačkoj eri jurnulo i bacilo se na milost i nemilost svjetskog tržišta. Od polazne pa sve do ishodne točke ono živi pod režimom otuđenja. Sirovina im je strana, potpuno za tkače iz Demre, koji upotrebljavaju uvezenu pređu iz Engleske ili Italije", djelomično za kućne obrađivače sedefa, iz Langalbunda, čije su školjke domaćeg porijekla, ali ne i kemijski proizvodi, kartoni i metalni listovi neophodni za njihovu proizvodnju. A svuda je proizvodnja u samom začetku according to foreign standards, budući da ti nesretnici jedva imaju sredstava da se obuku, a još manje da se zakopčaju. Pod zelenilom tih seoskih pejzaža i na tihim kanalima, na čijim su rubovima nanizane kolibe, odvratni lik tvornice pojavljuje se u vidu filigrana, kao da je historijska i ekonomska evolucija uspjela odrediti i nametnuti svoje najtragičnije faze na račun tih jadnih žrtava; srednjovjekovna oskudica i epidemije, bjesomučno izrabljivanje kao u početku industrijske ere, besposlica i suvremeni kapitalizam. 14., 18. i 20. vijek ugovorili su ovdje sastanak, da izvrgnu poruzi

idilu, kojom je tropska priroda obdarila ovaj kraj.

U tim sam oblastima, gdje je gustoća stanovništva katkada 1000 na četvorni kilometar, mogao nesmetano odmjeriti historijsku prednost, koja je još u rascvatu u tropskoj Americi (a do izvjesne točke i u cijeloj Americi) pošto je ostala, apsolutno i relativno, bez ljudi. Slobodan nije nikakav juridički izum niti filozofsko blago, drago svojstvo civilizacija vrednijih nego su druge, jer ga znaju proizvesti i sačuvati. Ona proizlazi iz objektivnog odnosa pojedinaca i prostora, koji on zauzima, između potrošača i sredstava, kojim raspolaže. A nije sigurno ni to, da ovo nadoknađuje ono, i da se jedno bogato ali pregusto društvo ne će otrovati od te gustoće, poput onih parazita u brašnu, koji mogu i na udaljenosti da se istrijebe vlastitim toksinima čak i prije, nego što im ponestane hranjive materije.

Treba mnogo ili naivnosti ili nepoštenja pa misliti, da ljudi biraju svoja vjerovanja nezavisno od njihova stanja. Ne samo da politički sistemi ne određuju oblik opstanka društva, već naprotiv oblici opstanka daju smisao raznim ideologijama, koje ih objašnjavaju: ovi znakovi mogu predstavljati sredstvo sporazumijevanja samo kad postoje predmeti, na koje se odnose. Ovoga časa, nesporazum između Zapada i Istoka je prije svega semantičke prirode: formulacije, koje hoćemo tu da proširimo, sadrže odsustvo značenja ili razliku u značenju. Naprotiv, kad bi bilo moguće da se stvari izmijene, za njihove žrtve bilo bi malo važno, da li bi to bilo u okvirima, koje bismo procijenili nepodnošljivim. Oni ne bi osjetili da su postali robovi, nego baš naprotiv da su se oslobodili, da im je prinudni rad postao dostupan, da im je dostupna racionirana ishrana i dirigirana misao, pošto bi to za njih bio historijski način da se domognu rada, hrane i užitka intelektualnog života. Načini, koji na prvi pogled čine da čovjeka nečega lišavaju, bili bi resorbirani pred očiglednosti date stvarnosti i koju smo mi sami dotada, u ime prividnosti, uskraćivali.

Osim političkih i ekonomskih sredstava, koja su shvatljiva, problem postavljen sučeljenjem tropske Azije i Amerike ostaje problem ljudskog množenja na ograničenom prostoru. Kako da se u tom pogledu zaboravi, da Evropa zauzima središnji položaj između ta dva svijeta? Indija se uhvatila u koštac s tim problemom broja još prije 3000 godina tražeći, sa sistemom kasta, sredstvo, kako da preobrazi kvalitet, to jest da izdiferencira grupe ljudskog društva, kako bi mogle živjeti jedne pored drugih. Ona je čak taj problem zamislila na mnogo širem planu: protežući ga izvan čovjeka, na sve oblike života. Stroga vegetarijanska ishrana izazvana je istim staranjem kao i

režim kasta, to jest da spriječi društvene grupe i životinjske vrste da ne zadiru jedne u druge, da svakoj obezbijedi njoj svojstvenu slobodu zahvaljujući tome, što će se one prve odreći korištenja antagonističke slobode. Tragično je za čovjeka, što je taj veliki eksperimenat propao, hoću reći, da u toku historije kaste nisu uspjele dostići stanje, u kome bi mogle ostati jednake, jer su različite — jednake u tom smislu, što su nesamjerljive — i što se među njih uvukla ona podmukla doza homogenosti, koja je dopuštala usporedbu, i prema tome stvaranje hijerarhije. Jer ako ljudi mogu postići da jedni žive pored drugih pod uvjetom da jedni drugima priznaju da su ipak ljudi, ali na drukčiji način, oni to mogu također odbijajući jedni drugima jedan stupanj čovječje usporedivosti, to jest podčinjujući se.

Ovaj veliki neuspjeh Indije je poučan: postajući suviše mnogobrojno i pored genijalnosti svojih mislilaca, jedno se društvo može učiniti trajnim samo izlučujući ropstvo. Kad ljudi počnu osjećati da im je tijesno u njihovu geografskom, društvenom i misaonom prostoru, jedno jedino jednostavno rješenje može da ih zavede: ono, koje se sastoji u tome, da se ospori ljudsko svojstvo jednom dijelu vrste. Kroz nekoliko decenija, oni će drugi osjetiti da su im lakti slobodni. Zatim treba pristupiti jednom novom načinu isključivanja. U toj svjetlosti, događaji, kojima je već dvadeset godina Evropa pozornica, sažimljući čitav vijek u toku kojega joj se stanovništvo udvostručilo, ne mogu više da mi se prikažu kao rezultat skretanja jednog naroda, jedne doktrine ili jedne grupe ljudi. Vidim u tome prije predznak jedne evolucije ka jednom savršenom svijetu, što je Južna Azija pokušala izvesti jedno ili dva tisućljeća prije nas, i čega se mi, osim ako ne donesemo, velike odluke, ne ćemo možda uspjeti osloboditi. Jer ta sistematska devalorizacija čovjeka po čovjeku se širi, i to bi značilo biti suviše licemjeran i nesavjestan pa odgurnuti problem pravdajući se strahom od momentane zaraze.

Ono što me u Aziji plaši, *to je slika naše budućnosti, kojoj je ona predhodila. S indijanskom Amerikom radujem se odrazu, koji je i tamo prolazan, jedne ere, gdje je vrsta bila po mjeri svoga svijeta i gdje je bio ustaljen valjan odnos između uživanja slobode i njezinih oznaka.

PETI DIO - CADUVEO

PARANA

Logornici, logorujte u Parani. Ili radije nemojte; odrecite se toga. Sačuvajte u posljednjim mjestima u Evropi svoj umašteni papir, svoje neslomljive bočice i već otvorene kutije konzervi. Razapnite tu svoje šatore. Ali s onu stranu granice, do koje su pioniri doprli dok ne istekne tako kratak rok, što nas odvaja od njihova potpunog uništenja, poštedite bujice šibane svježom pjenom, što se propinjući spuštaju niz terase usječene u ljubičaste bokove bazalta. Ne gazite po vulkanskoj naplavini s osvježavajućom kiselinom; kad bi vaši koraci mogli da se pokolebaju na pragu pustih livada i velike vlažne šume četinara, što probijaju splet lijana i paprati, da bi do neba izdigli oblike, koji su obrnuti od oblika naših jela: ne kupe, što se prema vrhu sužavaju, već naprotiv — raslinje kao stvoreno da očara Baudelairea — što oko trupa slaže šesterokutne ravnine svojih grana, i šireći ih ljevkasto sve do posljednje, koja se razgranala u obliku džinovskog štita. Djevičanski i veličanstven pejzaž, koji kao da je milijunima vjekova ostao netaknuto i prebogato nalazište uglja, i koji nadmorska visina, as njom i udaljenost od tropske oblasti oslobađa od amazonske zbrke da bi mu dala neiskazanu veličanstvenost i sređenost. Jedino što se tu mogu vidjeti neizbrisivi tragovi jedne rase mudrije i moćnije od naše, iščeznuću koje zahvaljujemo, što možemo prodrijeti u taj prekrasni park, danas zapao u dubok muk i potpuno zapušten.

Na tom terenu, što nadvisuje obje obale rijeke Rio Tibagy na 1000 metara otprilike nadmorske visine došao sam u prvi dodir s divljacima, prateći šefa odjeljenja Službe za zaštitu Indijanaca.

U vrijeme otkrića, cijela južna oblast Brazilije služila je za nastambu plemenima srodnim po jeziku i po kulturi i koju svrstavaju pod imenom Gé. Oni su bili po svoj prilici potisnuti od nedavnih osvajača pripadnika skupine tupi-jezika, koji su već bili zaposjeli cijeli obalni pojas i protiv kojih su se oni borili. Štićeni uvalama ispresijecanim terenima u teško pristupačnim predjelima, Géi na jugu Brazilije su za nekoliko vjekova nadživjeli Tupe, koje su kolonizatori brzo potamanili. U šumama južnih država: Parana i Santa-Catarina, malobrojne skupine divljaka održale su se do 20. vijeka; još ih je možda preostalo nekoliko do 1935., tako nemilosrdno proganjanih tokom posljednjih stotinu godina, da se više ne mogu vidjeti; ali ih je većinu

brazilijanska vlada bila sakupila i nastanila oko 1914. na nekoliko mjesta. Spočetka su se činili napori da se privedu suvremenom načinu života. U selu Sâo-Jeronymo, koje mi je služilo kao baza, nalazile su se: bravarnica, pilana, škola i apoteka. Naselje je redovno dobivalo alat: sjekire, noževe, klince; dijelila su se odijela i pokrivači. Dvadeset godina kasnije ti su pokušaji napušteni. Prepustivši Indijance vlastitim sredstvima. Služba zaštite pokazivala je ravnodušnost, u koju je zapala zbog nemara državnih vlasti (poslije je ipak stekla nešto ugleda); tako je bila prisiljena, ne želeći to, da pokuša jedan drugi metod, kojim bi se podstakla bilo kakva inicijativa samih urođenika, kako bi bili primorani, da sami sobom upravljaju.

Od ovog kratkotrajnog civilizatorskog pokušaja urođenici su zadržali samo brazilijansko odijelo, sjekiru, nož i iglu za šivanje. Sve je drugo bilo propao pokušaj. Bili su im podigli kuće, a oni su živjeli napolju. Činjeni su napori da ih zadrže po selima, a oni su ostali nomadi. Krevete su iscijepali, da njima nalože vatru i spavali su na goloj zemlji. Stada krava, koja je vlada bila poslala, lunjala su po volji, jer su urođenici s gađenjem odbijali njihovo meso i mlijeko. Drveni šipovi na mehanički pogon uzastopnim punjenjem i pražnjenjem pomoću jedne crpaljke pričvršćene na jednoj strani poluge (naprava česta u Braziliji, gdje je poznata pod imenom *monjolo*, a koju su Portugalci možda donijeli s Istoka) trunuli su neiskorišteni, jer je ručno tucanje ostalo u općoj upotrebi.

Na moje veliko razočaranje, Indijanci u Tibagyu nisu dakle bili potpuno »pravi Indijanci«, a još manje »divljaci«. Ali oslobodivši posvema poezije naivnu predodžbu, koju početnik etnograf stvara o svojim kasnijim iskustvima, Indijanci su me podučili da moram biti oprezan i objektivan. Našavši ih manje netaknute nego što sam očekivao, otkrit ću uskoro da su mnogo tajanstveni]i, nego što bi se po njihovu spoljašnjem izgledu moglo vjerovati. Oni su u punoj mjeri ilustrirali ono sociološko stanje, koje teži da postane isključivo za promatrača iz druge polovine 20. stoljeća nepodnošljivo, te on konačno diže ruke od »primitivaca«, kojima je civilizacija bila surovo nametana, pošto se jedanput prebrodila opasnost, koju su oni uvijek bili skloni u njoj vidjeti. Formirana dijelom od starih tradicija, koje su se oprle utjecaju bijelaca (kao što je upotreba turpije i umetanje zuba, među ovima tako česta), a drugim od onoga što je pozajmila od suvremene civilizacije, njihova je kultura sačinjavala originalnu cjelinu, za proučavanje koje, ma kako da je mogla biti lišena slikovitosti, nije mi trebala bolja škola od one čistih Indijanaca, kojima sam se kasnije morao približiti.

Međutim, naročito otkako su ti Indijanci bili prepušteni sami sebi, mogli smo zapaziti čudan poremećaj površne ravnoteže između suvremene kulture i primitivne kulture. Iz prastarih životnih oblika, ponovno se pojavila tradicionalna tehnika, proizašla iz jedne prošlosti kojoj ne bismo smjeli zaboraviti još živu bliskost. Otkud oni kameni maljevi divno uglačani, koje sam našao u indijanskim kućama pomiješane s tanjurima od emajliranog željeza, kupljenim kašikama u nekom bazaru, i čak — ponekad — s ostacima kostura kakva stroja za šivanje? Trgovačka razmjena, u šumskoj tišini, s tim stanovništvom iste rase, ali koje je ostalo divlje, i čija ratoborna aktivnost sprečava krčiocima da prodru u neke predjele Parane? Da se odgovori na ta pitanja, trebalo bi točno poznavati odiseju onoga starog bravo — Indijanca, koji se onda povukao u mirovinu u jednu vladinu koloniju.

Ti predmeti, nad kojima se kasnije zamislimo, još se nalaze kod ponekih plemena i svjedoče o jednoj epohi, kad Indijanac nije znao ni za kuću, ni za metalne alatke. I u polusvijesnim uspomenama ljudi, stara se tehnika još održava. Mjesto žigica, koje dobro poznaje, ali su skupe i teško ih je nabaviti, Indijanac radije okreće ili trlja dva palmina drvca. A često se u napuštenoj kući mogu naći obješene zarđale puške i pištolji, koje je nekoć dijelila vlada, dok čovjek lovi u šumi pomoću luka i strelice s isto onako sigurnom tehnikom kao što je ona kod naroda, koji nikada nisu čuli ni vidjeli vatreno oružje. Isto tako starinski način života, površno prekriven zvaničnim naporima, krči opet sebi put, s istom sporošću i s istom sigurnošću kao kod onih kolona Indijanaca, koje sam susretao, kako brazdaju jedva primjetne staze po šumi, dok se ruše krovovi u napuštenim selima.

Jedno petnaestak dana putovali smo na konjima po jedva primjetnim stazama kroz velika šumska prostranstva, da je često trebalo zaći duboko u noć, dok stignemo do kolibe, gdje ćemo otpočinuti. Kako konji stižu da kopitima gaze po zemlji kod tolike pomrčine, koju raslinje nadsvođeno nad našim glavama više od 30 metara čini neprodornom, ja to ne znam. Sjećam se samo, da smo se satima i satima drmusali jašući na tim konjima, koji su sporim korakom klackali naprijed. Čas spuštajući se niz strm nagib ovi bi nas povukli naglo naprijed i da ne bismo pali, ruka je neprestano morala biti spremna da se grčevito prihvati za visoku izbočinu seljačkog sedla; po svježini koja je dopirala s tla i po zvučnom pljuskanju nagađali smo da prelazimo preko nekog gaza. A onda, mijenjajući klackalicu, konj se posrćući vere uz suprotnu strminu, kao da bi svojim neujednačenim i u noćnoj tami neshvatljivim kretnjama htio da se otarasi i sedla i jahača. Kad ste ipak

napokon uspostavili ravnotežu, preostaje vam još da budete budni, kako ne biste izgubili blagodat onog čudnog predosjećanja, koje vam omogućava, da bar svaki treći put navrijeme uvučete glavu među ramena da njome ne zakačite za kakvo nisku granu premda je niste vidjeli.

Uskoro će se u dalji jasno razabrati glas; nije to rikanje jaguara, koje smo čuli jedanput u sumrak. Sad je to lavež psa, odmor se bliži. Poslije nekoliko minuta naš vodič mijenja pravac; idući za njim prodiremo na mali zapušteni salaš, gdje ograda od tankih cjepanica označava tor za marvu; pred jednom kolibom, napravljenom od palminih dasaka i natkritom slamnim krovom, kreću se dvije spodobe odjevene u tanko pamučno bijelo platno: to su naši domaćini, muž često porijeklom Portugalac, žena Indijanka. Na svjetlosti od jednog u petroleum zamočenog fitilja, lako nam je razgledati sve što ima da se vidi: tlo od nabijene zemlje, jedan sto, ležaj od dasaka, nekoliko sanduka mjesto stolica, i na ognjištu od stvrdnute ilovače, nešto kuhinjskog suđa, koje je udešeno od kantica za benzin i kutija od konzervi, koje su negdje dobili. Zurimo da nategnemo mreže za spavanje provlačeći užad kroz razmake među zidovima; ili će se otići napolje i spavati u *païou*, pod strehom, gdje je od kiše sklonjena žetva kukuruza. Može se to nekome činiti vrlo čudno, ali gomila suhih klipova kukuruza, s kojih još nije zguljeno lišće, može poslužiti kao ugodan ležaj; svi ti duguljasti tvrdi predmeti klize jedni o druge da se u cjelini slože prema obliku spavačeva tijela. Nježan travkast i sladunjav miris suhog kukuruza djeluje začudo umirujuće. Hladnoća i vlaga bude ipak čovjeka u zoru; mliječna magla penje se s proplanka; hitro ulazimo u kolibu, gdje ognjište sja u vječitom polumraku te nastambe bez prozora, čiji zidovi više liče na šupljikastu ogradu. Domaćica sprema kavu, ispržena dok nije postala sjajno crna u zašećerenoj posudi, i neku *pipocu*, pahuIjičaste kokice kukuruznih zrna s komadićima slanine; skupimo konje, osedlamo ih i putujemo dalje. Za nekoliko trenutaka rosom pokrivena šuma zatvorila se nad zaboravljenom kolibom.

Rezervat Sâo-Jeronymo se pruža na 100 000 hektara otprilike, nastanjen je sa 450 urođenika podijeljenih u grupe u 5 ili 6 zaseoka. Prije polaska, iz statističkih podataka u stanici mogao sam procijeniti, kakva su pustošenja izazvali malarija, tuberkuloza i alkoholizam. Ima već deset godina, da ukupan broj novorođenih nije premašio 170, dok je sam moralitet djece dostigao 140 lica.

Posjetili smo drvene kuće, koje je podigla federalna vlada, skupljene u seoca od po pet do deset ognjišta, na obali rijeke; vidjeli smo i usamljene

kuće, koje su ponegdje podigli Indijanci: četvrtasta taraba od letava palmina drveta, povezanih lijanama, i natkritih krovom od lišća, koji je pričvršćen za zid samo na četiri ugla. Napokon smo se uvukli i pod strehe od granja, gdje živi katkad cijela porodica pored neiskorištene kuće.

Stanovnici su okupljeni oko vatre, koja gori dan i noć. Muškarci uglavnom imaju na sebi košulju u prnjama i neke stare hlače, žene pamučnu haljinu, koju nose na goloj koži, ili katkad običan prekrivač povezan ispod pazuha, djeca su potpuno naga. Svi nose, kao i mi, kad putujemo, široke slamne šešire, njihov jedini proizvod i njihovo jedino dobro. Kod oba spola i pri svakom uzrastu, mongolski tip je očigledan: nizak stas, lice široko i plosnato, izbočene jagodice, kose oči, koža žuta, kosa crna i glatka — koju žene nose bezbrižno kratku i dugu — dlake po tijelu rijetke ili ih nikako i nema.

Svi stanuju samo u jednoj odaji. Tu jedu u ma koje doba dana slatke krumpire, koje peku pod pepelom i dohvataju dugim bambusovim mašicama; tu spavaju na tankom sloju paprati ili na rogozini od kukuruzovine, svaki s ispruženim nogama prema vatri; usred noći ono malo žeravice, što se još održava i zid od slabo spojenih letava sačinjavaju bijednu obranu od mrzle zime na 1000 metara nadmorske visine.

Na tu jedinu odaju svode se kuće, koje grade urođenici; ali i u kućama koje je podigla vlast, samo se jedna odaja koristi. Tu je izloženo, na golom tlu, sve bogatstvo Indijančevo, u takvom neredu, koji zgražava naše vodiče, *caboclos-e* susjednog *sertâo-a*, i gdje se jedva može razabrati, koji su predmeti brazilijanskog porijekla, a koji su domaće proizvodnje. Među prvima, općenito, nalaze se sjekira, noževi, tanjuri od emajla i metalne posude, tkanine, igla i konac za šivanje, katkad koja boca pa čak i kišobran. Pokućstvo je također najjednostavnije: nekoliko niskih klupičica, drvenih, porijekla guarani, koje upotrebljavaju i *caboslos-i*; košare u svim veličinama i za svaku upotrebu, koje svjedoče o tehnici »gustog i išaranog pletarstva« tako čestoj u Južnoj Americi; sito prosijavanje brašna, drveni avan, drveni ili kameni kočići, nešto grnčarije; napokon mnoštvo raznih sudova različitog oblika i namijenjenih za razne upotrebe, izrađenih od *abobre* , ispražnjene i isušene tikve.

Slika 4. — Grnčarija kaingang.

Koliko muke da se domogneš ma kojeg od tih jadnih predmeta! Prethodno obdarivanje cijele obitelji prstenjem, ogrlicama i staklenim froševima katkad nije dovoljno da se uspostavi neophodan prijateljski kontakt. Čak i ponuda velike količine milreisa u čudovišnoj disproporciji s bijedom traženog predmeta ostavlja vlasnika ravnodušnim. »On ne može.« »Da je on sam izradio taj predmet, on bi ga drage volje dao, ali i on ga je dobio već davno od neke starice, koja je jedina znala kako se prave te stvari. Ako ga dâ, kako će ga onda nadomjestiti? Starice, razumije se, nema nikad tu. »Gdje je?« »On ne zna« — neodređena kretnja — »negdje u šumi«... Uostalom, što vrijede svi naši milreisi za tog starog Indijanca, koji drhti od groznice, 100 kilometara daleko od najbližeg dućana bijelaca? Čovjek osjeća stid da oduzme tim bijednim ljudima jedan mali alat, kojega će gubitak za njih biti nenadoknadiv...

Ali često biva to i drukčije. Bi li mi ta Indijanka prodala taj lonac? »Dabome da bi.« Ali nažalost nije njezin. A čiji je? — šutnja. — Je li njezina muža? »Nije. — Njena brata? — Nije ni njegov. — Njezinog sina? — Ni njegov.« On je njene unuke. Unuka je očito vlasnik svih predmeta, koje mi hoćemo da kupimo. Mi je promatramo — ima 3 ili 4 godine — čučnula je kod ognjišta, potpuno se zanijela prstenom, koji sam joj maloprije natakao na prst. I onda nastane dugo pogađanje s tom gospođicom, pri čemu njezini roditelji nikako ne sudjeluju. Prsten i 500 »reisa« ostavljaju je ravnodušnom.

Za jedan broš i 400 reisa je pristala.

Pleme Kainganga obrađuje nešto malo zemlje, ali ribolov, lov i pabirčenje čine njihova glavna zanimanja. Postupak pri ribolovu je tako bijedno oponašanje bijelaca, da učinak mora da je slab: vitak prut, brazilijanska udica učvršćena s malo smole na kraju jednog konca, katkad samo komad obične krpe tanko isječene mjesto konca. Taj nomadski život u šumi, u kojoj se tjednima čitave obitelji gube, gdje nitko nije išao za njima u njihova tajna skloništa i njihovim zamršenim putovima, zasniva se na lovu i pabirčenju. Mi smo katkad na okuci neke staze sreli njihovu malu trupu, kad je izbila iz šume i odmah se opet izgubila u njoj; muškarci na čelu, naoružani *bodoque-om*, lukom, koji služi da izbacuje kuglice u lovu na ptice, s pletenim tobolcem preko ramena, koji je napunjen municijom od sušene ilovače. Za njima žene, noseći na leđima sve bogatstvo obitelji u brenti povezanoj o čelo pojasom ili širokim kajišem od kore. Tako putuju djeca i predmeti domaćinstva. Poslije nekoliko izmijenjenih rijeci dok su nam pridržavali konje, i pošto oni jedva nešto malo uspore hod, i šuma zapada opet u potpunu tišinu. Znamo samo, da će naredna kuća biti — kao i tolike druge — prazna. Kako dugo?

Takav nomadski živct može potrajati danima ili tjednima. Vrijeme lova i vrijeme kad sazrijeva voće — *jaboticaba*, naranča i *lima* — izazivaju masovno pokretanje cjelokupnog stanovništva. Gdje se oni sklanjaju u gustoj šumi? U kakvim skrovištima nalaze svoje lukove i strelice, od kojih se može samo slučajno naići na koji primjerak u kakvom kućnom uglu? S kakvim tradicijama, obredima, vjerovanjima obnavljaju oni veze?

Povrtljarstvo je na zadnjem mjestu te primitivne ekonomije. Usred šume naiđe se ponekiput na urođeničke krčevine. Među visokim zidinama od stabala, nešto bijednog zelenila zauzima desetak četvornih metara: banane, slatki krumpir, manioca i kukuruz. Zrno se najprije suši na vatri, onda ga žene u avanu štuku radeći pojedinačno ili udvoje. Brašno se jede neposredno ili zamiješano s mašću da se napravi gust kolač; crni grah se dodaje toj hrani; divljač i napola pripitomljena svinja daju meso. Ono se uvijek peče, nataknuto na ražanj iznad vatre.

Treba spomenuti i one blijede larve što gmižu na nekim trulim deblima, koja zovu Koro. Indijanci, uvrijeđeni što im se bijelci zbog toga rugaju, ne priznaju da vole jesti tu gamad i odlučno poriču da ih jedu. Dovoljno je proći šumom i vidjeti po zemlji, na dužini 20 do 30 metara, trag velikog *pinheiro-a*, koji je oluja srušila, potpuno ogoljela, svedena na kostur od stabla. Oni što

tragaju za korom prošli su tuda. I kad se iznenada bane u neku indijansku kuću, može se primijetiti, prije nego hitra ruka ne sakrije, lončić do vrha pun gamizave dragocjene poslastice.

A isto tako nije laka stvar prisustvovati vađenju *koroa*. Dugo mi smišljamo plan, kako da to postignemo, kao da spremamo zavjeru. Neki grozničavi Indijanac, sâm u napuštenom selu, čini se, da će nam lako nasjesti. Turimo mu sjekiru u ruku, vučemo ga, guramo ga. Uzalud trud, pretvara se da ništa ne zna o onome, što od njega tražimo. Hoće li to biti još jedan neuspjeh? Sto da se radi! Pokušavam s posljednjim argumentom: htjeli bismo jesti koro-a. Tako uspijevamo da žrtvu dovučemo do debla. Od prvog udarca sjekirom pokazuju se šuplji kanali duboko u srcu drveta. U svakome po jedna debela životinja blijedožute boje, dosta slična svilenoj bubi. A sad treba održati riječ. Pod čvrsto uprtim pogledom Indijanca, otkinem glavu mojoj divljači; iz tijela izbi neka masna bjelkasta masa, koju, ne bez skanjivanja, ipak okušam: ima čvrstinu i gipkost maslaca, a ukus kao mlijeko iz kokosova oraha.

XVIII - PANTANAL

Poslije tog krštenja bio sam spreman na prave pustolovine. Prilika za to pružit će se za vrijeme univerzitetskih ferija, koje u Braziliji traju od studenog do ožujka, to jest u sezoni kiša. Usprkos toj nezgodi, odlučio sam da dođem u dodir s dvije urođeničke grupe, od kojih je jedna vrlo slabo proučena i možda već za tri četvrtine iščezla: pleme Caduveo na paraguayskoj granici; druga je bolje poznata, ali se još može o njoj svašta saznati: pleme Bororo, u centralnom Mato-Grossu. K tome, Nacionalni muzej u Rio-de-Jeneiru mi je predložio da obiđem jedan arheološki objekat, koji se nalazio na mom putu i koji se spominje po arhivama, a da nitko nije imao prilike da se njime pozabavi.

Otada sam često išao od Sâo-Paola do Mato-Grossa, čas avionom, čas kamionom, čas opet vlakom ili brodom. Ova posljednja prevozna sredstva koristio sam 1935.—36.; zapravo, položaj o kome sam govorio nalazi se u blizini željezničke pruge, nedaleko od njene krajnje točke u Porto-Esperanca, na lijevoj obali rijeke Rio-Paraguay.

Malo se ima reći o tom zamornom putu; željeznička kompanija Noroeste vas dovede najprije u Bauru, usred pionirske zone; tu se uzima »noćni« za Mato-Grosso, koji prelazi kroz južni dio države. Ukupno tri dana putovanja

vlakom, koji se podlaže drvima, vozi smanjenom brzinom, zaustavlja često i dugo da bi se snabdio gorivom. I vagoni su bili od drveta i prilično rasklimani: kad se čovjek probudi, sve mu je lice puno zrnaca stvrdnute ilovače, koja se stvaraju od sitne crvene prašine *sertâo-a* i uvlači u svaki nabor i u svaku poru. Vagon-restaurant je već bio vjerna slika prehrambenog načina u unutrašnjosti: meso svježe ili sušeno već prema prilikama, riža i crni grah sa, da bi se upio sok, *îarinha-om*: kašom od kukuruza ili svježe manioke, koja se isuši na toploti i razdrobi u krupna zrnca; najzad neizostavni brazilijanski desert, kriška paste od coigna ili goyave s komadićem sira. Na svakoj stanici derani prodaju putnicima za nekoliko novčića sočne ananase sa žutom jezgrom, koja pruža božanstveno osvježenje.

U državu Mato-Grosso ulazi se nešto malo pred stanicom Tres-Lagaos, pošto se prijeđe preko Rio-Parana, koja je rijeka toliko rasplinuta, da se i pored kiša, koje su već počele padati, dno još uvijek vidi na više mjesta. Onda počinje pejzaž, koji će mi postati i prisan, i nepodnošljiv i neophodan tokom svih godina moga putovanja u unutrašnjost, jer je on značajan za centralnu Braziliju počam od Parane do amazonske kotline: ujednačene visoravni ili vrlo malo talasaste; beskrajni vidokruzi, vegetacija žbunovita sa, tu i tamo, ponekim stadom zeba, koje se propinju, kad vlak prolazi. Mnogi putnici komentiraju protivrječnost prevodeći MatoGrosso sa »velika šuma«: riječ šuma se dobije od ženskog roda riječi mata, dok muški rod izražava dopunski aspekt južnoameričkog pejzaža. Mato-Grosso dakle znači točno »velika šikara«; i nijedan izraz ne bi mogao bolje odgovarati tom divljem i tužnom kraju, ali kojeg monotonija pruža nešto grandiozno i zanosno.

Istina, ja isto tako prevodim i riječ *sertâo* sa šikara. Taj izraz ima nešto drukčije nuzgredno značenje. *Mato* se odnosi na objektivni karakter pejzaža: šikara, kao kontrast riječi šuma; dok izraz *sertâo* ima subjektivno značenje: pejzaža u odnosu na čovjeka. Izraz *sertâo* označava dakle šikaru, ali u smislu suprotnosti s nastanjenim i obrađenim predjelima: to su oblasti, u kojima se čovjek ne zadržava trajno. Kolonijalni jezik pruža možda točan ekvivalent s izrazom »bled«.

Ponekiput se visoravan prekida i ustupa mjesto nekoj pošumljenoj, travnoj, gotovo nasmijanoj dolini pod blagim nebom. Između Campo-Granda i Aquidauane jedna dublja uvala otkriva plamene grebene serre Maracaju, čija grotla zaklanjaju već, u Corrientesu, jedan *garimpo*, to jest centar istraživača dijamanata. I sad se sve mijenja. Cim se pređe Aquidauana, ulazi se u pantanal: najveću baruštinu na svijetu, koja zaprema srednji tok Rio

Paraguaya.

Gledana iz aviona, ova oblast rijeka, što vijugaju po ravnom terenu pruža prizor lukova i meandra, gdje vode zastaju. Samo se korito rijeke prikazuje obrubljeno blijedim krivuljama, kao da je priroda oklijevala dok mu je dala njegovu sadašnju i privremenu trasu. Na tlu, pantanal postaje pejzaž iz snova, gdje se stada indijanskih goveda sklanjaju kao na plovne kovčege na vrhu brežuljaka; dok u naplavIjenim barama jata golemih ptica: flaminga, bijelih čaplja, sivih čaplja, obrazuju kompaktne otoke, bijele i ružičaste, još manje pernate od lepezastog mladog lišća palmi c aranda, koje na svojim listovima izlučuju dragocjeni vosak, i kojih prorijetki šumarci jedino razbijaju lažno nasmijanu perspektivu te navodnjene pustinje.

Tmurni Porto-Esperanca, tako netočno prozvan, ostao mi je u sjećanju kao najčudniji predjel, koji se može naći na površini globusa, izuzev možda Fire-Island u državi NewYork, koji sad rado uspoređujem s njim, budući da oba mjesta pružaju tu analogiju, što su okupili najkontradiktornije podatke, ali svaki pod drugim ključem. Isti geografski i ljudski apsurd tu je izražen, ovdje komičan, a tamo žalostan.

Da li bi Swift mogao izmisliti Fire-Island? To je pjeskovita strijela lišena svakog raslinja, koja se pruža duž LongIslanda. Sva se izdužila, ali nije široka: 80 kilometara u jednom smjeru, 2 do 300 metara u drugom. Sa strane oceana more je slobodno, ali tako bučno, da se tu nitko ne usuđuje kupati; prema kopnu, ono je uvijek tiho ali tako malo duboko, da se čovjek tu ne može ni zagnjuriti. Onda se vrijeme provodi loveći ribu, koja nije za jelo; da bi spriječili da se ne usmrdi, upozorenja postavljena u pravilnim razmacima upozoravaju ribare na naredbu, da se riba zakopa u pijesak, čim se izvuče iz vode. Dune Fire-Islanda su toliko nestalne i njihove izbočine iz vode toliko nesigurne, da druge objave zabranjuju hodati po njima, jer postoji opasnost da će se one srušiti u vodu, koja je ispod njih. Preokrenuta Venecija, tu je pokretno tlo a kanali su stabilni: da bi se mogli tuda kretati, stanovnici Cherry-Grove-a, zaseoka na srednjem dijelu otoka, moraju obavezno da se služe mrežom drvenih mostića, kojom se održava saobraćaj na pilonima.

Da se upotpuni slika, Cherry-Grove je uglavnom nastanjen muškim parovima, privučenim bez sumnje općom izvrnutošću svih odnosa. Kako ništa ne raste u pijesku, osim otrovnog bršljana u širokim plohama, ljudi se snabdijevaju kod jedinog trgovca, koji se smjestio do samog iskrcavališta. U uličicama višim i prostranijim od dune, vide se onda sterilni parovi kako ulaze u kolibu i kako pred sobom guraju dječja kolica (jedina vozila podesna

za te tjeskobne puteve), u kojima nema ništa osim izletničkih boca s mlijekom, koje nikakvo dojenče ne će da pije.

Fire-Island ostavlja dojam neke vesele lakrdije, kojoj Porto-Esperanca predstavlja repliku i kojom se ukleto stanovništvo na bolji način služi. Ničim se ne dâ opravdati, što se ono tu smjestilo, osim nasipom uz rijeku podignutom radi željezničke pruge duge 1 500 kilometara kroz kraj koji je $^{3}/_{4}$ nenastanjen; odatle, saobraćaj s unutrašnjošću obavlja se samo lađom, a tračnice se prekidaju iznad blatnjave strme obale, s mukom učvršćene daskama, koje služe za iskrcavanje iz malih riječnih parobroda.

Nema drugih stanovnika osim namještenika na pruzi; nema ni drugih kuća osim njihovih. To su drvene barake podignute usred močvare. Do njih se dolazi preko klimavih dasaka, kojima je izbrazdan nastanjeni predjel. Smjestili smo se u jednoj kolibici, koju nam je kompanija stavila na raspolaganje, četvrtastoj kutiji, koja se sastoji od jedne sobice izdignute na visokim pilonima, do koje se može popeti ljestvama. Vrata se otvaraju u prazninu nad jednim staničnim kolosijekom; u zoru nas probudi zvižduk pomoćne lokomotive, koja će nam poslužiti kao naša privatna kola. Noći su mučne: vlažna vrućina, krupni komarči s močvara, što jurišaju na našu nastambu, pa i sami komarnici, koji su se iako suviše znalački zamišljeni još prije polaska, pokazali neprikladni, sve pridonosi da je san nemoguć. U pet sati, kod lokomotiva svojom parom zaspe naš tanki pod, vrućina prošlog dana još se osjeća. Nema magle, usprkos vlazi, već neko olovno nebo, neka teška atmosfera poput nekog dodatnog sastojka, koji kao da se uvukao u zrak, da bi ga onesposobio za disanje. Srećom lokomotiva brzo juri i, sjedeći na povjetarcu, i klateći nogama nad blatobranom, nekako stresemo sa sebe noćnu malaksalost.

Jedina pruga (njom prolaze dva vlaka tjedno) na brzinu je postavljena kroz močvaru, kao krhak puteljak, koji lokomotiva kao da će svakog trenutka napustiti. S jedne i s druge strane tračnica blatnjava i odvratna vodurina izlučuje bljutav smrad. A tu ćemo mi vodu morati piti tjednima i tjednima.

Zdesna i slijeva dižu se stabalca, razrijeđena kao u voćnjaku; udaljenost ih stapa u tamnu masu, dok pod njihovim krošnjama nebo, što se odražava u vodi, pravi svjetlucave mrlje. Sve kao da se iskuhava u toploti kao stvorenoj za sporo sazrijevanje. Kad bi bilo moguće opstati kroz tisućljeća u tom prethistorijskom pejzažu i zapažati kako vrijeme teče, bez sumnje bismo bili svjedoci preobražaja organske materije u treset, u kameni ugalj ili u naftu. Cak mi se činilo da sam vidio, kako ova izbija na površinu, bojeći vodu

divnim duginim preljevima; naši radnici nisu mogli vjerovati, da smo se i mi sami mučili, a da i njih toliko mučimo samo radi nekoliko polomljenih crepova; ohrabreni simboličkom vrijednošću, koju su pridavali našim plutanim šljemovima, koji su amblem »inženjera«, oni su zaključivali, da je arheologija samo izgovor za mnogo unosnija istraživanja rudnog blaga.

Katkad bi tišina bila poremećena životinjama koje je čovjek malo uplašio: *veado*, zgranuti srndać s bijelim repom; jata emu-a, a to su mali nojevi, ili bijela jata čaplji, što nisko nadlijeću nad površinom vode.

Usput radnici prilaze lokomotivi i vješaju se uz nas. Stoj: to je dvanaesti kilometar; sporedna se pruga prekida, treba sada doći do gradilišta vlastitim nogama. Zapažamo ga izdaleka s njegovim značajnim izgledom *capâoa*.

Iako se tako ne čini, voda .pantanala je donekle tekuća; ona nosi čahure i mulj, koji se na nekim mjestima gomila, gdje je raslinje pustilo korijen. Pantanal je na taj način zasut čupercima zelenila zvanim *capoes*, gdje su stari Indijanci smještali svoje šatore i gdje nailazimo na tragove njihova prolaza.

Mi smo dakle svakodnevno stizali do našeg capâoa stazom, koju smo obložili drvetom, a izgradili smo je od pragova nagomilanih uz prugu; tu smo provodili ubitačne dane, jedva dišući i pijući vodu iz močvare zagrijane suncem. U smiraj dana lokomotiva bi došla po nas, ili katkad jedno od onih vozila zvanih đavoli, koje bi radnici stojeći na nogama na sva četiri ugla gurali snažnim opiranjem čakije o teret, na način kako rade lađari. Umorni i iždnjeli, vratili bismo se da ni ne zaspimo u pustinju Porto-Esperance.

Stotinjak kilometara odatle nalazilo se neko poljoprivredno dobro, koje smo odabrali kao polaznu bazu da dođemo do plemena Caduveo. Ta *Fazenda francesa*, kako su to imanje zvali na pruzi, zauzimala je pojas otprilike od 50 000 hektara, kuda se vlak valjao u dužini od 120 kilometara. Na tom prostranstvu šikare i suhe trave lunjalo je oko 7 OOO grla (u tropskoj oblasti 5 do 10 hektara sasvim je dovoljno za jedno govedo), koja su se povremeno izvozila prema Sâo-Paolu, zahvaljujući željeznici sa stanicama na dva ili tri mjesta na području imanja. Obradivo zemljište, kojim se služilo stanovništvo, zvalo se Guaycurus, podsjećajući na naziv velikih ratničkih plemena, koja su nekoć vladala u cijelom tom kraju i od kojih su, na cijeloj brazilijanskoj teritoriji, jedino nadživjeli pripadnici plemena Caduveo.

Dva Francuza su upravljala imanjem s nekoliko porodica, čiji su članovi čuvali krave. Ne sjećam se imena mlađega; onaj drugi, koji se bližio četrdesetoj, zvao se Félix R. — Don Félix, zvali su ga među sobom. Prije nekoliko godina ubio ga je neki Indijanac.

Naši domaćini su odrasli ili su bili vojnici za vrijeme Prvog svjetskog rata; njihov temperament i njihove sposobnosti naveli su ih da postanu marokanski kolonisti. Ne znam, kakve su ih to privlačne spekulacije mogle natjerati, da se upuste u tako neizvjesnu pustolovinu u toj bezperspektivnoj oblasti Brazilije. Bilo kako bilo, 10 godina pošto je zasnovana, ta *Fazenda francesa* počela se osipati zbog nedovoljnosti osnovnog kapitala iscrpljenog kupovinom zemlje, bez raspoloživih sredstava za poboljšanje uzgoja krda i opreme. U prostranom bungalowu podignutom na engleski način, naši su domaćini živjeli oskudnim životom, baveći se napola gajenjem stoke i trgovinom živežnim namirnicama. Doista, tezga fazende predstavljala je jedini centar za snabdjevanje u opsegu od 100 kilometara najmanje. *Empregadosi*, to jest namještenici: radnici ili čobani svraćali su tu, da jednom rukom potroše ono što su zaradili drugom; vještinom pisanja povremena veresija pretvarala se u stalan dug i na taj način cijelo je poduzeće vođeno takoreći bez gotova novca.

Kako su cijene robi bile obično dvostruke ili trostruke od normalnih, posao bi mogao biti i unosan, da taj trgovački aspekt nije ostao sporedan. Bilo je u tome nešto bolno, kad bi subotom radnici dovukli nešto malo nabrane šećerne trske, pa bi je odmah gurnuli u *engenho* fazende — stroj sačinjen od grubo otesanih trupaca, u kom se stabljike trske melju obrtanjem triju drvenih val jaka — a onda se u velikim kotlovima od crnog lima na vatri isparava sok prije nego što poteče u kalupe, gdje se steže u riđu masu zrnastog sastava: to je *rapadura*; oni onda taj proizvod predaju u susjednom magazinu, gdje, pošto se sad pretvore u kupce, još iste večeri po visokoj cijeni nabavljaju za svoju djecu tu jedinu poslasticu na *sertâo-u*.

Naši su domaćini s filozofske strane prilazili toj vrsti eksploatacije; bez dodira sa svojim namještenicima izvan radnog odnosa, i bez susjeda iz svoje društvene klase (budući da se između njih i najbližih plantaža na paraguayskoj granici prostire indijanski rezervat), oni su sebi nametnuli vrlo strog način života i, pridržavajući ga se dosljedno, najbolje su se bez sumnje štitili od toga da ne izgube hrabrost. Jedini ustupci uzdržljivosti bili su odijelo i piće: u toj graničnoj oblasti, gdje su se mješale tradicije brazilijanske, paraguayska, bolivijska i argentinska, oni su usvojili način odijevanja u pampasima: bolivijski šešir od crne sitno upredene slame, sa širokim podvrnutim obodom i s visokim tuljcem i *chiripa*, neka vrsta pregače za odrasle od pamučnog platna u nježnim bojama, s riđim, ružičastim ili plavim prugama, koja ostavlja Stegna i noge gole izvan bijelih čizama od grubog

sukna, koje sežu do listova. U hladnijim danima, zamijenili bi *chiripu bombachom*: širokim čakširama kao u zuava, bogato izvezenim sa strana.

Gotovo po cijele dane provodili bi u toru da »obrađuju« stoku, to jest da je nadziru i da je izabiru za prodaju prilikom povremenih sajmova. U oblaku prašine, životinje gonjene grlenim kricima *capataza* prolazile su jedne za drugom ispred gospodara, da bi bile odvojene u nekoliko obora. Zebe s velikim rogovima, debele krave, uplašena telad natiskivali su se kroz prolaze od dasaka, gdje ponekiput kakav bik ne bi htio da uđe. Tada bi četrdeset metara fino upredenog remena vihoreći se prelazilo preko glave *lassoeira* i u isti čas, čini se, životinja pada dok se pobjedonosni konj propinje.

Ali dvaput dnevno — u 11 s. 30 ujutro i u 7 sati uvečer — sva bi se čeljad okupila pod pergolom, koja se prostirala oko nastambenih prostorija da dvaput dnevno obave obred sa *chimarrâo*, kako se naziva ispijanje matéa, posebne vrste čaja, koji se srče kroz slamku. Zna se da je maté stabalce, koje pripada istoj porodici kao i naš zimzelen, kojeg se grančice, lagano ispržene na dimu podzemnog ognjišta, melju u grub prah, rezeda boje, koji se onda dugo čuva u kačicama. Mislim na pravi maté, jer proizvod, što se u Evropi prodaje pod tim nazivom obično podleže tako kobnom preobražaju, da je izgubio svaku sličnost s originalom.

Ima više načina da se pije maté. Kad smo na ekspediciji, i onako iscrpeni postanemo nestrpljivi da se što prije okrijepimo tim pićem, pa se zadovoljavamo time, što ga bacimo punu šaku u hladnu vodu, koju zagrijemo da provri, ali je treba čim provri sklonuti s vatre — i to je najvažnije — inače maté gubi svaki ukus. Tada je zovu *cha de maté*, ili bolje reći čaj od maté, tamnozelen i gotovo uljast poput šalice jake kave. Kad nemamo vremena, zadovoljavamo se *téréré-om*, koji se sastoji u šmrkanju kroz sisaljku hladne vode, kojom se poprska šaka praha. Može se, ako se hoće otkloniti gorčina, uzeti *maté doce*, kako to rade lijepe paraguayke; treba onda popržiti na jakoj vatri prah pomiješan sa šećerom, potopiti tu smjesu u vrelu vodu i onda procijediti. Ali ja još nisam vidio ljubitelja maté, koji od svih tih recepata ne cijeni više *chimarrâo*, koji je u isto vrijeme društveni obred i lični porok, kada se sprema onako kao na fazendi.

Svi posjeda ju unaokolo jedne djevojčice, *chine*, koja drži kotlić za varenje, grijalicu i *cuiau*, čas tikvu s grlićem optočenim srebrom, čas — kao u Guaycurusu — zebin rog, koji je izrezbario neki čoban. Posuda je $^{2}/_{3}$ napunjena prahom, koji djevojčica pomalo kvasi vrelom vodom; čim smjesa postane tijesto, ona počne da dube pomoću srebrne cijevi, koja se na donjem

kraju svršava lukovicom s mnogo rupica, šupljinu pravilnog presjeka, tako da cjevčica leži sasvim na dnu, u majušnoj špilji, gdje će se tečnost skupiti, dok cijev treba da se upravo toliko kreće da ne poremeti ravnotežu tjestane mase, ali ne suviše, jer se inače voda ne će upiti. Kad je *chimarrâo* tako priređen, treba ga još samo zasititi tekućinom prije nego što se posluži domaćin kuće; pošto je on dva—tri puta srknuo i iskrenuo sud, isti se postupak izvodi prema svima učesnicima, muškarcima najprije, ženama zatim, ako ih ima. Onda se to istim redom ponavlja, dok se kotlić ne isprazni.

Prvi gutljaji izazivaju vrlo prijatan osjećaj — barem onome tko je navikao, jer nenavikli se opeče — koji proizvede malo mastan dodir vrela srebra, uskipljene vode, bogate hranjivom pjenom: gorke i mirisave jednovremeno, poput cijele jedne šume, koja kao da je zbijena u nekoliko kapljica. Meté sadrži neki alkaloid sličan onima u kavi, čaju ili čokoladi, ali kojeg količina (i polovična oporost sprovodnika) objašnjava možda umirujuće svojstvo a u isto vrijeme i okrepljujuće. Poslije nekoliko posluživanja maté obIjutavi, ali se opreznim traganjem mogu sisaljkom pronaći krivine, u kojima je ostalo još netaknutog chimarrâoa, pa se užitak produžuje uz još poneki lakši nalet gorčine.

Svakako treba staviti maté daleko ispred amazonske *guarane*, o kojoj ću na drugom mjestu govoriti, a pogotovu i još više, ispred žalosne coce s bolivijske visoravni: bljutavog žvakanja suhog lišća, koje se ubrzo pretvori u žilavu lopticu s ukusom cvjetnog čaja, tako da čovjeku sluzokoža postaje neosjetljiva, i onome tko je žvače jezik otvrdne i sasvim utrne. Po mome mišljenju dostojno da se s maté-om uspoređuje samo je omašnije parče bétela začinjeno mirodijama, ma da ono ubistvenim plotunom raznih ukusa i mirisa do ludila nadraži nepce onoga, koji nije upozoren, kako treba bétel uzimati.

Indijanci plemenna Caduveo živjeli su na niskom zemljištu na lijevoj obali rijeke Rio Paraguay, odvojeni od *Fazenda francese* brežuljcima Serra Bodoquene. Naši su ih domaćini smatrali lijenštinama i degenericima, kradljivcima i pijancima, i surovo su ih gonili s pašnjaka, kad bi pokušali da na njih prodru. Naša im se ekspedicija činila unaprijed osuđena na neuspjeh i, unatoč velikodušnoj pomoći, koju su nam pružili i bez koje ne bismo mogli ostvariti svoju namjeru, gledali su na nju s neodobravanjem. Kako li su se zapanjili, kad nas ugledaše, nekoliko tjedana kasnije, da se vraćamo s natovarenim volovima kao da pripadaju kakvoj karavani: veliki ćupovi keramike obojene i izrezbarene, jelenje kože živo obojene arabeskama, drveni kipovi koji predstavljaju iščezli panteon ... Bilo je to otkriće, koje kod

njih izazva čudnu promjenu: prilikom jedne posjete, koju im je učinio Don Felix u Sâo-Paolu 2 ili 3 godine kasnije, mislim da sam dobro razumio, kako su i on sam i njegov drug, nekoć tako gordi naspram domaćem stanovništvu, bili kako vele Englezi, gone native; mali buržoaski salon na fazendi sada je bio pokriven obojenim kožama, s urođeničkom grnčarijom u svim uglovima; naši su se prijatelji igrali sudanskih ili marokanskih bazara, poput dobrih kolonijalnih upravljača, što bi bili bolje učinili da su postali. A Indijanci, pošto su postali njihovi stalni snabdjevači, bili su dočekivani na fazendi, gdje su bili ugošćeni sa cijelom porodicom u zamjenu za njihove predmete. Dokle je išla ta prisnost? Teško je vjerovati, da su ove neženje, pošto su se na njih privikli, mogli odoljeti privlačnosti indijanskih djevojčica, napola golih u svetačne dane i tijela strpljivo ukrašena raznim nježnim uvijenim crnim ili plavim šarama, koje kao da su im pripijenu haljinicu od dragocjenih čipaka slile s kožom. Bilo kako bilo, negdje 1944. ili 1945. ako se ne varam. Don Feliksa je smaknuo jedan od njegovih novih drugara, i pao je možda ne toliko kao žrtva Indijanaca, koliko zbog poremećenosti, u koju je zapao deset godina ranije, izazvane posjetama etnografa početnika.

Iz magazina fazende smo se snabdjevali namirnicama: suhim mesom, rižom, crnim grahom, brašnom od manioke, matéom, kavom i rapadurom. Posuđivali su nam također i jahače konje za ljude, a volove za prtljag, jer smo nosili stvari za zamjenu s predmetima, kojima smo htjeli upotpuniti svoju zbirku: igračke za djecu, đerdane od stakla, ogledalca, narukvice, prstenje i mirise; najzad, komade tkanina, pokrivače, odijela i alatke. Radnici na fazendi treba da nam posluže kao vodiči, iako protiv njihove volje, jer smo ih odveli od njihovih obitelji za vrijeme božićnih praznika.

U selima su nas očekivali; čim bismo stigli na fazendu, indijanski vaqueroisi bi otišli da najave posjetu stranaca s poklonima. To očekivanje izazvalo je kod urođenika raznovrsnu zabrinutost, a najviše su se bojali, da dolazimo radi tomar conta: da se dočepamo njihove zemlje.

XIX - NALIKE

Nalike, glavno mjesto zemlje caduvejske, nalazi se 150 kilometara otprilike od Gauycurusa, znači 3 dana putovanja na konju. Što se tiče natovarenih volova, njih šaljemo naprijed, jer se sporije kreću. U prvoj smo etapi naumili uspeti se uz planine Serra Bodoquena i onda provesti noć na visoravni, u posljednjoj stanici fazende. Vrlo brzo zapadamo u uske doline,

pune visoke trave, kroz koju konji s mukom probijaju prolaz. Napredovanje je postalo još napornije zbog blata u močvarama. Konju se skliže noga, bori se, snalazi se nekako da pronađe čvrsto tlo, i onda nas okružuje bujna vegetacija; pazi onda, da neki list, naoko nevin, ne izruči gamizavo klupko roja carrapata, koje se sklonilo na njegovu naličju; tisuće narančastih životinjica uvuče se pod odijelo, prekrije cijelo tijelo kao tečna plahta i upija se u kožu: žrtvi ostaje kao jedini lijek, da dobije u brzini, da sjaše s konja i da zbaci sa sebe odijelo, da ih što potpunije potamani, dok će mu netko od drugova pretražiti kožu. Manje opasni, krupni pojedinačni paraziti, sive boje, pripiju se bezbolno za epidermu; čovjek ih pronađe pipajući poslije nekoliko sati ili nekoliko dana, budući da na tom mjestu koža nabubri; pa to onda treba nožem odstraniti.

Napokon, šikara se prorijedi, i pojavi se kamenita staza, koja blagom uzbrdicom vodi do jedne suhe šume, gdje se visoko drveće miješa s kaktusima. Oluja, koja se još od jutra spremala, odjednom izbija upravo, kad zaobilazimo jednu čuku načičkanu stablima, kojih grane strše poput voštanica. Sjašimo s konja i nastojimo da se sklonimo u kakvu pukotinu, koja ispada da je neka vlažna špilja, ali nam pruža zaštitu. Jedva smo se uvukli u nju, i ona se ispuni zujanjem od lepršanja slijepih miševa, *morcegosa*, koji su prekrili stijene i koje smo uznemirili u snu.

Čim prestane kiša, nastavimo put kroz gustu i tamnu šumu, punu svježih mirisa i divljeg voća: *genipapo-a*, kojeg je meso teško i opora ukusa; *guavira-e* na proplancima, koja je na glasu da osvježava putnike svojom vječito hladnom jezgrom, ili *cajua*, koje otkrivaju stare urođeničke plantaže.

Na visoravni nailazimo na značajne osobine Mato-Grossa: visoka trava, a tu i tamo poneko stablo. Približavamo se odmorištu preko barovita predjela, puna blata, koje je ispucalo od povjetarca, po kome trčkaraju male štakare; jedan tor, jedna koliba, to je Largonova stanica, gdje nailazimo obitelj, koja je upravo klala jednog *bezerra*, mladog bika, i sad ga čereče; u još krvavom kosturu, koju ona koriste kao čun, dva-tri gola djeteta valjaju se i ziblju uz vesele krike. Iznad vatre izložene vjetru, koja plamti u sumraku, *churrasco* se peče i s njega kaplje mast, dok su se orlušine — strvinari — spustili stotinama na mjesto gdje se kolje, i otimaju se s psima o krv i otpatke. Poslije Largona ići ćemo »putom Indijanaca«; serra ispada vrlo strmi pri silazu; treba ići pješke, vukući konje, koji su uznemireni zbog brdovitog terena. Staza se nadnijela nad jednu planinsku bujicu odakle se čuje, a ne vidi, kako voda skače s klisure na klisuru i nestaje u vodopadima; skližemo se po vlažnom

kamenju ili u blatnjavim lokvama, koje su ostale nakon posljednje kiše. Najzad, u dnu serre, stižemo u otvoren krug, *campo dos indios*, gdje se načas odmorismo s našim konjima, prije nego nastavismo put kroz močvaru.

Od 4 sata poslije podne, treba se pripremiti za odmor. Pronađemo nekoliko podesnih stabala, gdje ćemo razapeti mreže za spavanje i komarnike; vodiči lože vatru i spremaju objed od riže i suhog mesa. Toliko smo žedni, da bez gađenja gutamo čitave litre one mješavine od zemlje, vode i hipermangana, koja nam služi kao piće. Dan se bliži kraju. Iza prljavog etamina komarnika promatramo jedan trenutak upaljeno nebo. Jedva je san naišao, već prestaje: u ponoć, vodiči, koji su već osedlali konje, bude nas. U toj vrućoj sezoni, treba štedjeti životinje i koristiti noćnu svježima. Po mjesečini smo se opet uputili stazom, još uvijek pospani, ukočeni i drhteći; sati prolaze u iščekivanju da svane, dok konji posrću. Oko 4 sata ujutro stigosmo u Pitoko, gdje je nekoć bio važan centar Službe za zaštitu Indijanaca. Sad su tu samo tri porušene kuće, između kojih se jedva mogu razapeti mreže za spavanje. Rijeka Rio Pitoko teče tiho; pošto izbija iz pantanala, gubi se opet nekoliko kilometara dalje. Te povremene barske vode, bez izvora i ušća, sklonište su za mnoštvo piranhas a, koji su opasni za neoprezne, ali ne sprečavaju oprezne Indijance da se u njima kupaju i da iz njih crpe vodu za piće. Jer ima još nekoliko porazbacanih porodica u toj močvari.

Odsada smo u punom pantanalu: čas poplavljene udoline između pošumljenih grebena, čas velika blatnjava prostranstva bez ijednog drveta. Osedlan vo bio bi bolji od konja; jer teška životinja, kojom se upravlja pomoću konopca provučena kroz prsten na gubici, ako ide polako, podnosi bolje naporan put kroz baru, često propadajući u vodu do grudi.

Nalazili smo se na poljani, koja se prostirala možda do Rio Paraguay a, tako ravnoj, da voda s nje nije mogla otjecati, kad izbi takva strašna oluja, kakvu nikad nisam doživio. Nigdje da se čovjek skloni, nigdje stabla na vidiku; nije nam preostalo drugo, nego da produžimo put, onako prokisli do gole kože kao i naši konji, dok su gromovi padali slijeva i zdesna poput granata pri baražnoj vatri. Poslije dva sata patnje, kiša prestade; počeli smo primjećivati kako zrnje promiče polako preko obzorja, kako se to dešava na otvorenom moru. Ali se već, na kraju ravnice, nazire jedna terasa od ilovače, visoka nekoliko metara i na kojoj su se nekolike kolibe ocrtavale na nebu. Bili smo u Engenhu, blizu Nalike, ali smo odlučili da tu radije boravimo nego u staroj prijestolnici, koja se, 1935., sastojala samo od pet koliba.

Za nepažljivo oko, ti su se zaseoci jedva razlikovali od naselja brazilijanskih seljaka iz najbližeg susjedstva, s kojima su se urođenici izjednačili u odijevanju, a često i po fizičkom tipu, toliko je bila jaka proporcija meleza. Što se tiče jezika, stvar je bila drukčija: izgovor gauicuru-jezika daje uhu čudan osjećaj: ubrzani prvi slogovi i dugačke riječi, sve u jasnim slogovima, u kojima se izmjenjuju dentali, gutural i obilje mekih i likvidnih glasova, daju utisak potočića kad žubori preko oblutaka. Sadašnji izraz caduveo (koji se inače izgovara cadiueu) je iskvareno ime, kojim su se urođenici sami nazvali: Cadiguegodi. Nije moglo biti govora da se nauči jezik za vrijeme tako kratkog boravka, iako je portugalski govor naših novih domaćina bio vrlo škrt.

Kostur nastambi je bio sačinjen od trupaca, s kojih je zguljena kora, zabijenih u tlo, i koji su nosili grede tamo gdje počinje da se račva prva viljuška, koju je spremio tesar.

Pokrivač od požutjelih palmi sačinjavao je krov s dvije padine, ali za razliku od brazilijanskih koliba, nije bilo zidova; konstrukcija je dakle predstavljala neku vrstu kompromisa između nastambi bijelaca (od kojih je bio usvojen oblik krova) i starih urođeničkih nadstrešnica s ravnim krovom prekrivenim hasurama.

Dimenzije tih vrlo jednostavnih nastambi bile su značajnije; u malo se koliba sklonila samo po jedna obitelj; neke od njih, poput izduženih hangar a, primale su ih po šest; i svaka je raspolagala prostorom omeđenim trupcima kostura i bila snabdjevena ležajem od dasaka — po jednim za svaku obitelj — na kom ukućani provode vrijeme sjedeći, ispruženi ili čučeći među jelenjim kožama, komadima pamučne tkanine, tikvama, mrežama, gomilama slame, razbacanih, nagomilanih, obješenih svuda pomalo. U uglovima su se mogli vidjeti veliki ukrašeni ćupovi za vodu, smješteni na postolje u obliku trokrake viljuške zabijene u zemlju donjem krajem i katkad su bile izrezbarene.

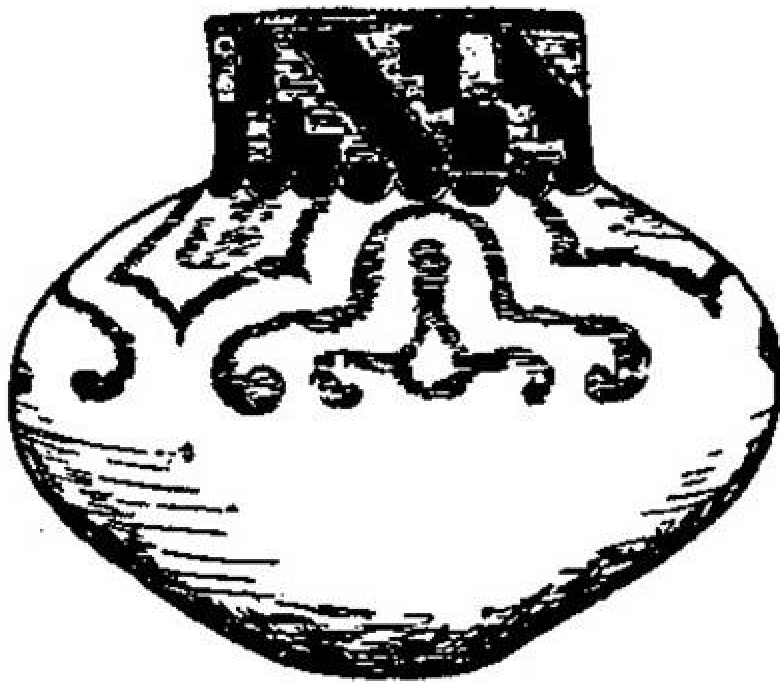
Nekoć su te nastambe bile »dugačke kuće« poput onih irokoaskih; po svojoj spoljašnosti neke od njih su se još mogle tako nazvati, ali razlozi prikupljanja nekoliko porodica u jednu radnu zajednicu postali su neizvjesni; nije se više radilo, kao prije, o matrijarhalnom načinu života, gdje bi se zetovi sa svojim ženama grupirali oko ognjišta svoje tašte.

Uostalom čovjek se osjećao daleko od prošlosti u tom bijednom zaseoku, odakle kao da je iščezlo i samo sjećanje na prosperitet, koji je tu bio zatekao, prije 40 godina, slikar i istraživač Guido Boggiani, koji je tu boravio u dva

navrata, 1892. i 1897., i ostavio s tih putovanja važnih etnografskih dokumenata, jednu zbirku, što se nalazi u Rimu, i jedan krasan putni dnevnik. Stanovništvo sva tri centra nije premašalo ni 200 osoba, koje su živjele od lova, pobiranja suhog voća, gajenja nekoliko volova i peradi, i od obrade nekolikih čestica zasijanih maniokom, koje se vide s onu stranu jedinog potoka u podnožju terase; mi bismo naizmjenično odlazili da se na njemu umijemo, opkoljeni komarcima, i da nacrpemo opalne, malo sladunjave vode.

Osim pletenja slame, tkanja pamučnih pojaseva, koje nose muškarci i prekovavanja metalnog novca — više niklenog nego srebrnog — da od toga skuju pločice i cjevčice koje će nanizati u ogrlice, keramika je sačinjavala glavnu djelatnost. Žene bi miješale ilovaču iz Rio Pitoko s istucanim crepićima, valjale tjesto u vidu struke, koju su spiralno penjale i tapkale dok je ne bi ujednačile i dok sud ne bi bio oblikovan; dok je još svjež, ukrašavan je urezivanjem šara pomoću uzica i bojadisan željeznim oksidom, kojeg ima u serri. Onda se peče pod vedrim nebom; poslije toga treba samo, dok je sud još suh, nastaviti s ukrašavanjem pomoću dva laka od rastopljene smole: crnog od pausanto, providno žutog od angica; kad se sud ohladi, pristupa se zasipanju bijelim praškom — od krede ili pepela — da se jače istakne rezbarija.

Slika. 5. — Ćup za vodu ukrašen svijetlocrveno

Slika 6. — Tri primjerka caduveo keramike

Za djecu bi žene izrađivale figurice ljudi ili životinja, od svega što bi im došlo pod ruku; ilovače, voska, ili suhih češnjeva bijelog luka, pri čemu su se zadovoljavale da mu modeliranjem dotjeraju oblik.

U dječjim bi se rukama našle također i statuice od izrezbarena drveta, obično odjevene u kakve dronjke, i koje bi za njih predstavljale lutke, dok bi se druge, potpuno slične prvima, kao dragocjena vrijednost čuvale na dnu košara nekih starijih žena. Jesu li to bile igračke? kipovi kakva božanstva? ili likovi predaka? Ne bi se moglo reći kod tako oprečne upotrebe, i utoliko manje, što bi katkad ista statuica služila čas jednoj čas drugoj svrsi. Za neke od njih, koje se danas nalaze u Muzeju Čovjeka, religiozno značenje je van svake sumnje, jer se u jednoj može prepoznati Majka Blizanaca, a Mali Starac u drugoj, bog, koji je sišao na zemlju i bio zlostavljan od ljudi, koje on

kažnjava, osim jedne jedine obitelji, koja ga je zaštitila.

Slika 7. Dvije drvene statuice: lijevo, Mali starac, desno, Majka Blizanaca.

S druge strane, bilo bi odviše lako smatrati to prepuštanje santosa djeci kao simptom opadanja jednog kulta; jer je tu situaciju, tako nestalnu u našim očima, točno na isti način bio opisao Boggiani prije 40 godina, i Fritcha 10 godina nakon njega; zapažanja 10 godina poslije mojih svjedoče o istom stanju; jedna okolnost, koja bez promjene traje 50 godina, mora da je, na neki način normalna; trebalo bi joj potražiti objašnjenje, ne toliko u opadanju — koje je inače izvjesno — religioznih vrijednosti, koliko u jednom općenitijem načinu, koji nemamo namjeru, kako bi se moglo misliti, da tretiramo kao odnose između svetoga i profanoga. Suprotnost između tih pojmova nije tako

potpuna ni tako stalna, kako se često olako tvrdilo.

Bio je, u kolibi u susjedstvu moje, jedan vrač, čija se oprema sastojala od okrugle stoličice, slamnatog vijenca, zvečke od tikve prekrivene mrežom s perlama, i nojeva pera, koje je služilo za hvatanje »životinja« *bichos* — to jest zlih duhova — uzročnika raznih boleština i kojih se liječenje postizalo istjerivanjem, zahvaljući antagonističnoj moći vračevog *bicha*, njegova duha zaštitnika, i k tome čuvara, jer on brani svome štićeniku da mi ustupi one dragocjene predmete, »na koje se«, kako mi je odgovorio, »on bio navikao«.

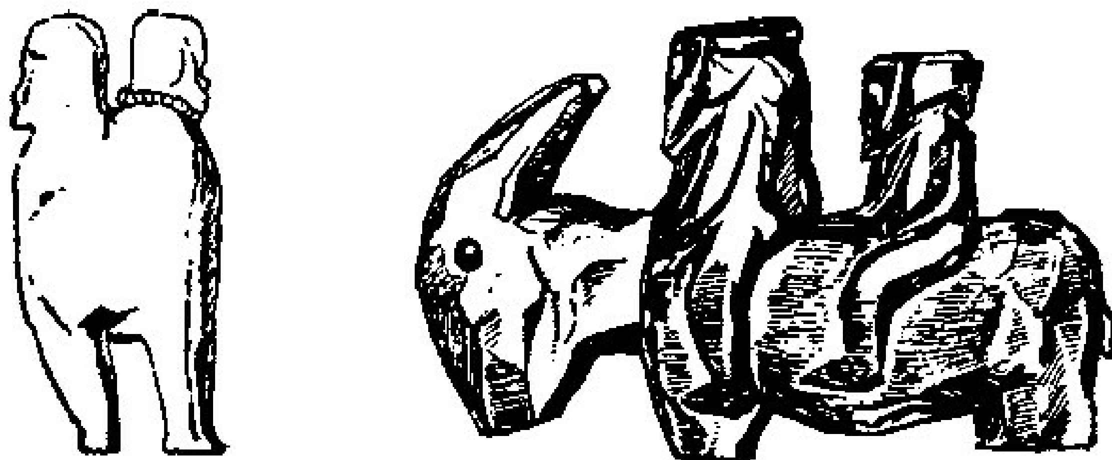
Za vrijeme našeg boravka bila je svečanost, kojom je bio proslavljen pubertet jedne djevojke iz jedne druge kolibe; počelo se time, da su je obukli na starinski način: njena pamučna haljina bila je zamijenjena četvrtastim komadom tkanine, kojim je tijelo bilo omotano ispod pazuha. Naslikali su joj ramena, mišice i lice bogatim crtežima, a sve raspoložive ogrlice bile su joj obješene oko vrata. Sve je to bilo uostalom možda manje radi podnošenja žrtve starim običajima, nego da se pokuša nama zabliještiti oči. Mladim etnografima govore, da se urođenici boje pustiti da im se slika uhvati na fotografiji i da je dobro ublažiti njihov strah i naknaditi ono što smatraju kao izlaganje opasnosti time, što će im se učiniti neki poklon, u obliku nekog predmeta ili srebra. Caduvei su usavršili taj sistem: ne samo što su zahtijevali da im platim, što će dopustiti da ih fotografiram, već su me još primorali da ih fotografiram da bih im platio. Nije bilo dana da mi nije došla koja žena u vanrednoj opremi i da mi se nametnula da joj, htio ne htio, učinim počast jednim snimkom, za kojim treba da uslijedi poneki milreis. Radi štednje filma, često bih se samo pretvarao da je snimam i platio bih joj.

Slika 8. — Caduveo nakit od kovanag novca i napršnjaci.

Pa ipak, to bi bila loša etnografija, kad bih se opirao takvim smicalicama, ili čak kad bi ih smatrao znakom dekadence ili koristoljublja. Jer pod transponiranim oblikom, izbijala su specifična obilježja urođeničkog društva; nezavisnost i ugled žena otmjena porijekla; razmetljivost pred strancem, i očekivanje da je zajednica poštuje. Odjeća je mogla biti fantastična ili improvizarana: držanje, koje ju je nadahnjivalo, zadržavalo je sve njeno značenje; na meni je bilo, da je smjestim u skup tradicionalnih ustanova.

Slika 9. — Dvije statuice, ona lijevo od kamena, druga od drveta, koje predstavljaju mitološka bića.

Isto je tako bilo s pojavama, koje su pratile prinudno navlačenje urođeničke suknje gospođici: još od poslijepodneva počela se piti pinga, to jest alkohol od trske; ljudi bi posjedali uokrug, razmečući se bučno svaki ponekim činom, pozajmljenim od niže vojne hijerarhije (koju su ujedno poznavali) kao što su: kaplar, zastavnik, poručnik ili kapetan. To su bile upravo one »svečane pijanke«, koje su već opisali pisci 18. vijeka, pri kojima bi poglavice posjedale prema činu i bivale služene konjušarima, a glasnici bi izvikivali po činu onoga, koji je na redu da ispije čašu, i nabrajali njegova junačka djela. Caduvei su na zanimljiv način reagirali na piće: poslije nekog vremena nadraživanja, padaju u tmurnu šutnju, pa onda stanu jecati. Dva manje pijana čovjeka uzmu očajnika pod ruku i šetaju s njim uzduž i poprijeko, šapućući mu utješne i ljubazne riječi, dok on ne odluči da se pobljuje. Onda se sva trojica vrate na svoja mjesta i pijanka se nastavlja.

Za to vrijeme žene pjevaju u tri tona jednu popijevku, koja se beskonačno ponavlja; a nekoliko starica, koje su pile za svoj račun, na momente bi nasrtale na uzdignut prostor od nabijene zemlje mlatarajući rukama i govoreći nešto na način očito nepovezan uz smijeh i šegačenje. I ovdje bismo opet pogriješili, kad bismo njihovo ponašanje promatrali kao jednostavan izraz bezbrižnosti: raspojasanost starica-pijanica; jer stari pisci potvrđuju, da su svečanosti, prvenstveno one, kojima se proslavljuju najvažniji momenti

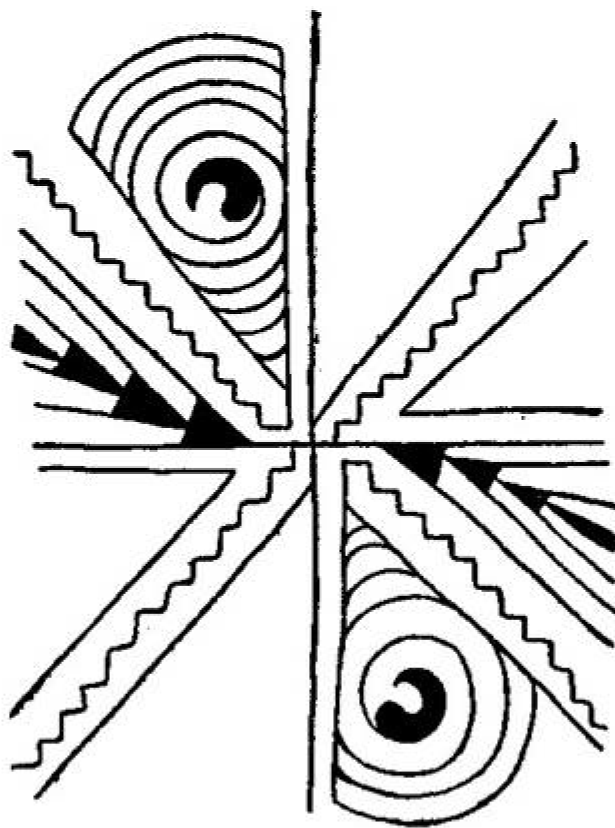
uzrasta ženskog djeteta plemenitog roda, bile obilježene ženskim egzibicijama u obrnutoj ulozi: ratničkim povorkama, plesovima i turnirima. Ti seljaci u dronjcima, zabačeni u tim svojim močvarama, pružali su zaista bijedan prizor; ali i samo njihovo srozavanje pridonosilo je, da upornost, kojom su oni čuvali neke crte prošlosti, bude utoliko dirljivija.

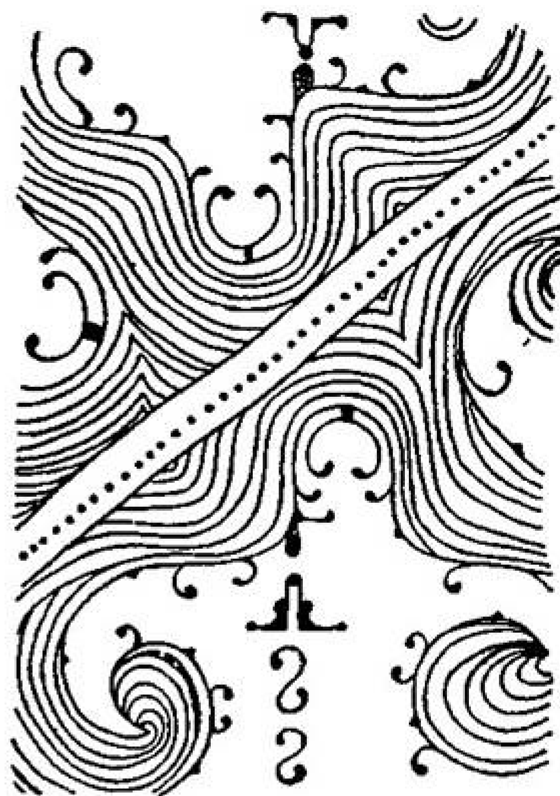
XX - UROĐENIČKO DRUŠTVO I NJEGOV STIL

Skup običaja jednog naroda je uvijek obilježen nekim stilom; oni formiraju razne sisteme. Uvjeren sam, da ti sistemi ne postoje u neograničenom broju, i da ih ljudska društva, kao i pojedinci — u svojim očima, svojim snovima ili zanosima — nikad ne stvaraju na apsolutan način, već se ograničavaju da izaberu neke kombinacije iz idealnog repertoara, koji bi bilo moguće uspostaviti. Kad bismo htjeli da pobrojimo sve promatrane običaje, one koje predočavamo prema mitovima, one također, koje sebi predočavaju djeca i odrasli, koji su proizašli iz sanja zdravih ili bolesnih pojedinaca i psihopatološih postupaka, mogli bismo ustanoviti neku vrstu periodične ljestvice poput ljestvice kemijskih elemenata, na kojoj bi svi stvarni ili prosto mogući običaji bili prikazani kao srodne grupe, i po kojoj bi samo trebalo prikazati one, koje su društva zaista usvojila.

Ovakva razmišljanja se posebno nameću u slučaju pripadnika naroda Mbaya-Guaicuru, kojih su zajedno s Tobima i Pilagima iz Paraguaya, danas posljednji predstavnici Caduvei iz Brazilije. Njihova civilizacija neodoljivo podsjeća na onu, o kojoj je naše društvo rado sanjalo povodom jedne od tradicionalnih igara i za koje je mašta Lewisa Carrola s toliko uspjeha izgradila uzorak: ti viteški Indijanci bili su slični figurama na kartama. Ta crta zapaža se već u njihovoj nošnji: tunike i ogrtači od kože, koji proširuju pleća i padaju u krutim naborima, ukrašeni crtežima u crnim i crvenim tonovima, koje su stari pisci uspoređivali s turskim sagovima, i na kojima su se mogli naći motivi u obliku »pika«, »srca«, »karo«, i »maka«.

Slika 10.—11. — Caduveo dekori.

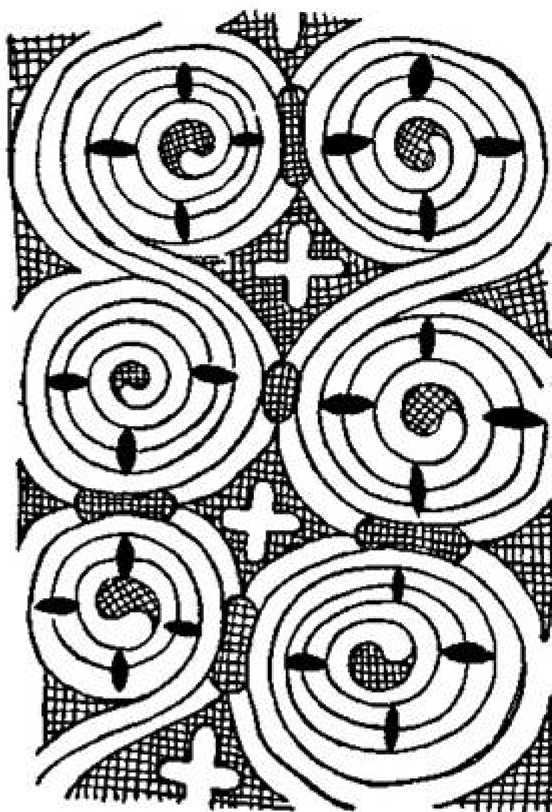
Imali su »kraljeve« i »kraljice«; i poput Alicine, i ovima je bilo najdraže igrati se s odsječenim glavama, koje bi im ratnici donosili. Otmjeni muškarci i otmjene dame nalazili bi razonodu u turnirima; oni su bili rasterećeni poslova, koje su obavljali podređeni stanovnici, koji su se ranije bili nastanili u dotičnom kraju, a razlikovali su se po jeziku i kulturi: to su bili Guani. Pleme Tereno, koje je njihov zadnji predstavnik, živi u državnom rezervatu, nedaleko od gradića Mirande, kamo sam išao da ih posjetim. Guani su obrađivali zemlju i plaćali su doprinos u poljoprivrednim proizvodima gospodarima Mbaya za uzvrat za njihovu zaštitu, to jest da ih poštede pljačke i otimačine, koje su vršile bande naoružanih vitezova. Jedan je Nijemac iz 16. vijeka, koji je bio zalutao u te predjele, uspoređivao te odnose s odnosima, koji su postojali u centralnoj Evropi njegova vremena između feudalaca i njihovih kmetova.

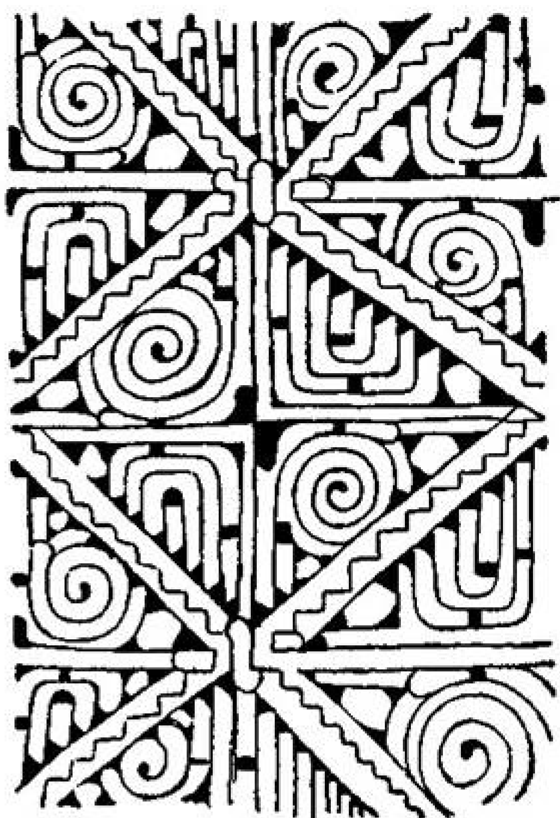
Mbaye su bili podijeljeni na kaste: na vrhu društvene ljestvice bili su plemići, podijeljeni u dva reda, veliko nasljedno plemstvo i oplemenjeni pojedinci, što se postizalo uglavnom da se sankcionira podudarnost njihova rođenja s rođenjem nekog djeteta iz viših krugova. K tome se i veliko

plemstvo dijelilo na stariju lozu i mlađu lozu. Za njima dolaze ratnici, od kojih su najistaknutije primali, uz obred uvođenja, u jedno posebno bratstvo, što im je davalo pravo da nose naročita imena i da upotrebljavaju vještački jezik, koji nastaje dodavanjem nekog nastavka svakoj riječi, kao što to ima u nekim narječjima. Robovi chamacoco ili drugi i otpad, kao i guana-kmetovi sačinjavali su prosti puk, iako su ovi posljednji mogli, za svoju vlastitu upotrebu, da se dijele na tri kaste po uzoru svojih gospodara.

Plemići su isticali svoj rang crtežima po tijelu utisnutim nekom vrstom pečata ili tetoviranjem, što je podsjećalo na grb. Oni su s lica čupali sve dlake pa i obrve i trepavice, i s gađenjem bi nazivali »nojevskom braćom« Evropljane s dlakavim očima. Ljudi i žene pojavljivali su se na javnim mjestima u pratnji robova i kmetova, koji bi se oko njih natiskivali, da im uštede i najmanji napor. Još 1935. stare, našminkane i pretrpane kojekakvim ukrasnim privjescima, nakaze, koje su bile najbolje crtačice, izvinjavale su se, što su se morale odreći svoje zanimljive umjetnosti, jer su bile lišene cativasa — robinja — koje su im ranije bile pridodate na službu. Bilo je još u Nalikeu nekoliko starih robova chamacoco, koji su sad pripadali grupi, ali se na njih gledalo s visine.

Slika 12. — Motiv crteža na koži.

Naduvenost tih plemića zadavala je strah čak i španjolskim i portugalskim osvajačima, koji su ih oslovljavali sa Don i Dona. Priča se onda, da bijela žena nije imala čega da se boji ako zapadne u ropstvo tih Mbaya, jer ni jedan ratnik nije smio ni pomisliti da zagadi svoju krv jednom takvom vezom. Neke mbaya-gospođe nisu htjele da se sastanu ni sa suprugom potkralja iz razloga, što je jedino kraljica Portugalska bila dostojna da s njima saobraća; jedna druga, još djevojčica i poznata pod imenom Dona Catarina, odbila je poziv u Cuiabu od guvernera države Mato-Grosso; kako je već bila udavača, taj plemić, mislila je ona, mogao ju je zaprositi, a ona nije mogla stupiti u tu mezalijansu niti ga uvrijediti time što će ga odbiti.

Naši Indijanci bili su monogamni; ali odrasle djevojčice više su voljele katkad poći s ratnicima u njihove pustolovine; one bi im služile kao konjušari, paži i ljubavnice. Sto se tiče plemenitih gospođa, one su imale pratioce koji, često, bijahu i njihovi ljubavnici, a da ih muževi nisu smjeli udostojiti otvorenom ljubomorom, jer bi izgubili obraz. Pokazalo se, da je to društvo vrlo neprijateljski raspoloženo prema osjećanjima, koja mi smatramo prirodnim; tako je ono osjećalo jaku odvratnost prema potomstvu. Pobačaj i

ubijanje novorođenčadi vršili su se na sasvim normalan način, tako da se produženje grupe vršilo usvajanjem mnogo češće nego porodom, pa je i glavni cilj ratničkih pohoda bio da se domognu djece. Tako se računalo, početkom 19. vijeka, da je jedva 10®/o članova jedne grupe guaicuru-plemena pripadalo ovome po krvi.

Kad bi se djeca ipak rodila, nisu ih odgajali njihovi roditelji, već bi ih povjerili kojoj drugoj obitelji, gdje bi ih vrlo rijetko obilazili; držali bi tu djecu, obredno obavijenu od glave do nogu crnim slikama — i obilježenu nazivom, koji su urođenici dali crncima, kad su ih upoznali — do četrnaeste godine, kad su bila posvećena, pošto bi ih umili i pošto bi im obrijali jednu od dviju koncentričnih pletenica, kojima im je dotada bila obavljena glava.

Pa ipak, pri svakom porođaju u otmjenim kućama, događaj se proslavlja, i to se onda ponavlja kod svake etape djetinjeg uzrasta: pri odbijanju od sise, kad napravi prve korake, kad počne da se igra s drugom djecom, i t. d. Glasnici bi onda izvikivali naslove obitelji i proricali novorođenčetu slavnu budućnost; označavali bi jedno drugo djetence, rođeno u isti čas, da mu postane brat po oružju; pijanke se organiziraju, u toku kojih se poslužuje medovina u vazama od rogova ili lubanja; žene, navukavši ratničku opremu, zametale bi tobože borbe. Plemići posjedaju prema rangu, a služe ih robovi, koji nisu imali prava piti, kako bi mogli pomoći svojim gospodarima da se pobljuju, ako se bude ukazala potreba, i da se postaraju da ih uspavaju u očekivanju prijatnih vizija, koje im izaziva pijanstvo.

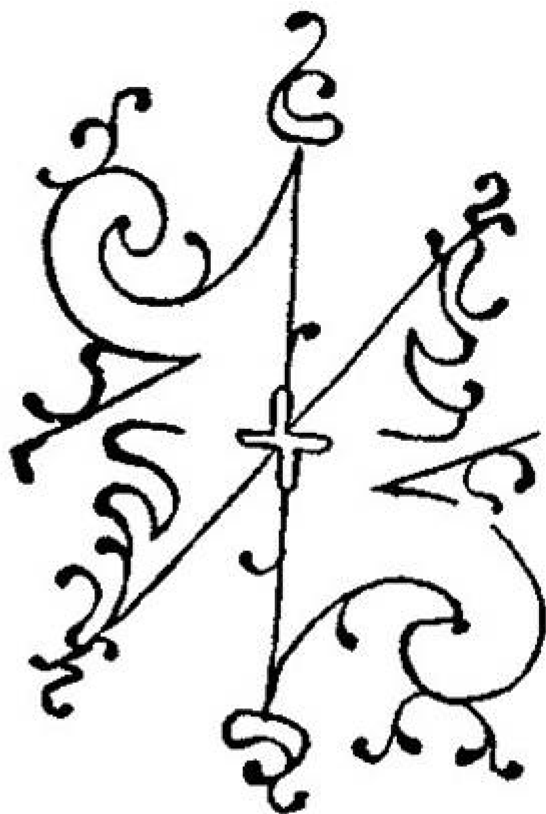
Svi oni Davidi, Aleksandri, Cesari, Charlemagni; one Rachele, Judite, Pallade i Argine; oni Hectori, Ogieri, Lanceloti i Lahiri, zasnivahu svoje dostojanstvo na sigurnosti, da su predorođeni da upravljaju čovječanstvom. Jedan mit im je to obezbjeđivao, koji nam je sada poznat samo po svojim fragmentima, ali koji, pročišćen vjekovima, blista od prekrasne jednostavnosti: najodređeniji oblik te očiglednosti, kojom je je trebalo da budem kasnije prožet za vrijeme moga putovanja po Istoku, to jest da je stupanj ropstva funkcija izgrađenog karaktera društva. Evo toga mita: kad je vrhovno biće, Gonoenhodi, odlučio da stvori ljude, on je iz zemlje izvukao najprije Guane, a onda ostala plemena; prvima je dodijelio poljoprivredu, a drugima lov. Varalica, koji je drugo božanstvo iz urođeničkog panteona, primijeti tada, da su Mbaye bili zaboravljeni u rupi i naredi da ih iz nje izvuku: ali kako više nije ništa preostalo za njih, stekoše pravo na jedinu još raspoloživu funkciju, koja se sastoji u tome, da potčine i izrabljuju ostale. Da li se ikad gdje našao potpuniji društveni ugovor od ovoga?

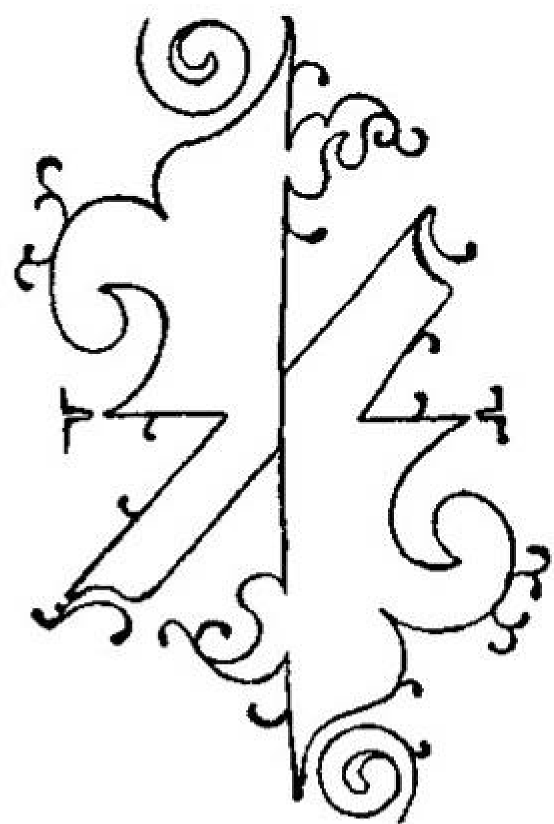
Ove ličnosti viteških romana, obuzete sasvim svojom okrutnom igrom da se domognu ugleda i dominacije u srcu jednog društva, koje dvostruko zaslužuje da bude nazvano »čistim i bistrim«, izradili su grafičku vještinu, koje je stil neuporediv s gotovo svim, što nam je pretkolumbovska Amerika ostavila i koji nije nalik ni na što, osim možda na dekor naših karata za igru. Ja sam se već dotakao toga malo prije, ali sad hoću da opišem tu vanrednu crtu caduveo kulture.

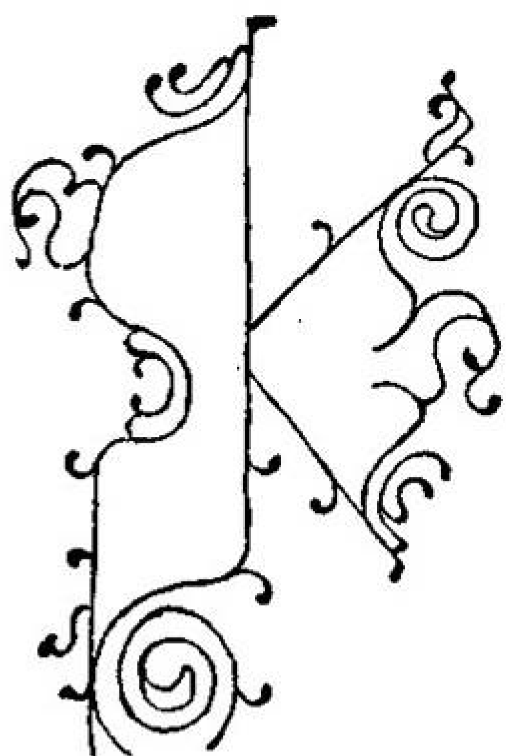
U našem plemenu muškarci su kipari, žene slikari. Muškarci oblikuju, u tvrdom i malo plavkasto obojenom drvetu gaiaca, svetitelje o kojima sam govorio malo prije; oni isto tako reljefno ukrašuju zebine rogove, koji im služe kao šalice, s ljudskim, nojevskim i konjskim likovima; a i crtaju pokoji put, ali uvijek da predstave lišće, ljude ili životinje. Ženama je prepušteno dekoriranje keramike i koža, i pravljenje slika na tijelu, u čemu su neke od njih neosporivi virtuozi.

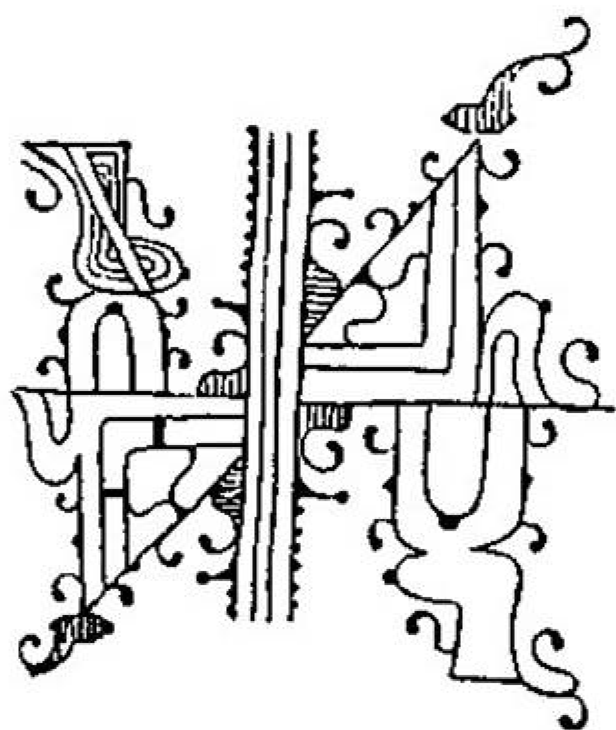
Njihovo lice, a katkad i cijelo tijelo, pokriveni su mrežom asimetričkih arabeska, koje se izmijenjuju s motivima suptilne geometrije. Prvi, koji ih je opisao, bio je jezuitski misionar Sanchez-Labrador, koji je među njima živio od 1760 do 1770.; ali da bismo im vidjeli točnu reprodukciju, trebalo je sačekati još jedan vijek i Boggiania. 1935. ja sam i sâm sakupio nekoliko stotina motiva postupajući na slijedeći način: najprije sam namjeravao fotografirati lica, ali novčani bi zahtjevi ljepotica ubrzo iscrpli moja sredstva. Onda sam pokušao skicirati lica na papiru nagovarajući iste žene da prave crteže kao kad ukrasuju vlastito lice; uspjeh je bio takav, da sam odustao od svojih nespretnih skica. Crtačice se nisu nimalo zbunile bijelim listovima, što pokazuje, koliko je njihova umjetnost bila ravnodušna prema prirodnoj arhitekturi ljudskog lica.

Slika 13.—14. — Ostali motivi crteža na koži

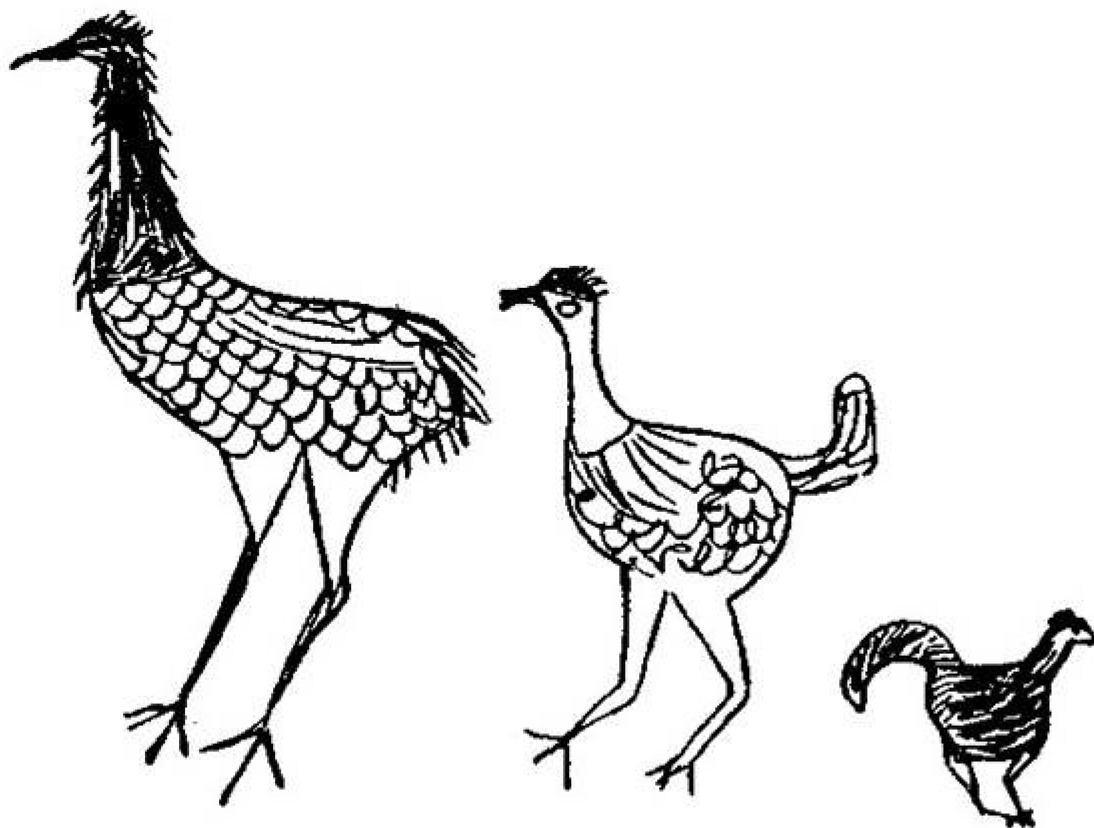

Samo nekoliko starih žena kao da je sačuvalo davnašnju vještinu; dugo sam vremena bio uvjeren, da je moja kolekcija bila sačinjena u posljedni čas; koliko sam se iznenadio, kad sam prije dvije godine primio ilustriranu publikaciju jedne kolekcije, koju je 15 godina kasnije sačinio, jedan brazilijanski kolega! Ne samo da se činilo, kako su ti dokumenti izvedeni jednako sigurno kao i moji, već su vrlo često motivi bili potpuno isti. Za sve to vrijeme, stil, tehnika i inspiracija ostali su nepromijenjeni, kao što je to bio slučaj tokom 40 godina proteklih između Boggianijeve i moje posjete. Taj konzervatizam je utoliko značajniji, što se on ne zaustavlja samo na grnčariji, koja kao da je, prema posljednjim prikupljenim i objavljenim uzorcima, bila u punom procesu degeneracije. U tome se može vidjeti dokaz izuzetne važnosti, koju slikanje na tijelu, a naročito na licu, ima u urođeničkoj kulturi.

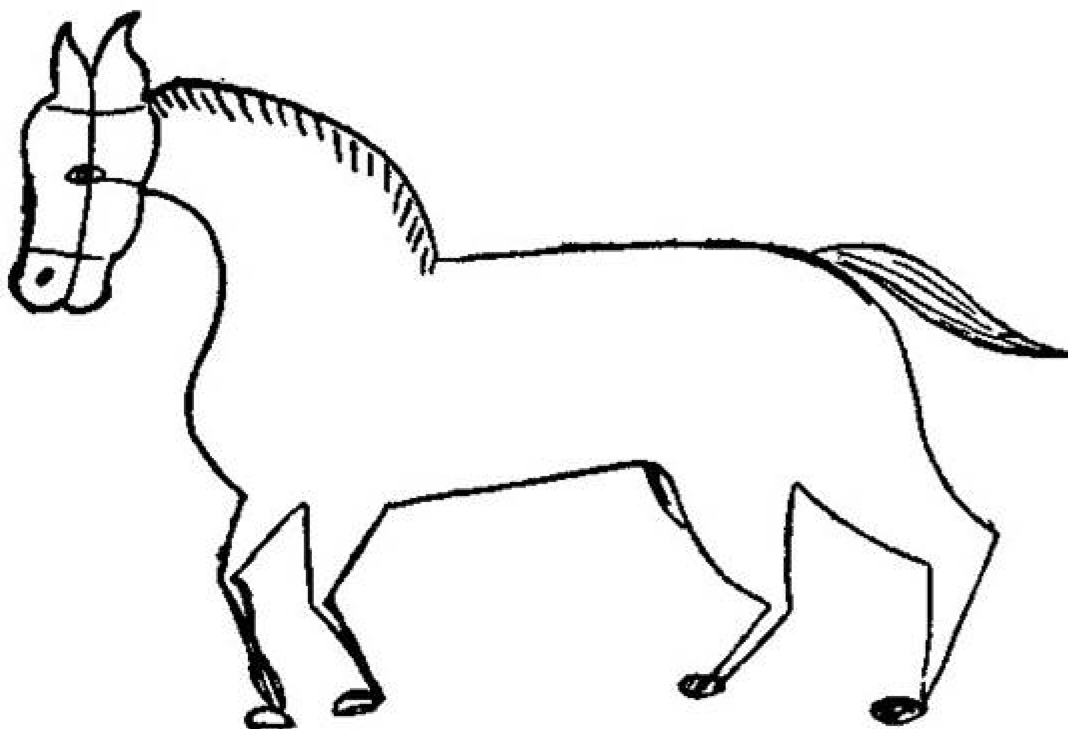
Slika 15. Crtež, koji je napravio jedan caduveo — dječačić.

Nekoć su motivi tetovirani ili slikani; sada još postoji samo ova posljednja metoda. Žena slikar radi na licu ili na tijelu neke drugarice, katkad također i kakva dječačića. Muškarci brže napuštaju običaj. S finom bambusovom lopaticom umočenom u sok od *genipapo-a* — bezbojnog u početku, koji oksidacijom postaje plavo-crn — umjetnica improvizira na živu stvorenju, bez modela, bez skice i bez graničnih točaka. Gornju usnicu ukrašava motivom u obliku luka, koji se na oba kraja spiralno završava; zatim dijeli lice vertikalnom crtom, koja je katkad horizontalno presječena. Lice podijeljeno na četiri dijela, presječeno, — ili pak i ukoso posječeno — onda se slobodno ukrašava arabeskama, koje ne vode računa o smještaju očiju, nosa, obraza, čela i podbratka, koje se razvijaju kao na neograničenom polju. Te smišljene kompozicije, asimetrične a ipak ostajući u ravnoteži, počinju od jednog, bilo kojeg, ugla i razvijaju se dokraja bez oklijevanja ni dotjerivanja. One odgovaraju relativno jednostavnim motivima, kao što su spirale, kuke,

križevi, vražići, pravokuti i pužići, ali su ovi kombinirani na taj način, da svako djelo ima originalno obilježje; od 400 prikupljenih crteža 1935., nisam primijetio ni dva slična, ali kako sam došao do obrnute konstatacije uspoređujući svoju zbirku sa zbirkom, koja je kasnije sakupljena, može se iz toga zaključiti, da je izvanredno bogati repertoar umjetnika ipak određen tradicijom.

Slika 16. — Drugi crtež istog autora.

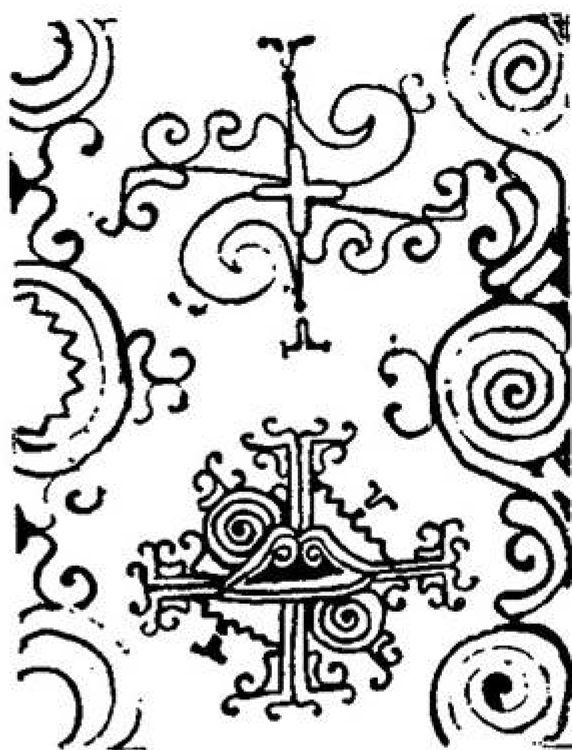
Na nesreću, ni meni ni mojim nasljednicima nije bilo moguće proniknuti teoriju podložnu toj urođeničkoj stilistici: informatori pružaju neke podatke, koji odgovaraju osnovnim motivima, ali se pozivaju na neznanje ili zaborav svega, što se odnosi na zamršenije ukrase. Bilo, zapravo, da postupaju po nekoj empiričkoj spretnosti, koja se prenosi s generacije na generaciju; bilo da im je stalo da čuvaju tajnu o tome kako postupaju pri svom umjetničkom radu.

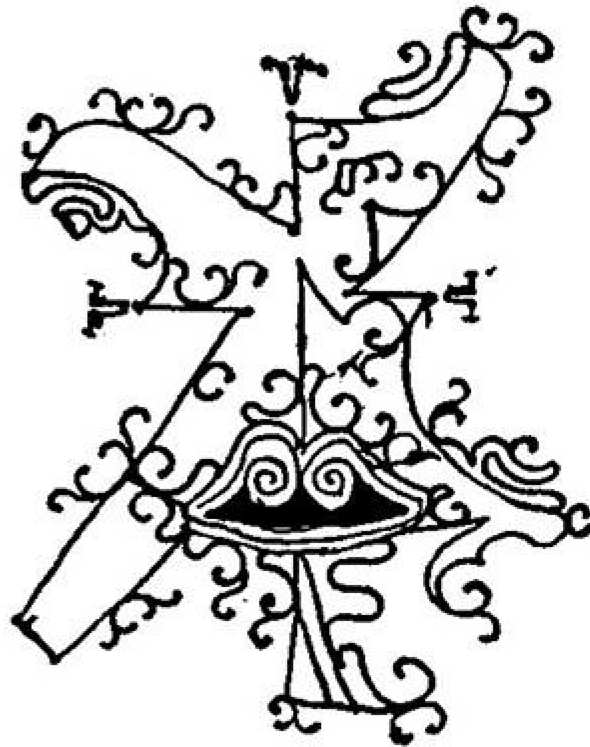
Danas se Caduvejci slikaju samo iz zadovoljstva; ali nekoć, običaj je sadržavao dublje značenje. Prema svjedočanstvu Sanchez-Labradora, plemenite kaste imale su samo iscrtano čelo, a jedino je prostak ukrašavao cijelo lice; u to vrijeme isto su tako samo mlade žene držale do mode: »Rijetko je, — piše on — da stare žene gube vrijeme na te crteže: one se zadovoljavaju s crtežima, koje su im godine urezale u lice.« Misionar je zabrinut zbog tog nemara prema djelu Stvoriteljevu; zašto urođenici mijenjaju spoljašnost čovječjeg lica? On traži objašnjenja: hoće li oni da zavaraju glad provodeći sate i sate u izvođenju svojih arabeska? Ili to čine, da

ih neprijatelj ne bi prepoznao? Mislio on što mu drago, uvijek se radi o tome da obmane: Zašto? Ma kako da mu je to odvratno, i sam je misionar svjestan, da te slike daju urođeniku u prvom redu važnost i da su one, u nekom smislu, same sebi cilj.

Tako on kleveće te ljude, koji po cijele dane gube slikajući se, pa zaborave i na lov, i na ribarenje, i na svoje porodice. »Zašto ste tako glupi?« — znali su oni pitati misionare. »A zašto bismo bili glupi?« — odgovorili bi ovi drugi. »Jer se ne slikate kao Eyiguayegui.« Trebalo je biti slikan da se bude čovjek; onaj koji ostane u prirodnom stanju ne razlikuje se od stoke.

SIika 17. — Slika na licu; primijenit će se motiv, koji sačinjavaju dvije spirale jedna prema drugoj, koje predstavljaju gornju usnicu i dodiruju se nje.

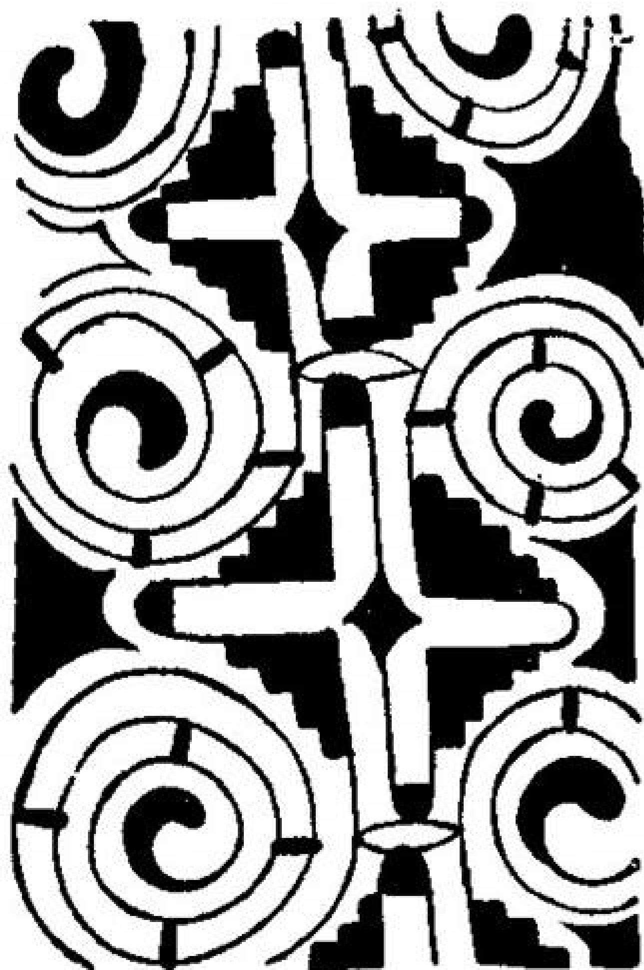
U ovaj čas više nema sumnje, da se pridržavanje običaja kod žena može objasniti erotičkim razlozima. Ugled caduveožena je jako učvršćen na obje obale Rio Paraguaya; mnogi melezi i Indijanci iz drugih plemena nastanili su se i oženili u Nalikeu. Slike na licu i tijelu objašnjavaju možda tu privlačnost; u svakom slučaju one je pojačavaju i simboliziraju. Te nježne i suptilne konture, pune osjećajnosti kao i crte lica i koje ih čas ističu a čas ih otkrivaju, daju ženi nešto umilno izazivačke.

Ta slikarska kirurgija vrši neku vrstu umjetničkog zahvata na čovječjem tijelu. I kad se Sanchez-Labrador bojažljivo buni, da to znači »suprostaviti čarima Prirode vještačku grdobu«, protivrječi sam sebi, jer, poslije nekoliko redaka, i sâm tvrdi, da se ni najljepši sagovi ne bi mogli takmičiti s tim slikarijama. Nikada, bez sumnje, erotički učinak šminke nije tako sistematski i svijesno korišten.

Svojim slikarijama na licu, kao vršenjem pobačaja i ubijanja novorođenčadi, Mbayci su izražavali isto gnušanje prema prirodi. Urođenička umjetnost otkriva suvereni prezir prema ilovači od koje smo umiješeni; u tom smislu ona graniči s grijehom. Sa svoga jezuitskog i misionarskog stanovišta Sanchez-Labrador je pokazao izvanrednu oštroumnost naslućujući u tome demona. I on sâm ističe prometejski aspekt te divljačke umjetnosti, kad

opisuje tehniku, prema kojoj su urođenici prekrivali tijelo motivima u zvjezdastvom obliku: »Tako se svaki Eyiguayegui smatra drugim Atlantom, koji, ne samo na svojim plećima i u svojim rukama, već cijelom površinom svoga tijela, postaje nosilac jednog nespretno oblikovanog svemira.« Da u tom nije možda objašnjenje izuzetnog obilježja caduveanske umjetnosti, da posredstvom njenim čovjek odbija da bude odraz božanske slike?

SIika 18. — Ukras od obojene kože.

Promatrajući motive u obliku poluga, spirala i svrdla, prema kojima ova umjetnost kao da je predodređena, neizbježno pomišljamo na španjolski barok, na njegove ukrase od kovana željeza i od gipsa. Da se ne nalazimo pred naivnim stilom pozajmljenim od osvajača? Izvjesno je da su urođenici prisvojili neke teme, i poznati su nam primjeri takvih postupaka. Kad su oni posjetili njihov prvi brod, koji je plovio 1657. po Paraguayu, mornari sa Maracanhe vidjeli su ih sutradan, kako im je tjelo sve prekriveno motivima u obliku sidra; jedan je Indijanac čak dao da mu se preko cijelih grudi nacrta oficirska uniforma savršeno reproducirana, s dugmetima, pojasom i sa skutovima preko nje. Ovo samo dokazuje, da su Mbayci već imali običaj da se slikaju i da su u toj umjetnosti postigli veliku virtuoznost. Sto više, ma

kako bio rijedak u pretkolumbovskoj Americi, njihov stil krivuljastih linija ima velike sličnosti s arheološkim dokumentima iskopanim iz zemlje na raznim točkama kontinenta, od kojih su neki po nekoliko vjekova stariji od otkrića: Hopwell, u dolini Ohia, i nedavno nađena caddo-grnčarija u dolini Mississipia; Santarem i Marajo, na ušću Amazonke, i Chavin u Peruu. Ta sama raštrkanost znak je velike starosti.

Pravi problem treba tražiti na drugoj strani. Kad se proučavaju caduveo-crteži, nameće se ova konstatacija: njihova originalnost ne potječe od elementarnih motiva, koji su dosta jednostavni, da bi mogli biti nezavisno izmišljeni prije nego posuđeni (a vjerojatno su oba postupka postojala jedan pored drugog): ona proizlazi iz načina, kako su ti motivi međusobno kombinirani, stavlja se na nivo konačnog rezultata, dovršenog djela. A, postupci pri kombinaciji su tako profinjeni i sistematični, da premašuju daleko odgovarajuće sugestije, koje je evropska umjetnost iz doba Renesanse mogla Indijancima dati. Ma kakva da je polazna točka, taj se neobični razvitak može objasniti samo njemu svojstvenim razlozima.

Ja sam nekoć pokušavao izdvojiti neke od tih razloga, uspoređujući umjetnost Caduvejaca s ostalim umjetnostima, koje su s njom imale neke analogije: u prastaroj Kini, na sjeverozapadnoj obali Kanade i Aljaske, u Novom Zelandu.[20]). Hipoteza, koju ovdje iznosim, dosta se razlikuje, ali ne protivriječi ranijem tumačenju: upotpunjuje ju.

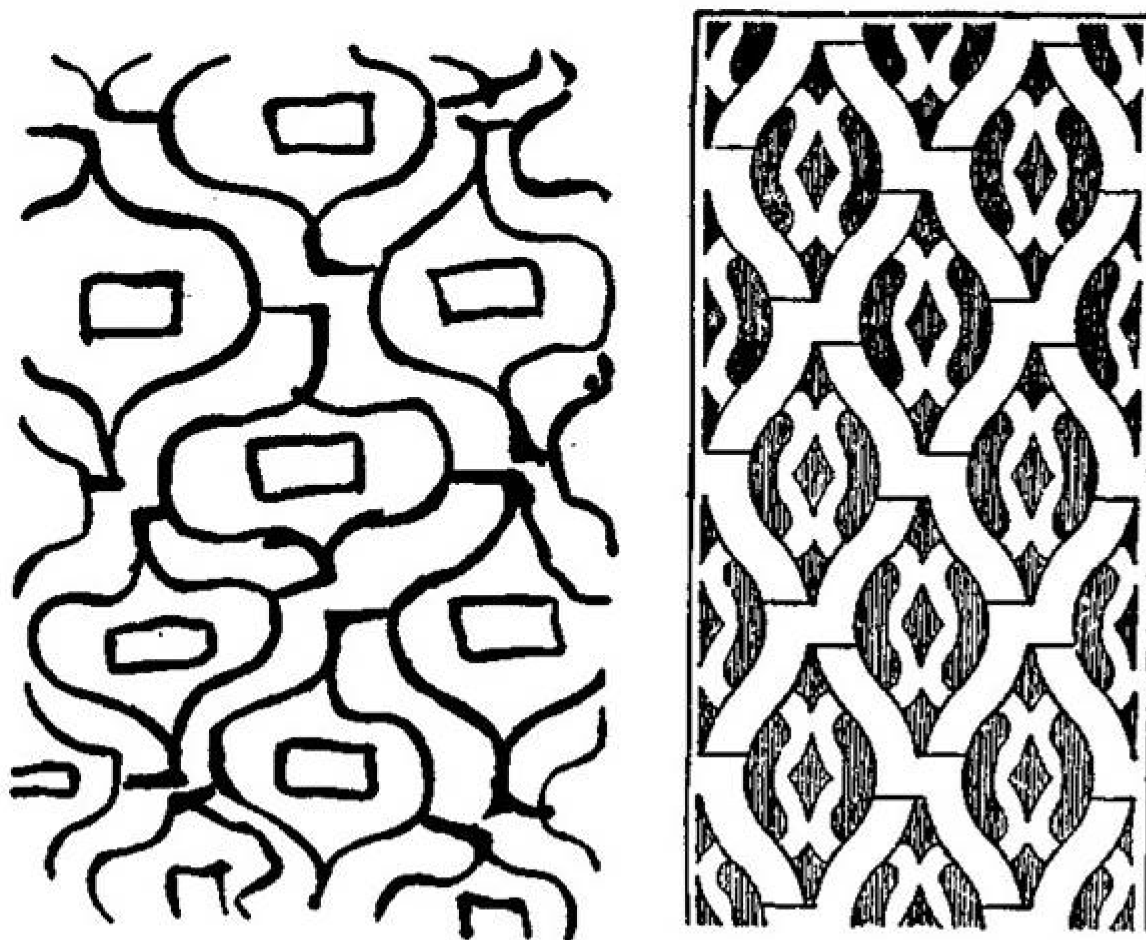
Kao što sam tada istaknuo, kaduvejska umjetnost je značajna prema tome da li je izvode muškarci ili žene; prvi su kipari, a žene su slikari; prvi su privrženi reprezentativnom i naturalističkom stilu; dok se žene bave nereprezentativnom umjetnošću. Ograničavajući se sada na promatranje te ženske umjetnosti, htio bih istaknuti, da se dualitet proširuje na više planova.

Žene rade u dva stila, podjednako nadahnuta dekorativnim duhom i apstrakcijama. Jedan je ugaon i geometrijski, drugi krivolinijski i slobodan. Kompozicije se najčešće zasnivaju na redovitoj kombinaciji obaju stilova. Na primjer, jedan je upotrebljen za rubove ili okvir, drugi za glavni ukras; još jače pada u oči slučaj s grnčarijom, gdje se općenito može naći geometrijski ukras na grliću, a krivolinijski ukras na trbuhu, ili obratno. Krivolinijski stil se radije primjenjuje pri slikanju lica, a geometrijski stil pri slikanju tijela; osim ako, po nekoj dodatnoj podjeli, svaka oblast ne nosi ukras, koji i sâm proizlazi iz kombinacije obaju stilova.

U svakom slučaju, dovršen rad pokazuje staranje o ravnoteži između dva principa, koji također idu uporedo: ukras u početku linearan, pri kraju

izvođenja djelomično se preobražava u površine (radi popunjavanja nekih sektora, kao što i mi činimo, kad mahinalno crtamo); većina radova zasniva se na izmjenjivanju dviju tema; i gotovo uvijek, figura i osnov zauzimaju približno jednaku površinu, tako da je moguće čitati kompoziciju na dva načina, ispremećući grupe, koje su pozvane da odigraju jednu ili drugu ulogu: svaki motiv može biti zapažen kao pozitivan ili negativan. Napokon, ukras često vodi računa o dvostrukom principu simetrije i asimetrije istovremeno primijenjene, što se prikazuje pod oblikom međusobno suprotnih registara, rijetko dokraja izvedenih ili prekinutih, češće presječenih ili skraćenih, ili još raščerečnih ili zaobljenih. Namjerno upotrebljavam heraldičke izraze; jer sva ta pravila podsjećaju na principe na kojima se zasniva izrada grba.

Slika 19.—20. — Slike na tijelu; lijevo, koju je snimio Boggiani (1985.), desno, koju je snimio autor (1935.)

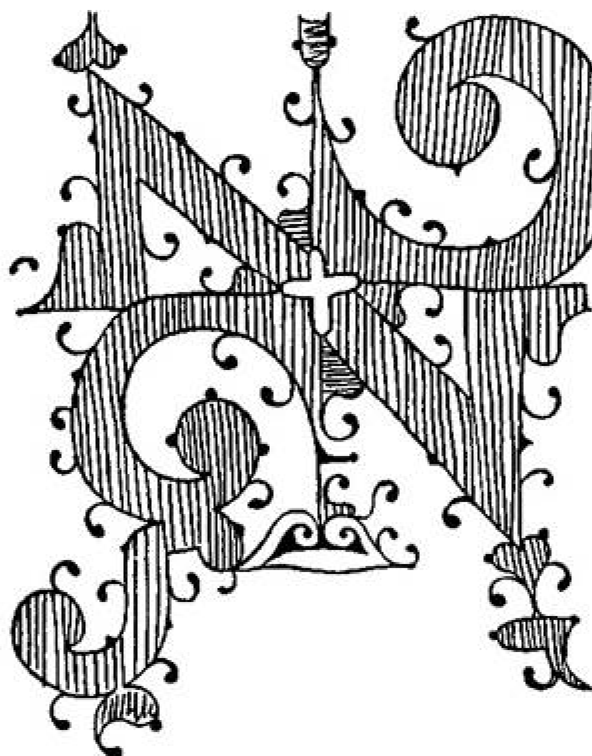

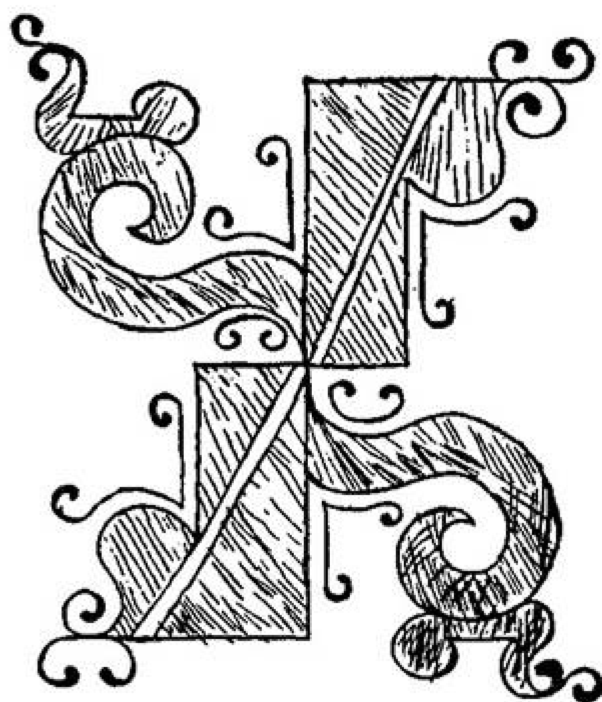
Nastavimo s analizom pomoću jednog primjera: evo jedne slike s tijela, koja se čini jednostavna. (SI. 18. — 19.). Sastoji se od valovitih kočića, kojih se grbine dotiču, i koji omeđuju vretenasta i pravilna polja, kojih dno zauzima lijeha sitnog pokućstva, i to tako, da po jedan komad dolazi u svako polje. Ovaj je opis varljiv: pogledajmo malo izbliže. On možda vodi računa o općem izgledu, kad je crtež jednom dovršen. Mala crtačica nije počela povlačenjem svojih valovitih traka da potom svaki međuprostor ukrasi pojedinim komadom pokućstva. Njen je metod bio drukčiji i kompliciraniji. Ona je radila kao radnik, koji slaže kocke pri taracanju ulica, izgrađujući redove jedan za drugim pomoću jednakih elemenata. Svaki elemenat je ovako složen: sektor trake, koji je i sâm oblikovan konkavnim dijelom jednog luka i

konvenksnim dijelom susjednog luka; dobilo se vretenasto polje; sad jedan komad pokućstva u sredini toga polja. Ti se elementi crepasto poredaju zakačujući se jedni o druge i tek će na kraju cijela figura naći stabilnost, koja potvrđuje i demantira u isto vrijeme dinamički postupak, po kome je ona izvedena.

Caduvejski stil nas dakle sučeljuje sa čitavom serijom kompleksnosti. Postoji najprije neki dualizam, koji se projicira na naizmjenične planove, kao u nekom salonu zrcala: muškarci i žene, slika i skulptura, reprodukcija i apstrakcija, kut i oblina, geometrija i arabeska, vrat i trbuh, simetrija i asimetrija, linija i površina, obrub i motiv, komad i polje, figura i osnov. Ali te se suprotnosti zapažaju tek poslije gotove slike; one imaju statičan značaj; dinamiku umjetnosti, to jest način, na koji su motivi zamišljeni i izvedeni, presijeca taj osnovni dualizam na svim planovima: jer su primarne teme u početku raščlanjene, a poslije preudešene u sekundarne teme, koje čine da se fragmenti uzeti od prvih ubacuju u provizorno jedinstvo, pa su onda raspoređeni jedni pored drugih na taj način, da prvobitno jedinstvo izbija opet kao da nas je netko opčinio. Napokon, kompleksni ukrasi dobiveni tim postupkom su i sami preispresjecani i sučeljeni pomoću čerečenja sličnih onima na grbovima, gdje se dva ukrasa raspoređuju između četiri dva po dva suprotstavljena odsječka, koji se jednostavno ponavljaju ili se jedni u drugom oživljuju.

Slika 21.—22. — Dva motiva sa lica i tijela

Onda postaje moguće objasniti, zašto taj stil podsjeća na suptilniji način, onaj na našim kartama za igru. Svaka figura na karti zadovoljava dvije nužnosti. Ona mora preuzeti funkciju, koja je dvostruka: biti predmet i poslužiti u razgovoru u dvoje — ili u dvoboju — između dva partnera, koji sjede jedan naspram drugome; a mora isto tako da odigra jednu ulogu, koja je svakoj karti namijenjena kao predmetu jedne kolekcije: to je igra. Iz te njene kompleksne dužnosti proizlazi nekoliko zahtijeva: jedan je simetrija, koja zavisi od same funkcije, drugi je asimetrija, koja odgovara njezinoj ulozi. Problem je riješen usvajanjem simetrične kompozicije, ali prema kosoj osovini, izbjegavajući tako potpuno asimetričnu formulu, koja bi odgovarala ulozi, ali bi protivrječila funkciji; i obrnutu formulu, potpuno simetričnu, koja povlači suprotan učinak. I ovdje se također radi o kompleksnoj situaciji, koja odgovara dvama protivrječnim oblicima dualiteta, i iz koje proizlazi kompromis, ostvaren sekundarnim suprotstavljanjem između idealne osi predmeta i osi figure, koju on predstavlja. Ali, da se dođe do toga zaključka, prisiljeni smo premašiti plan stilističke analize. Da bismo razumjeli stil karata za igru, nije dovoljno promatrati njihov ,crtež, treba također pitati čemu one služe. Čemu dakle služi caduvejska umjetnost?

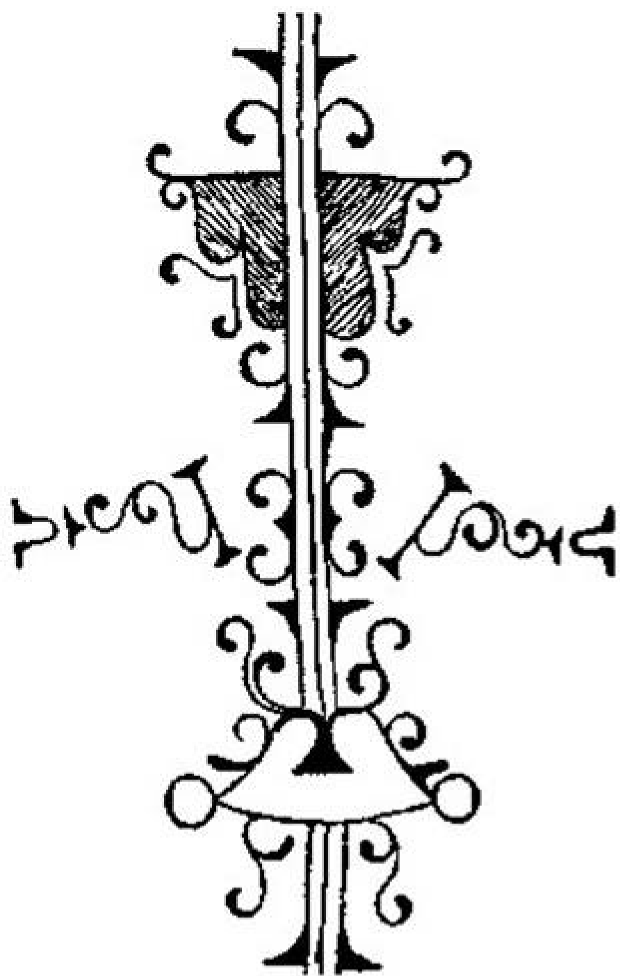
Mi smo djelomično odgovorili na to pitanje, ili bolje reći, urođenici su to učinili mjesto nas. Slike na licu daju najprije pojedincu ljudsko dostojanstvo; one vrše prijelaz od prirode na kulturu, od »glupe« životinje do civiliziranog čovjeka. Zatim, različite u pogledu stila i kompozicije prema kastama, one u jednom kompleksnom društvu izražavaju hijerarhiju prema statutima. One tako imaju i sociološku funkciju.

Ma kako da je važna ta konstatacija, ona nije dovoljna da objasni originalna svojstva urođeničke umjetnosti; najviše ako može da objasni njezino postojanje. Nastavimo dakle s analizom društvene strukture. Mbayanci su se dijelili na tri kaste; svaka se prvenstveno starala o tome, da se poštuje etiketa. Za plemiće, i do nekog stupnja za ratnike, bitni problem bio je da se sačuva ugled. Stari opisi nam ih prikazuju, kako su paralizirani brigom da očuvaju obraz, da se ne ponize, a naročito da se ne uprljaju mezalijansom. Jedno je takvo društvo dakle bilo ugroženo segregacijom. Bilo svojom voljom, bilo iz nužde, svaka je kasta nastojala da se povuče sama u sebe na štetu kohezije socijalnog tijela u cjelini. Posebno, kastinska endogamija[21] i umnožavanje sitnih razlika u hijerarhiji morale su ugroziti mogućnosti sjedinjavanja, kakva odgovaraju konkretnim potrebama kolektivnog života. Samo se tako može objasniti paradoks jednog društva,

koje se opire produženju vrste, koje, da bi se zaštitilo od opasnosti od unutrašnje mezalijanse, dolazi do toga da provodi obrnuto onaj rasizam, koji predstavlja sistematsko usvajanje neprijatelja ili stranaca.

U tim uvjetima značajno je što susrećemo na krajnjim granicama prostrane teritorije, koju kontroliraju Mbaye, na sjeveroistoku s jedne i sjeverozapadu s druge strane, oblike društvenog uređenja gotovo međusobno identične, usprkos geografskoj udaljenosti. Guanai s Paraguaya i Bororoi iz centralnog Mato-Grossa imali su (a imaju još uvijek u ovom posljednjem slučaju) hijerarhijsku strukturu približenu strukturi, koju imaju Mbayai: oni su bili, ili su i sad, podijeljeni na tri klase, za koje se čini da su bile barem u prošlosti podvrgnute različitim statutima. Te su klase naseljene i endogame. Ipak, najjače istaknuta opasnost kod Mbaya bila je djelomično nadomještena, kao i kod Guana i kod Bororoa, podjelom na dvije polovine, za koje znamo, iz posljednjeg primjera, da cijepaju klase. Ako je članovima različitih klasa bilo zabranjeno da se među sobom žene, obrnuta se obaveza nametala polovinama: muškarac iz jedne polovine morao se obavezno oženiti iz druge polovine i obrnuto. Točno je dakle ako kažemo, da je asimetrija među klasama nadomještena, u neku ruku, simetrijom među polovinama.

Slika 23. — Crtež na licu

Treba li smatrati kao solidaran sistem tu kompleksnu strukturu, sastavljenu od tri klase s hijerarhijom i od dvije uravnotežene polovine? Moguće. Isto bi se tako mogla napraviti razlika između ta dva aspekta i jedan smatrati starijim od drugog. U tom slučaju, ne će nedostajati argumenata u korist prvenstva bilo klase, bilo polovina.

Pitanje, koje nas ovdje zanima, druge je prirode. Ma kako da je bio sažet moj opis sistema Guana i Bororoa (na koji ćemo se kasnije vratiti, kad se budem podsjetio na boravak među ovim posljednjim), jasno je da on na sociološkom planu daje sličnu strukturu kao što je ona, koju sam izveo na stilističkom planu, govoreći o caduvejskoj umjetnosti. U prvom slučaju, ona se prije svega sastoji u oprečnosti između trojne organizacije i druge dvojne,

jedne asimetrične, druge simetrične; a, na drugom mjestu, u oprečnosti društvenih mehanizama, koji se zasnivaju jedni na reciprocitetu i drugih na hijerarhiji. Nastojanje da ostanemo vjerni tim protivrječnim principima navodi nas na podjele i na podpodjele društvene grupe u savezničke i oprečne podgrupe. Poput grba, koji u svom polju sjedinjuje prava stečena iz nekoliko koljena, društvo se nalazi skrojeno, srezano, podijeljeno i odsječeno. Dovoljno je razmotriti plan jednog bororo sela (to ću kasnije učiniti) da se zapazi, kako je organizirano na način jednog caduveo crteža.

Sve se dešava dakle kao da su, sučeljeni s protivrječnosti svoje društvene strukture, Guanai i Bororoi uspjeli da je rastoče (ili da je prikriju) čisto sociološkim metodama. Možda su oni imali polovine prije nego što su pali u sferu utjecaja Mbaya, pa se sredstvo već našlo u njihovim rukama; možda su oni kasnije izmislili — ili od drugih pozajmili — polovine, jer je aristokratska nadmenost bila manje obezbjeđena kod provincijalaca; a mogle bi se postaviti i druge hipoteze. To je rješenje nedostajalo Mbayama, bilo da nisu za njega znali <što nije vjerojatno), bilo — a to je vjerojatnije — što se smatralo nespojivim s njihovim fanatizmom. Oni dakle nisu imali sreće da razriješe svoje protivrječnosti, ili da ih bar prikriju vještačkim institucijama. Ali se ipak nisu mogli potpuno lišiti toga lijeka, koji im je na društvenom planu nedostajao, ili koji su sami sebi zabranili da se njime posluže. Na podmukao način i dalje im je grizao srce. I budući da nisu mogli biti toga svjesni i da to dozive, počeli su o tome sanjati. Ne u neposrednom obliku, jer bi se spotakao o njihove predrasude; već u transponiranom obliku, koji je prividno bio bezopasan: kroz svoju umjetnost. Jer, ako je ova analiza točna, trebat će definitivno protumačiti grafičku umjetnost caduveo žena, objasniti njenu tajanstvenu zavodljivost i njezinu u samom početku proizvoljnu komplikaciju, kao maštariju jednog društva, koje neutaživom strašću traži sredstva da simbolički izrazi institucije, koje bi ono moglo imati, kad ga njegovi interesi i njegove predrasude ne bi u tom sprečavali. Čarobna je to civilizacija, kojoj kraljice okružuju sanje svojom šminkom: hijeroglifima, koji opisuju nedostižno zlatno doba, koje one u nedostatku zakonskih odredaba slave svojim nakitom i ukrasima i s kojega ne skidaju veo misterija u isto vrijeme, kad i sa svoje golotinje.

ŠESTI DIO - BORORO

XXL - ZLATO I DIJAMANTI

Naspram Porto-Esperança, na desnoj obali Paraguaya, čini se, da je Corumba, vrata Bolivije, bila izmišljena radi Jules Vernea. Grad se smjestio na vrhu jedne krečne klisure, koja dominira rijekom. Opkoljena pirogama[22], jedan ili dva mala parobroda s točkom na lopate, s dva kata kabina nad niskom ljuskom, nad kojima je stršio vitak dimnjak, usidrena su na keju, odakle vodi put uzbrdo. Na početku se izdiže nekoliko zgrada, kojih veličina nije bila u srazmjeru s ostalim: carinarnica, arsenal, koja podsjeća na vrijeme, kad je Rio Paraguay bio nesigurna granica između država, koje su nedavno uspjele da dobiju nezavisnost, i bile pune mladih ambicija, i odakle je riječna saobraćajnica služila za obavljanje prometa između Rio-de-la-Plata i unutrašnjosti.

Pošto se uspne do navrh klisure, put vodi vijencem oko 200 metara; a onda skreće pod pravim kutom i ulazi u grad: dugačke ulice s niskim kućama ravnih krovova, okrečene bijelo i žućkasto-smeđe. Ulica izbija na četvrtasti trg, gdje trava raste između plamenjača boje acidne, narančaste i zelene; s onu stranu grada pružilo se kamenito polje od brežuljaka, što zatvaraju horizont.

Jedan jedini hotel, i uvijek pun; nekoliko soba kod zakupca u prizemlju, gdje se skuplja vlaga močvare i gdje kojekakva snoviđenja vjerna stvarnosti pretvaraju spavača u kršćanskog mučenika nove vrste, koji je bačen u zagušljivu jamu, da služi kao paša stjenicama; što se tiče hrane, ona je odvratna, jer je okolica siromašna i slabo obrađena, nesposobna da podmiri potrebe 2 ili 3000 stalnih i prolaznih stanovnika, koji sačinjavaju žiteljstvo Corumbe. Sve je užasno skupo, a prividna živost, u suprotnosti s ravnim i pustim pejzažem, koji je poput smeđe spužve, koja se pruža s onu stranu rijeke — ostavlja dojam života i veselosti, kako su je mogli pružiti, prije jednog vijeka, pionirski gradovi Californije ili Far-Westa. Uvečer, sve se stanovništvo okupi na vijencu. Pred nijemim momcima, koji su posjedali na ogradu i lamataju nogama, djevojke šapćući šeću u grupama po tri ili četiri. Čovjek bi mogao misliti, da promatra neku ceremoniju; ništa nema čudnije od te ozbiljne parade pred prosidbu, koja se odvija na treptavoj električnoj svjetlosti, na rubu dugom 500 kilometara oko močvare, po kojoj, sve do samih gradskih vrata, lutaju nojevi i boe.

Corumba se nalazi na jedva 400 kilometara zračne linije od Cauibe; prisustvovao sam razvitku avijacije na liniji između ta dva grada, od malih aparata s četiri mjesta, koji su prelazili razdaljinu za 2 ili 3 sata žestoko se tresući, sve do Junkera s dvanaest mjesta u godinama 1938.-39. Ali 1935. moglo se doći do Cuiabe samo vodom, a onih 400 kilometara bilo je udvostručeno krivinama rijeke. Za vrijeme kišne sezone trebalo je 8 dana da se stigne do glavnog grada države, a 3 tjedna katkad za sušnog vremena, kad bi se lađa nasukala na neki sprud usprkos slabom oticanju vode; po cijele dane bismo izgubili, da se ona opet pokrene pomoću kabla privezana za neko jako stablo na obali, pri čemu je motor ropćući teglio. U uredu kompanije bio je izvješen vrlo zavodljiv oglas. Prevodim ga doslovno i prilažem ovdje poštujući stil i tipografski raspored. Nije potrebno naglašavati, da je stvarnost slabo odgovarala tom opisu.

HOĆE LI VAŠA EKSELENCIJA DA PUTUJE

Neka na svaki način zahtijeva da putuje sjajnim

N/M CIDADE DE CORUMBA

Poduzeća riječne plovidbe M.. § Cie., tim parobrodom, koji je izvanredno bogato opremljen, s izvrsnim kupaonama, električnim osvjetljenjem, tekućom vodom u svim kabinama i savršenom službom Garçonière*.

Najbrži i najudobnije opremljen brod na liniji Cuiaba — Corumba — Porto-Esperança.

Ako uzme u tom gradu Corumbi, ili Porto-Esperança, motorni brod N/M CITADE DE CORUMBA, Vaša će Ekselencija stići do svoga mjesta 3 dana prije, ili više, nego na ma kom drugom brodu, i kako je problem *vremena* važan faktor na poslovnom terenu, vaš izbor mora, prema tome, pasti na najbrži brod i koji pruža najbolju udobnost.

BROĐ GUAPORÉ

Da bi bolje uslužilo GG. Putnike, Poduzeće je obnovilo prekrasni brod GUAPORÊ, smjestivši blagovaonicu na palubi; ta je namisao dala brodu veličanstvenu BLAGOVAONICU i veliki prostor, po kome se ugledni putnici mogu kretati.

Svakako treba da se odlučite prema tome za brze parobrode
N/M CITADE DE CORUMBÁ i GUAPORÊ

Pa ipak je to bilo divno putovanje! Malo putnika: obitelji odgajivača stoke išle su sa svojim stadima; libanonski putujući trgovci; vojnici iz garnizona i provincijski činovnici. Tek što su se ukrcali na brod, svi su ti ljudi navukli nošnju s plaže iz unutrašnjosti, to jest prugastu pidžamu, od svile za kicoše i otrcane šlape, što nije dobro pokrivalo maljavo tijelo; dvaput dnevno navalili bi na uvijek isti objed, koji se sastojao od jednog tanjura riže, drugog crnog graha, trećeg od suhog brašna od manice, a sve uz svježe ili konzervirano goveđe meso. To je ono što se zove *feijoada*, od *feijâo*: grah. Proždrljivost mojih suputnika mogla se mjeriti samo po vještini, kojom su oni obično procjenjivali izvrsnost raznih jela. Prema pojedinom objedu, *feijoada* bi bila proglašena kao muito boa ili muito, to će reći »famozna« ili »odvratno«; isto su tako imali samo jedan izraz da označe desert, koji se sastojao od masnog sira i voćnog džema, što se jede skupa s vrškom noža: to je bilo ili nije bilo *bemdoce* »dobro — ili nedovoljno — zaslađeno«.

Svakih trideset kilometara otprilike brod bi se zaustavio da se snabdjeva drvima u jednom skladištu; i, kad je to bilo nužno, sačekali bismo 2 ili 3 sata,

dok bi nadzornik otišao u preriju da lasom uhvati koju kravu, zakolje je i oguli uz pomoć posade, koja je onda trup iznijela na brod, i tako bismo se snabdjeli svježim mesom za nekoliko dana.

Ostalo vrijeme parobrod bi klizio kroz tijesne rukavce; to se zove »pogađati se za *estirôese*«, to će reći sustizati jedne za drugim one plovne postaje, što sačinjavaju riječne odsječke obuhvaćene dvjema okukama dovoljno istaknutim da se može sagledati preko njih. Te su estirôese katkad blizu jedna druge zahvaljujući jakoj okuci: tako, da se uvečer nađemo jedva nekoliko metara daleko od mjesta, gdje smo jutros bili. Cesto se brod češe o granje poplavljene šume, koja je prekrila obalu; buka motora razbuđuje bezbroj ptica: ararase, kojima krila kao da su emajlirana plavo, crveno ili zlatno; kormorana gnjuraca, kojih povijeni vrat podsjeća na krilatu zmiju; ženke i mužjaka papagaja, koji ispunjuju zrak kricima dovoljno sličnim, da se mogu raspoznati kao neljudski. Svojom blizinom i svojom jednoličnošću, prizor prikiva pažnju i izaziva neku vrstu zatupljenosti. S vremena na vrijeme, kakva rjeđa prilika uzbudi putnike: par jelena ili tapira, što preplivavaju rijeku; cascavel — zvečarka — ili giboya — piton — koji se savijaju u klupko na površini vode, lagani poput slamke; gamizovi čopor *jacarésa*, bezazlenih krokodila, koje nam se brzo dosadi ubijati iz karabina gađajući u oko. Pecanje piranhas a, je uzbudljivije. Negdje se na rijeci nalazi veliki saladeiro, sušnica za meso u obliku vješala: među mrtvim tjelesima životinja, što su pokrila tlo, paralelne pregrade podržavaju plavkaste dronjke iznad kojih oblijeće tamno jato Iješinara. Na stotine metara rijeka se crveni od krvi s klaonice. Dovoljno je baciti golu udicu pa da se, prije nego što je dobro i uronila, veći broj piranhas a, opijenih krvlju, bace i da jedan od njih zakači o nju svoje zlatno romboidno tijelo. Ribič treba da bude oprezan kad skida svoj ulov: jednim bi mu zahvatom zuba riba mogla otkinuti prst.

Pošto prođemo pritoku Sâo-Lourenço — na gornjem toku kojim ćemo po suhom ići u susret Bororoima — pantanal iščezava; s jedne i s druge strane rijeke prevladava pejzaž campa, travnatih savana, gdje i češće nailazimo na stanovnike i po kojima lutaju stada.

Malo je stvari koji mogu moreplovcu najaviti Cuiabu: popločani prilaz, koji oplakuje rijeka i povrh koga se nazire silhueta starog arsenala. Odatle vodi ulica duga 2 kilometra i oivičena seoskim kućama sve do trga pred katedralom, bijelom i ružičastom, koja se izdiže između dva niza veličanstvenih palmi. Lijevo je biskupski dvor; desno guvernerova palača, a u uglu glavne ulice krčma — jedina u to vrijeme — koju je držao debeli

Libanac.

Opisao sam Goyazu, i sad bih ponavljao, kad bih se duže zadržao na opisu Cuiabe. Položaj je manje lijep, ali grad ima isti čar, sa svojim ozbiljnim kućama, koje predstavljaju negdje sredinu između palače i kolibe. Kako je mjesto udolito, s višeg kata stanova uvijek se može otkriti jedan dio grada; bijele kuće s krovovima od narančastih crepova, boje tla, koje su okružene bujnim zelenilom vrtova, quintaesa. Oko centralnog trga u obliku slova L, mreža uličica podsjeća na kolonijalni grad iz 18. vijeka; one izbijaju na slobodne prostore, koji služe kao karavanseraji, na pravilne aleje zasađene mango-stablima i palmama, koje štite kolibe od pletera; a onda, odmah nastaje polje gdje pasu stada volova, koje treba uskoro da odvedu ili koja su istom stigla iz *sertâoa*.

Cuiaba je zasnovana negdje polovinom 18. vijeka. Oko 1720. paulistički istraživači, zvani bandeirantesi, stigli su prvi put u ovaj predjel; na nekoliko kilometara od sadašnjeg položaja oni su postavili prvu stanicu i smjestili koloniste. Kraj je bio nastanjen Cuxipo-Indijancima, od kojih su neki pristali da pomognu pri krčenju. Jednoga dana, jedan kolonist — dobro nazvani Miguel Sutil — pošalje nekolicinu urođenika da potraže divljeg meda. Oni se vratiše iste večeri punih šaka zlatnog grumenja, koje su nakupili na površini. Ne čekajući ništa, Sutil i jedan drug po imenu Barbudo — Bradonja — pođoše za urođenicima na mjesto nalaza: zlato je bilo tu, posvuda. Za mjesec dana nakupili su 5 tona grumenja.

Ne treba se dakle čuditi, što polje, koje okružuje Cuiabu, liči na nekim mjestima na bojno polje; brežuljci obrasli travom i žbunjem svjedoče o staroj groznici. Još se i danas dogodi da neki Cuiabanac nađe koji grumen gajeći povrće. A u obliku zlatnih zrna pijeska, još ima zlata. U Cuiabi i prosjaci traže zlato: vide se na djelu u koritu rijeke, koja prolazi kroz donji dio grada. Dan napora donese dovoljno da se ima šta jesti, i mnogi trgovci još upotrebljavaju malu vagu, što omogućava da se izvrši zamjena jedne šake prašine za meso ili rižu. Neposredno poslije velikog pljuska, kad voda otječe planinskim potocima, djeca pojure, snabdjevena svako grudom svježeg voska, koju zagnjure u struju, očekujući da se sitne blještave čestice prilijepe na nju. Cuiabanci tvrde uostalom, da jedna žica prolazi ispod njihova grada na nekoliko metara dubine; ono leži, kažu, ispod skromnog ureda Brazilijanske banke, bogatija tim blagom od rezervnih iznosa u njenoj starinskoj blagajni.

Od svoje stare slave, Cuiaba je zadržala spor i ceremoniozan način života.

Za stranca, prvi dan prođe u trčkaranju amo-tamo preko trga, koji odvaja krčmu od vladine palače: dati posjetnicu pri dolasku; sat kasnije, ađutant, brkati žandarm, uzvraća učtivost; nakon poslijepodnevnog odmora, koji ukoči cijeli grad svakodnevnim mrtvilom od podne do 4 sata, guverner se (tada »posrednik«) upoznaje s vašim zadatkom i on etnografa dočekuje učtivo i s dosadom; Indijanci, ah! svakako bi bilo bolje da ih uopće nema; što su oni za njega, osim što ga podsjećaju, i time srde, na njegovu političku nemilost, što dokazuje njegovo udaljavanje u jedan zabačen i zaostao predjel? Kod biskupa, ista stvar: Indijanci, pokušava on da mi objasni, nisu tako okrutni i glupi kao što bi se moglo misliti; mogu li ja i zamisliti, da je jedna bororo Indijanka prešla na vjeru? Da su braća iz Diamantina uspjela — ali s kakvim naporom? — da od tri Paressia stvore kakve-takve stolare? A na naučnom planu, misionari su zaista pokupili sve što je vrijedilo sačuvati. Mogu li ja samo slutiti, da neobrazovani Servis zaštite riječ Bororo piše sa zvučnim akcentom na zadnjem slogu, dok je otac taj-i-taj još prije 20 godina ustanovio, da se on nalazi na srednjem? Sto se tiče legendi, oni poznaju legendu o potopu, što je dokaz da Gospod nije htio da oni ostanu ukleti. Ja hoću da idem među njih, lijepo. Ali naročito treba pripaziti, da ne pokvarim, što su Oci uradili: nikakvih bezvrijednih poklona, ogledalaca ili ogrlica; ove ljenivce treba upozoravati na svetost rada.

Kada se čovjek jednom oslobodi tih formalnosti, može se preći na ozbiljne stvari. Dani teku u odaji iza dućana libanskih trgovaca, zvanih *turcos*: pola grosisti, pola kajišari, koji snabdjevaju željezarijom, tkaninama i lijekovima tucete rođaka, klijenata ili štićenika, od kojih će svaki snabdjeven čitavim teretom uzetim na kredit, otići, da s nekoliko volova ili s jednom oranicom iscijedi posljednje milreise, što su se izgubili negdje na dnu šikare ili duž rijeke (poslije 20 ili 30 godina života jednako nemilosrdnog za njega kao i za one, koje on izrabljuje, ipak će se smiriti na jednom mjestu, zahvaljujući stečenim milijunima); kod pekara, koji će pripremiti vreće bolachaca, okruglih hljebova od brašna bez kvasa, koje je nabubrilo pomoću masti: oni su tvrdi kao kamen, ali se mogu smekšati pogrijavanjem, dok izdrobljeni trešnjom i natopljeni volujskim znojem ne postanu hrana, koja se ne može odrediti što je, jednako užgana kao i suho meso, koje smo nabavili kod mesara. Trgovac u Cuiabi je tužno stvorenje; imao je samo jednu želju; a po svem se vidjelo da ne će nikad biti udovoljena, da kakav cirkus jednoga dana dođe u Cuiabu. A tako bi volio da jednom vidi slona: »Eh, što je tu mesa!... «

Bila su tu napokon i braća B...; Francuzi, porijeklom s Korzike, nastanjeni već odavno u Cuiabi, iz kojih razloga, nisu ni rekli. Govorili su svojim materinjim jezikom nekim udaljenim glasom, pjevajući i oklijevajući. Prije nego što su stekli garažu, bili su lovci na bijele čaplje i opisivali su svoju tehniku, koja se sastojala u tome, što bi po tlu rasporedili roščiće od bijela papira, gdje bi velike ptice, zasjenjene tom netaknutom bijelom bojom, koja je i njihova, dolazile da kljucaju kljunom i, kako bi obnevidjele tom kapuljačom mogle su se uhvatiti bez otpora. Jer lijepo perje treba kupiti sa žive ptice u vrijeme parenja. Bilo je u Cuiabi mnogo ormara napunjenih bijelim čapljama, koje se više nisu mogle prodati, otkako ih je moda zanemarila. Braća B... su tada postala sakupljači dijamanata. Sad su se oni specijalizirali u tovarenju kamiona, koje bi onda puštali, poput nekadašnjih brodova u nepoznate oceane, po stazama, na kojima bi se tovar i vozilo izlagali opasnosti da se strovale u neku urvinu ili neku rijeku. Ali kad im pođe za rukom da prevoz uspije, dobit od 400°/o nadoknadila bi ranije gubitke.

Vrlo sam često kamionom putovao po zemlji Cuiaba. Uoči polaska natovarile bi se kantice s benzinom, u količini utoliko većoj, što se predviđala potrošnja za odlazak i za povratak i što će se gotovo neprestano tjerati prvom i drugom brzinom; rasporedili bismo namirnice i materijal za logorovanje tako da putnicima omogućimo da sjednu i da se zaštite za slučaj kiše. Trebalo je također objesiti sa strane dizalice i alat, kao i zalihu užadi i dasaka da zamijene porušene mostove. U zoru sljedećeg dana, uzveremo se navrh tovara, kao na devu; i kamion počne svoju vožnju klateći se; od podneva naiđu poteškoće: poplavljeni tereni ili močvare, koje je trebalo pokriti granjem; tako sam proveo tri dana premećući, odotraga pa naprijed, jednu podlošku sačinjenu od oblica, dvaput dužu od kamiona, sve dok ne savladamo taj teški prolaz; ili bismo naišli na pjeskovito tlo, pa bismo kopali pod točkovima i rupe nabijali lišćem. Kad bi mostovi bili čitavi, ipak smo morali potpuno rastovariti da bismo olakšali, i opet natovariti, kad bismo prešli preko nesigurnih dasaka; kad bismo ih našli spaljene poslije požara u šikari, ulogorili bismo se da ih popravimo, a zatim opet povadimo daske, jer nam one mogu biti neophodno potrebne još koji put; napokon ima i nabujalih rijeka, koje se mogu preći samo pomoću skela sastavljenih od tri čuna povezana traverzama i koje bi, pod težinom kamiona, iako rastovarenog, zapale do samog ruba u vodu, možda jedino da privedu vozilo k obali suviše strmoj ili suviše muljevitoj, da bi se uz nju moglo popeti; i onda je trebalo

improvizirati staze duge nekoliko stotina metara, sve do nekog boljeg pristaništa ili do nekog plićaka.

Ljudi kojima je bila profesija da voze kamione, bijahu već navikli da se na putu zadrže po nekoliko tjedana, katkad i mjeseci. Kad su dvojica, predstavljali su ekipu: vozač i njegov pomoćnik, jedan je za volanom, drugi čuči na papuči, motreći pozorno na prepreke, nadzire kako kola idu, poput mornara, koji stane na provu i pomaže pilotu pri prelazu nekog tjesnaca. Njima je pri ruci stalno bio karabin, jer nije bio rijedak slučaj, da se pred kamionom ispriječi kakav srndać ili tapir, više iz radoznalosti, nego što je uplašen. Gađali bi ga čim ga spaze i ako ga obore, tu bismo se i zaustavili: trebalo je oderati i iščistiti životinju, raščerečiti i isjeći na tanke listiće meso, kao kad se krumpir Ijušti u spirali do samog srca. Listiće bi odmah istrljali uvijek spremnom smjesom soli, bibera i isjeckana češnjaka. Onda bi se izložili suncu za nekoliko sati, što bi omogućilo sačekati sutradan da se operacija obnovi, koja treba da se ponavlja i slijedećih dana. Tako se dobije *carne de sol*, manje ukusno od *carne de vento*, koje se, okačeno na jednu motku, suši izloženo vjetru, kad nema sunca, ali koje opet ne traje tako dugo.

Čudan je život tih virtuoznih vozača, uvijek spremnih ,za najosjetljivije popravke, koji pronalaze i krče prolaz na putu, koji se izlažu da tjednima ostaju usred šikare na mjestu, gdje im se kamion skrha; sve dok neki konkurentski kamion ne naiđe da dâ uzbunu u Cuiabi, odakle će se zatražiti iz Sâo-Paola ili Ria da pošalju polomljeni dio. Za to vrijeme se logoruje, lovi se, pere se rublje, spava se i strpljivo se čeka. Moj najbolji vozač je izbjegao pravdi poslije jednog zločina, koji nikad nije spominjao; u Guiabi se znalo za to; nitko to nije govorio, jer ga nitko ne bi mogao zamijeniti, kad je trebalo prevaliti jedan nemoguć put. U očima svih, život, koji on svaki dan izlaže, dovoljno plaća za onaj život, koji je on bio oduzeo.

Kada smo napuštali Cuiabu oko 4 sata ujutro, još je bila noć. Oko je nagađalo poneku crkvu ukrašenu gipsanim radovima u osnovi zvonika; na posljednjim ulicama, s alejama od magnolija potkresanih u obliku kugle i popločenim krupnim riječnim šljunkom, preko koga se tresao kamion. Karakterističan izgled voćnjaka, koji pruža savana — zbog prirodne razrijeđenosti stabala — stvara još iluziju dotjeranog pejzaža, a mi se već nalazimo u šikari; staza postaje ubrzo dosta teška, da nas o tom uvjeri: ona se uzdiže nad rijekom u kamenitim krivinama ispredanim planinskim brzacima i blatnjavim plićacima punim capoeira. Čim se malo domognemo visine, otkrivamo blijedu i ružičastu liniju, suviše ustaljenu da bismo je pobrkali sa

svjetlošću zore. Pa ipak dugo sumnjamo u njenu prirodu i njezinu stvarnost. Ali poslije 3 ili 4 sata putovanja, navrh jedne stjenovite litice, oko obuhvata širok vidik, i sad za nas nema više nikakvé sumnje: sa sjevera prema jugu, jedna se crvena hridina izdiže 2 do 300 metara iznad zelenkastih brežuljaka. Prema sjeveru ona se spušta polako, dok se ne spoji s visoravni.

Ali sa strane juga, kojoj se mi približavamo, počinjemo razabirati pojedinosti. Taj zid, koji se malo prije činio savršen, krije u sebi uske dimnjake, odvojene grebene kao neku predstražu, balkone i platforme. U toj kamenitoj građevini ima šančeva i klanaca. Kamionu će trebati više sati da se uspne na tu kosu, jedva nešto malo dotjeranu ljudskom rukom, koja će nas odvesti do višeg ruba chapade Mato-Grossa, da bismo se ispeli na 1 000 kilometara prostranu visoravan, koja se lagano naginje u pravcu sjevera, sve do Amazonkina bazena: to je *chapadâo*.

Otvara nam se novi svijet. Opora, mliječnozelena trava jedva može da prikrije pijesak, bijel, ružičast i oker boje, koji je nastao površinskim rastavljanjem pješčarne podloge. Raslinje se svodi na razrijeđena stabalca čvornovitih oblika, koja protiv suše po 7 mjeseci u godini štite debela kora, gleđejisano lišće i trnje. Pa ipak, dovoljno je da kiša padne nekoliko dana, da se ta pustinjska savana pretvori u pravi vrt: trava zazeleni, stabla prekriju bijeli i sljezove boje cvjetovi. Ali stalno dominira dojam golemosti. Tlo je tako ujednačeno, padine su tako slabe, da se obzorje bez ikakve smetnje prostire do na dvadesetak kilometara u daljinu; čitavo prije podne prolazili smo kroz još od jutros promatrani pejzaž, koji do u tančine obnavlja pejzaž, a prešli smo ga dan prije, tako da se zapažaj i sjećanje stapaju u neku opsesiju nepokretnosti. Ma kako da je udaljena zemlja, ona je u tolikoj mjeri jednolična, do te točke lišena i najmanjeg događaja, da, tamo vrlo visoko na nebu, čovjek vidi udaljeni horizont kao oblake. Pejzaž je suviše fantastičan, da bi bio jednoličan. S vremena na vrijeme kamion gazom prelazi neki tok vode bez obale, za koji bi se prije reklo da plavi visoravan nego što protiče njome, kao da je teren — jedan od najstarijih na svijetu i još netaknuti fragment kontinenta Gondwana, koji je, u sekonderu, sjedinjavao Braziliju i Afriku — ostao suviše mlad, da bi po njemu rijeke stigle do izdube sebi korito.

Evropa ima jasne oblike pod rasutom svjetlošću. Ovdje je za naš tradicionalna uloga neba i zemlje zamijenjena. Iznad mliječne brazde campa oblaci izgrađuju najneobičnije građevine. Nebo je oblast oblika i volumena; zemlja zadržava mekoću prvih dobâ.

Jedne smo se večeri zaustavili nedaleko nekog *garimpa*, kolonije istraživača dijamanata. Nekakve se prilike uskoro pojaviše oko naše vatre: nekoliko garimpeirosa vade iz svojih bisaga ili iz džepova svojih odijela u dronjcima male bambusove cjevke, kojih su sadržinu praznili u naše šake; to su grubi dijamanti, koje su se nadali nama prodati. Ali mene su braća B... dovoljno obavijestila o običajima *garimpa*, pa sam znao, da ništa od svega toga ne može biti zaista interesantno. Jer *garimpo* ima svoje neispisane zakone, kojih se oni ipak strogo pridržavaju.

Ti se ljudi dijele na dvije kategorije: avanturiste i bjegunce; posljednja je grupa brojnija, što objašnjava da, kad jednom uđu u garimpo, teško iz njega izlaze. Tok malih rijeka, u pijesku kojih se nalazi dijamant, kontroliraju prvi, koji su zauzeli prostor. Njihova bi sredstva bila nedovoljna da sačekaju veliku priliku, koja çe ne ukazuje tako često. Oni su dakle organizirani u grupe, a svakom zapovijeda poglavica, koji se šepuri titulom »kapetana« ili »inženjera«; ovaj treba da raspolaže kapitalom, kako bi naoružao svoje ljude i snabdjeo ih najpotrebnijim materijalom — željeznim vedrom koji je kalajisan, da u njemu donose šljunak, sitom, ramom, katkada i šljemom od pluta, da bi mogli zagnjuriti u virove, i zračnom sisaljkom — i napokon da ih posebno može redovito snabdjevati hranom. Za uzvrat, čovjek se obavezuje, da će sve što pronađe prodati samo određenim kupcima (koji su u vezi s velikim holandskim ili engleskim brusionicama) i da će dobit dijeliti sa svojim poglavicom.

Naoružanje se ne objašnjava jedino čestim rivalstvom među bandama. Sve donedavno, pa i danas, ono je omogućavalo da se spriječi prilaz policije u garimpo. Tako je dijamantonosno područje predstavljalo državu u državi, a prva je često u otvorenom ratu s drugom. Godine 1935. govorilo se uvijek o malom ratu, koji je vodio nekoliko godina *Engenheiro* Marbeck sa svojim junacima, valentôesima, protiv policije države Mato-Grosso i koji je završio kompromisom. Treba u obranu nepokorenih reći, da su jadnici, koje bi policija zarobila, rijetko silazili do Cuiabe. Jedan glasoviti poglavica bande, *capitâo* Arnaldo, uhvaćen je sa svojim poručnikom. Vezali su ih za vrat tako, da su im noge bile naslonjene na jednu daščicu, dok nisu od umora izgubili ravnotežu i dok nisu pali obješeni o stablo, na kom su ih bili ostavili.

Zakon bande se tako strogo poštovao, da nije bilo rijetko vidjeti u Lageadu ili u Poxoreu, koji su centri *garimpa*, jedan sto u krčmi prekriven dijamantima, momentano napušten od njihovih vlasnika. Svakom kamenu čim se nađe, opiše se oblik, veličina, boja. Te pojedinosti ostaju tako precizne

i tako pune uzbudljive vrijednosti, da poslije više godina popis podsjeća još na izgled svakog pojedinog zrna: »Kad bih ga promatrao, priča mi jedan od mojih posjetilaca, bio bi kao da je Sveta Djevica pustila suzu u moju šaku ...« Ali kamenje nije uvijek tako čisto: često ih vade iz jalovine i nemoguće im je smjesta procijeniti vrijednost. Ovlašteni kupac označi svoju cijenu (to se zove »odmjeriti« dijamant) i, kako su obavezni da ga njemu prodaju, ne preostaje im drugo nego da prihvate ponudu. Asistentu je dovoljno da okrene brus i svima je jasno, kakav je ishod spekulacije.

Pitao sam, da li se koji put desi da netko hoće podvaliti; bez sumnje, ali uzalud. Dijamant, koji bi bio ponuđen nekom drugom kupcu, ili bez znanja poglavice bande, bio bi smjesta »spaljen«, queimado: to jest kupac će ponuditi smiješnu cijenu, koja će biti sistematski još više smanjena kod svakog naknadnog pokušaja. Tako se našlo neiskrenih *gàrimpeirosa*, koji su pomrli od gladi s punim šakama dijamanata.

Poslije, to je druga stvar. Sirijac Fozzi se, kako se čini, obogatio nabavljajući po niskoj cijeni nečiste dijamante, koje je grijao na »primusu« prije nego što bi ih potopio u obojenu tekućinu; taj postupak daje žutom dijamantu prijatniju boju i po njemu dobiva ime pintado, obojeni dijamant.

Uobičajen je i jedan drugi način podvale, ali na višem nivou: pri izvozu, kad se hoće izbjeći plaćanje takse državi Braziliji; poznavao sam u Cuiabi i u Campo-Grandu profesionalne švercere, zvane vapangeirosi, što znači »spretni ljudi«. I o njima ima vazdan priča: lažne pakle cigareta, u kojima su skriveni dijamanti, koje oni, kad naiđe policija, nehatno bacaju u grm kao da su prazne, da bi ih, pošto postanu slobodni, potražili, možete misliti s koliko straha.

Ali te večeri, oko naše logorske vatre, vodio se razgovor o svakidašnjim dogodovštinama, kojima su izloženi naši posjetioci. Tako sam naučio slikoviti jezik *sertâoa*, koji, mjesto naše zamjenice »on«[23], upotrebljava čitavu izvanredno različitu zbirku izraza: *o homen*, čovjek; *o camarada*, drug; ili *o collega*, kolega; *o negro*, crnac, *o tal*, taj i taj, *o fulango*, tip i t. d. Imali su dakle hudu sreću da su naišli na zlato pri ispiranju: loš znak za čovjeka koji traži dijamante; jedini je način da ga odmah bace u rijeku; onaj, koji bi zadržao zlato, izložio bi se uzaludnom naporu kroz mnogo tjedana; jedan drugi, hvatajući golim rukama šljunak, udaren je kukastim repom otrovne raje (ribe). Takve se rane teško liječe. Treba naći ženu, koja bi pristala da zagrne košulju i da se pomokri na ranu. Kako u garimpu nema drugih žena, osim prostituiranih seljanki, tim se naivnim načinom liječenja najčešće

navuče naročito opak sifilis.

Ove su žene namamljene pričama o legendarnim sretnim slučajevima. Obogaćen preko noći, iznalazač, pod udarom kaznenog postupka, prisiljen je da sve potroši na licu mjesta. Tako se objašnjava živi promet kamiona sa suvišnim stvarima. Malo pošto stignu u garimpo sa svojim tovarom, ovaj će se rasprodati po koju bilo cijenu, i to manje iz potrebe, više iz razmetljivosti. U kasne sate noći, prije povratka, otišao sam do kolibe jednog camarada na obali rijeke okružene komarcima i drugom gamadi. Sa staromodnom kacigom na glavi, on je već grebao dno. Unutrašnjost kolibe bila je isto toliko bijedna i tužna kao i okolica; ali u jednom uglu, drugarica mi s ponosom pokaza dvanaest odijela svoga čovjeka i svoje svilene haljine, koje su termiti izgrizali.

Noć smo proveli uz pjesmu i ćaskanje. Svaki je uzvanik bio pozvan »da prikaže svoju točku«, koju pozajmljuje s neke večernje priredbe u kavani s glazbom, za uspomenu na prošla vremena. Kasnije sam naišao na iste takve priredbe obilazeći granice Indije, prilikom banketa, koji su međusobno priređivali mali činovnici. Ovdje kao i tamo, držali bi se monolozi, ili kako se u Indiji nazivaju »karikature«, to jest imitiranje: kucketanja pisaćeg stroja, prdekanja motora kad o nešto zapne, a onda slijedi — čudna li kontrasta — šum, koji podsjeća na neki »vilinski ples« s prethodnom zvučnom slikom konja u galopu. A za svršetak, izvodile bi se, zvane kao i na francuskom, »grimase«.

S te moje večeri, koju sam proveo s grimpeirosima, sačuvao sam u svojim bilježnicama fragment žalopojke po starinskom uzoru.

Radi se o jednom vojniku nezadovoljnom s jelovnikom, koji piše žalbu svom kaplaru; ovaj je dostavlja naredniku i postupak se ponavlja kod svake instance: poručnika, kapetana, majora, pukovnika, generala i cara. Ovaj nema više kome da se obrati osim Isusu-Kristu, koji mjesto da proslijedi žalbu Bogu-Ocu, uzima pero u ruku i sve ih šalje u pakao. »Evo tog uzorka poezije iz sertâoa:

O Soldado...
O Oferece...
O Sargento que era un homem pertinente
Pegö na penna, escreveu pro seu Tenente
O Tenente que era homem muito bäo
Pegö na penna, escreveu pro Capitäo

O Capitäo que era hörnern dos melhor
Pegö na perina, escreveu pro Major
O Major que era hörnern como e
Pegö na penna, escreveu pro Corone
O Corone que era hörnern sem igual
Pegö na penna, escreveu pro General
O General que era hörnern superior
Pegö na penna, escreveu pro Imperador
O imperador...
Pegö na penna, escreveu pro Jesu' Christo
Jesu' Christo que efilho do Padre Eterno
Pegö la penna e mundo tudos pelo inferno.

Pa ipak nije tu bilo pravog raspoloženja. Odavna je već nestalo dijamantonosnog pijeska; oblast je bila okužena malarijom, leshmeniozom i ankylostomiasom. Otprije nekoliko godina pojavila se i šumska žuta groznica. Jedva dva-tri kamiona uputila bi se stazom sada svakog mjeseca, dok ih je ranije prolazilo po četiri tjedno.

Staza, kojom je trebalo da pođemo, napuštena je, otkako je požar u šikari uništio mostove. Nijedan kamion nije njom prošao ima tri godine. Ništa nam nisu mogli reći o njezinom stanju; ali ako stignemo do Sâo-Lourenço, nekako ćemo se izvući. Ima velika garimpo pored rijeke: tu ćemo naći sve što nam je potrebno: opskrbu za ljude i čunove da odemo do bororo-sela na rijeci Rio Vermehlo, koja je pritoka Sâo-Lourença.

Kako smo prošli ni sam ne znam; taj put mi je ostao u sjećanju kao mutno snoviđenje: beskonačna logorovanja da se savlada nekoliko metara prepreka, tovarenje, rastovarivanje, etape, na kojima smo bili toliko iscrpeni pomicanjem drvenih val jaka ispred kamiona svaki put, kad je uspio da se pokrene za jednu svoju dužinu, da bismo pozaspali na goloj zemlji, pa da nas, usred noći, probudi neka podzemna grmljavina: to su bili termiti, koji su jurišali na naša odijela i koji su već kao gamizovom plahtom prekrili spolja pelerine od kaučuka, koje su nam služile da nas zaštite od vlage i kao prostirka po tlu. Napokon, jednoga jutra, naš se kamion spustio niz padinu prema Sâo-Lourençu, koji nam je najavila gusta magla iz doline. S osjećanjem da smo izveli junački podvig, najavili smo svoj dolazak jakim signalima automobilske sirene. Pa ipak, ni dijete nije izašlo pred nas. Izbismo na obalu, između 4 ili 5 tihih koliba. Nikoga; sve je bilo nenastanjeno, i hitri

pogled nas uvjeri, da je zaselak bio napušten.

Prenapetih živaca, poslije tolikog napora posljednjih dana, osjećali smo se očajno. Treba li dići ruke od svega? Prije nego krenemo natrag, učinit ćemo posljednji pokušaj. Svatko od nas treba da ode u svom pravcu i da pretraži okolicu. Predvečer, svi se vratismo pokunjeni, osim vozača, koji je bio otkrio jednu ribarsku porodicu, iz koje je doveo čovjeka. Ovaj, sav zarastao u bradu i kože bolesno bijele, kao da je predugo boravila u vodi, objasni, kako ih je žuta groznica napala prije 6 mjeseci; oni koji su preživjeli, raspršili su se na sve strane. Ali uzvodno, naći će se još nekoliko osoba i jedan prekobrojan čun. Hoće li poći s nama? Svakako; već mjesecima njegova porodica i on sam žive isključivo od ribe iz rijeke. Kod Indijanaca mogao bi se snabdjeti maniokom, listovima duhana a mi ćemo mu dati malo novaca. Na toj pogodbi, on nam jamči da će nas prihvatiti jedan drugi veslač, na koga ćemo putem naići.

Imat ću prilike da opišem druga putovanja čunom, koja su mi se zadržala u boljem sjećanju od ovoga. Prelazim dakle brzo preko tih 8 dana provedenih u savladavanju struje nadošle svakodnevnim kišama. Ručali smo jedanput na jednom malom sprudu, kad začusmo neko šuštanje: bila je boa duga 7 metara, koju je naš razgovor razbudio. Trebalo je nekoliko metaka da je dotučemo, jer su te životinje neosjetljive, kad su ranjene u tijelo: treba pogoditi u glavu; čisteći je — što nam je oduzelo pola dana — našli smo joj u utrobi tuce mladih, koji samo što se nisu okotili, te su već bili živi, ali su uginuli na suncu. I onda jednoga dana, upravo pošto smo uspješno gađali na jednu irara-u, to je neka vrsta jazavca, primijetismo dvije gole prilike, koje su se micale na obali: naše prve Bororo-e. Priđemo im, pokušavamo govoriti & njima: znaju samo jednu riječ portugalsku: fumo — duhan — koju oni izgovaraju sumo (zar stari misionari nisu govorili kako su Indijanci bez vjere, bez zakona, bez kralja«, jer u svojoj fonetici nisu poznavali glasa »f« (iz riječi foi = vjera), ni »l« (loi = zakon), ni »r« (roi = kralj)?) Iako su i sami bili zemljoradnici, njihov proizvod nema koncentraciju fermentiranog i poput užeta uvijenog lista duhana, kojim smo ih darežljivo snabdjeli. Kretnjama smo im nekako objasnili, da smo pošli prema njihovu selu; mogli smo ih razumjeti, da ćemo tamo stići još iste večeri; otići će ispred nas, da najave naš dolazak; i iščezoše u šumi.

Nekoliko sati kasnije pristasmo uz ilovačastu obalu iznad koje primjećujemo kolibe. Jedno pola tuceta ljudi golih, obojenih crveno na uruku-način od nožnih prstiju do vrška dlaka u kosi, dočeka nas uz glasan

smijeh, pomože nam da se iskrcamo ponese nam prtljag. I evo nas u jednoj velikoj kolibi, u kojoj je nastanjeno nekoliko porodica; poglavar sela je oslobodio za nas jedan ugao; on sam će se nastaniti za vrijeme našeg boravka na drugoj strani rijeke.

XXII - DOBROĆUDNI DIVLJACI

Kojim redom da se opišu oni duboki i zbrkani dojmovi, što zaspu novonadošlog u jedno urođeničko selo, kojeg je civilizacija ostala relativno netaknuta? Kod Kainganga kao i kod Caduvea, kojih su kolibe nalik kolibama susjednih seljaka zadržavaju naročito pažnju prekomjernom bijedom; prvobitna reakcija je zamor i obeshrabrenost. Pred jednim društvom koje još živi i koje je vjerno svojim tradicijama, udarac je tako snažan, da čovjek ne može da se snađe: u tom klupku s tisuću boja, od kog kraja najprije da se pođe i da ga se pokuša razmrsiti? Podsjećajući se na Bororoe, koji su mi bili prvo iskustvo te vrste, naiđoh na ista osjećanja, koja me obuzeše u času kad sam se nedavno penjao na vrh ovisokog brežuljka u jednom kuki-selu na burmanskoj granici, sam se satima verao nogama i rukama uz strmine, koje su se bile pretvorile u sklizavo blato od monsunskih kiša, što su neprestano padale. Ova nesvjestica organskog porijekla sva je obasjana zapažajima oblika i boja: nastambe, koje su po svom kroju bile veličanstvene unatoč svojoj krhkosti; budući da su upotrebIjeni materijali i tehnika, koje mi poznajemo pod patuljastim izrazima: jer ta obitavališta nisu toliko zidana, koliko su ispovezana, opletena, ispretkana, izvezena i upotrebom patinirana; mjesto stanara satru pod ravnodušnom kamenom masom, ona vitko reagiraju na njegovo prisustvo i na njegove kretnje; suprotno od onoga što se događa kod nas; uvijek ostaju podložna čovjeku. Oko svojih stanovnika, selo se izdiže poput lakog i elastičnog oklopa; sličnija su šeširima naših žena nego našim gradovima: monumentalan ukras, koji donekle štiti život lukova na svodu i lisnate figure, kojima je graditeljeva umješnost znala izmiriti prirodnu lakoću sa zahtjevima njegova plana.

Golotinja stanovnika kao da je zaštićena travnatim baršunom zidova i resama palmina lišća: oni isklize iz svoje nastambe kao kad bi sa sebe skidali džinovski ogrtač od nojeva perja. Poput nakita iz tih paperjastih škrinjica, za tijela imaju istančane modele i blijeskom šminke i boje podvučene tonalitete, poput podnožja — rekao bi čovjek — kojim hoće da se istakne vrijednost velebnijih ukrasa: sočne i blještave dodire zuba i očnjaka i ugrize očnjaka

divljih zvijeri, obogaćene perjem i cvijećem. Kao da cijela jedna civilizacija kuje zavjeru u jednoj istoj strastvenoj nježnosti prema oblicima i bojama života; i, da bi oko ljudskog tijela zadržala najdragocjeniju suštinu, obraćala se — među tolikim svojim proizvodima — onima, koji su u najvećoj mjeri trajni ili pak prolazni, ali koji, nekim čudnim sticajem, nisu njihovi privilegirani posjednici.

I dok sam se spremao da se smjestimo u uglu jedne prostrane kolibe, pustio sam više da me prožimaju te slike nego da ih sâm hvatam. Neke pojedinosti smještale su se kako treba. Ako su nastambe još uvijek zadržale tradicionalan raspored i veličinu, njihova je arhitektura već bila podlegla neobrazilijanskom utjecaju: plan im je bio četverokutan a ne više ovalan, ma da je materijal krova i zidova ostao isti: granje, koje je nosilo pokrov od palmina lišća — oba dijela bila su različita, a sam krov imao je dvostruki nagib, mjesto da bude zaokrugljen i da se spušta gotovo do tla. Ipak, selo Kej ara, u koje smo bili stigli s ona dva druga, što sačinjavaju grupu sa Rio Vermelho: Poborien i Jarudoriem, jedno je od posljednjih, gdje se učinak Salezijanaca još nije suviše osjećao. Jer ovi misionari, koji su, uz Službu zaštite, uspjeli da dokrajče sukobe između Indijanaca i kolonista, vršili su istovremeno izvrsna etnografska istraživanja (to su naši najbolji izvori o Bororoima, poslije starijih studija Karla von den Steinena) i bili su poduzeli sistematsko istrebljivanje urođeničke kulture. Dvije činjenice ukazivale su u Kejari na jedan od posljednjih bastiona nezavisnosti: bilo je to najprije sjedište poglavice svih sela na Rio Vermelho: ličnosti gorde i zagonetne, bez ikakva znanja portugalskog jezika ili se razmetao da ga ne zna; pažljive prema našim potrebama, ličnosti koja je nastojala da nešto izvuče od našeg prisustva; ali koja je, iz razloga prestiža isto toliko kao i lingvističkog, izbjegavala da sa mnom saobraća osim posredstvom članova svoga Savjeta, u čijem je društvu donosio sve svoje odluke.

Na drugom mjestu, u Kejari je živio jedan urođenik, koji je trebalo da bude moj tumač i moj glavni obavještač. Taj je čovjek, star otprilike 35 godina, govorio dosta dobro portugalski. Ako se tome može vjerovati bio je naučio čitati i pisati, (ma da je već zaboravio) i to je plod obrazovanja kod misije. Ponosni na svoj uspjeh oci su ga bili poslali u Rim, gdje ga je bio primio Papa. Kad se vratio, htjedoše ga, čini se oženiti po kršćanski ne vodeći računa o tradicionalnim pravilima. Ovaj je pokušaj kod njega izazvao duhovnu krizu iz koje je izašao ponovo predobiven za stari bororo ideal: nastanio se u Kej ari, gdje već 10 ili 15 godina provodi primjeran život

divljaka. Potpuno go, obojen crveno, nos i donje usnice probušene šipčicom i labretom, prekriven perjem. Papin Indijanac se pokaza kao odličan profesor bororovske sociologije.

U ovaj čas okruživalo ga je nekoliko desetina urođenika koji su nešto među sobom raspravljali uz praska nje od smijeha i gurkanja u slabine. Bororo su najveći i najbolje građeni Indijanci u Braziliji. Njihova okrugla glava, lica izdužena pravilnih isnažnih crta, njihova atletska pleća podsjećajući na neke patagonske tipove, kojima ih možda možemo pripisati u rasnom pogledu. Ovaj harmoničan tip se rijetko nalazi kod žena, koje su općenito malene, slabušne i nepravilnih su crta lica. Već od samog početka, muška veselost čudno je odudarala od odbojnog držanja protivnog spola. Usprkos epidemijama, koje su kosile cijelu oblast upada u oči zdrav izgled stanovništva. A ipak se nalazio jedan gubavac u selu.

Muškarci su bili potpuno goli osim malog roščića od slame, kojom su pokrivali krajni dio uda i koji se održavao na mjestu pomoću kožice, izvučen kroz otvor i obrazujući

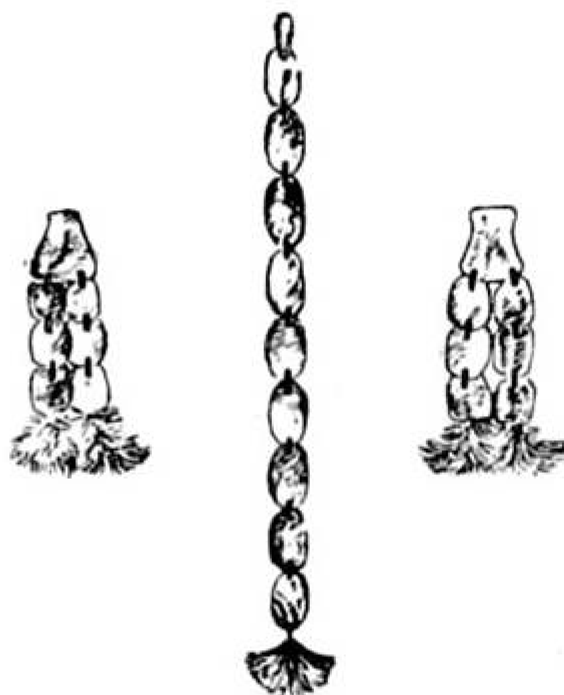
prstenasto nadebljanje sa spoljne strane.

Slika 24. — Uvlaka za muško udo

Većina ih se nalaštila od glave do pete pomoću zrnaca urukua istucanih u masti. Cak i kosa, koja je visjela do ramena ili je bila oblo podrezana u visini ušiju, bijaše namazana tom mašću, koja je tako davala oblik kacige. Ta se osnovna boja ukrašava drugim slikama: potkovicom od crne sjajne smole, koja pokriva čelo i svršava se na oba obraza u visini usta; kapicama od bijela paperja izlijepljena po ramenima i mišicama; ili sjajnim zaprašivanjem ramena i grudi istucanim sedefom. Žene su nosile neku pamučnu suknjicu impregniranu urukuom oko jednog krutog pojasa od kore, koji podržava jednu vrpcu od bijele istučene kore, malo gipkije, koja je bila provučena između kukova. Preko grudi prelazi dvostruk splet naprtnjača od sitno ispletenog pamuka. Ta se nošnja upotpunjavala pamučnim tračicama, stegnutim oko nožnih članaka, podlaktica i ručnih zglavaka.

Slika 25. — Labret i naušnice od elemenata sedefa i perja.

Malo po malo sav se taj svijet raziđe; mi smo dijelili kolibu, koja je po prilici bila dugačka 12, a široka 5 metara, sa šutljivom i prema nama neraspoloženom obitelju nekog vrača, i jedne stare udovice, koju iz milosrđa hrane neki srodnici iz susjednih koliba, ali koja bi, često zanemarena, satima naricala oplakujući svojih pet uzastopnih muževa i sretno vrijeme, kad nikada nije oskudijevala u manioku, kukuruzu ili ribi.

Već bi se pjesme modulirale napolju u niskom, zvučnom i grlenom govoru, s vrlo naglašenom artikulacijom. Samo su muškarci pjevali; a njihovo pjevanje u jednom glasu, jednostavne i stoput ponovljene melodije između solo-izvođenja i skupnog pjevanja, muški i tragičan stil, podsjećali su na ratničke korove germanskih Männerbunda. Čemu to pjevanje? Zbog *irara*, objasniše mi. Donijeli smo svoju lovinu i bilo je nužno izvršiti nad njom, prije nego što se može jesti, zamršen obred da se umiri njezin duh i da se izvrši posveta lova. Previše iscrpljen da bih mogao biti dobar etnograf, ja se, čim se spustio dan, uspavah jednim snom, koji je bio isprekidan premorom i pjevanjem, koje je trajalo do zore. Tako će biti uostalom sve do kraja naše posjete: noći su bile posvećene religioznom životu, urođenici su spavali od

izlaska sunca do pola dana.

Osim nekoliko instrumenata na vjetar, koji se pojavljuju u trenutcima, kad to određuje obred, jedina pratnja glasova svodila se na zvečke od tikve ispunjene šljunkom, kojom tresu korifeji. S udivljenjem smo ih slušali: čas spuštajući ili naglo zaustavljajući glasove, čas ispunjujući tišinu treperenjem svojih instrumenata, izmijenjujući produžena krešenda i dekrešenda; čas najzad šaljući plesače uz naizmjenične šutnje i šumove, kojih trajanje, jačina i kvalitet bijahu tako različiti, da ni šef orkestra naših velikih koncerata ne bi znao bolje pokazati što hoće. Ne treba se ništa čuditi, što su nekoć urođenici pa i sami misionari vjerovali, u nekim drugim plemenima, kako čuju zle duhove da govore posredstvom zvečki! Zna se, uostalom, ako su stare obmane raspršene u pogledu tih tobožnjih »bubnjastih razgovora«, čini se vjerojatno, da su one, barem kod nekih naroda, zasnovane na pravoj jezičnoj zakonitosti, svedenoj na nekoliko značajnih i simbolički izraženih kontura.

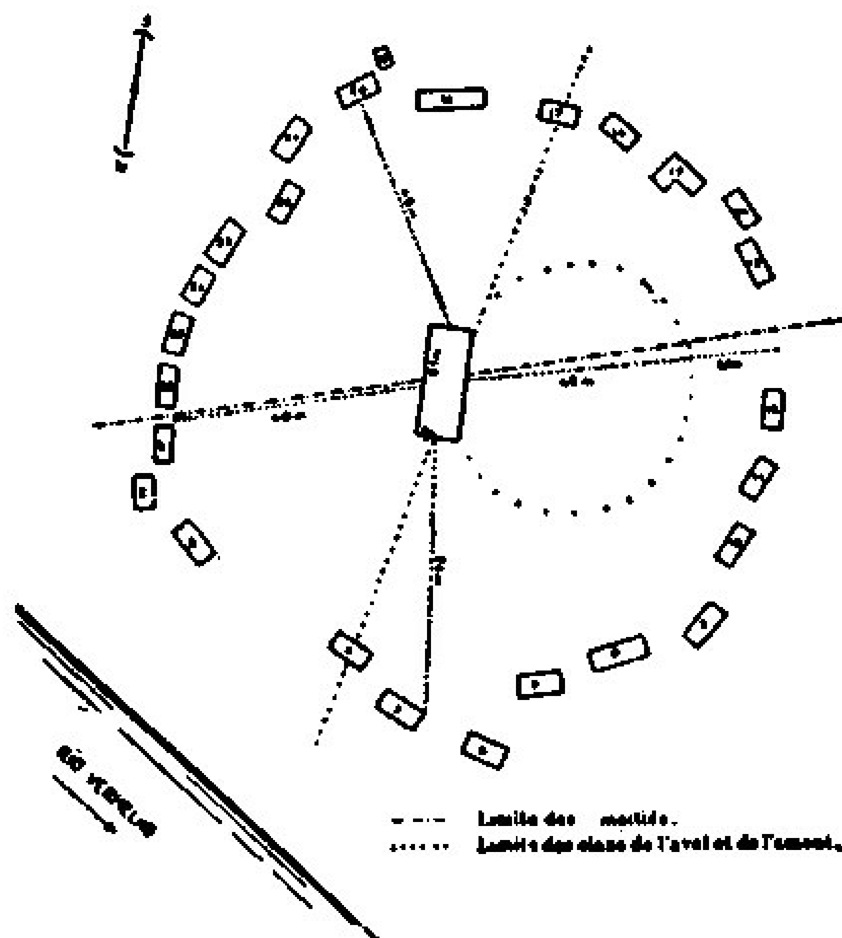
Čim je svanulo, dignem se da obiđem selo; na vratima se spotičem o perad žalosna izgleda: to su domaći ararasi, koje Indijanci namame da žive u selu, kako bi sa živih ptica mogli skidati perje, koje im predstavlja sirovinu za izradu njihovih »šešira«. Ogoljele i nesposobne da polete, ptice su bile slične kokošima pripremljenim da se nataknu na ražanj i nagrđene kljunom utoliko golemijim, što im je obim tijela bio sveden na polovinu. Na krovovima drugi ararasi, kojima je već perje bilo ponovno poraslo, ozbiljno su se ukipjeli, poput heralidičkih emblema ulaštenih kljunom i ažurnom svjetlošću.

Nalazim se nasred jednog proplanka okružena s jedne strane rijekom a sa svih drugih strana šumarcima, što skrivaju vrtove, a propuštaju da se na dnu, kroz granje, naziru brežuljci sa strmim stranama od crnog pješčara. Na periferiji su se sve u jednom redu nanizale kolibe — točno njih 26 — slične mojoj. U sredini, jedna koliba, duga 20 metara otprilike i 8 metara široka, prema tome mnogo veća od ostalih. To je baitemannageo, kuća muškaraca, gdje spavaju neženje i gdje muško stanovništvo provodi dan, kad nije zauzeto ribolovom i lovom, ili pak kakvom javnom priredbom na mjestu gdje se pleše: to je ovalan prostor obilježen kamenjem na zapadnom krilu muškaračke kuće. Pristup u ovu je najstrože zabranjen ženama; ove su smještene u kućama na periferiji i njihovi muževi po nekoliko puta na dan odlaze u klub i vraćaju se u bračno boravište, idući stazom, koja povezuje jedno s drugim kroz žbunje proplanka. Gledano s vrha kakva stabla ili s krova, bororo selo podsjeća na točak na kolima, kome obiteljske kuće ocrtavaju kružnicu, staze paoce, a u središtu muškaračka kuća predstavlja

osovinu.

Takav značajan plan imala su nekad sva sela, osim kad broj stanovnika mnogo premaša sadašnji prosjek (150 osoba otprilike u Kejari); onda se obiteljske kuće podignu u više koncentričnih krugova mjesto u jednom. Nemaju uostalom samo Bororoi takva kružna sela; s nekim varijacijama u pojedinostima, čini se, da su ona tipična za sva plemena jezične grupe »gé«, koja se nalaze na centralnoj brazilijanskoj visoravni, između rijeka Araguaya i Sâo-Francisco, i kojima su Bororoi po svoj prilici najjužniji predstavnici. Ali mi znamo, da njihovi najbliži susjedi prema sjeveru, Cayapoi, koji stanuju na desnoj obali Rio-dos-Mortes i do kojih se prodrlo tek prije desetak godina, izgrađuju svoja sela na sličan način, a tako čine također Apinayei, Sherentéi i Canellai.

Slika 26. — Plan sela Kejara

Kružni raspored koliba oko muškaračke kuće je od tolike važnosti što se tiče društvenog života i vjerske prakse, da su salezijanski misionari iz oblasti Rio-das-Garças brzo uvidjeli da će na najsigurniji način Bororoe obratiti na kršćansku vjeru, ako ih navedu da napuste svoje selo i presele se u drugo, gdje su kuće podignute u paralelnim redovima. Dezorijentirani u odnosu na glavne točke, lišeni plana, koji za njihov mozak predstavlja najvažniji razlog, urođenici brzo gube smisao za tradiciju, kao da su njihovi društveni i religiozni sistemi (uskoro ćemo vidjeti da se oni ne daju rastočiti u pogledu društvenosti) bili suviše komplicirani, da bi mogli opstati bez šume, koja kao da je patentirana planom sela i kome. su njihove svakodnevne kretnje neprestano osvježavale konture.

Recimo u obranu Salezijanaca, da su izvršili krajni napor da shvate tu tešku strukturu i da joj sačuvaju uspomenu. Idući kod Bororoa, treba najprije biti dobro upoznat s njihovim radovima. Ali u isto vrijeme, nametao se hitan zadatak usporediti njihove zaključke s drugima, dobivenim u jednoj oblasti, u koju oni još nisu bili prodrli i u kojoj je sistem sačuvao svoju vitalnost. Držeći se objavljenih dokumenata, nastojao sam dakle da od svojih obavještača dobijem analizu strukture njihova sela. Provodili smo dane obilazeći kuću po kuću, popisujući stanovnike, ustanovljavajući njihovo bračno stanje i štapićima ucrtavajući u tlo proplanka idealne crte, koje raspoređuju sektore s kompliciranim mrežama privilegija, tradicija, hijerarhijskih časti, prava i dužnosti. Da pojednostavim svoje izlaganje, povući ću još jedanput — ako smijem reći — orijentacione pravce; jer prostorni pravci, kako ih urođenici zamišijaju, nikad ne odgovaraju točno podacima busole

Slika 27. — Drveni malj kojim se dotuče riba.

Kružno selo Kejara dodiruje se lijeve obale rijeke Rio Vermelho. Ova teče otprilike u pravcu istok—zapad. Jedan promjer sela, teoretski paralelan s rijekom, dijeli stanovništvo u dvije grupe: na sjeveru su Cerae (čitaj Cerae), na jugu Tugaré. Čini se — ali to ne mora biti apsolutno točno — da prvi izraz znači: slab, a drugi: jak. Bilo kako mu drago, ova podjela je bitna iz dva razloga: najprije, pojedinac pripada uvijek onoj polovini, kojoj pripada njegova majka; zatim, on može da stupi u brak samo sa članom iz druge polovine. Ako je moja majka cera, to sam onda i ja, a moja će će žena biti tugara.

Žene stanuju u kućama, u kojima su se rodile, i naslijeđuju ih. U vrijeme kad treba da se ženi, neki urođenik pođe onda proplankom, prijeđe zamišljeni promjer, koji dijeli polovine, pa ode da se nastani na drugoj strani. Muškaračka kuća ublažuje to presađivanje, jer njen središnji položaj zadire u teritorij obiju polovina. Ali pravila o obitavanju objašnjavaju, da se vrata, na koja se ulazi na teritorij cera zovu, tugaré-vrata, a ona na teritorij tugaré, cera-vrata. Zapravo, upotreba tih vrata određena je za muškarce, i svi oni koji

stanuju na jednom sektoru, porijeklom su iz drugog i obratno.

U porodičnim kućama, oženjen se čovjek nikad ne osjeća kao u svojoj kući: njegova kuća, gdje je on rođen, i za koju su vezane njegove uspomene iz djetinjstva, nalazi se na drugoj strani: to je kuća njegove majke i njegovih sestara, u kojoj sad stanuju njihovi muževi. Pa ipak, vraća se on u njih kod hoće: uvijek siguran, da će biti dobro dočekan. I kad mu se atmosfera bračnog doma učini suviše zagušljiva (na primjer, ako su šurjaci u posjeti), može da ode spavati u kuću gdje uvijek nalazi uspomene iz svog momačkog života, društvo i religiozni ambijent nimalo netrpeljiv, kad padne u napast da se zaplete s neudatim djevojkama.

Polovine ne reguliraju samo brakove, već i druge vidove društvenog života. Kadgod se pokaže, da je član jedne polovine stekao neko pravo ili da je nečim zadužen, uvijek se to zbiva u korist ili uz pomoć druge polovine. Tako pogrebne povorke nekog Cera vode Tugaréi i obratno. Dvije polovine sela su dakle partneri, i svaki društveni ili religiozni čin implicira učešće svog vis-à-vis-a, koji igra dopunsku ulogu one koja vam je dodijeljena. Ova suradnja ne isključuje suparništvo: postoji polovinska gordost i uzajamna zavist. Zamislimo dakle jedan društveni život po primjeru dvaju nogometnih timova, koji mjesto da nastoje jedan drugom suprotstaviti svaki svoju strategiju, napnu sve sile, kako će jedan drugoga uslužiti i procijenjivati svoju prednost po stupnju savršenstva igre i velikodušnosti, koju će svaki od njih uspjeti da dostigne.

Prijeđimo sada na jedan novi vid; drugi primjer, upravan na onaj prvašnji, presijeca polovine po osi sjever-jug. Sve stanovništvo rođeno na istoku od te osi zove se: uzvodno, a ono na zapadu: nizvodno. Mjesto dvije polovine, imamo dakle četiri odsječka, i tako se Cerae i Tugarée nađu na ravnoj nozi, jednim dijelom s jedne, i s drugim s druge strane. Nažalost nijedan promatrač nije uspio shvatiti točnu ulogu te nove podjele.

Slika 28. — Lukovi ukrašeni prstenovima od kore raspoređenim na karakterističan način prema rodu vlasnikovu.

Između ostalog, stanovništvo je podijeljeno na rodove. To su grupe porodica, koje se smatraju u srodstvu po ženskoj lozi od nekog zajedničkog pretka. Ovaj je mitološke prirode, koja je katkad zaboravljena. Recimo dakle, da se članovi jednog roda raspoznaju po tome, što nose jedno ime. Vjerojatno je, da su, u prošlosti, rodovi bili u omjeru 8:4 za Cerae i 4 za Tugarée. Ali tokom vremena neki od njih su se ugasili; neki su se opet izdijelili na posebne rodove. Empirička situacija je dakle dosta zbrkana. Bilo kako bilo, ostaje

istina, da članovi jednog roda, — izuzev oženjenih muškaraca — obitavaju u jednoj kolibi ili u susjednim kolibama. Svaki dakle rod ima svoj položaj u kružnom nizu kuća: on je cera ili tugaré, uzvodno ili nizvodno, ili je još razdvojen u dvije podgrupe ovom posljednjom podjelom, koja se isto tako s jedne kao i s druge strane, provlači kroz stanovništvo jednog određenog roda.

Kao da sve to nije već bilo dovoljno zapleteno, svaki se rod sastoji od nasljednih podgrupa, opet po ženskoj liniji. Tako u svakom se rodu nađe »crvenih« porodica, i drugih, koje su »crne«. Sto više, čini se da je nekoć svaki rod bio podijeljen na tri čina: jedni pripadaju višem činu, drugi srednjem i najnižem; možda u tome ima odraza, ili transpozicije, iz hijerarhiziranih Mbaya-Caduveo kasta; na to ću se još vratiti. Ova je hipoteza postala vjerojatno po činjenici, što ti činovi kao da su bili endogami: pripadnik višeg čina mogao se oženiti samo ženom iz višeg čina (iz druge polovine); onaj iz srednjeg čina ženom iz srednje čina, a iz nižeg, ženom iz nižeg čina. Moramo se ograničiti samo na pretpostavke zbog demografskog raspadanja bororo sela. Sad, kad broje 100 do 200 stanovnika mjesto tisuću ili više, nije ostalo dovoljno porodica da popune sve kategorije. Jedino se strogo drže pravila o polovima (mada su neki velikaški rodovi i od toga izuzeti); za ostatak, urođenici pronalaze čvornovita rješenja, već prema mogućnostima.

Podjela stanovništva u rodove sačinjava bez sumnje najvažnije od onih »dijeljenja«, kojim kao da se bororo društvo najviše diči. U okviru općeg sistema sklapanja brakova među polovima, rodovi su nekoć bili sjedinjeni naročitim afinitetom: jedan cera rod se radije povezivao s jednim, dva ili tri tugaré roda i obrnuto. K tome, rodovi se ne mogu svi koristiti istim statutom. Poglavar sela obavezno se birao iz određenog roda polovine cera, s nasljednom predajom titule po ženskoj lozi, od majčinog ujaka sinu njegove sestre. Ima rodova »bogatih« i rodova »siromašnih«. U čemu se sastoje te razlike po bogatstvu?

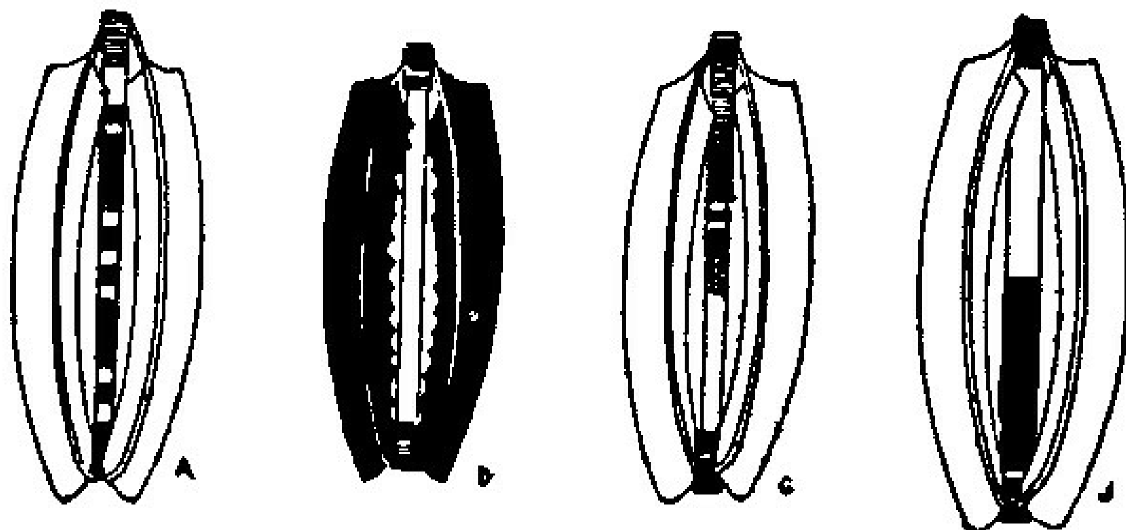
Zadržimo se jedan čas na ovoj točki.

Naše poimanje bogatstva je u principu ekonomske kategorije; ma kako da je nizak životni nivo kod Bororoa, kod njih kao i kod nas, nije jednak za sve. Jedni su bolji lovci ili ribari, imaju više sreće i više proizvode od drugih. U Kejari se primjećuju znaci profesionalne specijalizacije. Jedan je urođenik bio stručnjak za kamen točila; zamjenjivao ih je za prehrambene proizvode i živio je, kako se čini, udobno. Pa ipak, te razlike su samo pojedinačne, znači prolazne. Jedinu iznimku čini poglavica, koji prima poklone od svih rodova u

hrani i ručnim proizvodima. Ali kako se osjeća obavezan kad prima, on je uvijek u položaju bankara: mnogo bogatstva prolazi kroz njegove ruke, ali nikad njime ne raspolaže. Ja sam svoje zbirke religioznih predmeta sakupio od uzdarja, koje poglavica smjesta čini rodovima za primljene poklone, i koja su mu služila da se uspostavi trgovačka ravnoteža.

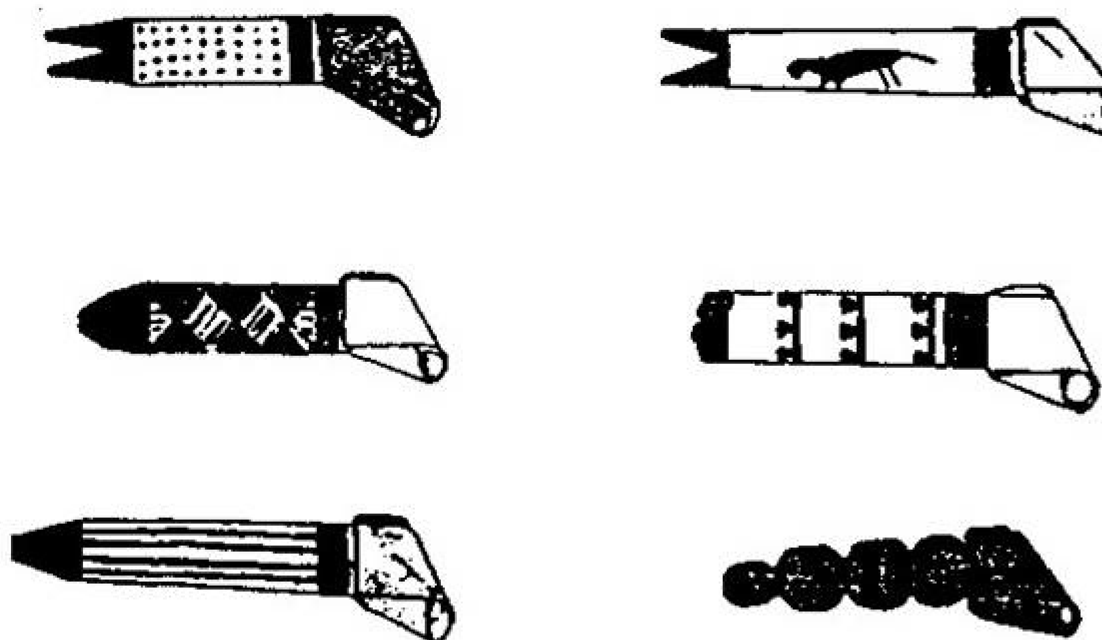
Uzakonjeno bogatstvo rodova je druge prirode. Svaki od njih ima svoj kapital mitova, običaja, plesova, društvenih i vjerskih funkcija. Za uzvrat, na motivima se zasnivaju tehničke prednosti, koje sačinjavaju jednu od najzanimljivijih crta bororo-kulture. Gotovo svi predmeti imaju značaj grba, tako da se po njima može prepoznati kome rodu ili bratstvu pripada vlasnik. Ove prednosti se sastoje u upotrebi izvjesnih pera, ili boje pera; u načinu kako ih podrezuju ili savijaju; u rasporedu pera prema različitim vrstama i bojama; u izvođenju nekih ukrasnih radova: preplitanje vlakana ili mozaika od perja; u upotrebi naročitih tema, i t. d. Tako su ceremonijalni lukovi iskićena perjem ili prstenovima od kore prema kanonima, koji važe za svaki rod; na osnovi šipke za strelice, između streličnih pera, ima naročiti ornament; sedefasti sastojci člankovitih labreta su ispresijecani figurama; ovalno, u obliku ribe, pravokutno, raznovrsnim prema rodovima; boja resa je različita; dijademe od perja, koje se nose prilikom plesa, snabdjevene su znakom (obično drvenom daščicom prekrivenom mozaikom od izljepljenih komadića perja), koji pripada vlasnikovu rodu. U svetačne dane i same navlake na muškom udu su omotane vrpcom od krute slame, ukrašenom ili izrezbarenom u bojama ili oblicima roda, poput zastavice, koja se na čudan način nosi!

Slika 29. — Peruške za strelice u obliku grba.

Sve te prednosti (kojima se uostalom može trgovati) predmet su zavidljivog i svadljivog staranja, da se neki drugi rod njima ne koristi. Ne može se ni zamisliti, kažu, da bi neki rod prigrabio ono što pripada drugom rodu: razvila bi se bratoubilačka borba. A, u tom pogledu, razlike između rodova su goleme: neki su raskošni, drugi bijedni; dovoljno je nabrojiti pokućstvo u kolibama, da se o tome uvjerimo. Ali mjesto da ih podijelimo u bogate i siromašne, bolje ćemo učiniti da ih svrstamo u proste i profinjenije.

Slika 30. — Navlake za ud u vidu grba.

Materijalna oprema Bororoa značajna je po svojoj jednostavnosti udruženoj s rijetkim savršenstvom u izradi. Alat je ostao arhaičan, i pored sjekira i noževa, koje je nekoć podijelio Servis za zaštitu. Ako su pribjegli upotrebi metalnih predmeta za grube radove, urođenici i dalje izrađuju maljeve za dotucanje ribe, lukove i strelice od tvrdog drveta nježno uvrnutog pomoću jedne alatke srodne bradvici i dlijetu i koju oni koriste svakom prilikom, kao što mi činimo sa džepnim nožićem: ona se sastoji od jednog povijenog sjekutića *capivare*, glodavca riječnih obala, koji je sa strane pričvršćen likom na vrhu jedne drške. Osim rogozina i pletenih korpa, oružja i muškaračkog alata — od kosti ili drveta, — batine za riljanje, kojom se služe žene zadužene poljoprivrednim poslovima, oprema jedne kolibe svodi se na vrlo malo predmeta: sudove od tikve; druge od crne gline: polulopataste čabrice i zdjele produžene sa strane jednom ručkom kao kod kutljače. Ovi predmeti imaju vrlo čiste oblike naglašene jednostavnošću materijala. Čudna stvar: čini se, da je nekoć bororo-grnčarija bila ukrašavana i da je relativno skora religijska zabrana izbacila tu tehniku. Možda na isti način treba objasniti, što urođenici ne prave više crteže po stijenama, kakvih se još nalazi u skloništima pod pećinama chapade: a na njima se razaznaju mnoge teme

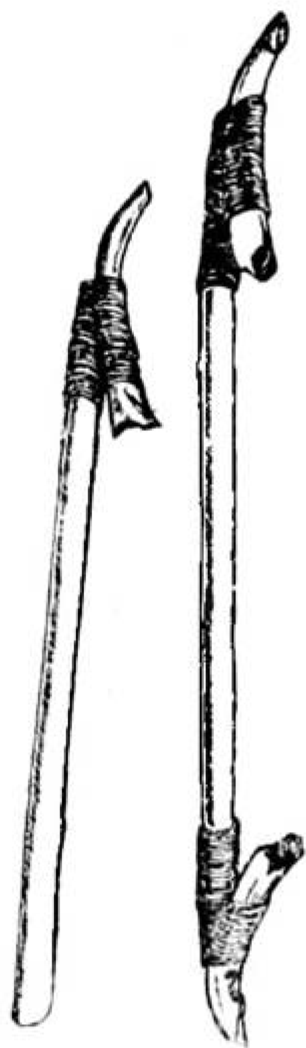
njihove kulture. Radi više sigurnosti, zamolio sam jednom, da za mene ukrase jedan list papira. Jedan se urođenik dade na posao pomoću tijesta od urukua i smole; i mada su Bororoi već izgubili sjećanje na vrijeme, kad su slikali stijene pećine i više nikako ne posjećuju krševite strmine, gdje se one nalaze, slika, koja mi je predana liči na takvu sliku na stijeni u smanjenom mjerilu.

Suprotno jednostavnosti korisnih predmeta, Bororoi ulažu svu raskoš i svu svoju maštu u odijelo, ili bar — pošto je ovo vrlo sažeto — u njegove dodatne dijelove. Žene imaju prave škrinjice za nakit, koje kćer nasljeđuje od majke: to su ukrasi od majmunskih zuba ili od jaguarovih derača nabijenih na drvo i pričvršćenih tankim likom. Ako one na taj način dolaze do vrijednih predmeta stečenih lovom, one puštaju, da im muškarci čupaju kosu oko sljepoočica, pa onda oni od kose svojih supruga prave duge pletenice, koje oviju oko svoje glave u obliku turbana. Muškarci nose također, u svečane dane, visuljke u obliku polumjeseca napravljene od para noktiju velikog brazilijanskog oklopnika — one životinje, što rije zemlju a dugačka je više od metra i koja se jedva nešto malo preobrazila od tercijalnog doba — uljepšane inkrustacijom sedefa, resa od perja i pamuka. Kljunovi od tukana pričvršćeni na perjem okićene šipke, kitnjasti snopići čapljina perja, dugačka pera iz ararasova repa, što izbijaju iz izbušenih bambusovih vretena i prekrivena nalijepljenim bijelim paperjem, stršе iz pandža na zatiljku — prirodnih ili vještačkih — poput pribadača za kosu, da drže u ravnoteži odostrag dijade me od perja, koje okružuju čelo. Katkad su ti ukrasi kombinirani kao složena perika, koja zahtijeva nekoliko sati truda, da se smjesti na glavi plesača. Došao sam do jedne, namijenjene Muzeju Čovjeka, u zamjenu za pušku, i to poslije pogađanja, koja su trajala punih osam dana. Ona je bila neophodna pri obredu i urođenici se je nisu mogli lišiti, dok u lovu nisu nadoknadili zbirku propisanog perja, da bi sebi mogli izraditi drugu. Sastoji se od jedne dijademe u obliku lepeze; jednog vizira od perja, koji prekriva gornji dio lica; jednog visokog cilindričnog vijenca za oko glave, na štapićima, na kojima su pobodene peruške orla-grabljivca i jedne ispletene okrugle ploče, koja služi da se na njoj pobode jedan grm od perjem i paperjem nalijepljenih štapića. Sve skupa doseže gotovo visinu do dva metra.

Slika 31. — Zdjela od crne gline.

Slika 32. — Dva uzorka (jedostavnog i dvostrukog) »džepnog noža«

Slika 33. — Privjesak ukrašen jaguarevitn deračima

Slika 34. — Jednodnevni ukrasi: vijenci od suhe i obojene slame.

Gak i kad nisu odjeveni za ceremoniju, smisao za kićenje je toliko živ, da muškarci stalno improviziraju kojekakve ukrase. Mnogi od njih nose vijence: povezi od krzna okićeni peruškama, ispleteni prstenovi isto tako od perja, jaguareve pandže nabodene na drveni krug. Ali njima i mnogo manje treba, da se oduševe: vrpce od suhe slame, pokupljene sa zemlje, na brzinu obrubljene i obojene, daje krhku periku, pod kojom će nosilac paradirati, dok je ne nadomjesti nekim drugim boljim pronalaskom, koji će mu mašta inspirirati; katkad će, s istim ciljem, s kakvog drveta biti obrano sve lišće. Komad kore, nekoliko peruški pružaju neumornim modistima priliku za divljenja dostojan pronalazak naušnica. Treba prodrijeti u kuću muškaraca da se procijeni, koliki trud ulažu ti snažni momci da budu lijepi: u svim uglovima, to se kroji, to se fazonira, to se cizelira, to se lijepi; školjke iz rijeke se razdrobe u sitne komade i snažno glačaju na tocilima, da se od njih načine ogrlice i labrete; podižu se skele za fantastične građevine od bambusovine i peruški. Brižljivo poput kakve kačiperke, muškarci s grudnim košem kakvog istovarivača brodova jedan drugoga prerušavaju u piliće pomoću perja, koje lijepe po goloj koži.

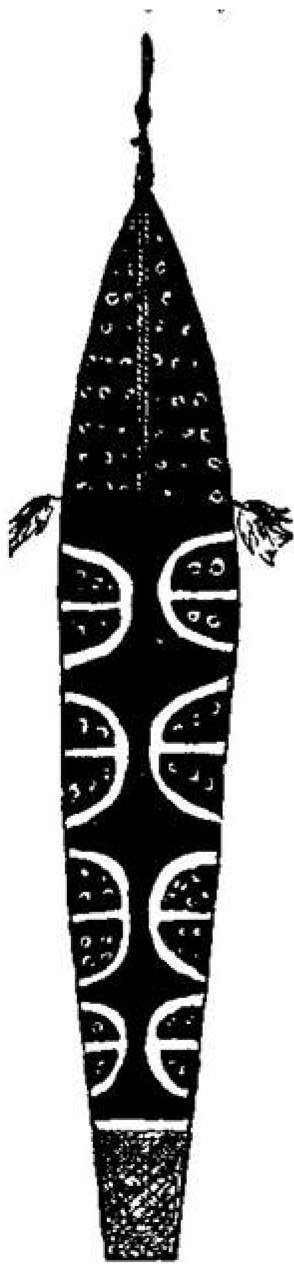
Ako je muškaračka kuća radionica, ona je još i nešto drugo. Odrasli

dječaci u njoj spavaju; u dokolici, oženjeni ljudi se tu odmaraju, pričaju i puše debele cigarete uvijene u suh list kukuruzne komušine. Oni tu ponekiput i objeduju, jer do sitnica sprovođen sistem kuluka prisiljava rodove, da po redu obavljaju službu baiteniannageo. Svaka 2 sata otprilike, jedan čovjek ide u svoju obiteljsku kolibu da donose punu zdjelu kukuruzne kaše, zvane *mingau*, koju pripremaju žene. Njegov dolazak pozdravljaju bučnim veselim kricima, au, au, koji prekidaju dnevnu tišinu. S utvrđenim ceremonijalom, onaj na kome je red da časti, poziva 6 ili 8 ljudi i vodi ih pred hranu, koju nacrpe zdjelom od gline ili školjke. Već sam rekao, da je ženama pristup u kuću zabranjen. To je istina za udate žene, jer neoženjeni momčići sami od sebe izbjegavaju da im se približe, znajući dobro što bi ih snašlo. Ako se one iz nepažnje ili, da namjerno izazovu, šunjaju suviše blizu, moći će se desiti, da ih zarobe i da ih iskoriste. A morat će svaka od njih jednom u životu dobrovoljno tamo doći, da zaprosi svog budućeg muža.

XXIII - ŽIVI I MRTVI

Radionica, klub, spavaonica i kuća za provod, *baitamannageo*, napokon je i hram. Vjerski plesači se tu vježbaju, neke se ceremonije obavljaju bez prisutnosti žena; kao izrada i obrtanje rombova. To su drveni glazbeni instrumenti, bogato obojeni, kojih oblik podsjeća na rasporenu i onda sploštenu ribu, a mogu biti veliki od 30 centimetara do metar i po. Kad se podesi da se obrće pomoću jedne uzice, proizvodi se potmulo gunđanje, koje se pripisuje duhovima, što dolaze u posjetu selu, čega žene mogu da se plaše. Teško onoj, koja bi vidjela romb: još i danas, moglo bi se lako dogoditi da. bude dotučena. Kad sam prvi put prisustvovao njihovoj izradi, pokušali su me uvjeriti, da se radi o kuharskim instrumentima. Krajnje negodovanje, koje su pokazali da mi ustupe jednu partiju izrađenih primjeraka, objašnjava se ne toliko, što im se nije dalo da ih iznova izrade, koliko strahom, da im ja ne bih odao tajnu. Trebalo je da po mrkloj noći dođem u muškaračku kuću s jednim sandukom. Umotani rombovi su u nj bili položeni i sanduk lokotom zaključan; i morao sam im obećati da ga nikako ne ću otvarati, dok ne stignem u Cuiabu.

Slika 35. — Romb

Za evropskog promatrača te teško shvatljive aktivnosti u muškaračkoj kući, gotovo se na sablažnjiv način usklađuju. Malo je naroda tako duboko pobožnih kao što su Bororoi, malo ih je s tako izrađenim metafizičkim sistemom. Ali duhovna vjerovanja i svakodnevne navike su gusto izmiješane, pa se ne bi moglo reći da urođenici imaju osjećaj, kako prelaze iz jednog

sistema u drugi. Naišao sam na tu pobožnost kao u dobrog djeteta u budističkim hramovima na burmanskoj granici, gdje bonze[24] žive i spavaju u dvorani namijenjenoj za vjerske obrede, pošto pred oltarom porazmještaju svoje zdjelice s mašću i svoju ličnu apoteku, iako im nije mrsko da pomiluju svoje pitomce između dva sata obuke u pisanju.

Taj nehat naspram vrhunaravnom me je utoliko više čudio, što moj jedini dodir s religijom pada u ono doba djetinjstva, kad se već prestaje vjerovati, kad sam, za vrijeme prvog svjetskog rata stanovao kod svog djeda, koji je bio rabin u Versailleu. Kuća uz sinagogu bila je s ovom povezana dugim unutrašnjim hodnikom, kojim se nisam nikad uputio bez velikog straha, i koji sâm po sebi predstavlja neprelaznu granicu između profanog svijeta i svijeta, kome je nedostajala upravo ona ljudska toplina, koja bi morala biti preduslov, da mu se shvati svojstvo svetosti. U sate, kad nije bilo službe, sinagoga bi ostala prazna i boravak u njoj nikad nije trajao toliko dugo, niti je za to vrijeme čovjek bio tako žarko pobožan, da se ispuni ona čamotinja, koja kao da joj je bila prirođena i koju bi službe remetile na nepriličan način. Obiteljska pobožnost je trpjela od iste oporosti. Osim nijeme molitve moga djeda prije svakog objeda, ništa drugo nije davalo znak djeci, da žive potčinjena priznavanju jednog višeg poretka, jedino ako to nije učinila papirnata zastavica, pribijena na zidu blagovaonice, na kojoj je pisalo: »Sažvačite dobro hranu, probava od toga zavisi.«

To ne znači, da je kod Bororoa religija imala neku naročitu važnost: naprotiv, ona je dolazila sama po sebi. U muškaračkoj kući vjerske radnje obavljale su se s istom neuspjelošću kao i sve ostale, kao da se radi o nekom korisnom djelu, koje se obavlja radi očekivanog rezultata, bez ikakve obaveze da se zauzme ono obazrivo držanje, koje se čak i nevjerniku nameće, kad zaluta u neko svetište. Danas poslije podne u muškaračkoj kući pjevaju, pripremaju se za javni obred, koji će se obaviti večeras. U jednom uglu dječaci hrču ili razgovaraju, dva ili tri čovjeka pjevuckaju tresući zvečkama, ali ako jednom od njih dođe volja da zapali cigaretu, ili ako je na njega došao red da zacrpi projine kaše, doda instrument jednom susjedu, koji se ukopča ili čak nastavi tresti zvečku jednom rukom, češući se drugom. Ako se neki plesač stane šepuriti da izazove divljenje svojim novim načinom izvođenja, svi zastanu i komentiraju, na obred kao da su zaboravili sve dok, u jednom drugom uglu, netko ne nastavi s pjevanjem ondje, gdje je bilo prekinuto.

Pa ipak, značaj muškaračke kuće još uvijek prelazi značaj, koji se pripisuje centru društvenog i religioznog života, koji sam pokušao opisati.

Struktura sela ne omogućava samo rafiniranu igru institucija: ona obuhvaća i osigurava odnose između čovjeka i svemira, između društva i nadnaravnog svijeta, između živih i mrtvih.

Prije nego što priđem ovom novom vidu bororo-kulture, treba da otvorim zagradu između živih i mrtvih. Bez toga bi bilo teško razumjeti ono naročito rješenje, koje misao Bororoa daje jednom univerzalnom problemu i koje je upadljivo slično onome, na koje nailazimo na drugom kraju zapadne polulopte, kod stanovnika šuma i pašnjaka na sjeveroistoku Sjeverne Amerike, kao što su Ojibwai, Menominii i Winnebagoi.

Po svoj prilici ne postoji društvo, koje se s poštovanjem ne odnosi prema svojim mrtvima. Čak i na granicama čovječje vrste, Neanderthalski čovjek je zakopavao svoje pokojnike makar i u površno priređene grobove. Bez sumnje, pogrebni običaji variraju prema grupama. Može li se reći da treba zanemariti tu raznolikost, vodeći računa u jednodušnom osjećanju, koje ona prekriva? Cak i kad bismo se potrudili da do krajnjih granica pojednostavimo razne stavove prema mrtvima, koje zauzimaju pojedina ljudska društva, prisiljeni smo da pripazimo veliku podjelu između polova, od koje se vrši prelaz kroz čitav niz posrednih slučajeva.

Neka društva ostavljaju svoje mrtvace da počivaju u miru; za uzvrat za povremeno ukazane počasti, ovi će se suzdržati da uznemiruju žive; ako se vrate da ih obiđu, to će biti u vremenskim razmacima i pod predviđenim okolnostima. I njihova će se posjeta pokazati blagovremenom, budući da mrtvi svojim zagovorom jamče za redovnu smjenu godišnjih doba, za plodnost vrtova i žena. Sve se zbiva, kao da postoji ugovor između živih i mrtvih: u zamjenu za razborit kult, koji im se ukazuje, mrtvi će ostati u grobovima, i povremeni susreti dviju grupa bit će uvijek podređeni staranju o interesima živih. Jedna sveopća folklorna tema izražava najbolje tu formulu; zove se zahvalni mrtvi. Neki bogati junak otkupljuje lešinu od povjerilaca, koji se protive, da se ona pokopa. Priredi pokojniku sprovod. Ovaj se prikaže u snu svome dobročinitelju i obećava mu uspjeh pod uvjetom, da sve što time dobije bude pravedno podijeljeno između njih dvojice. I doista, junak ubrzo zadobije ljubav jedne kneginje, koju je on uspio spasiti iz mnogih opasnosti uz pomoć svog nadnaravnog zaštitnika. Hoće li trebati da stečenu ljubav dijeli s mrtvacem? Ali kneginja je začarana; pola žena, pola zmaj ili zmija. Mrtvac traži svoje pravo, junak se priklanja i mrtvac, radostan zbog takvog poštenja, zadovoljava se lukavim dijelom, koji mu je dopao i vraća junaku suprugu u ljudskom obliku.

Tom se shvatanju suprostavlja jedno drugo, isto tako potkrijepljeno jednom folklornom temom, koju ću nazvati: preduzimljivi vitez. Junak je siromašan, ne bogat kao onaj. Sve što ima, to je jedno zrno pšenice, koje uspijeva pomoću lukavstva zamijeniti za pijetla, onda za prase, zatim za vola i napokon za lešinu, koju trampi za živu kneginju. Vidi se, da je mrtvac u ovom slučaju objekt, a ne više subjekt. Mjesto partnera s kojim se pogađa, to je instrumenat, s kojim se poigrava u spekulativne svrhe, pri čemu laž i podvala zauzimaju važno mjesto. Izvjesna društva zauzimaju prema svojim mrtvacima držanje ovog tipa. Ona im ne daju pokoja, ona ih mobiliziraju: katkad doslovno, kao što je slučaj kanibalizma i mrtvacoždera, kad je zasnovan na težnji da u njihovo tijelo pređu kreposti i snaga pokojnika; simbolički također, kod društva među kojima se zametnulo suparništvo o ugled i gdje sudionici treba, ako smijem tako reći, da neprestano prizivaju mrtve u pomoć, nastojeći da opravdaju svoje prednosti pomoću prizivanja predaka i genealoških podvala. U većoj mjeri nego druga, ova se društva osjećaju ugrožena od mrtvih, koje ona zloupotrebljavaju. Misle da im ovi vraćaju milo za drago, što ih progone: utoliko s više zahtijeva i zajedljivosti prema živima, ukoliko ovi posljednji nastoje više da se koriste njima. Ali bilo da se radi o pravednoj podjeli, kao u prvom slučaju, ili o razuzdanoj spekulaciji kao u drugom, dominantna je misao, da se u odnosima između mrtvih i živih ne može izbjeći dvojna podjela.

Između tih ekstremnih stavova, postoje prelazni oblici ponašanja: Indijanci zapadne obale Kanade i Melanezijanci prizivaju svoje pretke u ceremonijama i primoravaju ih da svjedoče u korist njihovih potomaka; kod izvjesnih kultova prema precima, u Kini ili u Africi, mrtvi zadržavaju lični identitet, ali samo u trajanju nekoliko pokoljenja; kod Puebloa na sjeverozapadu Sjedinjenih Država, oni prestaju odmah ičim umru biti ličnosti, kakve su bili za života, ali dijele među sobom izvjestan broj specijaliziranih funkcija. Cak i u Evropi gdje su mrtvi postali bezosjećajni i bezimeni, folklor je sačuvao ostatke druge mogućnosti s vjerovanjem da postoje dva tipa mrtvaca: oni, koji su podlegli prirodnim uzrocima i koji sačinjavaju skupinu predaka zaštitnika; dok samoubojice, ubijeni ili omađijani pretvaraju se u pakosne i zavodljive duhove.

Ako se ograničimo da promatramo razvoj zapadne civilizacije, nema nikakve sumnje da se spekulantski stav malo po malo izgubio u korist nagodbenog shvaćanja odnosa između mrtvih i živih, a ovo je ustupilo mjesto nekoj ravnodušnosti, koja je možda najavljena formulom iz Evanđelja:

pustite mrtve da pokapaju mrtve. Ali nema nikakva osnova za pretpostavku, da ta evolucija odgovara nekom univerzalnom uzoru. Bit će prije, da su sve kulture bile nekako maglovito svijesne obiju formula, priklanjajući se otvoreno jednoj od njih, ali ipak nastojeći praznovjernim postupcima da se osiguraju i s druge strane (kao što uostalom i mi sami i dalje to radimo unatoč priznatim vjerovanjima ili nevjerovanjima). Originalnost kod Bororoa, i kod drugih naroda, koje sam naveo kao primjer, proizlazi otuda, što su se oni otvoreno izjasnili za obje mogućnosti, što su izgradili jedan sistem vjerovanja i obreda, koji odgovara svakoj od njih; napokon, mehanizme, koji dozvoljavaju prelaz iz jedne u drugu, s nadom da će ih međusobno izmiriti.

Nepotpuno bih se izrazio, kad bih rekao, da za Bororoe nema prirodne smrti: čovjek za njih nije pojedinac, već osoba. On je dio. sociološkog svijeta: selo, koje postoji otkako je svijeta i vijeka, uz fizički svijet, koji se i sâm sastoji od drugih bića s dušom: nebeskih tijela i meteoroloških pojava. I to usprkos vremenski ograničenom karakteru konkretnih sela, koja (zbog iscrpljenosti obradiva zemljišta) rijetko ostaju na jednom mjestu duže od 30 godina. Znači, ono što selo čini selom, nisu ni njegovo zemljište niti kolibe, već stanovita struktura, koja je već opisana i koju ima svako selo. Tako se razumije zašto, protiveći se tradicionalnom rasporedu sela, misionari ruše sve.

Sto se životinja tiče, one jednim dijelom pripadaju svijetu ljudi, naročito što se tiče riba i ptica, dok izvjesne zemaljske životinje proizlaze iz fizičke općenitosti. Tako Bororoi smatraju da je njihova ljudska spodoba negdje na prelazu između ribe (po čijem se imenu oni obilježavaju) i ararasa (pod čijim će vidom oni zaključiti krug svog preobražaja).

Ako mišlju Bororoa (koji se u tome gotovo slažu s etnografima) dominira osnovna suprotnost između prirode i kulture, iz toga slijedi, u čemu su oni bolji sociolozi od Durkheima i Comtea, da ljudski život prema njima zavisi od kulture. Reći da je smrt prirodna ili protuprirodna gubi svaki smisao. Stvarno i po pravu, smrt je u isto vrijeme i prirodna i antikulturna. Toče reći, da svaki put kad jedan urođenik umre, nisu pogođeni samo njegovi bliži srodnici, već čitavo društvo. Šteta, za koju je kriva priroda prema društvu, povlači na račun prve dug, a taj izraz objašnjava dosta dobro bitni pojam kod Bororoa: mori. Kad urođenik umre, selo upriliči kolektivan lov, namijenjen onoj drugoj polovici pokojnika: to je pohod protiv prirode, kome je cilj oboriti neku krupnu zvijer, najradije jaguara, čija će koža, pandže, derači sačinjavati mori pokojnikove.

Upravo kad sam stigao u Kejaru, netko je umro; na nesreću, radilo se o nekom urođeniku, koji je umro daleko, u nekom drugom selu. Znači ne ću moći vidjeti dvostruki pogreb, koji se sastoji u tome, što će se leš najprije položiti u jamu prekrivenu granjem usred sela, dok se meso ne raspadne, a onda će se kosti isprati u rijeci, obojiti i ukrasiti mozaikom od nalijepljena perja, prije nego što se zagnjuri u jednoj košari u dno jezera ili kakve rijeke. Sve ostale ceremonije, kojima sam prisustvovao, odvijale su se prema tradicionalnim propisima, pa i obredno puštanje krvi iz tjela srodnika na mjestu, gdje je trebalo da bude iskopan privremeni grob. Bio sam još i te hude sreće, da se kolektivan lov obavio dan ranije ili u toku poslijepodneva prije mog odlaska, ne znam pravo; a sigurno je, da ništa nisu ubili. Neka stara jaguarova koža upotrebljena je za obredne plesove. Slutim čak da je i naša *iirara* na brzinu podešena da zamijeni lovinu, koje nije bilo. Nikada nisu htjeli da mi to kažu, i to je šteta; ako je to zaista bio slučaj, bio bih mogao zahtijevati, da mi se prizna svojstvo *uiaddo-a*, vođe lova, koji predstavlja dušu pokojnikovu. Od njegove bih obitelji bio dobio rukovet ljudske kose i *poari*, tajanstveni klarinet sačinjen od perjem okićene tikvice, koja služi kao zastavica na bambusovom pisku, da se njome svira nad lovinom prije nego što se pričvrsti na njen trup. Dobio bih po propisu svoj dio mesa, kože, zuba, nokata, što sve treba da se podijeli među pokojnikove srodnike, koji bi u zamjenu dali luk i strelice iz te ceremonije, jedan drugi klarinet za uspomenu na moje funkcije i jednu ogrlicu od okruglih pločica od školjki. Bilo bi potrebno također, bez sumnje, da se namažem crnilom, kako me ne bi prepoznala pakosna duša, kriva za smrt, i koja je bila obavezna po propisu mori-a da prijeđe u tijelo divljači i tako posluži kao naknada za nanesenu štetu, ali puna osvetoljubljive mržnje prema onome, koji ju je na to prisilio. Jer u nekom smislu, ta ubilačka priroda ima ljudsko svojstvo. Ona djeluje posredstvom jedne naročite kategorije duša, koje neposredno iz nje proizlaze a ne iz društva.

Već sam ranije spomenuo da sam stanovao u kolibi s jednim vračem. Ti bari-i sačinjavaju posebnu kategoriju ljudskih bića, koja ne pripadaju potpuno ni fizičkoj sveopćosti, niti društvenom svijetu, već im je uloga da održavaju vezu između ta dva carstva. Moguće je, ali ne i sigurno, da su svi oni rođeni u polovini tugaré; to je bio slučaj s mojim vračem, budući da je naša koliba bila cera i on je stanovao, kako je i trebalo, kod svoje žene. Čovjek postaje bari po sklonosti, i često nakon nekog otkrovenja, kojeg je glavni motiv zaključen sporazumom između članova jednog vrlo kompleksnog kolektiva, koji

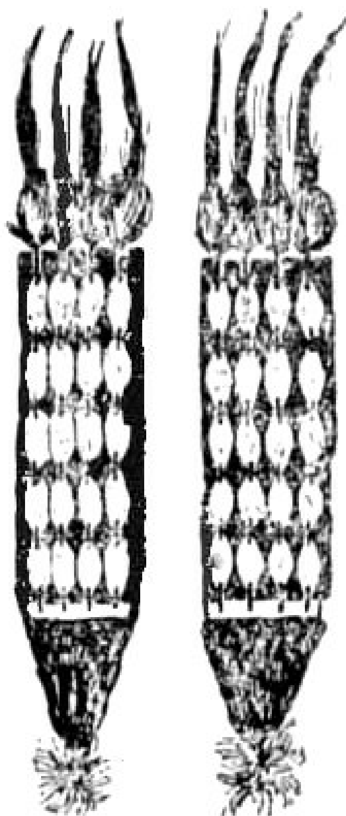
sačinjavaju zli ili jednostavno opasni dusi, u ime nebeskih bića (i koji onda kontroliraju astronomske i meteorološke pojave), u ime životinja i u ime podzemnih bića. Ta stvorenja, čiji se broj redovno povećava dušama preminulih vračeva, odgovorna su za putanju zvijezda, za pravac vjetra, za padanje kiše, za bolesti i za smrt. Opisuju ih pod različitim strašnim vidovima; rutave sa šupljim glavama, iz kojih izlazi dim od duhana kad puše; uzdušna čudovišta, koja izbacuju kišu kroz oči, nosnice ili prekomjerno duge kose i nokte; jednonoge s golemim trbuhom i tijelom prekrivenim krznom slijepih miševa.

Bari je asocijalna ličnost. Osobna veza, koja ga spaja s jednim ili s više duhova, daje mu posebne privilegije: nadnaravnu moć, ikad sâm odlazi u lov, moć da se pretvori u životinju i poznavanje bolesti kao i proročanski dar. Divljač ubijena u lovu i prve berbe u vrtovima ne valjaju za jelo, ako on ne dobije svoj dio. On sačinjava onaj mori, koji živi duguju duhovima mrtvih; on dakle u tom sistemu igra simetričnu ulogu i suprotnu ulozi, koju ima pogrebni lov, o kome sam govorio.

Ali isto je tako bari podložan svom ili svojim dusima zaštitnicima. Oni ga koriste da se inkarniraju, i tada je *bari*, koji je samo sjedište duha, izložen transu i grčenju. U naknadu za svoje zaštitništvo, duh vrši nad bariem neprestan nadzor; on je pravi vlasnik, ne samo dobra, već i samog tijela vračeva. Ovaj polaže račun duhu o slomljenim strelicama, o polomljenom posudu, o tome, kad mu se oglođu nokti i skrati kosa. Ništa od svega toga ne smije biti uništeno ili bačeno, bari mora da za sobom vuče ostatke svog ranijeg života. Stara pradavna izreka: mrtvi dograbi živoga, nalazi u ovome strašan i nepredviđen smisao. Između vrača i duha veza je tako zavidljive prirode, da se nikad zapravo ne zna, koji je od partnera, na kraju krajeva, gospodar, a koji sluga.

Vidi se dakle, da se za Bororoe fizička sveopćost sastoji u jednoj kompleksnoj hijerarhiji individualizirane moći. Ako je lična priroda te moći nesumnjivo učvršćena, nije tako i s ostalim atributima: jer te moći u isto vrijeme predstavljaju stvari i bića, žive i mrtve. U društvu vrača čine članke, koji povezuju ljude s tim sumnjivim univerzumom pakosnih duša, koje su istovremeno ličnosti i predmeti.

Slika 36. — Naušnice pri ceremonijama od komadića sedefa na kori, okićenih perjem i vlasima.

Pored fizičkog svijeta, sociološki svijet pruža sasvim različita obilježja, Duše običnih ljudi (hoću reći onih, koji nisu vračevi) mjesto da se izjednače s prirodnim silama, postoje kao društvo; ali obratno, one gube osobni identitet da se stope sa tim kolektivnim bićem, *aroe-om*, izraz, koji poput *anaon-a* starih Bretonaca, treba prevesti izrazom; društvo dušâ. Zapravo, ovo je dvostruko, budući da se duše poslije pogreba raspodjeljuju dva sela, od kojih se jedno nalazi na istoku a drugo na zapadu, i nad kojima bdiju, svaki nad svojom oblašću, veliki heroji pretvoreni u božanstva bororovskog panteona: na zapadu, starije Bakororoe, a na istoku mlađe, Itubore. Zapazit ćemo da os istok-zapad odgovara toku rijeke Vermelho. Vjerojatno je dakle, da postoji odnos, još nejasan, između dvojnosti selâ mrtvih i sekundarne podjele sela na uzvodnu i nizvodnu polovinu.

Kako je bari posrednik između ljudskog društva i zlobnih, pojedinačnih i

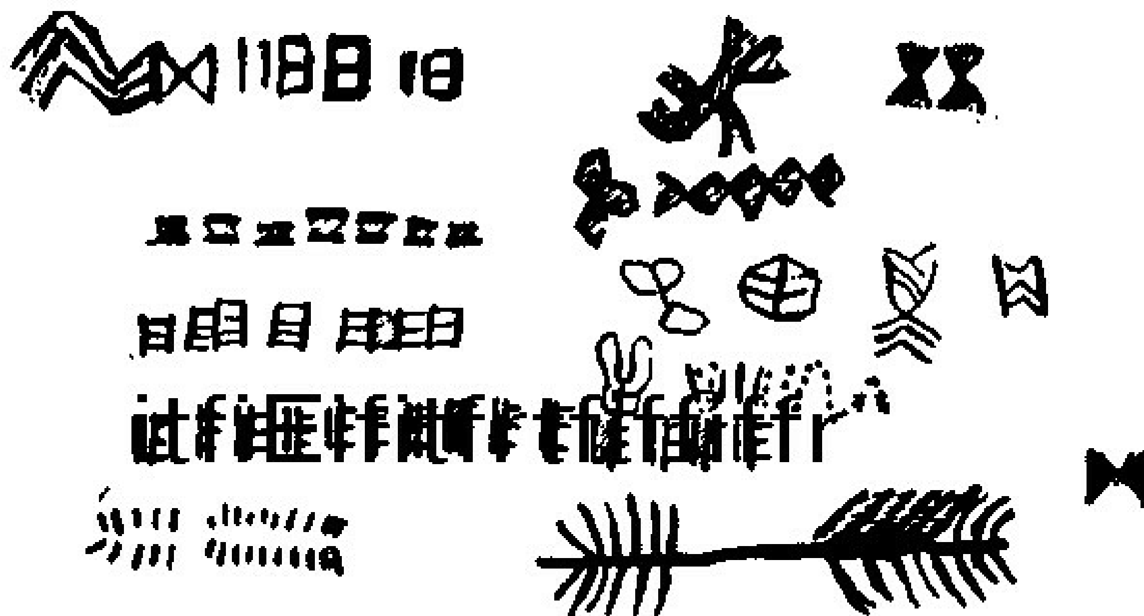
kozmoloških duša (vidjeli smo, da su duše mrtvih bari-a sve to odjedanput), postoji i drugi posrednik, koji upravlja odnosima između društva živih i društva mrtvih, ovo je sad blagorodno, kolektivno i antropomorfno. To je »Gospodar puta dušâ«, ili *aroettowaraare*. On se razlikuje od *bari-a* antitetičkim obilježjem. Uostalom oni se jedan drugoga boje i mrze se međusobno. Gospodar puta nema prava na žrtve, ali se mora strogo pridržavati nekih pravila: neka su mu jela zabranjena, i mora biti skroman u odjeći. Nakit, žive boje su mu zabranjeni. S druge strane, nema nikakva utanačenja između njega i duša: ove su uvijek prisutne i u neku ruku imanentne. Mjesto da ga napadnu u transu, one mu se prikazuju u snovima; ako ih kojiput prizove, to biva samo radi dobra nekog drugog.

Ako bari predviđa bolest i smrt. Gospodar puta njeguje i liječi. Govore uostalom, da bari, izraz fizičke nužde, rado nastoji dokazati ispravnost svoga predviđanja na taj način, što dotuče bolesnike koji bi se pokazali suviše spori da se pokore njegovu kobnom proročanstvu. Ali treba naglasiti, da Bororo-i nemaju točno isti pojam kao mi o odnosima između života i smrti. Za jednu ženu s velikom groznicom u uglu svoje kolibe, rekoše mi jednoga dana da je umrla, podrazumijevajući time bez sumnje, da je smatraju izgubljenom. Konačno, taj način gledanja sličan je dosta načinu gledanja naših vojnika, koji miješaju pod istim izrazom »gubici« i poginule i ranjene. Sa stanovišta neposrednog učinka, to dolazi na isto, mada je sa stanovišta ranjenikova on u nesumnjivoj prednosti, jer se ne nalazi u broju poginulih.

Najzad, ako se Gospodar može, poput b a r i a preobraziti u životinju, ne biva nikad da uzme oblik jaguara ljudoždera, znači onoga koji na mori način — sve dok ga ne ubiju — ucjenjuje i iznuđiva mrtvace na račun živih ljudi. On se posvećuje preobražujući se u oblik korisnih životinja: araru, koja obire plodove, grabljivog orla, koji hvata ribe ili tapira, čijim će se mesom pogostiti pleme. Bari je opsjednut duhovima, aroettowaraare se žrtvuje za spas ljudi. Mučno je čak i otkriće, kojim je pozvan da izvrši svoj zadatak: izabrani najprije prepozna sam sebe po smradu, koji ga progoni; podsjećajući bez sumnje na smrad, što se raširi po cijelom selu i tjednima guši poslije privremenog pokopa lešine gotovo pri samoj površini zemlje, nasred plesnog trga, ali koji se onda povezuje s jednim mitskim bićem, *aijeom*. Ovo je jedno čudovište iz vodenih dubina, odvratno, smrdljivo i umiljato koje se prikazuje odabraniku i čije milovanje mora da podnosi. Prizor izvode za vrijeme pogrebnih svečanosti mladići oblijepljeni blatom, koji grle ukrabuljenu osobu, u kojoj treba da je inkarnirana mlada duša. Urođenici zamišljaju *aije* u

obliku dovoljno određenom, da ga mogu predočiti slikom; a oni istim imenom nazivaju rombove, kojih zujanje najavljuje, da će se pojaviti životinja i oponaša njen krik.

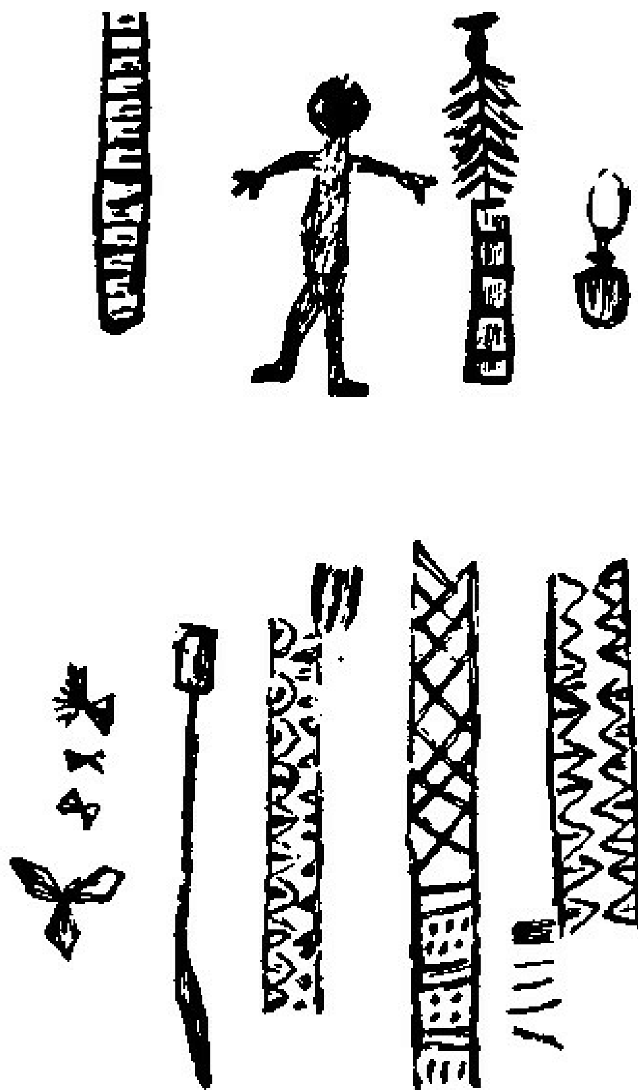
Slika 37. — Bororo crtež, koji predstavlja obredne predmete.

Poslije toga ne treba se čudili, da ceremoniozne pogrebne svečanosti traju po nekoliko tjedana: Jer njihove su funkcije vrlo raznolike. Smještaju se prije svega na dva plana, koja smo istakli. Promatrana s individualnog stanovišta, svaka smrt je prilika da raspravi spor između fizičkog svijeta i društva. Neprijateljske snage, što predstavljaju prvi, prouzrokovale su štetu nanesenu drugom, i ta šteta treba da se nadoknadi: to je uloga pogrebnog lova. Pošto je osvećen i otkupljen kolektivom lovaca, mrtvac treba da bude uklopljen u društvo duša. Takva je funkcija *roikakuriluoa*, velike pogrebne pjesme, kojoj ću imati sreću da prisustvujem.

U bororo selu postoji jedan momenat u danu, kome se pridaje posebna važnost: to je večernji proziv. Cim padne noć, zapali se velika vatra na plesnom trgu, gdje se skupe rodovske poglavice; jakim glasom glasnik proziva svaku grupu: *Badedjeba*, »poglavice«; O *cera*, »oni ibisovi«; *Ki*, »oni tapirovi«; *Bokodori*; »oni velikog tatua«; *Bakoro*, (nazvani po junaku Bakororo); *Boro* »oni od labrete«; *Ewaguddu*, »oni od palme buriti«; *Arore* , »oni od gusjenice«; *Paiwe* »oni od ježa«; *Apibore* (smisao nejasan)[25].

Slika 38. — Bororo slike koje predstavljaju jednog svećenika, trube, jednu zvečku i razne ukrase.

Postepeno kako se odazivaju, saopćuju se zainteresiranima naređenja za sutradan, uvijek tako jakim glasom, da se riječi mogu čuti do najudaljenijih koliba. U to su vrijeme ove uostalom prazne, ili gotovo prazne. Sa zalaskom dana, koji odagna komarce, svi su ljudi izašli iz svojih obiteljskih boravišta, u koja su se bili sklonili otprilike oko šest sati. Svaki pod miškom nosi rogozu, koju će prostrijeti po nabijenoj zemlji na velikom okruglom trgu, smještenom

na zapadnoj strani od muškaračke kuće. Polijažu, obavljeni pamučnim pokrivačem, narančasto obojenim stalnim dodirom s tijelom premazanim urukuom, i na kojim bi Služba Zaštite teško mogla prepoznati jedan od svojih poklona. Na većim rogozama se smjesti po pet ili po šest njih, i oni izmijene malo koju riječ. Neki su sami; krećemo se između svih tih opruženih tjelesa. Dok traje prozivanje, prozvane starješine obitelji se dižu jedan za drugim, primaju svoje zaduženje i vraćaju se, da se opet ispruže lica okrenuta zvijezdama. I žene su napustile kolibe. One obrazuju grupe na pragu svojih vrata. Razgovori bivaju sve rjeđi i rjeđi, i postepeno, predvođeni najprije dvojicom ili trojicom svećenika i popunjavajući se malo po malo pridošlicama, počinjemo slušati iz muškaračke kuće, a onda i sa samog trga pjesme, recitacije i korove, koji će trajati cijelu noć.

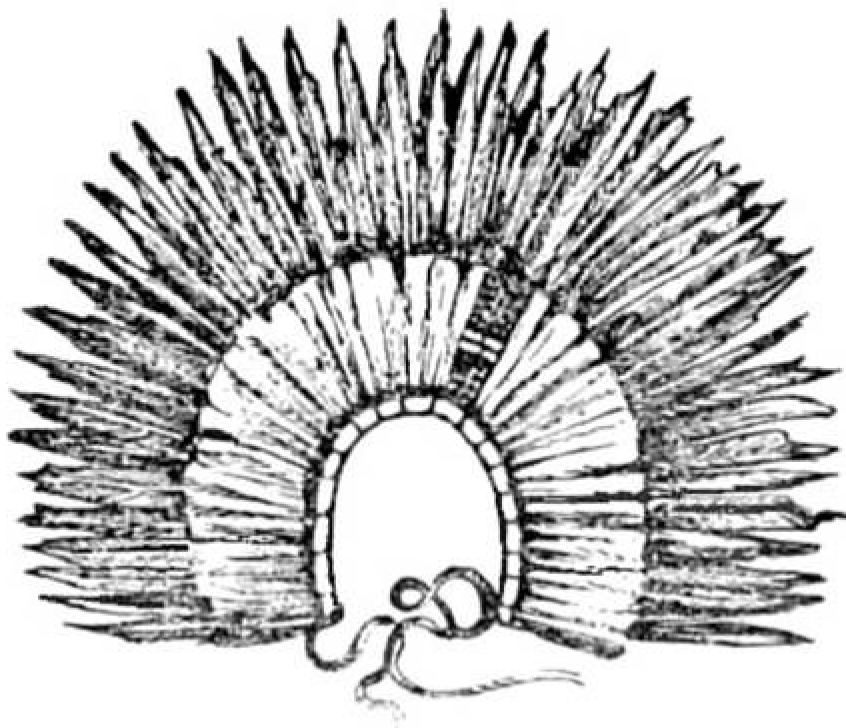
Mrtvac je pripadao polovini Cera; znači da su Tugarei obavljali obrednu službu. U sredini trga jedna gomila lišća predstavljala je odsutni grob, a s desne i s lijeve strane postavljeni su snopovi strelica, ispred kojih su bile predane zdjele s hranom. Svećenika i pjevača bilo je dvanaestak, većina je imala na glavi široku dijademu od perja živih boja, kakve su drugi nosili obješene nad četverokutnom lepezom ispletenom od pruća, kojom su prekrivena ramena i koja je vezana uzicom prebačenom preko vrata. Jedni su bili potpuno goli i obojeni, bilo jednoliko ili prstenasto crveno, bilo crno, ili još prekriveni trakama od bijela paperja; drugi su nosili dugačku suknju od slame. Glavno lice, u kom je inkarnirana mlada duša, pojavljivalo se u dvije različite nošnje prema momentima: čas odjeveno zelenim lišćem, a na glavi mu ogromna perika, koju sam već opisao, noseći, kao što se radi u dvorskim povorkama, jaguarovu kožu, koju bi paž pridržavao za njim; čas potpuno golo i obojeno crno sa, kao jedinim ukrasom, jednim predmetom od slame sličnim velikim šupljim naočarima oko očiju. Ova je pojedinost naročito zanimljiva zbog sličnog motiva, po kome se prepoznaje Tlaloc, božanstvo kiše u starom Meksiku. Plemena Puebloa s Arizone ili Novog-Meksika drže možda ključ zagonetke; kod njih se duše mrtvaca pretvaraju u bogove kiše; a i inače oni imaju razna vjerovanja u magičke predmete, koji štite oči i omogućuju onima, koji ih imaju, da se učine nevidljivima. Cesto sam primijetio, da naočari jako privlače južnoameričke Indijance; toliko, da sam, polazeći u posljednju ekspediciju, ponio veliku zalihu okvira bez stakla, čime sam postigao velik uspjeh kod Nambikwara, kao da su prastara vjerovanja predisponirala urođenike da prime tako neupotrebljiv pribor. Naočari od slame nisu se nikada isticali kod Bororoa, ali kako crna boja služi da se učini

nevidljivim onaj, koji se njome namaže, vjerojatno je da naočari vrše istu funkciju, koja također njima pripada u pueblo mitovima. Napokon, *butaricoi*, duhovi odgovorni za kišu kod Bororoa, opisani su u opasnom vidu — s deračima i sa zgrčenim prstima na rukama — koji je značajan kod boginje vode u Maya.

Za vrijeme prvih noći prisustvovali smo plesovima raznih tugaré rodova: ewoddo, ples onih od palme; *pawe*, ples onih od ježa. U oba slučaja, plesači su bili pokriveni lišćem od glave do pete i kako im se nije vidjelo lice, zamišljali smo ga višim, čak u visini dijademe od perja, koja je bila najglavniji dio kostima, tako da smo i nehotice tim osobama pridavali pretjerano visok stas. U rukama su držali palmine grančice ili štapove okićene lišćem. Bile su dvije vrste plesova. Najprije su se plesači producirali sami, raspoređeni u dvije kadrile jedna nasuprot drugoj na granicama terena, trčeći jedan prema drugom uz povike »ho! ho!« i vrteći se oko sebe, dok ne bi izmijenili svoje polazne položaje. Kasnije se žene umiješaju među muške plesače, i onda se obrazuje beskonačno kolo, koje se kreće naprijed ili poskakuje u mjestu, vođeno golim korifejima, koji idu natraške i tresu svojim zvečkama, dok drugi ljudi pjevaju čučeći.

Tri daha kasnije, ceremonije se prekidaju, da se omogući priprema drugog čina: plesa *mariddo*. Ekipe ljudi odlaze u šumu da nakupe rukoveti zelenih palmi, koje se najprije očerupaju, a onda isijeku na prutiće duge po 30 centimetara otprilike. Pomoću grubih veza načinjenih od suhog lišća, urođenici spajaju te prutiće vezujući ih po dva ili po tri poput prečki s vitkim ljestvama dugim po nekoliko metara. Napraviše tako dvoje nejednake ljestve, koje onda presaviše u obliku dva puna kruga i postaviše u visini od 1 m. 50 otprilike za veći i 1 m. 30 za drugi. Stranice okitiše lišćem, koje se podržava mrežom lančića od upletenih vlasi. Ta dva predmeta onda svečano odnesoše na sredinu trga i postaviše jedan pokraj drugog. To su *mariddoi*, mužjak i ženka, a njihova izrada pada u dužnost rodu *Ewaguddu*.

Slika 39. — Dijadema od peruški ararasovih, žutih i plavih sa grbom roda.

Predvečer, dvije grupe od po pet ili šest muškaraca odlaze jedna prema zapadu, druga prema istoku. Ja sam pošao za prvima i prisustvovao sam, jedno pedesetak metara od sela, njihovim pripremama, koje su bile skrivene od publike zastorom od stabala. Pokrivali su se lišćem, na način kako čine plesači, i pričvršćivali su dijademe. Ali se ovoga puta tajna priprema objašnjava njihovom ulogom: kao i druga grupa, oni su predstavljali duše mrtvih, koje su došle iz svojih sela s istoka i sa zapada da prihvate novog pokojnika. Kad je sve bilo spremno, uputiše se zviždeći prema trgu, gdje je grupa s istoka došla prva (zapravo, jedni simbolički idu uz rijeku, dok se drugi spuštaju niz nju i tako idu brže).

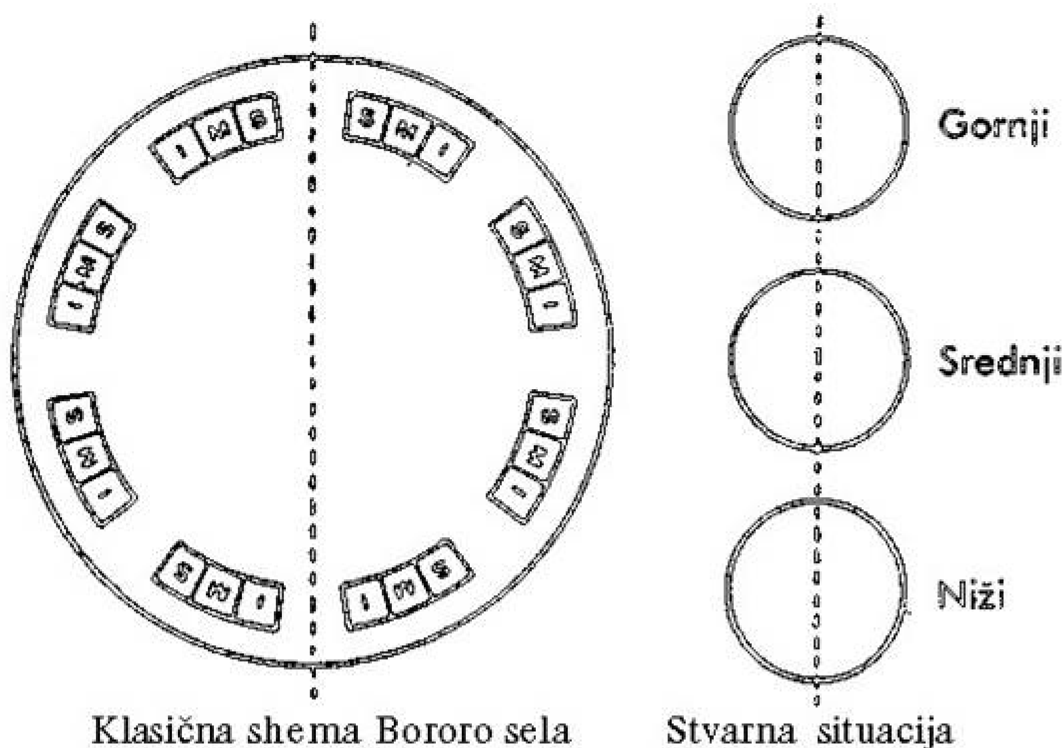
Bojažljivim i nesigurnim kretnjama divno su izražavali svoju prirodu sjenki; pade mi na pamet Homer, odnosno Odisej, koji je s velikom mukom zadržavao sablasti, koje su krvlju bile istjerane. Ali odmah zatim, ceremonija oživje: muškarci dograbiše jednog ili drugog *mariddo-a* (koji su bili u toliko teži, što su bili sačinjeni od svježeg lišća) izdigoše ga na rukama uvis i

plesahu pod tim teretom sve dok iznemogli ne bi dozvolili da im ga suparnik ne istrgne. prizor nije više imao obilježje mističnosti kao u početku: to je bio vašar, na kome je omladina ispoljavala snagu svojih mišica u ambijentu znoja, guranja i prostačkog dobacivanja. Pa ipak, ta igra, čije profane varijante poznajemo kod srodnog stanovništva — kao što su trke na štakama kod Gé-a na brazilijanskoj visoravni — imaju ovdje najpuniji religiozni smisao: u veselom neredu, urođenici imaju osjećanje da se igraju s mrtvima i da preko njih stiču pravo da ostanu u životu.

Ta se velika suprotnost između mrtvih i živih objašnjava najprije raspodjelom stanovnika sela, za vrijeme ceremonije, na izvođače i na gledaoce. Ali su izvođači po pravilu muškarci, koji u tome imaju prednost po tajanstvenosti zajedničke kuće. Treba onda priznati planu sela dublje značenje od onoga, kojeg smo mu pripisali na sociološkom planu. Kod smrtnih slučajeva, svaka polovina naizmjenično igra ulogu živih ili mrtvih jedna u odnosu na drugu, ali ta igra vage odražava jednu drugu, koje su uloge dodijeljene jedanput za svagda: jer muškarci tješnje povezani u *baitemannageo* predstavljaju simbol društva duši, dok kolibe na kružnici, koje su vlasništvo žena, isključenih iz najsvetijih obreda i, ako se tako može reći, kao predodređene promatračice, sačinjavaju skup živih gledalaca i boravište, koje je njima namijenjeno.

Vidjeli smo, da je nadnaravni svijet i sâm dvostruk, pošto sačinjava oblast svećenika i oblast vrača. Ovaj posljednji je gospodar nebeskih i podzemnih sila, počam od desetog neba (Bororoi vjeruju u mnoštvo nebesa jednih povrh drugih) sve do zemljinih dubina; snage, koje on kontrolira — i od kojih on zavisi — raspoređene su po vertikalnoj osi; dok svećenik, gospodar puta duša, upravlja horizontalnom osi, koja povezuje istok i zapad, gdje su smještena dva sela mrtvih. A mnogi znaci, koji govore u prilog toga, da je bari porijekla nepromjenljivo tugareovskog, a aroettowaraare ceraovskog, dovode nas do zaključka, da podjela na polovine također izražava taj dualitet. Pada u oči, da nam svi bororo mitovi predstavljaju tugareovske heroje kao tvorce i demiurge, ceraovske heroje kao pomirioce i stupove poretka. Prvi su odgovorni za postojanje stvari: vode, rijeka, riba, vegetacije i proizvedenih predmeta; drugi su organizirali stvaranje; oni su oslobodili čovječanstvo od čudovišta i svakoj životinji odredili naročitu hranu. Postoji čak i mit, koji priča, kako je vrhovna vlast pripadala nekoć Tugareima, koji su je izgubili u korist Cera, kao da je urođenička misao, u suprotnosti s polovinama, htjela na taj način objasniti prijelaz od razuzdane prirode ka uljuđenom društvu.

Slika 40. — Shema pojavne i stvarne društvene strukture Bororo sela.

Sad razumijemo onaj prividni paradoks, koji dopušta da se nazovu »slabim« Cera-e, koji su nosioci političke i religiozne moći, a »snažnim« Tugare-i. Ovi su bliži fizičkom svijetu, oni ljudskom svijetu, koji ipak između ta dva svijeta nije moćniji. Društveni poredak ne može se potpuno nositi s kozmičkom hijerarhijom. Pa i kod Bororo-a, priroda se može pobijediti samo kad se prizna njeno carstvo i podjeljujući njezinim fatalnostima njihov dio. U sociološkom sistemu kao što je njihov, nema uostalom izbora: muškarac ne može pripadati istoj polovini, kojoj pripada njegov otac i njegov sin (budući da on proizlazi iz majčine polovine): on pronalazi srodstvo po polovini samo sa svojim djedom i sa svojim unukom. Ako pripadnici polovine Cera hoće da opravdaju svoju moć isključivim afinitetom s herojima osnivaocima, oni u isti mah pristaju da se udalje od njih naknadnim odvajanjem za jednu generaciju. U odnosu na velike pretke, oni postaju »unuci«, dok su Tugarei »sinovi«.

Obmanuti logikom svog sistema, zar nisu obmanuti i nečim drugim?

Poslije svega, ja ne mogu da se oslobodim osjećanja, da se blještavo metafizičko kolo, kome sam prisustvovao svodi na dosta tužnu lakrdiju. Muškaračka družba misli da predstavlja mrtve, da bi živima stvorila iluziju o posjeti duša; žene su isključene iz obreda i prevarene o svojoj pravoj prirodi, bez sumnje da bi se sankcionirala podjela po bračnom stanju i po mjestu boravka, koje jedino muškarcima prepušta tajnu religije. Ali njihova stvarna ili pretpostavljena lakovjernost ima također i psihološku funkciju: dati, na korist obaju polova, osjećajni i intelektualni sadržaj s tim lutkama, kojih bi uzice inače muškarci manje revnosno isticali. Pa i mi ne podržavamo kod naše djece vjerovanje u Djeda Mraza samo zato da ih obmanemo: njihov zanosni žar i nas zagrijava, pomaže nam, da i mi sami sebe obmanjujemo i da vjerujemo, kako jedan velikodušni svijet bez premca nije sasvim nespojiv sa stvarnošću. A ipak ljudi umiru i nikad se više ne vraćaju; i sav se društveni poredak približava smrti u tom smislu, što on proizlazi iz nečega, što ne daje nikakvu protuvrijednost.

Bororo društvo će očitati lekciju i jednom moralisti; oni će mu opisati, kako su to učinili i meni, taj balet, gdje se dvije polovine sela ograničavaju da žive i da dišu jedna pomoću druge, jedna za drugu; izmjenjujući žene, dobra i usluge u žarkoj brizi za uzajamnošću; ženeći djecu svoju međusobno, pokopavajući uzajamno mrtvace, jamčeći jedna drugoj da je život vječan, svijet od pomoći i društvo pravedno. Da bi posvjedočili te istine i da bi se podržavali u tom uvjerenju, njihovi su mudraci izgradili jednu velebnu kozmologiju; upisali su je u plan svojih sela i u raspodjelu stanovništva. Protivrječnosti, o koje se spotiču, uzeli su i s njima se pomirili, ne prihvaćajući nikada suprotstavljanje osim da ga poreknu u korist jednog drugog, razdvajajući i razgraničavajući grupe, povezujući ih i sučeljujući ih, praveći od cijelog njihova društvenog i duhovnog života grb, na kom su simetrija i asimetrija u ravnoteži, poput domišljatih crteža, kojima ljepotica iz plemena Caduveo, maglovitije mučena istom brigom, brazda svoje lice. Ali što ostaje od svega toga, što se održava od polovina, protupolovina, od rodova, podrodova, pred tom konstatacijom, koju kao da nam nameću ta najnovija zapažanja? U jednom društvu, koje kao da je složeno iz zabave, svaki se rod dijeli na tri grupe: višu, srednju i nižu, a iznad svih odredaba lebdi grupa, koja obavezuje muškarca višeg roda iz jedne polovine da se oženi ženom višeg roda iz druge, onog iz srednjeg s onom iz srednje, a onog iz nižeg s onom iz niže; to će reći da se pod vidom bratskih institucija bororo selo svodi, u konačnoj analizi, na tri grupe, koje se među sobom žene i udaju.

Tri društva, koja će, a da toga nisu ni svijesna, ostati zauvijek različita i odvojena, svako zarobljeno nekom ohološću, koja je čak skrivena njihovim očima lažnim institucijama, tako da je svako od njih nesvijesna žrtva lukavstva, kojima ono više ne može da otkrije svrhu. Bororoi su uzalud razvili svoj sistem u varljivu prozopopeju; kao ni druga plemena ni oni nisu mogli opovrgnuti ovu istinu: predodžba, koju jedno društvo stvori o odnosima između živih i mrtvih, svodi se na nastojanje, da se prikriju, uljepšaju, na planu religiozne misli, stvarni odnosi, koji prevladavaju među živima.

SEDMI DIO - NAMBIKWARE

XXIV - IZGUBLJEN SVIJET

Etnografska ekspedicija u centralnu Braziliju priprema se na raskršću bulevara Réaumur-Sébestopol. Tu nalazimo na okupu grosiste odjevnih predmeta i mode; tu se čovjek može ponadati, da će naići na proizvode, koji mogu zadovoljiti težak ukus Indijanaca.

Godinu dana poslije posjete Bororoima, svi potrebni uvjeti, da se od mene napravi etnograf, bili su ispunjeni: blagoslov Lévy-Bruhla, Haussa i Riveta, ponovno je dobiven; izložba mojih zbirki u jednoj galeriji na faubourgu Saint-Honoré; predavanja i članci. Zahvaljujući Henri Logieru, koji je bio na čelu mlade nade službe naučnih istraživanja, dobih dovoljno sredstava za malo širi poduhvat. Trebalo mi je najprije da se opremim; tri mjeseca u prisnom dodiru s urođenicima bilo je dovoljno, da se obavijestim o njihovim zahtjevima, začudo sličnim s jednog kraja na drugi južnoameričkog kontinenta.

U jednoj četvrti Pariza, koja mi je ostala isto toliko nepoznata kao i Amazonka, upustih se dakle u čudne poslove pod budnim okom čehoslovačkih uvoznika. Potpuno neupućen u njihovu trgovinu, nedostajali su mi tehnički izrazi, da točno odredim svoje potrebe. Mogao sam jedino primijeniti urodenička mjerila. Dadoh se na odabiranje najsitnijih bisera za vez, zvanih »rocaille«, kojih su teški snopovi ispunili police. Pokušavao sam da ih zubima zagrizem, da se uvjerim o njihovoj čvrstini; sisao sam ih, da provjerim nisu li bojadisana u masi i da ne bi izgubili boju pri prvom kupanju u rijeci; odmjeravao sam različite zalihe po bojama prema indijanskom kanonu: najprije crne i bijele, podjednako; zatim crvene; daleko iza njih, žute; i, za umirenje savjesti, malo plavih i zelenih, na koje Indijanci po svoj prilici ne će ni pogledati.

Razloge svih tih naročitih naklonosti prema raznim vrstama lako je razumjeti. Proizvodeći rukom svoje vlastite bisere, Indijanci im pridaju to veću vrijednost, što su manji, to jest zahtijevaju više truda i vještine; kao sirovinu, oni koriste crnu ljusku palminih oraha, mliječni sedef riječnih školjki i istražuju učinak u izmjeni tih dviju boja. Kao i svi ljudi, oni naročito cijene ono što poznaju; imat ću dakle uspjeha s crnim i bijelim. Žuto i crveno često kod njih spadaju u istu jezičnu kategoriju zbog izmjenljive boje urukua, koja se, prema kvaliteti zrna i njihovoj zrelosti, koleba između rumenog i

narančastožutog; crveno ipak ima prednost zbog svog jakog kromatizma, koji im je postao blizak po nekim zrncima i peruškama. Sto se tiče plavog i zelenog, te se hladne boje nalaze u prirodnom stanju kod nekih biljki, koje brzo ugibaju; dvostruki razlog, koji objašnjava urođeničku ravnodušnost i jezičnu neodređenost u odnosu na te nijanse: kako u kom jeziku, plavo se izjednačuje s crnim ili sa zelenim.

Igle treba da su dosta debele, kako bi se mogao udjenuti grub konac, ali ne ni suviše, jer su biseri sitni, koji njima treba da se nanižu. Sto se tiče konca, htio sam da bude jako obojen, najradije crveno (jer su Indijanci svoj bojili urukuom) i čvrsto ukovrčen, kako bi sačuvao izgled zanatske izrade. Općenito uzeto, naučio sam da budem nepovjerljiv prema bofl-robi: primjer Bororoa mi je ulio duboko poštovanje prema urođeničkoj tehnici. Divljački život podvrgava predmete teškim iskušenjima; da ne bih izgubio povjerenje primitivaca — ma kako se to činilo paradoksalno — trebalo mi je da nabavim najbolje prekaljen čelik, staklo obojeno u masi, i konac, koji ne bi odbio ni sedlar na dvoru engleskog kralja.

Katkad sam natrpao na trgovce, koji su bili oduševljeni tim egzotizmom, i koji se poklapao s njihovim stručnim znanjem. Pored kanala Saint-Martin, jedan tvorničar udica ustupio mi je uz nisku cijenu sve svoje serijske ostatke. Čitavu godinu dana nosao sam kroz šikaru nekoliko udica, kojih nitko nije htio, jer su bile premalene za ribe dostojne amazonskih ribara. Konačno sam ih rasprodao na bolivijanskoj granici. Sva roba treba da služi dvostrukoj funkciji: za darove i materijal za razmjenu za Indijance, i kao sredstvo da se obezbijede namirnice i usluge u zabačenim oblastima, gdje rijetko dopiru trgovci. Pošto sam iscrpio sredstva pri svršetku ekspedicije, mogao sam upotrebiti nekoliko tjedana boravka otvorivši dućan u jednom zaseoku istraživača kaučuka. Prostitutke tog kraja kupovale su ogrlicu za dva jajeta, ali ne bez cjenkanja.

Namjeravao sam provesti cijelu godinu u šikari i dugo sam oklijevao, koji predjel da odaberem. Ne mogavši naslutiti da bi rezultat bio na štetu mog nauma, nastojeći više da proučim Ameriku nego da prozrem do dna prirodu ljudsku oslanjajući se na jedan naročiti slučaj, odlučio sam da izvršim neku vrstu presjeka kroz etnografiju — i geografiju — brazilijansku, prelazeći preko zapadnog dijela visoravni, od Cuiabe do Rio Madeira. Do najnovijeg vremena, ta je oblast Brazilije ostala najmanje poznata. Paulistički istraživači iz 18. vijeka nikad nisu išli dalje od Cuiabe, jer ih je odbijala pustoš pejzaža i divljašto Indijanaca. U početku 20. vijeka, onih 1 500 kilometara, što

odvajaju Cuiabu od Amazonke, bijahu još zabranjena zemlja u tolikoj mjeri, da, ako se hoće otići iz Cuiabe do Manausa ili do Belema na Amazonki, najjednostavnije je bilo preći preko Rio-de-Janeira i nastaviti prema sjeveru morem i rijekom od njezina ušća. Tek 1907. general (tada još pukovnik) Candido Mariano da Silva Rondon poče s prodiranjem; ovo je zahtijevalo punih osam godina, ispunjenih istraživanjima i postavljanjem telegrafske linije za vojne potrebe, uspostavljajući tako prvi put vezu, preko Cuiabe, između federalne prijestolnice i graničnih stanica na sjeverozapadu.

Izvještaji Rondonove Komisije (koji još ni danas nisu u cijelosti objavljeni), nekoliko generalovih predavanja, putne uspomene Théodora Roosvelta, koji ga je pratio pri jednoj ekspediciji, napokon divna knjiga ožaljenog Roquette-Pintoa (koji je onda bio derektor Nacionalnog muzeja) pod naslovom Rondonia (1912) dali su površna obavještenja o vrlo primitivnom stanovništvu, koje je otkriveno u tom predjelu. Ali otada, staro prokletstvo kao da se opet sručilo na visoravan. Nijedan profesionalni etnograf nije tamo zašao. Idući telegrafskom linijom, ili njenim ostacima, pao bi u iskušenje da sazna, tko su bili zapravo ti Nambikwari i, još dalje na sjever, oni zagonetni stanovnici, koje nitko nije vidio, otkako ih je Rondon bio samo spomenuo.

1939., interes, dotada još ograničen na plemena uz primorje i na velike gradove pored rijeka, na tradicionalne putove prodiranja u unutrašnjost Br azili je, počinje se pomicati prema Indijancima na visoravni. Kod Bororoa sam se uvjerio o izvanrednom stupnju istančanosti na sociološkom i religioznom planu plemena, koja su ranije smatrana obdarenim vrlo grubom kulturom. Saznali smo za prve rezultate istraživanja jednog Nijemca, koga više nema: Kurta Unkela, koji je bio uzeo urođeničko ime Nimuendaju i koji je, pošto je mnogo godina proveo u selima »gé« centralne Brazilije, potvrdio, da Bororoi ne predstavljaju nikakav poseban fenomen, već više varijaciju na osnovnu temu, koja je zajednička i drugom stanovništvu. Savane centralne Brazilije bile su dakle nastanjene, u dubinu od blizu 2 000 kilometara, nadživjelim ljudima, koji su pripadali jednoj izrazito homogenoj kulturi, značajnoj po jeziku izdijeljenom na dijalekte iste lingvističke porodice, na relativno niskom nivou materijalnog života, koji je u kontrastu s vrlo razvijenom društvenom organizacijom i religioznom mišlju. Zar u njima nije trebalo prepoznati prve stanovnike Brazilije, koji su bili možda ili zaboravljeni u svojoj šikari, ili potisnuti, malo prije nego što su otkriveni, u najsiromašnije zemlje od ratobornih stanovnika, koji su pošli tko zna odakle

u osvajanje primorja i riječnih dolina?

Na primorju, putnici iz 16. vijeka bijahu naišli svuda pomalo na predstavnike velike tupi-guarani kulture, koji su također bili nastanjeni u gotovo cijelom Paraguayu i na toku Amazonke, ocrtavajući iskidan prsten od 3 000 kilometara u promjeru, koji je prekinut tek na paraguaysko-bilivijanskoj granici. Ovi Tupi, koji pokazuju neke nejasne srodnosti s Aztèqueima, to jest s narodima kasno nastanjenim u dolini Mexica, i sami su bili novopridošli; u dolinama u unutrašnjosti Brazilije njihovo se smještanje nastavilo sve do 19. vijeka. Možda su se bili pokrenuli koju stotinu godina prije otkrića, potaknuti vjerovanjem, da negdje postoji zemlja u kojoj nema smrti i zla. Takvo je bilo njihovo uvjerenje pri kraju njihove seobe, kad su u manjim grupama izbili krajem 19. vijeka na paulističko primorje; krećući se naprijed pod vodstvom svojih vrača, plešući i pjevajući pjesme u hvalu zemlji, gdje se ne umire i posteći duge vremenske periode, da bi zaslužili da je dobiju. U 16. vijeku u svakom slučaju, oni su se žestoko borili za pribalske predjele s ranijim stanovnicima, o kojima imamo malo podataka, ali koji su možda bili naši Gé-i.

Na sjeverozapadu Brazilije Tupi su stanovali zajedno s drugim narodima: Caraibima ili Caribima, koji su im bili mnogo slični po kulturi, iako su se od njih razlikovali po jeziku i koji su nastojali da osvoje Antile. Bilo je još i Arawaka; ova je grupa bila prilično tajanstvena: starija i profinjenija od one dvije druge, sačinjavala je glavninu antilskog stanovništva i doprla je sve do Floride; prednjačeći Gé-ima vrlo visokom materijalnom kulturom, naročito u keramici i rezbarenom drvetu, bili su im bliski u društvenoj organizaciji, koja kao je bila istoga tipa kao i njihova, Čini se da su Caribi i Arawaki počeli prodirati na kontinent prije Tupa: oni su bili gusto naseljeni u 16. vijeku u Guyani, priobalju Amazonke i na Antilima. Ali se male kolonije održavaju uvijek u unutrašnjosti, na nekim pritokama s desne obale Amazonke: Xingu i i Guaporéi. Arawaki imaju čak potomaka u Gornjoj Boliviji. Vjerojatno je, da su oni donijeli keramičku umjetnost Mbaya-Caduveo-ima, budući da Guani, koji su kako se sjećamo bili pali u ropstvo ovih posljednjih, govore jednim arawak dijalektom.

Prelazeći manje poznatim dijelom visoravni, nadao sam se da ću u savani naći najzapadnije predstavnike grupe gé-a, i kad stignem u kotlinu Madeire, da ću moći proučiti neobjavljene tragove triju drugih jezičnih porodica na ivici njihova velikog puta prodiranja: Amazoniji.

Moja se nada tek djelomično ostvarila, zbog površnosti, s kojom smo

prilazili predkolumbovskoj povijesti Amerike. Danas, poslije najnovijih otkrića i zahvaljujući, što se mene tiče, godinama posvećenim proučavanju sjeveroameričke etnografije, ja bolje shvaćam, da zapadnu hemisferu treba promatrati kao cjelinu. Društvena organizacija, religijska vjerovanja Gé-a ponavljaju se kod plemena po šumama i pašnjacima Sjeverne Amerike; a uostalom, davno je zapaženo — mada iz toga nisu izvedeni zaključci — da postoje analogije između plemena sa Chaco-a (kao što su Guaicuru-i) i plemena iz ravnica u Sjedinjenim Državama i u Kanadi. Kratkom plovidbom duž Pacifičkih obala, civilizacije Mexica i Perua su svakako prenošene u više momenata njihove povijesti. Sve je to bilo pomalo zanemareno, jer je pri američkom proučavanju dugo vremena prevladavalo jedno uvjerenje: ono, da je prodiranje na kontinent tek nedavno izvedeno, jedva 5 ili 6 000 godina prije naše ere i pripisivano je isključivo azijatskom stanovništvu, koje je stiglo Beringovim tjesnacem.

Raspolagali smo dakle samo s nekoliko tisuća godina da objasnimo, kako su se ti nomadi smjestili s jednog kraja na drugi kraj zapadne polulopte prilagođavajući se raznim klimama; kako su otkrili a zatim oplemenili i rasprostrli po ogromnim prostranstvima divlje vrste, koje su u njihovim rukama postale duhan, grah, manioca, slatki krumpir, kikiriki, pamuk i naročito kukuruz; kako su napokon nastale i razvile se jedna za drugom civilizacija u Meksiku, centralnoj Americi i na Andama, kojih su Aztequi, Maye i Inke daleki nasljednici. Da bismo to postigli, trebalo je istančati svako razviće, da bi stalo u raspon od nekoliko vjekova: predkolumbovska povijest Amerike postala je niz kaleidoskopskih slika, gdje su se po kapricu teoretičara svakog časa prikazivali novi prizori. Sve se odvijalo kao da su specijalisti s onu stranu Atlantika nastojali urođeničkoj Americi nametnuti nedostatak dubine, što je karakteristično za suvremenu povijest Novoga Svijeta.

Te su perspektive bile poremećene otkrićima, koja znatno udaljavaju datum, kad je čovjek prodro na kontinent. Znamo da su njemu bile poznate, i da ih je lovio, životinje, kojih danas više nema, zemaljski ljenjivac, mamut, deva, konj, arhaički bizon, antilopa, sa čijim je kostima pronađeno njihovo kameno oružje i oruđe. Prisustvo nekih od tih životinja u nekim krajevima kao što je dolina Meksika, dokazuje, da to ne bi moglo biti bez klimatskih uvjeta sasvim drukčijih od uvjeta, koji danas prevladavaju i kojima je trebalo mnogo tisućljeća da se izmijene. Upotreba radioaktiviteta da se odredi starost arheoloških ostataka dala je podatke u istom smislu. Treba dakle prihvatiti, da

je čovjek bio prisutan u Americi već 20 000 godina; na nekim točkama on je gajio kukuruz prije više od 3 000 godina. U Sjevernoj Americi, svuda pomalo, nailazimo na ostatke stare 15 do 20 000 godina. Istovremeno, starost najvažnijih arheoloških ostataka na kontinentu, određena mjerenjem radioaktivnosti ugljenih naslaga, ustanovljena je na 500 do 1 500 godina ranije nego što se prije pretpostavljalo. Poput onog japanskog cvijeća od komprimiranog papira, koje se rastvara, kad se stavi u vodu, povijest pretkolumbijske Amerike dobiva odjednom u volumenu, koji joj je nedostajao.

Samo što se mi tom činjenicom nalazimo pred jednom poteškoćom suprotnoj onoj, na koju su naišli naši stari: kako da popunimo te ogromne vremenske periode? Mi razumijemo, da se pokreti stanovništva, kojima sam malo prije pokušao trasirati putanju, nalaze na površini i da je prije velikih civilizacija Meksika i Anda bilo nešto drugo. Već su u Peruu i u raznim oblastima Sjeverne Amerike iznijeli na vidjelo ostatke prvih stanovnika: plemena bez poljoprivrede, za kojima su došle skupine seljaka i baštovana, ali koje još nisu poznavale kukuruz ni grnčariju; onda se pojaviše grupe, koje su se bavile skulpturom u kamenu i obradom dragocjenih metala u slobodnijem stilu i nadahnutijom više od svega, što će doći poslije njih. Inke iz Perua, Azteki iz Meksika, za koje smo bili skloni vjerovati da se u njima sva američka povijest rascvjetala i zbila, isto su tako daleko od svojih živih izvora, kao što je naš stil Empire daleko od Egipta i Rima, od kojih je on toliko toga pozajmio: totalitarne umjetnosti u sva tri slučaja, pohlepne za ogromnim dostignućima u surovosti i neimaštini, izraz jedne države, kojoj je stalo da pokaže svoju moć koncentrirajući svoja sredstva za nešto drugo (rat ili upravu) a samo ne za vlastito uzdizanje. Čak se i spomenici Majâ prikazuju kao plamsava dekadenca jedne umjetnosti, koja je dostigla svoj vrhunac jedno tisućljeće prije njih.

Odakle su dolazili osnivači? Poslije ranijih tvrdnja, mi smo prisiljeni priznati, da o tome ne znamo ništa. Pokreti stanovništva u oblasti Beringova tjesnaca bili su vrlo kompleksni: Eskimi u njima sudjeluju od novijeg datuma; kroz otprilike 1000 godina njima su prethodili paleo-Eskimi, čija kultura podsjeća na arhaičnu Kinu i na Skite; i tokom duge periode, počam možda od 8. tisućljeća do uoči kršćanske ere, bilo je tamo različitog stanovništva. Po skulpturama, koje dosežu do 1. tisućljeća prije naše ere, znamo da su stari stanovnici Meksika pružali fizičke tipove vrlo udaljene od tipova sadašnjih Indijanaca: to su bili debeli Orijentalci ćosavih slabo

modeliranih lica i kosmati ljudi s orlovskim crtama, koji podsjećaju na Renesansne profile. Radeći s materijalom druge vrste, genetičari tvrde, da bar 40 biljnih vrsta, koje je predkolumbovska Amerika pobirala u divljem stanju ili oplemenjene, imaju isti kromozomički sastav kao i odgovarajuće vrste u Aziji, ili sastav, koji potječe od njihovog. Treba li iz toga zaključiti, da je kukuruz, koji se nalazi na tom spisku, došao iz jugoistočne Azije? Ali kako bi to bilo moguće, ako su ga Amerikanci gajili već prije 4 000 godina, u vrijeme, kad je vještina u moreplovstvu bila sigurno na početnom stupnju?

Slika 41.-42. — Stari Meksikanci. Lijevo: Meksikanac s jugoistoka (American Museum of Natural History); desno: obala Zaljeva (Exposition d'Art Mexicain, Paris, 1952.)

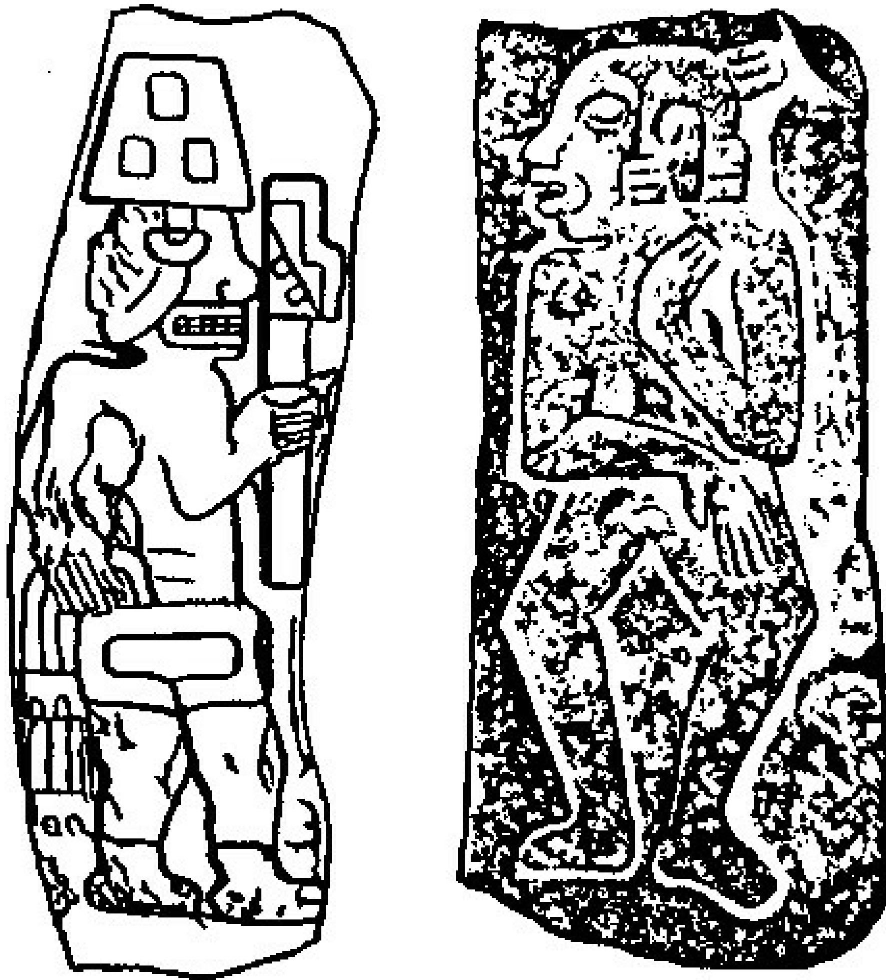

Ne povodeći se za Heyerdahlom u njegovim smionim hipotezama o nastanjivanju Polinezije američkim urođenicima, mora se poslije putovanja Kon-Tikija prihvatiti mišljenje, da su se dodiri preko Pacifika mogli održavati, i to često. Ali u vrijeme, kad su visoke civilizacije već cvjetale u Americi, početkom 1. tisućljeća prije naše ere, otoci u Pacifiku bili su prazni; barem se ništa nije našlo, što bi bilo toliko staro. Preko Polinezije, trebalo bi se obrnuti prema Melaneziji, već možda napučenoj i prema azijskoj obali u cjelini. Mi smo danas sigurni, da saobraćaj između Aljaske i Aleuta s jedne strane, i Sibira s druge nije bio prekinut. Ne poznavajući metalurgiju, ljudi su upotrebljavali željezni alat na Aljasci negdje početkom kršćanske ere; ista se keramika može naći od oblasti velikih američkih jezera sve do centralnog Sibira, a isto ćete tako naći iste legende, iste obrede i iste mitove. Dok je Zapad živio povučen sam u se, čini se, da su svi stanovnici Sjevera, od Skandinavije do Labradora preko Sibira i Kanade održavali najtješniji kontakt. Ako su Kelti pozajmili neke svoje mitove od te subarktičke civilizacije, o kojoj mi gotovo ništa ne znamo, lako će se razumjeti, kako to da ciklus Graala predstavlja s mitovima Indijanaca iz šuma Sjeverne Amerike

veće srodstvo nego ma s kojim drugim mitološkim sistemom. I po svoj prilici nije to slučajno, što Laponci prave još uvijek iste konične šatore kao i ovi posljednji.

Na jugu azijskog kontinenta, američke se civilizacije odrazuju na drugi način. Stanovnici duž južnih granica Kine, koje je ova smatrala barbarima, a još više primitivna plemena Indonezije, imaju vanrednu srodnost s Amerikancima.

Slika 43.-44. Lijevo: Chavin, sjever Perua (prema Tello-u); desno: Monte Alban, jug Meksika (bareljefi zvani "plesači").

U unutrašnjosti Bornea zabilježeni su mitovi, koji se ne mogu razlikovati od nekih, koji su najrasprostranjeniji u Sjevernoj Americi. A specijalisti su odavna skrenuli pažnju na sličnosti između arheoloških dokumenata porijeklom iz jugoistočne Azije i onih što pripadaju prethistoriji Skandinavije. Ima dakle tri oblasti: Indonezija, američki sjeveroistok i skandinavske zemlje, koje čine, na neki način, trigonometrijske točke pretkolumbovske povijesti Novog Svijeta.

Slika 45. — Cavin, sever Perua (prema Telou).

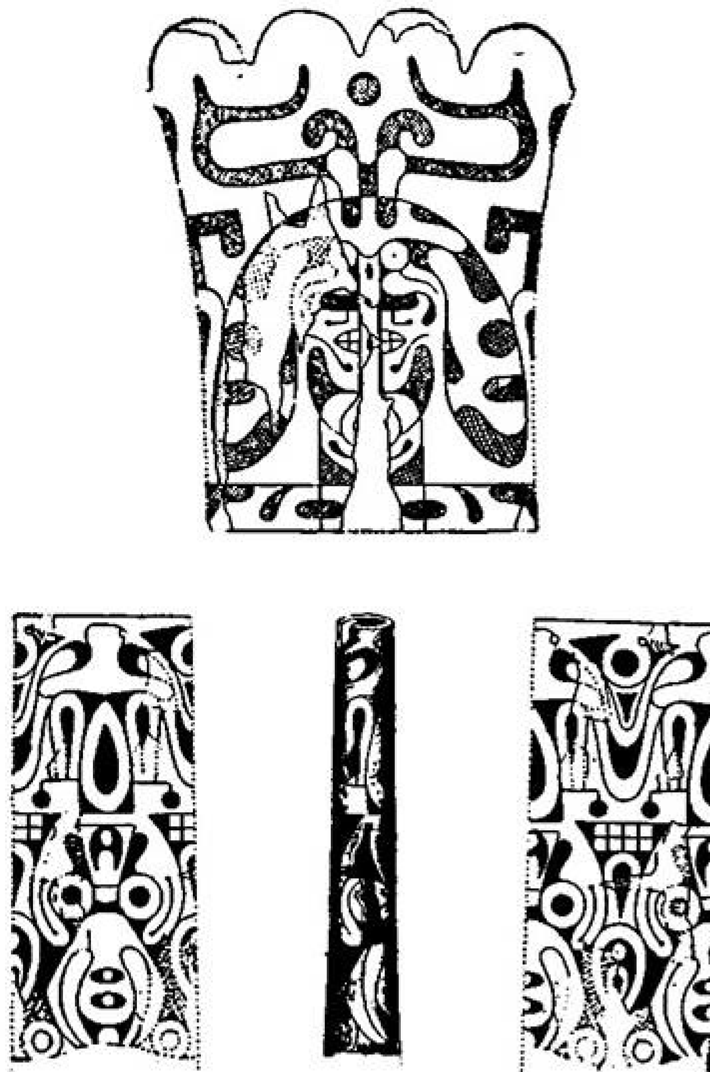
Zar se ne bi moglo zamisliti, da je taj odsudni događaj u životu čovječanstva, hoću reći pojava neolitske civilizacije — s općerasprostranjenom grnčarijom i tkanjem, počecima zemljoradnje i stočarstva, prvim pokušajima na putu razvoja metalurgije — obuhvaćena u početku u Starom svijetu između Dunava i Inda, izazvao neku vrstu uzbuđenja kod manje razvijenih naroda Azije, i Amerike? Teško je razumjeti porijeklo američkih civilizacija, a da se ne prihvati hipoteza o živoj aktivnosti na svim obalama Pacifika — azijskim ili američkim — i koja se širila od

mjesta do mjesta zahvaljujući priobalskoj plovidbi; sve to tokom više tisućljeća. Nekada smo poricali postojanje historijske dimenzije pretkolumbovskoj Americi, jer je nije imala poslijekolumbovska Amerika. Ostaje nam možda još da ispravimo jednu drugu zabludu, koja se sastoji u tome, što se misli, kako je Amerika ostala 20 000 godina odsječena od cijelog svijeta, pod izgovorom, da je ona bila zapadna Evropa. Prije će biti da sve govori u prilog tome, da velikoj šutnji na Atlantiku odgovara, duž cijelog oboda Pacifika, zujanje kao u roju.

Slika 46. — Hopewell, istok Sjed. Država (prema Ch. C. Willoughby-u Turner Group of Earthworks, Papers of the Peabody Museum, Haward University, vol. VIII., br. 3., 1922.).

Slika 47. — Hopewell, istok Sjed. Država (prema V. K. Murheadu, The Hopewell mound... Muzej Fild, Čikago, Antropološke sveske, tom VI broj 5, 1922).

Bilo kako bilo, početkom prvog tisućljeća prije naše ere, čini se, da je jedan američki hibrid urezao tri čvrsto smještena kalema na sumnjive raznolikosti, koje proizlaze iz jedne starije evolucije: na seoskom području, kultura Hopewella koja je zauzela ili zarazila cijeli dio Sjevernih Država istočno od ravnica, odgovara kulturi Chavina na sjeveru Perua (koja je imala odjeka kod Paracasa na jugu); dok je Chavin sa svoje strane nalik na prve pojave civilizacije zvane Omlèque i prethodi oblicima razvoja kod Maya. U

sva tri slučaja nalazimo se pred kurzivnom umjetnošću, koje gipkost i sloboda, intelektualna sklonost prema dvosmislenosti (u Hopewellu kao i u Chavinu, neki se motivi čitaju na različit način, prema tome, da li se gledaju naopačke ili uspravno) počinju jedva naginjati ka uglastoj krutosti i nepomičnosti, koje smo navikli pripisivati pretkolumbovskoj umjetnosti. Pokušavam katkad da se ubijedim, da caduveo crteži na svoj način ovjekovječuju tu prastaru tradiciju. Da li su se u toj epohi američke civilizacije počele razdvajati Meksiko i Peru preuzimajući inicijativu i napredujući gigantskim koracima, dok se ostatak održavao u nekom međupoložaju ili je čak naginjao da se sroza u stanje poludivljaštva? Sto se dogodilo u tropskoj Americi, nikad ne ćemo točno saznati zbog nepovoljnih klimatskih uvjeta da se očuvaju arheološki ostaci; ali nas zbunjuje, što društvena organizacija Gé-a, pa čak i plan bororo selâ, podsjećaju na ono, što proučavanje nekih predinkaskih iskopina, kao što je Tiahuanaco u Gornjoj Boliviji, omogućava da se rekonstruira od tih iščezlih civilizacija.

Ovo što prethodi mnogo me je udaljilo od opisa priprema za ekspediciju u zapadni Mato-Grosso; a to je bilo potrebno, ako sam htio, da se čitalac nadiše te strasne atmosfere, kojom je zasićeno svako amerikanističko istraživanje, bilo nn polju arheološkom ili etnografskom. Dimenzije problema su takve, tragovi kojima raspolažemo su tako krhki i istančali, prošlost — na ogromnim površinama — tako nepovrativo izbrisana, podloga naših spekulacija tako nesigurna, da i najmanje izviđanje terena stavlja istraživača u neki nestabilan položaj, gdje ga i najskromnije mirenje s udesom može da pokoleba u njegovim oduševljenim ambicijama: on zna da je bitno izgubljeno i da će se svi napori svesti na to, da grebe po površini; a ipak, zar on ne bi mogao natrapati na neki čudom očuvan znak, iz kog bi mogla sinuti svjetlost? Ništa nije moguće, pa ipak je sve moguće. Tama, po kojoj tapkamo, suviše je gusta, da bismo išto smjeli o njoj ustvrditi: čak ni to, da će ona vječno trajati.

XXV - U SERTAO-U

U Cuiabi, gdje sam se vratio nakon 2 godine, pokušavam saznati, u kakvom se točno stanju nalazi telegrafska linija na 5 ili 600 kilometara prema sjeveru.

U Cuiabi mrze tu liniju; ima za to više razloga. Od osnutka grada u 18. vijeku, rijetki su se dodiri održavali sa sjeverom u pravcu srednjeg toka Amazonke riječnim putem. Da bi se domogli *guarane*, svog omiljelog

sredstva za nadražavanje, stanovnici Cuiabe slali su na Tapajoz ekspedicije na čunovima, koje bi trajale po 6 mjeseci. Guarana je tvrdo tijesto kestenjaste boje, koju gotovo isključivo pripremaju maué Indijanci na bazi izmrvljena ploda jedne liane: Paullinia sorbilis. Jedna zbijena kobasica toga tijesta isitni se na koščatom jeziku ribe pirarucu, a vadi se iz torbe od jelenje kože. Te pojedinosti imaju svoju važnost, jer upotreba metalne turpije ili neke druge kože mogla bi utjecati, da ta dragocjena substanca izgubi svoja svojstva. U istom smislu Cuiabanci objašnjavaju, da list duhana uvrnut kao uže treba da se razdere i smrvi rukom, a ne da se reže nožem, jer se boje da ne izvjetri. Prah guarane se sipa u zašećerenu vodu gdje ostaje ne topeći se i pliva: ta smjesa, pomalo čokoladnog ukusa onda se pije. Ja osobno nikad nisam osjetio neki učinak, ali kod ljudi iz centralnog i sjevernog Mato-Grossa guarana zauzima mjesto slično onome, koji maté zauzima na jugu.

Ipak svojstva guarane opravdavala su mnogo truda i napora. Prije nego što se stigne do brzaca, ostavlja se nekoliko ljudi na obali, gdje bi oni iskrčili jedan ugao šume da posij u kukuruz i manioku. Ekspedicija bi tako na povratku našla svježe namirnice. Ali otkako se razvila parna plovidba, guarana je brže stizala u Cuiabu i u većim količinama iz Rio-de-Janeira, odakle su je priobalni mornari donosili morem od Manausa i Belema. Tako da su ekspedicije duž Tapajoza pripadale napola zaboravljenoj prošlosti.

Pa ipak, kad je Rondon objavio, da će za civilizaciju otvoriti sjeverozapadnu oblast, te su uspomene oživjele. Donekle su bili poznati prilazi visoravni, gdje dva stara naselja, Rosario i Diamantino, smještena jedno na 100 a drugo 170 kilometara sjeverno od Cuiabe, i dalje životare, otkako su im se žice zlatne rude i zlatonosni šljunak iscrpjeli. Dalje je trebalo nastaviti suhim putem, presjecajući jedno za drugim izvorišta Amazonkinih pritoka, mjesto da se njima spuštamo u čunovima: a to je opasan pothvat na tako dugačkom putu. Oko 1900., sjeverni dio visoravni je još bio mitsko područje, gdje se čak tvrdilo da se nalazi jedan planinski vijenac, Serra-do-Norte, koji se još uvijek nalazi ucrtan na većini geografskih karata.

To neznanje, zajedno s pričama o još nedavnom prodiranju američkog Far-Westa i o jagmi za zlatom, izazvalo je lude nade stanovništvu Mato-Grossa pa i priobalnom. Idući za Rondonovim ljudima, koji su polagali telegrafsku žicu, val emigranata nagrnu na teritorije s neslućenim izvorima bogatstva, da tamo podigne neki brazilijanski Chicago. Trebalo je spustiti durbin: po ugledu na sjeveroistok, gdje se nalaze uklete zemlje Brazilije, koje je opisao Euclides da Cunha u svom djelu Os Sertôes, pokazalo se, da je ta

Serra-do-Norte napola pusta savana i jedan od najnezahvalnijih predjela na kontinentu. K tome, pronalazak radiotelegrafije, koji se poklapa, oko 1922., sa svršetkom radova na liniji, učinio je, da je ta linija izgubila svaku vrijednost, pa je tako došla u red arheoloških ostataka jednog naučnog doba, koje je minulo upravo u vrijeme, kad je ona bila gotova. Doživjela je i jedan trenutak slave, 1924., kad je ustanak Sâo-Paola protiv federalne vlade presjekao u unutrašnjosti vezu između snaga ove posljednje. Preko telegrafa. Rio je i dalje ostao u vezi s Cuiabom, vi a Belem i Manaus. A onda je bio kraj: šaka zanesenjaka, koji bijahu priželjkivali kakvo namještenje, povukoše se ili ih tu zaboraviše. Kad ja tamo stigoh, nisu već nekoliko godina dobili nikakve hrane. Nisu se usudili da zatvore liniju, ali nitko nije više na nju mislio. Telegrafski stupovi su se mogli porušiti, žice zarđati; što se tiče posljednjih preživjelih na stanicama, bez hrabrosti da odu i bez sredstava da to učine, polako su se gasili, istrijebljeni boleštinama, glađu i samoćom.

Taj je položaj utoliko više tištio savjesti Cuibanaca, ukoliko su potonule nade ipak bile dovele do jednog skromnog ali opipljivog rezultata, koji se sastojao u eksploataciji osoblja na liniji. Prije nego što su krenuli tamo, činovnici su morali izabrati u Cuiabi nekog procuradora, to jest opunomoćenika, koji će primati njihovu plaću, s tim da je troši prema uputama korisnika. Te su se upute općenito ograničavale na porudžbine puščane municije, petroleja, soli, igala za šivanje i tkanina. Sva se ta roba prodavala po visokim cijenama, zahvaljujući smicalicama procuradora, libanskih trgovaca i organizatora karavana. Tako da su nesretnici, koji se izgubiše u šikari, mogli u toliko manje misliti na povratak, što su se poslije nekoliko godina zadužili više nego što su to mogli podnijeti. Nije bilo druge, valjalo je zaboraviti liniju, i moja namjera da je koristim kao bazu nije mi mogla uliti hrabrosti. Nastojao sam da pronađem umirovljene podoficire, koji su bili Randonovi drugovi, a da od njih nisam mogao dobiti do nekolike jadikovke; um pais ruim, muito ruim, mais ruim que qual-quer outro... »kužna zemlja, potpuno okužena, okuženija više nego ijedna druga.« Naročito mi skreću pažnju da i ne pokušavam tamo se zabiti.

A onda, postavilo se i pitanje Indijanaca. 1931. telegrafska stanica u Parecisi, koja se nalazila u oblasti relativno posjećenoj 300 kilometara sjeverno od Cuiabe i svega 80 kilometara od Diamantinoa, bila je napadnuta i porušena od nepoznatih Indijanaca, koji su izbili iz doline rijeke Rio do Sangue, za koju se smatralo da je nenastanjena. Ti su divljaci bili nazvani beiços de pa u, drvene njuške, zbog okruglih pločica, koje su nosili

uglavljene u donju usnicu i na resicama uha. Otada su se njihovi napadi ponavljali u nejednakim razmacima, tako da je trebalo pomaknuti stazu otprilike 80 kilometara južnije. Sto se tiče Nambikvvara-nomada, koji s prekidima posjećuju stanice od 1909., njihovi su odnosi s bijelcima obilježeni nejednakom srećom. Dosta dobri u početku, postepeno su se pogoršavali sve do 1925., kad su sedam radnika urođenici pozvali da ih posjete u njihovu selu, gdje su se izgubili. Od toga časa Nambikware i ljudi duž linije izbjegavahu jedni druge. 1933. jedna protestantska misija smjestila se nedaleko stanice u Juruenau; čini se, da su odnosi brzo ohladnjeli, jer su urođenici bili nezadovoljni poklonima — nedovoljnim, kažu — kojima su im misionari odavali. priznanje za njihovu pomoć u izgradnji kuće i obradi vrta. Nekoliko mjeseci kasnije, jedan grozničavi Indijanac dođe u misiju i javno dobi dvije pilule aspirina, koje proguta; nakon toga ode da se okupa u rijeci, dobi navalu krvi i umre. Kako su Nambikware stručnjaci u trovanju, zaključiše, da im je drug namjerno usmrćen: preduzeše napad radi odmazde, u toku koga šest članova misije bi izmasakrirano, među kojima i jedno djetence od dvije godine. Jedna ekspedicija poslana u pomoć iz Cuiabe našla je samo jednu ženu u životu. Njen prikaz, kako su mi ga ponovili, podudara se potpuno s prikazom, što su mi ga dali izvršioci napada, koji su kod mene igrali ulogu pratica i obavještača.

Od tog sukoba i nekoliko drugih, koji uslijedile, atmosfera koja je vladala duž linije ostala je napeta. Cim je Direkciji pošta u Cuiabi bilo moguće da dobije vezu s glavnim stanicama (za što je katkad bilo potrebno po nekoliko dana), dobismo najnepovoljnije vijesti: ovdje su Indijanci izvršili ispad pun prijetnje; tamo ih nisu vidjeli već puna tri mjeseca, što je također bio loš znak; na nekom drugom mjestu, gdje su oni nekoć radili, postali su opet brav osi, divljaci, i t. d. Jedini znak ohrabrenja ili koji mi je kao takav predstavljen: od nazad nekoliko tjedana tri oca isusovca pokušavahu se nastaniti u Juruena-i, na rubu nambikwarske zemlje, 600 kilometara sjeverno od Cuiabe. Mogao sam ipak tamo otići, obavijestiti se kod njih i utvrditi definitivne planove poslije toga.

Proveo sam dakle mjesec dana u Cuiabi da organiziram ekspediciju; pošto su me pustili da pođem, bio sam odlučio ići do kraja: 6 mjeseci putovanja u suhoj sezoni preko visoravni, koju su mi opisali kao pustu, bez paše i bez divljači; trebalo se dakle snabdjeti svom hranom, ne samo za ljude, već i za mazge, koje će nam poslužiti za jahanje prije nego što stignemo u dolinu Madeire, gdje ćemo moći nastaviti put čunovima: jer mazga, ako ne

jede kukuruza, nije dovoljno jaka da izdrži dug put. Da prenesemo namirnice, trebat će nam volovi, koji su izdržljiviji i zadovoljavaju se onim što nađu: suhom travom i lišćem. Ipak sam morao očekivati, da će jedan dio mojih volova uginuti od gladi i zamora, pa je trebalo da se pobrinem za što veći broj potrebnih grla. Pa kako treba i govedara da ih gone, tovare i rastovaruju, moja će se trupa radi toga povećati i samim tim će se povećati i broj mazgi i količina namirnica, što opet zahtijeva još volova... To je bio začarani krug. Konačno, nakon savjetovanja sa stručnjacima: bivšim činovnicima na liniji i vodičima karavana, zaustavih se na brojki od petnaestak ljudi, isto toliko mazgi i tridesetak volova. Za mazge nisam imao nikakva izbora: u krugu od 50 kilometara oko Cuiabe, nije se našlo više od 15 mazgi na prodaju i ja ih sve pokupovali, uz cijenu, koja se kretala od 150 do 1 000 franaka po grlu, u toku 1938. godine, što je zavisilo od njihove ljepote. Kao vođa ekspedicije, zadržao sam za sebe najugledniju životinju: visoku bijelu mazgu, koju sam dobio od nostalgičkog mesara i ljubitelja slonova, o kome sam već govorio.

Prave su teškoće nastale, kad je došao red da se izaberu ljudi: ekspedicija je u početku brojila četiri osobe, koje su sačinjavale naučni personal, a znali smo dobro, da će naš uspjeh, naša sigurnost pa i naš život zavisiti od vjernosti i umješnosti ekipe, koju budem sastavio. Po cijele dane morao sam odbacivati ološ Cuiabe: zle momke i pustolove. Konačno neki stari »pukovnik« iz okolice javi mi za jednog od svojih najstarijih čobana, koji se bio povukao u neki zabačeni zaselak i koga mi je opisao kao siromašna, pametna i kreposna. Potražih ga, i on me dočeka prirođenom otmjenošću, koja je česta kod seljaka iz unutrašnjosti. Mjesto da me moli i kumi, da učinim nečuvenu prednost da mu dam plaću za cijelu godinu unaprijed, on mi je postavio uvjete: da sâm izabere ljude i volove, i da mu dozvolim povesti nekoliko konja, koje je računao prodati po dobroj cijeni na sjeveru. Već sam bio uzeo čitavo stado od 10 volova od karavanara iz Cuiabe: zaveden njihovim visokim rastom, a još više njihovim samarima i opremom od tapirove kože već starinskog stila. K tome, biskup iz Cuiabe mi je bio nametnuo jednog svog štićenika kao kuhara: poslije nekoliko prenoćišta otkri se, da je to bio veado brane o, bijeli jarac, to jest pederast, koji je u tolikoj mjeri patio od hemeroida, da nije mogao jahati na konju. Bio je presretan, da nas može napustiti. Ali prekrasni volovi (koji su, što mi je bilo nepoznato, bili upravo prevalili 500 kilometara) nisu više imali ni prsta slanine na tijelu. Jedan za drugim stadoše patiti od samara, koji im je trenjem zgulio kožu. I pored umješnosti *arreierosa* poče im se guliti koža oko kičme: pojaviše se široke krvave rane, po kojima su gamizali crvi i

kroz koje se mogla vidjeti hrptenjača. Ti gnjojavi kosturi bijahu prvi izgubljeni.

Srećom, moj šef ekipe Fulgencijo — izgovaralo se Frugencio — znao je da kompletira stado stokom naoko neuglednom, ali od koje je većina izdržala dokraja. Sto se tiče ljudstva, on u svom selu odabra momčiće, koje je poznavao od njihova rođenja i koji su poštivali njegovo iskustvo. Većinom su proizlazili iz starih portugalskih obitelji nastanjenih u Mato-Grossu unazad dva ili tri stoljeća i kod kojih su se održale tradicionalne stroge vrline.

Ma kako da su bili siromašni, svaki je imao ubrus izvezen i ukrašen čipkama — poklon majke, sestre ili zaručnice — i sve dokraja putovanja nisu pristajali da čim drugim obrišu lice. Ali kad sam im prvi put ponudio porciju šećera da zaslade kavu, ponosno mi odgovoriše, kako oni nisu *viciados*, pokvareni. Osjetio sam i nekih teškoća s njima, jer su o svima problemima imali isto tako ustaljeno mišljenje kao i ja. Tako sam zamalo izbjegao pobuni povodom stvaranja zalihe namirnica za put, da nisam žrtvovao korisnu cjelinu tovara riže i graha. Zapravo, oni su još i pristali da otrpe suho meso, usprkos njihovu uvjerenju, da se u divljači ne će nikako oskudijevati. Ali EU se zgražali zbog šećera, suhog voća i konzervi. Život bi dali za nas, ali su nas surovo oslovljavali sa »ti« i ni za što na svijetu ne bi pristali da operu jedan rupčić, ako nije bio njihov, jer rublje peru samo žene. Temelji našeg ugovora bili su slijedeći: za vrijeme ekspedicije svaki od njih dobit će za poslugu konja i pušku; i k tome hranu, uz dnevnu zaradu od 5 franaka, vrijednosti iz 1938. g. Za svakog od njih tih 1 500 do 2 000 franaka uštede na kraju ekspedicije (jer nisu htjeli ništa primiti u toku) predstavljali su kapital, koji će omogućiti jednom da se oženi, drugom da nabavi nešto stoke, koju će početi gajiti. .. Bili smo se sporazumjeli, da će Fulgencio uzeti također nekoliko mlađih napola civiliziranih Indijanaca-paressi, kad budemo prolazili kroz stari teritorij toga plemena, koje sad daje najveći dio osoblja za održavanje telegrafske linije na rubu nambikwarske zemlje.

Tako se polako organizirala ekspedicija, podijeljena na grupe od dva ili tri čovjeka i nekoliko životinja, raspoređenih po zaseocima oko Cuiabe. Pregrupiranje je trebalo da se obavi jednog junskog dana 1938., na izlasku iz grada, odakle će volovi i konjanici poći na put pod vodstvom Fulgencia, s jednim dijelom prtljaga. Jedan tovarni vo nosi prema svojoj snazi 60 do 120 kilograma tereta raspodijeljena s lijeve i s desne strane podjednake težine na drvenom samaru podloženom slamom, a onda se sve prekrije suhom kožom. Dnevno smo prevaljivali do 25 kilometara, ali poslije svakog tjedna hoda,

stoki treba nekoliko dana odmora. Mi smo dakle odlučili da pustimo životinje da idu naprijed, što je moguće manje natovarene, dok ću ja sâm putovati na jednom velikom kamionu sve dok staza bude dozvolila, to jest do Utiaritya, 500 kilometara sjeverno od Cuiabe: stanice telegrafske linije, već na nambikwara teritoriju, na obali Rio Papagaio, gdje suviše slaba skela ne će moči prebaciti kamion. A onda će početi pustolovina.

Osam dana poslije odlaska trupe — karavana volova se zove tropa — naš se kamion pokrenu sa svojim tovarom. Nismo prevalili ni 50 kilometara, kad naiđosmo na naše ljude i stoku, spokojno ulogorene na savani, kad sam mislio da su već u Utiarity-u, ili bar negdje blizu. Tad me prvi put spopade bijes, što nije bilo jedini put. Ali mi je trebalo i drugih razočaranja, dok sam shvatio, da pojmu vremena nema mjesta u svijetu, u koji sam zapao. Pa ja ne upravljam ekspedicijom; nije to bio ni Fulgencio: volovi su njom rukovodili. Te su se glomazne životinje pretvorile u neku vrstu vojvotkinja, o čijem se disanju moralo voditi računa, o njihovim hirovima i časovima iznemoglosti. Vô vas ne upozorava da li je umoran ili da li mu je tovar pretežak: on jednako ide naprijed, a onda se odjedanput skljoka, mrtav ili iscrpljen do te mjere, da će mu trebati 6 mjeseci odmora dok se oporavi; u tom slučaju jedino je rješenje napustiti ga. Znači da se stočari moraju pokoravati svojoj stoci. Svako govedo ima svoje ime prema boji, tovaru ili ćudi. Tako su moja goveda zvala: Piano (muzički instrument); Maça-Barro (gaziblato); Salino (žderi-so); Chicolate (moji ljudi, koji nikad nisu jeli čokolade, nazivahu tako smjesu vrućeg pošećerenog mlijeka sa žumancem od jajeta); Ta ruma (palmino drvo); Galâo (velik pijetao); Lavrado (crveni oker); Ramalhete (buket cvijeća); Rochedo (crvenko); Lambari (vrsta ribe); Açanhaço (jedna plava ptica); Carbonate (nečist dijamant); Galala (?); Mourinho (melez); Mansinho (slatki mališan); Correto (ispravan); Du que (vojvoda); Motor (motor, jer — tumači njegov gonič — »vrlo dobro ide«); Paulist a; Navigante (moreplovac); Moreno (smeđi); Figurino (uzor); Briozo (živi); Bar roso (pun zemlje); Pai de Mel (pčela); Araça (jedno divlje voće); Boni to (lijepi); Bringedo (nakit); Pretinho (garavko).

Čim govedari procijene nužnim, cijela se trupa zaustavlja. Goveda se rastovaruju jedno po jedno, podižu se šatori. Ako je kraj siguran, puštaju stoku da se rasprši po polju; u protivnom slučaju, treba je pastorear, to će reći voditi je na pašu i motriti nad njom. Svako bi jutro nekoliko ljudi obišlo cijeli kraj na nekoliko kilometara unaokolo, dok se ne bi otkrio smještaj za svako pojedino grlo. To se zove campiar. Vaqueirosi pripisuju svojim životinjama

perverzne namjere: one bježe često iz zlobe, skrivaju se, i ne možeš ih naći po nekoliko dana. Zar nisam morao ostati nepokretno na mjestu čitav tjedan dana, jer nam je jedna mazga, kako tvrde, otišla u campo idući najprije postrance, a onda natraške, tako da njene *rastose*, njene tragove, gonioci nisu mogli protumačiti?

Kad se prikupe sva grla, treba im pregledati rane, staviti im melem; drukčije im postaviti samare, kako tovar ne bi povrijedio ranjene dijelove. Treba napokon upregnuti i natovariti stoku. Tada počinje nova drama: 4 ili 5 dana odmora dovoljno je da se volovi odviknu službe; čim osjete samar, neki se stanu ritati i propinjati, i k vragu šalju tovar, koji je bio s toliko muke uravnotežen; sve treba iznova početi. Treba se smatrati sretnim, kad koji vô, čim se oslobodi, kasom ne jurne preko polja. Jer će onda trebati ponovno postaviti logor, rastovariti, pastorear, campiar i t. d. prije nego što se sva marva ne okupi da se opet natovari, što pokatkad mora da se ponovi pet ili šest puta sve dok se — zašto? — ne uspostavi opća disciplina.

Još manje strpljiv od volova, trebalo je i meni mnogo tjedana, dok sam se pomirio s tim ćudljivim maršom. Ostavivši trupu iza sebe, stigosmo u Rosario-Oeste, mjestance od jedno tisuću stanovnika, većinom crnaca, patuljaka i gušavaca, nastanjenih u *casebres-ima*, straćarama od jarkocrvenih ćerpiča pod krovovima od svjetla palmova granja, duž pravih cesta, po kojima raste korov.

Sjećam se vrtića moga stanodavca: čovjek bi rekao, prostorija za stanovanje, tako je bio do sitnica pažljivo obrađen. Zemlja je bila nabijena i pometena, a biljke su bile raspoređene s mnogo pažnje, kao namještaj u nekom salonu: jedno narandžino drvo, jedno limunovo, stabljika paprike, deset stopa manioke, dva ili tri *chiabosa* (naši gombosi, jedan hibiskus koji može da gori, isto toliko stopa vegetalne svile, dva bokora ruža, jedan žbun banana i drugi šećerne trske. Bio je tu napokon i jedan mali papagaj u krletci i tri pileta privezana za noge o jedno stablo.

U Rosario-Oeste, svečana kuhinja je sva »polovična«; donijeli su nam pola pečena pileta, drugu polovinu hladnu s umakom jako zapaprenim; pola ribe pržene, drugu polovinu kuhanu. Ručak se svršava *cachaça-om*, rakijom od trske, koja se pije s obrednom formulom: comiterio, cadeia, cachaça nâo e feito para uma so pessoa, to će reći »groblje, zatvor i rakija (sa tri C.), to nije načinjeno samo za jednu osobu«. Rosario se već nalazi u punoj šikari; stanovništvo se sastoji od nekadašnjih istraživača kaučuka, zlata i dijamanata, koji su mi mogli dati korisna obavještenja o pravcu moga puta. U nadi da ću

tu i tamo pokupiti koju informaciju, slušao sad dakle moje posjetioce, koji su se sjećali svojih pustolovina, gdje su se legenda i iskustvo izmiješali tako, da se tu čovjek nije mogao snaći.

Nisam se mogao nikako uvjeriti, da na sjeveru postoje gatos valentes, hrabre mačke, proizvod ukrštanja domaće mačke s jaguarom. Ali se od ove druge priče, koju mi pripovijeda jedan sugovornik, može možda nešto zadržati, ako ništa drugo, na kraju krajeva, a ono stil, duh *sertâo-a*:

U Barra-dos-Bugresu, mjestancu u zapadnom Mato-Grossu, u gornjem Paraguayu, živio je neki curandeiro, ranarnik, koji je liječio od zmijskog ujeda; počeo bi ubodima u bolesnikovu podlakticu zubima *sucuri-a*, udava. Onda bi po zemlji nacrtao križ puščanim prahom, koji bi upalio, da bolesnik drži ruku u dimu. Napokon bi uzeo kalcinirana pamuka iz artificia (upaljača na kremen, kojeg je trud načinjen od isjeckane šarpije nabijene u cijevi roga), namočenog *cachaça-om*, koju je pio bolesnik. S tim je onda svršeno.

Jednog dana vođa jedne *turma de poaieros*, koji je prisustvovao tom liječenju, zamoli ranarnika, da sačeka do slijedeće nedjelje dolazak njegovih ljudi, koje će svakako htjeti da se vakciniraju (po 5 milreisa svaki, to jest 5 franaka iz 1938.). Ranarnik pristaje. U subotu ujutro začu se kako pas bijesno laje pred barracâotn (zajedničkom kolibom). Vođa turme šalje jednog camarada da izvidi što je: bio je cascavel, zmija zvečarka, sva bijesna. Naređuje ranarniku da uhvati gmaza; on ne će. Vođa se ljuti, izjavljuje, da, ako ga ne uhvati, ne će biti ništa od vakcinacije. Ranarnik se odlučuje, pruža ruku prema gmazu, ujede ga, i umre.

Taj što mi pripovijeda tu priču objašnjava, da ga je curandeiro vakcinirao i onda pustio da ga ujede zmija, kako bi provjerio učinak liječenja, pa je potpuno uspio. Istina, dodaje on, da odabrana zmija nije bila otrovnica.

Ispisujem tu priču, jer ona osvjetljava tu mješavinu zlobe i naivnosti — kad je riječ o tragičnim slučajevima, koji se smatraju neznatnim događajima svakidašnjeg života — koja je značajna za način mišljenja prostog svijeta u unutrašnjosti Brazilije. Ne treba se varati o zaključku, koji je samo prividno besmilen. Pripovjedač rezonira onako, kako sam to morao shvatiti kasnije od poglavice neomuslimanske sekte Ahmadi, u toku večere, na koju me je ovaj bio pozvao u Lahori. Ahmadi se udaljuju od ortodoksne vjere naročito time, što su svi oni, koji su se tokom historije proglasili mesijama, to zaista i bili: inače bi ih bog bio kaznio zbog drskosti. Isto tako, mislio je bez sumnje moj sugovornik iz Rosaria, nadnaravne sile, koje je ranarnik izazvao, da njegova magija nije bila stvarna, smatrale bi potrebnim da ga demantiraju učinivši

otrovnom zmiju, koja to obično nije bila. Pošto je liječenje smatrano magijom, na isto tako magičnom planu, on bi ga ipak kontrolirao na eksperimentalan način.

Bilo mi je zajamčeno, da nam staza, koja vodi u Utiarity, ne će pričiniti iznenađenja: ništa slično, u svakom slučaju, pustolovinama, na koje smo naišli dvije godine ranije na stazi za Sâo-Lourenzo. Ipak, došavši na vrhu planine Serra do Tombador na mjesto zvano Caixa-Furada, »probijena kasa«, jedan nam se zupčanik na poluzi za transmisiju prebio. Nalazili smo se otprilike trideset kilometara od Diamantina; naši vozači se uputiše tamo pješke, da telegrafiraju u Cuiabu, odakle neka se poruči u Rio, da nam avionom pošalju taj dio; kad ga prime, jedan bi nam ga kamion donio. Ako sve pođe po dobru, operacija će potrajati osam dana; volovi će imati vremena da nas prestignu.

Evo nas dakle u logoru navrh Tombadora; tom se stjenovitom mamuzom završava *chapada* nad dolinom Paraguaya u visini od tri stotine metara; s druge strane, potoci već snabdijevaju amazonkine pritoke. Sto da se radi u toj trnovitoj savani, pošto smo pronašli ono nekoliko stabala da razapnemo mreže za spavanje i komarnike, osim da spavamo, sanjarimo i lovimo? Suha sezona je počela ima već mjesec dana; osim nekoliko pljuskova u augustu, takozvanih chuvas de čaju (koji su te godine izostali) do septembra ne će pasti ni kapi kiše. Savana je već dobila svoj zimski lik: biljke su uvenule i osušile se, katkad izgorjele od požara u šikari, ogoljavajući pijesak u prostranim površinama pod pougljenjenim grančicama. To je vrijeme, kad se rijetka divljač što lunja po visoravni, zbija u nepristupačnim zaobljenim šumarcima, t. zv. capo es, kojih svod najavljuje nalazišta vrela i gdje ona nalazi male, još zelene, pašnjake. U sezoni kiša, od oktobra do marta, kad su pljuskovi gotovo svakodnevni, temperatura se penje: 42 do 44 stupnja danju, a svježija je noću, sa čak nenadanim i kratkotrajnim naglim padom pred zoru. Naprotiv, snažne promjene temperature značajne su u suhoj sezoni. Nije rijetko, u ovo vrijeme, da temperatura od najviše dnevne od 40. st. spadne noću do najmanje od 8 do 10 stupnjeva.

Pijući maté oko naše logorske vatre, slušamo kako se oba brata pridodata nama u službu i vozači prisjećaju svojih pustolovina u sertâo-u. Oni objašnjavaju, kako je veliki mravojed, tamandua, bezopasan u campu , gdje ne može, kad se uspravi, da održi ravnotežu. U šumi, on se pomoću repa odupre o kakvo stablo i zgnječi svojim prednjim šapama svakog koji god mu se približi. Mravojed se ne boji ni noćnih napada, »jer on spava savivši glavu

uz tijelo, pa ni jaguar ne može da pogodi gdje mu je glava. »U kišnoj sezoni treba uvijek naćuliti uši da ne naiđu divlje svinje (c a etetu), koje lunjaju u čoporima öd po pedeset i više njih, i kojih se škrgutanje vilicama čuje na nekoliko kilometara (otuda i ime, koje se još daje tim životinjama: queixada, od queixo, »podbradak«). Kad čuje taj glas, lovcu ne preostaje drugo nego da pobjegne, jer ako je jedna zvijer ubijena ili ranjena sve druge napadaju. Treba da se popne na neko stablo ili cupim, termitnjak.

Jedan čovjek pripovijeda, kako je putujući jedne noći sa svojim bratom, čuo da netko doziva. Oklijeva da priskoči u pomoć, jer se boji Indijanaca. Obojica onda čekaju da svane, a krici se nastavljaju. U zoru nađu nekog lovca kako čuči na jednom stablu, dok mu je puška ležala na zemlji, a svinje ga opkolile.

Ovaj je udes manje tragičan od udesa jednog drugog lovca, koji je izdaleka čuo a queixada i pobjegao na jedan cupim. Svinje ga opkoliše. Pucao je dok mu nije ponestalo municije, a onda se branio mačem za klanje stoke, facâoom. Sutradan pođoše da ga traže, i brzo mu otkriše trag po urubusima (strvinarima) koji su nad njim letjeli. Po zemlji su ostale samo njegova lubanja i svinje, kojima je povađena utroba.

Prijeđoše na šaljive priče: najprije o seringueiro-u, istraživaču kaučuka, koji je susreo ogladnjela jaguara; vrtjeli su se jedan za drugim oko jednog šumskog masiva sve dok se, zbog jedne pogreške čovjeka, ne nađoše iznenada čelom u čelo. Nijedan od njih ne usuđuje se da učini neki pokret, čovjek se čak nije smio izložiti opasnosti da vikne: »I tek poslije jedno pola sata, on, kad ga je uhvatio grč, nehotice napravi pokret, spotače se rukom o kundak svoje puške i opazi da je naoružan.

Mjesto je bilo na nesreću zagađeno običnim insektima; zoljama, maeibondo, komarcima, piums i borrachudos-ima, a to su sasvim sitne mušice, što piju krv i lete u jatima poput oblaka; bilo je još i pais-de-mel-ova, otaca meda, to jest pčela. Južnoameričke vrste nisu otrovne, ali muče i progone na drugi način; pohlepne za znojem, one se otimaju za najpodesnija mjesta, sastav usnica, oči i nozdrve ili, kao da su opijene materijom, koju žrtva izlučuje, one radije uginu na mjestu nego da odlete, i tako njihova uništena tjelešca na samoj koži privlače nove goste. Otud im i nadimak: lamb-olhosi, briši-oči. To je prava muka tropske šikare, gora od infekcije, koja se dobije od komaraca ili mušica, na koje se ipak organizam poslije nekoliko tjedana nekako privikne.

Ali tko kaže pčela, kaže med, pobiranju kojeg se može pristupiti bez

opasnosti, kad se rastvore skloništa onih vrsta, što žive u zemlji, ili kad se u šuplju stablu otkrije saća sa sferičnim ćelijama, velikim kao jaje. Sve te vrste proizvode med različita ukusa — zabilježio sam ih trinaest — ali je svaki tako jak, da smo, po ugledu na Nambikware, ubrzo naučili da ga razblažujemo u vodi. Ti se teški mirisi analiziraju u nekoliko taktova, poput burgonjskih vina, i njihove čudne osobine zbunjuju. Nešto slično sam našao u jednom začinu jugoistočne Azije, koji se izlučuje iz žlijezda buba-švaba, i koji je vrlo skupocjen. Vrlo mu je srodan miris, što ga izlučuje jedan francuski tvrdokrilac tamne boje, koji se zove »ucviljeni prokust«.

Napokon, kamion dolazi s novim dijelom i mehaničarem da ga postavi. Nastavljamo put, prođemo kroz Diamantino napola porušen u otvorenoj dolini u pravcu rijeke Rio Paraguay, uspinjemo se opet na visoravan — ovaj put bez smetnje — okrznemo se o Rio Arinos, koja šalje vodu Tapajoz-u a onda Amazonki, skrenemo prema zapadu, prema dolinama, koje su nastale od rijeka Sacre i Papagaio, koje su također tvorci Tapajoza, u koji se survavaju vodopadima visokim šezdeset metara. U Paressi se zaustavimo da pregledamo oružje, koje su tu ostavili pripadnici plemena Beiços de Pau, koji su se opet pojavili u okolici. Malo dalje provedosmo besanu noć na močvarnom terenu, uznemireni logorskim vatrama urođenika, kojih smo uspravan dim na nekoliko kilometara ugledali na blistavu nebu suhe sezone. Još jedan dan da pogledamo vodopade i da prikupimo poneka obavještenja u jednom selu paressiskih Indijanaca. I evo rijeke Rio Papagaio, široke stotinjak metara, koje se voda uz samu površinu zemlje valja tako bistra, da se kamenito korito vidi iako je duboko. Na drugoj obali, tuce koliba od slame i straćara od ćerpiča: to je telegrafska stanica Utiarity. Rastovarimo kamion, prebacujemo namirnice i prtljagu na skelu. Oprostimo se sa šoferima. Već na drugoj obali primjećujemo dva gola tijela: to su Nambikware.

XXVI - NA LINIJI

Tko živi na Rondovoj liniji, može slobodno misliti da je na mjesecu. Zamislite teritorij velik kao Franciiska i tri četvrtine neistražen; po kome se kreću manje grupe nomadskih urođenika koji spadaju među najprimitivnije na svijetu; i preko koga s jednog kraja na drugi prolazi telegrafska linija. Površno iskrčena staza koja je prati — picada — jedini je putokaz u dužini od sedam stotina kilometara, jer, ako izuzmemo nekoliko izviđanja, koja je izvršila Rondonova Komisija prema sjeveru i prema jugu, nepoznanica

počinje s oba ruba picade , pošto predpostavimo, da se ni njezina trasa više ne može točno razabrati od šikare. Istina, postoji žica; ali se ova, pošto je postala nepotrebna čim je postavljena, opustjela na stupovima, koje nitko ne obnavlja, kad padnu da dokraja istrunu kao žrtve termita ili Indijanaca, koji karakteristično zujanje telegrafske linije smatraju zujanjem košnica divljih pčela, kad su zaposlene. Tu i tamo žica se vuče po zemlji; ili je nehatno okačena o obližje žbunje. Ma kako se to moglo činiti čudno, linija više pojačava okolnu pustoš nego što je narušava.

Pejzaži potpuno djevičanski netaknuti pružaju jednoličnost, koja njihovu divljinu lišava značajne vrijednosti. Oni kao da izbjegavaju čovjeka, gube se pod njegovim pogledom, mjesto da ga izazovu. Dok u toj šikari, koja se u beskonačnost ponavlja, rov picade, zgrčene silhuete telegrafskih stupova, mali izvinuti lukovi žice, koja ih spaja, kao da su skup nepriličnih predmeta što lebdi u toj samoći, kao što se može vidjeti na slikama Yvesa Tanguya. Svjedočeći da je čovjek tuda prošao i o ništavosti njegovih napora, oni obilježavaju, jasnije nego da uopće nisu bili tu, krajnju granicu, koju je on pokušao prijeći. Obilježje bespomoćnosti pothvata, neuspjeh koji ga je sankcionirao, daje uvjerljivu vrijednost okolnoj pustoši.

Stanovništvo linije sastoji se od stotinjak lica: s jedne strane paressiskih Indijanaca, koje je nekoć regrutirala telegrafska komisija a vojska podučila kako se održava žica i rukuje aparatima (a da oni radi toga nisu prestali loviti lukom i strelicom); s druge strane Brazilijanaca, koje je nekoć u tu oblast privukla nada, da će tu naći bilo Eldorado, bilo novi Far-West. Propala nada: ukoliko se dublje zalazi u visoravan, »formacije« dijamanata su bivale sve rjeđe i rjeđe.

»Formacijama« zovu sitno kamenje naročite boje i strukture, koje najavljuje prisustvo dijamanata poput tragova neke zvjeri: »Kad ih nađeš, znači da je dijamant tuda prošao. To su emburradasi, »dlakavi oblutci«; pretinhasi, »male crnkinje«; amarellinhasi, »žutaci«; figadosde-gallinha-i »kokošja jetra«; sangues-de-boi, »volujske krvi«; feijôes-reluzentesi, »sjajni grah«; dentes-de-câo-i, »pasji zubi«; ferragemsi, »alati«; carbonatesi, lacresi, fricas de ouro-i,faceirasi, chiconasi i t. d.

Uz nedostatak dijamanata, na toj šljunkovitoj zemlji, koju kiše pustoše jednu polovinu godine, dok u drugoj polovini ne padne ni najmanji pljusak, ništa ne raste osim trnovita i uvijena grmlja, a nigdje ni traga divljači. Danas napušteni od onih neodređenih naleta naseljivačkih, koji su tako česti u povijesti centralne Brazilije, koji gura prema unutrašnjosti u velikom pokretu

punu oduševljenja jedna šaka pustolovnih istraživača, ovi se nesretnici prilagođuju raznim pojedinačnim ludostima toj svojoj usamljenosti na malim stanicama, sačinjenim svaka od po nekoliko koliba od slame, i koje su jedna od druge udaljene od 80 do 100 kilometara s tim, da se ta razdaljina može samo pješice prelaziti.

Svako jutro stanica za kratko vrijeme oživi: izmjenjuju, se vijesti, neka je stanica opazila logorske vatre jedne grupe neprijateljski raspoloženih Indijanaca, koji se spremaju da je unište; na jednoj drugoj su dva Paressanca iščezla ima nekoliko dana, i oni su žrtve Nambikwara, o kojima su na liniji utvrdili mišljenje, i koji su ih, nema nikakve sumnje, poslali na invernada do ceu, »u nebesko zimovalište... « Ljudi su se s jezivim raspoloženjem prisjećali poubijanih misionara 1933., ili onog telegrafiste, koga su pronašli pokopana do pola tijela, grudi izrešetanih strelicama i s manipulatorom na glavi. Jer su Indijanci ljude s linije na neki način morbidno opčinili: oni za njih predstavljaju svakodnevnu opasnost, pretjeranu pod djelovanjem lokalne mašte; a, u isto vrijeme, posjete njihovih ogromnih grupa čine im jedinu razonodu, a još više jedinu priliku da dođu bilo kako s ljudima u vezu. Kad do tih posjeta dođe, jednom ili dvaput godišnje, nema kraja šalama između potencijalnih ubojica i kandidata za ubijanje u nevjerojatnom žargonu, koji je sačinjen na liniji od svega četrdeset pola nambikwarskih, pola portugalskih riječi.

Izvan tih užitaka, zbog kojih pomalo podiđe jeza i jedne i druge, svaki poglavar stanice razvija svoj vlastiti stil. Tako postoji onaj zanesenjak, koji mašta da mu žena i djeca umiru od gladi, jer se on ne može suzdržati da svaki put kad se svuče da se okupa u rijeci, ne opali pet metaka iz svoje Winchester-puške s namjerom da zastraši urođeničku zasjedu, koju on naslućuje na objema obalama, a koja je spremna da ga zakolje. Tako on iscrpljuje nenadoknadivu municiju: to se zove querbar balla, »razbijati metak«. Ili onaj mladić s bulevara, koji se, napustivši Rio kao student farmacije, stalno u mislima ruga Largoudo-Ouvidoru; ali kako više nema što da kaže, njegov se razgovor svodi na mimiku, na cmokanje jezikom i klepetanje prstima, na poglede pune dvosmislenosti, kao na nijemom filmu, čovjek bi rekao da je »pošašavio«. Trebalo bi dodati: prvome je pošlo za rukom da svoju obitelj održi u biološkoj ravnoteži pomoću jednog čopora srna, koje dolaze na jedno vrelo u blizini: svakog tjedna on ode i ubije po jednu srnu, nikad više; divljač se održava, stanica također, ali već punih osam godina (otkako se godišnje snabdijevanje stanica pomoću volujskih karavana

postepno prekinulo) oni su jeli samo srnetinu.

Oci jezuiti, koji su nas pretekli za nekoliko tjedana i smjestili se u blizini stanice Juruena, otprilike pedeset kilometara od Utiaritya, dodali su ovoj slici živopis druge vrste. Bilo ih je trojica: Holanđanin, koji se molio bogu, Brazilijanac, koji je poduzeo da civilizira Indijance, i Madžar, nekadašnji plemić i velik lovac, čija je uloga bila, da snabdijeva misiju divljači. Malo poslije njihova dolaska, dođe im u posjetu provincijal, stari Francuz s nekim tepavim akcentom, koji kao da je umakao vladavini Luisa XIV.; po ozbiljnosti, s kojom je govorio o »divljacima« — on nikada Indijance nije drukčije zvao — čovjek bi rekao, da se iskrcao negdje u Kanadi, na obalama Crtiera ili Champlaina.

Tek što je tamo stigao, Madžar — koji je bio izveden pred apostolat, čini se, da se pokaje zbog zabluda burne mladosti — pade u jednu od onih kriza, koju naši kolonijalci nazivaju »bambusov udarac«. Kroz zidove misije čulo se, kako on napada svog starješinu, koji ga je, vjerniji nego ikada samom sebi, pozivao da učini veliki napor da se prekriži i da izrekne: Vade retro, Satanas![26] Madžar, pošto se napokon oslobodio vraga, stavljen je bio petnaest dana na kruh i vodu; barem simbolički, jer u Jurueni nije bilo kruha.

Caduveoi i Bororoi sačinjavaju, svaki na svoj način, ono što se bez igre riječi može nazvati društvo mudraca; Nambikware navodno promatrača na to, da bi ih najradije smatrao — ali ne s pravom — djetinjstvom čovječanstva. Mi smo se bili konačno smjestili na rubu zaseoka pod jednim slamnatim djelomično srušenim hangarom, koji je služio kao sklonište materijala u doba izgradnje linije. Tako smo se nalazili na nekoliko metara od urođeničkog logora, u kome se okupilo dvadesetak osoba podijeljenih u šest obitelji. Mala skupina je došla tu nekoliko dana prije nas, u toku jednog od tih svojih izleta nomadske periode.

Nambikwarska se godina dijeli na dvije različite periode. Za vrijeme kišne sezone, od oktobra do marta, svaka grupa boravi na maloj uzvišici iznad nekog potoka; tu bi urođenici podigli grube kolibe od granja ili palmi. Oni paležem raskrče jedan dio uzane šume, koja zauzima vlažnu pozadinu dolina i tu zasađuju i obrađuju povrtnjake, u kojima su zastupljeni naročito manioka (slatka i gorka), razne vrste kukuruza, duhan, katkad grah, pamuk, arašidi i tikve. Žene sitne manioku na daskama, u koje je pobodeno trnje nekih palmi, i, ako se radi o otrovnim vrstama, cijede sok stiskajući svježu jezgru u komadu savijene kore. Povrtljarstvo daje dovoljno namirnica za jedan dio sjedilačkog života. Nambikware čuvaju čak i droždinu manioke

zakopavajući je u zemlju, odakle je napola sagnjilu vade poslije nekoliko tjedana ili nekoliko mjeseci.

U početku suhe sezone selo se napušta i svaka se grupa raspada u nekoliko nomadskih bandi. Ove će bande punih sedam mjeseci lutati po savani tražeći divljač: prvenstveno sitne životinje, kao što su larve, pauci, skakavci, glodavci, zmije, gušteri; i divlje voće, zrnje, korijenje ili med, ukratko sve što će im omogućiti da ne umru od gladi. Njihovi logori podignuti za jedan ili nekoliko dana, katkad nekoliko tjedana, sastoje se od toliko na brzinu pripremljenih skloništa, koliko ima obitelji, načinjenih od palmi ili granja pobodenog u polukrug u pijesku i povezanog na vrhu. Postepeno kako raste dan, palme i granje vade s jedne strane i pobodu s druge, da bi se zaklon uvijek nalazio na onoj strani, odakle sunce bije ili, ako nema sunca, s one odakle puše vjetar ili kiša pada. To je vrijeme, kad pobiranje hrane zaokuplja svu brigu. Žene se naoružaju batinom za čeprkanje, koja im služi da iz zemlje vade korijenje ili da tuku sitne životinje; muškarci love velikim lukovima od palmina drveta i strelicama, kojih ima nekoliko tipova: za lovljenje ptica sa zatupljenim vrhom, da se ne bi zabile u koju granu; strelice za lovljenje ribe, duže, bez peruški i koje imaju tri do pet račvastih vrhova; zatrovane strelice, kojih je vrh, namazan curareom, zaštićen cijevi od bambusa i koje su namijenjene srednjoj divljači, dok one za krupnu divljač — jaguara ili tapira — imaju kopljast vrh načinjen od debela bambusova ivera, da bi izazvala krvarenje, jer bi količina ubačenog otrova mogla biti nedovoljna.

Poslije blještavih palača kod Bororoa, golotinja u kojoj žive Nambikware čini se gotovo nevjerojatna. Ni jedan ni drugi spol ne nosi nikakve odjeće, a njihov fizički tip, koliko i siromaštvo njihove kulture, čini, da se razlikuju od susjednih plemena. Rast Nambikwara je nizak: 1,60 m otprilike za muškarce, 1,50 m. za žene, ma da ove, kao mnoge druge južnoameričke Indijanke, nemaju naročito istaknut struk, udovi su im vitkiji, prsti sitniji, zglobovi gipkiji, što većinom nije slučaj. I koža im je tamnija; mnogi pojedinci imaju neku kožnu bolest, radi čega po tijelu imaju ljubičaste pjege, ali kod zdravih ljudi pijesak, po kom oni vole da se valjaju, zaprašuje kožu i daje joj neki prirodan kadifast sjaj, koji, osobito kod mladih žena, može biti neobično zavodljiv. Glava je izdužena, crte često nježne i lijepo urezane, pogled živ, dlakavost razvijenija nego kod većine stanovnika mongolskog porijekla, kosa rijetko sasvim crna i pomalo talasasta. Taj je fizički tip pao u oči prvim posjetiocima toliko, da su oni došli do pretpostavke o ukrštanju sa crncima,

koji su pobjegli s plantaža i sklonuli se u quilombosima, kolonijama pobunjenih robova. Ali da su Nambikware dobili crnačke krvi u posljednje vrijeme, bilo bi neshvatljivo, da, kako smo provjerili, svi pripadaju krvnoj grupi O, što nesumnjivo dovodi do zaključka, da su oni, ako već nisu čisto indijanskog porijekla, demografski bili izolirani barem nekoliko vjekova. Danas nam se fizički tip Nambikwara čini manje problematičan; on podsjeća na tip neke stare rase, čiji nam je kostur poznat, a pronađen je u Braziliji, u špiljama Lagoa-Santa,. na području države Minas-Geraes. Što se mene tiče, zapanjio sam se, kad sam pronašao gotovo kavkaska lica, koja se vide na nekim kipovima i bareljefima u oblasti Vera-Cruz i koji se sad pripisuju najstarijim civilizacijama Meksika.

To poređenje još više zbunjuje zbog bijede materijalne kulture, jer teško možemo Nambikware povezati s najvišim kulturama centralne ili sjeverne Amerike, nego bismo ih prije morali smatrati preživjelim ostacima kamenog doba. Kostim žena se svodio na tanki niz školjkinih bisera, vezan oko struka i nekoliko drugih u obliku ogrlica ili prekoramenica; naušnice od sedefa ili perja, narukvice izrezane u ljušturi velikog tatoua, a katkad uske trake od pamuka (koje muškarci tkaju) ili od slame, kojima se stežu mišice na rukama i listovi na nogama. Muška je odjeći bila još površnija, osim jedne slamnate čube, koja se pokatkad objesi o pojas iznad seksualnih dijelova.

U dopunu luka i strelica u naoružanje spada neka vrsta lovačkog spljoštenog koplja, kojeg upotreba kao da je jednako magična koliko i ratnička: vidio sam da se upotrebljava samo kod postupaka, koji imaju za cilj da se nagna u bijeg uragan ili da se ubiju, bacajući ga u valjanom pravcu, atasui, koji su zli duhovi šikare. Urođenici jednim imenom nazivaju zvijezde i volove, kojih se jako boje (dok rado ubijaju i jedu mazge, koje su međutim upoznali u isto vrijeme). Moj ručni sat bio je također jedan *atasu*.

Sva se dobra Nambikwara mogu bez muke skupiti u jednu brentu, koju žene nose za vrijeme nomadskog života. Te se brente prave od rasječene bambusove trske, ispletene narijetko od šest strukova (dva para okomito jedan na drugom i jedan ukoso), tako da čine mrežu sa širokim zvjezdastim očicama; malo proširene na gornjem otvoru, završavaju se u obliku prsta na rukavici pri dnu. Veličina im može doseći 1,50 m., to znači da su katkad visoke kao i žena koja ih nosi. Na dno metnu poneki kotur manioke prekriven lišćem; a iznad toga, pokućstvo i oruđe: kutljače od tikve; noževe napravljene od naoštrenog ivera od bambusovine, od grubo izdjelanog kamena ili komada željeza — dobivena u zamjenu — i pričvršćene pomoću voska i uzica između

dvije drvene daščice, koje čine dršku; svrdla izrađena od kamenog ili željeznog bušača pričvršćenog na vrhu jedne drške, koja se među dlanovima obrće. Urođenici imaju sjekire i bradve od metala, dobivene od Radonove Komisije, a njihove kamene sjekire služe im sada samo kao nakovanj pri izradi predmeta od školjki ili kostiju; oni se još uvijek koriste mlinovima i glačalima od kamena. Istočne grupe (od kojih sam počeo svoja ispitivanja) ne poznaju grnčariju; svuda je inače ostala vrlo gruba. Nambikware nemaju čuna i prelaze preko rijeke plivajući, pomažući se pokatkad snopovima kao pojasevima za plivanje.

Ta su oruđa priprosta i jedva zaslužuju da se nazovu rukotvorinama. Nambikwarska brenta sadrži naročito sirovine od kojih se izrađuju predmeti malo po malo prema ukazanoj potrebi: razne vrste drveta, posebno one, koje služe za izvođenje vatre trenjem, grude voska ili smole, klupka biljnih vlakanaca, kosti, zubi i kandže životinjske, dronjci krzna, pera, ježeve bodlje, ljuske od oraha i riječnih školjki, kamenje, pamuk i zrnje žita. Sve to daje tako bezobličnu sliku, da skupljač osjeća kako gubi hrabrost redajući sve te predmete, koji kao da su više učinak radinosti, promatrane kroz lupu, džinovske rase mravi, nego ljudske proizvodnje. I doista, kad Nambikware idu u guščijem poretku kroz visoku travu, pri čemu je svaka žena natovarena rijetko ispletenom brentom, podsjećaju na mravlju kolonu, jer i mravlje ženke na sebi katkada nose svoja jaja.

Među Indijancima tropske Amerike, kojima dugujemo za izum mreže za spavanje, siromaštvo je simbolično po nepoznavanju toga i svakog drugog predmeta, koji služi za odmor ili spavanje. Nambikware spavaju na zemlji goli. Kako su noći za suhe sezone hladne, oni se zagrijavaju stiščući se jedni uz druge, ili se približe logorskoj vatri, koja se gasi, tako da se urođenici u zore bude uvaljani u još topal pepeo na ognjištu. Iz toga su im razloga Paresinci dali nadimak: *uaikoakore*, »oni što spavaju na samom tlu«.

Kao što sam rekao, skupina s kojom smo bili susjedi u Uitiarityu, zatim u Juruenai, sastojala se od šest obitelji: u poglavičinoj su bile tri žene i njegova odrasla kćerka; a pet ostalih, svaku je sačinjavao bračni par i po jedno ili dvoje djece. Svi su među sobom bili rod, pošto se Nambikwari vole ženiti s kakvom nećakinjom, kćerkom sestrinom, ili kakvom rodicom one vrste, koju etnolozi nazivaju »ukrštenim«: kćerkom očeve sestre ili majčina brata. Rođaci, koji odgovaraju toj definiciji, nazivaju se već od rođenja riječju, koja znači suprug ili supruga, dok se ostali rođaci (proizašli respektivno od dva brata ili od dvije sestre, i koje etnolozi iz toga razloga nazivaju »paralelnim«)

smatraju međusobno braćom i sestrama, i ne mogu se uzimati. Učinilo nam se, da se svi urođenici odlično slažu; pa ipak, i u tako maloj skupini — dvadeset i tri osobe računajući i djecu — imali su i poteškoća; neki mlad udovac upravo se bio oženio jednom taštom djevojkom, koja nije marila za djecu iz prvog braka: dvije djevojčice, jedna otprilike šest godina, druga dvije ili tri. Usprkos ljubaznosti starije, koja je zamjenjivala majku svojoj sestrici, curica je bila brzo zanemarena. Prelazila je od jedne obitelji k drugoj, i to nije moglo proći bez ljutnje. Odrasli bi vrlo rado pristali da je usvojim, ali su djeca radije voljela jedno drugo rješenje, koje im se činilo vanredno smiješnim: ona bi mi dovodila djevojčicu, koja je jedva počela hodati, i nimalo dvosmislenim kretnjama nagovarahu me da ju uzmem za ženu.

Jedna druga obitelj sastojala se od roditelja već u godinama, kad im se vratila kćerka u drugom stanju, pošto ju je muž (odsutan u ovaj čas) bio napustio. Napokon jedan mladi bračni par, čija je žena dojila, nalazio se pod udarom zabrana, koje pogađaju mlade roditelje: vrlo prljavi, jer im je kupanje u rijeci bilo zabranjeno, mršavi zbog toga što nisu smjeli jesti većinu jela i primorani na dokolicu, pošto roditelji djeteta, koje se još nije odbilo od sise, ne mogu sudjelovati u kolektivnom životu. Čovjek bi poneki put otišao u lov da pobire divlje plodove, ali potpuno sam; majka bi primala hranu od svoga muža ili od svojih roditelja.

Ma kako pristupačni bili Nambikware — ravnodušni prema prisutnosti etnografa, prema njegovoj bilježnici i njegovu fotografskom aparatu — posao je bio otežan lingvističkim razlozima. Prije svega, upotreba vlastitih imena je kod njih zabranjena; da bi se razaznavale osobe, trebalo je postupiti po primjeru ljudi s linije i sporazumno s urođenicima odabrati pozajmljena imena, po kojima će se raspoznavati. To mogu biti portugalska imena, kao Julio, José-Maria, Juiza; ili na dimci: Lebre (usna), As suc a r (šećer). Poznavao sam čak jednog među njima, koga je Rondon, ili neki od njegovih drugova, bio okrstio Cavaignac (Kavenjak) zbog njegove bradice, rijetke kod Indijanaca, koji su općenito ćosavi.

Jednog dana, kad sam se igrao s jednom grupom djece, jednu je djevojčicu udarila jedna drugarica; ona potrča meni tražeći zaštitu i stade mi, s puno tajanstvenosti, nešto na uho šaputati, što ja ne razumjeh, pa sam je morao zamoliti da mi to nekoliko puta ponovi, tako da je njena protivnica primijetila naše sašaptavanje, i, neskriveno sva bijesna, dođe i ona da mi otkrije ono, što treba da je bila svečana tajna: poslije nešto kolebanja i nekoliko pitanja, objašnjenje toga događaje nije ostavilo nikakve sumnje.

Prva je djevojčica došla da mi iz osvete oda ime svoje neprijateljice, a kad je to ova primijetila, ona je radi odmazde saopćila ime one prve. Od tog časa bilo je vrlo lako, ma da ne sasvim savjesno, izazvati jednu djecu protiv druge i tako saznati sva njihova imena. Poslije toga, pošto je tako bila uspostavljena mala zavfjera, dadoše mi, bez velike teškoće, imena odraslih. Kad ovi shvatiše u čemu je stvar, djeca bijahu kažnjena, i tako izvor mojih obavještavanja presahnu.

Na drugom mjestu, nambikwarski jezik ima nekoliko dijalekata, i svi su nepoznati. Razlikuju se po nastavku imenica i po nekim glagolskim oblicima. Na liniji se služe jednom vrstom *pidgina*, koji je mogao biti koristan samo u početku. Potpomognut predusretljivošću i živahnim duhom urođenika, naučih temeljne elemente nambikwara-jezika. Nasreću, jezik sadrži magičnih riječi — *kititu* u istočnom dijalektu, *dige*, *dage* ili *tchore* inače — koje je dovoljno dodati imenicama da se pretvore u glagole dopunjujući nedostatak česticom za negaciju. Tom se metodom može sve reći, čak i kad taj »temeljni« nambikwara-jezik ne dozvoljava da se izraze najsuptilnije misli. Urođenici to dobro znaju, jer oni taj postupak preokrenu, kad pokušavaju govoriti portugalski; tako »uho« i »oko« respektivno znače čuti — ili razumjeti — i vidjeti, a te riječi izražavaju suprotne pojmove kad se kaže: orelha acabo ili olho aca o, »uho, ili oko, svrših ...«

Zvučnost nambikwara-jezika je malo prigušena, kao da je jezik huktav ili šaputav. Žene vole da istaknu tu crtu i izobličuju poneke riječi (tako kititu u njihovim ustima postaje kediutsu); izgovarajući vrhom usnica, one izvještačeno izvode neku vrstu tepanja, što podsjeća na djetinji izgovor. Njihov način govora svjedoči o nekom manijerizmu i izvještačenosti, čega su one savršeno svjesne: kad ih ne razumijem i zamolim ih da ponove, one vragoljasto pretjeruju u tom njima svojstvenom stilu. To me obeshrabri, i napuštam dalje pokušaje; one onda prasnu u smijeh i šala se širi: uspjele su.

Morao sam na brzinu zapaziti, da osim glagolskog nastavka nambikwarski jezik koristi i desetak drugih, kojim se bića i stvari raspoređuju na isto toliko kategorija: kosa, dlake i perje; predmeti šiljasti i grlasti; izdužena tijela: bilo kruta, bilo gipka; voće, zrnje, obla tijela; stvari koje vise ili trepere; tijela naduvena ili ispunjena tečnošću; kore, kože i drugi odjevni materijal, i t. d. To me je zapažanje navelo da izvršim poređenje s jednom lingvističkom porodicom centralne Amerike i na sjeverozapadu Južne Amerike: chibchajezi (šibša), koji pripada jednoj razvijenoj civilizaciji sadašnje Kolumbije, koje je po sredini između civilizacija Meksika i Perua, i

kojeg je nambikwara možda jedan južni izdanak. Još jedan razlog više, kako moramo biti oprezni prema sličnostima, koje mogu biti prividne. Usprkos njihovoj golotinji, malo je vjerojatno da su urođenici, koji podsjećaju na najstarije Meksikance po fizičkom tipu i na kraljevstvo chibchâ po strukturi njihova jezika, pravi primitivci. Jedna prošlost, o kojoj mi još ništa ne znamo i oporost njihove sadašnje geografske sredine možda će jednog dana objasniti takvu sudbinu razbludne djece, kojoj historijski razvoj uskraćuje svako obilje.

XXVII - U PORODIČNOM KRUGU

Nambikware ustaju čim svane, podstaknu vatru, zagrijavaju se koliko-toliko od noćne hladnoće, pa onda pojedu nešto malo od onoga, što je od jučer ostalo. Malo kasnije, muškarci odlaze u lov, u grupama ili pojedinačno. Žene ostaju u logoru, gdje obavljaju kuhinjske poslove. Prvi put se kupaju, kad se sunce počne dizati. Žene i djeca se često kupaju skupa radi igre, a katkad upale vatru, uz koju čučnu, da se zagriju kad izađu iz vode, pretjerujući iz šale prirodno drhtanje. Bit će još kupanja tokom dana. Vrlo male promjene nastaju u dnevnom poslovanju. Najviše vremena uzima i brige zadaje pripremanje hrane: treba istrugati i usitniti manioku, isušiti jezgru i kuhati je; ili pak oljuštiti i skuhati orahe od cumarua, koji se stavljaju u većinu jela da dobiju miris gorkog badema. Kad se ukaže potreba, žene i djeca odlaze u berbu i skupljanje. Ako ima dovoljno zaliha, žene pletu, čučeći na zemlji ili klečeći: stražnjicu prislone na pete. Ili pak stružu, glačaju i nižu bisere od orahove ljuske ili od školjki za naušnice i ostale ukrase. A ako im je rad dosadan, jedna drugu bište, ljenčare ili spavaju.

U sate, kad žega najviše pritisne, logor zanijemi; ukućani, šutljivi ili uspavani, koriste škrtu hladovinu zaklona. Ostalo vrijeme poslovi se obavljaju uz razgovor. Gotovo uvijek veseli i nasmijani, urođenici se nabacuju šalama, a katkad dvosmislenim i bestidnim doskočicama, koje dočekuju uz prasak smijeha. Posao se katkad prekida posjetama ili pitanjima; kad se dva psa ili dvije domaće ptice pare, svi obustavljaju rad i promatraju operaciju zanesena pogleda; onda opet nastave s radom, pošto izmijene primjedbe povodom toga značajnog događaja.

Djeca ljenčare najveći dio dana, tek se djevojčice, na momente, zabave istim poslom kao i starije žene, a dječačići besposliče, ili pecaju ribu na rijeci. Muškarci što ostanu u logoru, bave se pletarskim radovima, izrađuju strelice i glazbene instrumente. Među bračnim drugovima općenito vlada sporazum.

Oko 3 ili 4 sata, ostali se muškarci vraćaju iz lova, logor se razigra, razgovori postaju življi, obrazuju se grupe bez obzira na obiteljsku pripadnost. Hrane se uštipcima od manioke i svime što se tog dana nađe. Kad padne noć, nekoliko žena, određenih za to tokom dana, odlaze da nakupe ili nasijeku u obližnjoj šikari zalihu drva za preko noći. Njihov se povratak nazire kroz sumrak, kako posrću pod tovarom, koji je zategnut remenom podešenim za nošenje. Da se rastovare, one čučnu i nagnu se malo natrag, oslanjajući o zemlju bambusovu brentu da bi oslobodile čelo od remena.

U jednom uglu logora granje se naslaže, i svatko se odatle snabdijeva prema ukazanoj potrebi. Obiteljske grupe se opet okupljaju svaka oko svoje vatre, koja počinje plamsati. Večeri provode u razgovoru, ili pjevaju i plešu. Katkad se te zabave protegnu duboko u noć, ali općenito, poslije kraćeg milovanja ili prijateljskog hrvanja, parovi se tješnje sjedinjuju, majke stežu u krilo uspavano dijete, sve zašuti, a tišinu hladne noći remete jedino pucketanje kakvog panja, lagani korak nekog nabavi jača, lavež pasa ili plač nekog djeteta.

Nambikware imaju malo djece: kao što sam morao kasnije zabilježiti, parovi bez djece nisu rijetki, jedno ili dvoje djece kao da je normalna brojka i samo se iznimno može naći više od troje djece u jednoj obitelji. Seksualni odnosi između roditelja su zabranjeni dok se od sise ne odbije posljednje rođeno dijete, to će reći često do njegove treće godine. Majka drži dijete tako, da joj ono za jaši na stegnu i ona ga priveže remenom od kore ili pamuka; pored brente, bilo bi joj nemoguće nositi još jedno. Potrebe nomadskog života i siromaštvo okolice nameću urođenicima veliki oprez; kad to zatreba, žene ne oklijevaju da pribjegnu mehaničkim sredstvima ili ljekovitom bilju da izazovu pobačaj.

Ipak, urođenici osjećaju prema svojoj djeci i pokazuju veliku ljubav, koja im se i uzvraća. Ali su ta osjećanja katkad skrivena nervozom i nestalnošću. Jedan mali dječak pati od slabe probave; boli ga glava, povraća, pola vremena stenje, drugu polovinu spava. Nitko mu ne ukazuje ni najmanje pažnje i ostavljaju ga cijeli dan sama. Kad padne večer, majka mu se približi, polako ga bišti dok spava, daje ostalima znak da ne prilaze i na rukama mu spremi neku vrstu kolijevke.

Ili pak jedna se majka igra sa svojim djetencetom pljeskajući ga lagano po leđima; djetence se počne smijati, i ona se toliko uživljava u igru, da udara sve jače i jače, dok se ono ne rasplače, onda prestane i počne ga tješiti.

Vidio sam onu malu djevojčicu, siroče, o kome sam već govorio, koja je

doslovno bila zgažena pod nogama na jednom plesu; u općem ushićenju, ona je bila pala, a da nitko na to nije obratio pažnju.

Kad se naljute djeca znaju da istuku svoju majku, i ona im se ne protivi. Djecu ne kažnjavaju, i nikad nisam vidio, da bi netko istukao koje dijete, pa čak ni da mu zaprijeti kretnjom, osim iz šale. Ponekiput neko dijete plače, jer se pozlijedilo, jer se svađalo s nekim ili jer je gladno, ili jer ne dâ da ga biste. Ali ovaj posljednji slučaj je rijedak: bištenje kao da je vrlo prijatno pacijentu, kao što je zabavno za izvršitelja; i ono se smatra kao izraz naklonosti i ljubavi. Kad hoće da ga bisti, dijete — ili muž — položi glavu na koljena žene, okrećući sad jednu, sad drugu stranu glave. Operatorka postupa tako, da u kosi napravi razdjeljak ili traži uši kroz providan pramen kose. Cim uhvati uš, zgnječi je noktom. Dijete koje plače tješi neki član obitelji ili neko drugo starije dijete.

A prizor majke s djetetom pun je radosti i svježine. Majka pruža djetetu neku stvar kroz slamnati zaklon i tegli ga u času kad ono misli da ju je dohvatilo: »Uzmi sprijeda! dohvati straga!« Ili pograbi dijete i uz gromki smijeh pravi se kao da će ga baciti na zemlju: amdam nom tebu, bacit ću te! nihui, odgovara dijete vrišteći: ne ću da me baciš!

Za uzvrat, djeca obasipaju svoju majku zabrinutom i punom pažnje nježnošću; ona motre da . majka dobije svoj dio lovine. Dijete je najprije živjelo uz svoju majku. Na putu, ona ga nosi sve dok ne prohoda; kasnije, ide joj uz skute. Ono š njom ostaje u logoru ili selu, dok se otac bavi lovom. Ali poslije nekoliko godina, treba praviti razliku među spolovima. Otac pokazuje više pažnje prema sinu nego prema kćeri, jer treba da ga obuči muškaračkim umijećem; a isto je tako s odnosima između majke i njene kćeri. Ali odnosi oca prema djeci svjedoče o istoj nježnosti i pažnji, koje sam već istakao. Otac se šeta s djetetom noseći ga na ramenu; izrađuje oružje prema njegovoj maloj ruci.

Isto tako otac prepričava djeci starinske mitove, izlažući ih u stilu, koji je mališanima razumljiv: »svi su bili mrtvi! Nikoga više nije bilo! Nigdje čovjeka! Nigdje ništa!« Tako počinje dječja verzija južnoameričke legende o općem potopu, kada je propalo prvobitno čovječanstvo.

Kod poligamih brakova, naročiti odnosi održavaju se između djece iz prvog braka i njihovih mladih maćeha. Ove s njima žive u drugarstvu, koje se prenosi na sve mališane u grupi. Ma kako da je ograničena ta grupa, može se ipak razabrati društvo djevojčica i mladih žena, koje se zajednički kupaju u rijeci, idu skupa u grmlje radi obavljanja prirodne "nužde, puše zajedno, šale

se i izvode igre sumnjiva ukusa, kao kad jedna drugoj stanu sipati mlazove sline u lice. Ti su odnosi prisni, do njih mnogo drže, ali bez one udvornosti, koju mogu imati mladi momci u našem društvu. Rijetko kad u njima ima uslužnosti ili pažnje; ali povlače dosta zanimljivu posljedicu: da djevojčice brže postaju nezavisne nego dječaci. One idu za mladim ženama, učestvuju u njihovu radu, dok dječaci, prepušteni sami sebi, pokušavaju stidljivo da obrazuju skupine istoga tipa, ali bez velikog uspjeha i radije ostaju, bar u ranom djetinjstvu uz skute svoje majke.

Mali Nambikware ne znaju za igru. Katkad izrađuju predmete od uvijene ili ispletene slame, ali ne poznaju druge razonode osim da se tuku ili da jedan drugom podvaljuju, i provode život uz odrasle. Djevojčice se uče šiti, lunjaju okolo, smiju se i spavaju; dječačić počinje kasnije odapinjati iz malih lukova i privikavati se muškaračkim poslovima (oko 8 ili 10 godina). Ali i jedni i drugi vrlo brzo postaju svjesni temeljnog i ponekad tragičnog problema nambikwarskog života, problema ishrane, i aktivne uloge, koja se od njih očekuje. Surađuju pri prikupljanju i pabiračenju s mnogo oduševljenja. Kad nastane nestašica, nije rijetko da se vide, kako oko logora traže hrane, baveći se iskopavanjem korijenja, ili hodajući na prstima po travi, s velikom lisnatom granom u ruci da ubijaju skakavce. Djevojčice znaju što se traži od žena u ekonomskom životu plemena, i nestrpljive su da pokažu, kako su dorasle svom zadatku.

Tako sam susreo djevojčicu, koja nježno nosi jedno štene o remenu za nošenje, kakav upotrebljava njena majka za njenu sestricu, pa sam joj primijetio: »Miluješ svoju bebu-psića?« Ona mi je ozbiljno odgovorila: »Kad porastem, ja ću ubijati divlje svinje, majmune; sve ću ja njih ubijati, kad on bude lajao!«

Napravila je uostalom jednu gramatičku grešku, na koju ju je otac upozorio smijući se: trebalo je kazati *tilondage*, »kad budem velika«, mjesto u muškom rodu *ihondage*, kako je ona rekla. Greška je interesantna, jer pokazuje žensku želju da ekonomsku aktivnost, koja pripada tome spolu, uzdigne na visinu aktivnosti, koja je privilegij muškarca. Kako je točno značenje izraza, koji je djevojčica bila upotrebila »ubiti tukući maljem ili štapom« (ovdje, štapom za riljanje), čini se, da ona pokušava nehotice identificirati žensko pabiračenje i prikupljanje (ograničeno na hvatanje sitnih životinja) s muškaračkim lovom pomoću luka i strelica.

Treba odrediti naročiti položaj odnosima između te djece, koji zavise od srodstva određnog da se nazivaju međusobno »suprug« i »supruga«. Katkad

se ona vladaju kao istinski supružnici: napuštajući uvečer obiteljsko ognjište i prenoseći ugarke u jedan kutić logora gdje pale svoju vatru. Poslije čega se smještaju i odaju se, prema svojim mogućnostima, istim izlivima kao i njihovi stariji; odrasli sa zadovoljstvom gledaju taj prizor.

Ne mogu da se odvojim od djece, a da ne kažem koju riječ o domaćim životinjama, koje žive u vrlo prisnim odnosima s njima i prema kojima se postupa jednako kao s djecom: one sudjeluju pri objedima, primaju iste dokaze nježnosti ili interesiranja — bištenje, igre, razgovori, milovanja — kao i ljudska bića. Nambikware imaju mnogo vrsta domaćih životinja: pse prije svega, pa pijetlove i kokoši, koji potječu od onih, koji su u njihovu oblast uvezeni od Rondonore Komisije; majmune, papagaje, raznovrsne ptice i, prema slučaju, svinje i divlje mačke ili coate. Čini se da je jedino pas kod žena dobio korisnu ulogu pri lovu pomoću batine; muškarci se njim ne služe nikad u lovu pomoću luka. Ostale se životinje gaje jedino radi zabave. Ne jedu ih i ne upotrebljavaju kokoši ja jaja, koja kokoške, uostalom, nose u šikari. Ali ne će oklijevati da prožderu mladu pticu, ako ugine pri pokušaju da je pripitome.

Kad polaze na put, i osim životinja, koje mogu same hodati, sva se ta menažerija ukrcava s ostalim prtljagom. Majmuni, zakačeni za kosu žena, predstavljaju dražestan živ ukras za glavu, produžen repom omotanim oko vrata svoje nosačice. Papagaji i kokoši čuče na ivici brente, ostale životinje nose u rukama. Nijedna od njih ne dobiva obilatu hranu; ali ni u dane oskudice, one ne ostaju bez svoga dijela. Za uzvrat, one cijeloj grupi pružaju razonodu i zabavu.

Pogledajmo sada odrasle. Nambikwarsko držanje prema spolnom snošaju može se svesti na njihovu formulu*: tamindige mondage*, prevedeno doslovno, ako ne otmjeno: Pariti se, dobra stvar.« Već sam ukazao na erotičku atmosferu, kojom je zasićen svakodnevni život. Ljubavne stvari privlače u najvišoj mjeri interesiranje i radoznalost urođenika; pohlepno razgovaraju o toj temi, a dobacivanja, koja se u logoru izmjenjuju, puna su aluzija i dvosmislica. Seksualni se odnosi obavljaju obično noću, katkad uz logorsku vatru; češće se partneri udalje na stotinjak metara u obližnju šikaru. Takav se odlazak smjesta primijeti i daje prisutnima povoda da likuju; izmjenjuju se komentari, dobacuju se šale, pa čak i mala djeca učestvuju u toj razdraganosti, kojoj savršeno dobro znaju uzrok. Desi se da mala skupina ljudi, mladih žena i djece, pojure za parom i viri kroz granje da vidi pojedinosti čina, došaptavajući se i prigušujući smijeh. Izvodioci nimalo ne

mare za to lukavstvo, jer je ipak bolje da se pomire s njim, kao i da podnesu zadirkivan ja, kojima će biti dočekan njihov povratak u logor. Dešava se da se i drugi par povede za primjerom prvog i da se potraži samoću u šikari.

Međutim, to su rijetke prilike, a zabrane koje ih ograničavaju samo djelomično objašnjavaju to stanje stvari. Pravi krivac tome čini se da je ipak urođenički temperamenat. U ljubavnim igrama, kojima se tako rado i tako javno odaju parovi, i koje su često smjele, nisam nikad zabilježio začetak nadražaja. Traženi užitak kao da je manje fizički, već više izraz razdraganosti i osjećanja. Iz toga su razloga možda Nambikware napustili navlaku za udo, koje je upotreba gotovo općenita kod stanovnika centralne Brazilije. I zaista, vrlo je vjerojatno, da taj pribor ima funkciju, ako ne da spriječi erekciju, a ono bar da jasno pokaže, kako nosilac ima pomirljive namjere. Narodima, koji žive potpuno goli, nije nepoznato ono što mi nazivamo stidom: oni mu određuju granicu. Kod brazilijanskih Indijanaca, kao i u nekim oblastima Melanezije, ova kao da se nalazi ne između dva stupnja izlaganja tijela, već više između mira i uzbuđenosti.

Ipak, te bi sitne razlike mogle dovesti do nesporazuma između Indijanaca i nas, za koji nismo odgovorni ni jedni ni drugi. Tako je bilo teško ostati ravnodušan kad vidiš jednu ili dvije lijepe djevojke, uvaljane u pijesku, gole kao crvi i uvijajući se isto tako do mojih nogu smijući se. Kad bih pošao na rijeku da se okupam, često bi me dovodila u nepriliku navala jedno pola tuceta osoba — mladih i starih — kojima je jedino bilo do toga, da mi istrgnu sapun, za kojim su ludovale. Takvih je sloboda bilo u raznim prilikama svakodnevnog života; nije bilo rijetko da sam se morao prilagoti mreži za ležanje, koju je crvenim uprljala jedna urođenička žena, što se bila u nju izvalila pošto se namazala urukuom; i kad bih radio sjedeći na zemlji okružen obavještačima, osjetio bih katkad kako mi neka ruka vuče kraj od košulje: to jedna žena smatra jednostavnijim da se usekne njome, mjesto da ode po presavijenu grančicu u vidu mašica, koja po pravilu služi u tu svrhu.

Da bismo dobro razumjeli držanje dvaju spolova jednog prema drugome, neophodno je imati na umu temeljno obilježje para kod Nambikwara; to je izrazita ekonomska i psihološka jedinica. U tim nomadskim skupinama, koje se bez prestanka formiraju i preformiraju, par se pojavljuje kao stalna stvarnost (barem teoretski); isto tako jedino on može da osigura opstanak njenih članova. Nambikware žive u dvostrukom ekonomskom sistemu: lovci i povrtlari s jedne, sabirači i pokupljači s druge strane. Prvi obezbeđuje čovjek, drugi žena. Dok muškaračka skupina odlazi na cijeli dan u lov

naoružana lukovima i strelicama, ili rade u vrtovima za vrijeme kišne sezone, žene, snabdjevene batinama za riljane, lutaju s djecom po savani i kupe, čupaju, mlate životinje, hvataju ih, grabe sve, što im na putu može poslužiti za hranu: zrnje, voće, bobe, korjenje, gomolje, jaja, sitne životinje svih vrsta. Krajem dana bračni se par sastaje uz ognjište. Kad je manioka zrela, i ukoliko je od nje što ostalo, muž donosi jedno breme korijenja, koje žena sastruže i izgnječi da napravi uštipke, a ako je lov bio uspješan, na brzinu se ispeku komadi divljači tako da se zatrpaju u vreo pepeo obiteljske vatre. Ali kroz sedam mjeseci u godini, manioke se malo nađe; što se lova tiče, on je podložan sreći u tom jalovom pješčaru, gdje mršava divljač ne napušta hladovinu i pašu oko izvorâ, udaljenih jedan od drugoga znatnim prostranstvima napola pustinjske šikare. Pa će obitelj morati da životari od ženskog pabirčenja.

Često sam imao prilike da dijelim s njima te dijaboličke večerice kao za lutke spremljene, koje su, kroz cijelu polovinu godine za Nimbikware jedina nada da ne uginu od gladi. Kad se muž, šutljiv i umoran, vratio u logor i odloži pored sebe luk i strelice, koji su ostali neupotrebljeni, iz ženine se brente vadi dirljiva zbirka: nekoliko naranđastih plodova palme *buriti*, dva golema i otrovna pauka-ptičara, majušna gušterova jajašca i poneka od tih životinja; jedan slijepi miš, oraščići palme bacaiuva ili uaguassu, šaku skakavaca. Plod s jezgrom se lomi u rukama u tikvu napunjenu vodom, orasi se razbijaju kamenom, životinje i larve se sve skupa trpaju u pepeo; i veselo se guta taj obrok, koji ne bi mogao utažiti glad ni jednog bijelca, ali koji ovdje nahrani cijelu obitelj.

Nambikware imaju samo jednu riječ da kažu lijep i mlad, i drugu da kažu ružan i star. Estetske ocjene su dakle u suštini zasnovane na ljudskim vrijednostima, i osobito seksualnim. Ali interesiranje, koje se ispoljava između spolova je kompleksne prirode. Muškarci procjenjuju žene u cjelini kao malo različne od njih samih; prema njima postupaju, već kakav je slučaj, s požudom, divljenjem ili nježnošću; zbrka u izražavanju, na koju smo malo prije upozorili, sadrži sama po sebi odavanje počasti. Pa ipak, i mada podjela rada na seksualnoj bazi pridaje ženama glavnu ulogu (jer održanje obitelji počiva u velikoj mjeri na ženskom prikupljanju i pabirčenju), ova uloga predstavlja niži tip aktivnosti; idealan se život zamišlja po uzoru agrarne proizvodnje ili lova: imati dosta manioke i krupnih grla divljači je stalno najmiliji san, iako se tako rijetko ostvaruje. Dok se zaliha pustolovno napabirčena smatra kao — a takva stvarno i jest — svakidanja bijeda. U

nambikwarskom folkloru, izraz »jesti skakavce«, što je dječja i ženska žetva, ravan je francuskom izrazu »jesti pobješnjelu kravu«. Uporedo s tim, na ženu se gleda kao na nježno i dragocjeno dobro, ali drugoga reda. Pristojno je među muškarcima, o ženama govoriti sa sažaljivom blagonaklonošću, njima se obraćati s malo podrugljivom strpljivošću. Neke se izjave često čuju iz muškaračkih usta: »Djeca ne znaju, ja znam žene ne znaju«, i ljudi se prisjećaju grupe *doçu*, žena, njihovih šala, njihovih razgovora, u nježnom i posprdnom tonu. Ali to je samo društveni stav. Kad se čovjek nađe sâm sa ženom, uz logorsku vatru, on će saslušati njene žalbe, upamtit će njene molbe, zatražit će njenu pomoć u stotinu upotreba; muškaračka razmetljivost iščezava pred suradnjom dvaju partnera svijesnih bitne vrijednosti, koju oni jedan za drugog predstavljaju.

To dvosmisleno držanje muškaraca prema ženama točno odgovara isto tako neujednačenom stavu ženske grupe. Žene sebe zamišljaju kao kolektiv, i to pokazuju na više načina; vidjeli smo, da one ne govore jednako kao muškarci. To naročito važi za mlade žene, koje još nemaju djece, i za konkubine. Majke i starije žene mnogo manje naglasuju te razlike, ma da se i kod njih u nekim prilikama mogu naći. Zatim, mlade žene vole društvo djece i adolescenata, igraju se i šale se s njima; a žene vode i brigu o životinjama na čovječanski način svojstven nekim južnoameričkim Indijancima. Sve to pridonosi da se oko žena stvara unutar grupe, naročita atmosfera, jednovremeno djetinjasta, vesela, izvještačena i izazivačka, kojoj se pridružuju i muškarci, kad se vraćaju iz lova ili iz vrta.

Ali se kod žena ispoljava sasvim drukčiji stav, kad treba da se sučele s jednih od onih oblika aktivnosti, kojima su one, naročito zadužene. One obavljaju svoje proizvodne zadatke vješto i strpljivo u logoru u kom vlada tišina, svrstane u krug i okrenuvši jedna drugoj leđa; za vrijeme putovanja, one hrabro nose svoju brentu, koja sadrži namirnice i bogatstvo cijele obitelji i snop strelica, dok muž ide na čelu s lukom i dvije-tri strelice, drvenim kopljem i batinom za riljanje, vrebajući ne će li projuriti kakva životinja ili ne će li naići na kakvu voćku. Onda se mogu vidjeti te žene. sa čelom povezanim remenom za nošenje, s uskom brentom u obliku izvrnuta zvona na leđima, kako koračaju kilometre i kilometre onim svojim karakterističnim korakom: stegnutih kukova, skupljenih koljena, razmaknutih listova, stopala okrenutih unutar, opirući se onim dijelom stopala, koji je isturen van, i vrteći kukovima; hrabre, energične i vesele.

Ovaj kontrast između psiholoških i ekonomskih funkcija prenosi se i na

filozofski i religiozni plan. Za Nambikware, odnosi između muškarca i žene zavise od dva pola, oko kojih se organizira njihov život: s jedne je strane sjedilački zemljoradnički život, zasnovan na dvostrukoj aktivnosti muškaračkoj da podignu kolibe i obrađuju vrt, a s druge strane, nomadski period, za vrijeme koga je postanak prvenstveno osiguran pabirčenjem i skupljanjem, što je ženski posao; jedan predstavlja prehrambenu sigurnost i euforiju, drugi slučajnost i nestašicu. Na ta dva oblika života, zimski i Ijetni, Nambikware reagiraju na vrlo različite načine. Oni o prvom govore s melankolijom, povezanom sa svijesnim prihvatanjem i mirenjem s ljudskim uvjetima, sa čamotinjom ponavljanja jednolikih radnja; dok onaj drugi uzbudljivo opisuju, i to u zanosnom tonu, što ga izaziva otkriće.

Međutim, njihova metafizička shvatanja izvrću te odnose. Poslije smrti, duše muškaraca prelaze u jaguare; ali duše žena i djece dižu se u atmosferu gdje se zanavijek rasplinjuju. Ta razlika objašnjava, što su žene isključene iz najsvetijih ceremonija, koje se sastoje, u početku zemljodjelskog perioda, u izradi zurlica od bambusovine, »potkrijepljene« žrtvama i u koje sviraju muškarci, dovoljno daleko od skloništa, da ih žene ne bi mogle vidjeti.

Mada za to vrijeme nije bilo podesno, mnogo sam želio da čujem frule i da se domognem kojeg primjerka. Popustivši mom navaljivanju, jedna grupa muškaraca pođe na put: krupni bambusi rastu samo u dalekoj šumi. Tri ili četiri dana kasnije, probudiše me usred noći; putnici su sačekali da se žene uspavaju. Povedoše me jedno stotinjak metara, gdje skriveni u žbunju stadoše izrađivati zurlice, zatim u njih svirati. Četiri izvođača duhala su u jednom glasu; ali kako glazbala ne zvuče sasvim jednako, dobivao se dojam poremećene harmonije. Napjev se razlikovao od nambikwarskih pjesama, na koje sam se bio navikao i koje, po jačini i intervalima podsjećaju na naše seoske napjeve; različiti su također zaglušni dozivi, koje se dobiju sviranjem na nazalnim okarinama s tri rupice, napravljenim od dva komada tikve spojena pomoću voska. Dok su se arije svirane na zurlici, ograničene na nekoliko tonova, odlikovale nekim kromatizmom i varijacijama ritma, što mi se učinilo upadno srodnim s izvjesnim mjestima iz Sacre-a, naročito s modulacijom šuma u početnom dijelu zvanom »Obredna radnja predaka«. Ne bi se smjelo desiti, da neka žena zaluta među nas. Takva bi drznica ili nesmotrenica bila dotučena. Kao i kod Bororoa, pravo metafizičko prokletstvo lebdi nad ženskim spolom; ali suprotno od onih prvih, nambikwarske žene nemaju tu pogodnost, da budu privilegirane zakonskim odredbama (ma da se čini, da se i kod Nambikwara naslijeđe računa po

materinjskoj lozi). U jednom tako slabo organiziranom društvu takve se tendencije podrazumijevaju same po sebi, a sinteza se vrši tek kad se ponašanje počinje rasplinjavati i nijansirati.

S isto toliko nježnosti kao da miluju svoje supruge, muškarci teže za životnim tipom određenim privremenim skloništem i trajnom košarom, iz koje se najraznolikija sredstva za opstanak pohlepno vade, grabe, otimaju svakog dana, gdje se živi izložen vjetru, hladnoći i kiši, i, kad ne ostaje nigdje nikakva traga kao ni od duše onih njihovih žena, koje su vjetar i oluje raspršili na sve strane, žena, na čiju se radinost on u suštini oslanja. A pod sasvim drugim vidom zamišljaju oni sjedilački život (kojih je specifično i prastaro obilježje ipak posvjedočeno originalnim vrstama, koje oni gaje), ali kome neizbježna ulančanost zemljodjeljskih radnji daje onu istu postojanost, kakvu imaju reinkarnirane muške duše; trajnu kuću, i obradivo zemljište, koje će obnoviti svoj život i opet proizvoditi »kad smrt njegova prethodnog korisnika bude zaboravljena«.

Treba li na isti način protumačiti neobičnu nestalnost, o kojoj svjedoče Nambikware, koji naglo prelaze iz srdačnosti u neprijateljstvo? Rijetki promatrači koji su im se približili, bili su tom pojavom sasvim zbunjeni. Banda Utiarity-a bila je ta, koja je prije pet godina pobila misionare. Moji muški obavještači opisali su taj prepad s očitim zadovoljstvom i prepirali su se 0 slavu, tko se od njih pri tome najbolje ponio. Zapravo, nisam mogao da se ljutim na njih radi toga. Poznavao sam mnogo misionara i cijenio sam čovječansku i naučnu vrijednost mnogih. Ali protestanske američke misije, koje su nastojale prodrijeti u centralni Mato-Grosso negdje oko 1930, pripadale su naročitoj vrsti: njihovi su članovi potjecali iz seljačkih obitelji iz Nebraske ili iz Dakote, gdje je omladina bila odgajana tako, da doslovno vjeruje u pakao i kotlove kipućeg ulja. Neki su od njih stupili u misionare, kao što se sklapa ugovor o životnom osiguranju. Umireni tako u pogledu svog spasenja, mislili su da nemaju što drugo činiti u svom poslu; u svojoj su profesionalnoj djelatnosti pokazali surovost i nečovječnost, što je ljude revoltiralo.

Kako je mogao nastati incident, koji je izazvao pokolj? O tome sam se osobno uvjerio prilikom jedne nesmotrenosti, koja me je mogla skupo stajati. Nambikware imaju neka toksikološka znanja. Oni proizvode curare za svoje strelice tako, da natapaju u vreloj vodi crvenu opnicu, kojom je pokriven korijen nekih strychnosa, koju onda pare na vatri, dok smjesa ne postane gusta kao tijesto; a upotrebljavaju i druge vrste biljnih otrova, koje svaki nosi

zatvorene u cijevima od pera ili bambusa, obavljenim pamučnim koncem ili korom. Ovi otrovi služe za osvetu iz trgovačkih ili ljubavnih motiva; na to ću se još vratiti.

Osim tih otrova naučnog značenja, koje urođenici otvoreno priređuju, bez ikakvih mjera opreza i magičkih komplikacija, koje prate, više na sjeveru, proizvodnju curarea, Nambikware imaju i drugih vrsta otrova, kojih je priroda tajanstvena. U iste cjevčice kao što su one s pravim otrovima, oni skupljaju djeliće smole, koju izlučuje jedno stablo iz roda bombaxa, s nabreklim deblom na srednjem dijelu; oni vjeruju da će, ako bace jedno takvo zrnce na svoga protivnika, izazvati fizičko stanje slično stanju stabla: žrtva će se naduti i umrijeti. Bilo da se radi o pravim otrovima ili o magičnim tvarima, Nambikware ih nazivaju istim imenom: *nandé*. Taj se izraz dakle po značenju širi od uskog značenja, koje mi pridajemo pojmu otrova. Njim se podrazumijeva svaka vrsta prijetećih čina kao i proizvodi i predmeti, koji mogu poslužiti izvršenju takvih čina.

Ova su objašnjenja bila potrebna, da se razumije ovo što slijedi. Bio sam ponio sa svojim prtljagom nekoliko onih velikih balona od raznobojnog svilenog papira, koji se pune toplim zrakom pošto se ozdo objesi mala baklja i koje na stotine puštaju u Braziliji na Ivan-dan; pade mi zlosretna misao jedne večeri, da taj prizor pokažem urođenicima. Prvi balon, koji se upalio na zemlji, izazvao je veliku veselost, kao da su gledaoci mogli imati i pojma, što je to trebalo da bude. Naprotiv, drugi je uspio isuviše dobro: brzo se uzdignu i ode visoko, tako da se njegov plamen pomiješao sa zvijezdama, lutao je dugo iznad nas i onda iščeznu. Ali početnu veselost zamijeniše druga osjećanja; muškarci su gledali s napetom pažnjom i neprijateljski, a žene, glave zagnjure u ruke i zbijene jedna uz drugu, bijahu premrle od straha. Izraz nandé ponavljao se neprestano i na sve strane. Slijedećeg jutra, jedna delegacija muškaraca dođe k meni sa zahtjevom, da pregledam zalihu balona, kako bi se vidjelo, »nema li među njima nandé«. Pretraga je izvršena vrlo pomno; inače, zahvaljujući izrazito pozitivnom duhu (usprkos onome, što je rečeno) Nambikwarâ, oni su opit o sposobnosti toplog zraka da se penje uvis pomoću malih papirića bačenih nad vatru, ako ne sasvim razumjeli, a ono u svakom slučaju povoljno primili. Kao i obično, kad se radi o tome da se objasni nesporazum, sve je bačeno na teret žena, »koje ništa ne razumiju«, »koje su se uplašile«, i pobojale se tisuću nesreća.

Nisam se zanosio iluzijama: stvari bi mogle okrenuti po zlu. Pa ipak, taj nesporazum kao i drugi, o kojima ću kasnije pripovijedati, nije ništa naudio

prijateljstvu, koje je jedino mogla stvoriti duga prisnost s Nambikwarama. A kako me je uzbudilo, kad sam nedavno pročitao u izvještaju jednog stranog kolege, prikaz o njegovu susretu sa istom urođeničkom skupinom, s kojom sam, deset godina prije nego što ju je on posjetio, dijelio dobro i zlo u Utiaritvu. Kad je on tamo 1949. otišao, dvije su se misije bile smjestile: isusovci, o kojima sam govorio, i američki protestantski misionari. Urođenička skupina brojala je samo osamnaest članova, o kojima se naš pisac ovako izražava:

»Od svih Indijanaca, koje sam vidio u Mato-Grossu, ova mi se skupina učinila najbjednijom. Od osam muškaraca, jedan je bio sifilističar, jednome je bila inficirana slabina, jedan je imao ranu na stopalu, jednome je od glave do pete koža bila pokrivena nekom Ijuskavom krastom, a bio je i jedan gluhonijemi. Dok se činilo, da su žene i djeca bili zdravi. Kako ne upotrebljavaju mrežu za spavanje, već leže na samom tlu, svi su oni puni zemlje. Kad su noći hladne, oni rasture vatru i spavaju u toplom pepelu ... (Oni) nose odjeću samo kad im je misionari daju i zahtijevaju da je obuku. Njihova odvratnost prema kupanju ne dozvoljava samo da im se navuče sloj prašine ili pepela na kožu i na kosu; prekriveni su također komadićima gnjila mesa i ribe, što dodaje smrad kiselom zadahu znoja, tako da njihovo prisustvo postaje nepodnošljivo. Čini se, da su bili zaraženi crijevnim parazitima, jer imaju proširen želudac i ne prestaju puštati vjetrove. U nekoliko navrata, radeći u prostoriji natrpanoj urođenicima, često sam morao prekidati posao da prozračim prostoriju.

»Nambikware su čangrizavi i neuljudni do grubosti. Kad sam odlazio u posjetu Juliju u njegov šator, često se dešavalo, da sam ga našao kako leži pored vatre; ali videći da mu se približavam, on bi okrenuo leđa izjavivši, da ne želi govoriti sa mnom. Misionari su mi pripovijedali, da će jedan Nambikwara po nekoliko puta zatražiti da mu se dâ neki predmet, a u slučaju da mu se ne dâ, on će pokušati da ga se sâm domogne. Da bi spriječili Indijance da uđu, oni bi katkad postavili zaklon od lišća upotrebljen kao vrata, ali kad bi neki Nambikwara htio da prodre, on bi provalio taj zid, da prokrči sebi prolaz ...

»Nije potrebno dugo boraviti kod Nambikwara da se uvjerimo, kako su duboka njihova osjećanja mržnje, nepovjerenja i očajanja, što kod promatrača izaziva stanje utučenosti, pri čemu simpatija nije sasvim isključena.«[27])

Sto se tiče mene, koji sam ih poznavao u vrijeme, kada su ih bolesti dobivene od bijelaca već bile desetkovale, ako — poslije zaista humanih

Rondonovih pokušaja — nitko nije ništa preduzimao da ih podčini, htio bih da zaboravim taj tužni opis; i da zadržim u sjećanju samo sliku izrađenu po mojim bilješkama, koje sam jedne noći nadrljao pod svojom džepnom svjetiljkom:

»U tamnoj savani svijetle se logorske vatre. Oko ognjišta, jedine zaštite protiv zime koja postepeno ovladava, iza krhkog zaklona od lišća i granja na brzinu pobodenog u zemlju sa strane, s koje se bojati vjetra ili kiše; pored brenti napunjenih jadnim predmetima, koji sačinjavaju sve blago zemaljsko; ležeći na samoj zemlji unaokolo, koju priželjkuju i druge skupine jednako neprijateljski raspoložene i plašljive, supružnici, tijesno zagrljeni, zapažaju se kao da su jedan drugom potpora, oslonac, jedina pomoć u svakodnevnim poteškoćama i u sanjalačkoj melankoliji, koja s vremena na vrijeme zaokupi nambikwarsku dušu. Posjetilac, koji prvi put logoruje u šikari s Indijancima, osjeti kako ga obuzima čamotinja i sažaljenje pred prizorom toga svijeta u tolikoj mjeri potpuno lišenog najosnovnijih potreba; koji je satrven, rekao bi čovjek, na tlu jedne neprijateljski raspoložene zemije nekim neumoljivim kataklizmom; potpuno gô, cvokoćući zubima i tresući se od studeni uz drhtavu vatru. Kreće se tapkajući kroz grmlje, pazeći da ne ogrebe ruku, mišicu, grudni koš, kojih se topli odrazi naslućuju na svjetlosti vatri. Ali ta je bijeda zagrijana šapatom i smijehom. Parovi se grle i stežu kao u nostalgiji zbog izgubljenog jedinstva; milovanje se ne prekida kad naiđe stranac. Kod svih se naslućuje golema ljupkost i dobrota, duboka bezbrižnost, naivno i divno životinjsko zadovoljstvo, i, kad skupimo ta razna osjećanja, nešto kao najuzbudljiviji i najvjerodostojniji izraz ljudske nježnosti.«

XXVIII - SAT PISANJA

Želio sam bar posrednim putem da se obavijestim o približnom broju nambikwarskog stanovništva. 1915. Rondon ga je cijenio na 20.000, što je po svoj prilici bilo pretjerano; ali su u to vrijeme skupine brojile po nekoliko stotina članova i sva prikupljena obavještenja na liniji,govore o naglom opadanju: prije trideset godina, dio njih poznat kao grupa Sabanéa brojio je više od tisuću pojedinaca; kad je grupa 1928. godine posjetila telegrafsku stanicu Campos-Novo nabrojili su 127 muškaraca, k tome žene i djecu. Novembra 1929. međutim, epidemija gripe se pojavi, kad je grupa logorovala na mjestu zvanom Espirro, bolest se razvi u obliku plućnog endema i tri stotine urođenika pomre za 48 sati. Grupa se rasprši, napustivši bolesne i

umiruće. Od nekad poznatih tisuću Sabanéa, 1938. ostalo je svega 19 muškaraca sa ženama i djecom. Epidemiji treba možda dodati, da bi se objasnile ove brojke, da su se Sabanéi zaratili prije nekoliko godina sa svojim istočnim susjedima. Ali jednu brojnu grupu nastanjenu nedaleko mjesta Tres-Buritis likvidirala je gripa 1927., osim šest ili sedam osoba, od kojih samo tri ostadoše na životu 1938. Grupa Tarundé, nekad među najbrojnijim, brojila je dvadeset muškaraca (plus žene i djecu) 1936.; od tih dvanaest muškaraca preživjelo ih je četvoro 1939.

Kako stvar stoji sada? Nema više od 2.000 urođenika, bez sumnje, raspršenih po cijeloj teritoriji. Nisam mogao ni pomišljati na neki sistematski popis zbog stalnih neprijateljstava među nekim grupama i pokretljivosti svih skupina u nomadskoj sezoni. Ali pokušah nagovoriti svoje prijatelje iz Utiaritya da me odvedu do njihova sela kad upriliče neku vrstu sastanka s drugim srodnim ili savezničkim skupinama; tako bih mogao procijeniti sadašnju opsežnost jednog skupa i usporediti ga po relativnoj vrijednosti s onim, što sam ranije opazio. Obećah ponijeti poklon, robe za zamjenu. Poglavica skupine je oklijevao: nije bio siguran u te svoje srodnike, koje će pozvati, pa ako moji pratioci i ja sâm isčeznemo u tom predjelu, gdje nijedan bijelac nije prodro od pokolja sedmorice radnika na telegrafskoj liniji 1925., krhki mir, koji je tamo vladao, mogao bi za dugo vremena biti pokoleban.

Konačno je pristao pod uvjetom da svedemo svoju ekipu: uzet ćemo samo četiri vola, da ponesu darove. Pa i tako će se trebati odreći upotrebe običnih staza, koje vode dnom doline, zakrčenim bujnom vegetacijom, kuda stoka ne bi mogla proći. Treba ići preko visoravni improviziranim putem, koji nam budu okolnosti nametnule.

To putovanje koje je bilo puno opasnosti danas mi se prikazuje kao groteskna epizoda. Tek što smo napustili Juruenu, moj brazilijanski kolega primijeti odsutnost žena i djece: samo su nas muškarci pratili, naoružani lukom i strelicama. U putopisnoj literaturi takve okolnosti navještavaju neizbježan napad. Išli smo naprijed dakle mučeni izmiješanim osjećajima, provjeravajući od vremena do vremena položaj naših pištolja Smith i Wesson (naši su ljudi izgovarali Semit Vešton) i naših karabina. Uzaludan strah: oko podneva stigosmo ostatak skupine, koji je predostrožni poglavica bio poslao naprijed dan prije, znajući, da će naše mazge ići brže od žena natovarenih brentama i koje zadržavaju u hodu njihovi mališani.

Malo poslije međutim Indijanci se izgubiše: novi putni pravac bio je manje jednostavan nego što smo zamišljali. Pred večer se trebalo zaustaviti u

šikari; obećali su nam, da će biti divljači, urođenici su računali na naše karabine i ništa nisu ponijeli, a mi smo imali samo pomoćne zalihe, koje je bilo nemoguće podijeliti sa svima. Jedno stado srna, koje je paslo oko nekog izvora, razbježa se, kad se mi približismo. Sutradan ujutro zavlada opće nezadovoljstvo, upereno otvoreno na poglavicu, koga su smatrali odgovornim za stvar, koju smo on i ja dogovorili. Mjesto da pođu u lov ili u pobiranje hrane, svatko odluči da legne u hladovinu zaklona, i pustiše poglavicu da sâm nađe rješenje problema. On iščeznu u pratnji jedne od svojih žena; predvečer vidjesmo ih oboje, kad su se vratili s teškim brentama punim skakavaca, koje su cijeli dan sakupljali. Mada pašteta od skakavaca nije bogzna kako cijenjeno jelo, svi su s užitkom jeli i svi se udobrovoljiše. Sutradan nastavismo put.

Napokon stigosmo do zakazanog mjesta. To je p ješko vita terasa Iznad rijeke oivičene stablima, među kojima su se zbili urođenički vrtovi. Grupe su nadolazile u razmacima. Predvečer se okupilo 75 osoba iz 17 obitelji, koje su se sklonile pod 13 zaklona jedva nešto čvršćih od onih u logorima. Objasniše mi, da će se sav taj svijet, kad padne kiša, raspodijeliti u pet okruglih koliba, podignutih da potraju nekoliko mjeseci. Mnogi urođenici kao da nikad nisu vidjeli bijelca, a njihov smrknut doček, otvoreno nespokojstvo poglavice, govorili su, da ih je on više manje prisilio da dođu. Mi nismo bili spokojni, a ni Indijanci; moglo se vidjeti, da će noć biti hladna; kako nije bilo nigdje stabla, bili smo prisiljeni leći po zemlji na nambikwarski način. Nitko ne zaspa: provedosmo noć motreći uljudno jedni na druge.

Nije bilo nimalo pametno produživati s tom pustolovinom. Navalih na poglavicu; da se bez odlaganja pristupi zamjeni stvari. Tada nastupi neobičan nesporazum, koji me prisiljava da se vratim malo nazad. Dos jecamo se lako, da Nambikware ne znaju pisati; ali oni ni ne crtaju, izuzev nešto točkastih i cik-cak linija na grlićima njihovih tikava. Kao i kod Caduveoa, ipak podijelih nekoliko listova papira i olovaka, s kojima oni u početku nisu ništa činili; onda jednog dana opazih, kako svi rišu po papiru vodoravne valovite crte. Sto li to hoće da naprave? Morao sam zaključiti ono, što se jasno vidjelo: oni su pisali, ili točnije rečeno nastojali su upotrebljavati olovku na isti način kao što sam je ja upotrebljavao, jedini, koji su oni tada mogli zamisliti, jer još nisam bio pokušao, da ih zabavim svojim crtežima. Za većinu je na tome i ostalo; ali poglavica skupine bio je dalekovidniji. Jedini je on bez sumnje shvatio značaj pisanja. Pa mi je zatražio jedan blok za bilješke i sad smo podjednako opremljeni, kad radimo skupa. On mi ne saopćava riječima obavještenja, koja

od njega tražim, nego mi riše vijugave crte i pokazuje mi ih, kao da treba da čitam njegov odgovor. On je donekle sâm nasjedao svojoj komediji; svaki put, kad mu ruka završi jednu crtu, zabrinuto je promatra, kao da iz nje treba da izbije značenje, pa mu se na licu vidi razočaranje. Ali on to ne će da prizna; pa smo se prešutno sporazumjeli, da njegovo črčkanje ima neki smisao i ja se pretvaram da ga odgonetam; usmeni komentar slijedi gotovo odmah poslije toga, te se tako oslobađam potrebe da tražim nužna objašnjenja.

I jedva je on sakupio sav svoj narod, izvuče iz jedne brente papir pokriven grbavim crtama, koje je tobože čitao i tražio u njima, s izvještačenim oklijevanjem, spisak predmeta, koje sam ja morao dati za uzvrat za ponuđene poklone: ovome, za luk i strelice, mač za klanje! onome, bisere! za ogrlice... I ta je komedija trajala puna dva sata. Sto li je to on očekivao? Da sam sebe prevari, možda; ali prije će biti da zapanji svoje drugove, da ih uvjeri, kako se roba zamjenjuje njegovim posredovanjem, kako je uspio napraviti savez s bijelcem i kako on sudjeluje u njegovim tajnama. Nama se žurilo da odemo što prije, pošto je bilo jasno, da će najopasniji trenutak nastupiti kad sve te divote, koje sam ja donio, prijeđu u druge ruke. A ni meni nije bilo stalo, da produbljujem taj slučaj, i pođosmo na put, opet predvođeni Indijancima.

Budući da se tako taj boravak izjalovio, mistifikacija, kojoj sam ja nesvjesno bio podlegao, bijaše stvorila razdražljivu atmosferu; k tome, moja mazga je dobila žvalje i gubica ju je boljela. Koračala je uznemireno ili bi naglo stala; prepirali smo se. Nisam ni opazio, nađoh se odjednom sâm u šikari, pošto sam izgubio pravac.

Što da radim? Kao što pričaju u knjigama, da uzbunim glavninu skupine metkom iz puške. Sjašem s mazge, opalim. Kod drugog pucnja, učini mi se da odgovaraju. Opalim i treći put, ali mi on uplaši mazgu; pođe kasom i zaustavi se na izvjesnoj udaljenosti.

Metodično se oslobodih oružja i fotografskog aparata, sve položih uz jedno drvo, razgledavši, kako je ovo smješteno. Potrčim onda da uhvatim mazgu, koju nazreh mirno raspoloženu. Dopusti mi da joj se približim i pobježe u trenutku, kad sam htio da je uhvatim za uzdu, ponavlja tu igru nekoliko puta i odvede me daleko. U očajanju skočih i dohvatih joj se repa. Iznenađena tim nenaviklim postupkom, odreče se daljeg bježanja. Uzjašem je i pođoh da pokupim svoje stvari. Toliko smo se vrtjeli, da ih ne mogoh naći.

Utučen zbog tog gubitka, pokušah onda da stignem skupinu. Ni mazga ni

ja ne znadosmo, kuda je otišla. Čas bih se odlučio za jedan pravac, kojim bi ona pošla opirući se; čas bih joj opustio uzdu o vrat i ona bi se stala vrtjeti u krugu. Sunce se na horizontu spuštalo, bio sam bez oružja i cijelo sam vrijeme čekao, da me zaspe oblak strelica. Možda ja nisam bio prvi, koji je prodro u tu neprijateljski raspoloženu oblast, ali se moji prethodnici nisu iz nje vratili, a, ostavljajući mene po strani, moja je mazga predstavljala vrlo željeni plijen za ljude, koji nemaju bogzna što metnuti u usta. Dok su me mučile takve mračne misli, iščekivao sam čas, kad će sunce zaći, jer sam naumio upaliti šikaru, budući da sam bar šibice imao kod sebe. Malo prije nego što sam se na to odlučio, začujem glasove: dvojica Nambikwara su se vratila natrag, čim su primijetili da mene nema, i tražili su mi trag sve od podneva; za njih je bila dječja igra pronaći moje stvari. Kad je pala noć, odvedoše me u logor, gdje me je skupina čekala.

Još uzbuđen od te smiješne neprilike, loše sam spavao i razbijao sam nesanicu podsjećajući se prizora prilikom razmjene. Pismenost se dakle pojavila među Nambikwarama; ali nikako, što bi se moglo pomisliti, u obliku napornog učenja. Simbol je pismenosti bio usvojen, dok je njena stvarna vrijednost ostala nepoznata. Pa i to više u sociološkom nego u intelektualnom pogledu. Nije se radilo o tome da se upozna, upamti ili shvati, nego da se pojača ugled i autoritet jednog pojedinca — ili jedne društvene funkcije — na račun drugih. Urođenik, koji se nalazio još u kamenom dobu bijaše naslutio, kako veliko sredstvo sporazumijevanja, kad već ne može da shvati, može barem poslužiti za druge ciljeve. Konačno, kroz tisućljeća pa i dandanas, u velikom dijelu svijeta pismenost postoji kao institucija u društvima, kojih članovi u velikoj većini ne umiju da se njome služe. Sela, u kojima sam boravio po bregovima Chittagonga u istočnom Pakistanu, nastanjena su nepismenim ljudima; ali je svako od njih imalo »ćatu«, koji je obavljao poslove pojedinaca i kolektiva.

Svi su poznavali pismo i koristili su se njime u slučaju potrebe, ali vanjski kao sa nekim stranim posrednikom s kojim oni saobraćaju usmenim metodama. A »ćata« je rijetko kada činovnik ili službenik skupine: njegovo je znanje povezano s moći tako i toliko, da su u istom pojedincu često spojene funkcije pisara i lihvara; nikako samo zato, što mu je potrebno znati čitati i pisati da bi vodio svoj posao; već što on tako može, iz dva »naslova«, biti onaj, koji je »nadmoćan« nad drugima.

Čudna je stvar ta pismenost. Moglo bi se učiniti, da njezina pojava nije mogla, a da ne izazove duboke promjene u uvjetima čovječjeg opstanka; i da

su ti preobražaji morali biti u prvom redu intelektualne prirode. Pomoću pismenosti se uvelike povećava sposobnost ljudi da zadrže ono što saznaju. Mogla bi se ona vrlo lako shvatiti kao vještačko pamćenje, koje bi pri njezinu razvitku morala pratiti bolja svijest o prošlosti, što znači veću sposobnost da se organizira sadašnjost i budućnost. Pošto smo odbacili sva mjerila po kojima treba razlikovati barbarstvo od civilizacije, htjeli bismo zadržati bar ovo: narodi, pismeni ili nepismeni, jedni sposobni da gomilaju ranija dostignuća i koji sve brže i brže napreduju ka cilju koji su sebi postavili, dok drugi, nesposobni da se služe prošlošću daljom od granice, koju može da postavi pojedinačno pamćenje, mogu ostati robovi kolebljive povijesti, kojoj se nikad ne zna za porijeklo i nikad nemaju trajne svijesti o nekom projektu.

Pa ipak, ništa od onoga što znamo o pismenosti i njenoj ulozi u razvoju ne opravdava takvo shvatanje. Jedna od najplodnijih faza povijesti čovječanstva pada u vrijeme pojave neolita: zaslužna za razvoj poljoprivrede, za pripitomljavanje životinja i za druge vještine. Da bi se to postiglo, trebalo je da u toku mnogih tisućljeća male ljudske zajednice promatraju, isprobavaju i prenose plodove svoga iskustva. Ta se golema poduzimljivost odvijala strogo pravilno i s postojanom upornošću, što je s uspjehom posvjedočeno, dok je pismenost bila još nepoznata. Ako se ova pojavila negdje između 4. i 3. tisućljeća prije naše ere, u njoj treba gledati već davnašnji posljedak (i bez sumnje posredan) neolitske revolucije, ali nikako njezin uvjet. S kojim je velikim izumom ona vezana? Na tehničkom polju može se navesti jedino arhitektura. Ali arhitektura Egipćana ili Sumerana nije bila savršenija od radova nekih Amerikanaca, koji nisu poznavali pisma u doba Otkrića. Obratno, otkako je pronađeno pismo do rođenja suvremene nauke, zapadni svijet je živio nekih 5 000 godina, u toku kojih se njihovo znanje više kolebalo nego što se bogatilo. Cesto je bilo zapaženo, da između načina života jednog grčkog ili rimskog građanina i jednog evropskog buržuja 18. vijeka nije bilo velike razlike. U neolitiku je čovječanstvo načinilo džinovske korake bez pomoći pismenosti; s njom su historijske civilizacije Zapada dugo vremena stagnirale. Nema sumnje da se bez pismenosti ne bi moglo ni zamisliti cvjetanje nauka 19. i 20. vijeka. Ali taj nužni uvjet izvjesno nije dovoljan da se ono objasni.

Ako hoćemo dovesti u međusobnu zavisnost pojavu pismenosti s nekim karakterističnim crtama civilizacije, treba tragati u drugom pravcu. Jedina pojava, koja ju je vjerno pratila, jeste osnivanje gradova i imperija, to će reći uklapanje u jedan politički sistem znatnog broja pojedinca i njihova

hijerarhizacija na kaste i klase. Takva je, u svakom slučaju, tipična evolucija, koju vidimo od Egipta do Kine od časa, kad se pismo pojavilo: čini se, da je ono olakšalo izrabljivanje ljudi prije nego što su se prosvjetili. Ta eksploatacija, koja je omogućila da se okupe tisuće radnika i prisile na radove, koji su ih iscrpljivali, objašnjava bolje kako je nastala arhitektura nego neposredan odnos malo prije uočen. Ako je moja hipoteza točna, treba prihvatiti stav, da je primarna funkcija saobraćaja pomoću pisma u tome, da olakša porobljavanje. Upotreba pisma za nezainteresirane ciljeve, da bi se iz njega mogla izvući intelektualna i estetska zadovoljstva, je njegova sekundarna posljedica, čak i kad se najčešće ne svodi na sredstvo da se pojača, opravda ili prikri je ona druga.

Postoje međutim i iznimke u tom pravilu: urođenička Afrika imala je imperije, u kojima je bilo okupljeno mnogo stotina tisuća podanika; u pretkolumbovskoj Americi carstvo Inka ih je okupilo i na milijune. Ali su se na oba kontinenta ti pokušaji pokazali kratkotrajni. Zna se, da je carstvo Inka uspostavljeno negdje oko 12. stoljeća; Pizarrevi vojnici ne bi zaista tako lako njime ovladali, da ga nisu, tri vijeka kasnije, zatekli u punom rasulu. Ma kako da nam je slabo poznata povijest stare Afrike, naslućujemo slično stanje: velike su se političke formacije rađale i nestajale u razmaku od nekoliko decenija. Moglo bi dakle biti, da ovi primjeri potvrđuju hipotezu, mjesto da joj protivrječe. Ako pismenost nije bila dovoljna da se učvrste stečena znanja, možda je bila neophodna, da se ojača dominacija. Pogledajmo malo bolje oko sebe: sistematsko nastojanje evropskih država da se zavede obavezno školovanje, koje se razvija tokom 19. stoljeća, ide ukorak s proširenjem vojne obaveze i proletarizacije. Borba protiv nepismenosti stapa se tako s pojačanjem kontrole građana od strane vlasti. Jer svi treba da znaju čitati, da bi vlast mogla reći: nitko nema potrebe da ne poznaje zakon.

S nacionalnog plana, pothvat je prebačen na internacionalni plan zahvaljujući suradnji, koja je povezala mlade države — sučeljene s problemima kakvi su bili naši prije jednog ili dva vijeka — i internacionalno udruženje zajmodavca, uznemireno opasnošću, koju za njegovu stabilnost predstavljaju reakcije naroda još nedovoljno pisanom riječi naviknutih da misle po proizvoljno prilagodljivim formulama i da se potčine određenom sistemu uzdizanja. Pošto su im znanja nagomilana u bibliotekama postala pristupačna, ti su narodi podlijegali lažima, koje su štampana dokumenta širila u još većem razmjeru... Nema sumnje, kocke su bile bačene. Ali, u mom nambikwarskom selu, tvrde glave bijahu ipak mudrije. Oni koji se nisu

mogli složiti sa svojim poglavicom, pošto je pokušao da igra na kartu civilizacije (povodom moje posjete napusti ga većina njihovih ljudi), maglovito naslutiše, da pismenost i lopovluk hoće da se skupa među njih uvuku. Povukavši se još dublje u šikaru, osigurali su sebi mir. Genijalnost njihova starješine, koji je prozreo na prvi pogled pomoć, što mu je pismo moglo dati u kontroli i tako se domoći temelja institucije, iako ga nije znao upotrebiti, ipak zaslužuje, da joj se čovjek divi. U isto vrijeme, ta je epizoda privukla moju pažnju na jedan novi aspekt nambikwarskog života: hoću reći na političke odnose između pojedinaca i grupe. Uskoro ću ih moći promatrati na neposredniji način;

Dok smo se još nalazili u Utiarityu, raširi se među urođenicima epidemija gnojnog zapaljenja očiju. Ta infekcija na bazi gonokoka sve ih je bila zahvatila, izazivajući nepodnošljive bolove i sljepoću, koja je mogla biti trajna. Više dana skupina je bila potpuno nepokretna. Urođenici su se liječili nekakvom vodom u kojoj su rastopili neku koru, i to bi sipali u oči pomoću lista uvijenog u oblik roga. Bolest se proširi i na našu grupu; razbolje se najprije moja žena, koja je učestvovala u svim ranijim ekspedicijama, proučavajući djelomično materijalnu kulturu; tako ju je teško skrhala bolest, da ju je trebalo sasvim otpremiti; zatim se razbolje većina muškaraca, iz skupine i moj brazilijanski kolega. Sada se više nije moglo naprijed; glavninu ljudstva ostavih da se odmori, s našim liječnikom da mu pruži potrebnu pomoć, a ja, s dva čovjeka i nešto stoke, odoh do stanice Campos-Novos, gdje je u susjedstvu bilo zapaženo nekoliko skupina urođenika. Provedoh tamo 15 dana napola u dokolici, koju sam upotrebio za branje jedva sazrelih plodova u jednom zapuštenom voćnjaku, koji je opet postao divlji: goyava, kojih trpki ukus i zrnasto tkivo zaostaju za mirisom; i cajua, živo obojenih poput papagaja, kojih suha jezgra sadrži u svojim spužvastim ćelijama sok od koga se skupljaju usta i koji je vrlo ukusan; za obroke bilo je dovoljno otići do gaja udaljena nekoliko stotina metara, gdje je golubove-grivaše, koji uvijek vjerno čekahu moj dolazak, bilo lako ubiti. U Campos-Novosu naiđoh na dvije skupine, koje su došle sa sjevera i koje je bila privukla nada, da će od mene dobiti poklona.

Te su skupine jednako bile neprijateljski raspoložene jedna prema drugoj, kao što su bile i prema meni. Od samog početka, one su više polagale neko pravo na moje poklone, nego što su me molile da ih im dam. Prvih se dana samo jedna skupina nalazila na mjestu, u isto vrijeme kad i jedan urođenik iz Utiaritya, koji je pošao prije mene. Da li je on pokazao, da se suviše zanima

za jednu od žena svojih domaćina? Vjerujem da jest. Odnosi se gotovo smjesta pokvariše između stranaca i njihova gosta, i ovaj uobičaji dolaziti u moj šator, da traži srdačniju atmosferu; dijelio je sa mnom i obroke. To je bilo zapaženo, i jednog dana, kad je on otišao u lov, primih posjetu četvorice urođenika, koji su obrazovali neku vrstu delegacije. Prijetećim me tonom pozvaše, da pomiješam otrova u hranu moga gosta; donijeli su mi u ostalom potrebne rekvizite; četiri cjevčice povezane pamučnim koncem i napunjene nekim sivim praškom. Nađoh se u velikoj neprilici: ako kratko i jasno odbijem, izlagao sam

se neprijateljstvu skupine, čije su me sumnjive namjere ionako navodile da budem oprezan. Zato radije odlučih, da pretjerujem u svom neznanju jezika i pretvarah se, da ih nikako ne razumijem. Poslije nekoliko pokušaja, u toku kojih su neumorno ponavljali, kako je moj štićenik kakoré, vrlo nevaljao čovjek, i kako ga se treba što prije osloboditi, delegacija se povuče, pokazujući otvoreno svoje nezadovoljstvo. Obavijestih zainteresiranog, koji smjesta iščeznu; mogao sam ga vidjeti tek poslije nekoliko mjeseci, kad sam se vratio u taj kraj.

Na moju sreću, druga skupina stiže sutradan i urođenici nađoše u njoj drugi predmet za svoje neprijateljstvo. Susret je bio zakazan u mom logoru, koji je bio istovremeno neutralan teren i cilj njihova pokreta. Našao sam se dakle u prvim ložama. Muškarci su sami došli; brzo se zametnu dug razgovor među poglavicama dviju skupina, koji se više sastojao iz niza naizmjeničnih monologa, u plačljivom i cmizdravom tonu, kakav dotad nikad nisam bio čuo. »Mi smo strašno srditi! Vi ste naši neprijatelji!« tužili su se jedni; na što su drugi otprilike ovako odgovarali: »Mi nismo srditi! Mi smo vaša braća! Prijatelji! Mi se možemo sporazumjeti! i t. d.« Kad se napokon završila ta izmjena optužaba i protesta, organizirao se jedan zajednički logor pored mojega. Poslije nekoliko pjesama i plesova, u toku kojih je svaka grupa procijenjivala, da je njeno izvođenje slabije u poređenju s izvođenjem protivnikovim — »Tamanaidéi pjevaju dobro! Mi pjevamo slabo!« — svađa otpoče iznova i ton se uskoro podiže. Noć još nije bila mnogo odmakla, kad se svađe izmiješane s pjevanjem pretvoriše u nepodnošljivu galamu, kojoj značenje nisam mogao dokučiti. Bilo je prijetećih kretnja pa i poneki sukob, pri čemu su drugi pomirljivo posredovali. Sve su se prijetnje svodile na pokrete, kojima su isticani seksualni dijelovi tijela. Nambikwara pokazuje svoju mržnju, kad objema rukama dohvati ud i uperi ga na protivnika. Ta kretnja prethodi napadu na osobu, na koju je nanišanio, kao da bi joj htio

otkinuti slamnu buriti ćubu, obješenu sprijeda o pojas iznad spolovila. Ovo je »sakriveno slamom« i »čovjek se bije da strgne slamu«. Taj je pothvat čisto simboličan, jer je prekrivač muškog spolovila načinjen od tako krhkog materijala i sveden na jednu malenkost, da ne može niti zaštiti niti sakriti organe. Nastoji se također dočepati luka i strelica protivnikovih i odložiti ih na stranu. U svim takvim postupcima, držanje urođenika je krajnje napeto, kao u stanju žestoke i duge srdžbe. Ove se prepirke izrode pokatkad u opći sukob; ovoga puta stišale su se pred zoru. Uvijek u istom stanju prividne srdžbe, i uz neblage kretnje, protivnici onda stadoše odmjeravati jedni druge, pipajući naušnice, pamučne narukvice, male ukrase od perja, i mrmljajući brzo izgovarane riječi: »Daj... daj ... vidi... ovo... je lijepo!« dok bi se vlasnik protivio: »To je ružno... staro... pokvareno...«

Taj pomirbeni pregled je znak da je sukob likvidiran. I doista, to je dovelo do sasvim drukčijih odnosa među skupinama: do trgovačke razmjene. A ma kako da je niska materijalna kultura kod Nambikwara, proizvodi rukotvorina svake grupe visoko su cijenjeni od drugih. Istočnjacima su potrebni grnčarija i sjemenje; Sjevernjaci smatraju, da njihovi susjedi na jugu prave ogrlice naročito dragocjene. I tako je susretu dviju skupina, kad može da se svrši na miroljubiv način, posljedica niz uzajamnih poklona; sukob ustupa mjesto trgovini.

Da pravo kažemo, teško je bilo i opaziti, da se vršila neka razmjena; onoga jutra poslije svađe, svatko se bavio svojim običnim poslom, a predmeti ili proizvodi prelazili su iz ruke u ruku, a da onaj, koji daje, ni kretnjom ne pokaže, da je u tu svrhu položio predmet, a onaj, koji prima, da obraća pažnju svom novom dobru. Tako su izmijenjeni rastresen pamuk i klupka konca; grude voska i smole; tijesto urukua; školjke, naušnice, narukvice i ogrlice; duhan i sjemenje; perje i bambusove daščice, od kojih se prave vršci za strelice; snopovi rebara od palmina lišća, bodljike od bodljikavog praseta; čitavi lonci ili komadi keramike; tikve. Ta tajanstvena cirkulacija robe potraj a čitavo pola dana, poslije čega se grupe raziđoše, i svaka opet ode svojim putem.

Nambikware se oslanjaju na velikodušnost svog partnera. Potpuno im je strana i pomisao, da hvale, diskutiraju ili da se cjenjkaju, da zahtijevaju ili vraćaju. Bio sam ponudio jednom urođeniku mač za klanje stoke kao nagradu, da mi odnese poruku do susjedne grupe. Kad se putnik vratio, propustih da mu odmah dam obećanu nagradu, misleći da će sâm po nju doći. On po toj stvari ništa nije učinio; sutradan ga nisam mogao naći; otišao je,

vrlo ljut, kako mi rekoše njegovi drugovi, i nisam ga više nikad vidio. Trebalo je da povjerim poklon jednom drugom urođeniku. Pod tim uvjetima ne iznenađuje, da, kad se razmjena svrši, jedna od grupa ode nezadovoljna svojim dijelom i gomila tjednima ili mjesecima (neprestano prebrojavajući, što je dobila i podsjećajući se što je dala) ogorčenje, koje će postajati sve agresivnije. Vrlo često ratovi i nisu imali drugog uzroka; ima naravno i drugih povoda, kao što je ubojstvo ili otmica žene, što se namjerava izvršiti i što treba osvetiti; ali kao da se jedna skupina ne smatra obaveznom da izvrši odmazdu za štetu nanesenu jednom od svojih članova. Pa ipak, zbog nesnošljivosti, koja vlada među grupama, takvi se povodi rado koriste, naročito ako se dotična skupina smatra jačom. Namjeru saopćava jedan ratnik, koji iznosi optužbu u istom tonu i u istom stilu, kao kad se stanu prepirati pri susretu: »Hej vi! Dođite amo! Hajte! Ljut sam! Vrlo ljut! Strelice! Velike strelice! «

Nakindžureni naročitim ukrasima: slamne buriti ćube isprugane crveno, s kacigama od jaguarove kože, muškarci se sakupe pod vodstvom poglavice i plešu. Treba da se obavi obred s ciljem, da se predvidi subina; poglavica, ili vrač, u grupama gdje ga ima, sakrije jednu streljcu u neki žbun. šikare. Strelicu traže sutradan. Ako je okrvavljena, odluka o ratu je pala, inače, od rata se odustaje. Mnogi pohodi tako započeti završavaju se poslije nekoliko kilometara hoda. Uzbuđenje i oduševljenje splasnu, i vojska se vrati otkud je i došla. Ali poneki se tjeraju dokraja i mogu da se krvavo svrše. Nambikware napadaju u zoru i razmjeste zasjede po cijeloj šikari. Znak za napad se prenosi od jednog do drugog zviždaljkom, koju urođenici nose obješenu o vrat. Taj instrument, sastavljen od dvije bambusove cijevi vezane pamučnim koncem, proizvodi po prilici krik zrikavca, pa iz tog razloga bez sumnje i nosi ime toga kukca. Ratne strelice su iste kao i strelice, koje redovno upotrebljavaju u lovu na krupne životinje; ali im se kopljasti vrh isiječe kao zubac pile. Strelice otrovane curareom nikad se ne upotrebljavaju. Ranjenik bi je izvukao prije nego što bi se otrov mogao razići po tijelu.

XXIX - LJUDI, ŽENE, POGLAVICE

S onu stranu Campos-Novosa, stanica Vilhena — na najvišoj točki visoravni — sastojala se 1938. od nekoliko koliba usred jedne krčevine duge i široke po nekoliko stotina metara, obilježavajući mjesto, gdje je (po zamisli konstruktora) trebalo podići Chicago Mato-Grossa. Čini mi se, da se tamo sad

nalazi vojni aerodrom; u moje vrijeme, stanovništvo je bilo svedeno na dvije porodice, koje su bile već osam godina lišene svakog snabdijevanja i koje su, kako sam već ispričao, mogle da se održe u biološkoj ravnoteži pomoću jednog stada srna, od koga su štedljivo živjele.

Tu sam naišao na dvije nove skupine, od kojih je jedna imala 18 osoba, koje su govorile dijalektom srodnim dijalektu, koji sam počeo razumijevati, dok je druga, sa 34 člana, upotrebljavala jedan meni nepoznat govor; zbog toga mi nije bilo moguće da odredim, kakvi su ti ljudi. Svakoj je na čelu bio poglavica, s atributima čisto svjetovnim, čini se, u prvom slučaju; ali poglavica brojnije skupine uskoro se otkrio kao neka vrsta vrača. Njegova se grupa nazivala Sabané; drugi su se zvali Tarundé.

Osim po jeziku, ni po čem se drugom nisu mogli raspoznavati: urođenici su bili jednaki po spoljašnosti i po kulturi. To je već bio slučaj u Campos-Novosu; ali umjesto da ispoIjavaju međusobno neprijateljska raspoloženja, dvije skupine u Vilheni živjele su u prijateljskim odnosima. Iako su im logorske vatre bile odvojene, one su zajedno putovale, logorovale su jedna pored druge i kao da su sjedinile svoj udes. Čudan savez, ako se uzme u obzir da urođenici nisu govorili istim jezikom i da njihove poglavice nisu mogle održavati vezu osim uz pomoć dvije ili tri osobe iz svake grupe, koje su služile kao tumači.

Mora da su se nedavno udružili. Objasnio sara, kako su između 1907. i 1930., epidemije, izazvane dolaskom bijelaca, decimirale Indijance. Prema tome, mnoge skupine mora da su se svele na tako mali broj, da im je postalo nemoguće i dalje živjeti odvojeno. U Campos-Novosu sam promatrao unutrašnje antagonizme nambikwarskog društva, vidio sam na djelu dezorganizatorske snage. U Vilheni, naprotiv, prisustvovao sam pokušajima rekonstrukcije. Jer nije bilo nikakve sumnje, da su urođenici, sa kojima sam logorovao, bili izradili plan. Svi odrasli muškarci jedne skupine nazivali su žene druge skupine »sestrama«, a ove su nazivale »braćom« muškarce, koji su zauzimali jednak položaj. Sto se tiče muškaraca iz obiju skupina, oni su jedni druge oslovljavali svaki na svom jeziku izrazom, koji znači rođak ukrštenog tipa i odgovara srodstvu, koje bismo mi izrazili riječju »zet«. Kad se uzmu u obzir pravila o sklapanju brakova, takvi nazivi imaju za posljedicu, da se sva djeca jedne skupine stavljaju u položaj »potencijalnih supružnika« djece druge skupine i obratno. Tako da će se, pomoću tih međusobnih bračnih veza, obje skupine stopiti već od naredne generacije.

Bilo je još smetnji na putu ostvarenja toga velikog pothvata. Jedna treća

skupina, neprijateljski raspoložena prema Tarundéima, lunjala je po okolici; u izvjesne dane mogle su se zapaziti njezine logorske vatre i ljudi se bili spremni za svaku mogućnost. Kako sam pomalo razumijevao dijalekt tarundejski ali ne i sabaneski, bio sam bliži prvoj grupi; druga, s kojom nisam mogao saobraćati, pokazivala je prema meni manje povjerenje. Nemam dakle prava da iznosim njezino gledište. U svakom slučaju, Tarundéi nisu bili sigurni, da će im se njihovi prijatelji pokazati kao saveznici bez neke zadnje misli. Bojali su se treće grupe, pa se ni oni kao ni Sabanéjci ne odlučiše da naglo promijene logor.

Do koje je točke njihov strah bio opravdan, čudan je slučaj brzo pokazao. Jednoga dana, kad su muškarci bili otišli u lov, sabanejski poglavica nije se vratio u uobičajeno vrijeme. Nitko ga nije vidio cijelog dana. Noć pade i oko 9 ili 10 sati zaprepaštenje je zavladalo u logoru, naročito na ognjištu iščezlog, gdje su unaprijed oplakivali pogibiju muža i oca. U taj čas odlučih, da uz pratnju nekolicine urođenika obiđem malo unaokolo. Nije nam trebalo hodati više od dvjesto metara da pronađemo našeg čovjeka, kako čuči na tlu i cvokoće u mraku; bio je potpuno gô; to jest lišen ogrlica, narukvica, naušnica i pojasa, i na svjetlosti moje džepne svjetiljke mogosmo sagledati njegov tragični izraz i iskrivljene crte lica. Bez teškoća je pustio, da ga podržavamo ispod ruku sve do logora, gdje sjede nijem i držanja utučena, koje se svih duboko dojmilo.

Zabrinuti slušaoci jedva su iz njega izvukli pojedinosti 0 događaju. Objasnio je, kako ga je bacio grom, koji Nambikware zovu *amon*, (oluja — prethodnica kišne sezone — izbila je istog dana); ovaj ga je podigao u zrak do točke, koju on pokaza, udaljene 25 kilometara od logora (Rio Ananaz), strgnuo je s njega sve ukrase, a onda ga opet vratio istim putem i spustio na mjestu, gdje smo ga našli. Svi se uspavaše razgovarajući o događaju, a sutra ujutro, sabanejskom poglavici ne samo da se povratilo redovno dobro raspoloženje, već je pronašao sve svoje ukrase, čemu se nitko nije čudio i o čemu on nije dao nikakvo objašnjenje. Idućih su dana Tarundéi počeli širiti sasvim drukčiju verziju događaja. Govorili su kako je poglavica, pod okriljem svojih odnosa s onim svijetom, bio stupio u pregovore sa skupinom Indijanaca, koja je logorovala u susjedstvu. Ta se nagađanja uostalom nisu dalje razvijala, i službena verzija o događaju bila je javno prihvaćena. Ipak se u privatnim razgovorima dalo naslutiti, da je tarundejski poglavica zabrinut. Kako su nas obje grupe uskoro napustile, nikad ne saznah, kako se svršila ta pripovijest.

Taj incident, povezan s ranijim zapažanjima, navede me da razmišljam o prirodi nambikwarskih skupina i o političkom utjecaju, koji njihove poglavice mogu vršiti na svoje ljude. Ako se pokaže, da poglavica suviše zahtijeva, ako traži za sebe prevelik broj žena, ili je nesposoban da nađe valjano rješenje problemu snabdijevanja u periodu nestašice, nezadovoljstvo će izbiti. Pojedinci, ili i cijele obitelji, odvojit će se od grupe i pridružit će se drugoj skupini, koja uživa bolji glas. Može se desiti, da ta skupina ima obilatiju ishranu zahvaljujući otkriću novih lovišta ili predjela za pabiračenje; ili da se obogatila ukrasima i instrumentima trgovačkom razmjenom sa susjednim grupama, ili je čak postala snažnija poslije nekog pobjedonosnog pohoda. Doći će dan, kad će se poglavica naći na čelu suviše smanjene grupe, da bi mogao odoljeti svakodnevnim poteškoćama i zaštititi svoje žene protiv prohtjeva stranaca. U tom mu slučaju ne preostaje drugo, nego da se odrekne rukovodstva i da se s preostalim drugovima priključi nekom sretnijem odredu. Vidi se dakle, da je nambikwarska društvena struktura u nekom fluidnom stanju. Skupina se obrazuje i raspada, ona raste i iščezava. U razmaku od nekoliko mjeseci, njihov broj i raspored ne mogu se katkad prepoznati. Političke spletke unutar iste skupine i sukobi između skupina nameću ritam tih promjena, a veličina i opadanje pojedinaca i grupa smjenjuju se na način, koji često iznenađuje.

Na kojim se temeljima onda vrši raspodjela na skupine? S ekonomskog stanovišta, siromaštvo prirodnih izvora i veliko prostranstvo potrebno da ishrani čovjeka u nomadskom periodu, čini gotovo neizbježnim podjelu na male grupe. Problem nije u tome da znamo zašto se ta podjela vrši, već kako se vrši. U početnoj grupi, ima ljudi, koji su priznati kao poglavice: oni onda sačinjavaju jezgro, oko kojeg se okupljaju skupine. Jačina skupine, njen više-manje stabilan karakter za izvjesno vrijeme su funkcije sposobnosti svakog takvog poglavice, da sačuva svoj ugled i ojača svoj položaj. Politička moć ne pokazuje se kao rezultat potrebâ jednog kolektiva; grupa sama setu pribavlja svoja obilježja: oblik, obim, pa i samo porijeklo potencijalnog poglavice, koje je postojalo prije nje.

Dobro sam poznavao dvojicu takvih poglavica: onoga iz Utiaritya, čija se skupina zvala Wakletoçu; i tarundejskog poglavicu. Prvi je bio vanredno inteligentan, svjestan svojih odgovornosti, aktivan i domišljat. Znao se unaprijed spremiti da dočeka posljedice jedne nove situacije: utvrđivao je pravac puta naročito podesan za moje potrebe; opisivao bi ga, kad bi ustrebalo, crtajući u pijesku geografsku kartu. Kad smo stigli u njegovo selo,

zatekli smo kolje, za koje ćemo privezati stoku, koje je nekoliko kulučara, poslatih unaprijed, po njegovoj naredbi pobolo, a da to od njega nisam ni tražio.

On je dragocjen Informator, koji razumije probleme, proniče poteškoće i zanima se za rad; ali ga njegove funkcije potpuno zaokupljaju, on nestaje po cijele dane u lovu, u izviđanju ili da provjeri u kakvom su stanju stabla sa zrnima ili sa zrelim plodovima. S druge strane, njegove ga žene izazivaju često na ljubavne igre, u koje se on rado upušta.

Općenito uzeto, njegovo držanje odaje logičnost, povezanost njegovih nakana, što je vrlo izniman slučaj kod Nambikwara, koji su često nestalni i ćudljivi. Usprkos nestalnim životnim uvjetima i s upravo smiješnim sredstvima, on je organizator od vrijednosti: jedini odgovoran za sudbinu svoje grupe, koju on znalački vodi, mada s nešto spekulativnog duha.

Tarundejski poglavica, star kao i njegov kolega otprilike trideset godina, bio je isto toliko inteligentan kao i on, ali na drugi način. Wakletoçuski poglavica mi se učinio kao lukava ličnost puna sposobnosti, koja stalno smišlja neku političku kombinaciju. Tarundejac nije čovjek od akcije: više je kontemplativan, obdaren zavodljivim i pjesničkim duhom i vrlo osjetljiv. Bio je svjestan opadanja svoga naroda i to je uvjerenje prožimalo njegove melankolične izjave: »Nekad sam i ja to isto radio; sada je svršeno s tim ... « — reče on, podsjećajući se na sretnije dane, kad je njegova grupa, koja još ni izdaleka nije bila svedena na nekoliko pojedinaca nesposobnih da održe običaje, brojila nekoliko stotina vjernih sudionika u svim oblicima tradicije nambikwarske kulture. Njegova znatiželjnost za naše običaje i za običaje, koje sam ja mogao promatrati kod ostalih plemena, nije ništa zaostala za mojom. Uz njega etnografski rad nikad nije jednostran: on ga shvaća kao razmjenu obavještenja, i dobro su mu došla sva obavještenja, koja sam mu ja davao. Cak često traži od mene — i vrlo ih brižljivo čuva — crteže, koji predstavljaju nakit od perja, perike, oružje, onakve kakve sam vidio kod susjednih ili udaljenijih plemena. Da li je on gajio nadu, da će upotpuniti i usavršiti, zahvaljujući tim mojim obavještenjima, materijalnu i intelektualnu opremu svoje grupe? To je moguće, iako ga njegov sanjalački temperament nije gonio da to ostvari. Ipak, kad sam ga jednog dana ispitivao o frulama iz Pana, da bih provjerio struju rasprostiranja iz tog instrumenta, odgovori da takvog nikada nije vidio, ali da bi volio imati njegov crtež. Upravljajući se po mojoj skici, uspio je izraditi jedan grub instrumenat, ali koji se mogao upotrebiti.

Izuzetne sposobnosti, koje su pokazivale te dvije poglavice bile su uvjet njihova izbora.

Kod Nambikwara politička vlast nije nasljedna. Kad poglavica ostari, razboli se i osjeti se nesposobnim da i dalje vrši svoje teške dužnosti, on sâm odabere svog nasljednika: »Ovaj će biti poglavica... « Međutim, ta autorska vlast više je prividna nego stvarna. Vidjet ćemo kasnije, koliko je slab poglavičin autoritet, pa u tom slučaju kao i u svakom drugom, konačno, odluka kao da se donosi poslije ispitivanja javnog mišljenja: označenog nasljednika isto tako podupire većina. Ali izbor novog poglavice nije određen samo željama i isključivošću grupe; on mora također da odgovara planovima zainteresiranog. Nije rijetko, da ponuda vlasti naiđe na vatren otpor: »Ja ne ću da budem poglavica.« U tom slučaju treba provesti novi izbor. I doista, vlast kao da nije predmet velikog suparništva, i poglavice koje sam ja poznavao više su se žalile na težak teret i mnoge odgovornosti, nego što su se njome ponosile. Koje su onda prednosti poglavičine i koje su mu obaveze?

Kada je, negdje oko 1560., Montaigne susreo u Rouenu tri brazilijanska Indijanca, koje je bio doveo jedan moreplovac, upita on jednoga od njih, kakve su prednosti poglavice (on je bio rekao »kralja«) njegove zemlje; a urođenik, i sâm poglavica, odgovori, da je to pravo ići prvi u borbu. Montaigne je ispričao to u jednom slavnom poglavlju svog djela Essais diveći se toj ponosnoj definiciji. Ali je za mene bio još veći povod čuđenju i divljenju, kad sam dobio, četiri stoljeća kasnije, točno isti odgovor. Civilizirane se zemlje ne mogu pohvaliti takvom postojanošću u svojoj političkoj filozofiji! Ma kako da zadivljava, ta je formula još manje značajna od imena, kojim se zove poglavica na nambikwarskom jeziku. *Uilikandé* treba da znači »onaj koji sjedinjuje«. Ta nas etimologija navodi na to, da je urođenički duh svjestan te pojave, na koju sam već upozorio, to jest, da poglavica ispada kao uzrok želje grupe da se konstituira kao grupa, a ne kao učinak potrebe jednog centralnog autoriteta, koju osjeća jedna već konstituirana grupa.

Osobni ugled i sposobnost da ulije povjerenje su temelj vlasti u nambikwarskom društvu. Oboje je neophodno potrebno onome, koji će postati vođa tog pustolovnog pothvata: nomadskog života u suhoj sezoni. Kroz šest ili sedam mjeseci, poglavica će biti potpuno odgovoran za pravac kretanja skupine. On organizira polazak u lutajući život, bira pravac puta, utvrđuje konačišta i trajanje zadržavanja. On donosi odluku da se ide u lov, u ribarenje, o pobiranju i prikupljanju, i utvrđuje politiku skupine prema

susjednim grupama. Kad je poglavica skupine u isto vrijeme i poglavar sela (ako damo imenu selo ograničeno značenje polustalnog smještaja za sezonu kiša), njegove se obaveze još više proširuju. On određuje vrijeme i mjesto sjedilačkog života; on upravlja vrtlarstvom i bira kulture; općenitije, on vrši podjelu rada prema sezonskim potrebama i mogućnostima.

Treba odmah naglasiti, da poglavica u svojim mnogostrukim zadacima nema podrške ni u jasno određenoj vlasti ni u javno priznatom autoritetu. Pristanak je korijen njegove vlasti, a isto se tako pristankom utvrđuje njegova legitimnost. Prijekorno držanje (s urođeničkog gledišta, razumije se) ili pokazivanje zle volje od strane jednog ili dvojice nezadovoljnika, može dovesti u pitanje izvršenje poglavičinog plana i blagostanje malog kolektiva. U takvim slučajevima međutim poglavica ne raspolaže nikakvom prinudnom moći. On se može osloboditi nepoćudnih elemenata samo utoliko, ukoliko je sposoban, da za svoje mišljenje pridobije sve ostale. Treba mu dakle da pokaže vještinu, koju treba da ima političar, kad hoće da zadrži nestalnu većinu, više nego onu, koju ima svemoćni gospodar. Nije čak dovoljno ni da održi grupu na okupu. Iako skupina praktično živi odvojeno za vrijeme nomadskog perioda, ona ne zaboravlja da postoje susjedne grupe. Nije dovoljno da poglavica dobro radi; on mora nastojati — a njegova grupa u tome računa na njega — da radi bolje od drugih.

Kako poglavica obavlja svoje obaveze? Prvo i glavno sredstvo moći sastoji se u njegovoj širokogrudnosti. Velikodušnost je bitna osobina vlasti kod većine primitivnih naroda a u prvom redu u Americi; ona igra određenu ulogu čak i u onim elementarnim kulturama, u kojima se sva dobra svode na grubo izrađene predmete. Iako se čini, da poglavica ne uživa povlašten položaj u materijalnom pogledu, on mora imati pod rukom viškove hrane, alata, oružja i nakita, koji ma kako bili neznatni, radi toga ne gube nimalo od svoje velike vrijednosti zbog općeg siromaštva. Kad pojedinac, obitelj ili cijela skupina zaželi ili zatreba nešto, obraćaju se poglavici da ih zadovolji. Tako je velikodušnost bitna osobina, koju očekuju od novog poglavice. To je struna, u koju se neprestano udara, i čiji skladan ili neskladan zvuk određuje vrijednost pristanka. Ne može se ni sumnjati, da u tom pogledu sposobnosti poglavice nisu dokraja izrabljivane. Poglavice skupina su bili moji najbolji obavještači, i svjestan njihova teškog položaja, volio sam da ih dobro nagrađujem, ali sam rijetko kad vidio da su se moji pokloni zadržali u njihovim rukama duže od nekoliko dana. Svaki put, kad bih se opraštao od jedne skupine poslije nekoliko tjedana zajedničkog života, urođenici su već

imali dovoljno vremena da postanu sretni posjednici sjekira, noževa, bisera i t. d. Ali po općem pravilu, poglavica se nalazio na istom stupnju siromaštva kao u času moga dolaska. Sve što je dobio (a što je bilo znatno iznad prosjeka namijenjenog svakom od njih), bilo mu je već izmamljeno. Ta kolektivna pohlepa dovodi često poglavicu do neke vrste očajanja. Odbijanje da pokloni zauzima onda gotovo isto mjesto, u toj primitivnoj demokraciji, kao pitanje povjerenja u suvremenom parlamentu. Kad poglavici prekipi, pa kaže: »Gotovo je s davanjem! Gotovo je s velikodušnošću! Neka netko drugi bude velikodušan mjesto mene!«, onda zaista mora biti siguran u svoju moć, jer njegova vladavina prevaljuje najtežu krizu.

Domišljatost je intelektualni oblik velikodušnosti. Dobar će poglavar pružiti dokaza o inicijativi i spretnosti. On sprema otrov za strelice. On isto tako izrađuje loptu od divljeg kaučuka, koja se upotrebljava u igrama, kojima se odaju kad se pruži prilika. Poglavica mora biti dobar pjevač i dobar plesač, veseo šaljivdžija uvijek spreman da razonodi i razbije čamotinju svakodnevnog života. Te funkcije mogu lako odvesti u šamanizam, a neke su poglavice isto tako ranarnici i vrači.

Međutim, mistične brige kod Nambikwara ostaju uvijek u zadnjem planu, pa kad se pojave, magičke sposobnosti svode se na sekundarnu ulogu rukovodilačkih atributa. Češće su svjetovna i duhovna vlast podijeljene između dvije osobe. U tom pogledu Nambikware se razlikuju od svojih sjeverozapadnih susjeda Tupi-Kawahiba, kod kojih je poglavica u isto vrijeme šaman, koji dobiva proročanske snove, priviđenja, pada u trans, i udvostručava se.

Mada su upravljene pozitivnim pravcem, spretnosti i domišljatosti nambikwarskog poglavice treba se ipak diviti. On mora da u tančine poznaje teritorij, po kome se kreću njegova grupa i susjedne grupe, da je vješt lovištima i gajevima divljih voćaka, znati u koje je vrijeme tamo najbolje ići, i stvoriti sebi bar približnu sliku pravca kretanja susjednih skupina: prijateljskih ili neprijateljskih. On neprestano ide u izviđanja ili istraživanja, pa se čini više da lebdi oko svoje skupine nego da je vodi.

Osim dva ili tri čovjeka bez stvarnog autoriteta, ali koji su spremni da mu za nagradu pomognu, pasivnost skupine je u čudnom kontrastu s dinamizmom njezina prvaka. Kao da skupina, pošto je ustupila neke prednosti svom poglavici, očekuje od njega da neprestano bdi nad njenim interesima i nad njenom sigurnošću.

Taj stav odlično ilustrira već ispričana epizoda o putovanju, za vrijeme

koga su, pošto smo bili zalutali s nedovoljnim zalihama, urođenici polijegali mjesto da odu u lov, prepuštajući poglavici i njegovim ženama brigu da se snađe u tom nezgodnom položaju.

Već sam nekoliko puta spominjao poglavičine žene. Poligamija je praktično njegov privilegij, predstavlja moralnu i osjećajnu naknadu za njegove teške obaveze, a u isto mu vrijeme pruža mogućnost da ih ispuni. Osim rijetkih iznimaka, poglavica i vrač jedino (pa i onda, kad te funkcije obavljaju dva čovjeka) mogu imati više žena. Ali ovdje se radi o dosta specijalnom tipu poligamije. Mjesto mnogostrukog braka u pravom smislu riječi, više je to monogamski brak, kome se dodaju veze različite prirode. Prva žena igra običnu ulogu monogamske žene u redovnim brakovima. Ona je podložna podjeli rada na spolnoj osnovi, vodi brigu o djeci, kuha i prikuplja divlje plodove. Kasnije veze priznate su kao bračne, ali ipak spadaju u drugu vrstu. Naknadne žene pripadaju mlađoj generaciji. Prva ih žena naziva »kćerkama« ili »nećakinjama«. Pri tome one ne podliježu propisima o podjeli rada na seksualnoj bazi, već ravnodušno učestvuju u muškim i ženskim poslovima. U logoru one zanemaruju kućne poslove i ljenčare, čas igrajući se s djecom, koja zapravo pripadaju njihovoj generaciji, čas se maze oko muža, dok prva žena posluje oko ognjišta i kuhinje. Ali kad poglavica odlazi u lov ili istraživanje, ili po nekom drugom muškom poslu, njegove ga druge žene prate i pružaju mu fizičku i moralnu podršku. Te djevojke momačkog držanja, izabrane među najljepšim i najzdravijim u grupi, više su poglavičine ljubavnice nego supruge. On s njima živi na temelju ljubavnog drugarstva, koje napadno odudara od bračne atmosfere prve veze.

Dok se muškarci i žene ne kupaju u isto vrijeme, vidi se ponekiput, kako se muž i njegove ostale žene kupaju skupa, što daje povoda da se one u vodi žestoko tuku, da jedna drugoj podvaljuje i da se na bezbroj načina šale. Uvečer, on se s njima igra, bilo ljubavnički — valjajući se u pijesku zagrljeni udvoje, utroje pa i učetvero — bilo na djetinjski način: na primjer wakletoçujski poglavica i njegove dvije mlađe žene, izvale se na leđa tako, da na zemlji ocrtavaju trokratku zvijezdu, dižu u zrak noge i uzajamno se udaraju cabanima u pravilnom ritmu.

Tako se poligamijska veza predstavlja kao nadopuna monogamskom braku množinskim oblikom ljubavničkog drugarstva, i u isto vrijeme kao obilježje rukovodstva dato zbog funkcionalne vrijednosti, koliko sa stanovišta psihološkog, toliko i sa stanovišta ekonomskog. Žene se obično vrlo dobro

slažu, i mada se čini, da je sudbina prve žene katkad nezahvalna — koja radi, dok pored sebe sluša kako se grohotom smiju njen muž i njegove male ljubavnice i prisustvuje njihovim najnježnijim izljevima — ona nikad ne pokazuje da je ogorčena. Ova podjela uloga nije doduše ni neizmjenjiva niti je se strogo pridržava, i katkad, iako rjeđe, muž će se igrati i s prvom ženom; ona ni na koji način nije isključena iz veselog života. K tome, njezino manje učešće u odnosima ljubavničkog drugarstva nadoknađuje se većim poštovanjem i izvjesnim autoritetom nad njenim mladim drugaricama.

Ovaj sistem povlači ozbiljne posljedice u životu grupe. Odvodeći periodično mlade žene iz redovnog kruga po kome se sklapaju brakovi, poglavica izaziva poremećaj ravnoteže između broja momaka i djevojaka dozrelih za brak. Mladići su glavne žrtve te situacije i osuđeni su, bilo da ostanu neženje za mnogo godina, bilo da se ožene udovicama ili starim ženama, koje su odbacili njihovi muževi.

Nambikware znaju i na drugi način riješiti taj problem: homoseksualnim odnosima: *tamindige kihandige,* to će reći »lažna ljubav«. Ovi su odnosi česti među mladićima i odvijaju se u većoj mjeri javno nego normalni odnosi. Partneri se ne povlače u šikaru, kao odrasli raznih spolova. Oni se namjeste pored logorske vatre, a susjedi se zabavljaju prizorom. Događaj daje povoda šalama, obično diskretnim; na te se odnose gleda kao na djetinjariju, i tom se ne pridaje nikakva važnost. Ostaje sumnjivo pitanje, da li s tom igrarijom idu do krajnjeg užitka, ili se ograničavaju na sentimentalne izljeve, praćene erotičkom zabavom, kao što su zabave, koje u najčešće slučajeva karakteriziraju odnose među supružnicima.

Homoseksualni odnosi dozvoljeni su samo među dječacima, koji pripadaju ukrštenom srodstvu, to će reći takvom, gdje je normalno jednom namijenjeno da se oženi sestrom drugoga, kojoj, prema tome, brat služi kao privremena zamjena. Kad tražimo obavještenja kod urođenika o suložništvu te vrste, odgovor je uvijek isti; »Pa to rođaci (li zetovi) vode ljubav.« Kad postanu odrasliji, zetovi, i dalje pokazuju veliku slobodu. Nije rijetko vidjeti dvojicu ili trojicu muškaraca, oženjenih ljudi i već očeva, kako uvečer šeću, nježno zagrljeni.

Bilo kako bilo, s takvim rješenjima zamjene, poligamijski privilegij, koji ih čini nužnim, predstavlja značajan ustupak, koji grupa čini svom poglavici. Sto on znači s njegova gledišta? Užitak s mladim i lijepim djevojkama donosi mu prije svega zadovoljenje, ne toliko fizičko.(iz već iznesenih razloga) koliko sentimentalno. Naročito, poligamni brak i njegova specifična prava

čine mogućnost, koju grupa stavlja na raspoloženje poglavici da ispunjava svoje dužnosti. Kad bi bio sâm, on bi teško mogao učiniti više nego drugi. Njegove sporedne žene, oslobođene posebnom odredbom ropskog položaja svoga spola, donose mu pomoć i podršku. One su u isto vrijeme nagrada za vlast i njeno sredstvo. Može li se s urođeničkog stanovišta, reći, da je tim plaćena muka? Da bismo odgovorili na to pitanje, moramo problem sagledati pod širim uglom i upitati se, što nas nambikwarska skupina, promatrana kao osnovna društvena struktura, uči o porijeklu i funkciji vlasti.

Letimično ćemo analizirati prvo zapažanje. Nambikwarske se činjenice dodaju drugima da se odbaci stara sociološka teorija, koju je za kratko vrijeme psihoanaliza bila uskrisila, prema kojoj primitivni poglavica može vidjeti svoj prototip u simboličkom ocu, pošto su se osnovni oblici države postepeno razvili po toj hipotezi iz obitelji. Na bazi najgrubljih oblika vlasti, mi smo razabrali odlučan korak, koji unosi nov elemenat u odnosu na biološke pojave: taj korak se sastoji u pristanku. Pristanak je istovremeno porijeklo i ograničenje vlasti. Prividno jednostrani odnosi, kakvi se odražavaju u gerontokraciji, autokraciji ili svakom drugom obliku vladavine, mogu se zametnuti u grupama već složenije strukture. Oni se ne mogu zamisliti u jednostavnim oblicima društvene organizacije kakvi su oni, koje smo pokušali ovdje opisati. U ovom se slučaju, naprotiv, politički odnosi svode na neku vrstu arbitraže između, s jedne strane, sposobnosti i autoriteta poglavice, i s druge strane, opsega, povezanosti, i dobre volje grupe; svi ti činioci vrše jedni na druge uzajaman utjecaj. "

Bilo bi nam drago, kad bismo mogli pokazati, kakvu značajnu podršku etnologija pruža u tom pogledu filozofskim tezama 18. vijeka. Nema sumnje da Rousseau-ova shema pravi razliku u gotovo ugovornim odnosima, koji postoje između poglavice i njegovih drugova. Rousseau je imao u vidu sasvim drukčiju pojavu, to jest odricanje od strane pojedinaca od vlastite samostalnosti u korist zajedničke volje. I pored toga ostaje istina, da su Rousseau i njegovi suvremenici dokazali, da su imali duboku sociološku intuiciju, kad su shvatiti, da stavovi i kulturni elementi kao što su »ugovor« i »pristanak« nisu sekundarne formacije, kako su to tvrdili njihovi protivnici, a poimenice Hume: to je sirovina društvenog života, i nemoguće je zamisliti oblik političke organizacije, u kojoj nje ne bi bilo.

Drugo zapažanje proističe iz prethodnih razmatranja: pristanak je psihološki temelj vlasti, ali u svakidašnjem životu on se izražava u igri ustupaka i protivustupaka, koja se odvija između poglavice i njegovih

drugova, i čini od pojma reciprociteta drugi temeljni atribut vlasti. Poglavica ima vlast, ali on mora da je velikodušan. Ima dužnosti, ali može dobiti nekoliko žena. Između njega i grupe uspostavlja se ravnoteža, koja se neprestano obnavlja ustupcima i privilegijima, uslugama i obavezama.

Ali, u slučaju braka, dešava se i nešto više. Priznavajući poligamijski privilegij svome poglavici,,grupa daje u zamjenu individualne elemente sigurnosti garantirane propisom o monogamiji za kolektivnu sigurnost, koju očekuje od vlasti. Svaki čovjek dobiva ženu od drugog čovjeka, ali poglavica dobiva nekoliko žena od grupe. Za uzvrat, on pruža jamstvo protiv nužde i opasnosti, i to ne pojedincima od kojih dobiva sestre ili kćeri, ne niti onima, koji su time lišeni žena prema poligamijskom pravu; već grupi kao cjelini, koja je obustavila važnost općeg prava u svoju korist. Ova razmatranja mogu biti od interesa za teorijsku studiju o poligamiji; ali naročito ona podsjećaju, da je pojam države, kao sistema jamstva, obnovljen diskusijama o jednom nacionalnom režimu sigurnosti (kao što je Beveridge-ev plan i drugi), nije čisto suvremen razvitak. To je vraćanje na temeljnu prirodu socijalne i političke organizacije.

Takvo je gledanje grupe na vlast. Sad da vidimo, kakav je stav poglavice prema njegovoj funkciji. Iz kakvih on pobuda prima jedan teret, koji nije uvijek prijatan? Nambikwarski poglavica skupine vidi, da je uzeo na sebe tešku ulogu; mora da se troši, kako bi održao svoj položaj. Sto više, ako ga neprestano ne poboljšava, izlaže se opasnosti da izgubi sve, za što se mjesecima ili godinama borio da stekne. Tako se objašnjava, što ima dosta ljudi, koji izbjegavaju da dođu na vlast. Ali zašto je drugi prihvaćaju i čak se bore za nju? Uvijek je teško suditi o psihološkim pobudama, a nastojanje postaje gotovo nemoguće kod kulture, koja se toliko razlikuje od naše. Međutim, može se reći, da poligamijski privilegij, ma kako bio privlačan s gledišta seksualnog, osjećajnog ili društvenog, ne bi mogao biti dovoljan, da se čovjek zagrije za jedan takav poziv. Poligamni brak je tehnički uvjet braka; on može imati, pod uglom prisnih zadovoljstava, samo dopunsko značenje. Mora da u tome ima nešto više; kad se pokušamo podsjetiti na moralne i psihološke karakteristike raznih nambikwarskih poglavica i kad nastojimo da shvatimo te tako nestalne nijanse njihova lika (koje se otimaju naučnoj analizi, ali koje dobivaju vrijednost intuitivnog osjećanja ljudskog saobraćaja i iskustva o prijateljstvu), osjećamo da moramo doći do ovog zaključka: postoje poglavice, jer u svakoj ljudskoj grupi ima ljudi, koji za razliku od svojih drugova, vole ugled radi ugleda, koje privlače odgovornosti,

i za koje teret javnih poslova donosi i nagradu. Ove individualne razlike su svakako razvijene i pokrenute na aktivnost od raznih kultura i u nejednakoj mjeri. Ali njihovo postojanje u jednom društvu, koje je tako malo prožeto takmičarskim duhom kao što je nambikwarsko društvo, navodi nas na misao, da im porijeklo nije sasvim društveno. Bit će prije, da one pripadaju onom grubom psihološkom materijalu, pomoću koga se svako društvo učvršćuje. Svi ljudi nisu slični, pa i u primitivnim plemenima, koje su sociolozi ocrtali kao opterećene svemoćnom tradicijom, te su individualne razlike s to liko finoće, i iskorištene toliko brižljivo, kao i u našoj civilizaciji zvanoj »individualističkoj«.

Pod jednim drugim oblikom, u tom je i bilo ono »čudo«, na koje upozorava Leibnitz, kad govori o američkim divljacima, čiji su ga običaji, koje su raniji putnici opisali, naučili, da »nikad ne uzima kao dokaz hipoteze političke filozofije«. Sto se mene tiče, išao sam do na kraj svijeta u potragu za onim, što Rousseau naziva »gotovo neprimjetnim napretkom početka«. Iza vela suviše mudrih zakona kod Caduvea i Bororoa, bio sam produžio traganje za onim stanjem, koje — kako opet kaže Rousseau — »ne postoji više, koje možda nikad nije postojalo, koje po svoj prilici nikad ne će postojati, a o kome je ipak nužno imati pravilnu predodžbu, da bismo pravilno sudili o našem sadašnjem stanju«. Sretniji od njega, mislio sam, da sam ga otkrio u jednom društvu, koje je bilo već na izdisaju, ali za koje je bilo nekorisno da se pitam, predstavlja li ono ili ne predstavlja neki trag: tradicionalno ili degenerirano, ono me je ipak sučelilo sa jednim od najsiromašnijih, što se moglo zamisliti, oblikâ društvene i političke organizacije. Nije mi bilo potrebno da se obraćam posebnoj povijesti, koja ju je održala u tom elementarnom uvjetu ili koja ju je, što je još vjerojatnije, na taj stupanj svela. Bilo je dovoljno uzeti u obzir sociološko iskustvo, koje se odvijalo pred mojim očima. Međutim upravo mi je ono izmicalo. Tražio sam društvo svedeno na njegov najprostiji izraz. Nambikware su ga predstavljali u tolikoj mjeri, da sam u njemu našao samo ljude.

OSMI DIO - TUPI-KAWAHIBI

XXX - U ČUNU

Cuiabu sam napustio juna mjeseca; a sad je septembar. Već tri mjeseca lutam po visoravni, logorujući s Indijancima, dok se marva odmara, ili pitajući se na svakom prenoćištu kakva smisla ima ovo što radim, dok sam pun modrica od trzanja sporog mazginog koraka, na koje sam se već toliko privikao, kao da su se srasle s mojim fizičkim bićem i kao da bih nešto izgubio, kad ih svako jutro ne bih našao na svom tijelu. Pustolovina se razvodnila u dosadi. Evo već nekoliko tjedana, kako se uvijek ista tmurna savana odvija pred mojim očima, tako sparužena, da se žive biljke ne mogu razaznati od suharaka, koji su tu i tamo još ostali na napuštenim logorištima. Pocrnjeli ostaci požara u šikari kao da su prirodan svršetak tog sveopćeg hoda ka zakrečavanju.

Išli smo iz Utiaritya u Juruenu, zatim u Juinu, Campos-Novos i Vilhenu; napredujemo sada prema zadnjim stanicama visoravni: Tres-Buritisu i Barâo-de-Melgaçu, koji se nalazi odmah ispod njega. Na svakoj, ili gotovo na svakoj etapi izgubili smo po jednog ili dva vola: od žeđi, umora ili hervadoa, to će reći trovanja od otrovne paše. Prelazeći preko neke rijeke istrulim mostićem, nekoliko ih je palo u vodu s prtljagom, i jedva smo spasili blagajnu ekspedicije. Ali takvi nesretni slučajevi su rijetki; svakog se dana ponavljaju iste radnje; podizanje šatora, vezanje mreže za spavanje i komarnika, razmještanje prtljaga i samara da se zaštite od termita, pregled stoke i priprema u obrnutom redu. Ili se, kad naiđe neka skupina urođenika, ponavlja jedna druga jednoličnost: popisivanje imena dijelova tijela, nazivi srodstva, genealogije, inventura. Osjećam, da sam postao birokrata u bjegstvu.

Kiša nije padala već pet mjeseci i divljač se razbjegla. Još smo bili sretni, kad nam pođe za rukom da ubijemo kojeg jektičavog papagaja ili da uhvatimo nekog krupnog guštera tupinambisa da ga skuhamo s rižom, a s ljušturom ispečemo neku zemaljsku kornjaču ili kakva tatua s mesom punim ulja i crnim. Najčešće treba da se zadovoljimo xarque-om: onim istim suhim mesom, koje je prije nekoliko mjeseci pripremio jedan mesar u Cuiabi i od kojeg svako jutro razgrnemo debele odreske pune crvi i suncu ih izložimo, da bi meso ozdravilo, iako ćemo ga možda sutradan naći u istom stanju. Jedanput je ipak netko ubio divlju svinju; ovo nam se krvavo meso učinilo

opojnijim od vina; svatko ga je od nas smazao bar pola kilograma i onda sam shvatio u čemu se sastoji ta tobožnja proždrljivost divljaka, koju su toliki putnici spominjali kao dokaz njihove prostote. Dovoljno je bilo bar malo živjeti njihovim načinom da se vidi, u čemu je ta proždrljivost, zadovoljenje koje ne čini samo da čovjek odeblja, već izaziva i osjećanje sreće.

Malo po malo, pejzaž se mijenjao. Stare kristalne ili sedimentarne naslage, koje sačinjavaju središnji dio visoravni, ustupale su mjesto iskrčenom tlu. Poslije savane, počeli smo prolaziti predjelima suhe šume kestenja (ne našeg već Brazilijanskog: Bertholletia excelsa) i kopaj era, koji imaju velika stabla što luče balsam. Bistri potoci postaju muljeviti sa žutom i smrdljivom vodom. Svuda se zapažaju srozavanja: bregovi izjedeni erozijom i u njihovu su se podnožju napravile močvare sa sapezalima (visokom travom) i buritizalima (palminim stablima). Po njihovim obalama mazge kasaju kroz polja divljeg ananasa: sa sitnim plodovima žute pomalo narančaste boje, s jezgrom punom krupnih crnih razasutih sjemenki, i kojih je ukus između ploda pitomih vrsta i najsočnije maline. Iz tla dopire onaj već mjesecima zaboravljeni miris toplog čokoladnog čaja, koji nije ništa drugo nego miris tropske vegetacije i organskog raspadanja. Miris, koji nam odjednom otkriva, kako iz toga tla može rasti kakao, kao što u Gornjoj Provenci, katkad, mirisi napola uvenule lavande objašnjavaju, da ista zemlja može uroditi i patlidžanom. Posljednja izbočina vodi ka rubu jednog pašnjaka. koji se strmoglavjuje ka telegrafskoj stanici Barâo-de-Melgaço: to je dolina Machada, koja se proteže u nedogled sve do u amazonsku šumu; ove će nestati tek poslije više od tisuću petsto kilometara, na venezuelskoj granici.

U Barâo-de-Melgaço bilo je zelenih travnih livada okruženih vlažnom šumom, gdje su odzvanjali snažni glasovi trube jacua, ptice-psa. Dovoljno je bilo provesti tu dva sata da se vratiš u logor prepunih ruku divljači. Uhvatilo nas je prehrambeno ludilo; puna tri dana nismo ništa drugo radili nego kuhali i jeli. Ubuduće nam ne će ništa nedostajati. Dragocjeno čuvane zalihe šećera i alkohola rastopiše se, čim smo okusili amazonsku hranu: naročito tocare ili brazilijanske orahe, kojih istrugana jezgra zgušnjava umokce neke bijele i punomasne kaše. Evo jednog detalja tih gastronomskih vježbi kako sam ga pronašao među mojim bilješkama:

— kolibrići (koji se na portugalskom zovu beija-flor, ljubi-cvijet) pečeni na ražnju i opaljeni whiskyem;

— rep prženog caimana;

— pečeni papagaj i opaljen whiskyem;

pečenka od jacua u kompotu od ploda palme assaî;

— gulaš od mutuma (vrsta divljeg purana) i palminih pupoljaka u umokcu od tocaria i zapapren;

— jacu pečen s prženim šećerom.

Poslije takvih terevenki i ne manje nužnog temeljitog ispiranja — jer smo često provodili više dana a da nismo mogli skinuti svojih kombinezona, koji su sačinjavali naše odijelo s čizmama i šljemom — poduzeh da isplaniram drugi dio puta. Odsad će biti bolje da se služimo rijekama nego šumskim picadasima, zaraslim u razno bujno raslinje. K tome, od 31 vola, koliko sam ih poveo pri polasku, ostalo mi je svega 17, i njihovo je stanje bilo takvo, da bi bili nesposobni nastaviti suhim putom ka prvim centrima istraživača kaučuka, gdje se nadamo prodati konje i jedan dio mazgi. Ostali ljudi ostat s volovima u Barâo-de-Melgaço, da bismo im dali vremena da se oporave na pašnjacima capim-gordura, masne — trave. Tuburcio, njihov stari kuhar, upravljat će njima utoliko radije, što ga svi vole; za njega kažu — jer je uveliko afrikanski melez — preto na feiçao, uzgred rečeno, da brazilijanski seljak nije oslobođen rasnih predrasuda. U Amazoniji, kad se crnac udvara bijeloj djevojci, ona voli da uzvikne: »Zar sam ja takva bijela strvina, da neki urubu hoće da se ugnijezdi na mojoj utrobi!« Tako ona podsjeća na čest prizor, kad mrtav krokodil pliva na rijeci, a lješinar s crnim perjem danima pliva nad lješinom i njom se hrani.

Kad se volovi oporave, skupina će se vratiti u Utiarity, nadamo se bez teškoća, jer će marva biti oslobođena tereta i jer će sada neizbježne kiše, pustinju pretvoriti u pašnjak. Napokon, naučni personal ekspedicije i ostali ljudi pobrinut će se za prtljag, koji će na čunovima sprovesti do naseljenih predjela, gdje ćemo se raspršiti. Namjeravam da se ja prebacim u Boliviju preko Madeire, avionom preletim preko te zemlje, da se preko Corumbe vratim u Braziliju i otud u Cuiabu, a onda u Utiarity, negdje decembra mjeseca, gdje ću zateći moju comitiva — moju ekipu i stoku — da likvidiram ekspediciju.

Sef pošte u Melgaçu pozajmit će mi dvije galiote — laka čamca od dasaka — i veslače; zbogom mazge! Sad samo da se pustimo maticom rijeke Rio Machado. Budući da smo postali bezbrižni tokom suhih mjeseci, prve večeri zanemarujemo skloniti svoje mreže za spavanje, zadovoljavajući se time, što smo ih objesili između stabala na obali. Usred noći naiđe oluja uz topot kao kad konj juri u galopu; prije nego što smo se i probudili, mreže se

pretvoriše u kade; pipkajući u mraku razvismo jednu ceradu da se sklonimo, a da nam nije bilo moguće razapeti je po tome pljusku. Ni govora o spavanju; čučeći u vodi i podržavajući platno nad glavama, treba neprestano paziti na džepove, koji su puni i isprazniti ih prije nego što voda u njih dopre. Da im prođe vrijeme, ljudi pričaju priče; upamtio sam onu, koju je kazao Emydio.

Emydieva priča

Neki udovac je imao sina jedinca, već odrasla. Jednoga dana on ga dozva k sebi i objasni mu, da je krajnje vrijeme da se ženi. »Sto treba raditi da se čovjek oženi?« upita sin. »Prosta stvar, reče mu otac, treba samo da posjetiš susjede i nastojiš se dopasti njihovoj kćeri.« »Ali ja ne znam, kako da se dopadnem jednoj djevojci!« »Pa sviraj na gitaru, budi veseo, smij se i pjevaj!« Sin posluša, stiže u času, kad je gospodičin otac upravo umro; njegovo držanje bi ocijenjeno kao nepristojno, otjeraše ga kamenjem. Vrati se svome ocu, požali mu se; a otac mu objasni, kako se treba ponašati u sličnom slučaju. Sin opet odlazi susjedima; upravo su ubili svinju. Ali postupajući prema pouci, on zajeca: »Kakva žalost! Bio je tako dobar! Svi smo ga voljeli! Nigdje ne ćete naći boljeg!« Izvan sebe, susjedi ga otjeraju; on pripovijedi ocu svoju novu negodovštinu i primi od njega upute o pravilnom ponašanju. Prilikom treće posjete, susjedi su bili zauzeti trijebljenjem gusjenica u vrtu. Uvijek u zaostatku za jednu pouku, mladić uskliknu: »Kakvo divno obilje! Od srca vam želim, da se takve životinje množe na vašoj zemlji! Da nikad ne ostanete bez njih!« Opet ga otjeraju.

Poslije toga trećeg neuspjeha, otac zapovjedi sinu, da podigne kolibu. On ode u šumu, da obori potrebnu građu. Vukodlak noću naiđe tuda i ocijeni, da je mjesto zgodno da tu podesi sebi sklonište, dade se na posao. Sutradan ujutro momak se vrati na radilište i nađe, kako je posao napredovao: »Bog mi pomaže!« pomisli on zadovoljno. Tako su obojica gradili, momak danju a vukodlak noću. Koliba bi gotova.

Prilikom otvaranja, momak odluči da se počasti srnom, a vukodlak mrtvacem. Jedan donese srnu tokom dana, drugi lešinu pod zaštitom noći. I kad sutradan otac dođe da uzme učešća na gozbi, vidje na stolu mrtvaca mjesto pečenja: »Doista, moj sinko, ti nikad ne ćeš ni zašto valjati ...«

Danas nakon toga, još je uvijek padala kiša i mi stigosmo do stanice Pimenta-Bueno izbacujući vodu iz barki. Ta stanica leži na ušću rijeke, po kojoj je dobila ime, i rijeke Rio Machado. Na njoj je bilo dvadesetak osoba;

nekoliko bijelaca iz unutrašnjosti i Indijanaca izvučenih s raznih strana, koji su radili na održavanju linije: Cabishiane iz doline Guaporea i Tupi-Kawahibi s Rio Machado. Oni će mi dati važnih obavještenja. Jedna su se odnosila na Tupi-Kawahibe još divlje, za koje se, vjerujući starim izvještajima, mislilo da su potpuno iščezli; na to ću se još vratiti. Druga su se ticala jednog nepoznatog plemena, koje je živjelo, kako kažu, na nekoliko dana plovidbe čunom na rijeci Rio Pimenta-Bueno. Smjesta donesoh odluku, da ih upoznam, ali kako? Ukazala se povoljna prilika; na prolazu kroz stanicu nalazio se jedan crnac po imenu Bahia, pomalo pustolovan putujući trgovac, koji je svake godine prevaljivao ogroman put: spuštao se sve do Madeire, da se snabdije robom u riječnim skladištima, onda se u čunu vraćao uz Machado i, dva dana, uz Pimenta-Bueno. Tu je on poznavao jednu stazu, koja mu je omogućavala da tri dana vuče čunove i robu kroz šumu do jedne male pritoke Guaporea, gdje je mogao rasprodati svu svoju zalihu po cijeni utoliko pretjeranijoj, ukoliko je oblast, gdje je dospio, bila manje snabdjevena. Bahia se izjavio spremnim, da će poći sa mnom opet uz Pimenta-Bueno, koja je izvan njegova običnog pravca putovanja pod uvjetom, da mu radije platim u robi nego u novcu. Tu je on za sebe dobro spekulirao, jer su amazonske cijene znatno više od onih, po kojima sam kupovao u Sâo-Paolu. Ustupih mu dakle nekoliko bala crvenog flanela, koji mi se bio zgadio otkako sam u Vilheni, poklonivši jednu Nambikwarama, vidio već sutra kako su se ovi umotali u crveni flanel, a s njima i njihovi psi, majmuni i pripitomljeni divlji veprovi; istina, nije prošlo ni sat vremena, oni su se izdovoljili tom lakrdijom, i flanelske su krpe mogle da se nađu svuda po šikari, gdje više nitko na njih nije obraćao pažnju.

Dva čuna pozajmljenja od stanice, četiri veslača i dva naša čovjeka sačinjavali su našu ekipu. Bili smo spremni da se upustimo u tu neočekivanu pustolovinu.

Nema za etnografa zavodljivije perspektive nego kad može biti prvi bijelac, koji je prodro u jednu urođeničku zajednicu. Već se 1938. takva nagrada mogla dobiti samo u nekim predjelima na svijetu, koji su toliko rijetki, da se na prste jedne ruke mogu izbrojiti. Otada su se te mogućnosti još više prorijedile. Ponovno ću dakle doživjeti iskustvo starih putnika, i po njemu onaj moment prekretnice suvremene misli, kada, zahvaljujući velikim otkrićima, jedno ljudsko društvo, koje se smatralo potpunim i savršenim, odjednom dobije, kao neko protuotkriće, obavijest, da ono nije samo, da je ono dio jedne prostranije cjeline, i da, ako hoće da se upozna, mora najprije

promotriti svoj nepoznati lik u tom ogledalu, s kojega će jedan vjekovima zaboravljeni djelić, i to samo za mene, baciti svoj prvi i posljednji odraz.

Ima li mjesta tome ushićenju još u 20. vijeku? Ma kako malo bili poznati Indijanci iz Pimenta-Bueno, nisam od njih mogao očekivati onaj nenadani udarac, koji su osjetili veliki pisci: Léry, Staden, Thevet, koji su, prije četiri stotine godina, prvi stupili nogom na brazilijanski teritorij. Sto su oni tada vidjeli, naše oči nikad više opaziti ne će. Civilizacije, koje su prvi oni mogli da promatraju, bijahu se razvile po drukčijim pravcima nego što su naši, one su radi toga ipak dosegle svu potpunost i svoje savršenstvo, koje odgovara njihovoj prirodi, dok društva, koje mi danas možemo proučavati — u takvim uvjetima da bi bilo iluzorno upoređivati ih s onima od prije četiri stoljeća — predstavljaju samo još nemoćne cjeline i unakažene oblike. Uprkos golemim udaljenostima i svima vrstama posrednika (koji su često tako čudni, da zbunjuju čovjeka, kad mu pođe za rukom da im uspostavi lanac), da su društva bila kao munjom udarena doživjevši onaj čudovišni i neshvatljivi kataklizam, koji predstavlja, za jedan tako široki i tako nevini odsječak čovječanstva, razvitak zapadne civilizacije; ova griješi, kad zaboravlja, da mu daje drugo lice, ništa manje istinito i nepromjenjivo kao i prvo.

Izuzev ljudi, međutim, uvjeti putovanja su ostali isti. Poslije ubistvenog klackanja preko visoravni, predao sam se čaru te plovidbe nasmijanom rijekom, koje tok nije ucrtan u kartama, ali čije su me i najmanje pojedinosti dovodile u sjećanje priče, koje su mi tako mile.

Trebalo se najprije opet priviknuti životu na rijeci, kao prije tri godine na Sâo-Lourenço: poznavanje raznih tipova čunova i prednosti svakog od njih — izdubljenih u trupcu od velikog stabla ili načinjenih od dasaka — koji se zovu, prema veličini, montaria, canoa, ubax, ili igarite; naviku da provedeš po čitave sate čučeći u vodi, koja je prodrla kroz pukotine na drvetu i koju smo neprestano izbacivali malom tikvom; krajnju sporost i mnogo opreza pri svakom pokretu izazvanom kočenjem udova i koji dovodi u opasnost da se izvrne barka: agua nâo tem cabellos, »voda nema kose«; ako padneš iz čamca, ništa te ne će moći izvući; napokon strpljenje pri svakom iznenađenju, koje dolazi od riječnog korita, da se istovare zalihe i materijal tako pomno razmješteni, da se sve to zajedno s čunovima prenese stjenovitom obalom, i da se operacija ponovno izvede nekoliko stotina metara dalje.

Tu su iznenađenja raznog tipa: seccos , bezvodno korito; cahoeiras, brzaci; sallos , slapovi. Veslači svaki brzo okrste uzbudljivim imenom: detaljem pejzaža kao castanhal, palmas; doživljajem iz lova: veado, queixada,

araras; ili prevodeći jedan putniku više lični odnos: criminosa, »kriminalna«; encrenca, neprevodiva imenica, koja izražava činjenicu da je čovjek »prikliješten«; apertada hora, »zadnji sat« (u etnološkom smislu samrtni sat); vamos ver, »vidjet ćemo...«

A pri polasku se nije desilo ništa, što već nije rečeno. Pustili smo veslače da rade po propisanom ritmu: najprije serija sitnih zamaha.. . pluf, pluf, pluf... zatim se polazi na put, pri čemu dva kratka udarca po ivici čuna upadaju među zamahe vesla: tra-pluf, tra; tra-pluf, tra... i napokon ustaljen ritam plovidbe, pri kome veslo jedanput zaroni, a drugi put samo pomiluje površinu vode, ali svaki put se njim zamahne i to odvojenom kretnjom: tra-pluf, tra, sh, tra; tra-pluf, tra, sh, tra . .. Tako vesla naizmjenice pokazuju čas plavo, čas narančasto lice svoje palete, koja su na vodi laka kao odsjaj, na koji kao da su svedena, širokih zamaha krilima indijanskih papagaja, koji prelaze preko rijeke, pri čemu im svima zabliješte kod svakog zaokreta čas alatni trbuh, čas ažurna leđa. Zrak je izgubio onu providnost, koju je imao za vrijeme suhe sezone. U zoru se sve pomiješa s gustom ružičastom pjenom, jutarnjom maglicom, što se izdiže s rijeke. Već nam je toplo, ali malo po malo vrućina se sve jače osjeća. Dotad samo rasplinuta temperatura, postaje sunčana pripeka na ovom ili onom dijelu lica ili po rukama. Počinjemo saznavati, zašto se znojimo. Ružičasti tonovi bogate se nijansama. Plavi se otočići pojavljuju. Čini se, da magla postaje gušća, dok se ustvari već rasipa.

Teško se plovi uz vodu i veslačima treba odmora. Cijelo jutro provodimo izvlačeći iz vode na gruboj udici s mamcem od divljih bobica dovoljnu količinu ribe za peixadu, kako se zove amazonska riblja čorba: pacusa žutih od masnoće, koji se jedu u kriškama držeći ih za kost, kao za dršku kotleta; piracanjubasa srebrnastih i crvena mesa; jarko crvenih komarča; kao morski rakovi oklopljenih cascudosa, ali crnih; piknjastih piaparasa; mandia, piava, curimbata, jatuarama, matrinchâoa... ; ali čuvaj se otrovnih raja i električnih riba — purakea — što se love bez ješke, ali čija struja može da obori i mazgu; a još više, onih sićušnih ribica, koje po kazivanju ljudi, skačući uz slap, mogu da se uvuku u mokraćnu bešiku ako je čovjek neoprezan, pa mokri u vodu... Ili pak vrebamo, preko džinovske zelene plijesni, što je tvori šuma na obali, iznenadnu živost čopora majmuna s tisuću imena: guariba, urlikavac, coata , s udovima kao u pauka, kapucin ili majmun »s čavlom«, zog-zog, koji na sat pred zoru svojim krikom budi šumu: s onim krupnim bademastim očima, ponosnim držanjem, kao svile mekim i napuhanim ogrtačem, čovjek bi rekao da je nekakav mongolski princ; i vazdan plemena

sitnih majmunčića: saguin, mi ga zovemo vjeveričasti majmun; macaco da noite, »noćni majmun« s očima kao od tamne želatine; macaco de cheiro, »mirišljivi majmun«; gogode sol, »sunčevo grlo«, i t. d. Dovoljno je ispaliti jedan metak u njihovu skakutavu gomilu i gotovo sigurno oboriti bar jedan komad te divljači; kad se ispeče, ona se pretvori u mumiju djeteta zgrčenih ruku a priređena kao gulaš ima ukus guščjeg mesa.

Oko tri sata poslije podne, grom zatutnji, nebo se smrači a kiša širokim okomitim platnom zakloni polovicu neba. Hoće li doprijeti do nas? Platno se izbrazda i istanji, a s druge se strane pojavi svjetlost, najprije zlatna, a onda postane blijedoplava. Samo u sredini obzorja pada još kiša. Ali oblaci se tope, platno se slijeva i zdesna smanjuje, najzad se izgubi. Sad je ostalo samo kompozitno nebo, oblikovano od plavocrnih masa nad plavim i bijelim podnožjem. To je čas, kad treba prije naredne oluje pristati uz obalu, gdje se čini da je šuma manje gusta. Brzo se raskrči omanji proplanak mačem za klanje stoke: facâo ili terçado; razgledamo pomno tako raščišćena stabla da se među njima ne nalazi paudenoVato , stablo novajlije, nazvano tako, jer bi neiskusan čovjek, koji bi o njega objesio mrežu za spavanje bio prekriven čitavom armijom crvenih mravi; pau d'alho, češnjakov miris; ili još cannela merda, govnasti cimet. Možda ako bude sreće, još soveira, koje deblo, kad se unaokolo zasječe, za nekoliko minuta ispusti više mlijeka, nego što može dati jedna krava, mlijeka masna i pjenušava, ali koje, kad se pije prijesno, oblijepi sva usta nekom kožicom kao da je od kaučuka; araças ljubičastim plodom, krupnim kao trešnja, ukusa terpentina tako malo nakiselog, da voda, u kojoj se zgnječi kao da je pjenušava; ingas mahunama punim slatkih malja; bacuri, koji je kao kruška ukradena iz rajskog voćnjaka; napokon assaî, najveća poslastica šume koja kad se iskuha i odmah iscijedi daje gust malinast sirup, ali koji se, kad se ostavi preko noći, ukiseli i postane sočan i kiselkast sir.

Dok se jedni bave tim kuharskim poslom, ostali razapinju mreže za spavanje pod nadstrešnicom od granja i pokrivaju ih lakim krovom od palmina lišća. Onda nastaje čas priča oko logorske vatre, ispunjenih raznim priviđenjima i duhovima: lobis-homem, vukodlacima: bezglavim konjima ili vješticama s kosturom od glave. Nađe se uvijek u skupini po neki stari garimpeiro, koga još drži nostalgija prema tom bijednom životu, svakodnevno podgrijavanom nadom, da će steći bogatstvo: »Upravo sam pošao da »pišem« — to jest da ispire šljunak — vidio sam kako iz zdjele teče kao riža sitno zrno, ali bilo je kao prava svjetlost. Que cousa bounita! ne vjerujem, da može biti takva cousa mais bounita, najljepša... Kad ga čovjek

samo pogleda, kao da mu struja prođe tijelom!« Zametnu se rasprava: »Između Rosaira i Laranjala ima, na jednom brežuljku, kamen, iz kog vrcaju varnice. Vidi se na kilometre daleko, naročito noću. — Možda je to kristal? Nije, kristal ne svijetli noću, samo dijamant. — I nitko ne ide da ga potraži? — Ah, kad se radi o takvim dijamantima, odavno je poznato kad je pronađen i tko ga može dobiti!«

Oni, kojima nije do sna, zasjednu, katkad do pred zoru, na obali rijeke gdje su otkrili tragove divljeg vepra, c a p i vare ili tapira; pokušavaju — uzalud — lov pomoću b atuque, koji se sastoji u udaranju po tlu velikom toljagom u pravilnim razmacima: pum ... pum ... pum. Životinje pomisle da to voće pada sa stabla i dolaze, čini se, po ustaljenom redu: vepar najprije, jaguar za njim.

Cesto se također zadovoljavaju da podlažu vatru tokom noći. Svakom od njih ne preostaje drugo, nego da se, pošto je pretresao sve događaje dana i pošto su se redom počastili matéom, uvuku u mrežu, izoliranu komarnikom, razapetom pomoću složenog postupka štapićima i uzicama, pa naliči pola na čahuru pola na zmaja, i o kome vodi računa, kad se smjesti u mrežu ispod njega, da mu zadigne skute, kako se nigdje ne bi doticao tla, napravivši od njega kao nekakav džep, koji će težinom revolvera, postavljenog na domak ruke, ostati zatvoren. Uskoro i kiša počinje padati.

XXXI - ROBINZON

Četiri smo dana plovili uz rijeku; brzaca je bilo toliko, da je trebalo rastovarivati, prenositi i opet tovariti čak i po pet puta na dan. Voda je tekla kroz stjenovite formacije, koje su je dijelile u više rukavaca; sredinom su grebeni zadržavali nanesena stabla sa svim granjem, zemlju i čitavo snoplje raznog raslinja. Na tim improviziranim otočićima ovo bi raslinje ubrzo pustilo korijenje, da čak nije bilo poremećeno u tom procesu kaotičnim stanjem poslije zadnje poplave. Stabla su rasla na sve strane, cvijeće je cvalo kroz vodopade; već se nije moglo znati, da li rijeka služi za navodnjavanje tog bujnog vrta ili će prije toga biti prepuna raznoraznog bilja i lijana, kojima kao da su dostupne sve prostorne dimenzije, a ne samo vertikala, pošto je sasvim nestalo mogućnosti razlikovanja tla i vode. Nema više rijeke, nema obale, već samo labirint bujnih buketa, koje stalno osvježava struja, dok je tlo raslo na samoj pjeni. Ta prijateljska saglasnost između elemenata protezala se i na živa bića; urođeničkim plemenima trebaju velika prostranstva da

opstanu; ali je ovdje preobilje životinjskoga carstva svjedočilo, da je već decenijama čovjek postao nemoćan da poremeti prirodni poredak. Stabla su više treperila od majmuna nego od lišća, čovjek bi rekao, da živi plodovi plešu na njihovu granju. Dovoljno je bilo ispružiti ruku prema stijenama što izbijaju na površini vode da se pomiluje gagatsko perje velikih muturna s ćilibarskim ili koraljnim kljunom i jacamine s plavim preljevima kao u labradora. Ove ptice nisu bježale od nas; poput živog dragog kamenja, što luta kroz lijane što otječu i olistale brzace, one su pridonosile, da pred mojim zadivljenim očima iskrsavaju one slike iz ateljea Brueghelâ, gdje nas Raj, ilustriran dirljivom prisnošću između bilja, životinja i ljudi, vraća u doba, kada se carstvo živih bića još nije bilo raspalo.

U toku poslijepodneva petog dana, vitak čun privezan uz obalu najavi da smo stigli. Jedan prorijeđen šumarak kao da nas je čekao da se na njemu ulogorimo. Indijansko se selo nalazilo jedan kilometar u unutrašnjosti: to je vrt od stotinjak metara na najdužem mjestu, na jajolikoj krčevini, gdje su podignute tri zajedničke kolibe polukružna oblika, iznad kojih se produžavala središnja greda poput jarbola. Dvije glavne kolibe stajale su jedna drugoj nasuprot na širem dijelu jajeta, omeđujući plesni prostor na nabijenoj zemlji. Treća je bila na vrhu, s trgom povezana stazom, koja je vodila kroz vrt.

(Stanovništvo se sastojalo od dvadeset pet osoba i još jednog dječačića od dvanaest godina, koji je govorio nekim drugim jezikom i za koga sam mislio da je ratni zarobljenik, s kojim se uostalom postupalo kao i s drugom djecom plemena. Odjeća muškaraca i žena bila je isto tako oskudna kao i kod Nambikwara, osim što su svi muškarci imali koničnu navlaku na udu kao i Bororoi, i što je upotreba slamne ćube nad seksualnim dijelom bila općenitija. Muškarci i žene nosili su na usnicama labrete od stvrdnute smole ličeći na ćilibar i ogrlice od koluta ili pločica od svjetlog sedefa, ili pak uglačanih cijelih školjki. Zapešće, ručne mišice, listovi i nožni članci bili su stegnuti pamučnim remenima. Napokon, ženama je probušena nosna prepona kroz koju je proturena šipčica sa kolutovima naizmjenično bijelim i crnim nanizanim i stegnutim na krutom vlaknu.

Fizička spoljašnost je bila sasvim različita od one kod Nambikwara: tijela zbijena, noge kratke a koža vrlo svijetla. Ova je, s crtama pomalo mongolskim, činila, da su neki urođenici imali nešto kavkaskog tipa. Indijanci su vrlo pomno čupali sve dlake na tijelu: trepavice, na ruci; obrve pomoću voska, koji su pustili nekoliko dana da se stvrdne, prije nego što će ih počupati. Sprijeda je kosa bila podrezana (ili, točnije spržena) u obliku

zaobljenih resa oslobađajući čelo. Slijepočice bijahu očišćene jednim postupkom, koji nisam nigdje vidio na drugom mjestu, a sastojao se u tome, da se kosa uvuče u pređicu jednog tankog užeta, koje se onda uvrće. Jedan kraj izvršilac stisne zubima, jednom rukom drži pređicu rastvorenu, a drugom vuče slobodni kraj tako da se oba struka užeta omotavaju još jače i čupaju vlasi stežući se.

Ti Indijanci, koji su sebe nazivali imenom Mundei nikad nisu bili spomenuti u etnografskoj literaturi. Govore nekim veselim jezikom, u kome se riječi svršavaju naglašenim slogovima: zip, zep, pep, zet, tak, kat, udarajući glasom pri razgovoru poput tonova na cimbalu. Ovaj je jezik sličan dijalektima iz Donjeg-Xingua, kojih danas više nema, i nekim drugim nedavno zabilježenim na pritokama s desne obale rijeke Guaporea, a nedaleko od njihovih izvora nalazili su se Munde. Koliko znam, nitko poslije mene nije vidio Munde, osim jedne misionarke, koja je srela nekolicinu njih nešto prije 1950. na rijeci Gornja-Guaporea, gdje su se bile sklonile tri obitelji. Uz njih sam proveo jedan zabavan tjedan, jer rijetko se kad domaćini pokažu tako jednostavni, tako strpljivi i tako srdačni. Morao sam se diviti njihovim vrtovima, u kojima je rastao kukuruz, manioka, slatki krumpir, arašida, duhan, tikve i razne vrste boba i graha. Kad oni krče, štede naslage palmina lišća, gdje se množe krupne bijele larve, kojima se oni goste: zanimljiv peradarnik, gdje su izmiješani poljodjelstvo i živinarstvo.

U okrugle kolibe ulazilo je rasuto svijetlo isprskano sunčevim zrakama, koje su se probijale kroz pukotine. One su bile pomno sagrađene s prečagama pobodenim u krug i nagnutim prema viljuški od greda zabiljenih ukoso, koje su tvorile potporni poluluk u unutrašnjosti, između kojih je bilo obješeno desetak mreža za spavanje od ispletenog pamuka. Sve su se prečage spajale na visini otprilike od četiri metra, i bijahu povezane s centralnom gredom, koja je prolazila krovom. Horizontalni krugovi od granja dopunjavali su građu, koja je nosila kupolu od palminih grana, kojih su listići padali s iste strane i koji su jedan drugog prekrivali poput crepova. Najveća koliba imala je u promjeru dvanaest metara; u njoj su živjele četiri obitelji i svaka je raspolagala dijelom između dva potporna poluluka. Ovih je bilo šest, ali dva dijela prema nasuprotnim izlazima ostala su slobodna, da se može kretati. Tu sam provodio svoje dane sjedeći na drvenoj stoličici, kakve upotrebljavaju urođenici, a sastoje se od polupanja ispražnjena palmina debla, postavljena na ravnoj strani. Jeli smo kukuruzna zrna ispržena na glinenoj plitici i pili chichu od kukuruza — piće napola pivo napola juhu — iz tikava iznutra pocrnjelih

od ugljenog taloga i ukrašenih sa spoljašnje strane cik-cak crtama, kružnicama i mnogokutnicima urezanim ili nagorjelim.

Čak i ne poznavajući jezika i bez tumača, mogao sam pokušati prodrijeti u izvjesne aspekte urođeničke misli i društva: sastav grupe, odnos i nomenklaturu srodstva, imena dijelova tijela, nazive boja po jednoj skali, od koje se nisam nikad odvajao. Izrazi srodstva, oni koji označavaju dijelove tijela, boje i oblike (tako i one gravirane na tikvama) imaju često zajednička svojstva, koja ih stavljaju negdje po sredini između rječnika i gramatike: svaka grupa čini sistem, i način, po kome razni jezici nastoje odvojiti ili pomiješati odnose koji se njime izražavaju, dopušta nekoliko hipoteza, pa makar to bilo tek toliko da se izdvoje upadljive karakteristike, pod tim odnosom, ovoga ili onoga društva.

A ta pustolovina, u koju sam ušao s oduševljenjem, ostavila je u meni dojam praznine.

Htio sam ići do krajnje točke divljaštva; kako da ne budem ushićen, što sam se našao kod tih dražesnih urođenika, koje nitko nije prije mene vidio, koje ne će, možda, nitko ni poslije vidjeti? Na kraju ovog zanosnog putovanja, domogao sam se svojih divljaka. Nažalost, bili su isuviše divlji. Budući da sam njihovo postojanje otkrio tek u zadnji čas, nisam im mogao pokloniti neophodno dovoljno vremena da ih upoznam. Točno odmjerena sredstva kojima sam raspolagao, fizička malaksalost, u kojoj smo se moji drugovi i ja sam nalazili i koju su groznice poslije svake kiše pogoršavale — omogućavali su mi tek kratkotrajno i neredovito školovanje mjesto nekoliko mjeseci ozbiljnog studija. Oni su bili tu, potpuno spremni da me obavijeste o svojim običajima i vjerovanjima, a ja nisam znao jezik. Blizu do mene kao slika u ogledalu, ja sam ih mogao dotaknuti, ali ne i razumjeti! Jednim sam udarcem bio nagrađen i kažnjen. Zar nije bila moja greška i greška moje profesije, što sam mislio da ljudi nisu uvijek ljudi? da neki od njih zaslužuju više interesiranja i pažnje, jer nas boja njihove kože i njihovi običaji čude? Tek što uspijem samo da ih naslutim, već nestaje svake neobičnosti kod njih: mogao sam mirno ostati u svom selu. Ili neka ih, kao ovdje, i zadrže: pa i tada mi ne služe ničemu, jer nisam sposoban niti da shvatim, što ih čini takvima. Između te dvije krajnosti, kakvi dvosmisleni slučajevi mogu da nam pruže opravdanja, od kojih živimo? Tko je konačno nasjeo toj zbrci, koju su kod naših čitalaca izazvala zapažanja, iznesena upravo u dovoljnoj mjeri da budu razumljiva, ali prekinuta na pola puta, jer su se iznenada našli pred bićima sličnim onima, za koja se takvi postupci razumijevaju sami po sebi? Da li

čitalac, koji ima povjerenja u nas, ili mi sami, koji nemamo nikakva prava da budemo zadovoljni prije nego što razjasnimo taj ostatak, koji pruža samo izgovor za našu taštinu?

Neka onda govori ova zemlja, kad to ne mogu učiniti ljudi. Povrh onih prednosti, koje su me pridobile duž te rijeke, neka mi napokon odgovori i neka mi otkrije formulu svoje djevičanske netaknutosti. Gdje je ona, iza tih zbrkanih prividnosti, koje predstavljaju sve i ništa? Počinjem s prizorima, pa prekidam; da li je u tom stablu, i u tom cvijetu? Može ih se naći i na nekom drugom mjestu. Je li i to laž, sve to što me zanosi i čiji mi se svaki pojedini dio, uzet posebno, izmiče? Ako treba da ga priznam stvarnim, hoću barem da ga potpuno dosegnem u njegovu posljednjem elementu. Izdvajam ogromni pejzaž, ograđujem ga, svodim ga na ovu pjeskovitu plažu i na ovaj stručak trave: ništa ne dokazuje da moje oko, proširujući svoj vidokrug, ne će prepoznati Meudonsku šumu oko tog beznačajnog djelića, po kome danomice gaze najčišći divljaci, ali na kom ipak nedostaje otisak Petkove noge.

Spust je napadno brz. Još uvijek očarani našim domaćinima, veslači nisu ni pomišljali da vrše prenose. Na svakom brzacu oni bi uperili kljun čuna prema uzvitlanoj masi. Kroz nekoliko sekundi mislili bismo da ćemo se zaustaviti i žestoko cimnuti, a dotle je pejzaž uzmicao. Odjedanput bi se sve stišalo: našli smo se u mrtvim vodama, čim prijeđemo preko brzaca, i tek tada nas uhvati vrtoglavica.

Za dva smo dana stigli u Pimenta-Bueno, smislih novi plan, o kom se ne može donijeti sud bez nekih razjašnjenja. Krajem svojih istraživanja, 1915., Rondon je otkrio nekoliko grupacija urođenika tupi-jezika i pođe mu za rukom da dođe u dodir s trojicom njih, pošto su ostali pokazivali uporno neprijateljsko držanje. Najznatnija od tih grupa bijaše smještena u gornjem toku Rio Machada, dva dana hoda od lijeve obale i na jednoj manjoj pritoci, zvanoj Igarape do Leitâo (ili potok od prasećeg mlijeka). Bila je to skupina ili rod Takr watip, »od bambusa«. Nije sigurno, da izraz rod odgovara, jer skupine tupi-kawahiba sačinjavahu općenito samo jedno selo, imađahu isto lovište s granicama ljubomorno čuvanim i sprovodili su egzogamiju u nastojanju da sklope rodbinske veze sa susjednim skupinama radije nego da strogo primjenjuju pravilo. Na čelu Takwatipa bio je poglavica Abaitara.

Na istoj strani rijeke nalazili su se: na sjeveru jedna nepoznata skupina, osim po imenu svoga poglavice Pitsara. Na jugu, na rijeci Rio Tamuripa, bili su Ipotiwati (ime jedne lijane), čiji se poglavica zvao Komandjara; a onda, između ove posljednje rijeke i Igarape du Cacoal, bili su Jabotifeti »ljudi od

kornjače«), s poglavicom Maira. Na lijevoj obali Machada, u dolini rijeke Rio Muqui, stanovahu Paranawati (»ljudi od rijeke«), koji još postoje, ali odgovaraju bacanjem strelica na svaki pokušaj kontakta, i, malo više na jug, Igapare de Itapici, još jedna nepoznata skupina. Takva su barem obavještenja, koja sam mogao prikupiti 1938. od istraživalaca u toj oblasti poslije epohe Rondonovih istraživanja, budući da je ovaj, u svojim izvještajima o Tupi-Kawahibima, dao samo djelomična obavještenja.

Razgovarajući sa civiliziranim Tupi-Kawahibima na stanici Pimenta-Bueno, pošlo mi je za rukom da ovaj spisak imena rodova upotpunim do dvadesetak njih. S druge strane, istraživanja Curta Nimuendajua, erudite isto toliko kao i etnografa, bacaju nešto svjetlosti na prošlost plemena. Izraz Kawahib podsjeća na ime jednog starog tupi-plemena, Cabahiba, često spominjanog u dokumentima 18. i 19. stoljeća i smještenog tada na gornjem i srednjem toku rijeke Rio Tapajoza. Cini se, da ga je odatle postepeno istjeralo jedno drugo tupi-pleme, zvano Mundurucui i da se, povlačeći se na zappd, raspalo u više grupa, od kojih su jedino poznati Parintintini s donjeg toka Machade i Tupi-Kawahibi nešto južnije. Moglo bi dakle biti, da su Indijanci posljednji potomci velikog tupi-naroda sa srednjeg i donjeg toka Amazonke, koji je i sam srodan narodima na morskoj obali, koje su poznavali, u vrijeme njihove slave, putnici 16. i 17. vijeka, čija pričanja leže na savjesti suvremene etnografije: jer je pod njihovim nehotičnim utjecajem politička i moralna filozofija Renesanse pošla putem, koji ju je morao odvesti do Francuske revolucije. Prodrijeti, možda prvi, u jedno još netaknuto tupi-selo, značilo je pridružiti se, poslije četiri stotine godine, Léryu, Stadenu, Söareresu de Souza, Thevetu, pa i samom Montaignu, koji je zamišljao u svom djelu »Essais«, u poglavlju o Kanibalima, o jednom svom razgovoru s tupi-Indijancima, s kojima se našao u Rouenu. Kakva napast!

U času kad je Rondon došao u kontakt u Tupi-Kawahibima, Takwatipi, po nagovoru jednog ambicioznog i energičnog poglavice, upravo su nametali svoju hegemoniju mnogim drugim skupinama. Poslije mnogo mjeseci provedenih u gotovo pustinjačkoj osamljenosti na visoravni, Rondonova je družina bila zabliještena »kilometrima« (ali govor na sertâou voli da upotrebljava hiperbole) plantaža, koje su otvorili Abaitarini ljudi u vlažnoj šumi na ig ap os i m a, nepopravljivim obalama, i zahvaljujući kojima su ovi posljednji mogli bez poteškoća snabdijevati istraživače, koji su dotada živjeli u strahu od gladi.

Dvije godine nakon što ih je susreo, Rondon nagovori Takwatipe da

prebace svoje selo na desnu obalu Machada, na mjesto uvijek označeno kao aldeia dos indios, naspram utoke Rio-Sâo-Pedro (11,5" J i 62,3" Z) na međunarodnoj Karti Svijeta u omj. 1 : 1 000 000. To je bilo podesnije za nadzor, snabdijevanje i da se osigura suradnja Indijanaca kao vozara na čunovima, jer, na tim rijekama isprekidanim brzacima, slapovima i tjesnacima, oni su bili stručni brodari u onim njihovim lakim lađicama od kore.

Mogao sam također dobiti opis tog novog sela, koga danas više nema. Kao što je zabilježio Rondon u času svoje posjete selu u šumi, kolibe bijahu pravokutne, bez zidova, sastojeći se od palminog krova s dva platna naslonjena na trupce zabijene u zemlju. Dvadesetak koliba (dimenzija otprilike 4 sa 6 metara) bijaše raspoređeno u krugu od dvadeset metara u promjeru, oko dvije prostranije nastambe (18 sa 14 metara), od kojih je u jednoj bio smješten Abaitara sa svojim ženama i svojom djecom, a u drugoj njegov najmlađi oženjeni sin. Dva starija neoženjena sina živjela su kao neženje s ostalim stanovnicima u periferijskim kolibama, pa kao i ostale neženje dobivali su hranu u nastambi poglavice. Nekoliko peradarnika bilo je razmješteno na slobodnom prostoru između središnjih nastambi i onih na obodu.

Daleko smo od prostranih tupi-domova, koje su opisali pisci 16. vijeka, ali ima malo dalje još petsto i šesto stanovnika sela Abaitare u sadašnjem položaju. 1925. Abaitara je bio ubijen. Ubistvo toga cara Gornjeg Machada otvorit će period nasilja nad selom, koje je epidemija gripe od 1918.— 1920. već bila svela na dvadeset pet muškaraca, dvadesetdvije žene i dvanaestoro djece. Iste godine 1925. četiri osobe ,(među kojima i Abaitarin ubojica) nađoše smrt iz osvete, u glavnom iz ljubavnih razloga. Malo poslije toga, nadživjeli odlučiše da napuste selo i da se povuku na dva dana puta u čunu uzvodno do stanice Pimenta-Bueno; 1938, nije ih bilo više od pet muškaraca, jedne žene i jedne djevojčice, koji su govorili priprostim portugalskim jezikom i po svoj prilici se izmiješaše s neobrazilijanskim stanovništvom toga kraja. Moglo bi se pomisliti, da je povijest Tupi-Kawahiba završena, barem što se tiče desne obale Machada i kad se izuzme jedna nesmanjena skupina iz Paranawata na lijevoj obali, u dolini rijeke Rio Muqui.

Pa ipak, stigavši u Pimenta-Bueno mjeseca oktobra 1938., saznah da se tri godine prije toga jedna nepoznata grupa Tupi-Kawahiba pojavila na rijeci; ponovno su ih vidjeli dvije godine kasnije, i posljednji preživjeli Abaitarin sin koji je nosio isto ime kao i otac mu, i koga ćemo ubuduće tako zvati u

ovoj priči), nastanjen u Pimenta-Bueno, otišao je u njihovo selo, koje je bilo usamljeno usred šume na dva dana hoda desnom obalom Machada bez ikakve staze, koja bi tamo dovela. Bijaše tada dobio od poglavice te male grupe obećanje, da će mu sa svojim ljudima uzvratiti posjetu iduće godine, to jest gotovo u isto vrijeme, kad i mi stigosmo u Pimenta-Bueno. To je obećanje imalo veliku važnost u očima urođenika na stanici, jer su podnoseći teško nestašicu žena (jedna odrasla žena na petoricu muškaraca), naročito pažljivo saslušali izvještaj mladog Abaitare, koji ističe višak žena u nepoznatom selu. I sam udovac već nekoliko godina, računao je da će uspostavljanjem srdačnih odnosa sa svojim divljačkim srodnicima omogućiti da sebi nađe suprugu. I pod tim okolnostima, ne bez muke (jer se bojao posljedica pustolovine), privolio sam ga pođe u posjetu prije danog roka i tako mi posluži kao vodič.

Točka s koje je trebalo da prodrem u šumu kako bismo došli do Tupi-Kawahiba, nalazila se na tri dana plovidbe čunom nizvodno od stanice Pimento-Bueno, na ušću Igarape do Porquinhoa. To je mršav potok, koji se slijeva u Machado. Nedaleko od utoke otkrismo mali prirodan proplanak zaštićen od poplava, pošto je na tom mjestu obala bila uzdignuta nekoliko metara. Tu iskrcasmo materijal: nekoliko sandučića s poklonima za urođenike i zalihe suha mesa, graha i riže. Podigosmo nešto stabilniji logor nego obično, pošto je morao potrajati do našeg povratka. Dan je protekao na tom poslu i na pripremama za put. Položaj je bio dosta zamršen. Kao što sam već kazao, bio sam se odvojio od jednog dijela moje pratnje. Da nevolja bude veća, Jehan Vellard, liječnik ekspedicije, dobivši napad paludizma, morao je prije nas otići u jedan mali centar istraživača kaučuka, gdje se odmara, na tri dana plovidbe čunom nizvodno (treba udvostručiti ili utrostručiti vrijeme, kad se putuje uz vodu tih teških rijeka). Broj naše grupe bit će dakle sveden na Luisa de Castro Faria, moga brazilijanskog druga, Abaitaru, mene i pet ljudi, od kojih će dvojica ostati da čuvaju logor, a trojica će poći s nama kroz šumu. Svedeni na tako ograničen broj, i budući da je svatko morao nositi svoju mrežu za spavanje, komarnik i municiju, nije moglo biti govora da se natovarimo drugim namirnicama osim malo kave, suhog mesa i farinhe d'agua. Ovo je bilo pripremljeno od manioke raskvašene u vodi (odakle joj i ime), koja onda uskisne i pretvori se u komadiće tvrde kao šljunak, ali koji, kad se dobro raskvase daju sočan ukus masla. Od ostale hrane računamo na tocare — brazilijanski orah, — kojih ima u izobilju u tim predjelima i od kojih samo jedan ouriço, »jež« (ova obla i tvrda ljuska može ubiti čovjeka, kad padne s visine od 20 ili 30 metara), kad se stegne stopalima i nešto

razlupa terçadom, daje za nekoliko ljudi obrok od 30 ili 40 krupnih trouglastih oraha s mliječnom i plavkastom jezgrom.

Pošli smo prije zore. Najprije idemo preko lageirosa, gotovo ogoljelih površina, po kojima se stijena visoravni, koja se postepeno probija ispod aluvijalnog tla, još pojavljuje u obliku metalnih pločica; a zatim preko polja s visokom kopljastom travom, zvanom sapezals; poslije dva sata prodiremo u šumu.

XXXII - U ŠUMI

Još od djetinjstva more mi je ulijevalo pomiješana osjećanja. Primorje i ona njegova izrezuckana obala, koju oseka pravovremeno ustupa i produžuje otimajući se o nadmoćnost sa čovjekom, privlače me time, što čovjeka izaziva na nove poduhvate, zatim onim neslućenim svijetlom koji skriva, onim što obećava čim nešto zapazimo ili naslutimo da će nam na dražiti maštu.

Poput Benvenuta Cellinija, prema kome osjećam više naklonosti nego prema učiteljima quattrocenta, volim da lutam po žalu, koji je ostavila plima i da idem ivicom strme obale kao da je ona taj put nametnula, skupljajući šuplje kamenčiće, školjke, kojih je izjedenost izmijenila geometriju, ili korijenje trske u obliku avetinja, te da se pretvorim u muzej svih tih olupina: za kratak trenutak on nipočem ne zaostaje za muzejima, gdje su sabrana remek-djela; ova uostalom proizlaze iz napornog rada, koji — mada se obavlja u duhu a ne napolju — možda u suštini nije različit od rada, kome se odaje priroda.

Ali budući da nisam ni pomorac ni ribar, smatram da mi nanosi štetu ta voda, koja mi skriva polovinu, pa i više, moga svijeta, jer njena ogromna prisutnost odjekuje daleko od obale, izmjenjujući često pejzaž i pustošeći ga. Čini mi se da more može razoriti onu raznolikost, na koju ju je kopno naviklo, pružajući oku nepregledna prostranstva i mjestimični kolorit; ali po cijenu nepodnošljive jednolikosti i beskrajne ravne površine, na kojoj nigdje nema da se naiđe na kakvu skrivenu dolinu, da se doživi iznenađenje, koje neprestano draži maštu.

K tome, danas smo lišeni čari, koje ja priznajem moru. Poput životinje što stari, kojoj ljuštura deblja i stvara joj oko tijela neprobojnu koru, koja epidermi ne da više da diše i tako joj ubrzava starenje, većina evropskih zemalja dopušta, da im se obale zakrčuju ljetnikovcima, hotelima i

kockarnicama. Mjesto da nam primorje izaziva, kao nekoć, predodžbe o časovima samoće na moru, pretvara se u neku vrstu fronta, na kome ljudi mobiliziraju periodično sve svoje snage, da na juriš osvoje slobodu uz cijenu, koje ona ne vrijedi, pod uvjetima, pod kojim pristaju da je dobiju. Plaže na kojima nam je more pružalo plodove svoje tisućgodišnje aktivnosti, čudesnu galeriju, gdje se priroda uvijek svrstavala u prve redove, pod nogama gomila sada služe samo da budu na raspoloženju kojekakvom ološu, koji tu izlaže svoju golotinju.

Zato više volim planinu nego more; a tokom godina ta je sklonost poprimila oblik strasne ljubavi. Mrzio sam one, koji su imali istu naklonost kao ja, jer su ugrožavali onu samoću, do koje mi je bilo toliko stalo; a prezirao sam ostale, za koje je planina značila samo visok zaklon i zakrit vidokrug, pa su bili nesposobni da osjete uzbuđenja, koja je ona u meni izazivala. Trebalo je da cijelo društvo prizna prednost planina, a da ih potpuno prepuste meni na užitak. Dodajem, da se ta strast nije odnosila na visoke planine; ove su me razočarale svojim dvosmislenim obilježjem radosti, inače nesumnjivih, koje one daju: ono je izrazito fizičko, pa čak i organsko, kad imamo u vidu napor koji treba izvršiti; ali međutim formalno i apstraktno u odnosu na pažnju, koja zarobljena suviše učenim nastojanjima, dopušta da se u punoj prirodi začahuri u brige, koje podsjećaju na mehaniku i geometriju. Volio sam onu planinu zvanu »kravljom«; a naročito predio između 1 400 do 2 200 metara; ona je još suviše osrednja, da bi mogla osiromašiti pejzaž, kao što to čine na većim visinama, gdje visina kao da izaziva prirodu na život s više spoticanja i vatreniji, ali u isto vrijeme onesposobljava kulture. Na tim visokim balkonima ona čuva da se izgubi prizor manje pripitomljene zemlje od one u dolinama i takve, koju volimo — pogrešno bez sumnje — zamišljati kao da ju je čovjek mogao upoznati još od njezina postanka.

Dok ja u moru vidim razvodnjen pejzaž, planina mi se pričinja kao koncentrirani svijet. Ona je to i u doslovnom smislu, budući da nabrana i izvijena zemlja tu okuplja veću površinu na istom prostranstvu. Isto se tako sporije iscrpljuju očekivanja od toga zgusnutijeg svijeta; promjenjiva klima, koja tu vlada, i razlike nastale zbog visine, izloženosti i prirode tla, idu na ruku suprotnostima usječenim između padina i ravnih površina, kao i suprotnostima među godišnjim dobima. Ja nisam bio, kao toliki ljudi, utučen boravkom u jednoj uzanoj dolini, gdje padine, zbog svoje blizine, dobivaju izgled zidina i iz kojih se može vidjeti samo komadić neba, koje sunce prelazi

za nekoliko sati; naprotiv. Meni se činilo, da je taj uzdignuti pejzaž bio živ. Mjesto da se pasivno predam razmatranju, kao pred nekom slikom, kojoj je moguće pronaći pojedinosti gledajući je iz daljine i ne unoseći pri tome ništa svoga, on kao da me je prosto pozivao na neku vrstu razgovora, gdje je trebalo da, on i ja, izmijenjamo ono što je najbolje u nama samima. Fizički napor utrošen da ga prijeđem bilo je nešto, što sam ja njemu ustupio i po čemu je njegovo biće meni postalo poklon. Otporan i izazovan u isto vrijeme, potkradajući mi neprestano jednu polovinu sebe, ali zato obnavljajući drugu naknadnom perspektivom, koja prati uspon ili spust, planinski pejzaž se sjedinjavao sa mnom u nekoj vrsti plesa, za koji sam osjećao da ga vodim utoliko slobodnije, ukoliko mi je bolje pošlo za rukom prodrijeti u velike istine, kojima sam bio nadahnut.

Pa ipak, danas sam zaista primoran da to priznam: ne osjećajući da sam se izmijenio, ta me ljubav prema planini napušta poput talasa kad se povlače na žalu. Misli su moje ostale iste, planina napušta mene. Prema istim radostima sam postao manje osjetljiv, jer sam odviše dugo i suviše jako težio za njima. Na tim putevima, kojima sam često hodao, čak su mi i iznenađenja postala obična; ne pentram se više kroz paprat i po stijenama, već kroz prikaze mojih uspomena. A ove dvostruko gube privlačnost; prije svega zbog duge upotrebe, koja ih je lišila novine; a naročito s toga, što je jedno malo više ustreptalo zadovoljstvo svaki put dobiveno po cijenu napora, koji s godinama postaje sve mučniji. Starim, i ništa me na to ne upozorava, osim ako nije ona izlizanost na nekoć oštrim uglovima mojih planova i mojih pothvata. Još sam sposoban da ih obnovim; ali više ne zavisi od mene, da mi njihovo ostvarenje donese ono zadovoljstvo, koje su mi oni tako često i tako vjerno pružali.

Sada me šuma privlači. U njoj nalazim iste draži kao i u planini, samo u spokojnijem i pristupačnijem obliku. Poslije toliko lutanja po pustinjskim savanama, ta je divlja priroda, koju su stari voljeli, dobila na cijeni: mlada trava, cvijeće i vlažna svježina čestarâ. Otad mi nije više bilo moguće da kamenitim Cévannesama poklanjam istu nepokolebljivu ljubav; sad sam shvatio, da je oduševljenje moje generacije prema Provenci bila podvala, koje smo postali žrtva, budući da smo je sami bili izmislili. Da bismo učinili otkriće — tu najveću radost, koju nam je naša civilizacija oduzimala — mi bismo novini žrtvovali sam predmet, koji treba da je opravda. Ta je priroda bila zapostavljena, dok smo mogli da se napasamo jednom drugom. Lišeni one najvrednije, trebalo je da svoje ambicije svedemo na onu, koja nam je bila pod rukom, da uzdržimo golotinju i surovost jer su nam odsada samo

takvi oblici bili na raspoloženju.

Ali u tom usiljenom maršu, mi smo bili zaboravili šumu. Gusta poput naših gradova, ona je bila nastanjena drukčijim bićima, koja su sačinjavala takvo društvo, koje nas je svakako jače odbijalo od sebe nego pustinje, u koje smo ludo srljali, bilo da se radilo o visokim vrhuncima ili suncem opečenim šumarcima. Zajednica stabala i biljki udaljuje čovjeka, nastoji na svaki način da zametne tragove kud je prošla. Kako je često vrlo teško u nju prodrijeti, šuma traži od onoga koji se u nju uputi iste ustupke, koje planina nameće penjaču. Manje prostran od vidika s visokih planinskih vijenaca, njezin brzo zatvoreni horizont obuhvaća uzak svijet, koji čovjeka isto tako potpuno usamljuje od ostaloga svijeta kao i pustinjska bespuća. Svijet trave, cvijeća, gljiva i kukaca živi tu slobodno nezavisnim životom i samo od našeg strpljenja i naše poniznosti zavisi da mu se priključimo. Dovoljno je nekoliko desetina metara u šumi, da se potpuno uništi vanjski svijet, jedan svijet ustupa mjesto drugome, koji je manje prijatan za oko, ali u kome sluh i miris, ta čula bliža duši nalaze svog računa. Dobra, za koja smo već mislili da su iščezla, rađaju se ponovno: tišina, svježina i mir. Prisnost s biljnim svijetom pruža ono, čega nas more sada lišava i ono za što planina traži suviše visoku cijenu.

Da bih se o tome uvjerio, možda je ipak trebalo da mi šuma najprije nametne svoj najopojniji oblik, zahvaljujući čemu bi njene opće crte za mene postale vidljive. Jer, između šume, u koju sam duboko zašao da se sretnem s Tupi-Kawahibima i šume našeg podneblja, razmak je takav, da bi se čovjek namučio dok nađe riječi, kojima će to izraziti.

Gledana spol ja, amazonska šuma podsjeća na gomilu stisnutih mjehura, na vertikalnu naslagu zelenih oteklina; čovjek bi rekao, da je neki patološki poremećaj rastužio riječni pejsaž. Ali kad se probije pokožica i kad se prodre unutra, sve se mijenja: viđena s unutrašnje strane, ta nejasna masa postaje veleban svijet. Suma prestaje biti zemaljski nered; čovjek bi mogao pomisliti, da je to jedan novi planetarni svijet, bogat kao i naš, i koji bi ga mogao zamijeniti.

Čim se oko privikne da razaznaje te srodne planove i čim duh može da nadvlada prvi dojam kao da ga je nešto pritisnulo, pokazuje se jedan složen sistem. Razabiru se katovi naslagani jedni nad drugima, koji, usprkos prekidu nivoa i povremenih smetnji, ponovno prave istu građevinu: najprije vrškovi raslinja i trava u visini čovjeka; nad njima blijeda debla stabala i lijane, koje načas raspolažu prostorom slobodnim od svake vegetacije; malo poviše ta

debla iščezavaju, zaklonjena lišćem stabalaca ili skerletnim cvjetanjem divljih, banana, zvanih pacova; debla izbijaju opet na trenutak iz te pjene, da se ponovno izgube u bujnom lišću palminih stabala; ona još jednom iz njih izbijaju na još višoj točki, gdje se odvajaju njihove prve horizontalne grane bez lišća ali pretrpane epifitnim raslinjem — orhidejama i bromelijacejama — kao lađe svojom opremom; a gotovo izvan domašaja oka, taj se svijet zatvara prostranim svodovima, čas zelenim a čas bezlisnim, ali onda prekrivenim bijelim, žutim, narančastim, porpurnim ili sljezastim cvjetovima; evropski se promatrač divi, kad tu nailazi na svježinu svog proljeća, ali u tako nesrazmjernoj ljestvici, da mu se jesenja veličanstvena plamena bujnost nameće kao jedini izraz porođenja.

Tim zračnim katovima odgovaraju drugi, pod samim koracima putnikovim. Bilo bi zabluda misliti da se hoda po tlu zatrpanom nestalnim spletom korijenja, izdanaka, žbunja i mahovine; kad god pod stopalom ponestane čvrstog oslonca, prijeti opasnost propadanja u dubine, koje katkad čovjeka zbunjuju. A prisutnost Lucinde još više otežava prohodnost.

Lucinda je mala majmunova ženka s podvijenim repom, sljezaste boje kože a sivkastog krzna, vrste Lagothryxa, koja se obično naziva barrigudo, zbog velikog karakterističnog trbuha. Dobio sam je, kad joj je bilo tek nekoliko tjedana od jedne nambikwarske Indijanke, koja ju je pitala i nosila danju i noću na glavi, gdje bi joj se uhvatila za kosu, koja je maloj životinji zamjenjivala majčino krzno i kičmu (majke-majmunice nose svoje mladunče na leđima). Dudlanje kondeziranog mlijeka nadomještalo je pitanje, a viskija, koji bi ošamutio sirotu životinju, oslobodio bi me pomalo noću. Ali tokom dana, bilo je mogućno nagoditi se s Lucindom samo u jednoj stvari: pristala je da se odrekne moje kose u korist lijeve čizme, na kojoj bi se od jutra do večeri zakvačila sa sva četiri uda, upravo nad stopalom. Na konju je taj položaj bio moguć, a savršeno je bio prihvatljiv u čunu. Ali pri pješačenju bila je sasvim druga stvar, jer pri svakoj živici, svakoj niskoj grančici, svakoj jaruzi, Lucinda bi kriknula piskavim glasom. Svi napori da je privolim da mi se popne na ruku, rame pa i na glavu bili su uzaludni. Trebalo joj je baš lijeva čizma, jedina njezina zaštita i jedina sigurna točka u toj šumi, u kojoj se okotila i gdje je živjela, ali gdje je bilo dovoljno da nekoliko mjeseci proživi uz čovjeka, pa da joj postane strana, kao da je odrasla u izvještačenom načinu civiliziranog života. I tako sam šepesajući lijevom nogom, i izmrcvarenih ušiju od prodornih prijekora pri svakom nezgodnom koraku, nastojao da ne izgubim iz vida Abaitarova leđa u zelenoj polutami, kroz koju je naš vodič

išao naprijed korakom hitrim i kratkim, zaobilazeći ogromna debla, iza kojih se na mahove činilo kao da se izgubio, prosjecajući mačem za klanje stoke prolaz kroz grmlje i lijane, mijenjajući sad lijevo, sad desno za nas neobjašnjiv pravac puta, ali kojim smo ipak prodirali sve dublje i dublje u šumu.

Da bih zaboravio umor, pustio sam da mi misli lutaju naprazno. U ritmu hoda u mojoj su se glavi slagale pjesmice te sam ih satima preživakao kao zalogaj, koji je postao bljutav od silnog žvakanja, ali koji čovjek oklijeva da ispljune ili proguta, jer mu ono čini kakvo-takvo društvo dok je u ustima. Iz akvarijskog ambijenta, koji je vladao u šumi, rodili su se ovi stihovi:

Dans la forêt céphalopode
gros coquillage chevelu de vase,
sur des rochers roses qu'érode
le ventre des poissons-lune d'Honolulu[28]

Ili pak, bez sumnje radi kontrasta, zazivao sam nezahvalna sjećanja na predgrađa:

On a nettoyé l'herbe paillasson
les pavés luisent savonnés,
sur l'avenue les arbres sont
de grands balais abandonnés.[29]

Bila je napokon još i ova strofa, koja mi se nikad nije činila potpuna, ma da je bila prigodna; još me i danas muči, čim pođem na dalek put:

Amazone, chère amazone,
vous qui n'avez, pas de sein droit
vous nous en racontez de bonnes
mais vos chemins sont trop étroits[30]

Pri kraju prijepodneva, zaobišavši jedan grm, nađosmo se iznenada naspram dvojici urođenika, koji su putovali u suprotnom pravcu. Stariji mogao je imati oko četrdeset godina, u nekakvoj poderanoj pidžami, imao je kosu dugu do ramena; drugi, s kratko podrezanom kosom, bio je potpuno gô,

osim slamnatog roščića, koji mu je pokrivao udo; na leđima je nosio u brenti od zelena palminog lišća čvrsto uzicom svezanom oko tijela jadne životinje velikog orla-grabljivca zavezanog kao pile, koji je žalosno izgledao usprkos sivo i bijelo isprutanom perju i glavi s moćnim žutim kljunom, iznad koga se savila kruna nakostriješena perja. Svaki je urođenik držao u ruci luk i strelice.

Iz razgovora, koji se zametnuo između njih i Abaitare, proizađe, da je stariji bio poglavar sela a mlađi njegov poručnik; oni su išli kao izvidnica ostalih stanovnika, koji su lutali negdje po šumi; svi su išli prema Machadu da učine posjetu stanici Pimenta-Bueno, najavljenu prije godinu dana; napokon, orao je bio poklon namijenjen njihovim domaćinima. Sve nam to nije išlo u račun, jer nama nije bilo stalo samo da se susretnemo s urođenicima, nego i da posjetimo selo. Trebalo je dakle,, obećanjem mnogobrojnih poklona, koji su ih čekali u logoru kod Porquinhoa, nagovoriti naše subesjednike, da se vrate, da nas prate i da nas prime u svom selu, (prema čemu su otvoreno pokazivali krajnje negodovanje): zatim ćemo se svi uputiti prema rijeci. Pošto je sporazum konačno zaključen, spakovani orao bio je bezobzirno bačen na obalu nekog potoka, gdje se činilo neizbježnim, da će morati brzo uginuti od gladi ili kao plijen mravi. O tome više nije bilo govora svih petnaest narednih dana, osim da se brzo ustanovi njegova smrt: »Orao je uginuo.« Dva Kawahiba iščeznuše u šumi, da svojim obiteljima najave naš dolazak, i nastavismo put.

Slučaj s orlom izaziva na razmišljanje. Mnogi stari pisci pričaju, kako Tupi gaje orlove i hrane ih majmunima, da im povremeno skidaju perje; Rondon je ukazao na taj običaj kod Tupi-Kawahiba, a drugi neki promatrači kod nekih plemena na Xingu i Araguayu. Nije se dakle trebalo čuditi, što ga je jedna grupa Tupi-Kawahiba sačuvala, ni što je orao, smatran njihovim najdragocjenijim vlasništvom, bio ponijet kao poklon, da su naši urođenici zaista odlučili (kao što sam počeo naslućivati i kasnije provjerio) definitivno napustiti selo, da priđu civilizaciji. Ali radi toga je upravo bila neshvatljiva njihova odluka, da orla prepuste žalosnoj sudbini. Pa ipak, svaka povijest kolonizacije, u Južnoj Americi i drugdje, mora voditi računa o tom korjenitom odricanju tradicionalnih vrijednosti, o tom raspadanju jednog načina života, gdje gubitak nekih elemenata povlači smjesta podcjenjivanje svih ostalih, koju sam pojavu možda upravo promatrao na jednom značajnom primjeru.

Objed spravljen na brzu ruku od nekoliko poprženih i nerasoljenih odrezaka xarque dopunjen je šumskim plodovima: tocari orasima; voćem s

bijelom, kiselkastom i pjenušavom jezgrom divljeg kakaa; bobicama s drveta p ama; plodovima i zrnjem šumskog caju voća. Cijele je noći padala kiša po nadstrešnicama, koje su štitile mreže za spavanje. U svanuće, šuma, tiha preko cijelog dana, odjekivala je nekoliko minuta kricima majmuna i papagaja. Nastavismo prodiranjem kroz šumu, gdje svatko nastoji da ne izgubi iz vida leđa svog predhodnika, jer je uvjeren, da bi bilo dovoljno udaljiti se samo nekoliko metara pa da se izgubi veza î da se ne čuje nikakvo dozivanje. Jer je jedna od najznačajnijih crta šume u tome, da ona kao da je utonula u neku sredinu gušću od zraka: svjetlost se probija samo pozelenjelo i oslabljeno a glas se ne prenosi. Vanredna tišina koja vlada, rezultat možda tog uvjeta, zaokupila bi zaraznim djelovanjem putnika, kad ga već napeta pažnja, koju mora posvetiti putu, ne bi tjerala da šuti. Njegovo moralno stanje konspirira s fizičkim stanjem da proizvede osjećaj teško podnosivog pritiska.

Od vremena do vremena, naš vodič bi se sagnuo nad svoju nevidljivu stazu, da hitrom kretnjom podigne jedan list i da nam ukaže pod njim kopljast blijesak bambusa zabijenog u tlo, da se na nj nabode neprijateljsko stopalo. Te naprave Tupi-Kawahibi zovu n i m, kojima tako štite prilaz svome selu; stari Tupi su upotrebljavali veće.

Tokom poslijepodne va stigosmo do jednog castanha1 a, gaja kestenovih stabala, oko kojih su urođenici (koji metodično koriste šumu) bili otvorili mali proplanak, da bi lakše prikupljali pale plodove. Tu se ulogorilo cijelo selo, muškarci goli, samo što su nosili navlaku na udu već zapaženu na poglavarovom pratiocu, žene također gole osim što su nosile pregaču od tankog pamuka, nekoć obojenu crveno pomoću urukua a koja je upotrebom postala riđasta; njom su bile opasane oko krsta.

Nabrojili smo u svemu šest žena, sedam muškaraca, od kojih jedan momčić, i tri djevojčice otprilike od jedne, dvije i tri godine; bez sumnje je to bila jedna od najsvedenijih grupa, za koju se moglo zamisliti, da im je pošlo za rukom da se održe tokom barem trinaest godina (to će reći otkako je iščezlo Abaitarino selo), i koja je bila odsječena od svakog dodira š vanjskim svijetom. U tom broju bilo ih je uostalom dvoje s uzetim donjim udovima: jedna mlada žena, koja se opirala pomoću dva štapa, i jedan muškarac, također mlad, koji se vukao po zemlji poput onih, kojima su noge do kuka amputirane. Koljena su mu stršila nad suhim nogama, natečena s unutrašnje strane i kao da su bila napunjena limfanom tečnošću; prsti lijeve noge bijahu uzeti, dok su na desnoj nozi mogli da se miču. Pa ipak su to dvoje bogalja mogli da se kreću po šumi, pa čak na prevaljuju i veliki put s upadljivom

lakoćom. Da li je to poliomyelitis, ili neki drugi virus, na taj način prethodio trajnom dodiru s civilizacijom? Bilo je žalosno podsjetiti se pred tim bijednicima, prepuštenim samim sebi u toj prirodi najnemilosrdnije raspoloženoj prema čovjeku, onih stranica Thevetovih, koji je u 16 .vijeku posjetio primorske Tupe, gdje se on divi što taj narod »sastavljen od istih çlemenata kao i mi... nikad... nije bio napadnut gubom, paralizom, letargijom, bolestima raka i čireva, ili drugim porocima tijela, koji se površno vide i spolja«. Nije ni slutio, da su on i njegovi pratioci bili glasnici, koji su prethodili tim bolestima.

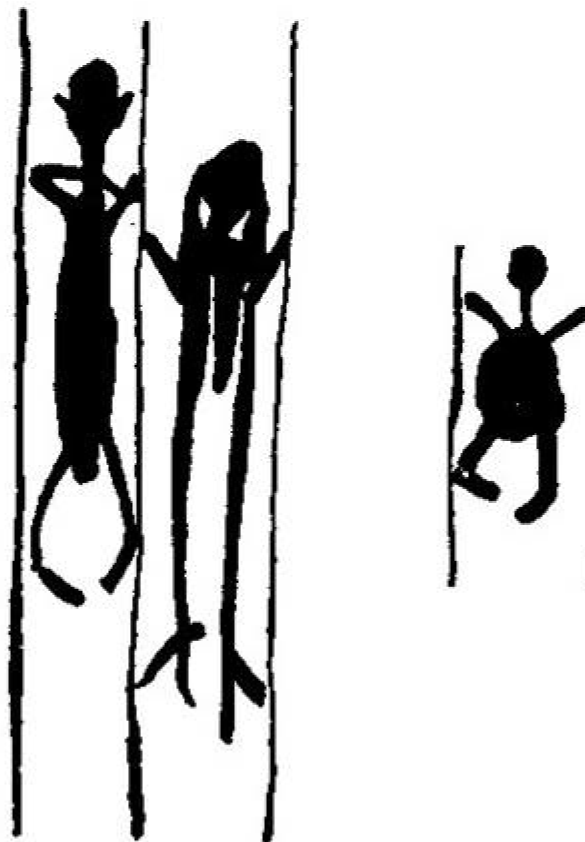
XXXIII - SELO ZRIKAVACA

Pred kraj poslijepodneva stigli smo u selo. Bilo je smješteno na jednom vještačkom proplanku iznad uzane doline nekog planinskog potoka, za koji sam kasnije saznao da se zove Igarape do Leitâo, pritoke s desne obale Machada, u koju se rijeku slijeva nekoliko kilometara nizvodno od ušća rijeke Muquia.

Selo se sastojalo od četiri gotovo četvrtaste kuće, smještene na istoj liniji paralelno s tokom potoka. Dvije veće kuće služile su za nastambu, kako se moglo vidjeti po mrežama za spavanje od povezanih pamučnih uzica, obješenih između dva stupa; ostale dvije (od kojih se jedna nalazila između one dvije prve) nisu odavna bile nastanjene i ličile su na hangare ili skloništa. Nakon površnog promatranja, čovjek bi mogao pomisliti, da su te kuće istoga tipa kao i ostala brazilijanska obitavališta u tom kraju. U stvari, one su bile sasvim drukčije smišljene, jer plan drvenih stupova, što podržavaju visoki krov od palme s dvostrukim nagibom bio je ucrtan u unutrašnjosti plana samoga krova i bio je manji od njega tako da je zgrada podsjećala na oblik četvrtaste pečurke. Ipak ta struktura nije bila uočljiva zbog prisustva prirodnih zidova, podignutih upravno prema krovu ne dodirujući ga. Te tarabe — jer su to ustvari i bili ti zidovi — sastojale su se od rascijepljenih palminih stabalaca i pobodenih jednih uz druge (i međusobno povezanih) s oblim licem prema vani. U slučaju glavne kuće — one između dva hangara — stabljike su bile isprekrštene u vidu petokutnih puškarnica, a vanjska strana zida je bila prekrivena crtežima površno izvedenim u crvenom i crnom tonu s urukuom i nekom smolom. Ti su crteži predstavljali po redu, prema objašnjenju urođeničkom, jednu uglednu osobu, žene, orla-proždrljivca, djecu, jedan objekat u obliku puškarnice, žapca, psa, velikog nepoznatog

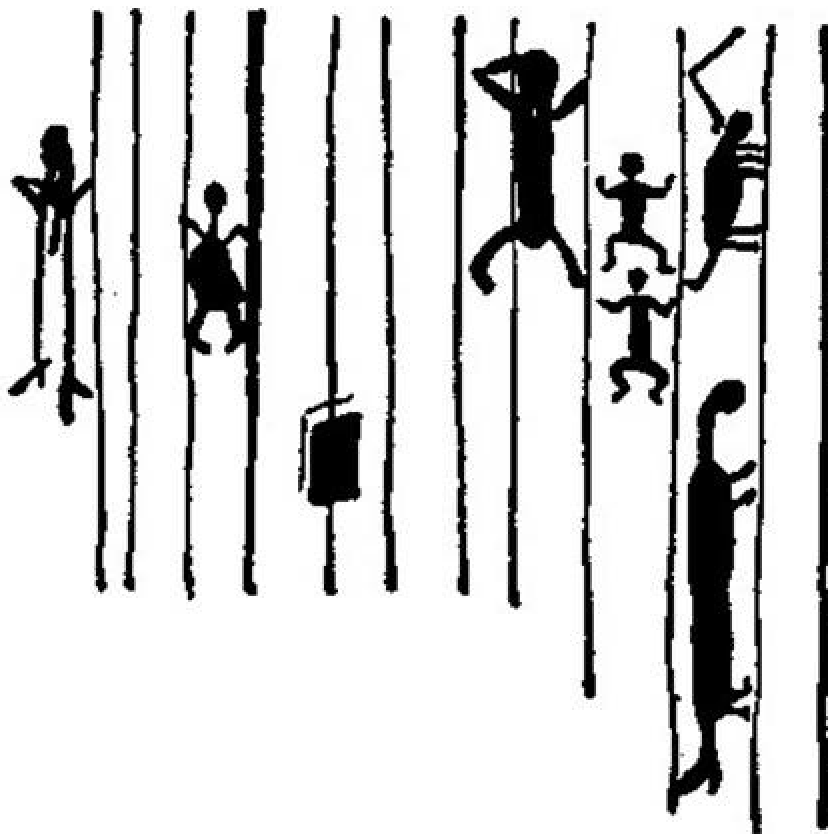
četveronošca, dvije vrpce s crtama u cik-cak, dvije ribe, dva četveronošca, jaguara, napokon jedan simetričan motiv sastavljen od kvadrata, polumjeseca i lukova.

Slika 48. — Detalj crteža na jednom zidu kolibe.

Ove kuće nisu ni po čem slične na urođenička obitavališta susjednih plemena. Vjerojatno je ipak da one obnavljaju neki tradicionalni oblik. Kad je Rondon otkrio Tupi-Kawahibe, njihove su kuće već bile kvadratne ili pravokutnog oblika s krovom od dva nagiba. Što više, pečurkasta struktura ne odgovara ni jednoj novobrazilijanskoj tehnici. Te kuće s visokim krovom su uostalom poznate iz raznih arheoloških dokumenata, koji proizlaze od nekoliko predkolumbovskih civilizacija.

Slika 49. — Drugi detalj istog crteža

Druga osobina Tupi-Kawahiba: poput njihovih parintintinskih srodnika, oni ne gaje niti troše duhan. Kad su nas vidjeli, kako vadimo iz bale svoju zalihu duhana na špagi, poglavar sela uzviknu sarkastično: ianeapit, »to su govna!... « Izvještaji Rondonove Komisije ukazuju čak, da su se urođenici toliko rasrdili na pušače, da su im otimali cigare i cigarete iz usta. Ipak, za razliku od Parintintinaca, Tupi-Kawahibe imaju izraz za duhan: tabak, to jest isti kao kod mnogih evropskih naroda, izveden od prastarih urođeničkih govora na Antilima i vjerojatno porijekla karipskog. Jedna eventualna veza može se naći u dijalektima na Guaporei, koji imaju isti izraz, bilo da su ga pozajmili od španjolskog (portugalski se kaže: fumo), bilo što kulture na Guaporei predstavljaju najudaljeniju točku u jugozapadnom pravcu jedne stare antilsko-guyanaiske civilizacije (kako nas toliko znakova na to upućuje), koja je mogla također ostaviti tragova na prolazu kroz dubodolinu rijeke Xingua. Treba dodati, da su Nambikware okorjeli pušači cigareta, dok

ostali susjedi Tupi-Kawahiba: Kepkiriwati i Mundei šmrču duhan pomoću cijevi za sisanje. I tako prisutnost, u samom srcu Brazilije, jedne grupe plemena bez duhana postavlja zagonetku, naročito kad imamo u vidu da su stari Tupi uvelike upotrebljavali taj proizvod.

U nedostatku duhana, nas će pri dolasku u selo počastiti onim, što su putnici 16. vijeka nazivali »cahuin« — kaui, vele Tupi-Kawahibi — to će reći napitak od chiche od onoga kukuruza, koji urođenici gaje nekoliko vrsta na otvorenim paljevinama na ivici sela. Stari su pisci opisali zdjele visoke kao čovjek, u kojima se priprema tečnost, i ulogu namijenjenu djevicama plemena, koje su u nju obilato pljuvale, da bi slina izazvala fermentaciju. Da li su zdjele Tupi-Kawahiba bile premalene ili u selu nije bilo dosta djevica? Dovedoše tri male djevojčice i natjeraše ih, da izluče svu sluz u od varak sasutog zrnja. Kako smo ukusno piće, u isto vrijeme hranjivo i osvježujuće, još iste večeri popili, do vrenja nije došlo.

Pri obilasku vrtova moglo se zabilježiti — oko velike drvene krletke, u kojoj je ranije bio orao a kosti su mu još razasute — arašide, grah, razne začine, male igname, slatki krumpir, manioku i kukuruz. Urođenici bi popunjavali svoje zalihe pobiranjem divljih proizvoda. Oni tako koriste jednu vrstu šumske gramineje, kojoj oni povežu nekoliko vršaka tako, da se zrnje koje poispada nagomila u malim hrpama. To se zmje grije na malim zemljanim pladnjevima dok se ne raspukne poput »pop-corna«, kome je i po ukusu slično.

Dok je tako cahuin prolazio kroz svoj komplicirani ciklus pravljenja mješavine i zagrijavanja da provri, pri čemu su žene miješale tu smjesu kutljačama od tikve, ja sam iskoristio zadnje sate dana da nešto saznam od Indijanaca.

Osim pamučne pregače, žene su nosile vrpce jako stegnute oko podlaktice i nožnih listova, i ogrlice od tapirovih zuba ili pločice od srndačevih kostiju. Lice im je tetovirano plavo-crnim sokom genipe: na obrazima je bila debela kosa crta od ušne šupljine do spoja usnica naglašena s četiri male vertikalne crte, a na podbratku četiri vodoravne linije jedna nad drugom, svaka odozdo ukrašena resicom od malih lukova. Kosa, obično kratka, bila je često začešljana rijetkim češljem ili nekom gušćom napravom, koji se prave od drvenih štapića prikupljenih i povezanih pamučnim koncem.

Muškarci su od svoga odijela imali samo koničnu navlaku na udu, koju smo već ranije spomenuli. Upravo je jedan urođenik sebi pravio novu. Obje strane svježeg pacovinog lista bile su strgane sa središnjeg rebra i oslobođene

vanjske kožaste ivice, zatim presavijene na dvoje po dužini. Umećući oba komada (otprilike veličine sedam sa trideset centimetara) jedan u drugi, tako da se dva prevoja spoje u pravom kutu, dobije se kao nekakav šestar sastavljen od dvije debljine lista za stranice i od četiri za na vrhu, gdje se dvije trake ukrštaju; taj se dio onda presavije dijagonalno, a oba se na kraku odsijeku i bace, tako da radniku ostane u rukama samo mali ravnokrak trokut oblikovan od osam debljina; ovaj se onda zaobljava oko palca, odnaprijed ka natrag, vrhovi dvaju donjih kutova su razdijeljeni, a rubovi sa strane se produžavaju i zašiju drvenom iglom i biljnim koncem. Predmet je gotov; treba ga još samo staviti na mjesto navlačeći kožicu preko otvora da navlaka ne bi spala i da nategnutost kože održava ud odignut. Svi muškarci nose tu napravu i ako koji od njih izgubi svoj, on pohita da istegnuti kraj kožice stegne pod uzicu, kojom je opasan oko krsta.

Stanovi su bili gotovo prazni. Vidjele su se mreže za spavanje od pamučne pređe; nekoliko zemljanih lonaca i jedna zdjela za sušenje na vatri kukuruzne ili maniokove jezgre; posude od tikve; drvene stupe i panjevi; drvene strugače za manioku s usađenim trnjem; pletena sita; dlijeta od zuba glodavaca; vretena; nekoliko lukova dugačkih otprilike 1,70 m. Strelice su pripadale raznim tipovima: bilo s vrškom od bambusa — kopljasta za lov, ili zupčasta poput pile za rat — bilo s više vršaka za ribolov. Napokon treba zabilježiti nekoliko glazbala: Panove frule s trinaest cijevi i flažolete s četiri rupe.

Kad je pala noć, poglavar nam uz velik ceremonijal donese cahouin i nekakav paprikaš od orijaškog graha i papar, od kog nam izgorješe usta; okrijepismo se pošteno tim jelom poslije šest mjeseci provedenih među Nambikwarima, koji nisu znali za sô i biber, i čije osjetljivo nepce traži čak da u jelu bude dosta vode, da ga rashladi prije objeda. U jednoj tikvici bilo je urođeničke soli, a to je bila tako gorka smeđasta voda da je poglavaru, koji se zadovoljio da nas gleda kako jedemo, bilo stalo do toga, da je u našem prisustvu , okuša radi našeg umirenja, jer bi se moglo pomisliti, da je to kakav otrov. Taj se začin pravi od pepela drveta toaribranco. Usprkos skromnog objeda, dostojanstvo, s kojim smo bili počašćeni, podsjetilo me je, da su stari tupi-poglavice morali imati postavljen sto, kako ce izrazio jedan putnik.

Jedna još uzbudljivija pojedinost, poslije noći provedene u jednoj šupi: ustanovio sam, da su mi kožni pojas bi|i izgrizli popci. Nikada još nisam iskusio zlodjelo tih kukaca, koje nisam primijetio ni kod jednog plemena s

kojima sam boravio: Kainganga, Caduveoa, Bororoa, Paressia, Nambikwara, Mundea. I sad mi kod Tupia bi suđeno da doživim zlu kob, koju su već poznavali Yves d Evreux i Jean de Léry četiri stotine godina prije mene: »I na koncu da ukratko opišem te beštijice... ništa veće od naših popaca, koje upravo noću izmile pored ognjišta, čim osjete da imaju gristi. Ali su se u prvom redu tako bacale na ovratnike i cipele od kože, koje sam pošto su one sve na njima izgrizle, ujutro nalazio potpuno bijele i iskošene ...« Kako se popci (za razliku od termita i ostalih štetočinskih kukaca, zadovoljavaju da oglođu gornju pokožicu, i ja sam doista našao svoj pojas »potpuno bijel i iskošen«, što svjedoči o toj čudnoj i jednostranoj družbi, staroj mnogo vjekova, jedne vrste insekata i ljudske grupe.

Odmah po izlasku sunca, jedan naš čovjek ode u šumu da obori nekoliko golubova grivaša, koji su lepršali po ivici. Malo poslije čusmo jedan pucanj, na koji nitko nije obratio pažnju, ali uskoro dotrča jedan urođenik, blijed i sav izvan sebe: pokušavao je da nam nešto objasni; Abaitare nije bilo pri ruci, da nam posluži kao tumač. Međutim su sa strane šume dopirali prodorni krici, koji su se bližili, i uskoro onaj čovjek prijeđe trkom preko zasađenog vrta, pridržavajući lijevom rukom svoju desnu podlakticu, na kojoj je visjela razmrskana šaka: bio se naslonio na pušku, i ona je odapela. Luis i ja stadosmo razgovarati, što treba da se čini. Tri su prsta bila gotovo potpuno iskidana, a dlan kao da je bio raznesen, pa se činilo, da se mora izvršiti amputacija. A nismo imali hrabrosti da je poduzmemo, i da tako osakatimo toga pratioca, koga smo uzeli s njegovim bratom u jednom seocetu blizu Cuiabe, prema kome smo osjećali naročitu odgovornost zbog njegove mladosti i koji nas je vezao svojom seljačkom čestitošću i finoćom. Za njega, čiji je zadatak bio da se brine o teglećoj marvi pa mu je trebala velika spretnost ruku da uravnoteži tovare na leđima mazgi, i volova, amputacija bi značila pravu katastrofu. Ne bez strahovanja, odlučismo da kako-tako namjestimo prste i da ranu omotamo sredstvima, kojima smo raspolagali, pa da pođemo natrag; čim stignemo u logor, Luis će odvesti ranjenika u Urupu, gdje se nalazio naš liječnik, pa ako urođenici pristanu na moj plan, ja ću s njima ostati u logoru pored rijeke da sačekam da se lađica vrati po mene petnaest dana kasnije (trebalo je tri dana da se spusti niz rijeku, a tjedan dana otprilike da doplovi uzvodno). Utučeni nesretnim slučajem, jer kao da su strahovali, da bi on mogao izmijeniti naše prijateljsko raspoloženje, Indijanci pristadoše na sve; i, pošavši naprijed dok se oni opet ne spreme za put, vratismo se u šumu.

Put mi prođe u nekom snoviđenju i malo se čega sjećam. Ranjenik je trpio velike bolove cijelim putem, idući tako brzim korakom, da ga nismo mogli stići; izbio je na čelo kolone, čak i ispred vodiča, ne kolebajući se ni najmanje u pogledu pravca puta, koji kao da se poslije nas zatvorio. Natjerasmo ga ipak da malo odspava noću pomoću sredstava za uspavljivanje. Nasreću, nije bio navikao ni na kakve lijekove i ovi su izveli pun učinak. Kad sutradan poslije podne stigosmo u logor, ustanovismo, da mu je rana bila puna crvi, koji su uzrokovali nepodnošljive bolove. Ali kad je tri dana kasnije pao pod njegu liječnika, rana je bila spasena od gangrene, pošto su crvi malo po malo pojeli sve istrulo meso. Amputacija je sada bila nepotrebna i dug niz sitnih kirurških zahvata, koji potrajaše gotovo čitav mjesec i pri čemu je Vellard upotrebio svu svoju spretnost vivisektora i entomologa, osposobiše nekako Emydijevu ruku. Stigavši decembra mjeseca u Madeiru, poslao sam ga onako još slaba avionom u Cuiabu, da pribere snage. Ali kad sam u januaru, vraćajući se u taj predjel da bih se pridružio glavnini svoje trupe, posjetio njegove roditelje, navališe na mene prijekorima; ali ne zbog patnji njihova sina, koje su smatrane nečim što se obično dešava u životu na sertâou, već zbog mog barbarskog postupka što sam dopustio da plovi po zraku, jer u tom oni vide đavolsko stanje, pa nisu mogli pojmiti, kako mu se mogla izložiti krštena duša.

XXXIV - JAMINOVA LAKRDIJA

Evo kako je bila sastavljena moja nova obitelj. Najprije Taperahi, poglavar sela, i njegove četiri žene: Maruabai, najstarija, i Kunhatsin, njena kći iz prvog braka; Takwame i Ianopamoko, mlada paralitičarka. Taj je poligami brak odgajao petero djece: Kamini i Pwereza, dječake od kojih je prvi mogao imati sedamnaest a drugi petnaest godina; i tri djevojčice još sasvim male: Paerai, Topekes i Kupekahi.

Zamjenik poglavarev Potien mogao je imati dvadeset godina i bio je sin Maruabain iz prvog braka. Bila je još jedna starica, Wirakaru; njezina dva odrasla sina Takwari i Karamua, prvi još momak, a drugi oženjen njenom nećakinjom jedva dozrelom za udaju, Penhanon; najzad njihov rođak, paralizirani mladić Walera.

Suprotno Nambikwarama, imena Tupi-Kawahiba nisu tajanstvena, koja uostalom nešto znače, kako su to zabilježili kod Tupia putnici iz 16. vijeka: »Kao što mi činimo psima i ostalim životinjama, — napominje Léry — oni

ravnodušno nadijevaju takva imena poznatih stvari, kao Sarigoy, koji je neka četveronožna životinja; Arignan, jedna kokoš; Arabouten, drvo u Braziliji, Pindo, jedna visoka trava i druga slična.«

Bilo je tako sa svima slučajevima, kad su mi urođenici objasnili svoja imena. Taperahi mora da je neka ptičica s bijelim i crvenim perjem; Kunhatsin treba da znači: bijela žena, ili svijetle kože; Takwame i Takwari treba da su izrazi izvedeni od takwara, što znači jedna vrsta bambusa;

Potien mora da označuje jednog slatkovodnog ratušca; Wirakuru, malog čovjekova parazita (na portugalskom: bicho de pé); Karamua, jednu biljku; Walera, također jednu vrstu bambusa.

Staden, drugi putnik iz 16. vijeka, kaže, kako žene »obično uzimaju imena ptica, riba i voća«; i dodaje, da svaki put, kad muž ubije nekog zarobljenika, on i njegova žena uzimaju drugo ime. Moji su pratioci tako isto postupali; tako se Karamua zove još i Janaku, jer je on, kako mi objasniše, »već ubio jednog čovjeka.«

Urođenici mijenjaju također imena pri prijelazu iz djetinjeg uzrasta u dječački, a onda opet, kad postane odrastao čovjek. Svatko ima dakle po dva, tri ili četiri imena, koja mi rado kazuju. Ta su imena od velike važnosti, jer svaka loza upotrebljava radije neke nazive, koji mogu da donesu sreću, a izvedeni su od istih korijena, koji se odnose na njihov rod. Selo, čije sam stanovnike proučavao, bilo je većinom iz roda mialat-a (»od vepra«); ali se obrazovalo uzajamnim ženidbama s drugim rodovima: Paranavat-om (»od rijeke«); Takwatip-om (»od bambusa«) i s nekim drugim. A svi su se članovi spomenutog posljednjeg roda nazivali izrazima izvedenim iz eponima: Takwame, Takwarume, Takwari, Walera (kako se zove jedan veliki bambus) i Karamua (također ime jedne biljke, ali nisam mogao doznati kakve).

Najviše začuđava ona crta društvene organizacije kod naših Indijanaca, da poglavica ima neki polumonopol na žene svoje grupe. Od šest žena, koje su prošle pubertet, četiri su bile njegove supruge. Ako uzmemo u obzir, da je, od one dvije preostale, jedna — Penhana — njegova sestra, dakle nedostupna; a druga — Wirakaru — starica, koja više nikoga ne interesira, izlazi da Tapèrahi zadržavaju upravo onoliko žena, koliko mu se materijalno pokaže moguće. U njegovu braku glavna uloga pripada Kunhatsini, koja je, izuzevši sakatu Ianopamokou, najmlađa i — u čemu se urođenički sud poklapa s etnograf ovim — neobično lijepa. Sa stanovišta hijerarhije, Maruabai je sporedna supruga i njezina kći ima prednost pred njom.

Čini se, da glavna žena pomaže mužu neposrednije nego ostale. Ove se

bave kućnim poslovima: kuhaju, brinu se o djeci, koja se zajednički odgajaju, prelazeći ravnodušno s jedne dojke na drugu, tako da mi nije bilo moguće razabrati, koja je kome prava majka. Naprotiv, glavna žena prati muža kod svakog pokreta, pomaže mu da dočekuje strance, čuva dobivene poklone, upravlja kućanstvom. Položaj je obrnut od onoga, koji sam zapazio kod Nambikwara, gdje je glavna žena igrala ulogu čuvara domaćeg ognjišta, dok su mlade suložnice tijesno povezane s muškaračkom djelatnošću.

Privilegij, koji poglavar ima na žene grupe, kao da počiva prije svega na uvjerenju, da je poglavareva priroda drukčija nego kod drugih ljudi. Priznaje mu se da je vatren; može da padne u trans, i onda ga je katkad potrebno svladati da ne ubije čovjeka (kasnije ču dati primjer o tome); ima proročanski dar i druge talente; napokon, njegov seksualni prohtjev je iznad prosjeka i zahtijeva, da bi ga zadovoljio, veliki broj supruga. Za ona dva tjedna što sam .proboravio u urođeničkom logoru, bio sam često zgranut nemoralnim vladanjem — u odnosu prema vladanju njegovih pratilaca — poglavara Taperahia. Kao da ga je progonila manija da neprestano mijenja mjesto; barem tri puta na dan premješta svoju mrežu za spavanje i nadstrešnicu od palmina lišća, koja ga štiti od kiše, i svaki put ga prate žene, zamjenik Potien i dječica. Svakog bi se jutra izgubio u šumi sa ženom i djecom; urođenici govore da ide da se pari. Vidimo ga kako se vraća poslije pola ili čitavog sata i kako se sprema za novu selidbu.

Na drugom mjestu, poligamni privilegij se u izvjesnoj mjeri nadoknađuje pozajmicom žena svojim pratiocima i strancima. Potien mu nije samo zamjenik; on učestvuje u životu poglavareve obitelji, prima za to izdržavanje, služi, kad se ukaže prilika, kao dadilja suhom hranom djeci, a uživa i druge pogodnosti. Što se tiče stranaca, svi su se pisci 16. vijeka složili u tome, da je tupinambski poglavica dokazao svoj liberalizam prema njima. To se obavezno gostoljublje moralo odraziti, čim sam stigao u selo, u korist Abaitare, koji dobi u zajam Ianopamoku, koja je međutim bila noseća, i sve do mog odlaska, spavao je u njenoj mreži i od nje je dobivao hranu.

Kako mi je u povjerenju saopćio Abaitara, ta velikodušnost nije bila bez računa. Taperahi je predložio Abaitari da mu sasvim ustupi Ianopamoku u zamjenu za njegovu kćerkicu Topehi, koja je tada mogla imati osam godina; karijiraen taleko ehi nipoka«, »poglavar hoće da se oženi mojom kćerkom«. Abaitara nije bio oduševljen, jer Ianopamoko, bogalj, nije bila za družicu: »Nije čak sposobna, govorio je on, ni vode da donese s rijeke.« Zatim, zamjena je očito bila nejednaka između odrasle žene fizički nakazne i zdrave

djevojčice, pred kojom je bio cijeli život. Abaitara je imao drugih pretenzija: za Topehi je želio dobiti malu Kupekahi, staru dvije godine, naglašujući, da je ona Takwamina kći, koji je kao i on član roda Takwatip, i nad kojom je mogao koristiti privilegij kao ujak. Takwamu je trebalo, po njegovoj zamisli, ustupiti jednom drugom urođeniku na stanici Pimenta-Bueno. Zenidbena ravnoteža bi bila dakle djelomično uspostavljena, jer je Takwari bio, sa svoje strane, »zaručen« s malom Pupehaki, pa, kad budu izvršene sve te transakcije, Taperahi bi izgubio dvije od četiri žene, ali bi, s Topehi, opet dobio treću.

Kakav je bio ishod tih pregovora, ja ne znam; ali za petnaest dana zajedničkog života oni izazvaše napeto stanje među pregovaračkim stranama, pa je situacija znala postati uznemiravajuća. Abaitara je bio smrtno zaljubljen u svoju dvogodišnju zaručnicu, koja mu se činila usprkos njegovim 30 ili 35 godina, suprugom po njegovu srcu. Činio joj je sitne poklone i kad bi ona glavinjala duž obale, nikad mu nije bilo dosta da se divi, pa i mene da natjera da se divim njenim snažnim djetinjim oblicima: kako će to biti lijepa djevojka za deset ili dvanaest godina! I pored toga, što je već dosta godina bio udovac, njega to dugo čekanje nije nimalo plašilo; istina, računao je na Ianopamoku, da nekako podnese to međuvrijeme. U nježnim zanosima, koje je kod njega izazvala djevojčica, nevino su se miješala erotska sanjarenja prebačena u budućnost s izrazito očinskim osjećanjem svoje odgovornosti prema malom stvorenju i nježnim drugarstvom velikog brata, kome se našla starica kad je on već odmakao godinama. Nejednakost u raspodjeli žena je još na jedan način donekle ublažena levinatom — obavezom da se brat oženi udovicom umrlog brata. Na taj se način bio oženio Abaitara ženom svoga starijeg umrlog brata, i to protiv svoje volje, jer je morao popustiti pred zapovijesti svoga oca i navaljivanjem žene, koja »se neprestano motala oko njega«. U isto vrijeme s levinatom, Tupi-Kawahibi su prakticirali bratsku poliandriju, za koju je pružila primjer mala Penhana, premda onako slabašna i jedva što se zadjevojčila, s kojom su, pored muža joj Karmuae, živjeli i njeni djeveri Takwari i Walera; ovaj posljednji, samo klasifikatorni brat druge dvojice, kaže: »On pozajmljuje (ženu) svome bratu«, jer »brat nije ljubomoran na brata«. Obično djeveri i snahe, ne izbjegavajući se međusobno, imaju rezervirano držanje. Da je žena data na zajam, pozna se po tome, što toga dana vlada kao neka prisnost u odnosima s njegovim zetom. Brbljaju i smiju se među sobom i zet mu nudi da jede. Jednoga dana, kad je Takwario bio uzajmio Penhanu, ručao je pored mene. Počinjući jesti, on zamoli svoga brata

Takwaria »da dovede Penhanu da jede«; Penhana nije bila gladna, jer je već bila sa svojim mužem; ipak dođe, primi jedan zalogaj, pa opet odmah ode. Isto je tako Abaitara napuštao moje ognjište i odnosio svoj objed kod Ianopamokoe da ruča s njom.

Za Tupi-Kawahibe je dakle neka kombinacija poligamije i poliandrije rješavala problem, koji je postavljen privilegijom poglavice u ženidbenim odnosima. Jedva nekoliko tjedana otkako sam se rastao od Nambikwara bio sam zadivljen, kad sam ustanovio, koliko geografski vrlo bliske grupe mogu dati različita rješenja za iste probleme. Jer i kod Nambikwara također, kako smo vidjeli, poglavica ima poligamni privilegij, iz čega proizlazi neravnomjernost između broja mladića i broja raspoloživih supruga. Ali mjesto da, kao Tupi-Kawahibe, pribjegnu poliandriji, Nambikware dozvoljavaju momčićima da se iživljuju u homoseksualnosti. Tupi-Kawahibe se prema takvoj praksi odnose uvredljivo. Znači da se osuđuju. Ali, kao što je to zlobno primijetio Léry za njihove pretke: »Budući da se neki put, svađajući se među sobom, nazivaju Tyvire-ima (Tupi-Kawahibe kažu gotovo isto tako: teukurava), što znači gadovima, možemo iz toga pretpostaviti (jer ja o tome ništa ne mogu tvrditi), da oni taj odvratni grijeh provode među sobom.«

Kod Tupi-Kawahiba je poglavarstvo bilo predmet jedne kompleksne organizacije, koje se naše selo samo simbolički držalo, otprilike kao na onim malim propalim dvorovima, gdje neki vjerni podanik pristaje da igra ulogu komornika da bi spasio ugled kraljevskog dostojanstva. Čini se, da je takav bio odnos Potiena uz Tapeharia; revnošću, kojom je on služio svome gospodaru i po uvažavanju, koje su za to prema njemu pokazivali ostali članovi grupe, moglo bi se katkad reći, da je Taperahi još, kao nekoć Abaitara, vladao nad tisućama podanika ili podređenih feudalaca. U to je vrijeme dvor bio sačinjen bar od četiri stupnja: poglavice, tjelohranitelja, mlađih oficira i pratilaca. Poglavica je imao pravo nad životom i smrti. Kao i u 16. vijeku, običan postupak izvršenja smrtne kazne bilo je davljenje u vodi, što je bila dužnost mlađih oficira. Ali se poglavica također starao o svojim ljudima; i on vodi pregovore sa strancima, i to ne bez prisebnosti, kako sam morao ustanoviti.

Imao sam velik lonac od aluminij uma, koji nam je služio za kuhanje riže. Jednog jutra Tapehari, u pratnji Abaitare kao tumača, dođe mi zatražiti taj lonac, a on se za uzvrat obavezuje, da će nam na raspoloženju stajati puna cahuina za sve vrijeme našeg boravka kod njega. Pokušao sam objasniti, kako nam je ta kuhinjska posuda neophodno potrebna, ali dok je Abaitara

prevodio, s iznenađenjem primijetih, da s lica Tapeharijeva nije silazio razdragan osmijeh, kao da su moje riječi potpuno odgovarale njegovim željama. I doista, kad je Abaitara završio s izlaganjem razloga, koje sam ja navodio što ne mogu da mu udovoljim želji, Tapehari, uvijek razdragan, zgrabi lonac i stavi ga među svoje stvari. Nisam mogao nego da se priklonim. Uostalom, vjeran svome obećanju, Tapehari me je čitav tjedan častio raskošnim cahuinom, pripremljen od smjese kukuruza i tocaria; obilato sam se krijepio tim napitkom, i samo sam vodio brigu da zadovoljim sluzne žlijezde ono troje dječice. Taj me doživljaj podsjeća na jedan odlomak Yvesa d'Evreuxa: »Ako netko od njih zaželi dobiti nešto što pripada njegovom bližnjem, on mu to otvoreno saopći: i mora da ta stvar bude jako draga onome, koji je ima, da mu je ne dâ bez ustezanja, b tim ipak, da ako molitelj ima nešto što davalac priželjkuje, on će mu je odmah dati i ako mu je ovaj zatraži.«

Tupi-Kawahibi sasvim drukčije zamišljaju ulogu poglavice nego Nambikware. Kad ih natjeramo da se o tome izjasne, oni kažu: »Poglavica je uvijek veseo.« Izvanredna pokretljivost, koju je svakom prilikom pokazivao Taperahi, najrječitije objašnjava tu formulu; ipak nju ne objašnjavaju samo individualne sposobnosti, jer, suprotno onome što se zbiva kod Nambikwara, položaj tupi-kawahibskog poglavice je našli jedan po muškoj lozi: Pwereza treba da naslijedi svog oca; a čini se da je Pwereza mlađi od svog brata Kaminia, i ja sam prikupio i druge moguće nadmoćnosti mlađeg pred starijim. U prošlosti jedna od dužnosti koja je padala na poglavicu sastojala se u priređivanju svečanosti, za koje se govorilo da im je on »gospodar« ili »vlasnik«. Muškarci i žene bi prebojili tijelo (naročito pomoću ljubičastog soka jednog lista, kojemu nisam mogao saznati ime i koji je također služio za bojenje grnčarije), a davale bi se i priredbe plesa s pjevanjem i glazbom; pratnju su davali četiri ili pet velikih klarineta, napravljenih od bambusovih cijevi dugih 1,20 m., na vršku kojih je mala bambusova cjevčica s običnim piskom, isječenim sa strane, bila uglavljena s unutrašnje strane pomoću čepa od kudjelje. »Gospodar svečanosti« bi naredio, da se muškarci ogledaju u nošenju po jednog frulaša na ramenima, što je bila takmičarska igra, koja podsjeća na dizanje maridda kod Bororoa i na trke na štakama kod Gea.

Pozivi su učinjeni na vrijeme, kako bi učesnici mogli sabrati i na dimu osušiti dovoljno sitnih životinja, kao što su štakori, majmuni, vjeverice, koje bi nosili nanizane oko vrata. Igra s točkom bi podijelila selo na dva tabora: mlađe i starije. Ekipe bi se okupile na zapadnom kraju jednog kružnog terena,

dok bi bacači, koji pripadaju obim taborima, zauzeli položaj jedni sjeverno, drugi južno. Jedni bi drugima dodavali kotrljanjem neku vrstu punog koluta, odsječena od debela trupca. U času kad ta meta prolazi ispred gađača, svaki bi pokušavao da ga strelicom pogodi. Za svaki uspjeli pogodak, dobitnik bi uzimao po jednu strelicu od svog protivnika. Ova igra začudo nalič na neke igre u Sjevernoj Americi.

Gađali su napokon jednu lutku kao metu i to ne bez opasnosti: jer onaj, čija bi se strelica zabila u kolac, na kom je lutka pričvršćena, izlaže se fatalnom udesu magičnog porijekla, kao i oni, koji bi imali smjelosti da od drveta izdjelaju lutku u obliku čovjeka, mjesto da je naprave od slame ili koja predstavlja majmuna.

Tako su protjecali dani u prikupljanju ostataka jedne kulture, koja je bila očarala Evropu, a koja je na desnoj obali Gornjeg Machada možda bila osuđena na propast u trenutku kad krenuh natrag: upravo u času kad sam kročio na brodić, koji se vraćao iz Urupe, 7. novembra 1938., urođenici su se uputili ka Pimenta-Bueno da se pridruže pratiocima i obitelji Abaitare.

Ipak, pri kraju te tužne likvidacije aktive jedne kulture na umoru čekalo me je jedno iznenađenje. Bilo je to na početku noći, kad se svatko koristio posljednjom svjetlošću logorske vatre, da se pripremi za spavanje. Poglavar Taperahi već se bio ispružio u svojoj mreži; počeo je pjevušiti glasom dalekim i kolebljivim, da se jedva moglo razaznati da je njegov. Smjesta, dva muškarca (Walera i Kamini) dođoše i čučnuše do njegovih nogu, dok je drhtaj uzbuđenja prožimao malu grupu. Walera uputi nekoliko glasnih poziva; poglavarevo pjevanje postade jasnije, glas mu je postao sigurniji. I odjedanput shvatih, čemu sam prisustvovao: Tapehari su upravo izvodili nekakav kazališni komad, ili točnije neku operetu, s mješavinom pjevanja i govorenog teksta. Sam je on objedinjavao nekih dvanaestak uloga. Ali se svaka mogla raspoznati po naročitom tonu glasa: prodornom, u falsetu, grlenom, dubokom; i po muzičkoj temi, koja je predstavljala pravi lajt-motiv. Melodije kao da su za čudo bile slične gregorijanskom pjevanju. Poslije »Sacre«, na koji su podsjećale nambikwarske frule, činilo mi se da slušam egzotičnu verziju »Noces-a«.

Uz Abaitarinu pomoć — koji se toliko udubio u predstavu, da je teško bilo iz njega izvuci objašnjenja — mogao sam stvoriti maglovitu predodžbu o sadržaju. Radilo se o jednoj lakrdiji, u kojoj je junak bila ptica japim (vrsta grabljivice crna i žuta perja, čije modulirano pjevanje daje iluziju ljudskog glasa); a partneri su mu životinje: kornjača, jaguar, soko, mravojed, tapir,

gušter, i t. d.; predmeti: štap, malj, luk; napokon duhovi poput aveti Maira. Svaki se izražavao u stilu tako saobraznom svojoj prirodi, da mi je vrlo brzo pošlo za rukom, da ih i sâm raspoznajem. Zaplet se kretao oko japimovih pustolovina, koji ih je, ugrožen u početku od ostalih životinja, obmanjivao na razne načine i na koncu izašao kao pobjednik. Predstava, koja je ponovljena (ili nastavljena?) dvije uzastopne noći, svaki je put trajala oko četiri sata. Od vremena do vremena, kao da je Tapehari bio nadahnut, govorio je i pjevao izobilno: sa svih strana razlijegao se prasak smijeha. Ponekad se činilo, da je iscrpljen, glas bi mu oslabio, ogledao bi se na raznim temama ne zadržavajući se ni na jednoj. Onda bi mu jedan od recitatora, ili oba zajedno, priskakali u pomoć, bilo da su ponavljali svoje prozive, koji su glavnom izvodiocu omogućili da predahne, bilo da su predložili kakvu muzičku temu, bilo napokon da su privremeno pojačali koju od uloga, tako da smo, za trenutak, prisustvovali pravom dijalogu. Kad bi se tako učvrstio na sedlu, Taperahi bi opet nastavio da ispreda lakrdiju.

Malo po malo, kako je noć odmicala, zapažalo se, da je to pjesničko stvaralaštvo bilo praćeno gubitkom svijesti i da su glumcem ovladala lica, koja je predstavljao. Njegovi različiti glasovi postajali bi mu strani, svaki bi poprimio taka izrazitu prirodu, da je bilo teško vjerovati, da ih izvodi ista osoba. Na kraju druge priredbe, Taperahi, pjevajući još uvijek, diže se naglo iz svoje mreže i stade se nesuvislo kretati unaokolo tražeći da mu donesu cahuina; bio ga »spopao duh«; odjedanput, zgrabi nož i jurnu na Kunhatsinu, svoju glavnu ženu, koja jedva uspije da mu izbjegne pobjegavši u šumu, dok su ga drugi muškarci savladali i prisilili da se vrati u mrežu, gdje smjesta zaspa. Sutradan je sve bilo normalno.

XXXV - AMAZONIJA

Stigavši u Urupu, gdje počinje motorna plovidba, nađoh svoje pratioce smještene u jednoj prostranoj slamnoj kolibi podignutoj na pilonima i podijeljenoj pregradama na nekoliko odaja. Nismo imali što da radimo, osim da rasprodaj emo ostatak materijala domaćem stanovništvu ili da ga zamijenimo za piliće, jaja i mlijeko — jer je tu bilo nekoliko krava — da živimo u dokolici i da priberemo snage, u iščekivanju da rijeka nadođe od kiša i omogući prvoj barki sezone da pođe uzvodno do nas, za što će biti bez sumnje potrebno tri tjedna. Svako bismo jutro, pošto rastopimo čokoladu u mlijeku, doručkovali promatrajući, kako Vellard vadi poneki iver iz

Emydijeve ruke i kako joj pomalo vraća oblik. U tom prizoru je bilo nečeg otvorenog i što zadivljuje; u mojoj se glavi miješao s prizorom šume, pune divnih oblika i opasnosti. Stadoh crtati, uzevši svoju lijevu ruku za model, pejzaže sačinjene od ruku, koje strše iz zgrčenih tijela i izukrštanih poput lijana. Poslije desetak skica, koje su gotovo sve propale za vrijeme rata, — na kom li su njemačkom tavanu danas zaboravljene? — osjetih da mi je laknulo i vratih se opet promatranju stvari i ljudi.

Od Urupe pa sve do Rio Madeire, stanice telegrafske linije su se zbile u kolibe istraživača kaučuka, koje opravdavaju opstanak razasutog stanovništva pri obalama. One kao da nisu bile tako besmislene kao stanice na visoravni, i način života, kojim se u njima živi, počinje da se oslobađa snoviđenja. U najmanju ruku, ovo postaje je raznoliki je i nijansirano je prema lokalnim mogućnostima. Vide se vrtovi lubenica, toga toplog i ružičastog snijega tropskih predjela; živinarnici s pohvatanim kornjačama, koje obezbjeđuju obitelji zamjenu za nedjeljnu piletinu.

U svetačne dane, ovo se čak pojavljuje u obliku gallinha em molho pardo (kokoši u tamnom umokcu), i dopunjuje se jednim bolo podre (doslovno: trulim kolačem), jednim eha de burro (magarećim čajem, to jest kukuruzom u mlijeku) i baba de moça (gospođičinom pljuvačkom: bijelim sirom prelivenim medom). Otrovni sok manioke, koji je bio u vrenju nekoliko tjedana pomiješan sa začinima, daje krepak i blag umak. To je pravo blagostanje: Aqui so falta o que nâo tem, što ovdje znači: ništa ne nedostaje, osim onoga čega nema.

Sva su ta jela »kolosi« ukusnosti, jer amazonski jezik voli superlative. Po općem pravilu, lijek ili poslastica su dobri ili ne valjaju »kao sâm vrag«; vodopad je »vrtoglavan«, ulovljena divljač je »čudovište«, a situacija je »abisinska«. Razgovor može da pruži sočan uzorak seljačkih izobličavanja; tako ispremještaju glasove u izrazima: percisa, mjesto précisa; prefeitamente mjesto perfeitamente; Tribucio mjesto Tiburcio. Takav je način govora praćen također dugim stankama, isprekidanim jedino svečanim uzvicima: »Sim Senhor!« ili »Disparate!«, koji se odnose na sve vrste poput šume nejasnih i maglovitih misli. Rijetki putujući trgovci, regatâo ili mascate — uglavnom su to Sirijanci ili Libanci u čunovima — donose, poslije nekoliko tjedana putovanja, lijekova i starih novina, koji su podjednako upropašteni od vlage. Iz jednog, u jednoj kolibi istraživača kaučuka, bačenog broja novina, saznadoh, sa četiri mjeseca zakašnjenja, za Münchenski sporazum i za mobilizaciju. A i maštanja ljudi, koji žive u šumi, bogatija su od maštanja

stanovnika savane. Ima tu i pjesnika, kao što je ona obitelj, gdje se otac zove Sandoval a majka Maria, daju svojoj djeci imena sa slogovima iz njihovih, imena, tako djevojčicama: Valma, Valmaria i Valmarisa, a dječacima: Sandomar i Marival; a daljnjoj generaciji: Valdomar i Valmikar. A cjepidlake zovu svoje sinove Newton i Aristotel i odaju se uživanju onih u Amazoniji tako omiljenih ljekarija, koje se zovu: Dragocjena tintura. Istočnjački tonik. Specifična Gordona, Bristolske pilule. Engleska vodica i Nebeski balzam. Kad ne upotrebe, uz sudbonosne posljedice, bikloridon kinina mjesto sodnog sulfata, toliko se na nj priviknu, da treba da uzmu čitavu tubu aspirina odjednom, ako hoće da ublaže zubobolju. Zapravo, čini se, da jedno, na donjem toku Machada zapaženo malo skladište tek simbolički šalje čunovima uzvodno samo dvije vrste robe: rešetkaste metalne ograde za grobove i korita za pranje.

Pored te »naučne« medicine, postoji i jedna druga, pučka, koja se sastoji od resguardosa, t. j. »zabrana«, i oracôesa, t. j. »propovijedi«... Dok je žena u drugom stanju, ništa joj ne brane jesti. Poslije porođaja i osam prvih dana ima prava na kokošje i jarebičje meso. Do četrdesetog dana, više onih prvih osam, ona jede srnetine i neke vrste riba (pacu, piava, sardinha). Poslije četrdesetijedan dan, može seksualno općiti i prehrambeni režim upotpuniti veprovinom i takozvanom »bijelom« ribom. Kroz čitavu godinu zabranjeno joj je jesti: tapirovo meso, kopnenu kornjaču, crvenog jelena, mu tum a, ribe »s kožom«: jatuarama i curimata. Informatori to ovako objašnjavaju: Isso e mandamento da let de Deu, isso e do inicio do mundo, a mulher so e purificada depois de 40 dias. Si nâo jaz, o fim e triste. — Depois do tempo da menstruaçâo, a mulher fica immunda, o homem que anda com ella fica immundo tombem, e a lei de Deu poro mulher. A kao konačno objašnjenje: E uma cousa muita fina, a mulher.[31]

Evo sada, što graniči sa crnom magijom, Oraçâo do sapo secco. Propovijedi o suhoj žabi, koja se nalazi u mnogo čitanoj knjizi Livro de Sâo Cyprian o. Nabavi se velika žaba cururu ili sapo leiteiro, zakopa se do vrata u petak, dade joj se pržena mesa, koje ona sve proguta. Poslije osam dana može se ići u potragu za njom, iščezla je. Ali na istom mjestu nikne »drveno stopalo s tri ogranka«, s tri boje. Bijela grana je grana ljubavi, crvena očajanja, crna žalosti za mrtvacem. Ime tužaljke dolazi otud, što se žaba osuši, jer je ni strvinar ne jede. Uzbere se grana, koja odgovara želji svećenika, koji vrši obred i sakrije se, da je ničije oči ne vide: e cousa muita occulta. Tužaljka se govori pri ukopavanju žabe:

Eu te interro com palma de châo la dentro
Eu te prende baixo de meus pes ate como for o possivel
Tem que me livras de tudo quanto e perigo
So soltarei voce qando terminar minha missâo
Abaixo de Sâo Amaro sera o meu protetor
As undas do mar serâo meu livremento
Na polvora do sol sera meu descanso
Anjos da minha guarda sempre me accompanham
E o Satanaz nâo tera força me prender
Na hora chegada no pinga de meio dia
Esta Oracâo sera ouvida
Sâo Amaro voce e supremes senhores dos animaes crueis
Sera o meu protetor Mariterra (?)
Amen.[32]

Uobičajena je također Oraçâo da fava.o bobu Oraçâo do morcego, o slijepom mišu.

U blizini plovnih rijeka za male motorne brodove, to jest gdje civilizacija, koju je predstavljao Hanaus, više nije u tri četvrtine izbrisana uspomena, već stvarnost, s kojom se može opet uspostaviti kontakt, dva ili tri puta možda u toku jednog čovjekovog vijeka, može se naći luđaka i izumitelja. Takav je poglavar stanice, koji za sebe, svoju ženu i dvoje djece, stvara sâm usred šume golemo poljoprivredno dobro s raznim kulturama, izrađuje fonografe i burad za rakiju, i bjesni na sudbinu. Konja mu svake noći napadaju slijepi miševi vrste zvane vampir. Pravi za njega zaštitni ogrtač od šatorskog platna, ali ga konj podere o granje; pokušava onda da ga namaže paprikom, onda olovnim sulfatom, ali vampiri »sve brišu svojim krilima« pa i dalje ispijaju krv jadnoj životinji. Jedino efikasno sredstvo je bilo, da preruše konja u vepra pomoću četiri skrojene i ušivene kože. Njegova nikad oskudna mašta pomaže mu da zaboravi jedno veliko razočaranje: odlaske u Hanaus, gdje troši svu svoju uštedu na liječnike koji ga eksploatiraju, na hotel, u kojem gladuje, dok ga s druge strane upropaštuju rođena djeca prazneći magazine uz saučesništvo raznih dobavljača.

Čovjek bi volio da se može duže zadržati na opisu tih jadnih ljudi, koji žive amazonskim životom, zanoseći se raznim čudačkim krajnostima i očajavajući. Heroji ili sveci poput Rondona i njegovih drugova, koji su kartu

neotkrivenih predjela zasijali imenima iz pozitivističkih kalendara i od kojih su neki više voljeli da ih sasijeku nego da se suprotstave napadu Indijanaca. Usijane glave, koje jure u dno šume na čudne sastanke s plemenima, koje su samo oni poznavali, i kojima su pljačkali skromnu žetvu prije nego što će ih pogoditi kakva strelica. Sanjalice, koji uspostavljaju u nekoj zanemarenoj uvali kratkotrajno carstvo. Hanijaci, koji u toj samoći razvijaju vrstu aktivnosti, koja je nekoć drugima donijela vic-kraljeva. Žrtve, napokon, onog opojnog zanosa, koji jači od njih podržavaju i čiju čudnu sudbinu na rijeci Rio Hachado, na rubu šuma zaposjednutih Hundeima i TupiKawahibima, najbolje ilustriraju oni, što traže pustolovine.

Prepisat ću ovdje jednu nevješto napisanu priču, ali koja nije bez veličine, a izrezao sam je jednoga dana iz nekog amazonskog lista.

Izvod iz A Pena Evangelica (1938),

1920. cijena kaučuku pade, i glavni poglavar (pukovnik Raymundo Pereira Brasil) napusti seringaese, koje su ovdje, na obali Igarape Sâo-Thome, stajale gotovo netaknute. Vrijeme je prolazilo. Otkako sam napustio zemlju puk. Brasila, moja dječačka duša je sačuvala, upisanu neizbrisivim slovima, uspomenu na te plodne šume. Trgoh se iz učmalosti, u koju nas je bacio iznenadan pad cijena kaučuku, i ja, koji sam se već bio uvježbao i navikao na Bertholletia Excelsa, sjetih se odjedanput castanhaesa, koje sam vidio u S. Thomeu.

U Grand Hotelu u Belem-do-Para sretoh jednoga dana svog nekadašnjeg gazdu, puk. Brasila. Vidjeli su se na njemu još tragovi njegova starog bogatstva. Zamolio sam ga da mi dopusti da idem raditi »njegovim« kestenjarima. I on mi dobrostivo to dozvoli: govorio je i reče: »Sve je to napušteno: daleko je to, i tamo nitko nije ostao osim onih, koji nisu mogli pobjeći. Ne znam kako oni žive, i ne zanima me. Ti možeš tamo ići.«

Prikupih nešto sredstava, zatražih aviaçâo (tako se zove roba uzeta na kredit) kod tvrtki J. Adonias, Adelino G. Bastos i Gonçalves Pereira & Komp., kupih kartu za brod kod Amazon River, i uputih se u Tapajoz. U Itaitubi se sastah sa Rufinom Monte Palma i Melentinom Telles de Medonça. Svaki je od nas poveo po pedeset ljudi. Udružismo se i uspjesmo. Stigosmo uskoro na ušće Igarape Sâo-Thome. Tu zatekosmo čitav narod zapušten i utučen: ogrubljele starce, gotovo gole žene, ankilotičnu i zaplašenu djecu. Pošto podigosmo skloništa, i kad je sve bilo spremno, sabrah svoje ljude i cijelu onu obitelj, i rekoh im: »Evo boia-e za svakoga — municija, sô i

brašno. U mojoj straćari nema ni sata, ni kalendara; rad počinje kad možemo raspoznati obrise svojih žuljevitih ruku, a vrijeme odmora nastupa kad padne noć, koju nam bog daje. Oni, koji nisu s tim saglasni, ne će dobiti jesti; morat će se zadovoljiti juhom od palminih oraha i solju od pupoljaka anaje s velikom glavom (iz pupoljaka te palme se vadi, kuhajući ga dok ne provri, gorak i slan talog). Imamo zaliha za šezdeset dana, i moramo da to vrijeme iskoristimo; ne smijemo izgubiti niti jednog sata toga dragocjenog vremena. Moji ortaci se povedoše za mojim primjerom i poslije šezdeset dana, imali smo tisuću četiri stotine dvadeset buradi (svako bure je sadržavalo otprilike sto trideset litara) kestenova. Natovarismo čunove i spustismo se s ekipom do Itaitube. Ostadosmo s Rufinom Monte Palma i ostalom trupom da uzmemo motorni brod Santelmo, koji smo čekali dobrih petnaest dana. Stigavši u luku Pimentai ukrcasmo se s kestenjem i svim ostalim na gaiolu Sertanejo, i u Belemu prodadosmo kesten po 47 milreisa hektolitar (2 dolara i 30), ali na nesreću četvoro ih je umrlo putem. Nikad se više nismo vratili. Ali danas, uz cijene, koje se penju do dvije stotine dvadeset milreisa hektolitar a to je najviši tečaj koji je ikada postignut prema dokumentima, koja posjedujem, u sezoni 1936.—37., kakve li smo koristi mogli očekivati od obrade kestena — što je sigurno i pozitivno — ne kao podzemni dijamanti i njihova vječna tajna? Eto, prijatelji Cuiabanosi, kako se obrađuje kesten u Pari, u državi Mato-Grosso.

Pa i ovi su, za 60 dana, zaradili za 150 ili 170 osoba ukupnu svotu od 3500 dolara. Ali što da kažem o istraživačima kaučuka, kojih sam agoniji posljednjih tjedana moga boravila mogao prisustvovati.

XXXVI - SERINGAL

Dvije glavne vrste stabala, koja izlučuju latex, hevea i castilloa, zovu se u domaćem govoru prvo seringa a drugo caucha ; prvo je važnije; raste samo pored rijeka, kojih obale sačinjavaju neodređeno područje, na raspoloženju po nekom nejasnom odobrenju vlasti ne vlasnicima, već »gazdama« ;ti patrôes de seringal drže skladišta živežnih namirnica i ostalih zaliha bilo u svom vlasništvu, bilo, što je češći slučaj, u koncesiji kakva poduzimača ili male kompanije riječnog saobraćaja, koja ima monopol plovidbe na toku velike rijeke i njezinih pritoka. Istraživač kaučuka je prije svega, na značajan način, »klijent« i naziva se freguez, klijent magazina predjela, u kojem se nastanio, i prema kome je obavezan otkupiti svu robu, aviaçâo (nikakve veze

s avijacijom), i prodati svu svoju ljetinu uz predujam za nabavku oruđa i živežnih namirnica za jednu sezonu, koje smjesta nosi u svoju radnju, i najzad za pravo smještaja zvanog collocaçâo. To je krivudav splet puteva, etradas, koji se suprotnim krajem stječu kod kolibe, sagrađene na obali a održava vezu s glavnim proizvodnim stablima, koja su već pronađena u šumi i obrađuju ih drugi gazdini namještenici: matteiro i ajudante.

Svakog jutra prije zore (jer je bolje, kako misle, raditi po tmici) seringueiro ide jednim od tih putova, snabdjeven faca-om, kako se zove savijeni nož, i corongaom,. svjetiljkom, koju nosi objеšenu o šešir, poput rudara. On zarezuje seringase na naročite načine, zvane »kao zastava« ili »kao riblja kost«, jer ako je drvo loše zasječeno, može ili da se osuši, ili da se iscrpe.

Oko deset sati ujutro, 150 do 180 stabala je obrađeno; pošto doručkuje, seringueiro se vraća na svoj »put« i skuplja s debla latex, koji je odjutros iscurio, u cinčane posude pričvršćene na deblu i preručuje ga u vreće, koje je sâm sašio od gruba pamučnog platna impregnirana kaučukom. Na povratku oko pet sati predvečer počinje treća faza, to će reći »zamašćivanje« kaučukove grude, koja se počinje formirati: »mlijeko« se polako upija u masu nadjevenu na transverzalan štap i grije se nad vatrom. Dim je zgušnjava u tankim slojevima, koji se izjednačuju okretanjem grude oko osovine. Ova se smatra gotovom, kad dobije standardnu težinu, koja varira između trideset i sedamdeset kilograma, prema predjelu. Izrada jedne grude može da potraje nekoliko tjedana, kad su stabla premorena. Grude (kojih ima mnogo različitih vrsta prema kvalitetu latexa i tehnici obrade) smještaju se duž rijeke, gdje gazda dođe svake godine da ih pokupi, da bi ih sabio u svom skladištu, izrađujući pelles de borracha, »kaučukove kože«, zatim ih vezuje za splavi, koji moraju da se raspadnu pri prijelazu preko slapova, a onda se strpljivo opet povezuju dok ne stignu u Manaus ili Belem.

Tako dakle, da bi se pojednostavio jedan često složen položaj, seringueiro zavisi od gazde; a ovaj od plovidbene kompanije, koja kontrolira glavne puteve. Taj je sistem posljedica srozavanja cijena, koje traje od 1910., kad je kaučuk s azijskih plantaža počeo konkurirati brazilijanskoj berbi. Dok je eksploatacija u pravom smislu riječi gubila interes, osim za trudbenike, kojima je kaučuk bio prijeko potreban, riječni prijevoz postao je utoliko važniji, što se roba prodavala na seringalu gotovo četiri puta skuplje od tržišne cijene. Najmoćniji su napustili kaučuk i rezervirali za sebe zakupninu za brodove, što im je omogućavalo kontrolu sistema bez rizika, pošto je

pratrâo dvostruko zavisan od prevoznika, bilo da ovaj odluči povisiti tarifu, bilo da prestane snabdijevati svog klijenta. Jer gazda, čiji su magazini prazni, gubi klijente: oni pobjegnu ne plativši dug, ili na mjestu pomru od gladi.

Gazda je u rukama prevoznika; klijent u rukama gazdinim. 1938. kaučuk je vrijedio pedeset puta manje od cijene, koju je imao krajem velikog booma ; usprkos privremenom skoku cijena za vrijeme posljednjeg svjetskog rata, položaj nije blistaviji ni danas. Već kako koje godine, urod po pojedinicu kreće se na Machadu između dvijesto i tisuću kilograma. Pod najpovoljnijom predpostavkom, prihod mu je dopuštao 1938., da nakupuje otprilike polovinu osnovne robe: riže, ornog graha, suhog mesa, soli, metaka, petroleja i pamučne tkanine, što mu je neophodno za opstanak. Razlika se popunjava s jedne strane lovom, a s druge zaduženjem, koje započeto još prije nastanjenja, raste najčešće do smrti.

Ne će biti nekorisno prepisati ovdje mjesečni budžet jedne obitelji od četiri osobe, kako se mogao uspostaviti 1938. Razlike u cijeni za kilogram riže dopustit će, ako tko želi, ustanoviti njegovu vrijednost u zlatu:

	Jedinična cijena u milreisima	Globalna cijena u milreisima
4 kg kuhinjske masti	10,500	42
5 kg šećera	4,500	22,500
3 kg kave	5	15
1 l petroleja	5	5
4 kalupa sapuna	3	12
3 kg soli (za soljenje divljači)	3	9
20 bala, cal. 44	1,200	24
4 funte duhana	8,500	34
5 svežnjeva cigart. Papira	1,200	6
10 kutija žigica	0,500	5
100 grama papra (za usoljavanje)	3	3
2 glavice bijelog luka	1,500	3
4 kutije kondenziranog mlijeka	5	20
5 kg riže	3,500	17,500
30 l »brašna« od maniolke	2,500	75
6 kg xarque (suhog mesa)	8	48
Ukupno		351

Za godišnji budžet treba dodati pamučnu tkaninu, koje jedan kroj stoji, 1938., od trideset do sto dvadeset milreisa par; šešir, pedeset do šezdeset milreisa, napokon igle, dugmad i konac, pa lijekovi, kojih je utrošak strahovit. Da bi se dobila slika, pilula kinina (treba ga po jednu pilulu dnevno za svakog člana obitelji) ili aspirina stoji jedan milreis. Podsjetimo se, da je u isto vrijeme na Machadu jedna dobra »sezona« (berba kaučuka traje od aprila do septembra, budući da je šuma neprohodna za vrijeme kiša) nosila 2,400 milreisa (*fina* se prodaje u Manausu 1936. otprilike po četiri milreisa kilogram, od čega proizvođač dobiva polovinu). Ako seringueiro nema sitne djece, ako pojede samo proizvod svoga lova i »brašno« od manioke, koju sâm obrađuje i prerađuje pored svog sezonskog posla, njegov minimalni prehrambeni budžet sâm po sebi iscrpljuje taj vanredni prinos.

Našao on ili ne našao svog računa, gazda živi neprestano u strahu od bankrotstva, a ovo mu ne gine ako koji od klijenata umakne prije nego što isplati predujmove. Njegov nadglednik bdi naoružan nad rijekom. Malo dana prije nego što sam napustio Tupi-Kawahibu, jedan čudan susret na rijeci ostat će mi trajno u sjećanju, kao prava slika seringala; prepisujem po svojoj putnoj bilježnici s datumom od 3. decembra 1938.: »Oko deset sati vrijeme sivo i vlažno. Ususret našim čunovima dolazi jedna mala montar i a, koju vodi mršav čovjek, njegova žena — debela mulatkinja kudrave kose — i jedno dijete otprilike deset godina staro. Sasvim su iscrpeni i žena završava svoje rečenice u suzama. Vraćaju se s jednog pohoda od šest dana na Machadinho-u, jedanaest cachoeiras-a (slapova), od kojih jedan, Jaburu, s varaçâo por terra (nošenjem čamca) u potrazi za jednim od njihovih freguezes-a, koji je pobjegao sa svojom drugaricom, odnijevši jedan čun i svoje stvari, pošto se bio snabdio aviaçâo-om i ostavio cedulju navodeći da a mercadoria e muito cara e nâo tem coragem pagar a conta (je roba suviše skupa i on nema hrabrosti da plati račun). Ljudi, namještenici Campadre-a Gaetana, van sebe zbog odgovornosti, pošli su u potragu za bjeguncem da bi ga uhvatili i predali gazdi. Imaju rifl«. Rifle je ime, kojim nazivaju karabin — obično marke Winchester kal. 44 — koji služi za lov i eventualno za druge potrebe.

Nekoliko tjedana kasnije prepisao sam tekst slijedećeg oglasa, na vratima magazina tvrtke Galama Limitada, koji je smješten na ušću Machada i Madeire:

VANREDAN LUKSUZAN ARTIKL
sadržava mast, maslo i mlijeko
prodavat će se samo na kredit
po specijalnom gazdinom naređenju.
U protivnom slučaju.
Prodavat će se samo za gotovo!
U novcu, ili za neki drugi artikal iste vrijednosti.

Mogao se čitati još i ovaj drugi oglas, odmah ispod prvoga:

GLATKA KOSA
Čak i kod ljudi obojene kože!
Ma kako kruta i kudrava da je kosa,
čak i kod ljudi obojene kože,

ona postaje glatka poslije stalne upotrebe
najnovijeg preparata
ALISANTE
U prodaji kod »Velike boce«
rua Uruguayana, Manaus.

Doista, privikavanje na boleštine i na bijedu je toliko veliko, da život u seringalu nije uvijek koban. Bez sumnje, daleko je vrijeme, kada su visoke cijene kaučuka dopuštale, da se na ušću rijeka podignu krčme od dasaka, bučne jazbine, gdje su seringueirosi znali za jednu noć izgubiti bogatstvo stečeno kroz nekoliko godina, i sutradan odlaziti da sve počnu iznova, moleći aviaçâo od samilosnog patrâoa. Vidio sam jednu od tih ruševina, koja je još poznata pod imenom Vatikan, što podsjeća na njen iščezli sjaj. Nedjeljom bi ljudi tamo zalazili odjeveni u pidžamu od prugaste svile, s mekim šeširom i u lakiranim cipelama, da slušaju virtuoze, koji su kao solisti izvodili razne napjeve uz pucnjavu iz revolvera raznih kalibara. Nitko više ne može kupiti luksuznu pidžamu u seringalu. Međutim nekakav sumnjive vrijednosti čar i dalje čovjeka tamo privlači da ode s mladim ženama, koje provode nesređen život u konkubinatu sa seringueirosima. To se zove casar na igreja verde, »oženiti se u zelenoj crkvi.« Ta mulherada, to jest grupa žena, katkad poduzme da organizira ples, za što svaka dobije po pet milreisa, ili kave, ili šećera, ili unajmljuje njihovu baraku malo prostraniju od ostalih, njihov sobičak pripremljen za noćnu terevenku. One dolaze u lakim haljinama, našminkane i začešljane, ljube pri ulazu ruku gospodara kuće. Ali šminka manje daje iluziju ljepote, nego prividnog zdravlja. Crvenilom i puderom pokriva sifilis, tuberkulozu i paludizam. One su došle nagizdane te večeri s potpeticama iz barraçâo de seringueiro, gdje su se smjestile s »čovjekom«, inače su preko cijele godine uvijek u dronjcima i raščupane; ali im je ipak trebalo u plesnoj haljini prijeći dva do tri kilometra po blatu šumskim stazama. I da bi se dotjerale, one su se umile, odjenule po mraku u prljavom igarapesu (potoku), na kiši, jer je kiša padala cijelog dana. Kontrast je uzbudljiv između te bijedne prividnosti civilizacije i čudovišne stvarnosti, koja čeka na vratima.

Iz haljina vrlo nespretno skrojenih strše tipično idijanski oblici: visoko izdignute, gotovo do pazuha, grudi, zgnječene zategnutom tkaninom, koja mora da obuhvati ispupčeni trbuh; male ruke i mršave noge, lijepo ocrtane; zglobovi vrlo fini. Muškarac, u hlačama od bijela platna, u grubim cipelama i

u bluzi od pidžame, dolazi po svoju partnerku. (Kako smo već maločas rekli, te žene nisu udate. To su companheirase; katkad amaziadase, to će reći »kao domaćice«, čas desoccupadose, »nezauzete, na raspoloženju«). On je vodi za ruku do na sredinu palanque od babassu-slame, osvijetljene šuštavom petrolejkom zvanom pharol. Oklijevaju nekoliko sekundi da sačekaju jače istaknut takt caracache, kutije s klincima, kojom trese nezauzet igrač; i onda počinju: 1, 2-3; 1, 2-3 i t. d. Stopala se vuku po podu podignutom na šipovima i koji odzvanja od tog struganja.

Plešu korake iz drugog doba. Naročito desfeiteru, složenu od riturnela između kojih glazba harmonike (praćena katkad violâom i cavaquinhom) zastaje da pruži priliku svakom plesaču, da jedan za drugim improviziraju po jedan distih pun posprdnih ili ljubavnih dvosmislenih dosjetaka, na koje onda dame, svaka svojim redom, treba da odgovori na isti način, ali ne bez teškoće, jer su one zbunjene, com vergonha; jedne se rumeneći izvlače, druge velikom brzinom izbacuju nerazumljiv kuplet, kao kad djevojčice govore svoju lekciju. Evo jednoga, koji je bio jedne večeri improviziran na naš račun:

Um e medico, outro professor, outro fiscal do Museu,

Escolhe entr'os très quai e o seu.

(Jedan je liječnik, drugi profesor, treći inspektor Muzeja; biraj sebi jednog od njih.)

Na sreću sirota djevojka, kojoj je bio namijenjen, nije znala, što da odgovori.

Kad ples traje više dana, žene mijenjaju haljinu svake večeri.

Poslije Nambikwara iz kamenog doba, to nije bio više 16. vijek gdje su me doveli Tupi-Kawahibi, ali sigurno još uvijek 18., onakav kakav se može zamisliti u malim lukama Antila ili u primorju. Prevalio sam jedan kontinent. Bliski kraj mog putovanja me je prije svega učinio osjetljivim tim usponom od samog početka vjekova.

DEVETI DIO - POVRATAK

XXXVIL - AUGUSTOVA APOTEOZA

Jedna nas je etapa putovanja naročito bila obeshrabrila: etapa kad smo išli u Campos-Novos. Odvojen od svojih suputnika zbog epidemije, koja ih je prikovala uz jedno mjesto 80 kilometara pozadi, nije preostalo drugo nego da čekam na domaku stanice, gdje je njih dvanaestoro umiralo što od malarije, što od leishmanioze, ankilostomiaze i osobito od gladi. Prije nego što je počela raditi, paressi žena, koju sam najmio da mi opere rublje, zahtijevala je ne samo sapuna, nego i objed: inače, objašnjavala mi je, ne će imati dosta snage da radi, i to je bilo istina: ti su ljudi bili zaboravili kako se živi. Preslabi i odviše bolesni da se bore, oni su namjerno svodili svoju aktivnost i svoje potrebe, i prosto su išli za tim, da zapadnu u neko stanje učmalosti, koje je od njih tražilo minimum utroška fizičke snage i u isto vrijeme smanjivalo njihovu svjesnost o tome, u kolikoj se bijedi nalaze.

Toj ubitačnoj klimi Indijanci su pridonosili i na drugi način. Obje neprijateljske skupine, koje su se srele u Campos-Novos, uvijek u napetosti da dođe do tučnjave, pothranjivale su osjećanja, koja nisu bila ništa nježnija ni prema meni. Neprestano sam morao biti na oprezu, i etnografski rad bio je praktično nemoguć. I u normalnim uvjetima, ispitivanje na terenu nailazilo je već na velike teškoće: treba ustajati prije svanuća, i ostati neprestano budan sve dok i posljednji urođenik ne zaspi, a katkada čak paziti dobro, da li doista spava; nastojati da ostanem nezamijećen iako sam morao biti uvijek prisutan; sve vidjeti, sve zapamtiti, sve zabilježiti, prosto se ponižavati raspitujući se za neke stvari, prosjačiti da dobijem obavještenja od kakva slinava derana, biti spreman da iskoristim svaki trenutak dobrog raspoloženja ili nehatnosti; ili pak po čitave dane zatomljivati svaku znatiželjnost i povući se u rezervu, koju nameće ćudljivost toga plemena. Radeći taj posao, istraživač se ždere: je li on doista napustio svoju sredinu, svoje prijatelje, svoje navike, potrošio golem novac i podnio toliki napor, doveo u pitanje svoje zdravlje, da bi postigao samo taj rezultat: pomiriti se s tim, da si tu radi nekoliko tuceta bijednika osuđenih na skoru propast, koji provode vrijeme uglavnom u bištenju ušiju i u spavanju, i od čije mušičavosti zavisi uspjeh ili neuspjeh tvoga pothvata? Kad je raspoloženje urođenika neprikriveno loše, kao što je bio slučaj u Campos-Novosu, položaj postaje još gori: Indijanci ne dopuštaju ni da se vide; ne govoreći ništa, iščezavaju na nekoliko dana u lov ili da

saberu nešto hrane. U nadi da će opet doći u tako skupo plaćenu blizinu čovjek čeka, tapka u mjestu, obrće se u krugu; prelistava stare zabilješke, prepisuje ih, tumači ih; ili se pak upušta u pipav i ništavan posao, pravu karikaturu zanata, kao što je premjeravanje razmaka između pojedinih ognjišta ili prebrojavanje jedne po jedne grane, od kojih su napravljena napuštena skloništa.

Čovjek se tu naročito pita: što on tu traži? S kakvom nadom? S kakvom svrhom? Sto je to zapravo etnografsko ispitivanje? Je li to i normalno obavljanje profesije, koja se ne razlikuje od drugih, s tom jedinom razlikom, što je njegov radni kabinet ili laboratorij udaljen od stalnog boravišta nekoliko tisuća kilometara? Ili je on posljedica jednog dubljeg izbora, izazvana time, što je doveden u pitanje sistem, u kom je on rođen i u kom je odrastao? Napustio sam Francusku bit će skoro pet godina, prekinuo sam svoju univerzitetsku karijeru; za to su se vrijeme moji mudriji školski drugovi penjali stepenicu po stepenicu na jednim ljestvama; oni koji su, kao i ja nekoć, naginjali politici, danas su bili poslanici a uskoro će biti i ministri. A ja sam lutao pustinjama u potrazi za otpacima čovječanstva. Tko me je gonio ili što me je nagnalo da poremetim normalan tok svoga života? Je li to bila neka podvala, vješt manevar, sračunat na to, da ću se opet moći vratiti svojoj karijeri s naknadnim prednostima i koje će mi se pripisati u dobro? Ili je pak u mojoj odluci došla do izražaja duboka nepomirljivost prema mojoj društvenoj zajednici, od koje sam, došlo što došlo, htio da se više odvojim? Po nekom čudnom paradoksu, mjesto da mi se ukaže novi svijet, moj me je pustolovni život vratio u većoj mjeri starom svijetu, dok mi se svijet, na koji sam računao, raspadao među prstima. Ukoliko su ljudi i predjeli, radi čijeg sam osvajanja bio pošao na put, kad sam došao do njih, gubili značaj koji sam očekivao, utoliko su te varljive slike, ma da su mi bile pred očima, bile zamjenjivane drugima, koje sam već u prošlosti bio ostavio postrani, i kojima nisam pridavao nikakve vrijednosti čak i kad su odgovarale stvarnosti kojom sam bio okružen. Na putu u predjele koje je malo očiju promatralo, živeći životom naroda, čija je bijeda bila cijena — koju su prije svega plaćali oni — da bih se mogao vratiti tisućljeća unazad, nisam više zapažao ni ova ni njih, već su mi se javljale kratkotrajne vizije francuskog pejzaža, koga sam se bio odrekao, ili fragmenti glazbe i poezije, koji su bili najobičniji izraz jedne civilizacije, protiv koje je trebalo da se uvjerim da sam se opredijelio, izlažući se opasnosti, da poreknem smisao, koji sam dao svome životu. Tokom mnogih tjedana, na toj visoravni zapadnog Mato-Grossa, bio sam opsjednut

ne onim što me je okruživalo i što nikad više ne ću vidjeti, već jednom melodijom, koja mi je neprestano udarala u ušima i koja je u mom sjećanju jako osiromašila: melodijom studije broj 3, opus 10. od Chopina, na koju mi se činilo da se svelo, kao da hoće da se naruga ogorčenju, na koje sam bio i osjetljiv, sve ono što sam bio napustio.

Zašto baš Chopin, kad, s obzirom na moj ukus, nisam prema njemu imao neke naročite naklonosti? Odgojen u kultu prema Wagneru, bio sam pronašao Debussya u novije vrijeme, čak i pošto su mi Noces, koje sam slušao na drugoj ili trećoj priredbi, otkrile u Stravinskom jedan svijet, koji mi se činio stvarnijim i vrednijim od savana centralne Brazilije, koje su pridonijele da se srušio sav moj nekadašnji muzički svijet. Ali pred moj polazak iz Francuske Pelléas mi je pružio duhovnu hranu, koja mi je bila potrebna; zašto su mi se onda Chopin i njegovo najbanalnije djelo nametali u toj pustinji? Više zaokupljen rješavanjem toga problema, nego promatranjem onoga, zbog čega sam došao, govorio sam sâm sebi, da se progres, ostvaren prijelazom od Chopina do Debussya, možda upotpunjava, kad se izvodi u suprotnom smislu. Užitke, zbog kojih sam više volio Debussya, sad sam proživljavao u Chopinu, ali u neizrečenom obliku, još nesigurnom, i tako skrivenom, da ih u početku nisam ni zamijetio i da sam se već u prvi mah uputio ka njihovoj najupadljivijoj manifestaciji. Dvostruko sam napredovao: produbljujući djelo starijeg kompozitora, priznavao sam mu ljepote, kojima je bilo suđeno da ostanu skrivene onome, koji prije toga nije poznavao Debussya. Volio sam Chopina radi viška, a ne radi nedostatka, kako je slučaj kod onoga, za koga se muzički razvoj zaustavio kod njega. S druge strane, da bih u sebi pospješio pojavljivanje izvjesnih uzbuđenja, nije mi više trebalo da budem sasvim nadražen: znak, aluzija, preduhitrenje izvjesnih oblika bili su dovoljni.

Jedan takt za drugim, ista je melodična fraza zvučala u mojoj glavi, da je se nisam mogao osloboditi. Otkrivao sam u njoj neprestano nove čari. Vrlo labava spočetka, činilo mi se, da ona postepeno umata svoj konac u klupko, kao da hoće sakriti krajeve, s kojima bi se mogla svršiti. To je upletanje postajalo nerazmrsivo u tolikoj mjeri, da se čovjek pita, kako bi se ona uopće mogla izvući iz toga; odjedanput, jedan ton rješava sve, i to se izvrdavanje činilo još smjelijim od nesigurnog koraka, koji mu je prethodio, koji se tražio i koji je bio postao moguć; na ranija izvođenja padalo je svijetlo jednog novog smisla: njihovo traženje nije bilo više proizvoljno, već priprema za taj neslućeni ishod. Je li to dakle bio taj put? Istraživanje pustoši moga pamćenja, prije nego pustoši, kojima sam bio okružen? Jedno poslijepodne,

dok je sve spavalo pod ubitačnom vrućinom, šćućuren u svojoj mreži i zaštićen od »kuge« — kako tamo kažu — komarnikom, koji bijaše od gustog etamina pa se zbog toga još teže moglo dihati, učini mi se, da bi problemi, koji su me mučili, mogli dati građu za jedan kazališni komad. Tako sam ga do u sitnice bio smislio, kao da je već bio napisan. Indijanci su iščezli: svih šest dana pisao sam od jutra do mraka s druge strane listova ispunjenih rječnikom, crtežima i genealogijama. Poslije toga me inspiracija napustila usred posla i nikad mi se više nije vratila. Čitajući ponovo moje škrabanje, ne mislim da bi za tim trebalo žaliti.

Moj je komad nosio naslov: Augustova apoteoza i mogao bi biti neka nova verzija Cinne. Na scenu postavlja dva prijatelja iz djetinjstva, koji su se našli na točki, gdje im se životni putevi ukrštavaju i vode svaki u suprotnom pravcu. Jedan, koji je ranije sanjao, kako će se opredijeliti protiv civilizacije, otkriva da je upotrebio zamršen način da u nju uđe, ali metodom, koja uništava smisao i vrijednost odluke, pred koju je nekoć bio sebe postavio. Drugi, obilježen već od rođenja za društveni život i časti, koje se u njem postižu, saznaje, da su svi njegovi napori bili usmjereni prema svršetku, koji će ih osuditi na propast; i obojica traže, radeći jedan drugom o glavi, da spasu, čak i pod cijenu smrti, značenje svoje prošlosti.

Komad je počinjao u času, kad je Senat, htijući Augustu ukazati uzvišenije počasti nego što su carske, izglasao apoteozu i spremao da ga još za života svrsta u red bogova. U vrtovima palače dva stražara raspravljaju o događaju i nastoje da mu predvide posljedice s njihova posebnog gledišta. Zar policijski poziv ne će postati nemoguć? Kako da zaštitiš boga, koji može da se pretvori u kukca ili čak da postane nevidljiv i da paralizira koga hoće? Pomišljaju na štrajk; u svakom slučaju oni zaslužuju povišicu.

Nailazi šef policije i objasni im, da su u zabludi. Policija nema zadatak, koji ih razdvaja od onih, kojima ona služi. Ravnodušna prema ciljevima, ona se stapa s osobom i interesima svojih gospodara, na njima se odrazuje njihova slava. Policija državnog poglavara, koji je dobio božansko svojstvo, dobit će također božansko svojstvo. Kao i njemu, i njoj će biti sve moguće. Kad dobije svoju pravu narav, o njoj će se moći reći, u stilu detektivskih agencija: vidi sve, čuje sve, nitko o tome i ne sluti.

Pozornica se ispuni osobama, koje izlaze iz Senata razgovarajući o sjednici, koja se u njemu održala. Nekoliko slika otkriva protivrječne načine shvaćanja, kako se iz čovječanskog prelazi u božansko svojstvo; predstavnici krupnih interesa spekuliraju o novim mogućnostima bogaćenja. August,

kome je u prvom redu stalo do carske vlasti, misli samo na učvršćenje svoje moći, koja će ubuduće biti van domašaja spletki i raznih kombinacija. Za njegovu ženu Liviju apoteoza kruniše njegov uspon: »On je to doista zaslužio«: zapravo. Francuska akademija... Kamila, ; mlada Augustova sestra i zaljubljena u Cinnu, najavljuje joj povratak ovoga poslije deset godina pustolovnog života. Ona želi da ga August primi, jer se nada, da će ćudljivo i poetski nastrojeno stvorenje, kakvo je on uvijek bio, zadržati njen brat, kad vidi da je nepokolebljivo stao na stranu poretka.

Livija se tome protivi: u Augustovu karijeru, Cinna je neprestano unosio elemenat nereda; to je usijana glava, kome je dobro samo kad je među divljacima. August je sklon da se prikloni tome mišljenju; ali počinju da ga uznemiruju jedna za drugom delegacije svećenika, slikara, pjesnika. Svi shvaćaju Augustovo božanstvo kao odricanje od svijeta: svećenici računaju, da će apoteoza vratiti svjetovnu vlast u njihove ruke, jer su oni ovlašteni posrednici između bogova i ljudi. Umjetnici hoće da od Augusta načine pojam, on više nije obična osoba; na veliko zgražanje carskog para, koji je već vidio svoje mramorne kipove u veličini većoj od prirodne s uljepšanom sličnošću, oni predlažu kojekakvo predstavljanje u obliku vihora ili poliedra. Zbrka postaje veća poslije nesuglasnih izjava, koje je dala jedna skupina lakih žena — Leda, Europa, Alkmena, Danae — koje bi se htjele koristiti Augustom da steknu iskustvo u odnosima s božanstvom.

Ostavši sâm. August se sučelio s jednim orlom: ne običnom životinjom, atributom božanstva, već s opasnom zvijeri, mlaka dodira i neugodna mirisa. A ipak je to Jupitrov orao; upravo onaj, ko]i je odnio Ganimeda poslije krvave borbe, dok se dječak uzalud otimao. Orao objašnjava Augustu, koji je u nedoumici, da će se njegovo predstojeće božanstvo sastojati upravo u tome, što više ne će osjećati odvratnosti, kojoj je dotle podložan, dok je još čovjek. August ne će primijetiti da je postao bog po nekom blistavom osjećaju ili po moći da izvodi čuda, već kad bude mogao bez gnušanja podnositi blizinu divlje zvijeri, otrpjeti njen smrad i izmet, kojim će ga ona zasuti. Sve što je strvina, trulež, izmet bit će mu blisko: »Leptiri će dolijetati da se pare na tvom tjemenu i ma kakvo tlo činit će ti se dobro da na njemu spavaš; ne ćeš ga ti više gledati, kao sad, načičkano trnjem, insektima i zarazama, što po njemu gmižu.«

U drugom činu. August, kome su orlove riječi otkrile rješenje problema odnosa između prirode i društva, odluči da opet primi Cinnu, koji je nekoć više volio prirodu nego društvo, suprotno opredjeljenju Augustovu, koje ga je

dovelo na carski prijesto. Cinna je obeshrabren. Svih deset godina pustolovnog života samo je na Kamilu mislio, sestru svog prijatelja iz djetinjstva, i samo je od njega zavisilo da se njom oženi. August bi mu je rado dao. Ali mu nije bilo moguće da je dobije po pravilima društvenog života; trebalo mu je da je dobije protiv poretka, ne njegovom pomoću. Otud to traženje odmetničkog ugleda, koji bi mu dao mogućnost da silom iz ruke društva primi ono, što mu je na kraju krajeva ono bilo spremno dati.

A sada, kad se vratio izazivajući divljenje na sve strane: (bio je istraživač, o koga se otmjeno društvo otimalo pozivajući ga na gozbe), jedini je on znao, da je ta skupo plaćena slava počivala na laži. Ništa nije stvarno od svega onoga, u što su ljudi vjerovali da je on vidio, putovanje je bilo podvala: sve se to čini istinito samo onome, koji je vidio od svega toga samo sjenke. Ljubomoran na veličinu koja se otvarala pred Augustom, Cinna je htio osvojiti veće carstvo od njegova: »Rekao sam sâm sebi, da nijedan čovječji duh, pa ni Platonov, nije sposoban da shvati beskonačnu različitost svih vrsta cvijeća i lišća, koje postoje na svijetu i da ih upravo ja mogu upoznati; da ja mogu sebi pribaviti ona uzbuđenja, koja se mogu doživjeti samo kad se osjeti strah, studen, glad, umor, i kakva svi vi, što živite u zatvorenim kućama i pored žitnica punih obilja, ne možete ni zamisliti. Jeo sam guštere, zmije, skakavce i svakovrsnu hranu, od koje se čovjeku prevrće utroba, s uzbuđenjem sam osjećao, da ću uskoro postati novo<5braćenik, uvjeren da ću stvoriti novu vezu sa svemirom.« Ali poslije svih svojih napora, Cinna nije ništa našao: »Sve sam izgubio, — kaže on; — čak i ono što je najčovječanskije, postalo mi je nečovječno. Da popunim prazninu beskonačnih dana sâm sam sebi recitirao stihove Eshila i Sofokla; i nekima od njih sam toliko prožet, da sad, kad idem U kazalište, ne mogu više osjetiti njihove ljepote. Svaka me riječ podsjeća na prašnjave staze, sagorjelu travu, na oči crvene od pijeska.«

Posljednji prizori drugog čina iznose na vidjelo protivrječnosti, u koje su se zapleli August, Cinna i Kamila. Ova je puna divljenja prema svome istraživaču, koji se uzalud napinje da joj objasni, kako je podvalio svojom pričom: »Uzalud ja u svoje izlaganje unosim svu prazninu, beznačajnost svakog tog doživljaja, dovoljno je da se ono pretvori u priču, da se ljudi opsjene i da stanu sanjariti. A ipak, sve to nije bilo ništa; zemlja je slična ovoj zemlji i travčice ovoj livadi.« Protiv takva držanja Kamila se buni, osjećajući vrlo dobro, da je ona u očima svoga dragana žrtva, ukoliko je i ona osjetila gubitak interesa za sve, od čega i on pati: nije on njoj više odan radi nje same,

već kao simbolu jedine odsad moguće veze između sebe i društva. Sto se tiče Augusta, on je s užasavanjem prepoznao u Cinni orlove riječi; ali ne može da se odluči, da okrene rudu natrag: odviše mnogo političkih interesa ga vezuje za apoteozu, a naročito se buni pri pomisli, da za čovjeka od akcije nema apsolutnog kraja naporima, u kojima će naći u isto vrijeme svoju nagradu i svoj odmor.

Treći čin počinje u atmosferi krize; uoči zakazanog obreda, Rim je poplavljen obožavanjem: carska palača samo što ne .pukne, preplavljena je raslinjem i životinjama. Kao da je neki kataklizam bio razrušio cijeli grad, on se vraća u stanje prirode. Kamila je raskinula s Cinnom, i taj raskid donesi Cinni konačni dokaz neuspjeha, koji je njemu već bio potpuno jasan. Svu mržnju svaljuje na Augusta. Ma kako mu se sada čini isprazna raspojasanost prirode u poređenju s najpunijim radostima, koje donosi društvo ljudi, on hoće da bude sâm, i da upozna svu slast te samoće: »Nije to ništa, znam dobro, ali to ništa još mi je uvijek drago, budući da sam se opredijelio za njega. Nepodnošljiva mu je pomisao da August može sve spojiti: prirodu i društvo, da on sve to dobiva kao nagradu od društva, a ne po cijenu odricanja. On će ubiti Augusta, da posvjedoči neizbježnost izbora.

I u taj se čas August obraća Cinni za pomoć. Kako da skrene tok događaja, koji više ne zavise od njegove volje, a da ostane vjeran sebi? U času zanosa, učini mu se, da je našao rješenje: da, neka Cinna, kako je zamislio, ubije cara. Svatko će tako doći do besmrtnosti o kojoj je sanjao: August, zvaničnu besmrtnost u knjigama, statuama i kultu; a Cinna, onu crnu besmrtnost kraljoubice, čime će se opet povezati s društvom, kome će i dalje protivrječiti.

Ne znam više zapravo, kako se sve to svršava, budući da posljednje prizore nisam bio završio. Cini mi se, da je Kamila nehotice pridonijela raspletu; vrativši se svojim prvim osjećanjima, uvjeravala je svog brata, da je loše protumačio položaj, i da je Cinna bio bolji izaslanik bogova nego orao. Sad August počinje nazirati političko rješenje. Ako mu pođe za rukom da podvali Cinni, i bogovi će isto tako biti time prevareni. Dok je među njima bilo utanačeno, da će služba održanja poretka biti ukinuta i da će se bez obrane izložiti udarcima svoga prijatelja, August potajno naređuje, da se udvostruči straža. Cinna ne će ni dospjeti do njega. Osiguravajući tako dalji tok njihovih karijera, August će uspjeti, u svom posljednjem pothvatu: on će biti bog, ali u očima ljudi, i on će oprostiti Cini: za ovoga će to biti samo jedan neuspjeh više.

XXXVIII - ČAŠICA RUMA

Fabula, koju sam ispričao, ima samo jedno opravdanje: ona ilustrira poremećaj, kome abnormalni životni uvjeti, kad potraju duži period, izlažu putnikovo duševno raspoloženje. Ali problem ostaje: kako se etnograf može izvući iz protuslovlja, koje proističe iz okolnosti njegova izbora? Pred očima mu je, na raspoloženju jedno društvo: njegovo društvo; zašto se on odlučuje da ga zanemari, a da za ostala društva — izabrana među najudaljenijim i najraznolikijim — ima strpljenje i predanost, koju svojim opredjeljenjem uskraćuje vlastitim sugrađanima? Nije to puki slučaj, da etnograf rijetko kad zauzima prema svojoj vlastitoj grupi neutralan stav. Da je misionar ili upravni činovnik, moglo bi se zaključiti, kako je pristao da se poistoveti s jednim poretkom do te mjere, da se potpuno posveti njegovoj propagandi; a kad on obavlja svoj profesionalni posao na naučnom i univerzitetskom planu, vrlo je vjerojatno, da bi se u njegovoj prošlosti mogli pronaći objektivni činioci, koji pokazuju, kako je malo ili nikako bio prilagođen društvu u kom je rođen. Kad je primio tu ulogu, on je tražio bilo praktičan način da izmiri svoje pripadanje jednoj grupi i rezerviranost, koju prema njoj osjeća, bilo, prosto naprosto, kako će iskoristiti jedno početno stanje odvajanja, koje mu pruža prednost da se približi raznim društvima, do kojih je on već stigao na pola puta.

Ako je iskren, jedno mu se pitanje postavlja: vrijednost koju on pripisuje egzotičnim društvima — utoliko veća, da čini se, ukoliko su ona egzotičnija — nema pravog temelja; ona je funkcija prezira, i katkad neprijateljskog raspoloženja, koje su izazvali važeći običaji u njegovoj sredini. Lako sumnjiv među svojima i buntovnički raspoložen prema tradicionalnim navikama, etnograf ispada do konzervatizma. obazriv, čim se pokaže da je to društvo drukčije od njegova. A ima u tome i nešto više, a i nešto drugo, nego obična nastranost; vidio sam etnografâ konformistâ. Ali su oni postali takvi na jedan izveden način, poradi neke vrste sekundarne asimilacije s onim društvima, koja oni proučavaju. Oni su uvijek popustljivi prema ovim drugim, a ako su prestali da se kao u početku bune protiv svoga, to biva stoga, što prvima prave naknadan ustupak sudeći o svom vlastitom društvu, kao što bi htjeli da se sudi o svima ostalima. Ne može se izbjeći dilemi: ili etnograf priznaje norme svoje grupe a ostale mogu da u njemu izazovu samo prolaznu radoznalost, s kojim se on nikad ne slaže; ili je pak sposoban, da se sasvim preda njima, pa njegova objektivnost ostaje poročna silom same činjenice,

što, htio ili ne htio, da bi se složio sa svim društvima, mora da se ne slaže barem s jednim od njih. On dakle čini isti grijeh, koji predbacuje onima, koji osporavaju privilegirani smisao svog poziva.

Ova mi se sumnja prvi put nametnula prilikom mog prisilnog boravka na Antilima, o kome sam govorio u početku ovoga djela. Na Martiniqueu sam bio posjetio priprosta i zanemarena poduzeća za proizvodnju ruma; tamo su još upotrebljavali aparate i tehniku iz 18. vijeka. Naprotiv, u Porto-Ricu su mi, u tvornicama kompanije, koja ima neku vrstu monopola nad cjelokupnom proizvodnjom trske, pokazali rezervoare od bijelog emajla i kromirane pipe. Pa ipak, sve vrste ruma na Martiniqueu, koje smo kušali s nogu iz starih drvenih bačava zgrušanih od otpada, bijahu blaga ukusa i mirisave, dok su one u Porto-Ricu proste i grube. Da li se prijatna pitkost prvih dobiva od nečistoća, koje se zadržavaju zahvaljujući prastarom načinu obrade? Taj kontrast objašnjava u mojim očima paradoks civilizacije, čije čari u suštini zavise od taloga, koje ona prenosi u svom prelijevu, a da mi ipak ne možemo sebe spriječiti da ga prečistimo. Iako imamo dvaput pravo, mi javno priznajemo svoju krivicu. Jer mi imamo pravo biti racionalni, kad nastojimo povećati svoju proizvodnju i sniziti proizvodne troškove. Ali isto tako je naše pravo voljeti ona nesavršenstva, koje tako uporno nastojimo odstraniti. Društveni se život sastoji u tome da uništava ono, što mu daje aromu. Ta protivrječnost kao da se ponovno uvlači, kad prijeđemo s promatranja svog društva na promatranje drugih društava. Jer, poneseni i sami razvojnim procesom svog društva, sami u neku ruku učestvujemo u tom procesu. Ne zavisi od nas ne htjeti ono, što silom svoga položaja moramo ostvariti; kad se radi o različitim društvima, sve se mijenja: objektivnost, nemoguća u prvom slučaju, milostivo nam se stavlja na raspoloženje. Budući da više ne učestvujemo u procesu, već promatramo promjene što se vrše, utoliko nam je lakše stavljati na vagu ono što su ta društva postala kao i njihovu prošlost, ukoliko ona ostaju povod za estetsku kontemplaciju i umno razmišljanje, mjesto da smo ih zapazili, kad su u nama izazvala moralno nespokojstvo.

Razmišljajući o tome, kao što to sad učinih, možda sam rasvijetlio protivrječnost; ukazao sam joj na porijeklo i kako je došlo do toga da joj se prilagodimo. Ali je sigurno da je nisam riješio. Znači 11 to, da je ona definitivna? Ima ih koji su to i ustvrdili, samo da bi nas mogli napasti. Ispoljujući, već po svom pozivu, posebnu i neodoljivu sklonost prema društvenim i kulturnim oblicima vrlo različitim od oblika našeg društva — precjenjujući te strane oblike u usporedbi s našim — dali bismo dokaz o

korjenitoj nedosljednosti; kako bismo mogli proglasiti ta društva valjanim, osim ako se oslonimo na vrijednosti onoga društva, koje nas nadahnjuje mišlju, što da istražujemo? Nesposobni da se ikad oslobodimo normi koje su nas oblikovale, naši napori da perspektivno postavimo i promatramo različita društva, uračunavši i naše, predstavljali bi opet sraman način da propovijedamo kako je ono superiornije od drugih.

Iza argumentacije tih dobrih apostola nalazi se samo jedna loša igra riječi: oni misle da mogu mistifikaciju (u koju zapadaju) prikazati kao suprotnost misticizma (koji nam pogrešno predbacuju). Arheološko ili etnografsko istraživanje pokazuje, da su neke civilizacije, suvremene ili iščezle, znale ili znaju još i sad bolje od nas riješiti neke probleme, iako smo i mi nastojali doći do istih rezultata. Da se ograničim na jedan primjer, tek smo prije nekoliko godina saznali za fizičke i psihološke principe na kojima počiva smisao oblačenja i stanovanja Eskima, i kako su im ti nama nepoznati principi omogućavali da žive u surovim klimatskim prilikama, a ne privika ili neki izuzetan tjelesni sastav.

To je toliko istina, da smo u isto vrijeme razumjeli, zašto su se tobožnja usavršavanja, koja su istraživači unijeli u eskimsko odijelo, pokazala više nego neizvodiva: suprotna očekivanim rezultatima. Urođeničko rješenje bilo je savršeno; da bismo se o tome uvjerili, nedostajalo nam je samo to, da prodremo u teoriju, na kojoj se ono zasniva.

Teškoća nije u tome. Ako mi cijenimo postanak društvenih grupacija kao funkciju ciljeva, koji se mogu usporediti s našim, trebat će katkad da se priklonimo pred njihovom superiornošću; ali samim tim stičemo pravo da im sudimo, i prema tome da osudimo sve druge ciljeve, koji se ne poklapaju s onima, s kojima se mi slažemo. Mi prešutno priznajemo privilegirani položaj svom društvu, njegovim navikama i njegovim normama, dok će neki promatrač iz neke druge društvene grupacije izreći pred istim primjerima drukčiji sud. Kako pod tim uvjetima naše studije mogu računati na naučni značaj? Da bismo pronašli objektivno stanovište, morat ćemo se odreći svakog suđenja te vrste. Treba se pomiriti s tim, da se, u ljestvici otvorenih mogućnosti za ljudska društva, svako od njih odlučilo za jedan izbor, i da se ti izbori ne daju uspoređivati među sobom: svi jednako vrijede. Ali tada izbija nov problem: jer ako smo, u prvom slučaju, bili u opasnosti da zapadnemo u mračnjaštvo u obliku slijepog odbacivanja svega što nije naše, sad se izlažemo opasnosti da pogledamo nekom eklektizmu, koji nam brani da išta odbacimo iz bilo koje kulture: pa makar to bila okrutnost, nepravda ili bijeda,

protiv kojih ustaje katkad i samo to društvo, koje ih podnosi. A kako zloupotrebe postoje i kod nas, s kakvim se pravom neprestano borimo protiv njih, ako je dovoljno, da se one pojave na drugom mjestu, da bismo se pred njima priklonili?

Suprotnost u dva stava etnografa: kritičar kod svoje kuće i konformist izvan nje, izaziva dakle jednu drugu suprotnost, kojoj mu je još teže umaknuti. Ako on hoće da pridonese poboljšanju svog društvenog sistema, on mora osuđivati, svagdje gdje postoje, uvjete slične onima, protiv kojih se bori, i gubi objektivnost i nepristranost. Za uzvrat, pravljenje razlike, koje mu nameće moralni obzir i naučna strogost, brani mu da kritizira svoje vlastito društvo, budući da on ne će da radi toga sudi nijednom, kako bi ih mogao sva upoznati. Ako hoće da djeluje u svojoj kući, čovjek se lišava mogućnosti da razumije druge, ali kad hoće da sve razumije, odriče se mogućnosti da išta izmijeni.

Ako je suprotnost bila nesavladiva, etnograf ne bi smio oklijevati u pogledu alternative, pred koju je postavljen; on je etnograf i to je htio biti; nek se onda pomiri s teškoćama svog poziva. On je izabrao druge i mora da podnese posljedice toga svog opredjeljenja: njegova će se uloga sastojati samo u tome, da shvati te druge u ime kojih on ne će moći djelovati, budući da je samim tim, što su oni drugo, spriječen da misli, da se odlučuje mjesto njih, jer bi ga to dovelo do toga, da se identificira s njima. Povrh toga, on će se odreći akcije u svom društvu, iz straha da ne zauzme položaj naspram vrijednosti, koje mogu da se nađu u različitim društvima, i da prema tome u svoju misao uvuče predrasudu. Ostaje na snazi samo početni izbor, za koji će on odbiti svako opravdavanje: čist čin, bez motiva; ili, ako to može da bude, na temelju vanjskih zapažanja, koja se odnose na karakteristiku ili na prošlost svakog pojedinca.

Srećom nismo došli dotle; pošto smo spazili bezdan pred kojim se nalazimo, neka nam bude dopušteno da nađemo izlaz. Ovaj se može naći uz izvjesne uvjete: umjerenost pri donošenju suda i podjela teškoća na dvije etape.

Nijedno društvo nije savršeno. Svako je po prirodi prožeto nečistoćom nespojivom s normama, koje je ono propisalo i koja se konkretno očituje u izvjesnoj dozi nepravde, bezosjećajnosti, okrutnosti. Kako da se odmjeri ta doza? Etnografskim istraživanjem može se to postići. Jer, ako je istina, da poređenje između malog broja društava čini, da nam se ona prikazuju vrlo različita među sobom, te se razlike ublažuju, kad se polje istraživanja proširi.

Onda otkrivamo, da nijedno društvo nije samo po sebi dobro; ali nijedno nije ni apsolutno zlo; svako pruža svojim članovima neke prednosti, vodeći pri tome računa o jednom ostatku nepravednosti, koje značaj kao da je približno konstantan i odgovara možda nekoj specifičnoj inerciji, koja se na planu društvenog života opire organizacionim naporima.

Ovakav će stav iznenaditi ljubitelja putopisnih priča, koji se uzbuđuje, kad se govori o »barbarskim« običajima ove ili one narodnosne skupine. Pa ipak, te površne reakcije ne odolijevaju pravilnoj procjeni činjenica i njihovu postavljanju na širu perspektivu. Uzmimo slučaj ljudožderstva, koje nas od svih divljačkih postupaka najviše ispunjava užasavanjem i gnušanjem. Morat će se prije svega iz toga izlučiti oblici izrazito prehrambeni, to će reći oni, gdje se apetit prema ljudskom mesu može objasniti nemaštinom druge životinjske hrane, kakav je slučaj na nekim polinezijskim otocima. Nijedno se društvo ne može normalno zaštiti od takva sladokustva; glad može natjerati ljude da jedu bilo što: nedavni primjer istrebljivačkih logora to dokazuje.

Ostaju onda oblici ljudožderstva, koji se mogu nazvati pozitivnim, oni koji proizlaze iz mističnih, magičnih i religioznih uzroka: tako unošenje u želudac djelića tijela nekog pretka ili komada neprijateljske lešine, omogućuje se utjelovljenje njegovih kreposti ili pak neutralizacija njegove moći; osim što se takvi obredi izvode najčešće na vrlo diskretan način, upotrebljujući vrlo sitne količine organske u pepeo pretvorene materije, ili pomiješane s drugom hranom, treba priznati, da, čak i onda, kad dobiju otvorenije oblike, moralna osuda takvih običaja sadrži: bilo vjerovanje u tjelesno uskrsnuće, koje bi moglo biti dovedeno u pitanje ako se lešina materijalno uništi, bilo potvrdu da postoji veza između duše i tijela i odgovarajući dualizam, to će reći vjerovanja, koja su iste prirode kao i ona, u čije se ime vrši obredno jedenje i na čemu nemamo razloga da im zavidimo. U toliko prije, što nehat prema uspomeni pokojnika, zbog čega bismo mogli optužiti kanibalizam, nije zaista veći (već baš naprotiv) od ravnodušnosti, koju trpimo u dvoranama za rasudbu.

Ali se posebno moramo uvjeriti, da će se izvjesni postupci, koji su nam svojstveni, kad ih gleda promatrač, pripadnik nekog drukčijeg društva, ovome pričiniti da su iste prirode kao i to ljudožderstvo, koje nam se čini strano pojmu civilizacije. Mislim na naše sudske i kaznene običaje. Kad ih proučavamo izvana, dolazimo u napast da suprotstavimo dvije vrste ljudskih društava: ona što primjenjuju ljudožderstvo (antropofagiju), to jest ona, koja

u jedenju izvjesnih ljudi s opasnom moći vide jedino sredstvo da neutraliziraju ovu moć, pa čak da je skrenu u pravcu njemu korisnom; i ona društva, koja poput našeg usvajaju ono, što bi se moglo nazvati »antropoemijom« (od grčkog *émein*, bljuvati); stavljena pred isti problem, ona su se odlučila za suprotno rješenje, koje se sastoji u tome, da se takva opasna stvorenja izluče iz društvenog tijela držeći ih privremeno ili trajno u izolaciji, bez dodira s čovječanstvom, u posebno za to podignutim ustanovama. Kod većine društava, koja mi nazivamo primitivnim, taj običaj izaziva duboku grozu; on nam u njihovim očima daje isto barbarsko obilježje, koje smo mi skloni njima pripisati zbog njihovih simetričnih običaja.

Neka društva, koja nam se čine bezdušna u izvjesnom pogledu, znaju biti čovječna i dobronamjerna, kad ih gledamo s jednog drugog aspekta. Promotrimo Indijance iz ravnica Sjeverne Amerike, koji su ovdje dvostruko značajni, jer su primjenjivali izvjesne umjerene oblike ljudožderstva i koji pružaju rijedak primjer primitivnog naroda, koji ima organiziranu policiju. Ova policija (koja ujedno vrši i sudsku vlast) ne bi mogla nikad zamisliti, da bi se kazna krivca morala izraziti prekidom društvenih veza. Kad se neki urođenik ogriješi o zakone plemena, kažnjava se uništenjem svih njegovih dobara: šatora i konja. Ali istim aktom policija se priznaje obaveznom prema njemu; stavlja joj se u dužnost da organizira kolektivnu naknadu štete, koju je krivac tom osudom pretrpio. Ta naknada čini, da je ovaj postao obavezan prema grupi, kojoj mora da izrazi zahvalnost darovima, koje će mu cijeli kolektiv — pa i sama policija — pomoći da prikupi, čime su opet uspostavljeni odnosi; i tako dalje, sve dok na kraju čitavog niza darova i uzdarja raniji poremećaj reda ne bude postepeno poništen i dok prvašnji poredak ne bude vraćen. Ne samo što su takvi postupci čovječniji od naših, već su i povezaniji, čak i kad problem formuliramo terminima naše suvremene psihologije: logički dobro shvaćeno, »infantilizacija« krivca sadržana u pojmu kazne zahtijeva, da mu se prizna neko pravo, koje je ravno poklonu, bez koga prvi korak gubi od efekta, i to ako ne povuče rezultate suprotne onima, koji su se očekivali. Vrhunac besmislenosti je u našem načinu, što istovremeno smatramo krivca djetetom, što nas ovlaštava da ga kaznimo, i kao odrasla čovjeka, da bi mu se oduzela utjeha; i što vjerujemo da smo izvršili velik duhovni napredak, jer više volimo da fizički i moralno osakatimo nekog od svojih bližnjih, nego da na njega odgojno djelujemo.

Takve analize vođene iskreno i metodično, dovode do dva rezultata: one usađuju elemenat mjere i dobronamjernosti u ocjeni običaja i vrsta života

najudaljenijih od našega, ne pridajući im ipak apsolutne vrline, kojima se ne može pohvaliti nikakvo društvo. I one lišavaju naše postupke one očiglednosti da je činjenica, što ne poznajemo drugih — ili što smo nešto o njima djelomično i tendenciozno saznali — dovoljna da im ih pripišemo. Istina je dakle, da etnološka analiza uzdiže različita društva i smanjuje vrijednost društva promatračeva; ona je u izvjesnom smislu protivrječna. Ali ako čovjek dobro promisli o onome što se dešava, vidjet će, da je ta protivrječnost više prividna nego stvarna.

Često se reklo, da samo u zapadnom društvu ima etnografa; da je u tome njegova veličina. U nedostatku drugih superiornosti, koje im se osporavaju, ona ih jedina prisiljava da se poklone pred njim, jer bez nje ne bi ni njih bilo. A moglo bi se isto tako tvrditi i protivno: ako je Zapad dao Etnografe, znači da mora da ga muči savjest prisiljavajući ga da svoj lik usporedi s likom različitih društava u nadi, da će se na njemu odraziti iste mrlje, ili će im to pomoći da objasne, kako su se njegove mrlje mogle na njemu pojaviti. Međutim ako je čak i istina, da poređenje našeg društva sa svima ostalim, suvremenim i onim iščezlim, izaziva rušenje njegovih temelja, druga će doživjeti istu sudbinu. Iz tog općeg prosjeka, na koji sam malo prije upozorio, izbija poneki ljudožder: desilo se, da ih ima i među nama; nikako slučajno, jer, da ih među nama i nema, i da u tom žalosnom takmičenju nismo zaslužili prvo mjesto, etnografija se među nama ne bi ni pojavila: ne bismo za njom osjetili potrebu. Etnograf se utoliko manje može dezinteresirati za svoju civilizaciju i izraziti svoje neslaganje s njenim greškama, ukoliko je sâmo njegovo postojanje neshvatljivo, osim kao pokušaj otkupljenja: on postaje simbol ispaštanja. Ali i druga su društva učestvovala u tom istom istočnom grijehu; ona bez sumnje nisu mnogobrojna i utoliko su rjeđa, ukoliko se niže spuštamo ljestvama progresa. Dovoljno će biti da navedem Azteke, tu otvorenu ranu na tijelu amerikanizma, koga manijačka opsesija za krvlju i mučenjem (koja je zapravo općenita ali kod njih očita u onom pretjeranom obliku, koji se poređenjem mogao ustanoviti) — ma kako bila objašnjiva potrebom da se smrt pripitomi — stavlja nama uz bok, ne što bi bili jedini nepravedni, već što su to bili na naš način, na suviše pretjeran način.

Pa ipak ta osuda sebe samih, koju smo sami sebi izrekli, ne znači, da mi dajemo odličnu ocjenu ovom ili onom postojećem ili prošlom društvu, smještenom na određenoj točki vremena i prostora. To bi zaista bilo nepravedno; jer, postupajući tako, mi bismo smetnuli s uma da bi nam se to društvo, ako mu i mi pripadamo, učinilo nepodnošljivim: osudili bismo ga iz

istoga razloga kao i ono, kome sami pripadamo. Hoće li nas to dovesti dotle, da na optuženičku klupu stavimo svako društveno stanje, ma kakvo ono bilo? do slavljenja prirodnog stanja, koje društveni poredak može samo da iskvari? »Čuvajte se onoga, koji hoće da zavede red«, govorio je Diderot, koji je bio na tom stanovištu. Za njega se »kratka povijest« čovječanstva svodi na ovo: »Postojao je prirodan čovjek; u tog su čovjeka uvukli vještačkog čovjeka; i u pećini je buknuo vječiti rat, koji traje cijelog života.« Ovo je shvaćanje besmisleno. Tko kaže čovjek, kaže govor, a tko kaže govor, kaže društvo. Bougainvillesovi Polinežani (na čijem iskazu Diderot zasniva tu teoriju, jer sam nije putovao) ništa manje nisu živjeli u društvu nego mi. Tvrdeći drugo, idemo u susret etnografskoj analizi i to ne u smislu, kako nas ona poziva da istražujemo.

Pretresajući te probleme, sve se više uvjeravam, da je na njih teško dati odgovor, osim onaj, koji im je Rousseau dao: Rousseau, toliko razvikan, manje poznat nego ikada, bio je, izvrgnut upravo smiješnim optužbama, kojima mu se u grijeh pripisuje, da je u zvijezde kovao prirodno stanje — u čemu se mogla naći Diderotova zabluda, ali ne njegova; jer je on govorio upravo protivno i samo je on mogao pokazati, kako da izađemo iz protivrječnosti u kojima lutamo povodeći se za njegovim protivnicima. Rousseau je bio najbolji etnograf među filozofima: iako nije nikada putovao u daleke zemlje, njegova je dokumentacija bila najpotpunija, što ju je mogao učiniti čovjek njegova vremena, i on je u nju unosio života — za razliku od Voltaira — radoznalošću punom simpatije prema seljačkim običajima i narodnom mišljenju; Rousseau, naš učitelj, Rousseau, naš brat, prema kome smo pokazali toliko nezahvalnosti, a kome bi svaka stranica ove knjige mogla biti posvećena, kad pohvala ne bi bila nedostojna njegove velike uspomene. Jer, iz protivrječnosti, koja je nerazdvojna od etnografova položaja, mi bismo mogli izaći jedino ponavljajući za svoj račun korak, koji je on poduzeo da iz ruševina ostavljenih poslije Rasprave o porijeklu nejednakosti prijeđe na široku konstrukciju Društvenog ugovora, kome Emile otkriva tajnu. Njemu mi dugujemo što znamo kako se može, pošto uništimo sve poretke, opet otkriti principe, koji omogućuju da se uspostavi novi poredak.

Nikad nije Rousseau pao u Diderotovu pogrešku, koja se sastoji u idealizaciji prirodnog čovjeka. On se ne izlaže opasnosti da miješa prirodno stanje s društvenim stanjem; znao je on da je ovo nerazdvojno od čovjeka; ali iz njega proizlaze razna zla; jedino je pitanje, da li su sama ta zla nerazdvojna od stanja. Iza zabluda i zločina, tražit ćemo dakle nepokolebljivi temelj

ljudskog društva.

Tom istraživanju etnografsko poređenje pridonosi na dva načina. Ono pokazuje, da se taj temelj ne bi mogao naći u našoj civilizaciji: od svih društava koja proučavamo, ona se bez sumnje najviše udaljuju. S druge strane, izdvajajući osobine zajedničke većini ljudskih društava, ono nam pomaže da uspostavimo jedan tip, koji nijedno od njih ne može da vjerno proizvede, ali koji točno određuje pravac, kojim istraživanje treba da se uputi. Rousseau je mislio, da način života, koji mi danas nazivamo neolitskim, pruža najvjerniju eksperimentalnu sliku toga tipa. Možemo se složiti i ne složiti s njim. Prilično sam sklon vjerovanju, da on ima pravo. U neolitiku je čovjek već učinio većinu pronalazaka, koji su neophodni da nam obezbijede sigurnost. Već smo vidjeli, zašto se iz toga može isključiti pismo; reći da je ono oružje s dvije oštrice, nije znak primitivizma; suvremeni cibernetičari su otkrili tu istinu. S neolitikom čovjek se sklonio od zime i gladi; stekao je lakoću mišljenja; bez sumnje, još se loše brani od bolesti, ali nije sigurno, da je napredak ostvaren u higijeni učinio nešto više nego što se prebacio na druge mehaničke postupke: velike gladi i istrebljivačke ratove, obavezu da se održi demografska mjera, pri čemu su epidemije surađivale na način, koji nije bio ništa strašniji od ostalih načina.

U to mitsko doba čovjek nije bio slobodniji nego danas; ali ga je sama čovječnost učinila robom. Kako je njegova vlast nad prirodom bila još vrlo mala, bio je zaštićen — i u izvjesnoj mjeri oslobođen — odbojnim jastučetom svojih snova. Postepeno, kako su se ovi preobražavali u spoznaju, moć se čovjekova povećavala; ali uhvativši se — ako se tako može reći — »neposredno u koštac« sa svemirom, što je ta moć, na koju smo toliko ponosni, zapravo drugo do subjektivna svijest o postepenom stapanju čovječanstva s fizičkim svijetom, kojega veliki deterministički zakoni otada djeluju, ne kao opasni stranci: već tako, što nas posredovanjem same misli okuplja na korist jednog šutljivog svijeta, na ostvarenju kojega i mi surađujemo?

Rousseau je bez sumnje imao razloga vjerovati, da bi, za našu sreću, bilo bolje, da čovječanstvo održi »pravu sredinu između nemara primitivnog stanja i uzbudljive aktivnosti našeg samoljublja«; da je to stanje bilo »najbolje za čovjeka« i da je trebalo, da bismo iz njega izašli, da nastupi »neki koban slučaj«, u kome se može raspoznati ona dvostruko iznimna pojava — jer je jedinstvena i jer je kasno nastupila — koja se sastoji u pojavi mehaničke civilizacije. Ostaje ipak jasno, da to površno stanje nije nipošto

primitivno, da ono pretpostavlja i podnosi izvjesnu dozu napretka; i da mu nijedno opisano društvo ne prikazuje privilegiranu sliku, čak i ako se čini, da »primjer divljaka, koje smo gotovo sve našli na toj točki, potvrđuje, da je ljudski rod stvoren da na njoj ostane zauvijek«.

Proučavanje tih divljaka donosi nešto drugo osim otkrića jednog utopijskog prirodnog stanja ili pronalaženja savršenog ljudskog društva u dubinama neprohodnih šuma; ono nam pomaže da izgradimo teoretski uzor ljudskog društva, koji ne odgovara ni jednoj stvarnosti koja se može promatrati, ali pomoću koga će nam poći za rukom da razlučimo »ono što je originalno i vještačko u sadašnjoj prirodi čovjekovoj i da dobro upoznamo jedno stanje koje ne postoji, koje možda nikad nije postojalo, koje po svojoj prilici nikada ne će ni postojati, a o kome je ipak potrebno imati točne pojmove, da bismo mogli pravilno suditi o našem sadašnjem stanju«. Ja sam već naveo ovu formulu da bih izvukao smisao iz mog ispitivanja kod Nambikwara; jer Rousseauova misao, uvijek ispred vremena, ne odvaja teorijsku sociologiju od istraživanja u laboratoriju ili na terenu, kojeg je potrebu on bio shvatio. Prirodan čovjek nije postojao prije društva, niti postoji izvan društva. Naša je dužnost da pronađemo njegov oblik, koji je neodvojiv od društvenog stanja, izvan koga se uvjeti čovječjeg života ne daju zamisliti; dakle, da izradimo plan eksperimenata, koji će »biti potrebni da bismo uzmogli upoznati prirodnog čovjeka« i da odredimo »sredstva za izvođenje tih eksperimenata u srcu društva«.

Taj je uzor — to je Rousseauov zaključak — vječan i univerzalan. Druga društva nisu možda bolja od našeg; ali ako smo skloni da u to vjerujemo, nemamo na raspoloženju nikakav metod da to dokažemo. Tim što ih bolje upoznajemo, mi dobivamo ipak sredstvo da se odvojimo od svog društva, ne što bi ono bilo apsolutno ili jedino loše, već zato što je ono jedino, od koga bismo se morali osloboditi: a to bismo mogli postići proučavanjem stanja drugih. Tako se dovodimo u mogućnost da priđemo drugoj etapi, koja se sastoji u tOme da ih, ne uzimajući ništa ni od jednog društva, sva koristimo za izdvajanje onih principa društvenog života, koje bismo mogli primijeniti pri reformi naših vlastitih običaja, a ne onih, koji pripadaju drugim društvima. Zbog privilegije suprotne prethodnoj, mi smo u položaju da preobrazimo jedino ono društvo, kome sami pripadamo, a da se ne izložimo opasnosti da sve uništimo; jer te promjene, koje mi u nj unosimo, dolaze također od njega.

Postavljajući izvan vremena i prostora uzor kojim se nadahnjujemo, mi se

svakako izlažemo jednoj opasnosti, a ta je, da bismo mogli podcijeniti stvarnost napretka. Naš nas položaj navodi da opet kažemo, da su ljudi uvijek i svuda poduzimali isti zadatak označivši sebi isti predmet i da su se tokom njihova razvoja samo sredstva mijenjala. Priznajem, da me taj stav ne uznemiruje; čini se, da bolje odgovara činjenicama, onakvim kakve nam ifi prikazuje povijest i etnografija; a naročito mi se čini, da je on plodonosniji. Strastveni pristaše napretka se izlažu mogućnosti da zanemare, ma kako malo pažnje im poklanjali, neizmjerna bogatstva, koje je čovječanstvo nagomilalo s jedne i s druge strane uske brazde, u koju su uprli svoj pogled; precjenjujući važnost prošlih napora, oni podcjenjuju sve one, koji nam preostaju da ih izvršimo. Ako su ljudi oduvijek prianjali samo na jedan posao, i to da jednom društvu osiguraju opstanak, snage, koje su nadahnjivale daleke pretke, nalaze se također u nama budne. Ništa nije proigrano; sve možemo ponovo uzeti. Ono što je bilo učinjeno i promašeno može biti obnovljeno: »Zlatno doba, koje je neka slijepa predrasuda stavila iza (ili pred) nas, nalazi se u nama.« Ljudsko bratstvo dobiva konkretan smisao pružajući nam u najsiromašnijem plemenu našu provjerenu sliku i jedno iskustvo, kojim se, dodajući ga tolikim drugim, možemo poslužiti, da ovladamo dobivenim poukama. Pronaći ćemo čak u ovima nekadašnju svježinu. Jer znajući, da se već od nekoliko tisućljeća čovjek samo neprestano ponavljao, mi ćemo dospjeti do one plemenitosti misli, koja se sastoji, mimo svih ponavljanja, da se kao polazna točka naših razmišljanja postavi neiskaziva veličina prvih početaka. Budući da čovjek znači za svakoga od nas pripadati jednoj klasi, jednom društvu, jednoj zemlji; jednom kontinentu i jednoj civilizaciji; i da za nas, Evropljane i stanovnike kopna, pustolovina u srcu Novoga svijeta znači prije svega, da on nije bio naš i da mi nosimo odgovornost za zločin njegova uništenja; a zatim, da drugog takvog više ne će biti: kad nas to suočenje dovede do svijesti o sebi, znajmo bar to izraziti njegovim pravim riječima— na jednom mjestu, i prenoseći se u jedno vrijeme, kad je naš svijet izgubio priliku, koja mu se bila pružila da izabere svoju pravu misiju među mnogobrojnim misijama.

XXXIX - TAXILA

U podnožju planina u Kašmiru, između Rawalpindia i Pešawara, diže se mjesto Taxila nekoliko kilometara od željezničke pruge. Ovom sam se poslužio da tamo odem, nehotice odgovoran za jednu malu dramu. Jer jedini odjeljak prve klase, koju sam uzeo, bio je starog tipa — sleep 4, seat 6 — bio

je u sredini između vagona za stoku, salona i zatvora sa željeznim rešetkama na prozorima. Tu se bila smjestila jedna muslimanska obitelj: muž, žena i dvoje djece. Gospođa je bila purdah. Usprkos pokušaju da se izolira: čučala je u sjedištu, uvijena burkahom, i napadno mi je okrenula leđa, taj promiskuitet kao da je ipak bio suviše sablažljiv, pa je trebalo da se obitelj odvoji; žena i djeca odoše u odjeljak za žene, dok je muž i nadalje zadržao zauzeta mjesta proždirući me očima. Pomirih se sa slučajem, lakše zapravo nego s prizorom, kome sam prisustvovao pri dolasku, dok sam čekao na neko prevozno sredstvo u staničnoj čekaonici, iz koje se ulazilo u jedan salon sa zidovima obloženim kestenjastim drvetom, duž kojih je bilo smješteno jedno dvadesetak probušenih stolica, kao da će se održati anterologički sastanak.

Jedna mala jednoprežna kola zvana gharry, u kojima se sjedi leđima okrenut kočijašu, neprestano u opasnosti da ne ispadneš iz njih kod svakog treska, odvezoše me do arheološkog mjesta prašnjavom cestom, uz koju su se s obje strane nanizale niske kuće od ćerpiča, između eukaliptusa, tamarisa, dudova i biberovih stabala. Voćnjaci narančinih i limunovih stabala pružahu se podnožjem jednog plavkastog kamenitog brežuljka, na kome je bilo nekoliko rasturenih divljih maslina. Prestizao sam seljake odjevene u nježnim bojama: bijeloj, crvenoj, sljezastoj i žutoj, s turbanima na glavi u obliku pogače. Stigoh napokon do upravnih paviljona, koji su okruživali muzej. Bilo je utanačeno, da ću se tamo baviti kratko vrijeme, toliko da obiđem nalazišta starina; ali kako je »službeni i hitan« telegram, poslan iz Lahore dan ranije da najavi moj dolazak, stigao direktoru tek poslije pet dana zbog poplava, koje su poharale Punjab, mogao sam doći i nenajavljen.

Predjel Taxila, koji je nekoć nosio sanskritsko ime Taksahosilâ — grad klesara — zauzima dvostruku uvalu, duboku nekih desetak kilometara, koja je stvorena konvergentnim dolinama dviju rijeka Haro i Tamra-Nala: Tiberio-Potamos, kako su ih stari zvali. Obje doline, i greben koji ih razdvaja, bile su nastanjene ljudima kroz deset ili dvanaest vjekova neprekidno: od osnutka najstarijeg otkopanog sela do razorenja budističkih samostana od strane bijelih Huna, koji su bili zauzeli kushansku i guptansku kraljevinu negdje oko 500. ili 600. god. poslije Krista. Penjući se uz doline, čovjek se spušta tokom historije. Bhir-Mound, u podnožju središnjeg grebena, je najstarije naselje; nekoliko kilometara uzvodno nalazi se grad Sirkap, koji je dočekao svoj pun rascvat pod Partima i točno izvan zidina zoroastrovski hram Jandial, koji je bio posjetio Apollonius od Tyane; još dalje se nalazi kushansko naselje Sirsuk a svud unaokolo po visovima, budističke stupe i samostani Möhra

Moradu, Jaulian, Dharmarâjikâ, načičkani kipovima od nekad sirove gline, ali koju su požari, koje su Huni podmetnuli, slučajno sačuvali ispekavši je.

Negdje oko 5. vijeka prije naše ere, bilo je tu selo, koje je bilo pridruženo achemidskom carstvu i postalo univerzitetski centar. U svom pohodu prema Jumni, Aleksandar se nekoliko tjedana zaustavi, 326., na samom mjestu, gdje se danas nalaze ruševine Bhir Mounda. Jedan vijek kasnije maurijski carevi vladaju u Taxili, gdje Asoka — koji podiže najveću stupu — dopusti širenje budizma. To se maurijsko carstvo raspada poslije njegove smrti, koja ga zadesi 231. i grčki ga kraljevi iz Bactriane smjenjuju. Oko 80. godine prije naše ere, Skiti se tu nastanjuju, pa su i oni napustili teren Partima, čije se carstvo oko 30. godine poslije Krista prostire od Taxile do Doura-Europosa. U taj čas vele da je Taxilu posjetio Apollonius. Ali već prije dva vijeka kushansko stanovništvo je na putu sa sjeverozapada Kine, koju ono napušta oko 170. prije Krista, da dopre sve do Bactriane, Oxusa, Kabula i konačno do Sjeverne Indije, koju zauzimaju oko 60. godine, neko vrijeme kao susjedi Parta. Pošto su propali već u 3. stoljeću, Kushani iščezavaju pred navalama Huna 200 godina kasnije. Kad je kineski hodočasnik Hsiian Tsang posjetio Taxilu u 7. vijeku, našao je tu samo ostatke nekadašnjeg sjaja.

U centru Sirkapa, kojeg ruševine ocrtavaju na samoj površini zemlje četverokutni plan i prosječene ulice, jedan spomenik obilježava pun smisao Taxile; to je žrtvenik nazvan »dvoglavi orao«, na čijem se obrubu vide tri portika izvajana u bareljefu: jedan s nadvratnikom u grčko-rimskom stilu, drugi u vidu zvona izrađen na bengalski način; treći je vjeran budističkom stilu portala u Bharhutu. Ali bi to značilo još uvijek podcijeniti Taxilu, kad bismo je sveli na jedno mjesto, gdje su kroz više od tri vijeka tri od najvećih duhovnih tradicija Starog vijeka: helenizam, hinduizam i budizam živjele jedna pored druge; jer je i Zoroastrova Perzija bila također prisutna, a, s Partima i Skitima, ta je stepska civilizacija ovdje kombinirana s grčkom inspiracijom, da bi stvorila najljepše dragulje, koji su ikada proizašli ispod ruku jednog zlatara; ove uspomene nisu bile još zaboravljene, kad Islam zavlada tim krajem, da. ga nikad više ne napusti. Izuzev kršćanskog, ovdje su se stekli utjecaji, kojima je prožeta civilizacija Starog vijeka. Iz vrlo udaljenih izvora, potoci su ovdje izmiješali svoje vode. A ja sâm, evropski posjetilac, koji razmišlja nad tim ruševinama, predstavljam tradiciju, koje tu nema. Gdje bi bolje nego u tom predjelu, koji mu prikazuje njegov mikrokozam, čovjek Starog vijeka, povezujući se sa svojom poviješću, mogao ispitati svoju savjest?

Lunjao sam jedne večeri po zidinama Bhir Mounda, obilježenim nasipom od otkopavanja. To skromno selo, od kojeg su samo istureni temelji preostali, ne prelazi razinu geometrijski pravilnih uličica, po kojima sam hodao. Činilo mi se, da promatram njegov plan iz velike visine ili velike daljine, i ta obmana, koju podhranjuje odsustvo svake vegetacije dodavala je izvjesnu dubinu dubini historije. U tim su kućama možda živjeli grčki kipari, koji su pratili Aleksandra, stvaraoci umjetničkih djela Gandhare i koji su nadahnuli starim budistima smjelost da oblikuju svog boga. Neki me sjajan blijesak pred nogama zaustavi: bio je to, ispran nedavnim kišama, jedan srebrni novčić s grčkim natpisom: MENANDR U BASILEUS SOTEROS. Kakav bi danas bio Zapad, da je pokušaj sjedinjenja mediteranskog svijeta i Indije uspio na dulje vrijeme? Da li bi postojali uopće kršćanstvo i Islam? Naročito me je zbunjivala prisutnost Islama; ne zato što sam prethodne mjesece proveo u muslimanskoj sredini: sučeljen ovdje s velikim spomenicima grčko-budističke umjetnosti, moje su oči i moj duh ostali pretrpani sjećanjem na mongolske palače, kojima sam bio posvetio posljednje tjedne u Delhiju, Agri i Lahori slabo obaviješten o historiji i književnosti Istoka, djela su mi se nametala (kao kod nekih primitivnih naroda, među koje sam zapao ne poznavajući im jezika) i pružila su mi jedinu istaknutu crtu, o koju sam mogao zakačiti svoje razmišljanje.

Poslije Kalkute, njezine gmizave bijede i njenih poganih predgrađa, koja kao da samo transponiraju na ljudski plan pljesnjivo obilje tropa, računao sam da ću u Delhiju naći vedrinu povijesti. Unaprijed sam vidio sebe kako sam smješten kao u Carcassonneu ili u Semuru, kako sanjam na mjesečini; kad mi rekoše, da treba da se odlučim hoću li u novi ili stari grad. Nisam se nimalo kolebao, označivši nasumce jedan hotel u ovom posljednjem. Koliko je bilo moje iznenađenje, kad me je taksi vozio zaobilaznom stazom trideset kilometara kroz Bezobličan pejzaž, za koji sam se pitao, da li je to neko staro bojno polje, po kome su iz raslinja stršile ruševine u velikim razmacima, ili neko napušteno gradilište. Kad napokon stigosmo u tobožnji stari grad, razočaranje se poveća: kao i svuda, bio je to engleski logor. Narednih dana doznadoh, da mjesto da tu nađem koncentriranu prošlost na malom prostoru, kao što je to u evropskim gradovima, Delhi mi se ukaza prije kao šikara izložena svima vjetrovima, po kojoj su spomenici razbacani poput kocki na sagu. Svaki je vladar htio da podigne svoj vlastiti grad, napustivši i razrušivši prijašnji, da upotrebi materijal. Nije to bio jedan Delhi, već njih dvanaest ili trinaest, porazbacani na desetine kilometara jedan od drugog po ravnici, gdje

čovjek tu i tamo naslućuje humke, spomenike i grobove. Već me je Islam zbunjivao svojim stavom prema historiji, koja protivrječi našoj, a protivrječi i sâma sebi: briga da se stvori svoja tradicija bila je praćena razaračkim nagonom za sve ranije tradicije. Svaki je monarh htio stvoriti nerazrušivo dokidajući trajanje.

Marljivo sam dakle, kao dobar turist, stao svladavati velike razdaljine da obiđem spomenike, od kojih mi se svaki učinio podignut u pustinji.

Crvena-Kula je prije palača, koja kombinira renesansne ostatke (kao što su mozaici od pietra dura) sa zametkom stila Louisa XV., za koji čovjek počinje ovdje vjerovati, da je proizašao iz mongolskog utjecaja. Pored veličajnosti materijala i istančanosti dekora, ostadoh nezadovoljan. Ništa arhitekturalno u svemu tome, što poništava dojam palače: više je to skup podignutih šatora »u čvrstom« u jednom vrtu, koji bi se također mogao smatrati idealiziranim logorom. Sve maštanje kao da je proizašlo iz umjetnosti na tkaninama: mramorni baldahini podsjećaju na nabore nekog zastora, jali koji su zaista (nikako u metafori) »kamene čipke«. Carsko »nebo« od mramora je kopija pokretnog »neba« od drveta obavljena tkaninom; kao ni njegov model, ne odgovara dvorani za primanje. Cak i Humayunov grob, inače arhaičan, ispunja posjetioca osjećajem nevoljkosti, koje proizlazi iz nedostatka bitnog elementa. Cjelina čini lijepu masu, svaki je detalj divan, ali je nemoguće uhvatiti organsku vezu između dijelova i cjeline.

Velika džamija — Jamma Masjid — koja je iz 17. vijeka, zadovoljava u većoj mjeri zapadnjačkog posjetioca u dvostrukom pogledu strukture i boje. Čovjek se osjeća spremnijim da povjeruje, da je bila zamišljena i namjerno ostvarena kao cjelina. Za četiri stotine franaka pokazali su mi tu najstarije primjerke Korana, jednu vlas iz Prorokove brade zabodenu u kuglicu od voska na dnu jedne kutije pokrivene staklom i ispunjene laticama ruža, i njegove sandale. Jedan se siromašni vjernik primače da iskoristi priliku vidjeti, ali ga nadzornik odstrani s izrazom groze. Da li zato što nije platio četiristotine franaka, ili što gledanje tih relikvija ima suviše veliku snagu magične moći za jednog vjernika?

Da se upozna ta civilizacija, treba otići u Agru. Jer se sve može reći o Tadž Mahalu i o njegovim lakim čarima s poštanske karte u bojama. Mogu se praviti podrugljive primjedbe na račun svadbenih povorki mladih engleskih ženika, koji su uživali povlasticu da mogu svoj medeni mjesec provesti u desnom hramu u ružičastom pješčaru, i na račun starih usidjelica, ali isto tako

Anglosaksonkinja, kojima će do smrti ostati draga uspomena na blistavi Tadža pod zvijezdama s odrazom njegove bijele sjene u Jumni. To je jedna strana Indije iz 1900; ali, kad čovjek na to pomisli, primjećuje, da ona počiva više na dubokom afinitetu nego na historijskoj slučajnosti i na dominaciji. Nema sumnje, Indija se evropeizirala oko 1900. i ona je o tome sačuvala trag u svom rječniku i viktorijanskim običajima: lozange su zvali bonbon, commode probušenu stolicu. Ali i obratno, ovdje shvaćamo da su godine oko 1900. bile »hinduski period« Zapada: raskoš bogataša, ravnodušnost prema bijedi, sklonost prema oblicima maksimalnim i nacifranim, senzualnost, ljubav za cvijeće i mirise, sve do ufitiljenih brkova, kovrča i kojekakvih ukrasnih drangulija.

Posjetivši u Kalkuti slavni jalnski hram, koji je u 19. vijeku podigao neki milijarder u parku punom kipova od srebrom uprskane bronze ili od mramora, koji su klesali nespretni Talijani, učinilo mi se, da sam u tom paviljonu od alabastra s mozaikom od ogledala i prožetom mirisima prepoznao najambicioznije sliku, koju su naši djedovi mogli zamisliti u svojoj ranoj mladosti, strogo zatvorene kuće velike raskoši. Razmišljajući o tome, nisam kudio Indiju što gradi hramove slične bordelima; već više nas sâme, koji u svojoj civilizaciji nismo našli drugo mjesto za afirmaciju svoje slobode i iskorištavanje svih krajnjih mogućnosti svoje senzualnosti, u čemu je sâma funkcija hrama. U Hindusima sam promatrao našu egzotičnu sliku, prebačenu pomoću naše indoevropske napredne braće pod jedno drugo podneblje u kontaktu s različitim civilizacijama, ali čije su prisne napasti toliko jednake našima, da u izvjesnim periodima, kao u epohi 1900., izbijaju i kod nas na površinu.

Ništa nema slično u Agri gdje caruju druge sjene: sjene srednjovjekovne Perzije, učenjačke Arabije, u oblicima, koje mnogi cijene konvencionalnim. Ipak pozivam svakog posjetioca, koji ima još bar malo društvene svježine, da se ne osjeti zbunjen, kad prešavši preko zidina Tadža, prijeđe u mislima i razdaljinu kao i davno proteklo vrijeme i bez muke prodre u svijet, »Tisuću i jedne noći«; manje suptilno, bez sumnje, nego u Itmadudu Daulahu, biseru, nakitu, bijelom, bezbojnom i žutom blagu; ili u ružičastoj grobnici Akbara, nastanjenoj samo majmunima, papagajima i antilopama, na suprotnom kraju jedne pjeskovite ravnice, gdje se vrlo blijedo zelenilo mimoza stapa s vrijednostima tla: pejzaž, koji uvečer oživi od zelenih papagaja i kreja tirkiste boje, tromog leta paunova i od kreštanja majmuna u podnožju stabala.

Ali, kao i palače Crvene Kule i kao grobnice Jenhagira u Lahori, Tadž

ostaje zastrta skela u imitaciji mramora. Još se raspoznaju katarke, na kojima su bili okačeni zastori. U Lahori su i ovi bili kopirani u mozaiku. Katovi nisu jedan nad drugim, već jedan pored drugoga. Koji je duboki razlog tog siromaštva, u kome se naslućuje porijeklo sadašnjeg prezira muslimana prema likovnim umjetnostima? Na univerzitetu u Lahori susreo sam se s jednom engleskom gospođom, udatom za muslimana, koji je bio šef katedre Umjetničkog fakulteta. Samo djevojke mogu studirati tu grupu; skulptura je zabranjena, muzika se krišom njeguje, slikarstvo se uči kao umjetnost za razonodu. Kako je podjela Indije i Pakistana izvršena na planu vjerske razlike, mogli smo vidjeti ogorčenje od strogosti i puritanstva. Umjetnost je, vele ovdje, »otišla u šikaru«. Ne radi se samo o tome, da ljudi ostanu vjerni Islamu, već možda još više, da se udalje od Indije: razaranjem idola je ponovljeno ono, što je već Abraham učinio, ali sa sasvim svježim političkim i nacionalnim značenjem. Gazeći nogama umjetnost, ljudi se odriču Indije.

Jer idolatriju — dajući toj riječi točno značenje, koje ukazuje na ličnu prisutnost boga u svetištu — nalazimo u Indiji još uvijek vrlo živu. Isto tako u bazilikama od armiranog betona, koje se dižu u udaljenim predgrađima Kalkute, posvećenim najnovijem kultu, kojeg svećenici, obrijane glave, bosonogi i ogrnuti žutim plaštem, primaju za pisaćim strojem u vrlo moderno namještenim uredima oko svetišta, zaposleni upravljanjem prihoda prikupljenih na posljednjoj turneji misionara u Kaliforniji, kao i u zabačenim četvrtima u Kali Ghatu: u »Hramu iz 17. vijeka«, kako su mi rekli businesslike[33] svećenici-ciceroni; ali opločenim fajansom potkraj 19. vijeka. U ovaj sat svetište je zatvoreno; ali ako se vratim ujutro, moći ću, s jednog mjesta, koje su mi pokazali, vidjeti boginju kroz naškrinuta vrata između dva stupa. Ovdje kao i u velikom Krišninom hramu na obali Gangesa, hram je hotel jednog boga, koji ne prima u svetačke dane; običan se kult sastoji u tome, da se logoruje u hodnicima i da se od svetih slugu slušaju kojekakve budalaštine o raspoloženjima gospodara. Zadovoljim se onda da lunjam unaokolo sokačićima prepunim prosjaka čekajući čas da budu nahranjeni na trošak vjere, što je postalo alibi jedne pohlepne trgovine — litografijama i gipsanim statuicama, koje prikazuju razna božanstva, — sa, tu i tamo, neposrednijim dokazima; onaj crveni trozub i ono uzdignuto i o crvenasto smokvino stablo naslonjeno kamenje, to je Siva; onaj potpuno usijani žrtvenik,. Laksmi; ono stablo, o grane kojeg su obješeni bezbrojni žrtveni pokloni: obluci i komadi tkanina, sjedište je Ramakrisme, koji pomaže jalovim ženama, a pod onim cvijećem okićenim žrtvenikom bdi bog ljubavi,

Krishna.

Toj bezvrijednoj vjerskoj umjetnosti, ali koja je puna života, muslimani suprotstavljaju svog jedinog i službenog slikara: Chagtai je engleski akvarelist, koji se nadahnjuje rajputskim minijaturama. Zašto se muslimanska umjetnost tako nisko srozala, čim je bila dosegla vrhunac svog razvoja? Ona bez ikakva prijelaza iz palače pada u bazar. Zar to nije posljedica toga što zaziru od slika? Umjetnik, lišen svakog dodira sa stvarnošću, ovjekovječuje toliko beskrvnu konvenciju, da se ne može više podmladiti ili oploditi. Nju održava zlato, ili se runi. U Lahori, erudit, što me prati samo se s prezirom izražava o sikhskim freskama, koje krase kulu: Too showy, no colour cheme, too crowded[34]; i bez sumnje je to vrlo daleko od fantastičnog stropa s ogledalima u Shish Mahalu, koji bliješti kao zvjezdano nebo; ali, kako je to često slučaj sa suvremenom Indijom naspram Islamu, to je vulgarno, razmetljivo, pučki priprosto i divno.

Ako se izuzmu kule, muslimani nisu u Indiji podizali ništa osim hramova i grobnica. Ali kule su bile nastanjene palače, dok su grobnice i hramovi bili nezauzete palače. I ovdje se također osjeća teškoća za Islam da zamisli samoću. Za njega je život prije svega zajednica, a smrt se uvijek nastani u okviru zajednice lišene učesnika.

Upadan je kontrast između sjaja mauzoleja, njegovih prostranih dimenzija i skučenog shvaćanja grobnog kamenja, koje oni skrivaju. To su sasvim mali grobovi, gdje čovjek mora da se osjeća tjeskobno. Čemu onda služe te dvorane, te galerije, koje ih okružuju i kojima se koriste samo prolaznici? Evropski je grob srezan prema mjeri svog obitavaoca: mauzolej je rijedak, pa se na samom grobu ogleda umjetnost i domišljatost, kako bi se učinio velebnim i udobnim onome, koji u njemu počiva.

U Islamu se grobnica dijeli na sjajan mauzolej, od koga mrtvac nema nikakve koristi, i majušni grob (koji je uostalom i sâm predvojen na cenotaphe[35], koji je vidljiv, i skriven grob) u kom mrtvac kao da je zarobljen. Problem pokoja s onu stranu groba nalazi ovdje dvostruko protivrječno rješenje: s jedne strane vanredan i nepotreban komfor, a s druge stvarna skučenost, tako da prvi nadoknađuje drugog. Zar to nije slika muslimanske civilizacije, koja objedinjuje najrjeđe istančanosti: palače od dragocjena kamena, fontane s ružinom vodom, jela obložena zlatnim lišćem, duhan pomiješan u gomili bisera, što sve služi da se prekrije jednostavnost i prostota običaja i bigotstvo koje prožima moralnu i religioznu misao?

Na estetskom planu, budući da islamsko puritanstvo odustaje da uništi

senzualnost, zadovoljava se da je svede na blaže oblike: mirise, čipke, vez i vrtove. Na moralnom planu spotičemo se o istu dvosmislenost razvikane toleranciju unatoč prozelitizmu, kojeg je prinudna karakteristika očevidna. Doista, dodir s »nevjernicima« dovodi ih do bjesnila. Njihov način provincijalnog života se produžava u vječnost pod prijetnjom drugih načina života, slobodnijih i gipkijih od njihova, i koji dovode u opasnost da ga iskvare samim dodirom.

Kad već govorimo o toj snošljivosti, bolje bi bilo reći, da je ona, ukoliko postoji gdjegod, vječna pobjeda nad njima samima. Preporučujući je. Prorok ih je stavio u položaj stalne krize, koja proizlazi iz protivrječnosti između univerzalnog važenja otkrića i priznavanja većeg broja organiziranih religija. Ima u tome neki »paradoksalan« položaj, u smislu učenja apostola Pavla, iz kojeg je proizašao s jedne strane nemir, a s druge strane samozadovoljstvo, budući da se u čovjeku stvara uvjerenje da je sposoban, zahvaljujući Islamu, da nadvlada i takav sukob. Uzalud, uostalom: kako je primijetio preda mnom jednoga dana jedan indijski filozof, muslimani su tašti na to, što propovijedaju univerzalnu vrijednost velikih principa: slobode, jednakosti, snošljivosti; a gube povjerenje na koje računaju, tvrdeći u isti mah, da samo oni po njima postupaju.

Jednog sam se dana našao u Karačiju u društvu muslimanskih univerzitetskih i vjerskih Mudraca. Slušajući ih kako uzdižu nadmoćnost svoga sistema, zaprepastio sam se, kad sam ustanovio s kakvom se upornošću neprestano vraćaju na jedan jedini argumenat: njegovu jednostavnost. Islamsko zakonodavstvo je bolje od hinduskog, po pitanju naslijeđa, jer je jednostavnije. Hoćemo li preokrenuti tradicionalnu zabranu zajma uz kamate: dovoljno je sklopiti ugovor o ortakluku između ulagača i bankara, i kamati će se pretvarati u učešće prvoga u poduzećima drugoga. Što se tiče agrarne reforme, muslimanski će se zakon o naslijeđu obradive zemlje primjenjivati dok se dovoljno ne izdijeli, a onda se prestaje primjenjivati — budući da on nije nikakva dogma — da bi se izbjeglo preveliko usitnjavanje: There are so manyways and means[36]...

Čini se, da je cijeli Islam zapravo samo metoda, da se u duhu vjernika razviju nepremostivi sukobi, s tim da ih zatim spasava predlažući im rješenja vrlo (zapravo previše) jednostavna. Jednom ih rukom gura, a drugom zadržava da ne padnu u bezdan. Jeste li uznemireni zbog kreposti svojih supruga i kćeri, dok ste u polju? Ništa jednostavnije, pokrijte ih velom i zatvorite ih u kuću. Tako se došlo do suvremenih burkaha, koji liče na neki

ortopedski aparat, s onim kompliciranim krojem, s gajtanima obrubljenim otvorima ispred očiju, s »patentnim« pucetima i uzicama, od teške tkanine skrojen da točno pada prema oblinama čovječjeg tijela skrivajući ga pritom što je potpunije moguće. Ali samim tim je brklja straha samo pomaknuta, jer je sada dovoljno da se netko očeše o vašu ženu i vi ste obeščašćeni, pa vas to još više muči. Iskren razgovor s mladim muslimanima obavještava vas o dvjema stvarima: najprije, da su oni opsjednuti djevičanstvom prije vjenčanja i kasnijom vjernošću; zatim time da purdah, to jest potpuna odvojenost žena, u jednom pogledu sprečava ljubavne pustolovine, ali im pogoduje na drugom jednom planu: jer se ženama pripisuje da žive u svom posebnom svijetu, kojeg stranputice samo one poznaju. Kako su bili provalnici u hareme dok su bili mladi, oni itekako imaju razloga da se pretvore u njegove čuvare, kad se jednom ožene.

I Hindusi i muslimani u Indiji jedu prstima. Prvi to čine otmjeno, s lakoćom, dohvatajući hranu komadom chapati-a, tako zovu one široke palačinke, koje se brzo isprže, kad se izliju s unutrašnje strane ćupa zabijena u zemlju i do trećine ispunjena žeravicom od drvenog uglja. Kod muslimana jedenje prstima postalo je sistem: nitko ne dohvaća za kost pečeno meso da oglođe. Jedinom upotrebljivom rukom (pošto je lijeva nečista, budući da se samo njom vrši pranje intimnih dijelova) gnječe se i kidaju komadi mesa; a kad je čovjek žedan dohvaća čašu masnom rukom. Promatrajući takve postupke za stolom, koji vrijede jednako kao i drugi, ali koji, sa zapadnjačkog gledišta, sliče na razmetljivu bezobzirnost, čovjek se pita dokle običaj, više nego ostatak arhaičnosti, ne proizlazi od jedne namjerno zavedene Prorokove reforme: »Nemojte kao ostali narodi jesti nožem«, koja je nadahnuta istom brigom, bez sumnje nesvjesnom, da se sprovede sistematsko podjetinjenje, da se od strane zajednice nametne homoseksualnost zbog izmiješanosti, koja proizlazi iz obrednih običaja za sprovođenje čistoće poslije obroka, kad svi moraju oprati ruke, isprati usta, ishraknuti se i pljunuti u istu posudu, izražavajući zajednički, u strahovito samodopadnoj bezobzirnosti, isti strah od nečistoće udružen s istim ekshibicionizmom. Pristajanje da se saobrazi u takvim postupcima praćena je uostalom potrebom da se kao grupa izdvoji, pa je otud došla i ustanova purdaha: »Neka se vaše žene pokriju, da bi se mogle raspoznati od drugih!«

Islamsko bratstvo počiva na kulturnom i vjerskom temelju. Ono nema nikakva ekonomskog ili društvenog obilježja. Budući da svi imamo istog boga, dobar će musliman biti onaj, tko podijeli svoj hooka s metlarom.

Prosjak mi je zaista brat: naročito u tom pogledu, što bratski pristajemo na nejednakost, koja nas razdvaja; otud te dvije vrste sociološki toliko značajne: musliman germanofil i islamizirani Nijemac; kad bi dvorski stražar mogao biti religiozan, Islam bi za njega bio idealna religija: strogo pridržavanje propisa (molitve pet puta dnevno, pri svakoj Pedeset klanjanja); pregled svih sitnica i staranje o čistoći (obredno pranje); pomiješanost muškaraca u duhovnom životu kao i u izvršenju tjelesnih funkcija; i sve bez žena.

Ti vječno zabrinuti ljudi su i ljudi od akcije; pritješnjeni suprotnim osjećanjima, oni nadoknađuju inferiornost, koju osjećaju prema tradicionalnim oblicima sublimacije, koja je oduvijek združena s arapskom dušom: ljubomorom, ponosom, heroizmom. Ali ta volja da se bude među svojima, taj duh staklenog zvona združen kroničnim iskorjenjivanjem (urdu je jezik, koji je dobro nazvan »logorskim«), iz kojih je poteklo formiranje Oakistana, objašnjavaju se vrlo netočno zajedničkim religijskim vjerovanjem i historijskom tradicijom. To je društvena činjenica i kao takva treba da bude protumačena: drama kolektivne savjesti, koja je prisilila milijune pojedinaca na neopoziv izbor, na napuštanje svoje zemlje, često svoje imovine, katkad i roditelja, svoga zanimanja, svojih planova za budućnost, tla svojih pradjedova i njihovih grobova, samo da ostanu među muslimanima, i jer se samo među muslimanima dobro osjećaju. To je velika religija, koja se temelji manje na jasnoći otkrića nego na nemoći da se stvore veze izvan vjerske zajednice. Nasuprot općepoznatoj dobroćudnosti budizma, kršćanske sklonosti za razgovorom, nesnošljivost muslimanska uzima nesvjestan oblik kod onih, koji su za to krivi; jer ako oni ne traže uvijek na grub način, da navedu drugoga da s njim podijeli istinu, oni su ipak nesposobni (a to je još teže) da podnesu postojanje drugih kao drugih. Jedino sredstvo za njih da se zaštite od sumnje i poniženja sastoji se u »poništenju« drugoga, koga smatraju svjedokom jedne druge vjere i jednog drukčijeg ponašanja. Islamsko bratstvo je upravo obrnut pojam pojmu isključivosti prema nevjernicima, koja se može priznati, jer, ako bi se priznala kao takva, bilo bi isto, što i priznati njih da postoje.

XL - POSJETA KYONGU

Znao sam i previše razloga tome svom neraspoloženju, koje sam osjetio pri susretu s Islamom: ponovo sam u njemu našao svijet, iz koga dolazim; Islam, to je Zapad Istoka. Točnije rečeno, trebalo je da upoznam Islam, da bih

mogao procijeniti opasnost, u koju srlja francuska misao. Ne mogu tako lako oprostiti prvome, što mi je pokazao našu sliku, što me prisiljava da vidim, koliko je Francuska već na putu da postane muslimanska. Kod muslimana kao i kod nas vidim isti knjiški stav, isti utopijski duh i ono tvrdoglavo uvjerenje, da je dovoljno na papiru riješiti probleme, pa da ih se čovjek smjesta oslobodi. Zaklonjeni pravnim i formalističkim racionalizmom, mi smo sebi isto tako stvorili sliku svijeta i društva, gdje se sve teškoće mogu opravdati nategnutom logikom, a mi ne vodimo računa o tome, da se svijet ne sastoji od predmeta, o kojima govorimo. Kao što se Islam stisnuo u svom promatranju jednog društva, koje je postojalo prije 7 vjekova i da bi riješio njegove probleme znao smisliti efikasne solucije, ni mi nikako ne možemo da se oslobodimo načina mišljenja izvan okvira jedne epohe, koja je minula prije sto i pedeset godina, kad smo znali da se prilagodimo historijskom razvoju; i to još suviše kratko, jer Napoleon, taj Muhamed Zapada, nije uspio tamo, gdje je uspio onaj drugi. Usporedno s islamskim svijetom, Francuska iz Velike Revolucije doživjela je sudbinu, koju uvijek dočekaju revolucionari kad se pokaju, a to je, da se pretvore u nostalgične konzervativce onog stanja stvari, do koga su jedanput stigli idući u smjeru kretanja.

Naspram narodu i kulturi, koji se još nalaze pod našom zavisnošću, mi smo se zarobili u istoj protivrječnosti, od koje pati Islam i ostali svijet. Nama ne ide u glavu, kako to da drugi narodi nisu do te mjere obožavali naše principe (koji su mogli obezbijediti naš procvat), da bi se morali smatrati obaveznim da odustanu od pokušaja da ih za sebe upotrebe; mi kao da očekujemo od njih, da nam na taj način posvjedoče svoju zahvalnost, što smo prvi do njih došli. Tako Islam, koji je na Bliskom Istoku izmislio snošljivost, ne može lako oprostiti nemuslimanima, što se ne odreknu svoje vjere i ne prijeđu na njihovu, budući da je ova ubistveno nadmoćnija od ostalih vjera već samim tim što ih poštuje. Paradoks je u našem slučaju u tome, da većinu naših sugovornika čine muslimani i da zagrižljiv duh, kojim smo jedni i drugi nadahnuti, ima odviše zajedničkih crta da nam se ne opiru. Na internacionalnom planu to je razumljivo; jer neslaganja proizlaze iz činjenice, da su se sukobile dvije božanske grupe. Političko podjarmljivanje i ekonomsko izrabljivanje nemaju prava da se izvinjavaju pred svojim žrtvama. Da je međutim Francuska sa svojih četrdeset i pet milijuna stanovnika objeručke prihvatila kao bazu jednakost prava i time privukla dvadeset i pet milijuna muslimanskih građana, makar što su u velikom razmjeru nepismeni, ona ne bi time poduzela nimalo smjeliji korak od onoga,

kome Amerika duguje, što nije ostala mala provincija u anglosaksonskom svijetu. Kad su građani Nove Engleske prije jednog stoljeća odlučili, da dopuste doseljavanje iz najzaostalijih oblasti Evrope i iz društveno najrazbaštinjenijih slojeva i tako ih pustili, da ih oni tim talasom polave, stavili su na kocku i dobili okladu, u kojoj je ulog bio isto tako ozbiljan kao ulog, koji mi nemamo hrabrosti da stavimo na kocku.

Hoćemo li to ikada moći? Povezujući se međusobno, zar te dvije regresivne snage ne uviđaju, da im se pravci izmjenjuju? Hoćemo li moći spasiti sami sebe, ili bolje: ne ćemo li se osuditi na propast, ako se — time što ćemo svoju zabludu pojačati onom koja joj je simetrična — pomirimo s tim, da baštinu Staroga Svijeta svedemo na onih deset ili petnaest vjekova duhovnog siromaštva, kojega je njegova zapadna polovina bila pozornica i sprovodnik? Ovdje, u Taxili, u ovim budističkim manastirima, koji su se pod grčkim utjecajem nakitili statuama, ja sam se sučelio s tom prolaznom mogućnošću, koju je naš Stari Svijet imao, da bi ostao jedinstven; rascjep još nije izvršen. Ima još i druga mogućnost, upravo ona, koju Islam zabranjuje postavljajući brklju između jednog dijela Zapada i jednog dijela Istoka, koji, da nije njega, ne bi možda izgubio privrženost zajedničkom tlu, pod kojim se nalazi njihovo korijenje.

Bez sumnje, tom istočnjačkom temelju, Islam i budizam su se suprotstavili svaki na svoj način, suprotstavljajući se u isto vrijeme jedan drugome. Ali, da bismo razumjeli njihov odnos, ne treba uspoređivati Islam i budizam promatrajući ih u historijskom obliku, koji su imali kad su došli jedan s drugim u dodir; jer je tada jedan imao pet vjekova opstanka a drugi blizu dvadeset. Usprkos tolikom vremenskom razmaku, treba ih oba vratiti u doba, kad su bili u cvijetu, koji kod budizma miriše tako svježe pred prvim spomenicima, kao i uz njegove današnje najskromnije manifestacije.

Ne mogu da u svom sjećanju odvojim seljačke hramove na burmanskoj granici i Bharhutove stečke, koji datiraju od 2. vijeka prije naše ere i kojih rasturene fragmente treba potražiti u Kalkuti i u Delhiju. Stećci izrađeni u epohi i oblasti, gdje se još nije osjećao grčki utjecaj, dali su mi prvi povoda da se zaprepastim: evropskom promatraču oni se čine kao da su izvan prostora i vremena, kao da su njihovi kipari, posjedujući stroj, kojim uništavaju vrijeme, skoncentrirali u svom djelu tri tisuća godina historije umjetnosti i — postavljeni na jednaku udaljenost između Egipta i Renesanse — uspjeli zaustaviti u jednom trenutku jedan razvoj, koji počinje u jednoj epohi, koju oni nisu mogli poznavati a završava se krajem druge, koja još nije

ni počela. Ako ima vječne umjetnosti, to je sigurno ova: stara više od pet tisućljeća ili je od jučer, tko bi znao. Pripada piramidama i našim kućama; ljudski likovi, isklesani u tom ružičastom kamenu zbijenih zrnaca, mogli bi se iz njih izdvojiti i pomiješati se s našim društvom. Nikakva statura ne daje dublji osjećaj spokojstva i prisnosti od ove, s onim njenim čedno bestidnim ženama i sa svojom materinskom senzualnošću, koja se može staviti nasuprot majkama-ljubavnicama i zakaluđerenim djevojkama, stavljajući se jedne i druge nasuprot zakaluđerenim ljubavnicama nebudističke Indije: spokojna ženstvenost, koja kao da se oslobodila sukoba spolova, na koje podsjećaju također, sa svoje strane, svećenice u hramovima, koje bi čovjek mogao pobrkati zbog obrijane glave s koludricama neke vrste trećeg spola, poluparazitskog a polurobijaškog.

Ako budizam nastoji, kao Islam, da savlada nesrazmjer primitivnih kultova, čini to zahvaljujući sjedinjavajućem smirenju, koje u sebi nosi nadu u povratak u majčino krilo; na taj zaobilazan način, on opet uspostavlja erotiku pošto ju je oslobodio ludila i patnje. Naprotiv, Islam se razvija orijentirajući se prema muškom spolu. Zatvarajući žene u kuću, on zakračunjava pristup materinjem krilu: od svijeta ženâ, muškarac je naročito zatvoren svijet. Tim sredstvom bez sumnje, nada se da će sebi pribaviti spokojstvo; ali ga obezbjeđuje raznim isključivostima: žene isključuje iz društvenog života a nevjernike iz duhovne zajednice: dok budizam zamišlja to spokojstvo više kao slijevanje: sa ženom, s čovječanstvom, i to u aseksualnoj predodžbi božanstva.

Ne može se zamisliti izrazitiji kontrast od kontrasta između Mudraca i Proroka. Ni jedan ni drugi nisu bogovi, to im je jedina zajednička crta. A u svakom se drugom pogledu razlikuju: jedan je čedan, drugi moćan, sa svoje četiri supruge; jedan ćosav, drugi kosmat; jedan miroljubiv, drugi ratoboran jedan uzoran, drugi s proročkom misijom. Ali ih razdvaja i tisuću i dvjesta godina; i to je nesreća za zapadnjačku savjest, što se kršćanstvo, koje je, iako rođeno kasnije, izvršilo njihovu sintezu, pojavilo »prije slova« — t. j. prerano — ne kao izmirenje a posteriori dvaju ekstrema, već kao prelaz iz jednoga u drugi: kao srednji član jedne serije, kojoj je po njenoj unutrašnjoj logici, po geografskom položaju i po historijskom zbivanju, bilo predodređeno da se ubuduće razvija u smislu Islama; jer ovaj — muslimani zbog toga likuju — predstavlja najrazvijeniji oblik religiozne misli, a da radi toga ipak nije najbolji; rekao bih čak, budući da iz toga razloga daje od sve. tri najviše povoda nespokojstvu.

Ljudi su učinili tri velika religiozna pokušaja da se oslobode proganjanja mrtvih, zagrobnog zlostavljanja i mađijskih muka. Odvojeni jedan od drugog razmakom od otprilike pola tisućljeća, iz njih su se jedan za drugim izrodili budizam, kršćanstvo i Islam; a pada u oči, da svaka etapa, daleko od toga da obilježava napredak prema prethodnom, prije svjedoči o vraćanju natrag. Nema za budizam zagrobnog života; sve se svodi na oštru kritiku, kao da se čovječanstvo ne smije nikada više pokazati sposobnim za njega, na svršetku koje mudrac dolazi do toga, da ni stvari ni bića nemaju smisla: disciplina, koja rušeći svijet ruši i samu sebe kao religiju. Podliježući ponovno strahu, kršćanstvo opet uspostavlja drugi svijet, nade u njega, njegove prijetnje i njegov sudnji dan. Islamu više ne preostaje ništa drugo, već da mu ukopča ovaj: prolazni svijet i duhovni svijet našli su se na okupu. Društveni poredak sé kiti nadnaravnim poretkom, politika postaje teologija. I na kraju krajeva, duhovi i utvare, kojima predrasude ipak nisu stigle dati života, zamijenjeni su već suviše stvarnim gospodarima, kojima se što više dopušta da stave monopol na zagrobni život, koji već ubitačnom teretu ovozemaljskog života dodaju teret zagrobnog života.

Ovaj primjer opravdava ambiciju etnografa da uvijek nastoji doći do izvorâ. Čovjek stvara zaista vrijedna djela samo u početku; na bilo kom području, samo je prvi korak potpuno vrijedan. Svi koraci poslije njega su kolebljivi, nesigurni, nastoje, komadić po komadić, prijeći ponovno preko već prijeđenog teritorija. Firenza, koju sam posjetio poslije New Yorka, nije me ispočetka iznenadila: u njenoj arhitekturi i njenoj likovnoj umjetnosti prepoznao sam Wall Street iz 15. vijeka. Uspoređujući primitivce s majstorima Renesanse i slikare iz Sienne sa slikarima iz Firenze, imao sam osjećaj dekadence: što su to uradili ovi posljednji, osim točno sve ono, što nije trebalo da rade? A ipak oni ostaju divni. Veličina, što se vezuje s počecima toliko je sigurna, da čak pogreške, pod uvjetom da su nove, još nas uvijek zasjenjuju svojom ljepotom.

Danas ja preko Islama promatram Indiju; ali onu Budhinu, prije Muhameda, koja se — za mene kao Evropljanina i zato što sam Evropljanin — isprriječila između našeg načina mišljenja i doktrinâ, koje su mu najbliže, poput osionog seoskog momka što voli da ometa kolo, pa rastavlja ruke, koje bi trebalo da su, kao u našem slučaju između Istoka i Zapada, povezane. Umalo se ne ogriješih o one muslimane, koji se proglašuju kršćanima i zapadnjacima i postavljaju svome Istoku granicu između dva svijeta! Oba su svijeta bliža jedan drugom, nego što je jedan od njih svom anakronizmu.

Intelektualni razvoj je obrnut od historijskog razvoja: Islam je podijelio na dvoje jedan civiliziraniji svijet. Ono što mu se čini suvremeno pripada davno protekloj epohi, on živi tisuću godina razdvojeno. Znao je izvršiti revolucionarno djelo; ali kako je ono primijenjeno na zaostali odsječak čovječanstva, sijući sjeme stvarnosti, on je ojalovio sjeme onoga, što je bilo moguće kasnije izvršiti: on je odredio takav napredak, koji je suprotan jednom planu.

Neka Zapad potraži izvore svoje pocijepanosti: postavivši se između budizma i kršćanstva. Islam nas je islamizirao, kad je Zapad bio pomoću križarskih ratova naveden da mu se suprotstavi i prema tome da mu bude sličan, mjesto da se prepustio — onoj sporoj osmozi s budizmom, koja bi nas još jače pokršćanila i u smislu, utoliko kršćanskijem, ukoliko bismo više zašli u prošlost dublje i od samog kršćanstva. Tada je Zapad izgubio svaku mogućnost da ostane žensko.

Pod tim svijetlom razumijem bolje dvosmislenost mongolske umjetnosti. Emocija, koju ona izaziva, nema ništa arhitekturalno: ona proizlazi iz poezije i muzike. Ali zar iz razloga, koje smo maločas vidjeli, muslimanska umjetnost nije morala ostati fantastična? »San od mramora«, vele za Tada-Mahal; ova formulacija u Baedekeru pokriva vrlo duboku istinu. Moguli su prosanjali svoju umjetnost, oni su doslovno stvorili palače snova; oni nisu konstruirali oni su prepisivali. Tako ti spomenici mogu zbuniti u isto vrijeme svojim lirizmom i jednim aspektom šupljine, kao kod kula od karata ili školjki. Više nego palače čvrsto sagrađene na zemlji, to su makete, nastojeći uzalud da postignu trajnost pomoću rijetkog i tvrdog materijala.

U hramovima Indije, sâm idol je božanstvo; u njemu je smješteno, njegovo stvarno prisustvo čini hram dragocjenim i opasnim, te opravdava pobožne mjere predostrožnosti: tako zakračunavanje svih vrata osim u dane, kad bog prima.

Na to shvaćanje. Islam i budizam reagiraju na različite načine. Prvi ne priznaje idole i ruši ih, njegove mošeje su gole, samo joj skup vjernika daje života. Drugi zamjenjuju slike idolima i ne osjeća nikakvu nezgodu što umnožava prve, budući da nijedna nije pravi bog, već svaka samo podsjeća na njega, i jer broj pomaže radu mašte. Pored hinduskog svetišta u kom je smješten idol, mošeja je pusta, osim ljudi, a budistički daje sklonište bezbrojnim likovima. Grčko-budistički centri, kroz koje se čovjek s mukom kreće u gljivištu od statua, kapelica i pagoda, najavljuju skromni kyong s burmanske granice, gdje su svrstane figurice sve među sobom slične i serijski

fabricirane.

Nalazimo se u jednom mongolskom selu na teritoriji Chitagonga mjeseca septembra 1950.; već više dana gledao sam, kako žene nose hranu za budističke svećenike; za vrijeme popodnevnog odmora slušao sam udarce gonga, kojima je davan takt molitvama i dječje glasove, kako skandiraju burmanski alfabet. Kyong se nalazio na kraju sela, na vrhu jednog malog pošumljenog brežuljka nalik onima, koje tibetski slikari vole prikazivati u daljinama. Na njegovu podnožju bio je j e d i, to će reći pagoda: u tom se siromašnom selu ona svodila na kružnu konstrukciju od zemlje, ograđenu četverouglastim plotom od bambusovih trenica. Izuli smo bili cipele da se popnemo uz brežuljak, kojega je sitni utabani šljunak bio mekan pod nogama. S jedne i s druge strane uzbrdice vidjele su se stabljike ananasa, koje su dan prije seljaci počupali iz zemlje jer su bili uvrijeđeni, što su se njihovi svećenici usudili gajiti voće, kad se narod stara o svima njihovim potrebama. Na vrhu smo vidjeli mali trg opkoljen s tri strane šupama od slame, gdje su bili sklonjeni veliki predmeti od bambusovine s nategnutim šarenim papirom, poput dječjih zmajeva, koji služe za ukras na procesijama. Sa zadnje strane dizao se hram, na stupovima kao seoske kolibe, od kojih se razlikovao samo većim dimenzijama i čvrstim slamnim pokrovIjem nad glavnom građevinom. Poslije uspona kroz blato, propisano pranje ruku i nogu bilo je sasvim prirodno i lišeno svakog religioznog značenja. Uđosmo. Jedina je svjetlost dopirala s visine iz fenjera koji predstavlja centralna lađa, točno iznad žrtvenika, gdje su visjele zastavice od krpa ili pletenica, i ono što se probijalo kroz pleter zidova. Jedno pedesetak statuica izlivenih od mesinga nagomilano je na oltaru, pored koga je bio obješen gong; na zidovima se vidjelo nekoliko pobožnih litografija i pokolj jelena. Pod od bambusovih isklesanih trenica, uglađen od trenja bosih nogu, bio nam je pod nogama mekši od prostirke. Vladala je tiha atmosfera žitnice i zrak je mirisao na sijeno. Ta jednostavna i prostrana dvorana, koja je bila nalik na ispražnjen mlin, udvornost dvojice svećenika, koji su stajali pored svojih slamarica na nogarima, dirljiva revnost, koja je vladala za vrijeme sastanka ili priprema za službu, sve je pridonijelo da se više nego što sam ikada mogao približim predodžbi jednog svetišta. »Vi ne treba da činite kao ja«, reče mi moj pratilac klanjajući se četiri puta do same zemlje pred oltarom, i ja sam poštovao tu opomenu. Ali to je bilo manje iz samoljublja, nego iz obazrivosti: znao je on da ja ne pripadam njegovoj vjeri i trebalo se bojati da ne pretjeram u obrednim pokretima, iz čega bi on mogao povjerovati, da ih ja smatram pukom konvencionalnošću: za

jedamput, ništa se ne bih ustručavao da ih učinim. Između toga kulta i mene nije moglo biti nikakva nesporazuma. Nije se ovdje radilo o tome da se priklonim pred idolima ili da obožavam neki tobožnji vrhunaravni poredak, već samo o tome, da se oda počast presudnom razmišljanju, kojim se neki dubokoumni mislilac, ili društvo koje je stvorilo legendu o njemu, rukovodio već dvadeset i pet vjekova, i kome moja civilizacija nema što da doda, osim da prizna njegovu ispravnost.

Što sam ja zapravo drugo i naučio od učitelja, koje sam slušao od filozofa, koje sam čitao, od društva, koje sam obišao i od sâme nauke, kojom se Zapad ponosi, ako ne mrvice pouka, koje kad se jedna po jedna uzmu, rekonstruiraju razmišljanja Mudraca u podnožju stabla? Sav onaj napor da shvatimo zašto je razrušen predmet, kome smo mi bili odani, radi jednog drugog predmeta, kojega je priroda drukčija; on od nas traži još jedan napor, koji ga ruši radi trećeg, i tako redom, sve dok ne stignemo do nečega trajnog, a to je ono, gdje nastaje razlike između smisla i odsustva smisla: istog onog odakle smo pošli. Evo već dvije tisuće i petsto godina, kako su ljudi otkrili i formirali te istine. Otada, mi nismo ništa našli, osim — tražeći jedan za drugim izlazna vrata — toliko naknadnih dokaza zaključku, koji smo htjeli da izbjegnemo.

Nema sumnje, ja zapažam također i opasnost od suviše brzog mirenja. Ta velika religija neznanja temelji se na našoj nemoći da shvatimo. Ona posvjedočava našu sposobnost, uzdiže nas do točke, gdje otkrivamo istinu u obliku uzajamnog isključivanja bića i spoznanja. Naknadnom je smjelošću ona — jedina s marksizmom — svela metafizički problem na problem ljudskog ponašanja. Njegova se šizma pojavila na sociološkom planu, budući da je temeljna razlika između Velikih i Malih Kola u tome da se sazna, da li spas jednog čovjeka zavisi od spasa cijelog čovječanstva.

Ipak, historijska rješenja budističkog morala dovode nas pred kao led hladnu alternativu: onaj, koji odgovori potvrdno na predhodno pitanje, zatvara se u samostanu; drugi se jeftino zadovoljava praksom jedne sebične kreposti.

Ali nepravda, bijeda i patnja postoje; one predstavljaju srednji član pri tome izboru. Mi nismo sami, i ne zavisi od nas, hoćemo li ostati gluhi i slijepi prema ljudima, ili ćemo ispovijedati isključivo, kako je čovječanstvo u nama samima. Budizam može ostati povezan iako pristaje da odgovori na pozive spolja. Možda je čak, u nekom prostranom predjelu svijeta, on našao kariku lanca, koja je nedostajala, jer, ako je posljednji moment dijalektike, koja vodi

rasvjetljenju, valjan, onda su i svi ostali, koji mu prethode i slični su mu, također valjani. Apsolutno odricanje smisla je završetak jedne serije etapa, od kojih svaka vodi od jednog manjeg ka jednom većem smislu.

Posljednji korak, kome su potrebni drugi da se upotpuni, čini ih za uzvrat sve valjanim. Svaki na svoj način, i na svom planu, odgovara jednoj istini. Između marksističke kritike, koja oslobađa čovjeka njegovih prvih lanaca — učeći ga, da se prividan smisao njegova stanja gubi čim on pristane da proširi predmet koji promatra — i budističke kritike, koja dovršava oslobođenje, nema ni suprotnosti ni protivrječnosti. Svaka čini isto što i druga na različitom nivou. Prijelaz između dvije krajnosti je obezbijeđen svima ostvarenim napretcima spoznaje, koje je jedan pokret nerazlučive misli što polazi s Istoka prema Zapadu i prebacuje se od jednog ka drugom — možda samo zato da utvrdi svoje porijeklo — omogućio čovječanstvu da izvrši u razmaku od dva tisućljeća. Kao što se vjerovanje i predrasude raspadaju, kad se sagledaju stvarni odnosi među ljudima, moral ustupa pred historijom, prolazni oblici ustupaju mjesto čvrstim strukturama i stvaranje ništavilu. Dovoljno je početni korak vratiti natrag da se otkrije njegova simetrija; njegovi se dijelovi mogu poklopiti: prevaljene etape ne uništavaju vrijednost onih, koje se pripremaju: one je samo provjeravaju.

Krećući se u svom okviru, čovjek sobom prenosi sve položaje, na kojima je bio, sve one, na kojima će biti. On je istovremeno svuda, on je masa, koja frontalno napreduje, rekapitulirajući u svakom trenutku čitav skup etapa. Jer mi živimo u mnogo svjetova, svakom stvarnijem, od onoga drugog, a opet lažnom u odnosu prema onome, koji njega obuhvaća. Jedni se prepoznaju po aktivnosti, drugi se iživljavaju misleći, ali se prividna protivrječnost, koja proizlazi iz njihove koegzistencije, rješava u prinudi, kojoj smo podložni pridajući neki smisao bližim svjetovima, i sporeći ga udaljenijim; dok je istina u postepenom razgraničavanju smisla, ali u obrnutom redu.

Tada ja kao etnograf nisam više sâm, ne trpim od jedne protivrječnosti, što se nalazi u čovječanstvu kao cjelini, a koja u sebi nosi razlog svog opstanka. Protivrječnost ostaje samo kad razdvojim krajnosti: čemu aktivnost, ako misao, koja upravlja radom, vodi otkriću da smisla uopće nema? To se otkriće ne može odmah prihvatiti: treba da o njemu mislim, a ne mogu o njemu tako odjedanput misliti. Neka bude dvanaest etapa kao u Boddhiu; neka ih bude više ili neka ih bude manje, one sve skupa postoje i, da bi došle do svog cilja, neprestano se na mene apelira da živim od položajâ, od kojih mi svaki postavlja poneki zahtjev: obavezan sam ljudima, kao što

sam obavezan spoznaji. Historija, politika, ekonomski i društveni svijet, fizički svijet, pa i sâmo nebo, okružuju me koncentričnim krugovima, iz kojih se ne mogu izvući pomoću misli, što ne ću svakom od njih dati jedan djelić svoje ličnosti. Poput kamička, što udarajući po mirnoj površini vode pravi na njoj prstenove dok skakuće po njoj, da bi dospio do dna, treba najprije da se bacim u vodu.

Svijet je započeo bez čovjeka i svršit će se bez njega. Ustanove, način života i običaji, radi kojih bih cijeli svoj vijek morao posvetiti da ih pobilježim, predstavljaju prolazan rascvat jednog stvaranja u odnosu prema kome nemaju nikakva smisla, osim možda što omogućavaju čovječanstvu da odigra svoju ulogu. Daleko od toga da bi mu ta uloga mogla obilježiti nezavisno mjesto i da bi se napor čovjeka — makar i osuđenog — sastojao u tome da se odupre univerzalnom propadanju, ona se i njemu samom prikazuje kao stroj, možda savršeniji od drugih, stroj koji radi na razaranju početnog poretka i koji sunovraču je snažno organiziranu materiju, u sve jaču i jaču inerciju, koja će jednoga dana postati definitivna. Otkako je počeo da diše i da se hrani sve do izuma atomskog i termonuklearnog oružja, prešavši preko otkrića vatre — i osim kad proizvodi sâm sebe — čovjek nije ništa drugo radio, već veselo rastvarao milijarde raznih struktura, da bi ih sveo na stanje, u kome više ne će biti sposobne da im se dijelovi opet spoje. Nema sumnje, on je podigao gradove i obradio polja; ali, kad čovjek na to pomisli, ti predmeti su također strojevi za proizvodnju inercije u beskonačno većem ritmu i razmjerima nego mnoge organizacije, bez kojih one ne bi mogle postojati. Što se tiče tvorevina ljudskoga uma, njihov smisao postoji samo u odnosu na njega i one će utonuti u nered čim njega više ne bude. Tako da se civilizacija, uzeta u cjelini, može opisati kao nevjerojatno kompleksan mehanizam, u kom bismo mogli doći u napast da okušamo sreću, koju ima naš svemir da nadživimo, da njezina funkcija nije u tome da proizvodi ono što fizičari zovu antropijom, to će reći inertnost. Svaka izmijenjena riječ, svaki štampani redak, uspostavljavaju vezu između dva sugovornika, i tako dovede do toga, da se razvoj misli zaustavi na nivou, koji je nekad bio značajan po tome, da se izbjegavalo obavještavanje, što znači po jednoj većoj organizaciji. Posebnu disciplinu, koja je sebi stavila u zadatak da proučava taj proces raščlanjavanja u njegovim najvišim manifestacijama, bolje bi bilo nazvati »entroplogija« mjesto »antropologija«. Pa ipak, ja postojim. Ali svakako ne kao individua; jer, što sam ja, s obzirom na taj odnos, ako ne ulog, koji se neprestano stavlja na kocku u borbi između jednog drugog

društva, obrazovanog od nekoliko milijardi nervnih ćelija zaštićenih pod mravinjakom lubanje i moga tijela, koje mu služi kao robot? Ni psihologija, ni metafizika, ni umjetnost ne mogu mi poslužiti kao sklonište, budući da su one odsada miroljubivi mitovi, isto tako s unutrašnje strane, jedne sociologije jedne nove vrste, koja će se jednog dana roditi i ne će im biti ništa naklonjeniji od one druge vrste. Moje ja nije samo nešto, što treba mrziti: njemu nema mjesta između jednoga mi i jednoga ništa. I ako se ja konačno opredijelim za to »mi«, premda se ono svodi na prividnost, znači da, ako ne ću da se uništim — koji bi akt uništio uvjete opredjeljenja, — ja imam samo jedan mogući izbor između te prividnosti i onoga »ništa«. A dovoljno je da odaberem, da bih samim tim izborom bez rezerve ispunio uvjet čovjeka: oslobodivši se time intelektualne oholosti, koje taštinu mjerim s taštinom njezina predmeta, pristajem da podredim i svoje pretenzije objektivnim zahtjevima oslobođenja jednog mnoštva, kojima se još uvijek odriču mogućnosti jednog takvog izbora.

Kao što ni individuum nije sam u grupi, i kao što svako društvo nije samo među drugim društvima, ni čovjek nije sam na svijetu. Kad dûga ljudskih kultura prestane da se sunovraćuje u ponor iskopan našim bijesom — dok smo god mi tu i dok bude svijeta — ta će krhka barka, koja nas vezuje s nedokučivim, postojati: pokazujući put suprotan putu našeg ropstva i koga promatranje, ako ne može da ga prijeđe, pruža čovjeku jedinu milost, koju on zna zaslužiti: zaustaviti hod, zadržati pogon, koji ga sili da zaobilazi jednu za drugom otvorene pukotine na zidu nužde i da završi svoje djelo u isto vrijeme, kad zatvori svoju tamnicu. Tu milost, za kojom svako društvo čezne, ma kakva bila njegova vjerovanja, njegov politički režim i njegov stupanj civilizacije; mogućnost (presudnu za održanje života) da se »otrgne« i koja se sastoji — zbogom divljaci! Zbogom putovanja! — Za vrijeme kratkih stanki, naša vrsta podnosi da prekine svoju pčelinju radinost, da bi shvatila bit onoga što je ona bila i što nastavlja biti, iznad svake misli i s onu stranu svakog društva: u promatranju minerala ljepšeg od svih naših djela; u mirisu, zanosnijem od naših knjiga, koji udišemo iz latica jednog ljiljana; ili u migu otežala oka strpljenja, vedrine i uzajamnog opraštanja, koji možemo po nehotičnom sporazumu katkad izmijeniti s kakvom mačkom.

12. oktobra 1954. — 5. marta 1955.

BILJEŠKA O DJELU

Južna Amerika, posebno njene centralne oblasti, te one na podnožju Anda i u golemom okviru Amazone, oduvijek su pobuđivale zanimanje učenjaka, naročito etnografa, sociologa i geografa. Još u prošlom vijeku, među ostalim, pisali su o tim predjelima jedan Darwin i jedan Humboldt.

Danas, unatoč velikom tehničkom napretku i visokom stupnju civilizacije, kad je čovjekova misao proniknula u tajnu atoma, i svladava međuzvjezdane prostore, još uvijek ima neistraženih prostora i na njima ljudskih skupina i plemena, o čijem načinu života, društvenom uređenju, običajima i vjerovanjima znamo veoma malo ili čak nimalo: oni nas stoga posebno zanimaju. Učenjak, posebno etnolog i sociolog još tu ima golema posla, jer ima prilike da se prenese za tisuće godina unazad i da na licu mjesta istražuje, recimo kameno doba, stvarno i opipljivo, promatra izravno život čovjeka u njegovim najprimitivnijim oblicima, na najnižem stupnju civilizacije.

Djelo poznatog francuskog etnologa C. Levi-Straussa »Tužni tropi« koje ovdje donosimo u prijevodu, izašlo je 1955. U njemu su obuhvaćena, uz male zalete u Indiju i Pakistan, autorova istraživanja centralnog dijela Južne Amerike, kod plemena Caduvea, Bororo, Nambikwara i Tupi-Kawahiba. Nastavljajući tradiciju francuskih učenjaka prošlosti Renana, Pasteura, Berthelata i Cl. Bernarda, i C. Levi-Strauss umije svoju misao izreći lijepim i sočnim jezikom, zaodjeti svoja kazivanja u književnu formu.

Opazit ćemo odmah, čim uzmemo u ruke »Tužne trope«, od prvih pročitanih stranica, da je to u neku ruku literarni putopis u kome autor više iznosi svoja subjektivna zapažanja o životu među urođeničkim plemenima, iznosi misli i refleksije, više se udubljuje u svoje osjećaje, nego što bi metodički Izlagao rezultate svog naučnog rada. Tako je djelo dobilo, da se tako izrazimo, u boji, atmosferi, unutrašnjem krvotoku i pulsaciji, a bogata izražajna snaga autora došla je time do punog razmaha: stvorilo se umjetničko djelo velike vrijednosti.

No ono što je rekao Goethe nakon čitanja Rousseau-a, da kad »umjetnik savlada učenjaka, nađe se pukotina«, mogli bi donekle primijeniti i na »Tužne trope«. Naime na mnogim mjestima autor umjesto da se zaustavi na iznošenju činjenica, zanese se i daje svoje subjektivne zaključke, s kojima se, jednim dijelom, ne možemo složiti: »Nijedno društvo, kaže on, nije sasvim dobro, no nijedno nije potpuno loše. Svako društvo pruža neke koristi svojim članovima, ako se vodi računa o izvjesnom talogu nepravde, koja se čini da je

otprilike konstantna...«

Govoreći o »temeljima ljudskog društva« autor ne dopušta da bi se oni mogli naći u našoj civilizaciji, jer se ona po njemu »najviše udaljuje od njih« On će ih radije naći u prašumama Brazilije, predlažući iste uzore kao i Rousseau, t. j. povratak prirodi.

Nadalje on će ponegdje (potpuno krivo) nalaziti zajednički nazivnik za geologiju, psihoanalizu i marksizam smatrajući »da razumjeti, znači reducirati jedan tip realnosti na jedan drugi tip«, iako to ublažava kad dodaje da se tu u biti radi o odnosu »osjetnog i racionalnog«. Doduše to će nam donekle biti razumljivo, kad znamo da Levi-Strauss u svom razvoju stoji pod utjecajem S. Freuda i K. Marksa, ali se eklektički odnosi i prema marksizmu i prema frojdizmu. On naglašava u »Tužnim tropima«: »U svojoj sedamnaestoj godini, upoznao sam marksizam... Čitanje Marksa me je tim više zanijelo, jer sam prvi puta došao u kontakt, preko njegove velike misli, s filozofskom strujom koja ide od Kanta do Hegela. On mi je otkrio čitav jedan svijet!«

Iako kritički raspoložen prema građanskom društvu LeviStrauss, u završnom dijelu svog putopisa, posvema nemarksistički pokušava opravdati prvobitnu zajednicu i pronaći u njoj vrijednosti adekvatne kasnijim civilizacijama: »Rousseau je mislio da vrsta života, koju mi danas nazivamo neolitskim, daje najpribližniju eksperimentalnu sliku toga. Može se čovjek s njime slagati ili ne. Ja sam dosta sklon da vjerujem da on ima pravo«.

Mi međutim nismo skloni da prihvatimo takva relativistička gledišta. Opažajući sasvim točno protivurječnosti i nepravde današnje civilizacije, pun humanog osjećaja prema naporima predaka, a kritički raspoložen prema precjenjivanju današnjeg »tehničkog društva«, Levi-Strauss će u ovoj svojoj knjizi na jednom mjestu kazati da nema razlike između marksističke kritike »koja oslobađa čovjeka od njegovih prvih okova« i budističke kritike, »koja dovršava oslobođenje«, jer da svaka čini istu stvar kao i druga »na različitom nivou«. A upravo taj različiti nivo je bitan i sadrži u sebi »kriterij procesa i progresa, što Strauss ne objašnjava« (P. Aranicki).

Smatrali smo za potrebno da istaknemo ove idejne nedostatke Levi-Straussa, uz napomenu da su oni kod ovoga Rousseauva učenika razumljivi.

Levi-Strauss nije marksista, ali je veliki humanista i cijelu njegovu izvrsno pisanu knjigu natapa velika i neizmjerna ljubav prema čovjeku.

Bratstvo i razumijevanje među ljudima raznih rasa i civilizacija je osnovna misao njegove knjige, i ona uz umjetničke i naučne kvalitete daje punu vrijednost i puno opravdanje njene pojave i u našem prijevodu.

Novak Simić

SLIKE IZVAN TEKSTA

CADUVEO

Slika 1. — Caduvejske žene s naslikanim licem.

Slika 2. — Caduvejska djevojčica nakićena za proslavu svoga puberteta.

BORORO

Slika 3. — Najbolji piščev obavještač u svečanoj »nošnji«.

Slika 4. — Objed u Muškaračkoj kući.

NAMBIKWARA

Slika 5. — Zaklon od lišća u sušnoj sezoni.

Slika 6. — Djevojčica s majmunom.

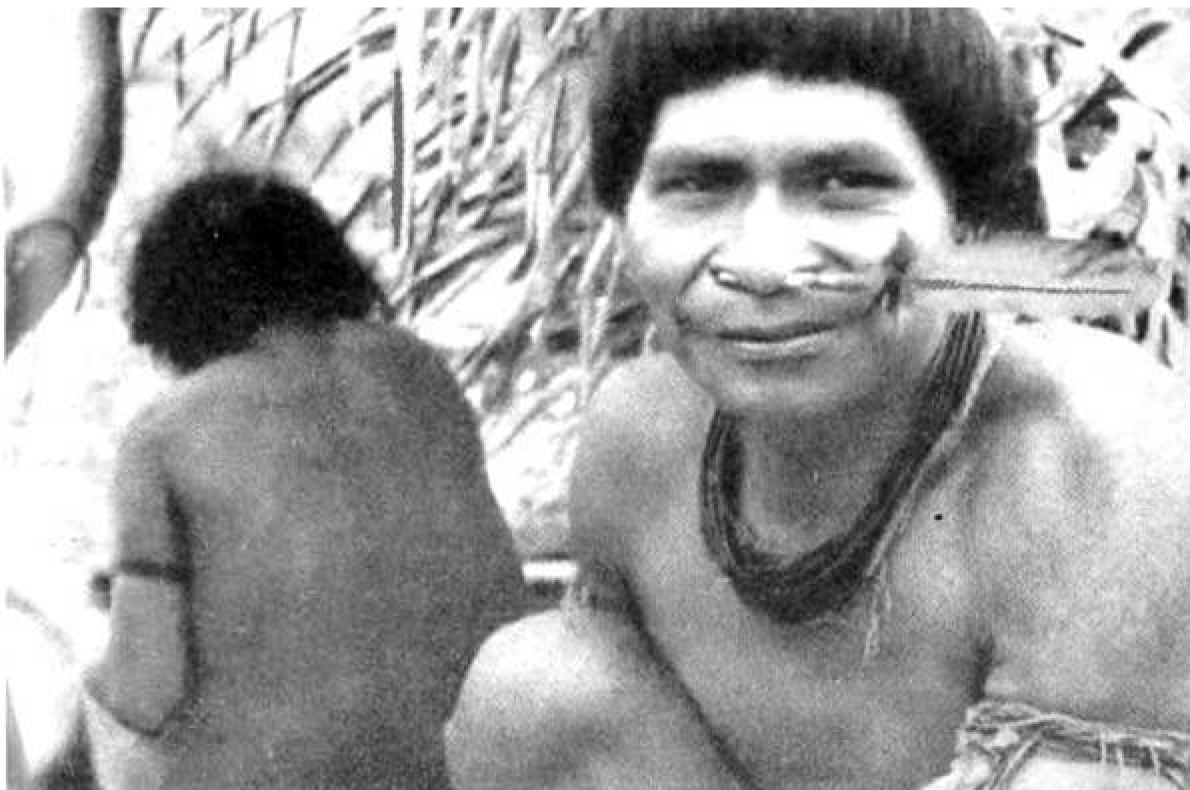
Slika 7. — Podizanje kolibe za kišnu sezonu.

Slika 8. — Dva Nambikwara-muškarca (može se zapaziti cigareta uvijena u list i zakačena na narukvicu na mišici.

Slika 9. — Vrač Sabané.

Slika 10. — Žena doji u urođeničkom položaju.

Slika 11. — Prisnost.

Slika 12. — Prelja prekinuta u radu.

Slika 13. — Dvije vračeve žene u razgovoru.

Slika 14. — Nambikwarski dječačić ima u nosu štapić i krut nerv mjesto »»labreta«.

Slika 15. — Zamislila se nešto.

TUPI-KAWAHIBI

Slika 16. — Na trgu u selu Munde.

Slika 17. — Muškarac iz sela Munde s labretama od krutog nerva.

Slika 18. — Žena u Mundeu s djetetom (kome su obrve namazane voskom da se pokidaju dlake).

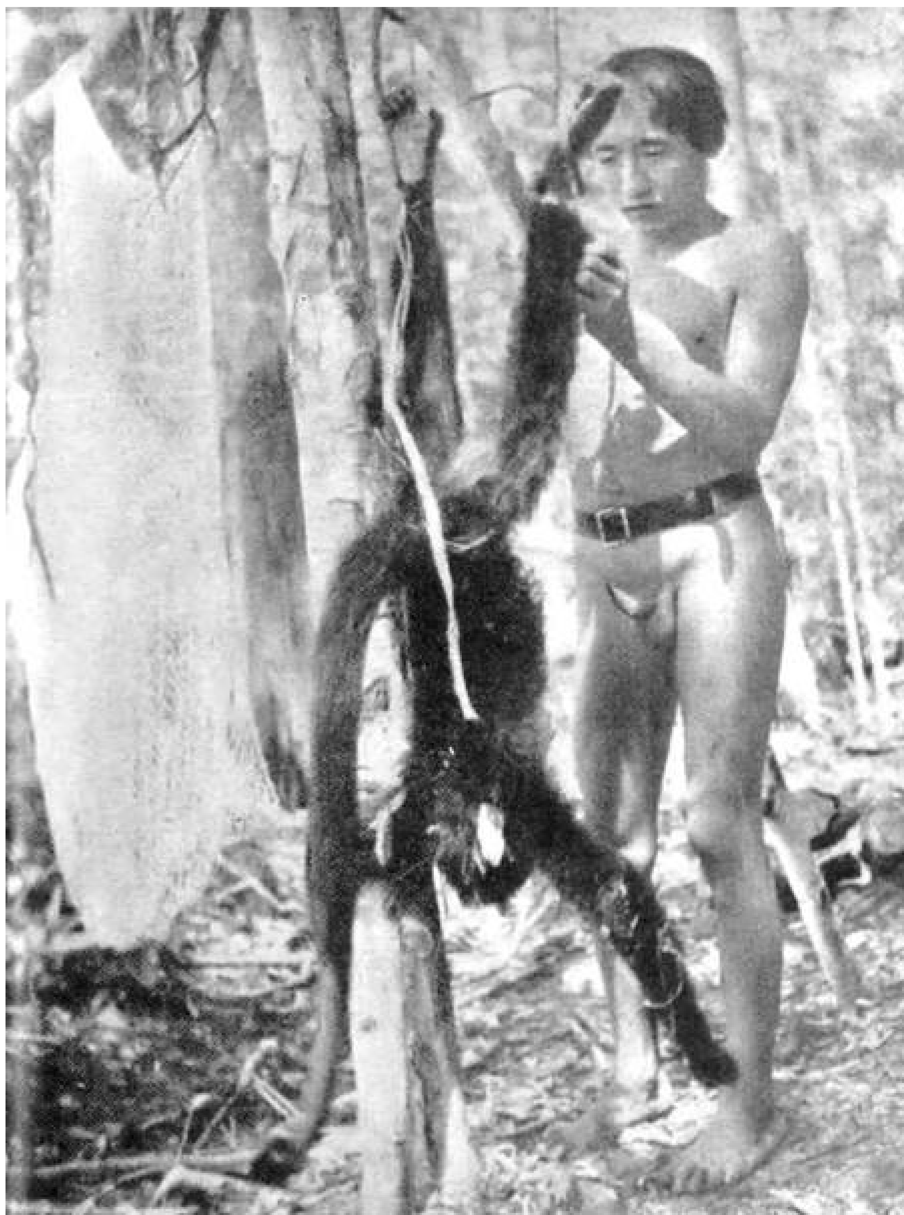
Slika 19. — Lucinda.

Slika 20. — Zajednički logor sa Tupi-Kawahibima na obali Rio Machadoa.

Slika 21. — Muškarac Tupi-Kawahibi (Potien) bišti majmuna (obrati pažnju na nedavno dobiveni pojas i na navlaku na udu).

Slika 22. — Prenošenje čunova preko jedinog brzaca na rijeci Rio GI-parana.

STRANI PISCI

UREDNIK - NOVAK SIMIĆ

Korektor Smiljka Moharić

Izdavač ZORA
Izdavačko poduzeće
Zagreb, Prilaz JNA 2/II

Za izdavača Ivan Dončević

Rkp. br. 1071 — 27$^1/_2$ tiskanih araka

Tiskanje dovršeno 30. VII. 1960. u tiskari Grafičkog zavoda Hrvatske
Zagreb, Frankopanska 26

Din 1.500.-

---

[1] fr. = doslovno: »ćuture-gradovi« — naselja krajnje sirotinje s kolibama podignutim od lima starih kanti — Nap. prev.

[2] Fr.: bois de braise (odatle Brésil = Brazilija). — Nap. prev.

[3] »Put po Italiji«, na dan 11. prosinca.

[4] U korijenu riječi »Brésil« (Brazilija) i »gresiller« sadržano je značenje. — Nap. prev.

[5] (franc.) — Ljudsfca domovina. — Nap. prev.

[6] U francuskim licejima (gimnazijama) zadnja se dva razreda, koja odgovaraju našem VII. i VIII., dijele na »razred filozofije« i na »razred matematike«. — Nap. prev.

[7] Kratica za: Section française de 1' internationale ouvrière«. — Nap prev.

[8] Zavod pri Sorbonni za državne stipendiste, buduće profesore srednjih škola i univerziteta. — Nap. prev.

[9] »Esej o neposrsdno datom u svijesti« od Henri Bergsona. Nap. prev.

[10] »Tečaj opće lingvistike«. — Nap. prev.

[11] fr. — vrsta mekušaca u toplim morima. — Nap. prev.

[12] Morske ptice. — Nap. prev.

[13] »Putovanje u Braziliju«. — Nap. prev.

[14] Kratica za: »Habitations bon-marché« = poduzeće za izgradnju jeftinih stanova. — Nap. prev.

[15] engl. — istočnjačka vozila. — Nap. prev.

[16] engl. — Kako možete tu sjediti? — Nap. prev.

[17] (Engl.) ... a mlade djevojke, koje su uzdisale buljeći u beskrajno plavetnilo neba, o čemu su one sanjale? O debelim, o imućnim prascima ... — Nap. prev.

[18] Engl. — Zar vi ne objedujete pet puta dnevno! — Nap. prevodioca.

[19] indijski plod, koji sadrži joda i upotrebljava se inače u medicini. — Nap. prev.

[20] Podudaranje izražavanja u umjetnostima Azije i Amerike. Renesansa vol. II. i III., New-York, 1945., str. 168—186, 20 slika. — Nap. autora.

[21] Ženidba sa ženama vlastitog plemena; protivno eksogamija. Nap. prev.

[22] Dugački urođenički čunovi, izdubeni u deblu. — Nap. prevodioca.

[23] francuska opća lična zamjenica, kao u njemačkom »man«, koja se i u hrvatskosrpskom jeziku prevodi na razne načine, prema kontekstu. — Nap. prev.

[24] Budistički svećenici. — Nap. prev.

[25] Specijalisti bororo jezika mogu osporiti ili jasnije odrediti neke od ovih prevedenih izraza; ovdje sam se oslonio na objašnjenja urođenika. — Nap. autora.

[26] Udalji se, Sotono! — Nap. prev.

[27] K. Oberg. Indian Tribes of Northern Mato Grosso, Brazil. »Smithsonian Institute of social Anthropology«, Publ. br. 15., Washington, 1953., str. 84.-85. — Nap. autora

[28] U slobodnom prijevodu: »U šumi glavonožnoj — velikoj kosmatoj školjci od gliba, sa ružičastim hridima, koje nagriza — trbuh mjesec-ribâ iz Honolulua.

[29] Počistili su travu-prostlrku — pločnici svijetle nasapunjeni — na aveniji stabla su — velike napuštene metle. — Nap. prev.

[30] Amazonko, draga amazonko — kojoj grudi ne stoje ravno — napriča nam mnogo toga — ali su ti puti preuski. — Nap. prev.

[31] Tako naređuje božji zakon, tako je to od postanka svijeta, žena je čista samo poslije četrdesetog dana. Ako se tako ne radi, žalosno se svrši. — Poslije menstruacije, žena je zagađena, čovjek, koji joj priđe, i sam se zagadi, tako je božji zakon odredio za ženu. — Žena je vrlo osjetljiva

stvar. — Nap. aut.

[32] Zakopavam te stopu pod zemljom, tu te
Držim pod nogama koliko više mogu
Moraš me osloboditi svake opasnosti
Tebe ću osloboditi kad obavim svoj zadatak
Pod zagovorom svetog Amara naći će se moj zaštitnik
Morski talasi bit će moj spas
U prahu zemlje bit će moj pokoj
Moji anđeli čuvari, budite uz mene uvijek
I sotona ne će moći da me se domogne
Kad sat otkuca točno u podne
Ova će molba biti uslišana
Sveti Amaro, ti i mnogi vrhovni gospodari nemilosrdnih
životinja
Bit će moj zaštitnik Mariterra (?)
Amen (u slobodnom prijevodu prema francuskom) - Nap. autora.

[33] (Engl.) poslovan, praktičan, trgovački, okretan, spretan — Nap. prev.

[34] (Engl.) odviše upadljivo, bez plana boja, prenatrpano — Nap. prev.

[35] (Franc.) grob izrađen na spomen mrtvacu, koji je drugdje pokopan. — Nap. prev.

[36] (Engl.) Ima tu toliko načina i mišljenja. — Nap. prev.

Table of Contents

C. LEVI-STRAUSS
TUŽNI TROPI
PRVI DIO - CILJ PUTOVANJA
I - ODLAZAK
II - NA BRODU
III - ANTILI
IV - TRAŽENJE MOĆI
DRUGI DIO - PUTNE BILJEŠKE
V - POGLEDI UNAZAD
VI - KAKO SE POSTAJE ETNOGRAF
VII - ZALAZAK SUNCA
TREĆI DIO - NOVI SVIJET
VIII - LE POT-AU-NOIR
IX - GUANABARA
XI - SAO-PAOLO
ČETVRTI DIO - ZEMLJA I LJUDI
XII - GRADOVI I SELA
XIII - PIONIRSKA ZONA
XIV - POKRETNI SAG
XV - GOMILE
XVI - TRGOVI
PETI DIO - CADUVEO
PARANA
XVIII - PANTANAL
XIX - NALIKE
XX - UROĐENIČKO DRUŠTVO I NJEGOV STIL
ŠESTI DIO - BORORO
XXL - ZLATO I DIJAMANTI
XXII - DOBROĆUDNI DIVLJACI
XXIII - ŽIVI I MRTVI
SEDMI DIO - NAMBIKWARE
XXIV - IZGUBLJEN SVIJET
XXV - U SERTAO-U
XXVI - NA LINIJI

XXVII - U PORODIČNOM KRUGU
XXVIII - SAT PISANJA
XXIX - LJUDI, ŽENE, POGLAVICE
OSMI DIO - TUPI-KAWAHIBI
XXX - U ČUNU
XXXI - ROBINZON
XXXII - U ŠUMI
XXXIII - SELO ZRIKAVACA
XXXIV - JAMINOVA LAKRDIJA
XXXV - AMAZONIJA
XXXVI - SERINGAL
DEVETI DIO - POVRATAK
XXXVIL - AUGUSTOVA APOTEOZA
XXXVIII - ČAŠICA RUMA
XXXIX - TAXILA
XL - POSJETA KYONGU
BILJEŠKA O DJELU
SLIKE IZVAN TEKSTA
CADUVEO
BORORO
NAMBIKWARA
TUPI-KAWAHIBI